
Michael A. Peters
Ergin Bulut
BİLİŞSEL KAPİTALİZM!
Eğitim ve Dijital Emek
NOTA BENE BİLİŞİM
NOTA BENE BİLİŞİM
Editörler: Michael A. Peters ve Ergin Bulut
Bilişsel Kapitalizm!
Eğitim ve Dijital Emek

BİLİŞSEL KAPİTALİZM!

Eğitim ve Dijital Emek

Editörler

Michael A. Peters ve Ergin Bulut

NotaBene Yayınları

BİLİŞSEL KAPİTALİZM!
Eğitim ve Dijital Emek

Editörler
Michael A. Peters ve Ergin Bulut

Türkçe Yayına Hazırlayan
Diyar Saraçoğlu

Kapak Tasarımı ve Dizgi: Can Kaya

Baskı ve Cilt: Hermes Tanıtım Ofset Baskı Hiz. Kağ. Ltd. Şti. Sertifika No: 14847
Büyük Sanayi 1. Cad. No: 105 İskitler / ANKARA Tel: 0.312 384 34 32

1. Baskı
2014
Ankara

ISBN: 978-605-9020-16-9

www.notabeneyayinlari.com ● facebook.com/NotaBeneYayinlari ● twitter.com/NotaBeneY
© Renas Yayıncılık Matbaacılık Filmcilik Reklam Yazılım Donanım Bilişim San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez (Ankara): Bankacı Sok. 18/1 Çankaya /Ankara Tel: 312 417 05 44
İstanbul Büro: Hamalbaşı Sk. Üstündağ İş Merkezi No:14/123 Galatasaray/İstanbul Tel: 212 244 31 61
Sertifika No: 18074

Bilişim, internet, sosyal medya, bilgi toplumu, bilişsel kapitalizm, dijital emek...

Son zamanlarda sıkça karşılaştığımız ve hatta içinde (var) olduğumuz şeyler.

Bir yüzü sermayenin ve iktidarın güdümünde daha çok kâr, metalaştırma alanları, özgürlüklerin kısıtlanması, yeni panoptikonlar demek; öteki yüzü ise kendisine mücadelelerde karşılık buluyor: çeperler hacklerle kırılırken, sermaye odakları özgür yazılımlarla sarsılıyor, sosyal medya toplumsal hareketlerin bir aracı hâline geliyor... Sadece bunlar da değil; iletişimi, ona katmış olduğu muazzam hızla bambaşka bir şeye dönüştürürken zamanı yeniden-üretiyor.

Janus'un sadece iki yüzü yok artık; çehresi ele geçirilemez ve kolay kolay tanınamaz biçimde kaotik. Bu çehrenin kaotik yapısını Marksizmin perspektifinden incelemek, alanın ekonomi politiğine öncelik vererek belirlenim kazandırmaya buradan başlamak ve "yeni dünya"nın nasıl döndüğünü açıklamak temel hedefimiz.

Notabene-Bilişim / Janus'un Çehresi dizisi bir yandan çeviri, diğer yandan özgün derlemeler ve alanla ilgili broşür kitaplarla bu alanın kavramsal haznesini ve kuramsal art alanını oluşturmaya çalışırken yayın kurulunu her gün daha da genişleterek sadece aktarmanın değil bilgi-üretim sürecinin de uzamını oluşturma arzusunda...

Notabene-Bilişim / Janus'un Çehresi Dizisi Editörleri

Funda Başaran, Diyar Saraçoğlu

Notabene-Bilişim / Janus'un Çehresi Dizisi Yayın Kurulu

Bahadır Ahıska, Adil Akbaş, Ümit Akıncı, Aylin Aydoğan, Gökcan Aydoğan, Cansu Başak, Gökçe, Baydar, Necati Duran, Banu Durdağ, Ersin Vedat Elgür, Seda Gönül, İzlem Gözükeleş, Serhan Gül, Elem Güzel Kalaycı, İlker Kalaycı,Tahir Emre Kalaycı, Defne Kara, Zuhal Kırmızıoğlu, Zafer Kıyan, Özgür Narin, Murat Naroğlu, Senem Oğuz, Nagehan Tokdoğan, Taylan Özgür Yıldırım, Hakan Yüksel, Doğan Emrah Zıraman

Janus'un Çehresi Kitaplığı

Marx Geri Döndü - Der. Christian Fuchs & Vincent Mosco
Çeviri: Kolektif

Marx Geri Döndü, eleştirel iletişim araştırmaları, kültür ürünlerinin üretiminde freelance çalışma, Marksist birikim kuramı, sosyal paylaşım siteleri, bilişsel kapitalizm, iletişim araçları ve üretim araçları ilişkisi, izleyicinin metalaşması, sürtünmesiz kapitalizm gibi konulara odaklanması bağlamında sadece iletişim alanıyla değil sosyal bilimlerin farklı alanlarıyla ilgilenen araştırmacılar için de kılavuz olma niteliğinde.

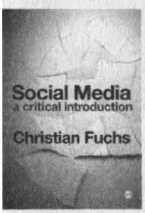
Bilişsel Kapitalizm! - Ed. Michael A. Peters & Ergin Bulut
Çeviri: Kolektif

Bilişsel Kapitalizm, Eğitim ve Dijital Emek; bir yandan neoliberal söylemlerle paralellik arz eden(!) Bilişsel Kapitalizm'i masaya yatırırken öte yandan bu "yeni dönemin" eğitim ve emek süreçlerini nasıl değiştirdiğini de sorguluyor. Böylelikle ekonomi politik, eğitim, enformasyon ve yeni emek süreçlerinin (maddi olmayan emek) tartışıldığı, zihin açıcı ve provokatif bir kılavuz karşımıza çıkmış oluyor.

Digital Emek ve Karl Marx - Christian Fuchs (Yayımlanacak)
Çeviri: Tahir Emre Kalaycı & Senem Oğuz

Emek; bilgisayarların, internetin ve Facebook, Google, Youtube, ve Twitter gibi "sosyal medya" ortamlarının çağında nasıl değişiyor? Dijital Emek ve Karl Marx'ta Christan Fuchs bu soruya, kapitalist BİT sektörü içerisinde emeğin oynadığı rolü sistematik bir eleştirel kuramla inceleyerek yanıt bulmaya çalışıyor.

Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş - Christian Fuchs (Yayımlanacak)

Çeviri: İlker Kalaycı & Diyar Saraçoğlu

İyisiyle kötüsüyle sosyal medyayı anlamaya şimdi her zamankinden daha çok ihtiyacımız var. Bu karmaşık dijital medya alanının tartışmalarını ve çelişkilerini öğrenebileceğimiz eleştirel bilgiye ihtiyacımız var. Ancak o zaman günümüzün medya dünyasında neler olduğuna dair bilinçli fikirlere sahip olabiliriz.

Sosyal medyaya dair doğru soruların nasıl sorulacağını okuyucuya gösteren Christian Fuchs, bizleri Google, Facebook, Wikileaks ve Wikipedia'ya dair bir yolculuğa çıkarıyor. Sonuç, medya dünyasının kalbindeki yapıları ve iktidar ilişkilerini gözler önüne seriyor.

Marksist Bilişim Derlemesi - Der. Diyar Saraçoğlu (Yayımlanacak)

Bilişim alanının toplumsal terazisinin bir tarafında (diğer tüm alanlarda olduğu gibi) "daha fazla kâr" diğer tarafında ise toplumsal mücadeleler yer alıyor. Alanın genişleyip yaygınlaşması ise bu teraziye dair net fikirler edinmemizi zorlaştırıyor. Bu derleme ile bilişime dair çok sayıda alt başlığa (internet özgürlüğü, hacktivizm, büyük veri vs.) Marksist perspektiften bir giriş yapılmış olunuyor.

İçindekiler

Teşekkürler 9

Önsöz: Çokluğun Emeği ve Biyopolitikanın Dokusu 11
Antonio Negri

Giriş: Bilişsel Kapitalizm, Eğitim ve Dijital Emek 31
Michael A. Peters & Ergin Bulut

I. Kısım - Kuramsal Temeller ve Tartışmalar

Zihin Emeği 51
Timothy Brennan

Bir Bilişsel Kapitalizm Eleştirisi 75
George Caffentzis

Duygulanımsal Emek Üzerine 115
Silvia Federici

Bilişsel Kapitalizm ya da Enformasyonel Kapitalizm? Enformasyonel Ekonomide Sınıfın Rolü 137
Christian Fuchs

II. Kısım - Bilişsel Kapitalizmde Eğitim ve Emek

Bilişsel Kapitalist Pedagoji ve Hoşnutsuzlukları 189
Jonathan Beller

Yaratıcı Ekonomiyi Tanımlamak: Toplumsal İşbirliğinin Tohumları veya Genel Zekâ ve İmgelem için Kapitalist Av? 221
Ergin Bulut

Maddi Olmayan Emek 2.0'ı Öğrenme: Facebook ve Sosyal Ağlar 241
Mark Coté & Jennifer Pybus

Bilişsel Kapitalizmin Pedagojisi: Eleştirel Öznenin Sorgulanması 271
Emma Dowling

Biyopolitik Ekonomide Bir Eğitim Sorunsalı Olarak Yaratıcılık 291
Alex Means

Eğlence, Kâr ve İmparatorluk Uğruna: Üniversite ve Elektronik Oyunlar 315
Toby Miller

Algoritmik Kapitalizm ve Eğitime Dair Vadeli İşlemler 335
Michael A. Peters

Özerkliğin Sınırları: Bilişsel Kapitalizm ve Üniversite Mücadeleleri 353
Alberto Toscano

Fütüristik Birikimin Yıkık Laboratuvarında: Maddi Olmayan Emek ve Üniversite Krizi 373
Nick Dyer-Witheford

Güney Afrika Üniversiteleri: Değişen Ticari Dünyada Akademik Özgürlüğün ve Eleştirel Düşüncenin Hapsedilmesi 389
Tahir Wood

Sonsöz

Küreselleşme, Neoliberalizm ve Bilgi Çağında Eğitimin Bozulması 405
Cameron McCarthy

Katkıda Bulunanlar 431

Çevirmenler 438

Teşekkürler...

Editörleri olarak bu projenin gerçekleşmesinde emeği geçen arkadaşlarımıza ve meslektaşlarımıza teşekkür etmek isteriz.

Peter Lang Yayınevi'ne ve editörleri Bernadette Shade'e ve Chris Myers'a titiz çalışmaları için teşekkür ederiz.

Olağanüstü yazısını yeniden yayınlamamıza izin verdiği için Antonio Negri'ye teşekkür ederiz. Bu konuyla ilgili olarak Negri'nin çevirmenlerine ve editörlerine, onay verdikleri için (Mark Coté, Jennifer Pybus, Peter Graefe) teşekkürü borç biliriz. Ayrıca destekleri için *Meditations: Journal of the Marxist Literary Group*'un editör kadrosuna teşekkür etmek isteriz.

Yine "Zihin Emeği" makalesini yeniden yayınlamamıza izin verdiği için Timothy Brennan'a ve aynı zamanda *South Atlantic Quarterly* ve Duke University Press'e teşekkür ederiz.

Yaratıcı kapak tasarımını (İngilizce baskıda) bizimle paylaştığı için Anıl Kılıç'a minnettarız.

Ayrıca Michael Peters'ın "Çağdaş Marksizm ve Eğitim" ile "Yaratıcı Ekonomi ve Eğitim" adını taşıyan iki lisansüstü seminerinde ateşli tartışmalar yaşadığımız ve fikir alışverişinde bulunduğumuz arkadaşlarımıza teşekkür ediyoruz. Aralarından bilhassa Garett Gietzen, Lucinda Morgan, Dan Araya, James Thayer (Kanada Okulu), James Geary, John Jones, Hüseyin Esen, Dave Ondercin ve George Liu bu

tartışmaları ateşlendirdikleri ve dengeledikleri için özel bir teşekkürü hak ediyorlar. Misafir öğretim üyelerimizin (Fazal Rizvi, Cris Mayo, James Anderson, Bill Cope ve Cameron McCarthy) entelektüel desteği için de fazlasıyla minnettarız.

Ergin ayrıca Evren Dinçer'e, Bora Erdağı'na ve Fırat Kaplan'a çalışmasına vermiş oldukları sürekli destek ve yapmış oldukları eleştiriler için teşekkür eder. Bunun yanında Ergin, ilham verici (ve sonu gelmez) sorularıyla entelektüel tartışmalara teşvik eden ve sonunda kendisini şu anki araştırmasına sevk eden Michael'a minnet borçludur.

Michael, eşi Tina Besley'e ve beraber çalışmaktan büyük bir zevk aldığı Ergin Bulut'a teşekkürlerini sunar.

Önsöz:

Çokluğun Emeği ve Biyopolitikanın Dokusu*,**

Antonio Negri

Çeviri: Onur Kartal

Editörün Notu***

Toni Negri'yi kısa süreli ziyareti sırasında Hooker Seçkin Ziyaretçi Profesör sıfatıyla McMaster Üniversitesi kampüsüne götürme şansına sahip oldum. Onu Brock Üniversitesi'nden almış olduğumdan dolayı tesadüfen şehre doğu tarafından yaklaştık. Hamilton'a aşina olan herkes bilir ki, buradan gittiğinizde "Steeltown"ın merkezinden geçmek zorundasınızdır. Kuramsal yönelimi gereği Negri heyecanla Stelco ve Dofasco'nun fabrika ve bacalarına olabilecek en yakın rotayı takip etmemizi istedi. Çelik işçilerinin emek mücadeleleri, emek gücünün bileşimi, düzeyi, örgütlenme formu ve ağır sanayinin Kanada ekonomisindeki rolü hakkında pek çok soru sordu.

Negri'nin endüstriyel üretimin özbeöz maddi formunun koşullarına

*Antonio Negri. "Çokluğun Emeği ve Biyopolitikanın Dokusu" İng. çev. Sara Mayo, Peter Graefe ve Mark Coté. Ed. Mark Coté. *Mediations* 23.2 (Bahar 2008) ss. 8–25. www.mediationsjournal.org/the-labor-of-the-multitude-and-thefabric-of-biopolitics.

**Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Nermin Bilek'e teşekkür ederiz (ed. n.).

*** Bu bölümün editörü kitabın editörlerinden farklı olarak Mark Cote'dir (ed. n.).

yönelik yoğun ilgisi, ister istemez dersindeki kuvvetli postyapısalcı çekimle ilgili bir kontrpuan sunuyordu. Ne de olsa ifade ettiği üzere odağı, küreselleşme altındaki emeğin kilit roldeki kiplikleri olarak yaratıcı, kültürel ve öznel olan üzerindeydi. Bu birleştirilmiş unsurlar bizi Negri'nin, Michel Foucault ve Gilles Deleuze'ün kavramsal açılımlarının, Marksist kuram ve pratiğe çoktandır olan ve hali hazırda devam eden bağlılığına eklemlenmiş unsurlar olarak rol aldıkları projesinin kalbine götürür. Kuşkusuz ki, tarihsel momentimizin bunu yani açık bir Marksizmi, zorunlu kıldığı yinelenebilir. Ancak öte yandan ortodoks karşıtlığında olan bu yenilik, Negri'nin seçkin ve kimi zamanlar tahrik edici olan kariyerinin ayırt edici özelliğidir.

Antonio Negri, McMaster Üniversitesi'ne Hooker Seçkin Ziyaretçi Profesör sıfatıyla 2006'da konuk oldu. Aşağıdaki ders 18 Nisan 2006'da verildi (ed. n.).

Bu derste Negri iki temel soru yöneltiyor. İlki: *bios*'a demir atan neoliberal küreselleşme altında emeğin örgütlenmesini nasıl anlayabiliriz? İkincisi: Yaşam ne zaman ve hangi kiplikler altında iktidar alanına girdi ve temel bir mesele haline geldi? Bu soruları yanıtlarken Negri, (Foucault'nun müsadesiyle) insanlık durumuyla ilişkisinde küreselleşmeyi ondan doğru sınayabileceğimiz eşsiz ve provokatif bir mercek sağlayan heyecan verici bir iktidar (yeniden) kavramsallaştırması sunar. Dolayısıyla bu kısa girişin amacı, hem Negri'nin yapıtını bağlamına oturtmak hem de derste kullanılan, biyoiktidar-biyopolitika, ölçüt krizi gibi kilit kavramları tanıtmaktır.

Bazıları için Negri bir düşünür olarak, İmparatorluk'un[1] muazzam başarısıyla ün kazanmış olabilir. Bununla birlikte İtalya'da 1960'lardan beri birçok önemli çalışmanın altında imzası vardır. Negri'nin geldiği otonomcu Marksist gelenek, İtalya'da tarihsel olarak *operaismo* (işçicilik) olarak adlandırılır, ortodoks Marksizm'i deyim yerindeyse "alaşağı etmek"le ayırt edilirdi. Temel kavramsal yeniliği, dinamik emek-sermaye iktidarı ilişkilerini tersine çevirmesiydi. Bu gelenek, sermayenin emek üzerindeki tahakkümünden ziyade, 1960'ların başında Mario Tronti'yle birlikte, emek mücadelelerinden hareket et-

[1] Michael Hardt ve Antonio Negri, İmparatorluk [Ed.].

mekteydi. Kısaca bu yeni model, kapitalist iktidarı, her zaman için sadece emek mücadelelerine, pratiklerine ve potansiyeline yanıt veren, tepkisel bir dinamiğe sahip bir şey olarak anladı. Buna göre kapitalist gelişim, var olan toplumsal ve üretici emek formlarının yeniden eklemlenmesi üzerinden ilerlemektedir. Böylesi bir model altında, emeğin bileşimine yönelik sorular, bilhassa kapitalist denetimin en zayıf noktalarını ifşa edebildikleri ölçüde asli öneme haizdirler.

Negri, 1970'lerde başka bir hususta daha öne çıkmıştır. O zamanlar İtalya'da Sol, net bir şekilde Avrupa'daki en geniş ve en hararetli tabana sahipti.[2] Aynı zamanda hem temsili demokrasi hem de parlamentodışı düzeyde etkin, çok değerlikli bir yapıdaydı. 1970'ler boyunca Enrico Berlinguer'in İtalyan Komünist Partisi'nin Avrokomünizmi, iktidarı ele geçirmeye umut verici derecede yakındı, 1976'da iktidardaki Hıristiyan demokratların yalnızca yüzde dörtlük bir çoğunlukla gerisindeydiler. Partinin kurumsal başarısı, daha eleştirel ve açık bir Sol siyaset için geniş bir alan yarattı. Hem devrimci bir militan hem de Padova Üniversitesi Siyaset Bilimi Enstitüsü'nün başkanı ve bir profesörü olarak uzun süredir radikal parlamento dışı Sol siyasette aktif olan Negri bu geleneğin önde gelenlerindendi. Yalnızca radikal Solun değişik fraksiyonlarıyla İtalyan Devleti arasındaki değil aynı zamanda İtalyan Komünist Partisi'yle yaşanan çatışmalar da giderek artmaktaydı. Doğrusunu söylemek gerekirse o andan itibaren Negri'nin çalışmaları, ifade ettiği antagonizmanın devlet ve sermayeye olduğu kadar İtalyan Komünist Partisi'ne de yöneldiğinin ayırdına varmadan hakkıyla anlaşılamaz. İtalyan başbakanı Aldo Moro'nun 1978'de Kızıl Tugaylar'ca öldürülmesinin ardından İtalyan Devleti hiçbir ayrım gözetmeyecek kadar geniş kapsamlı bir operasyona girişti. Hiçbir

[2] İtalyan otonomcu Marksist harekete genel bir bakış için çok iyi üç kaynak var. S. Lotringer ve Christian Marazzi'nin *Autonomia-Post-Political Politics* (New York: Semiotext(e), 1980) adlı çalışmaları hareketin çekirdek kadrolarından katkılara yer vermiş ve devletin yasaklamalarına rağmen yayınlanmıştır. Steve Right'ın *Storming Heaven: Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism* (London: Pluto Press, 2002) adlı eseri geniş kapsamlı tarihsel bir bakış sunuyor. Son olarak Michael Hardt ve Paolo Virno'nun *Radical Thought in Italy: A Potential Politics* (Minneapolis: U of Minnesota P, 1996) adlı çalışmaları, hem otonomcu düşünce geleneğini değerlendiren hem de geleceğe dair yeni rotalar sunan makalelerin bir derlemesi [Ed.].

kanıt olmamasına ve Leninist-öncü Kızıl Tugaylar'a açıktan muhalif olduğu bilinen bir gerçek olmasına karşın Negri, onların kuramcısı olmakla itham edildi.

Hemen Fransa'ya iltica etti ve sürgündeyken bir dizi ders vermek üzere Louis Althusser tarafından ünlü École Normale Supérieure'e davet edildi, sonradan bu dersler *Marx Ötesi Marx*[3]adı altında yayınlandı. *Grundrisse*'ye dayanan bu dersler, isyanın başarısızlığının ardından gelen bir çaresizliği değil, Marx'a, onu neoliberal küreselleşme vasıtasıyla post-Fordizm'in uçuşa geçmeye başladığı tarihsel momente daha elverişli hale getirmeyi amaçlayan özgürleştirici bir odaklanmayı açığa vurmaktaydılar. Ve aslında Negri'yi giderek Foucault'ya, Deleuze'e ve aşağıdaki Hooker dersinin kavramsal köşe taşlarına götürecek geniş bir kuramsal perspektifin işaretiydiler.

Negri, *hem* küresel sermayenin gün yüzüne çıkan bir karakteri olarak *hem de* radikal siyasal, toplumsal ve ekonomik değişime dair yeni bir yol olarak Marksist emek değer kuramında bir "ölçüt krizi" teşhisinde bulundu. Emeğin üretkenliğinin basit zamansal ölçütünde kırılma yaratan temel faktör, bilgi ve iletişim teknolojisi vasıtasıyla üretim sürecinde meydana gelen radikal dönüşümdür. Bu durum, dolayımsız maddi emeğin karşısında hâkim üretici güçler olarak "maddi olmayan emeğin" ve "genel zekâ"nın yükselişini kolaylaştırmaktadır.

Negri ve diğer otonomcuların yorumunda yenilikçi olan şey, bunun öncelikle öznel bir süreç olduğudur, giderek postyapısalcı bir yörüngeye oturması bundandır. *Grundrisse*'de Marx, "genel zekâ"yı makinenin sabit sermayesinde biriken bir şey olarak konumlandırmıştır. Bununla birlikte otonomcuların "öznel" okumaları, yeni emekçi öznelliklerde bu değeri, yüksek teknoloji ekonomisini mümkün kılan teknik, kültürel ve dilbilimsel bilgide konumlandırır. Bu tür öznellikler doğrudan üretici güç haline gelirler. Yine bir otonomcu olarak Paolo Virno, "onlar ölçüt birimleri değil daha ziyade işlevsel heterojen olanakların ölçütsüz önkoşullarıdırlar"[4] diye not düşer. Zamansal ayrı-

[3] Antonio Negri, *Marx Ötesi Marx: Grundrisse Üzerine Dersler* [Ed.].

[4] Paolo Virno, "Notes on the General Intellect," *Marxism beyond Marxism*, ed. Saree Makdi-

şım, emek ücreti/mübadele değeri ile bu yeni öznel üretici güç arasında "makas gibi açılan" uçurumu işaret ederek, provokatif bir biçimde maddi olmayan emeği meta formunun ötesine yerleştirir.

Negri için böylesi bir güç, asimetrik olsa da, toplum boyunca bireyselleşmiş bir şekilde yayılmıştır ve "bugün üretimin asli bir koşulu olan genelleştirilmiş toplumsal bilginin de içinde olduğu küresel bir potansiyel"i[5] ifade etmektedir. Kısaca emeğin bu yeni "öznel" koşulu, Negri'nin sonraları "çokluk" olarak adlandıracağı özgürleştirici potansiyeldir. Bu yeni güç dinamiğinin içine bu şekilde kazınan şey, emeğin, sermayeye yalnızca antagonist değil aynı zamanda, içinde olmasına karşıt biçimde, sermayeden otonom olma olanağıdır.

Foucault'nun biyoiktidarı bu noktada yeni bir kavramsal dayanak sağlamaktadır. Burada Negri, Foucault (ve Deleuze) ile otonomcu Marksizm arasında büyük oranda göz ardı edilmiş güçlü akrabalık ilişkilerinin görünür kılınmasına katkıda bulunur. Foucault'dan alınan şey, baştan aşağıya yeniden şekillendirdiği iktidar kavramıdır. Bunu daha net görmemizi sağlayan şey, sayısız üretici oluşumlarda yaşam ve iktidarın iç içe geçmesidir. Foucault biyoiktidarı, on sekizinci yüzyılın sonlarında, egemen ve disiplinci iktidarın yetersizlikleri sonucunda ortaya çıkan bir biçim olarak tanımlamıştır. Bu, egemen iktidarda olduğu gibi vakadan sonra verilen cezaya karşıt bir biçimde üretkenliklerini azamileştirmek için "önleyici bir tarz"da nüfusları (bireysel bedenleri değil) "idare eden" üretken bir iktidar ilişkileri biçimidir (Foucault konuyla ilgili ilk örnekler olarak erken dönem epidemiyolojisini ve cinsel sağlığı sunar). Foucault'nun da ifade ettiği gibi "biyoiktidar nüfusları, üretim için, sağlığın, malların ve başka bireylerin üretimi amacıyla bir makine olarak kullanır."[6]

Buraya kadar biyoiktidar, komutanın çok daha sofistike bir formu olarak sunuldu, ancak bu türden tek boyutlu bir yorum, otonomcula-

---

si,Cesare Casarino, and Rebecca E. Karl (New York: Routledge, 1996) 269 [Ed.].

[5] Antonio Negri, "Archaeology and Project: The Mass Worker and the Social Worker,"*Revolution Retrieved: Writings on Marx, Keynes, Capitalist Crisis, and New Social Subjects* (1967–1983) (London: Red Notes, 1988) s. 224 [Ed.].

[6] Michel Foucault, "Les mailles du pouvoir," Dits et écrits, t. 2 (Paris: Gallimard, 1994) 1012 [Ed.].

rın değerli buldukları birçok boyutu karanlıkta bırakacaktır. Maurizio Lazzarato "Biyoiktidardan Biyopolitikaya" başlıklı önemli makalesinde bu hususu vurgular. Lazzarato bizlere Foucault'un kurulu biyoiktidarla (komuta, idare ve tahakküm *dispositifi*) biyopolitik oluşu (yaratıcılık ve direniş) birbirinden ayırdığını hatırlatır.[7] Negri'nin dersinde özgürlük ve dönüşüm kapasitesini elinde bulunduran biyopolitik form olarak tanımladığı bu ikincisidir. İktidar, ister emek-sermaye ikilisinde olsun ister biyopolitika-biyoiktidar formunda olsun, direniş ve denetim arasında daima ayrılmaz bir bağlantı olarak kalacaktır. Onun üretici, yaratıcı, özgürleştirici potansiyelini takip etmek, Negri'nin dersinin merkezini işgal eder ve yine bu biçim, küreselleşmenin daha arzu edilebilir biçimlerini meydana getirmeye katkıda bulunur.

Çokluğun Emeği ve Biyopolitikanın Dokusu

Emeğin örgütlenmesinin *bios*'a demir atması meselesini ve bunun bir sonucu olan yeni postmodern siyasal alanı tartışmak istiyorum. Çok geçmeden yaşam kipliklerinin ne zaman ve neye göre iktidarın alanına girdiğini ve asli mesele haline geldiğini göreceğiz.

Foucaultcu biyopolitika tanımını başlangıç noktası olarak kabul edelim. "Biyopolitika" tabiri, iktidarın kendisini belirli bir süreç içinde dönüştürdüğü böylece bir dizi disiplin prosedürü üzerinden yalnızca bireyleri değil, "nüfus" olarak ortaya çıkmış canlı varlıklar kümesini de yönetebildiği bir tarza gönderme yapar. Biyopolitika, (yerel biyoiktidarlar sayesinde) sağlığın, hijyenin, diyetin, doğurganlığın, cinselliğin vs. idaresini denetimine alır, bunların her biri farklı birer müdahale alanı olduklarından politik meseleler haline gelirler. Biyopolitika böylece yavaş fakat kendinden emin bir şekilde yaşamın, sonradan refah devleti politikalarının uygulama alanları haline gelecek tüm boyutlarına sızmaya başlar: onun gelişimi aslında bütünüyle emek gücünün daha iyi idare edilmesi hedefine bağlıdır. Foucault'nun söylediği gibi, "bireyin ve terbiye edilebilir

[7] Maurizio Lazzarato, "From Biopower to Biopolitics," *Pli: The Warwick Journal of Philosophy* 13 (2002): ss. 112–25 [Ed.].

[dressable] bedenin keşfiyle aynı zamanda nüfusun keşfi, Batı'nın siyasal prosedürlerini dönüştüren diğer büyük teknolojik nüvedir."[8] Böylece biyopolitika kapitalizm ve egemenlik teknolojilerini geliştiren ilkelere dayanır: bunlar, disipline denetim *dispositifleri*'nin eklemlenmesiyle bir biçimden, disiplinci, diğerine gerçekleşen evrimle büyük oranda tadil edilmişlerdir.[9] Aslında disiplin kendisini bedenlerin anatomopolitikası olarak sunar ve asli bir biçimde bireyler üzerinde uygulanırken tersine biyopolitika yaşamı yönetme tarzı olarak nüfusların denetimine uygulanan dev bir "sosyal tıp" türünü temsil eder. Bundan böyle yaşam iktidar alanının bir parçası haline gelir.

Biyopolitika nosyonu iki sorunu da beraberinde getirir. Birincisi Foucault'nun kendisinde karşılaştığımız bir çelişkiyle bağlantılıdır: terimin kullanıldığı ilk metinlerde, Almanların on dokuzuncu yüzyılda *Polizeiwissenschaft* olarak adlandırdıkları şeyle, yani düzenin ve disiplinin Devletin ve idari örgütlenmesinin büyümesi üzerinden sağlanmasıyla ilgili gibi görünüyor. Bununla birlikte daha sonra bi-

[8] Foucault, "Les mailles" 1012.

[9] *Dispozitif* Foucault'nun geliştirdiği önemli kavramlardan biri olup kelimenin tam anlamıyla "çeviride kaybol"makta ve böylece İngilizceden okuyanlar tarafından çoğu kez göz ardı edilmektedir. Foucault tarafından en belirgin biçimde *Histoire de la sexualité, tome 1: La volonté de savoir* (Paris: Gallimard, 1976) çalışmasında "cinsellik dispozitifi" olarak kullanılır. Tutarsızca "aygıt", "düzenek", "tertibat" diye çevrilen kavram aslında iktidarı anlamak için metodolojik bir çerçeveye karşılık gelir. Bir *dispozitif*, hem söylemsel hem de söylemsel olmayan yapıdadır. Bu yüzden Foucault kavramı, şöyle tarif etmektedir: "[Bu] ilk olarak söylemlerin, kurumların, mimari formların, düzenleyici kararların, yasaların, idari tedbirlerin, bilimsel yargıların, felsefi, ahlaki ve filantropik önermelerin, kısacası söylenmiş olan kadar söylenmeyenin bütünüyle heterojen bir birliğidir" (299). Böylelikle *dispozitif*ler, söylemsel ve söylemsel olmayan unsurların karmaşık "ilişkiler sistemi"nden mürekkeptir ve daima şeylerin ortasındadır. *Dispozitif*in kurumların *maddiliğ*inden adli süreçlerin *düzenlemesine*, başka bir yerde ideoloji olarak adlandırılabilecek şeyin *ifade*sinden nihayet tikel öznelliklerin *tekniklerine* ve *pratiklerine* kadar belirgin biçimde farklı kayıtları olan heterojen unsurları bir araya getirdiğini görebiliriz. Bu farklı elementlerin karmaşık bir kompozisyonu söz konusudur; yine de bu heterojenlik kısmen üretimin her şeyi belirleme tarzını esas alan indirgemeci şemanın ötesine geçecek bir tarzda tasarlanmıştır. Daha karmaşık nedensellik ilişkilerine bu geçiş, Foucault'nun amansız bir şekilde iktidarı yayılmış, merkezsiz ve mikrofiziksel ilişkiler içinde düzenlenen bir şey olarak görmeye başlamasına yansır. Yöntemsel olarak bunun anlamı yalnızca söz geçen heterojen kompozisyonun her bir unsurunu sınamak değil ama aynı zamanda verili bir dispozitifin söyleyebileceğimiz, görebileceğimiz ya da olabileceğimiz şey açısından etkilerine odaklanmaktır [Ed.].

yopolitika tam tersine geleneksel ulus/Devlet dikotomisinin genel olarak yaşamın siyasal iktisadıyla geride bırakıldığı momente işaret ediyor gibi görünüyor. İşte bu ikinci formülasyon ikinci bir sorunun doğmasına yol açıyor: sorun biyopolitika bir dizi biyoiktidar olarak düşünme sorunu mudur? Yoksa iktidarın yaşamı kuşattığı söylendiği ölçüde yaşama da bir güç olarak mı göndermede bulunuluyor, yaşamın kendisinde, yani emekte ve dilde ama ayrıca bedenlerde, arzuda ve cinsellikte, bir karşı gücün ortaya çıkış alanının, kendisini bir tabiiyetten kurtulma [désassujettisement] momenti olarak sunabilecek bir öznellik üretim alanının yerini tespit edebilir miyiz? Açıktır ki bu biyopolitika kavramı, yalnızca Foucault'nun iktidarla ilgili kavrayışı temelinde anlaşılamaz. Ve Foucault için iktidar asla kolay anlaşılır, istikrarlı, üniter bir yapı değil, karmaşık tarihsel koşulları ve çoklu etkileri bünyesinde barındıran bir dizi "iktidar ilişkisi"dir: iktidar bir güçler alanıdır. Netice itibariyle Foucault, iktidar üzerine yazdığında, asla ilk ya da temel bir ilkenin tanımını yapmaz, daha ziyade pratiklerin, bilginin ve kurumların iç içe geçtikleri karşılıklı ilişkilerden söz eder.

İktidar kavramı, modern düşüncenin önemli bir bölümünde baskın ve sürekliliği olan Platoncu gelenekle ilgisinde bütünüyle farklı ve neredeyse tamamıyla postmodern, bir hal alır. Hukuksal egemenlik modelleri böylelikle, devletin ilk olarak iktidarın toplumsal içindeki dolaşımını ve bunun bir sonucu olarak söz konusu modellerin meydana getirdiği tabiiyet fenomenlerinin çeşitliliğini ifşa eden politik bir eleştiriye tabi tutulurlar: paradoksal olarak bu, tam da tabiiyet, direniş ve itaatsizlik süreçlerinin yayılabildiği bu dolaşımın karmaşıklaştığı yerde olur.

Bahsi geçen farklı unsurları alacak olursak, biyoiktidar kavramının kökeni, söz konusu unsurların yayıldıkları koşulların bir işlevi olarak tadil edilebilir. Şimdi emeğin örgütlenmesinde çalışmanın dönüşümüne ayrıcalık tanımaya çalışacağız: burada emeğin sanayi çağındaki, disiplin rejiminden denetim rejimine geçişin hususi önemini anlamamızı sağlayacak örgütlenmesinin dönemselleştirilmesi üzerinde durmamız mümkün. Bu geçişi söz gelişi Fordizm'in

krizinde, Taylorist emek örgütlenmesinin yanı sıra emek ölçütünü artık değerlendiremeyen Keynesçi makroekonomik tekniklerin toplumsal hareketleri disipline etmeye yetmediği momentte görebiliriz. 1970'lerin başından itibaren (diğer taraftan biyoiktidarların yeniden tanımlanmasına yol açacak) bu dönüşüm en net haliyle kapitalist gelişimin "merkez" ülkelerinde görüldü. Böylece bu tadilatın ritmini takip ederek, Foucault ve Deleuze'de, iki düşünce okulunun zeminlerinin ortak olduğunun da altını çizerek, öznellik üretimi temasına yönelik sorunsallaştırmalarını anlayabiliriz. Örneğin Deleuze'de, artık toplum boyunca yayılan bir iktidar ilişkileri ağının değil ama daha ziyade öznelleştirmeye yönelik dinamik bir merkez ve doğal bir yatkınlığın, öznelerin üretiminin hakiki bir kalıbı olarak ele aldığı şeyin yerini alması kesinlikle şartmış gibi görünüyor. Bu bakış açısından disiplin ve denetim temaları ve bunları takiben iktidarın tanımı üzerine konuştuğumuzda, Deleuze kendisini Foucault'nun bir yorumuyla sınırlandırmayacak, emeği işin içine dahil edecek ve onun temel önsezilerini geliştirecektir.

Bir kez biyopolitikayla kastettiğimiz şeyi, statik olmayan, maddi olarak var olmayan bir süreç, üretkenliği bir gereklilik olarak iktidarın *dispozitifleri*'nin merkezine taşıyan uzun bir süreçle bağlantılı olarak ilerleyen tarihin bir işlevi olarak tesis ettiğimizde anlaşılması gereken tam da bu tarih olacaktır.

Savuşturulması gereken tehlike, biyopolitikanın kalbinde bir tür pozitivist (ve/ya materyalist, zira işin aslı kendimizi Marx'ın "iflah olmaz materyalizm" dediği şeyin içinde pekâlâ bulabilirdik) dirimselciliğin aranmasıdır. Bununla son zamanlardaki yaşamın politik merkeziliğine yönelik kimi yorumlarda karşılaşabiliriz. Bu yorumlar, karmaşık, tehlikeli ve hatta yıkıcı bir magmayı meydana getirecek bir biyopolitika okuması geliştirmekte ki: bu eğilim hayatın sahici anlamda politik bir olumlamasından daha çok bir ölüm politikasına, bir tanatopolitikaya işaret ediyor. Gerçekte tanatopolitikaya kayışa müsaade eden ve onu besleyen şey, "yaşam" sözcüğünün kendisine katmış olduğumuz muazzam belirsizlik: Biyopolitik bir refleksiyon örtüsü altında gerçekte yapmış olduğumuz şey, bütün politik gücünü ondan

alıp götüren biyolojik ve doğalcı bir yaşam kavrayışına kaymaktan ibaret. Böylelikle yaşamı, en iyi ihtimalle bir et ve kemik yığınına indirgiyoruz. *Zoē*'den *bios*'a bu harekette Heideggerci ontolojinin bulamadığı özsel ve trajik kaynağın ne olduğunu sormak durumundayız.[10]

Buna ek olarak Foucault'da ve elbette Deleuze'de doğrudan özgür bir öznellik üretiminin mekânı haline gelen biyopolitikanın temel özgüllüğüne, iktidar ve yaşam arasındaki ilişkinin formuna, hiçbir ayrım gözetmeksizin dirimselci bir yorum bulaştırılmıştır. Ancak bizler çok iyi biliyoruz ki, dirimselcilik çirkin bir canavardır! Modern düşüncenin içinden ve Rönesans düşüncesinin krizinden sonra gün ışığına çıkmaya başladığında dünyanın ve toplumun çelişkilerini, bunları çözüme kavuşturmanın olanaksız olduğuna hüküm getirinceye değin sakatlamıştır. Ya da daha net bir ifadeyle: söz konusu çelişkileri, bunların değişmez olduğu varsayımından yola çıkarak dünyanın özünü tanımlamaya koşmuştur. Dirimselcilik karmaşasında ayırt etme kapasitesi yoktur. Ölüm ve yaşam, muazzam bir belirsizlik ilişkisine hapsedilmiştir: bireyler arasındaki savaş özsel hale gelmiş, girişken hayvan ile toplumun piyasaca kızıştırılan bir arada bulunuşları ki, biz buna mülkiyetçi bireyselciliğin dinamiği diyoruz, doğal bir norm yani tam da *yaşam*ın kendisi olarak sunulmuştur.

---

[10] Giorgio Agamben (*Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, çev. Daniel Heller-Roazen [Palo Alto, CA: Stanford UP, 1998]) "doğal yaşam" (*zoē*) ile "politik yaşam"ı (*bios*) birbirinden ayıran temel kavramsal işaretler olan *zoē*ve *bios* terimlerini Antik Yunan'dan alınış ve tekrar gündeme getirmiştir --ki, bunlardan ilki nüfuz alanı olarak haneye diğeri ise polise gönderme yapar. Negri için *bios* -bilhassa biyopolitik formu içinde- egemen iktidarın eski formlarınca kapsanamayacak olan bir iktidar dinamiğini ifade eder. Dolayısıyla bu böylesi bir kurucu iktidarın sınırlarını ifşa eder ve "istisna hali"ne daimi bir dönüşü zorunlu kılar. Burada Negri, Foucaultcu biyoiktidarın daha eleştirel ve politik bir açılımına önemli katkılarda bulunan çağdaş otonomcu kuramcı Maurizio Lazzarato'nun ("Biyoiktidardan...") geliştirdiği temel kavrayışları genişletiyor: "*zoē*'nin polis alanına dahil edilmesi hem Agamben hem de Foucault için modernliğin tayin edici olayıdır; klasik düşüncenin politik ve felsefi kategorilerinde radikal bir dönüşüme işaret eder. Ancak *zoē*'yive *bios*'u, yaşayan bir varlık olarak insan ile politik bir özne olarak insanı birbirinden ayırmanın imkânsızlığı, egemen iktidarın etkinliğinin bir ürünü müdür yoksa iktidarın 'denetiminin olmadığı' yeni güçlerin etkinliğinin bir sonucu mudur? Agamben'in cevabı oldukça belirsizdir ve bu iki alternatif arasında sürekli salınır. Foucault'nun yanıtıysa bütünüyle farklıdır: biyopolitika yeni bir güçler dinamiğinin üstlendiği bir yönetim formudur ve bununla bağlantılı olarak klasik dünyanın kavramasının mümkün olmadığı iktidar ilişkilerini ifade eder." [Ed.].

Bu yüzden vitalizm (dirimselcilik) hep gerici bir felsefedir, buna karşın Foucault ve Deleuze'ün biyopolitik çözümlemelerinde sunulduğu haliyle *bios* nosyonu büsbütün farklıdır: tam da söz konusu düşünce yapısını parçalamak için tercih edilmiştir. Onların rehberliğini takip eden bizler için biyopolitika kökenlere bir geri dönüş, düşüncenin doğa içine yeniden gömülmesinin bir yolu değildir: aksine (bireysel ya da kolektif) yaşam tarzlarından başlayarak düşünceyi kurma, düşünceyi (ve dünya üzerine refleksiyonu), her türden doğal temelin inkârı olarak anlaşıldığı kadarıyla, yapaylıktan ve özneleştirme iktidarından uzaklaştırma girişimidir. Biyopolitika ne bir muammadır, ne de tek çıkış yolunun yaşamın bağışıklanması olarak göründüğü hatları belirsiz olan bir dizi girift ilişkidir: tam aksine, özneleştirme süreçlerinin iktidarıyla çapraz kesildiği ölçüde bütün bir politik düşüncenin yeniden ele geçirilmesidir.

Bu bakış açısından biyopolitika fikri asli bir tarzda, postmodern olana, bundan iktidar ilişkilerinin, uygulandıkları öznelerin direnişleriyle sürekli kesintiye uğratıldıkları tarihsel momenti anlıyorsak, geçişe eşlik eder. Yaşamın "dışarı"sı yoksa bunun sonucunda bütünüyle "içeride" yaşamak gerekiyorsa, yaşamın dinamiği yalnızca gücün bir dinamiği olabilir. Tanatopolitika, ne içkin bir alternatif ne de biyopolitikanın bir belirsizliğidir, onun tam karşıtıdır: aşkın bir otoriteryanizm, çürümenin *dispositifi*'dir.

Bu konuyu kapatırken tanatopolitikayla ilgili son olarak hızlıca iki şeyden bahsetmeme izin verin. Bunun kimi zamanlar "devrimci muhafazakârlık" olarak adlandırılan (söz gelişi Ernst Jünger gibi bir figürü düşünelim) deneyimlerce yani bireyci ve dirimselci bir anarşizmin, Nazi düşüncesinin hakiki manasıyla önceden habercisi olarak iş gördüğü yerde bilhassa onaylanması tesadüf değildir. Bizler bugün kamikaze eylemiyle neyin kast edildiğini düşünebiliriz: bu türden eylemlere götürecek bir ıstırabı ve çaresizliği, mutlak anlamda politik olan bir ıstırabı ve çaresizliği, soyutlayacak olursak o halde tekrar *bios*'un *zoē*'ye intihara denk gelecek şekilde indirgenmesiyle yüzleşmemiz gerekir. Zira bu indirgeme (bu eylemi bizim de yapabileceğimiz yargısına karşın), kendisini adayan kişinin bütün biyopolitik gücünün elinden alınması için kâfidir.

Biyopolitikanın gerektirdiği metodolojik yaklaşım tarzına dikkat çekmemiz gerekir. Sorunla ancak kurucu (soykütüksel) bir bakış açısından hareketle yüzleşerek etkili bir biyopolitik söylem inşa edebiliriz. Bu söylem, öznel kökenli bir *dispozitif*ler dizisi üzerinde kurulabilir. Foucault ve Deleuze'de karşılaştığımız haliyle d*ispozitif* kavramının, belirli bir dönemde iktidarın durumunu karakterize eden bir grup homojen pratik ve strateji olarak kullanıldığının elbette farkındayız. Dolayısıyla denetim *dispozitif*lerinden ya danormatif *dispozitif*lerden söz edeceğiz. Ancak biyopolitik sorunsallaştırma, biyopolitika hem iktidarın yaşam üzerindeki uğraşı hem de yaşamın iktidara karşı güçlü ve taşkın tepkisi olması nedeniyle belirsizleştiği ölçüde bize öyle görünüyor ki, *dispozitif* kavramı da aynı belirsizliği üstlenmelidir: *dispozitif* pekâlâ bir direniş stratejisinin de adıdır.

O halde "*dispozitif*"ten bahsettiğimizde gelişimi, arzuları ve akıl yürütme biçimlerini kapsayan soykütüksel bir düşünce tipinden bahsediyoruz: böylece dünyayı, toplumu, kurumsal belirlenimleri ve bireysel pratikleri çapraz kesen iktidar ilişkilerini özneleştiriyoruz.

Gelgelelim bir zamanlar Foucault ve Deleuze'ün de izlediği bu tartışma hattı, *Historismus*'u önceleyen ya da ona paralel olarak gelişen teleolojik olmayan felsefelerde sağlam bir dayanak noktası bulur.[11] Simmel'den Benjamin'e uzanan bu düşünce okulları beraberlerinde, yaşam formlarının analizi üzerinden kültür ve toplumun ontolojik örgülerinin yeniden yapılanmalarına izin veren kuramsal formülasyonlar getirdiler. Bu bakış açısından ve bizim Fransız postyapısalcı düşüncedeki biyopolitika kavramının kökenleri üzerindeki haklı ısrarımızın ötesinde, on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başlarındaki Alman düşüncesinde aynı tipte epistemolojik bir gelişmenin bulunması eşit derecede ilgi çekici olacaktır. Burada başrolü Nietzsche'nin oynadığı aşikâr: doğrusunu söylemek gerekirse, pozitivist ve dirimselci teleolojiyi yok etmek için bütün Nietzscheci çaba-

[11] *Historismus*, Tarihselciliğin on dokuzuncu yüzyılda Leopold von Ranke'nin önayak olduğu bir varyantıdır. Negri'yle ilişkisiyse "evrensel tarih" hususunda erken bir metodolojik kırılmaya karşılık gelmesi ve bunun yerine farklı tarihsel dönemlerin tikelliklerine ve bunların olanak koşullarının biricikliğine vurgu yapmış olmasıdır. Bu "görecilik" İtalyan filozof Benedetto Croce'nin de temel karakteridir [Ed.].

ları ve yine aynı çabayı bulabileceğimiz *ahlakın soykütüğü* projesini çözümlememiz gerekir. *Ahlakın soykütüğü* eş zamanlı olarak, hem kendi öznel sonluğunu fark eden hem de çıkıntı oluşturma riskini kabul eden materyalist bir teleolojinin mekânının ve özneleştirme süreçlerinin bir korosudur. Uzun yıllar sonra Spinozacı düşünceye yeniden yapılan postmodern yatırımı takip ederek biz bunu "distopya" olarak adlandırmayı tercih ediyoruz.

O halde biyopolitika çözümlemesi bir kez modernitеden uzaklaştırıldığında, liberal ve ticari dönemde, ve bunlara karşı direnişte, olduğu gibi onu "toplumun sermaye altında gerçek içerilmesi" bağlamında işlevler üstlendiği bir konuma doğru itmek mümkündür. Toplumun sermaye altındaki gerçek içerilmesinden (yani kapitalizmin fiilen nasıl geliştiğinden) söz etiğimizde, bununla yaşamın ticarileştirilmesini, kullanım değerinin ortadan kalkmasını ve yaşam formlarının sermaye tarafından sömürgeleştirilmesini ama aynı zamanda da bu yeni ufuk içinde direnişin kuruluşunu kast ediyoruz. Bir kez daha, postmodernitenin özgüllüklerinden biri hala mevcut olan şu fenomeni derinlemesine gösteren bu tersine çevirebilme karakteridir: Aynı zamanda bütün bu tahakküm daima bir direniştir de. Bu noktada, Batı Marksizmi ya da Postkolonyal Marksizm (burada elbette İtalyan *operaismo* hareketini ve belirli kültürelci Hint okullarını düşünebiliriz) içerisindeki kimi kuramsal deneyimlerin ve Fransız postyapısalcılığı tarafından formüle edilen felsefi konumların şaşırtıcı bir biçimde çakıştıklarının altını çizmek gerekir. Bu konuya tekrar döneceğiz.

Ayrıca modernden postmoderne cereyan eden geçişle ilgili asli fenomen olarak düşünülmesi gerektiği ölçüde "gerçek içerilme"nin önemi üzerinde zaten durmuştuk. Ancak bu geçişin temel unsuru, toplumun sermaye altındaki gerçek içerilmesinin muazzam örgüsünü meydana getiren her bir düğüm üzerindeki direnişin genelleşmesi olarak da görünmektedir. Genel bir fenomen olarak, iktidarın her bağlantısındaki paradoksal bir açılma olarak, öznel üretimin çok biçimli bir *dispositifi* olarak direnişin bu keşfi tam da postmodern olumlamayı oluşturan şeydir.

Dolayısıyla biyopolitika yaşamın/yaşamdaki çelişkili bir bağlam(ı) dır. Tam da tanımı gereği ekonomik ve politik çelişkinin tüm toplumsal doku üzerindeki yayılımının yanı sıra bu dokuyu sürekli kat eden direnişlerin tekilleşmesinin ortaya çıkışını temsil eder.

"Öznelliğin üretimi"yle tam olarak neyi kast ediyoruz? Burada analizimizde Foucault kadar Deleuze'de de varsayılan antropoloji tanımının ötesine geçmek istiyoruz. Bu perspektifte önemli görünen şey, gerçekte öznenin kuruluşunun tarihsel (ve aynı zamanda üretken) somutluğudur. Özne üretkendir: öznellik üretimi böylelikle üreten öznelliktir. Şu durumda izin verin, öznellik üretiminin motorunun yani nedeninin, iktidar ilişkileri içinde, yani yaşama yönelik arzu tarafından her daim çapraz geçilen karmaşık ilişkiler dizisinde bulunduğu gerçeğinin altını çizelim. Bununla birlikte bu yaşam arzusu, iktidara karşı direnişin doğuşunu imlediği ölçüde bu direniş, öznellik üretiminin asıl motoru haline gelir.

Kimileri, yeni bir diyalektik türünü tekrardan işin içine dâhil etme hatasına düştüğü gerekçesiyle öznellik üretimine dair bu tanımın tatmin edici olmadığını söylediler: böyle düşünüldüğünde iktidar direnişi içerir ve hatta direniş iktidarı besleyebilirdi. Ve başka bir düzeyde öznellik üretken olabilir; hatta direnişlerin üretkenliği öznelliği kurabilirdi. Bu argümanı alt etmek çok da zor değil: sadece daha önce sözünü ettiğimiz direniş kavramına, yani direniş kavramını öznelliğe bağlayan ve doğrudan tekillikleri biyoiktidarla antagonizmaları içinde belirleyen üretken bağlantıya dönmek yeterli olacak. Antagonizmaya yönelik her bahsin neden zorunlulukla diyalektiğe geri dönüşe indirgenmesi gerektiğini tam olarak anlayabilmiş değiliz. Söz konusu olan hakiki manada edimde bulunan bir tekillikse, iktidarla birlikte gelişen ilişki, hiçbir surette bir sentez, bir aşma, bir *Aufhebung* momentine, kısaca Hegelci anlamda bir yadsımanın yadsımasına, mahal vermeyecektir. Aksine ilgilendiğimiz şey mutlak anlamda a-teleolojiktir: tekillik ve direniş, riske, başarısız olma ihtimaline açık hale gelir, ancak öznellik üretimi yine her zaman kendisini fazlalığın bir ifadesi olarak verme imkânına, daha da iyisi gücüne, sahiptir. Dolayısıyla öznellik üretimi, üretici hareketin

bütünlüğünü transzendental formlar altında yeniden kurmayı hedefleyen diyalektik süreçlerin merkezine doğru yeniden soğurulamaz. "Yeniden soğrulma"nın belirli etkileri (bilhassa Luc Boltanski ve Richard Sennet gibi usta modern sosyolojik düşünce okullarınca altının çizildiği gibi) elbette ki kaçınılmazdır, ancak bu her durumda, her yöne giden ve asla önceden belirlenebilecek sonuçlara mahal vermeyen öngörülemez fenomenlerle birlikte olur. Yeniden kısaca üzerinde duracak olursak, yönetimin icrasından yönetişim pratiğine geçiş zorunlu olduğunda iktidar makinesi mekanik boyutunu, tek taraflı ve zorunlu bir tarzda yürütemeyeceğini gösterdi. Öznel üretimleri yeniden soğurmaya yönelik her girişim, yeni yaşam tarzlarının önünü kapatmaya gayret edebilir ancak böylesi bir girişim, hemen diğer direnişleri ve diğer fazlalıkları kışkırtacaktır. Postmodern toplumların ve politikanın işlevinde fark ettiğimiz gibi sadece bir makine haline gelecektir: paradoksal olarak iktidar mekaniğine indirgenemeyecek bir makine.

Politika ve devletçiliğin, kapitalizmin merkezindeki iktidar ilişkilerine daima sorunları tek taraflı müzakere eden ve çözen bir Leviathan sureti kazandıracak bir mantığa göre işlediği itirazında bulunabiliriz: iktidar tam da bundan mürekkeptir. On sekizince yüzyılda "raison d'État"* kuramları, yalnızca şiddet tekniklerini değil arabuluculuk tekniklerini de içermekteydi. İktidar temasını biyopolitik ilişkiler bağlamına taşıdığımızda ortaya çıkan, ve yeni olan, şey bu etkisizleştirme ve bağışıklama kapasitesinin tam karşısındadır. Aslında bu öznellik üretimini de biçimlendiren kırılmanın meydana gelmesidir, bu fazlalığın yoğunluğu onun ayırt edici karakteridir.

Söz konusu fazlalık kavramı, ya da bir zamanlar adlandırdığımız haliyle aşırılık nosyonu, üzerine iki şey daha söyleyelim. Bu fikir emeğin örgütlenmesiyle ilgili yeni bir analizin, değerin yaratıcı eylemin bilişsel ve maddi olmayan ürününden geldiği ve aynı zamanda (katı bir biçimde nesnel ve ekonomist duruşla anlayacak olursak) emek değer yasasından kaçtığı momentin içinden doğdu. Aynı fikir farklı bir düzeyde, iktidarın her zaman için ölçülebilir olduğu (ayrı-

* Devlet Aklı (ç.n.)

ca ölçüt ve aralık fikrinin disiplin ve denetimin hassas enstrümanları olduğu) yerde ya da iktidarın tam aksine ölçülemez, indirgenemez farkların saf ifadesi olduğu yerde, biyoiktidarın işleyişi ile biyopolitik direnişin gücü arasındaki ontolojik asimetride de bulunur.

Üçüncü aşamada Devlet kuramlarında olan bitenin ne olduğuyla ilgili dikkatli olmak gerekir: fazlalık her zaman için iktidarın üretimi olarak tarif edilir, söz gelişi"istisna hali"[12] suretine bürünür. Yine de bu fikir tutarsız ve hatta gülünçtür: istisna hali sadece iktidarı ve direnişi çözülemez tarzda birbirlerine bağlayan ilişkinin içinde tanımlanabilir. Devlet iktidarı asla mutlak değildir; yalnızca kendisini mutlakmış gibi temsil eder, mutlaklığın panoramasını sunar. Ancak daima kendisine yönelen direnişi de içeren karmaşık ilişkiler dizisinden meydana gelir. Roma hukukuna dayanan diktatörlük kuramlarında, yani, istisna hali kuramlarında, diktatörlüğün yalnızca kısa dönemler için var olabilmesi rastlantı değildir. Machiavelli'nin dikkat çektiği gibi, bu zamansal sınırlama anayasal bir teminat olarak düşünülemez; daha çok bir verimlilik muhakemesine gönderme yapar. Netice itibariyle istisna hali, kısa dönemler için yürürlükte olsa dahi, özgür ruhlar için kabul edilebilir değildir ve böylece çaresiz bir durumda çaresizce başvurulacak bir şey olarak değerlendirilebilir.

Son olarak totalitarizm kuramlarının (ister diktatörlerin bizzat kendileri tarafından ister sonradan özellikle de soğuk savaş sırasında çağdaş siyaset biliminin kimi figürleri tarafından düşünülmüş olsun)

[12] Carl Schmitt Nazi Partisine aktif olarak katılan Alman siyaset kuramcısıdır ve hiç şüphesiz egemen iktidarın etkinliklerinin devlet yasalarınca asla sınırlanmaması gerektiğini varsaydığından parti içinde fazlasıyla ilgi çekmiştir. Başka bir deyişle, egemen iktidar iç düzenlemelerini ihlal etme seçeneğine her daim sahiptir ve ne zaman olursa olsun "istisna hali" aracılığıyla yurttaşların haklarını hükümsüz kılabilir. Faşistler için işlevsel ve değerli olan şey, başta Agamben olmak üzere eleştirel bir biçimde konuşlandırıldığında istenmeyen sonuçlar doğurmuştur. "İstisna hali"nin Schmittçi kavrayışı ters yüz edilmiş ve egemen iktidar altında politik hakların ve yaşamın muhafaza edilmesi için bir sınır beyanı olarak sunulmuştur. Egemen iktidar ve sınıra itilmiş politik öznellikler arasındaki ilişkiye mesaisinin önemli bir kısmını ayıran Agamben "istisna hali"ni, tarihsel momentimizin Guantanamo Körfezinden mülteci kamplarına her şeyde karşımıza çıkan daimi modeli olarak kullanır. Negri, Agamben'in çalışmalarıyla uzun süre ilgilenmiş ve İtalyan gazetesi *Il Manifesto*'ya İstisna Hali'ni konu alan ve "Kefaretin Olgun Meyvesi" olarak çevrilen önemli bir inceleme yazmıştır (çev. Arianna Bové, *Generation Online*, 2003,<http://www.generation-online.org/t/negriagamben.htm> [Ed.]).

bunu tüm direnişin dışlandığı bir iktidar versiyonu haline getirmelerini gülünç buluyoruz. Totalitarizmler var olmaktaysa, ve meşum siyasal pratikleri hafızalarımıza dadanmaya devam ediyorlarsa, kendi iktidarlarının sözüm ona mutlak bütünlüğü, eleştirel sınama için çoktan vadesi dolmuş gizemlileştirici bir fikirdir.

Nihayet temel bir unsurun daha üzerinde durmamız gerek: iktidarın tek anlamlı kavrayışlarına yönelik bütün eleştirilerde (bunlar paradoksal olarak Marx adı altında üretilseler dahi) Marksist bir damga vardır. Kapitalist iktidar, bahsettiğimiz güncel eleştirilerin ortaya koydukları şeye göre daima bir ilişkidir. Sabit sermaye, değişken sermayeyle; kapitalist iktidar, emek gücünün direnişiyle karşı karşıya getirilir. Ekonominin ve tarihin gelişimini üreten gerilim budur. "Resmi" Marksizm'in emek gücü ve değişken sermayeyi ekonominin yasalarınca nesnel biçimde önceden şekillendirmiş olduğu ilişkilerin içine hapsettiği doğrudur. Ancak işte kimi Marksist'lerin 1968'den başlayarak parçalara ayırmaya başladığı, proleterlerin arzularının özgürleşmelerinden ziyade Heideggerci teknik kavrayışını andıran, bu önceden şekillendirme, zorunluluk değeri kazanıyordu. 1970'ler İtalya'sının işçi *operaismo*'sunun, Hint postkolonyal düşünce geleneğinin Foucault ve Deleuze'ün formüle ettikleri iktidar analiziyle kuramsal anlamda kesişme noktaları budur.

Öznellik ve toplumsal emek arasındaki bağlantıya dönelim. Söylemiş olduğumuz gibi, emek gerçekten yeni boyutlara sahip. Hiç kuşku yok ki, ilk dikkat çekici şey, üretici güçlerin postmodern tadilatında zamansal boyutun geçirdiği dönüşümdür. Fordist dönemde zamansallık, emek değer yasasına göre ölçülmekteydi: bunun neticesinde, canlı emek zamanına karşı olduğu için sermayenin üretken değer bileşimine varan soyut, nicel, analitik bir zamansallıkla ilgiliydi. Marx'ın tarif ettiği gibi kapitalist üretim, canlı emeğin yaratıcılığıyla değişmez sermaye ve üretkenliğin zaman yasaları üzerinden organize edilen sömürü yapıları arasındaki sentezi temsil eder. Bunun aksine post-Fordizm çağında zamansallık artık, bütünsel olarak da, sabit sermayenin yapıları içine kapanmaz: görmüş olduğumuz gibi, (post-Fordist emeği karakterize eden) zihinsel, maddi olmayan ve duygulanımsal üretim

bir fazlalığı açığa çıkarır. Soyut zamansallık, yani emeğin *zaman* ölçütü, emeğin yaratıcı enerjisini anlamada yetersiz kalır.

Kapitalist ilişkinin yeni figürünün içinde fazlalık, sermaye tarafından tamamen yeniden soğurulamayacak öz-değerlenme mekânlarının yaratılmasına izin verir: en iyi durumda bu mekânlar otonom emek hacminin, ya da daha net bir ifadeyle çokluğun üretici tekilliklerinin, daimi bir "kovalamaca"sıyla geri kazanılabilir yalnızca. Dolayısıyla kapitalist zamansallığın (yani kapitalist iktidarın) kuruluşu, diyalektik bir yoldan elde edilemez: malların üretimi her zaman için sürecin tüm kapitalist sentezlerine ket vuracak, virtüel olarak antagonist bir *dispositif* formu altında bu üretime karşı olan öznelliklerce takip edilir. O halde, iktidar rejimleriyle öznellik rejimleri arasındaki Foucaultcu ayrımlara, kapitalist örgütlenmenin bu yeni gerçekliği içinde bütün olarak yeniden yatırım yapılır; bunlar kapitalist zaman/değer ve emek gücünün tekil değerlenmesi arasındaki yarılmayla temsil edilirler.

Bu yüzden hâlihazırda hızlıca değinmiş olduğumuz asli bir soruna geri dönmemiz gerekiyor: sermayenin eş zamanlı emek zaman ölçütü sorunu. Maddi ya da maddi olmayan canlı emeğin gelişimin bütün formlarının kurucu nedeni ve motoru olduğu düşüncesinden başlayacak olursak öznellik üretiminin, biyoiktidarın diyalektiğinden kaçmamıza ve buna karşılık biyopolitikanın dokusunu yalın disiplin rejiminden denetim boyutunu aynı oranda entegre eden rejime geçişi tamamlamak üzere inşa etmemize ve aynı zamanda güçlü ve ortak isyanların doğuşuna imkân tanıyacak temel unsur olduğunu düşünürsek o zaman ölçüt teması (yani değerlenmenin nicel rasyonelliği teması) bir kez daha merkezi hale gelecektir. Yine de ancak paradoksal bir yoldan merkezi bir yer işgal edecektir; zira sermayenin disipline etmek ve denetlemek istediği tüm ölçütler bundan böyle kaçamaklı bir hal alacaktır.

Şüphesiz, bir gün yeni bir araştırma alanı açmak gerekecek; böylelikle ölçüt temasının bugün, tanımlanması gereken yeni formlar ve kiplikler bakımından toplumsal üretim alanına bir kez daha önerilip

önerilemeyeceğini anlayabileceğiz. Şu halde, canlı emek ve sabit sermaye arasına konumlandırdığımız ontolojik kırılmanın, her türden analizin önvarsayımı olarak göz önünde bulundurulması gerekecektir. Gerçek şu ki, sabit sermayeyle ilgisinde canlı emeğin fazlalığı kendisini "ölçütün ötesinde" bir üretim olarak, yani nicel ölçümün "dışarısı" olarak, sunacak ve güçlük tam da burada daima yeniden kendisini gösterecektir. Daha doğrusu bu üretim ölçüt düşüncesinin ötesine geçecek, yani gerçeklikte, mutlak anlamda olumlayıcı ve olumlu bir yoldan, canlı emeğin yalın gücü haline gelmek adına ölçümün sınırlarının olumsuz bir aşılması olarak tanımlanmasına son verecektir. Hiç değilse bir eğilim düzeyinde de olsa sömürünün sonunu önceden görebilmemiz ancak böyle mümkün olabilir. Ve hiç şüphe yok ki, Foucault ve Deleuze'ün öznellik sürecinden bahsettiklerinde kast ettikleri şey buydu.

Böylece sabit sermayenin bakış açısından bundan böyle bütünüyle asalakça görünecek kapitalist bir ilişki, bir kriz olarak sermayeye ilişkin yeni bir tanıma yaklaştık; aynı zamanda muhtemelen hem öznellik üretimiyle hem de canlı emeğin ifadesiyle yakından ilişkili antagonizmaların yeniden bileşiminin imkânı olan şeyin merkezine varmış olduk.

Biyoiktidar, biyopolitika, disiplin ve denetim gibi kavramlara daha yakından bakmayı deneyerek yola koyulduk. Şimdiyse çokluk meselesi üzerine düşünmenin zamanı gelmiş gibi görünüyor.

Doğrusunu söylemek gerekirse, tüm analizimiz gerçekte çokluğun bu önvarsayımını tesis etmekte. O halde izin verin geçici bir destek noktası olarak yeniden formüle ve tadil etmek zorunda olduğumuz şu tanımı önerelim. Çokluk kavramı, (emekteki ve yeni zaman ölçütündeki bütün bir dönüşümün bize sunduğu tekilliğin, keşfin, riskin) kurucu formuyla iktidar pratiği (bugün sermayenin yürürlüğe sokmaya mecbur olduğu yıkıcı emek/değer eğilimi) arasındaki ilişkiden doğar. Gelgelelim sermaye geçmişte tekilliklerin çeşitliliğini organik ve birlikli, sınıf-halk-kitle-yığın gibi, bir yapıya indirgeme kapasitesine sahipti, bugün değil! Bu yüzden çokluğun muhakkak örgütsüz, farklı

ve güçlü bir çeşitlilik olarak düşünülmesi gerekir. Ne var ki bu ancak başka bir dersin konusu olabilir.

Teşekkür ederim...

Giriş:

Bilişsel Kapitalizm, Eğitim ve Dijital Emek*

Michael A. Peters & Ergin Bulut

Çeviri: Barış Yıldırım

Giriş

Merkantil ve endüstriyel evrelerden sonra gelen, zaman zaman da kapitalizmin üçüncü evresi olarak adlandırılan "bilişsel kapitalizm", birikim sürecinin maddi olmayan ya da dijital emek süreçlerini kullanan *(yine maddi olmayan)* varlıklarının kullanımını ve simgesel mallar ve deneyimlerin üretimini merkez alan yeni bir kapitalizm biçiminin söylem analizinde önemli hale gelen genel bir terimidir. Bu terim İnternet'in bir platform olarak kullanılmasının ve üretim tarzı ile emeğin doğasını etkileyen Web 2.0 teknolojilerinin öncülük ettiği sosyoekonomik değişikliklere odaklanır.

Bilişsel kapitalizmin çekirdeği, tüm dünyadaki ulus devletlerin müdahalelerine ve müzakerelerine giderek daha fazla tabi hale gelen fikri mülkiyet hakkı rejimleriyle korunan yeni bilgi ve iletişim teknolojilerini ucuz bir biçimde kullanarak dijital ürünler üreten dijital emek süreçlerini merkez alır. Antonio Negri'nin ileri sürdüğü üzere, "Bilişsel

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Nida Kamil Özbolat'a teşekkür ederiz (ed. n.).

kapitalizmin özgünlüğü genelleştirilmiş bir toplumsal faaliyet içinde değer üreten yenilikçi öğeleri alıkoymaktan oluşur"ken, "kapitalist gelişim ve kapitalist değer üretimi bizatihi değerin toplumsal alıkonulması kavramına giderek daha fazla dayanır" (2008, s. 64). Bu terimin eğitimin geleceğinin çözümlenmesi ve eğitim politikası analizi alanına özgül bir biçimde uygulanması açısından önemli olduğu aşikâr.

Bilişsel kapitalizm kuramının kökleri Fransız ve İtalyan düşünürlerde, özellikle de Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin *Kapitalizm ve Şizofreni* kitabında, Michel Foucault'nun biyopolitika çalışmasında, Michael Hardt ve Antonio Negri'nin İmparatorluk, Çokluk ve *Ortak Zenginlik* üçlemesinde ve İtalyan "Otonom" Marksist harekette bulunabilir. Otonom geleneğin kökleri ise 1960'larda, başkalarının yanı sıra Emilio Vesce, Luciano Ferrari Bravo, Mario Dalmaviva, Lauso Zagato, Oreste Scalzone, Pino Nicotri, Alisa del Re, Carmela di Rocco, Massimo Tramonte, Sandro Serafini ve Guido Bianchini'nin çalışmalarını bir araya getiren İtalyan "Operaismo"sunda ("işçicilik") bulunmaktadır. Bu düşünürler arasındaki ilişkileri uzun yıllar boyunca güçlendiren bir dizi ağ mevcut.

Bilişsel Kapitalizmin Kökenleri

Frédéric Vandenberghe, "Çağdaş kapitalizm[in] niyet olarak değilse bile etki olarak Deleuzcü" olduğunu ileri sürer. Ağların bir ağı olarak rizomatiktir, esnektir, kaosmotiktir, evrim içindedir, genişler" (2008, s. 877). Bilişsel kapitalizm, Habermas'ın (1984, 1987) düşündüğü gibi yalnızca yaşam-dünyasını değil bizatihi yaşamı sömürgeleştirir. Kapitalizm "yaşamın diğer alanlarını, nihai olarak da yaşamın üretiminin kendisini, kendi aksiyomatiğine", *maddi olmayan emeğin sömürülmesi*, yani üretim alanı dışında üretilen entelektüel, iletişimsel, simgesel veya duygusal emeğe" entegre eden çok daha yoğun bir üretim tarzına doğru ilerliyor (s. 884). Vandenberghe, aynı anda, sibernetik, kapitalizm ve öz-düzenlemeli öznellik arasındaki bağı kuran ilmiği dile getirir:

> Deleuze ve Guattari, modern teknolojinin köleleştirme ve tâbi kılma, tahakküm ve teslimiyet, yabancılaşma ve özneleştirme arasın-

> daki karşıtlığın üstesinden başarıyla geldiğini söyler. İleri liberal kapitalizmin sibernetik «insan-makine sistemleri"nde, insanlar ve makineler, çeşitli yinelemeli süreçler ve geri besleme döngüleri yoluyla birleştirilmiş, tek bir düzlem üzerinde küresel olarak işleyen, canlı ve öz-düzenlemeli bir tür mega-makineye entegre edilmiştir. Özneler, sistem düzeneğinin bileşenleri olarak onun bünyesinde toplandığı zaman, özneler kendi yaşayan ortamı ve dolayımı haline gelmiştir (2008, s. 885).

Kapitalizme Deleuzcü bakış, öznellik sorununa ve "denetim toplumu"na (Peters, 1996, 2009) odaklanarak Foucault'nun "kendi kendinin yönetimi" nosyonuna ve neoliberalizm çözümlemesine kolayca eklemlenmenin bir yolunu sunar (Besley ve Peters, 2007; Foucault, 2008; Peters vd., 2009) Biyoiktidar ve biyopolitika anlayışının, yalnızca insan sermayesi kuramının ve girişimci nosyonunun genelleştirilmesinin analizi olmakla kalmayıp daha geniş bir biyokapitalizm kavramını anlamanın temel bir veçhesi olduğu ortaya çıkıyor (Lazzarato).

Foucault (2008), neoliberal kapitalizmin biyopolitiğine bir çözümleme getirir. Foucault, biyoiktidar terimini modern devletlerin uygulamalarına ve onların, tebaalarını/öznelerini düzenleyişine göndermek üzere kullanarak biyolojiyi siyaset incelemesi alanına entegre eder, modern liberal devletin bugün beden ve toplumsal bir organizma olarak siyasal yapı/beden üzerinde işleyen teknikleri kullanma biçimlerini anlamaya yönelir. 1970 sonlarındaki yönetimsellik çalışmaları sırasında Foucault Collège de France'da neoliberalizmin en önemli biçimleri konusunda bir ders verdi ve Alman ordoliberalizmi, Hayek'in karakterize ettiği Avusturya Okulu ve Chicago School biçimini alan Amerikan neoliberalizmi olmak üzere üç kuramsal ekolü inceledi. Foucault'nun büyük görüsü, liberalizmde kendiliğin yönetişimi ile bir toprak ve orada yaşayanlar üzerinde siyasi egemenliğin uygulanması olarak anlaşılan devletin yönetimi arasında saptadığı kritik bağdı. Foucault'ya göre liberal yönetim tarzları, özgürce eyleyen öznelerin kapasitelerini kullanma biçimleriyle ayırt edilir, sonuç olarak da hükümet/yönetme tarzları, özgürlük kavramına uygun görülen değer ve tanıma göre farklılık gösterir. Foucault'nun (2008 tarihli) çalışması

yönetimsellik ayrıntılarını ele alır, "sosyal piyasa ekonomisi"ne bir kaynak olarak Alman *ordoliberalizm*ini ve AB'nin "sosyal model"ini çözümler. Foucault, liberalizmle eşanlamlı olarak anladığı yönetim aklının kendi kendini sınırlamasını çözümleyerek işe başlar, ona göre bu sınırlama durumu çok genel hatlarıyla şöyle anlaşılmalıdır:

1. Yönetimin bir yerlerde bir sınırının olması gerektiği ve bunun yalnızca dışsal bir hak olmadığı ilkesinin kabulü.
2. Liberalizm aynı zamanda bir uygulamadır: ki yönetimin sınırlandırılması ilkesi ve bu sınırlandırmanın etkilerinin ne şekilde hesaplanacağı tam olarak bu uygulamada bulunur.
3. Daha dar anlamda, liberalizm, yönetim eyleminin biçimlerinin ve alanlarının azami sınırlandırılmasından oluşan çözümün adıdır.
4. Son olarak, liberalizm, yönetim uygulamalarının sınırlanmasını tanımlamak için özgül işlem yöntemlerinin örgütlenmesidir:

   -anayasa, parlamento

   -kamuoyu, basın

   -komisyonlar, soruşturmalar (Foucault, 2008, ss. 20–21).

Liberalizm, yirminci yüzyılın ikinci yarısında "Almanya'dan başlayarak kullanıma giren bir sözcük"tür (Foucault, 2008, s. 22). Foucault sonraki bölümlerde, çağdaş Alman yönetimselliğini incelemek için, 1947'de Erhard'la başlayan Alman neoliberalizmini anlamak üzere ileriye doğru bir sıçrama yapar: yargı meşruiyetinin ve siyasi konsensüsün kaynağı olarak ekonomik özgürlük. Yeni biçimlenişi içinde liberalizmi koruyup sürdüren şey, neoliberalizmin yönetim aklına bir öz-sınırlama getirme yönündeki klasik liberal politik uygulamayı hızla kavrarken, saf bir rekabet kuramı açısından ondan uzaklaşma biçimi ve siyasi iktidarın piyasa ekonomisi ilkeleri temelinde küresel olarak uygulanma modelidir. Böylece ordoliberalizm, Bismarck'ın devlet sosyalizmi, Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan planlı ekonomi, Keynesçi müdahalecilik ve Nasyonal Sosyalizm'in ekonomi-politiği de dahil olmak üzere korumacı ekonominin (tarihsel ekonomi okulu-

nun kurucusu) Friedrich List'e göre eleştirisinden çıkar. Foucault için Amerikan neoliberalizmin yenilikçiliği, *homo economicus* modelinin, ekonomik analizi daha önceden ekonomik olmadığı düşünülen alanlara genişletecek biçimde genelleştirilmesi ve *homo economicus*'un edinilmiş unsurlara ve eğitimde insan sermayesinin oluşma sorununa vurgu yapacak biçimde bizzat bir girişimci olarak yeniden tanımlanmasıdır. Foucault toplumsal ve ekonomik yenilik sorununun devamını ve "girişim/işletme" biçiminin toplumsal alanda genelleşmesini tartışarak devam eder (bkz. Peters vd., 2009).

Foucault, neoliberal yönetimsellik biçim içinde bir post-Marksist radikal siyasi iktisat ortaya koyarken Deleuze ve Guattari, Nietzsche kaynaklarından faydalanarak iktidar ve arzuyu farklı tonda dizginleyen bir libidinal ekonomi sunar. Deleuze (1995a, s. 171) Nietzscheci bir analiz sunsa da kariyeri boyunca bir Marksist olarak kaldı.[1] Deleuze, her tür siyaset felsefesinin kapitalizme ve onun içsel gelişmelerinin çözümlemesine yönelmek zorunda olduğunu belirterek Marx'ın kapitalizm nosyonunu sürekli olarak kendi sınırlılıklarını aşan içkin bir sistem olarak tanır. *Bin Yayla*'daki (Deleuze ve Guattari, 1987) kapitalizm analizinin üç temel yönde karakterize olduğunu gözlemler: toplumu yalnızca çelişkileriyle[2] değil *kaçış* çizgileri yoluyla tanımlar; kapitalizmi yalnızca sınıf analizi yoluyla değil *azınlıkları* yoluyla tanımlamak üzere işler; "savaş makineleri"ni bir biçimde savaşla bütünüyle ilgisiz, daha ziyade "işgal etmenin, almanın, uzay-zamanın ya da yeni uzay-zamanlar icat etmenin belirli bir yoluyla ilgili" olarak karakterize eder (s. 172). Kapitalizmin sürekli yeniden yapılanmasının merkezinde yer alan kavram, arzudur. Freud'un aksine Deleuze ve Guattari, bilinçdışının pasif olmadığını, sürekli üreten bir fabrika olduğunu ileri sürer.

---

[1] Gerçekten de, yıllardır nefes güçlüğü çekerken, kendini Paris'teki evinden aşağı attığında Marx üzerine bir kitap yazdığı iyi biliniyordu.

[2] Burada Marx'a geri dönmek ve bu giriş bölümünün büyük ölçüde kapitalizmin post-yapısalcı ele alınışına odaklandığını söylemek isteriz, Marx'ın kapitalizmin genel olarak nasıl işlediğine dair analizi hâlâ birçok açıdan geçerlidir. Kapitalizmin, başeseri *Kapital*'deki betimlenmesinin bazı eleştirmenlerin gözündeki sözde nedenselci ve determinist Marx'la keskin bir çelişki içinde olduğunu ileri sürmek isteriz. David Harvey'in (2010) doğru bir biçimde ileri sürdüğü üzere, kapitalizmde her şeyin hareket halinde olduğu ve sermayenin bir şeyden ziyade bir ilişkiler ve süreçler kümesinden oluştuğu dikkate alınmalıdır.

"Bilinçdışının teatral temsille hiçbir ortak yanı olmadığına, 'arzulayan makine' denilen şeyle ortak yanı olduğuna inanır"lar (Deleuze, 2004a, s. 232). Freud'a ve onun anne-baba yöntemine eleştirilerini ilerleten Deleuze ve Guattari, "arzu eksikliğe dayanmaz, bir şeyin eksikliği değildir ve bir yasaya başvurmaz. Arzu üretir" derler (Deleuze, 2004a, s. 232).Öte yandan, Marx'a getirdikleri değişiklik, arzu nosyonlarını temel alır.[3] Marx'ı değiştirerek, kapitalizmin "bunamış olduğunu ve de işlediğini" belirtirler (Deleuze, 2004b, s. 262). Bir başka deyişle, çökmeye mahkûm değildir. Kapitalizmin işleme nedeni de, onlara göre, arzudur. Marx'ın sınıf mücadelesi kavramını arzuyla değiştirir, "tarihin, arzunun tarihi olduğunu» ileri sürerler (Deleuze, 2004b, s. 263). Bir başka eleştirileri de ideolojiyle ilişkilidir. Marx, insanların yaptıkları şeyleri sadece yaptıklarını ama bunu neden yaptıklarını bilmediklerini ileri sürüyordu. "Hayır," der Deleuze ve Guattari ve şunu ileri sürerler: "kapitalizmde bu bütünüyle farklıdır: hiçbir şey, en azından ilke olarak ve koda göre, gizli değildir (kapitalizm bu yüzden "demokratik"tir ve kendini, terimin adli anlamında bile, "kamulaştırır" (Deleuze, 2004b, s. 263). Onlara göre, "arzunun hali hazırda ekonomik olma, libidonun ekonomik olana yatırım yapma biçimi, ekonomik olanın başına musallat olur ve politik baskı biçimlerini besler" (Deleuze, 2004b, s. 263). Çok üretken müdahalelerinden biri de altyapı/üstyapı tezine yöneliktir. Üstyapıyı önemsiz görerek göz ardı etmenin "arzunun altyapı üzerinde nasıl çalıştığını, ona nasıl yatırım yaptığını, ait olduğunu göz ardı etmenin kusursuz bir yolu" olduğunu haklı bir biçimde ileri sürerler (Deleuze, 2004b, s. 264). Onların değerlendirmesine göre, "kapitalizm her zaman önemli bir arzulama makinesi olmuştur ve hâlâ da öyledir", "kapitalizmin altyapısı ve ekonomisinin birbirleriyle çapraz çizgilerle iç içe geçecek raddede arzu fenomenlerinden ayrılmaz oluşu"nun incelenmesi gerekir (Deleuze, 2004b, s. 264).

[3] Bununla birlikte, onların kapitalizm anlatımının Marx'ın formülleştirmesine bütünüyle karşı olmadığına dikkat etmeli. Marx ne diyordu? Kapitalizmin aslında akılcı bir sistem olduğunu söylüyordu. Ne var ki Marx, kapitalizmi siyasi olarak eleştiriyor, üretim araçlarının ortak mülkiyetini savunuyordu. Benzer bir biçimde Deleuze ve Guattari de kapitalizmin hem akılcı hem akıldışı olduğunu düşünüyor ve şöyle söylüyorlar: "Akıl her zaman akıldışından kazınıp çıkarılmış bir bölgedir; akıldışından kesinlikle mahfuz değildir, onun tarafından kat edilmiştir ve ancak, akıldışı etkenler arasındaki özel bir tür ilişkiyle tanımlanır." (Deleuze, 2004b, s. 262).

Deleuze (1995b), Foucault'nun çok yakın gelecekteki toplumun temeli olarak öngördüğü bir dizi yüzer-gezer denetim kuvvetleri ve süreçlerini belirtmek üzere "denetim toplumları" terimini de kullanır. Nasıl ki "disiplin toplumları" on sekizinci yüzyılda "egemenlik toplumları"nın yerine geçmiş ve yirminci yüzyılın ilk dönemlerinde zirvesine ulaşmışsa "denetim toplumları" da "disiplin toplumları"nın yerine geçmiş ve gelişimi savaş sonrası dönemde hız kazanmıştır. "Disiplin toplumları", Deleuze'ün Foucault'ya referansla ileri sürdüğü üzere, geniş kapatılma mekânlarını örgütlemeye başlamaları ve bireyin bir kapatılmış mekândan diğerine geçişiyle ayırt edilebilir: aile, okul, kışla, fabrika, muhtemelen hastane ve paradigmatik olarak, hapishane. Bu açıdan, evrensel bir kriz döneminde olduğumuz rahatlıkla ileri sürülebilir. Kapatılmış mekânları model alarak inşa edilen kurumlar, yani modernliğin kurumları, okul, aile, hapishane, fabrika, klinik, kendilerini yeniden tanımlama mücadelesi içindeler. Modern kurumlar, hayatta kalması tam da geliştirdiği bağlantılara bağlı olan esnek ve enformasyonalize edilmiş kapitalizmin krizi içinde hayatta kalma mücadelesi veriyor (Doran, 2011; Bulut, 2011).

Bu geçiş noktasında, içindeki her öğenin herhangi bir anda belirlenebileceği açık bir sistemi temel alan yeni bir tahakküm sisteminin gelişen ve dağınık kurulumuna tanık oluyoruz. Deleuze, yeni bir çağın başlangıcında olduğumuzun kabul edilmesinin anahtar olduğunu söylüyor. Belirttiği üzere, hapishane sisteminde elektronik kelepçe yoluyla yeni gözetim biçimleri bulma çabası; eğitim sisteminde yeni bir sürekli değerlendirmenin gündeme gelmesi, sürekli eğitim ve iş hayatının eğitime her seviyede girişi; hastane sisteminde zihinsel hastalıklara sahip olanların yeni ilaç tedavileri temelinde taburcu edilmesi ve "doktorsuz ya da hastasız yeni tıp" (s. 182); iş sisteminde "parayı, ürünleri ve insanları, eski fabrika sistemindeki gibi kanalize etmeden yönlendirmenin yeni yolları" (Deleuze, 1995d, s. 182).

Oldukça içgörülü bir söyleşide, Eric Alliez (1997, s. 86), Deleuze'ün "denetim toplumları"nın grafik bir tarifini sunar, bunu her şeyden önce

bilgi sorununa ve enformasyon kipini temel alan bir *dolaşım kapitalizmi* içinde bilgi ve eğitimin yeni bir uzamsallaştırılmasına bağlar.

> Deleuze'ün "disiplin toplumları"ndan "denetim toplumları"na geçişi sunan analizi, dolaşım ve iletişim kapitalizminin giderek artan bir hızla yalnızca karşılığı ödenmiş endüstriyel emeğin sömürülmesini (fabrika, kapatılma yerlerinin paradigması olmuş olur) merkez alan bir üretim kapitalizmi ile yer değiştirme sürecinin aldığı biçimleri aydınlatmayı hedefler. Gezegen çapındaki enformasyonalizasyon çağının geçirdiği teknolojik mutasyonlar, böylece, piyasanın saf bir biçimde yatay söyleminden başka meşrulaştırma söylemi (aydınlanmış neo-liberalizmden İnternet'in halüsinasyon olarak görülen anarko-kapitalizmine...) ve sürekli değişen ve kipten kipe giren evrensel bir pazarlamanın gerçekleştirdiği saf bir biçimde içkin toplumsal kontrolden başka tahakküm pratiği tanımayan kapitalizmin mutasyonuyla (bir hizmetler Hiperkapitalizmi) ilişkilendirilmiş olur (Yeni Uluslararası düzenin 3M kuralı: Para, Medya, Ordu [Money, Media, and Military]).

Postmodern çağda bilgi ve eğitimin yeni mekânlaştırılması, kurumlarımızın, pratiklerimizin ve öznelliklerimizin doğasını giderek belirler hale gelen *ağ*ın "yumuşak mimari"sini temel alır.

Antonio Negri ve Michael Hardt, Otonom Marksist gelenek[4] hatta, küresel düzenin siyasi yapılanmasını adlandırmak ve çözümlemek için tek bir kavram, "İmparatorluk", geliştirir. Çalışmalarını İtalyan otonomcu gelenekteki bir dizi kaynak üzerinden sürdürerek ve hem Deleuze hem de Foucault'nun çalışmalarını kullanarak "sanayi sonrası, enformasyon-temelli" bir ekonomide yaşadığımızı ileri sürerler. Çokluk'ta şunu iddia ederler:

> Toplumsal sınıfların, maddi olmayan emeğin ve ağ yapılarını temel

[4] Nick Dyer-Witheford (1999), bu geleneğin son derece içgörülü bir analizini ve tarifini sunuyor. Yine de çok kısaca, Otonom geleneğin, sermayenin hâkimiyetini yıkmaktan ziyade emek gücünün dirençli ve yaratıcı potansiyeline odaklandığı söylenebilir. Yani bu gelenek, analizlerini sermayeden ziyade emeğin üstünlüğüne dayandırır. Sermaye emeğe dayanmak zorunda değildir, tam tersidir. Böylece emek gücünün denetimi üzerinde sürekli bir mücadele söz konusu olur. Emek süreçlerinin kendinin ne şekilde oluşturduğu ve yeniden oluşturduğuna bağlı olarak, sermaye, iş yeri, ulus ve dünya çapında emek süreçlerini yeniden örgütleme girişiminde bulunur. Öyleyse, sermayenin neden yeni stratejiler bulmak, artı değeri çekip almanın yeni ve daha etkili yollarını tasarlamak zorunda olduğu meselesinde işçi sınıfının failliğini görüyoruz.

> alan karar alma biçimlerinin bugünkü küresel ölçekte yeniden oluşumu, hep birlikte, herhangi bir devrimci sürecin koşullarını radikal bir biçimde değiştirirler.

Küreselleşmeyle birlikte ulus devletin düşüşe geçişine ve hem ulusal hem ulusötesi bileşenler içeren yeni bir tür egemenliğin ortaya çıkışına tanık olduğumuzu, bunun da emek sürecinde temelden bir değişiklik yarattığını iddia ederler[5]:

> Hizmetlerin üretimi maddi ve dayanıklı bir mal üretmediği için, bu üretim sürecine dair emeği maddi olmayan emek, yani hizmet, kültür ürünü, bilgi ya da iletişim gibi maddi olmayan bir mal üreten emek, olarak tanımlıyoruz (2004, s. 290).

Postmodern enformasyon ekonomisinde hizmetleri karakterize eden şey, bilgi, enformasyon, duygulanım ve iletişimin oynadığı merkezi roldür. Yazarlar, enformasyon ekonomisini yönlendiren üç tür maddi olmayan emek saptar.

> Bunlardan ilki enformasyonelleştirilmiş bir sanayi ürününün üretilmesiyle ilgilidir ve iletişim teknolojilerini üretim sürecinin kendisini dönüştürecek biçimde bünyesinde barındırır. İmalat bir hizmet olarak görülür, dayanıklı malların üretimindeki maddi emek, maddi olmayan emekle karışır ve ona doğru meyleder. İkincisi, analitik ve sembolik görevlerin maddi olmayan emeğidir, bu da bir tarafta yaratıcı ve akıllı manipülasyon, diğer tarafta rutin sembolik görevler şeklinde ikiye ayrılır. Son olarak, üçüncü bir maddi olmayan emek türü de duygulanımların üretimi ve manipülasyonuyla ilgilidir ve (sanal ya da edimsel) insan teması gerektirir, bedensel kipte emek. Küresel ekonominin postmodernleşmesini yönlendiren üç tür emek bunlardır (2004, s. 293).

Bizzat Negri de 1960'ta Raniero Panzieri ve Negri tarafından yayımlanmaya başlanan bir dergiyi temel alan İtalyan otonom Marksist gelenekten güçlü bir biçimde etkilendi. 1960 sonları öğrenci radikalleşmesi ve sanayi eylemciliği zamanlarıydı. Devrimci sol, sonraki on yıllar boyunca dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar hızlandı. Negri de bizzat *Potere Operaia*'nın önderiydi, güçlü bir anarşizm geliştiren bu işçici grup Negri'nin yazılarıyla ayakta kaldı ve 1990'larda

[5] Hardt ve Negri'nin içgörülü bir eleştirisi için, başkalarının yanı sıra, bkz. Dirlik (1997), özellikle de "Postmodernleşme ve Örgütlenmesi: Esnek Üretim, Çalışma ve Kültür" bölümü.

yeniden ortaya çıkarak bugünkü hareketi karakterize eden "otonomculuğu" yarattı. Harry Cleaver (2000), *Kapital'i Politik Olarak Okumak*'ın 2. baskısına önsözde şöyle yazar:

> Kısacası, "otonom Marksist" adını verdiğim geleneklerin tarihinde, işçilerin özerk olarak hareket edebilme yeteneklerinin siyasi takdirinin genişlemesine doğru, bunu sınıf iktidarının bir krizi olarak algılayacak biçimde kriz kuramının yeniden kavramsallaştırılmasına doğru, hem ücretsizleri de içerecek biçimde genişleterek ve sınıflar arası ilişkilere yönelik anlayışı derinleştirerek hem de "işçiler"in sınıf statülerinden kaçma ve bunun ötesinde bir şey olma çabalarını tanıyarak "işçi sınıfı"nın yeniden tanımlanmasına doğru bir evrim görürüz (http://libcom.org/library/reading-capital-politically-cleaver-preface-two).

Bilişsel Kapitalizm: Bir Tanımlama

Bilişsel kapitalizmin ana kuramcıları, maddi olmayan varlıkları temel alan yeni bir birikim rejiminin kapitalizmin yeni bir evresini teşkil ettiğini söylerler. Merkantil ve endüstriyel kapitalizmin ardından gelen bu yeni evre, fikri mülkiyet hakkı kavramından çıkan ve fikri mülkiyet haklarıyla tatbik edilen yeni teknolojilerin geliştirdiği yeni emek biçimlerini (zihin emeği, maddi olmayan ve dijital emek) temel alır. Dijital ve web temelli teknolojiler artık, doğal hammaddelerden ziyade insan zekâsını temel alıyor, bu da üretim süreçlerinin standartlaştırılmasının daha zor olduğu anlamına geliyor, özellikle de çoğu zaman işçilerin bireysel özgürlük ve rızalarını gerektiren ağlaşma** biçimleri üzerinde yükseldikleri zaman. Özelde, yeni emek süreçleri nihai olarak dijitalleştirilebilecek dil ve iletişime dayandıkları ölçüde, emek örgütlenmesinin eski endüstriyel formları (montaj bandı, yönetim hiyerarşileri) artık ne uygun ne arzu edilir durumda. Yeni emek rejimlerinde, "katılıma açık üretim" [peer production] süreçleri giderek daha temel hale gelirken, tersine, eski doğrudan denetim biçimi daha az önemli hale geldi.

---

* Türkçe çevirisi: Harry Cleaver, *Kapital'i Politik Olarak Okumak*, çev. M. Çelik, İstanbul: Otonom, 2008.

** Yazar burada "networking" için ağlaşma anlamının yanısıra "net" ve "working" ile "ağ ile/ağda çalışma" gibi bir kelime oyunu yapmış (ed. n.).

Yeni emek süreçleri rejiminde bilgi ve beceri merkezi bir yer işgal ederken, öğrenime, eğitime ve yeniden eğitime, işçinin daha fazla bireyselleştiği, yargı ve takdir yetkisinin arttığı yeni öğrenme ve fikir paylaşma biçimlerini destekleyen ve kolaylaştıran altyapılara vurgu yapmaktadır. Keza, işçi öznellikleri, üretim kadar tüketimi (örn. okumak, internette gezmek, arama yapmak) ve kişinin kendi bilişsel emeğine yatırım yapmasını da vurgulayan yeni bir bilgi ve öğrenme ekonomi-politiği yoluyla değer yaratılmasıyla sıkı ilişkiler içindedir.

Dil, iletişim ve bilgi sistemlerinin formelleşmesi, matematikselleştirilmesi ve sayısallaştırılması giderek artarken, bilişsel kapitalizm, üretimin giderek enformasyonelleştirilmesine (sayısallaştırılmasına) dayanan sanal (maddi olmayan) ekonominin ("üçüncü kapitalizm") yükselişine bağlı olarak yükselen bir küresel ekonomik sistem karakteristiği sergiliyor. Küresel bir sistem olarak bilişsel kapitalizm, Web 2.0 teknolojilerinin desteklediği sosyal medya, sosyal ağlaşma ve sosyal üretim tarzının ortaya çıkışıyla da ilişkilidir. Böylesi bir ortamda, kamu üniversiteleri, toplum ve okullar bilgi kapitalizminin kamusal altyapısını teşkil ediyor. *Açık bilgi üretimi* sistemlerini doğuran çevrimiçi yayımlar ve arşivler de dahil olmak üzere, dağıtıma açılmış bilgi ve öğrenme sistemleri giderek küresel bilişim altyapı destek [info-utilities] hizmetleri sunan çokuluslu şirketlerin yetenekleri bünyesine dahil ettiği açık bilim ekonomisinin bir parçası haline geliyor. Kamusal siber altyapı, özel faydalar sunarken ağ erişiminin, bilgi paylaşım ve iletiminin maliyetinin azalması ve bilgi uzamlarının daha büyük ölçüde "sınırsız" birbirine bağlantılılığı [interconnectedness] çoğu zaman bir «dünya beyni"nin ortaya çıkışı şeklinde kuramsallaştırılıyor; bu kavram birbirine bağlantılılığı vurgularken işçi otonomisine dair hiçbir şey ima etmiyor. Yeni sosyo-teknik "sibernetik" yenilik paradigması "sera" tipi sosyal ağlaşma ve sosyal medyayı temel alırken, sürekli bir endojen/iç kaynaklı yenilikler dizisi bilime birikim rejiminin başrolü olarak odaklanıyor.

Bilişsel kapitalizm kısmen ortaya çıkan bilgi ve öğrenme sistemlerinin özelliklerini vurgulayarak karakterize edilebilir; bu sistemlerde sistemin çekirdeği olarak maddi üretimin yerinden edilmesi söz ko-

nusuyken maddi ve maddi olmayan sektörler (ilki kas gücü, ikincisi beyin gücü) arasındaki etkileşim ve dinamik ilişkilere yönelik bir vurgu mevcuttur. Değerin (zincirlerden ziyade), sayısallaştırılması ve sistemleştirilmesi, kolektif zekâyı temel alan doğal ekolojiler gibi işliyor. Giderek, simgesel malların ortak üretimi üretim süreçlerini yeniden şekillendiriyor, ama küresel kamu bilgi mallarının özel [kişilere] mal edilmesi, ancak keyfi toplumsal uzlaşımların (patentler, telif hakları, ticari marka) uygulanması ve piyasa mekanizmaları tarafından kendiliğinden yeniden üretilmemesiyle başarılabiliyor. Programlama, kopyalama, dosya paylaşımı ve enformasyon depolama kapasitelerinin büyümesi, fikri mülkiyet haklarının yasal tatbikine yardımcı olan özel haklara yönelik teknik çitleri yerinden söküyor. Ölçeklenebilir yayımcılık ve karmaşık sistemler içindeki dışsallıklar, büyüme, yatırım ve gelirin yeniden dağıtımının genel koşullarını saptıyor.

Bilişsel kapitalizmin bu tanımlaması, geleneksel Smithçi işbölümünden ziyade ağlaşmış kitle katılımını ve işbirliğini temel alan bir maddi olmayan emek analizine yaslanıyor. Bu, doğrusal olmayan ve dinamik emek sistemlerine doğru bir kaymayı temsil ediyor. Öğrenme ekonomileri, özerkliği ve kolektif zekâyı piyasadaki temel değer kaynağı olarak tahkim ederken pratik ve örtük bilginin kodlanması ve bağlamsallaştırılmasına vurgu yapıyor. Makineye ya da yalnızca enformasyona (kodlanmış yazılım ya da veri) kolayca indirgenemeyen konumlanmış, kişisel ve örtük bilgi (Polanyi, 1958, 1966). Yaratıcı öğrenme ekonomileri "sağ beynin» yükselişini açıklık psikolojisi, meta-bilişsellik ve "yaparken öğrenme" ile vurgularken, üretketim*, bilgi ve enformasyon mallarının ortak yaratımı ve ortak üretimi yeni normlardır. Sermaye yerini mantıksal ve sıralamalı görevlere bağlı, yaratıcı enerjileri serbest bırakan "sol beyin" emeğine bırakırken, ekip ya da ağın yükselişi temel emek birimi olarak öne çıkıyor. Rekabetten ziyade işbirliği ve birlikte çalışmayı temel alan, yeni bir katılıma açık üretim ("internetleşme") ekonomi-politiği, eski endüstriyel emek süreçlerinin yerini alıyor. Üniversitelerde birlikte çalışmanın küresel bilgi ve araştırma ağlarındaki uluslararasılaşmasına tanık oluyoruz;

* Üreten tüketim anlamına gelen *prosumption* sözcüğünün karşılığı olarak üretketim tercih edilmiştir (ç.n.).

bilim portallarına odaklanan kamu-özel, ulusal ve uluslararası ortaklıklar giderek büyük ulusötesi şirketlere bağlanıyor. Bu açıdan, mega veritabanlarına ve küresel portallara dayanan insan-sonrası ağ bilgisi ve öğrenme pratikleri giderek önem kazanıyor; bireysel performans nosyonları, sermaye ve emek arasındaki geleneksel bölünmelerin belirsizleştiği küresel emek yönetişimi ağları haline geliyor.

Bu Kitabın Yapısı

Bu kitap iki kısımdan oluşuyor. Birinci kısım, bizatihi maddi olmayan emek kavramıyla ilişkili daha genel soruları ve onun çevresinde dönen tartışmaları ele alırken, ikinci kısım özel olarak bu tartışmaları, eğitim dünyası, pedagoji ve görsellik, ağlar ve üniversite çevresindeki mücadelelere bağlamaya çalışıyor.

1. Kısım

Bu ilk kısım, Brennan'ın maddi olmayan emek kavramı etrafındaki müphemliği sorguladığı kışkırtıcı ve iyi işlenmiş makalesiyle açılıyor. Yazar, sistem karşıtı düşünürlerle iş çevreleri arasındaki yakınlıkları sorguluyor, bilginin değer üretiminde kilit bir etken haline gelmesi fikri etrafında nasıl yakınsadıklarını soruşturuyor. Entelektüel emeğin doğasıyla fiziksel emek arasındaki jeopolitik bölünmeyi Global South'ta yer aldığı üzere vurgulayan Brennan, sistem karşıtı çevrelerde kuramsallaştırma etkinliğinin kendisini eleştiriyor.

Fuchs, kendi yazdığı kısımda, sınıf kavramını tarihsel olarak inceledikten sonra "bilişsel kapitalizm" kavramının kendisine karşı çıkıyor. Fuchs, Marksist bir perspektiften hem teknolojik nesnelci hem de öznelci kapitalizm anlayışlarını yetersiz buluyor. Bunun yerine, ulusaşırı enformasyonel kapitalizme yönelik kendi ulusaşırı kuramını daha diyalektik bir yaklaşım olarak sunarken şunu ileri sürüyor: "Sermayenin yeni sermaye birikimi stratejileri ve biçimleri arayışı, emeği bilişsel, iletişimsel ve işbirliğine dayanan emek biçimlerinin genel emek zamanın önemli bir miktarını oluşturacak şekilde dönüştürüyor ("katılımcı yönetim"in öz-disiplin ideolojisinin yükselişinin zorladığı bir gelişme), ama aynı zamanda da bu emek, enformasyon teknolojile-

ri tarafından ağır bir biçimde dolayıma tabi tutuluyor ve bir yere kadar elle tutulur enformasyon malları (ve bunların yanı sıra elle tutulamaz enformasyon hizmetleri) üretiyor" (Fuchs, bu kitap). Fuchs'un bölümü son olarak, dönüşümcü bir siyasi projenin temellerini atıyor.

"Bilişsel kapitalizm" teriminin soyağacını çıkaran George Caffentzis, bilişsel kapitalizm kuramlarıyla bilgi ekonomisinin liberal tanımları (Dünya Bankası, OECD) arasındaki benzerliklere işaret ederek her ikisini de, tam da bilginin ya da bilişin bir tanımını sunmadıkları için eleştiriyor. Toplumsal olarak gerekli zaman gibi merkezi kavramlara başvuran Caffentzis, bilişsel kapitalizm kuramcılarından gelen katkıları memnuniyetle karşılamakla birlikte, maddi olmayan emeğin ölçülemez olduğu, denetiminin daha kolay olduğu iddialarına karşı çıkıyor ve bilgi işinin merkezinde yer aldığı toplumsal hizmetlerin yeniden yapılandırması gibi yakıcı konuların altını çiziyor.

Silvia Federici'nin bölümünün temel kaygısı, duygulanımsal emek kavramını İtalyan Otonom Marksist ekolün ortaya koyduğu biçimiyle incelemek. Federici, duygulanımsal emek kavramının kullanışlı olmakla birlikte uçlara taşındığında feminist hareketin 1970'lerdeki kazanımlarının altını oyduğunu, onların karşılığı ödenmeyen ev içi emeğe dair mücadelelerini görünmez kıldığını öne sürüyor. Federici, maddi olmayan emek nosyonunu da sorgulayarak "karşılığı ödenmiş ve ödenmemiş emek arasındaki farklılıklar bir araya geldiğinde neyin söz konusu olduğu" gibi yararlı bir soru soruyor ve ayrıca bu metropol çalışmasının toplumsal cinsiyetli ve ırksal doğasına işaret ediyor.

2. Kısım

Makalelerin ikinci kısmını yalnızca daha geniş tartışmalara odaklanmakla kalmayıp eğitim, pedagoji ve emek arasında bağlantılar kuran yazılara ayırdık.

Jonathan Beller, dikkat ekonomisini* ele alırken derin bir biçimde iç bağlantılara sahip kapitalizm çağında, bizatihi metaların üretici güç olduğunu iddia ediyor. Beller'e göre, toplumun sinemalaştırılması yoluyla seyirciler görsel bir montaj bandındaki işçilere dönüştürülmüş

*Satın alma, yürüme veya başka bir davranışa yönelme öncesindeki karar verme zincirinin bir halkası olarak tanımlanan "dikkat" üzerine kurulu ekonomi (ç.n.).

ve dikkat bir toplumsal üretim kuvveti haline gelmiştir. Bu bütünüyle medyalaştırılmış toplumda ve metalaşmış duyular dünyasında, Beller, mevcut jeopolitik durumumuzun eşitsiz karakterine dikkat çekerek 21. yüzyılda dönüşümcü bir pedagojinin neye benzemesi gerektiğine dair önemli sorular soruyor.

Ergin Bulut'un bölümü eğitim ve emek dünyasıyla ilişkisi içinde yaratıcılık kavramını ele alıyor. Bulut, yaratıcılık söyleminin son derece seçkinci olduğunu, bu Birinci Dünya merkezli kavramının yalnızca yaratıcı sınıfın katmanlı doğasını değil, "yaratıcılık" ve teknoloji fetişi tarafından yaratıcı sınıfın "maddi olmayan" mallar ve deneyimler üretimi içindeki ırka ve toplumsal cinsiyete sahip emekçilere bağlı oluşunun gizlendiği küresel meta üretim sisteminin bütünlüğünün jeopolitik doğasını da hiçe saydığını söylüyor.

Mark Coté ve Jennifer Pybus bizi sosyal ağların dünyasına götürüyor. Paul Willis'in *Emeği Öğrenmek* çalışmasına başvurarak onu çağdaş gerçeklikle karşı karşıya koyan yazarlar, maddi olmayan emeğin, emeğin hâkim biçimi olmadığını bir kez daha kabul ederken, "kültürel ve öznel bir dönüş" gerçekleştiren bir kapitalizmi[n varlığını] savunurlar. Coté ve Pybus da, gençliğin "çeşitli değerlendirme hatlarından oluşan bir tür çevrimiçi kişisel marka yönetimi"ni gerçekleştirmeyi öğrendikleri, maddi olmayan emeğin pedagojik boyutlarına işaret ediyorlar.

Ağların dünyasından üniversiteye dönüyoruz ve Emma Dowling'in yardımıyla eleştiri ve eleştirellik kavramını bizzat ziyaret ediyoruz. Kendi öğretme deneyimine ve öğrencilerinin Britanya'daki neoliberal yönetişimi görme biçimlerine yaslanan Dowling, eleştirel öğrenme becerilerinin üniversitenin neoliberal yeniden yapılanmasıyla çelişki içinde olmadığına, tam da bu süreç tarafından yeniden eklemlendiğine işaret ediyor. Dowling, üniversiteyi yalnızca eleştirel düşünmenin öğretildiği bir kurum olarak değil, daha geniş sermaye ve emek karşıtlığı noktasına gömülü oluşundan bağımsız olarak düşünülemeyecek bir toplumsal ilişkiler ağı olarak da anlamak gerektiğini ikna edici bir biçimde savunuyor.

Alex Means, yaratıcılık söylemini otonomcu Marksizm'in araştırma gündemine bağlıyor. Eğitimi bir değer ve öznellik mücadelesi alanı olarak inşa ederek Kuzey Amerika bağlamından örneklere yaslanan Means, yaratıcılık çevresindeki politikaların, tam da standartlaştırılmış test yöntemi, denetleme ve verimlilik önlemleri içeren neoliberal politikalar yüzünden huzursuz bir gerçeklikte konumlandığı savını tam yerinde tartışmaya açıyor. Means'e göre bu eğitimde "ikili kriz" doğurur: bir yanda eğitimin neoliberal yeniden yapılanması, diğer yanda maddi olmayan emeğin krizi ve onun eğitim politikasıyla kesişmesi. Means, yaratıcılığa dair liberal literatüre eleştirel bir perspektiften cevap vererek elit politika çevrelerinin sahiden yaratıcı ve liberal bir eğitim isteyip istemedikleri sorusunu kışkırtıcı bir biçimde ve zamanında yöneltiyor.

Toby Miller bu kitaba ABD'deki araştırma üniversitesinin tarihsel bir resmini çizerek katkı sunuyor ve bu eğitim kurumlarının, tarifi yıllar önce yapılmış ve kendisinin Soğuk Savaş fütüristleri dediği militarist video oyunlarının yaratılmasında suç ortaklığı yaptığını öne sürüyor. Miller, giderek daha çok kâr tarafından ve insan sermayesi ve serbest piyasa kuramları tarafından yönetilen yükseköğretim kurumlarının oluşumunda liberalizm ideolojisinin suç ortaklığını sorguluyor. Miller, üniversite, video oyunları ve yeni medya araştırmasının kesişme noktasında, bir kez daha devlet ve sermayeyi tartışmaya sokarak araştırmacıların "teknolojik milliyetçilik" (Charland, 1986) dediği şeyi alaşağı etmek için eyleme çağırıyor.

Michael A. Peters, ABD hisse senedi piyasasının finans tarihindeki en büyük ani düşüşlerinden birini yaşadığı 6 Mayıs 2010 mahrecine geri dönerek "algoritmik kapitalizm" kavramını bir hipotez olarak kuruyor; yazara göre algoritmik kapitalizm, piyasaları birbirine bağlayan enformasyonalleşme ve Google ve Amazon gibi bilişsel kapitalizme ve eğitsel vadeli işlemlere hizmet altyapısı sağlayan çokuluslu bilişim hizmetlerinin yükselişi boyutu olarak birçok piyasanın temelinde bulunuyor. Bu daha geniş çerçevede yazar, Siva Vaidhyanathan'ın "Eğitimin Googlelaşması" olarak adlandırdığı şeyin bir veçhesi olarak sosyal medyanın yeni mantığını ve kültürünü araştırıyor."

Alberto Toscano, kendi bölümünde özerklik kavramını sorunsallaştırıyor. 1970 krizinin ne anlama geldiği ve nereye gittiğine dair bilişsel kapitalizm anlatısını tartışan Toscano, özerklik savının, ironik bir biçimde, tam da zihinsel emeğin prekaryalaşması, sağlık hizmetleri ve eğitim gibi sosyal hakların yitimi yüzünden doğrulanmamış olduğunu ileri sürüyor. Toscano, özerklik ve bilişsel kapitalizm kuramcılarına şu can alıcı soruyu yöneltiyor: *"tam olarak hangi* arzu, özgürlük ve özerklikten bahsediyoruz? Neoliberalizmle uyumlu olandan mı onunla çelişenden mi? Ve atmışların ve yetmişlerin siyasi mücadelelerinin birçoğu, basitçe, yeniden üretimin faili olarak devlete *karşı* değil de tam da çoğunluğa sağlan*ma*yan *ihtiyaçlar* çevresinde ve *güvenlik* çevresinde dönmüyor muydu?"

Nick Dyer-Witheford'in bölümü yakın dönemdeki finansal krize ve onun eğitim dünyası üzerindeki etkisine, özellikle de bilimsel bilginin kapitalist amaçlar için istimlakini ima etmek üzere «fütüristik birikim" dediği şeyle ilişkisine dair söz söylüyor. Fütürist birikim ve kapatma hareketleri arasında bir analoji yapan Dyer-Witheford, "yeni çitlemeler" ile finansallaştırma ve genetik araştırması süreçleri arasındaki bağları araştırıyor. Dyer-Witheford, fütüristik birikimin gerçekleştiği laboratuvarların tartışmalı doğasının altını çizerek çeşitli mücadeleler (radikal reformizm ve kesin ayrışma [terminal secession]) arasındaki benzerlikler ve farklılıklara dikkat çekiyor, ancak insanların bir takım özcü özelliklerini keşfetmeyi değil müşterekler temelinde yaşam, işbirliği ve yaratıcılığı genişletmeyi hedefleyen kolektif bir hareket ihtiyacının aciliyetini vurgulayarak bitiriyor.

Tahir Wood'un katkısı daha ziyade yenilik ve büyümeye duyulan sonsuz güvene ilişkin; bu yüzden de bu süreçlerin inişli çıkışlı karakterini ve bu süreçlerin sonucunu ele alıyor. Güney Afrika verilerine dayanan Wood, kapitalist motivasyona dayanan yeniliğin sınıf karakterine sahip olduğunu, her zaman nüfusun çoğunluğuna fayda getirmediğini gösteriyor. Wood'un yazısı ayrıca yükseköğretim sorununa izole bir vaka olarak değil, toplumsal ilişkilerin gömülü olduğu daha büyük bir bütünlükle ilişkili olarak yaklaşıyor.

Son olarak Cameron McCarthy, bu kitabı sonlandırırken, başkalarının yanı sıra Walter Benjamin'in çalışmalarına da başvuruyor ve ilerleme, teknoloji ve eğitim arasındaki ilişkiyi sorgulayarak topluluklarımızda ve eğitim kurumlarımızda iletişimsel, düşünümsel ve eleştirel ağların oluşturulması ihtiyacını öne çıkarıyor.

Kaynakça

Alliez, E. (1997). Questionnaire on Deleuze. *Theory, Culture and Society*, 14(2), ss. 81–87.

Bogue, R. (1997). Art and Territory. *The South Atlantic Quarterly*, 96(3), ss. 465–482.

Bulut, E. (2011). Labor and Totality in 'Participatory' Digital Capitalism. In C. McCarthy, H.Greenhalgh-Spencer, & R. Mejia (Ed.), *New Times: Making Sense of Critical/CulturalTheory in a Digital Age* (ss. 51–70). New York: Peter Lang.

Charland, Maurice. (1986). Technological Nationalism. *Canadian Journal of Political and Social Theory*, 10, no. 1, ss. 196–220.

Cleaver, H. (2003). From *operaismo* to 'autonomist Marxism' A Response. Erişim adresi: http://www.eco.utexas.edu/facstaff/Cleaver/AufhebenResponse2.pdf

Cleaver, H. (2006). Deep Currents Rising: Some notes on the global challenge to capitalism. Erişim adresi: http://www.eco.utexas.edu/facstaff/Cleaver/DeepCurrentsRisingFinal2.htm

Deleuze, G. (1995). *A Thousand Plateaus*. In *Negotiations, 1972–1990*, çev. M. Joughin. NewYork: Columbia University Press, ss. 25–34.

Deleuze, G. (1995a). Control and Becoming. In *Negotiations, 1972–1990*, çev. M. Joughin. NewYork: Columbia University Press, ss. 169–176.

Deleuze, G. (1995b). On Philosophy. In *Negotiations, 1972–1990*, çev. M. Joughin. New York: Columbia University Press, ss. 135–155.

Deleuze, G. (1995c). Letter to Serge Daney: Optimism, Pessimism, and Travel. In *Negotiations, 1972–1990*, çev. M. Joughin, New York, Columbia University Press, ss. 68–80.

Deleuze, G. (1995d). Postscript on Control Societies, in *Negotiations, 1972–1990*, çev. M.Joughin. New York: Columbia University Press, ss. 177–182.

Deleuze, G. (1998). *Essays Critical and Clinical*. çev. D.W. Smith and M. A. Greco. London and New York: Verso.

Deleuze, G. (1998). *Essays Critical and Clinical*, çev. D.W. Smith and M. A. Greco, Londonand New York, Verso.

Deleuze, G. & Guattari, F. (1983). *Anti-Oedipus*. Preface by Michel Foucault. çev. RobertHurley, Mark Seem & Helen R. Lane. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Deleuze, G. & Guattari, F. (1987). *A Thousand Plateaus*. çev. & Foreword by Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Deleuze, G. & Guattari, F. (1994). *What Is Philosophy?* çev. Graham Burchell and Hugh Tomlinson. London: Verso.

Deleuze, G. (2004a). Capitalism and Schizophrenia. In D. Lapoujade (Ed.), *Desert Islands and Other Texts* (ss. 232–242). Paris: Semiotext(e).

Deleuze, G. (2004b). On Capitalism and Desire. In D. Lapoujade (Ed.), *Desert Islands and Other Texts* (ss. 262–274). Paris: Semiotext(e).

Doran, S. (2011). Freedom Devices: Neoliberalism, Mobile Technologies and Governance. In C. McCarthy, H. Greenhalgh-Spencer, & R. Mejia (Ed.), *New Times: Making Sense of Critical/Cultural Theory in a Digital Age* (ss. 129–148). New York: Peter Lang.

Dyer-Witheford, N. (1999). *Cyber-Marx: Cycles and Circuits of Struggle in High-Technology Capitalism.* Urbana: University of Illinois Press.

Habermas, J. (1984). *Reason and the Rationalization of Society,* Volume 1 of *The Theory of Communicative Action,* çev. Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press.

Habermas, J. (1987). *Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason,* Volume 2 of *The Theory of Communicative Action,* çev. Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press.

Holland, E. W. (1991). Deterritorializing Deterritorialization. From the *Anti-Oedipus* to *A Thousand Plateaus, SubStance* #66, ss. 55–65.

Holland, E. W. (1993). A Schizoanalytic Reading of Baudelaire: The Modernist As Postmodernist. *Postmodern Culture,* v.4 n.1 (September).

Holland, E. W. (1998). From Schizophrenia to Social Control. In Eleanor Kaufman (Ed.) *Deleuze and Guattari: New Mappings in Politics, Philosophy, and Culture.* Minneapolis: University of Minnesota Press, ss. 65–73.

Lazzarato, M. (1996). Immaterial Labour. In Paolo Virno and Michael Hardt (Ed.) *Radical Thought in Italy.* Minneapolis: University of Minnesota Press, ss. 132–146. Erişim adresi: http://www.generation-online.org/c/fcimmateriallabour3.htm.

Lazzarato,M. (n.d.). Biopolitics/Bioeconomics: A Politics of Multiplicity, çev. Arianna Bove& Erik Empson.

Erişim adresi: http://www.generation-online.org/p/fplazzarato2.htm.

Lazzarato, M. (n.d.). From Biopower to Biopolitics. çev. Ivan A. Ramirez. Erişim adresi: http://www.generation-online.org/c/fcbiopolitics.htm.

Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space.* Oxford: Blackwell.

Maurizio, L. & Negri, A. (1994). Travail Immaterial and Subjectivité. *Futur Antérieur* 6.

Maurizio, L. (1996). Immaterial Labour. In Paolo Virno & Michael Hardt (Ed.) *Radical Thought in Italy: A Potential Politics.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Negri, A. and Hardt, M. (2000). *Empire.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Negri, A. and Hardt, M. (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire.* New York: Penguin.

Peters, M.A. (1996). Architecture of Resistance: Educational Theory, Postmodernism and the 'Politics of Space'. In *Poststructuralism, Politics and Education,* Westport, CT & London: Bergin & Garvey.

Peters, M.A. (2000a). Beyond Left and Right? Education, Equality and the 'Knowledge Economy'. Unpublished manuscript.

Peters, M.A. (2000b). 'Education, Work and the Global Knowledge Economy'. Unpublished manuscript.

Peters, M.A. (2001). *Poststructuralism, Marxism and Neoliberalism; Between Theory and Politics*. Lanham, MD; Boulder, CO;, New York; Oxford: Rowman & Littlefield.

Peters, M.A. (2003). *Knowledge Cultures: Education in the Age of Knowledge Capitalism*. Lanham, MD; Boulder, CO;, New York; Oxford: Rowman & Littlefield.

Peters, M.A. (2002). Education Policy in the Age of Knowledge Capitalism. World Comparative Education Forum Conference, Economic Globalisation and Education Reforms, Beijing Normal University, 14–16 October.

Polanyi, M. (1958). *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*. Chicago: Universityof Chicago Press.

Polanyi, M. (1966). *The Tacit Dimension*. London: Routledge.

Vandenberghe, F. (2008). Deleuzian Capitalism. *Philosophy Social Criticism*, 34 (8) ss. 877–903.

Wright, S. (2002). *Storming Heaven: Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism*. London: Pluto Press.

Zihin Emeği*

Timothy Brennan

Çeviri: Onur Uca

Zihin, birçok kuramcıya göre, hem kavramsal kategori olan emeğin yeniden yorumlayıcı ilginin bir nesnesi haline geldiği bakış açılarından, hem de kapitalist üretim süreçleri açısından, değer üretimi sürecinde giderek artan oranda ayrıcalıklı bir konuma yerleşti. Bu değişim, otoritesinin en azından bir kısmını, 1970'li yılların kapitalizmdeki yapısal değişimlere dikkat çeken etkili sosyolojik açıklamalarından sağlamaktadır. Enformasyon ekonomisi tarafından yaratılan yeni bir uzman kastının yükselişi ve "sanayi sonrası" bir toplumun gelişine dair tahminler, her halükarda, endüstriyel emeğin artık üretkenliğin birincil bir özelliği olmadığı ve görüntü tabanlı, aşırı derecede finansallaşmış küresel mübadele sisteminde, yerini, zorunlu olarak, ikinci sıraya bıraktığı düşüncesine yol açtı.[1]

Bu ortamdan, tezin daha güçlü bir biçimi yükseldi: Bu kuramın kendisi (sırf yönetim ve tanıtım zihinsel görevleri değil) ekonomik

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Zafer Kıyan ve Tahir Emre Kalaycı'ya teşekkür ederiz (ed. n.).

[1] Barbara Ehrenreich ve John Ehrenreich, "The Professional-Managerial Class," in *Between-Labor and Capital*, ed. Pat Walker (Boston: South End Press, 1979), ss. 5–45; Daniel Bell, *TheComing of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting* (New York: Basic Books, 1973); ve Alvin Toffler, The Third Wave (New York: Morrow, 1980).

değer yaratımının içerisinde ilk kez maddi bir etmen haline geldi.[2] Buna karşın, tam da kuram kapitalizmin üretim sürecinde zihni öne çıkaran yeni semavi mevkilere yerleştiğinde, işbölümü içerisinde zihnin rolünü araştırmaya yönelik genel bir isteksizliğin söz konusu olması dikkat çekicidir. Konu hakkında konuşulan oldukça çok şey olmasına karşın, tanıladığı sistem içerisindeki varoluşunun biçimi hakkında çok az şey bulunmaktadır. Bu rolü bulanıklaştırmanın bir sonucu olarak, kuram içerisindeki belirli fikirler diğerlerine nazaran öne çıkmaya başlamış olabilir mi? Fakat bunun yanında, moment fikirleri ve onların teslimat biçimleri, onların dolaşımını çabuklaştıran karmaşıklık olarak maskelenmiş ama aslında kolaylık sağlayan bir ambalaj olarak, emek tasarrufu isleyişinde önemli ölçüde etkili olabilir mi?

Bu sorulara örnekleriyle dönmeden önce, çerçeveyi sunmama izin verin. Elbette, kültür kuramcılarının, ekonomi biliminden türetilen, "armağan ekonomisi" (Marcel Mauss), "libidinal ekonomi" (Sigmund Freud), "harcama" (Georges Bataille), "gösteri metası" (Guy Debord), "fazlalık olarak ek" (Jacques Derrida) gibi metafor ve terimlere ve ekonomi ve estetik arasındaki muğlak ara alanın bir yazmacı olarak değer teriminin kendisine süregelen bir itimadının varlığı sürmektedir. Ama bunun tersi de, ekonomi bilimiyle ilişkili disipliner söylemlerin, kültürel kuramdan süreğen ödünç alınması da doğrudur. Genellikle daha az maceracı ekonomi dergilerinde, şimdi geniş bir alt alan olan kaos kuramındaki postmodern mecaz, kurumsal eğitim programlarındaki "çokkültürcülük", egemenlik yasal kuramlarındaki "yersizyurtsuzlaşma" kavramı gibi örneklerde bu kullanımı görebiliriz.[3]

---

[2] Bu anaakım iş çevresinin muhtemel örneklerinden Robert B. Reich, *The Future of Success* (New York: Knopf, 2001); ve Peter F. Drucker, *The Essential Drucker: Selections from the Management Works of Peter F. Drucker* (New York: HarperCollins, 2001). Kültürel kuram için, bkz., André Gorz, *L'Immateriel—Connaissance, valeur et capital* (The Immaterial—Knowledge,Value, and Capital) (Paris: Galilée, 2003); ve Félix Guattari ve Toni Negri, *Communists Like Us: New Spaces of Liberty, New Lines of Alliance*(New York: Semiotext(e), 1990), ss. 33–38.

[3] Yersizyurtsuzlaşma konusu için bkz.; Martin Puchner, "Guantanamo Bay: A State of Exception," *London Review of Books*, December 16, 2004. Ekonomideki kaos kuramında, bkz.; Tim Hay-ward ve Judith Preston, "Chaos Theory, Economics, and Information: The Implications for Strategic Decision-Making," *Journal of Information Science* 25.3 (1999): 173–82; ve James Gleick, *Chaos: Making a New Science* (New York: Penguin, 1987).

Ekonomiye doğru bu mecburiyet, hepimiz üzerinde bir baskı yaratmaktadır. Ekonomiye yönelik bu mecburiyet, hepimiz üzerinde bir baskı yaratırken, herhangi bir bireysel aktör veya konumdan daha büyüktür. Hepsi de, neoliberalizmin tek olası sistem olduğunu varsayan, algılanan "tarihin sonu" yeni koşullarını izleyen ekonomik tahminlerin, planlamaların ve spekülasyonların yeni bir kültürü, gündelik bir takıntı olarak ekonomi aracılığıyla toplumun genel bir taşkınının bir parçasıdır. Yatırım yapmak, daha önce hiçbir zaman böyle popülist bir etkinlik örneği olmadı; piyasanın düşüş ve yükseliş grafiği de sıradan insanların boş zamanlarını böylesine işgal etmedi. Yenilikçi emeklilik fonu paketleri, emlak spekülasyonları, gayrimenkul borsası ve alışverişe ayrılan günlük gazetelerin yeni bölümleri göstermektedir ki, finans ve yatırım, kendi güvencelerine yönelik herhangi bir ilgiyi aşan düzeylerde özneleri içeren kültürel merak ve bir çeşit eğlenceye dönüştü.

Bir paydaşlar demokrasisi içerisinde yaşama fikri, neoliberal ideolojinin yalnızca yöneten çevreler içerisinde popüler olmadığı, gerçekten de popülist olduğu fikri, mevcut kültürel kuramın en son şeklini büründüğü ortamdır. İlginç ve belki de tahmin edilebilir bir şekilde, birkaç yıldan beri kuramsal tartışmalarda, dilin dolayımlarına öncelik veren erken yatırımlardan ve kültürün icat edilmiş anlamın türetilmiş, yapay ve inşa edilmiş dünyası olarak güçlü bir şekilde vurgulanmasından, bir geri çekiliş gerçekleşmiştir. Bunun kendisi, çeşitli "ekonomizm"lerin zorbalığında şekillenmiş olarak görülen epistemik rejimlere ve biyopolitik emirlerin sivil ve devlet normatifliğine karşı bir ayaklanmadır.

Bu, kültürün ekonomik belirlenimleri, politik ideolojilerin ekonomik kökenleri ve bunun gibi ekonomiye verilen herhangi bir önceliği vurgulayan söylevlerin daha önceden reddedilmesinden başka tarafa yönelmeyi göstermektedir.[4]

[4] Kısaca, eski altyapı/üstyapı modelini temsil eden ekonomik açıklamalara karşı 1970'ler sonrasının tepkisi çok ikna edici olduğundan, 1991'den itibaren kültürel çalışmalarda sadece bir sonraki on yılın sesini yakalayan Routledge antolojisine danışılabilir. Stuart Hall'ın "Eski mekanik ekonomizm" ile ilgili keskin sözleri tarif ettiğim genel durumun paradigmatiğidir. Stuart Hall, "Gramsci's Relevance for the Study of Race and Ethnicity," (alıntılayan) Stuart Hall: *Critical Dialogues in Cultural Studies.* (Der.) David Morley ve Kuan-Hsing Chen (London: Routledge, 1997), s. 411-40, 428. Etkisinin dışında, kültürel çalışmalar külliyatı

O halde, bu sorgulamaya teşvik eden ortam, kuram çevreleri içerisindeki daha önceden reddedilen ekonomik söylemlere son dönemdeki dönüşle kısmen ilgilidir. Bunların içerisinde antropolojideki "maddi kültür"e dönüş ve yeni tarihselci yazınsal bilim, yeni İtalyanların Deleuzecü Marksizm'i içerisindeki "maddi olmayan emek" ve "gerçek boyunduruk", üst düzey edebiyat dergileri aracılığıyla "şey kuramı" ve tüm ekonomik söylevlere temel olarak Kantçı estetiği kurmak ve gerçek ekonomi politiğin kendisini açıkça işi bozulmuş ve yerinden edilmiş bir estetik içerisinde konumlandırmak için yapılan taraflı pek çok girişim (Kojin Karatani'nin Transkritik'i son dönemde görülen örneklerden sadece birisidir) bulunmaktadır.[5]

Ekonomi ile estetik arasındaki yeni uğraşa doğru açık yönelişin kıpırtılarının izi, bu tartışmalarda emeğin özellikle muğlak bir terim olarak ortaya çıktığı yollara doğru sürülebilir. Emek terimi, ekonomi politikteki öncelikli üç kategoriden (emek, sermaye, rant) birisi olarak on dokuzuncu yüzyıl içerisindeki geleneksel kullanımından, bu kültürel kuramcıların sözünü ettiği yüceltilmiş içeriğiyle, kuramcının toplumsal ikileminin sosyolojik bir tanımı olarak değerin daha da düşürülmüş anlamı arasında bir ayrılma yaşadı. Açıkçası bu ayrılmanın iki yarısı birbirine dolaşmıştır. İlk olarak büyük ekonomik bir kategori olarak çağrılırken, şimdi, sohbete, "zihnin" [intellect] anahtar üretim gücü olarak görüldüğü ve sonuç olarak siyasal etkinliğin yaşama sanatına dönüştürüldüğü, kapitalizmin en son aşamasının bir kuramı biçiminde sohbete katılıyor.

Aynı zamanda, zihne atfedilen bu üretkenlik, merhametsizce, eleştirel kuramsal çabayı hor gören toplumdaki ağır düşünce çalışmasının

---

kuram çevrelerindeki ekonomiye, her daim ekonomiye yakın ilgi gösteren ve gerçekten onu yirminci yüzyılın başlarındaki sosyal kuram tartışmasına çeken düşünce geleneğiyle özdeşleşmesi nedeniyle, özellikle aşırı duyarlı bir cevabın yerinde bir örneğidir.

[5] Kültürel çalışmalar ve kültürel antropolojideki "materyal kültür"e dönüşün bir örneği editörlere (Susanne Kuechler ve Mike Rowlands) göre "yapay olguların sosyal ilişkilerle olan ilişkisini araştıran" "*Journal of Material Culture*"da bulunabilir. "Gerçek kapsama" için, bkz, Michael Hardt ve Antonio Negri, *Empire* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000); şey kuramı için, bkz. *Critical Inquiry* 28.1 (Sonbahar 2001) isimli özel sayı; ve bir ekonomi politik modeli olarak Kant Estetiği için, bkz. Kojin Karatani, *Transcritique: On Kant and Marx* (Cambridge, MA: MIT Press, 2003).

yanında, muhalif zihinsel [intellectual] çalışmanın ücretlerinin indirilmesini içeren bir özelleştirme rejimi altındaki çalışma koşullarını (her ne kadar dışarıdan olmasına rağmen) da kastetmektedir. Bu sürece, çeşitli anaakım Amerikan ve İngiliz yayınları içerisinde yer alan, beşeri bilimlerle dalga geçen ve onların finansal kaynaklarını kesme isteğini alkışlayan medya entelektüellerinin baş yazıları aracılığıyla memnuniyetle yardım edilmiştir. Bir taraftan, ussal emek (veri girişi yapan teknisyenlerden komisyoncular, senaryo yazarları, yönetim danışmanları, yarışma programı sunucuları, köşe yazarları ve televizyondaki pazar sabahı siyasi yorum yapanlar kadar herkes tarafından gerçekleştirilen) kapitalistin varoluş vasıtaları içerisinde oldukça yaygın ve yaşamsal olarak nitelendirilmektedir. Diğer taraftan, zihinsel ("ussaldan" daha fazlası) emek yeni bir önem taşımaktadır. Girişimci olarak entelektüel (put kırıcı, düşüncenin yeni kiplerinin, yeni arzuların, yeni "olanakların" hayalperest yaratıcısı) muhalif ve konformist eleştirileri özdeş şartlar ve eşit ölçütler içerisinde idrak edebilmektedir. Günümüzde, endüstriyel mübadele nesneleri ve dahili ürünlerin yerine, hıza, yaratıcılığa, bilgi işleme ve imgeleme yönlendiriliyoruz. Bunlar yeni ekonomi rejiminin asıl konusu olarak değerlendirilmektedir.

Birincil emeğin gözden kaybolduğu veya yeni ekonomide maddi olmadığı iddiaları diğer çalışmaların yanında Thomas Friedman, David Brooks ve Jagdish Bhagwati'nın çalışmalarında da görülebilir. Fikirler, kavramlar ve yenilik çalışmaları yeni bir önem üstlenirken sezgi, uyarlanabilirlik, yaratıcılık, karmaşıklık ve oyun gibi terimler dünün şiarlarının (verimlilik, üretkenlik ve çalışma günü) yerini alıyor. Belki de beklenmedik bir şekilde, bu iddia kültürel kuramın içerisinde de çokça dillendiriliyor. Bunun en açık örneklerinden birisi, Paolo Virno'nun, günümüz dünya ekonomisinin "post-Taylorist" olduğu ve böylesine bir ekonomide, kapitalizmin "ruhsal durumlar ve eğilimler[i] . . . çalıştır[dığını]", böylece "modern üretim biçimleri[nin]" ("iş dışında ve işe karşı" olma durumu içerisindeki bir kamusal zihin olarak) "zihnin" biçimini aldığını belirttiği son görüşüdür.[6] Çin,

[6] Paolo Virno, "The Ambivalence of Disenchantment." *Radical Thought in Italy: A Potential Politics.* (Der.) Paolo Virno ve Michael Hardt (Minneapolis: University of Minnesota Press,

Hindistan, Rusya ve Brezilya'daki (iş basını tarafından yeni "ekonomik kaplanlar" olarak adlandırılıyorlar) belirgin sanayileşmeye rağmen sanayi sonrası bir toplum kavramından medet ummak, tıpkı günümüzde işçilerin serbest zamanı üzerinde bile yasaklamalara gidecek kadar Taylorculaşmış tekstildeki, elektronikteki, et işleme ve hizmet sanayilerindeki küresel maquiladora sisteminin* yayılmasını gözlemlememize rağmen Taylorculuğun modasının geçtiği fikri gibi bugün garip bir biçimde tartışmasızdır.[7] Ancak iddia, her ne kadar gerçekler aracılığıyla sorgulansa da, tartıştığımız dönüşümün kayda değer bir önkoşuludur.[8]

Sol kültürel kuram içindeki (aynı zamanda ve önemli ölçüde bir geri dönüş olan olan) bu yeni ayrılışlar için kuramsal güvenceler bir hayli değişkendir.

Kısmen, Gabriel Tarde ve Gustave Le Bon gibi, Maurizio Lazzarato gibi Yeni Sol İtalyan düşünürlerince sahiplenilmeden önce, "grup ruhu" üzerine çalışmaları muhafazakâr Chicago okulu ekonomistleri tarafından alınan (yeni İtalyan okuluyla onun neoliberal emsalleri arasındaki benzer bağlantılardan biri), yirminci yüzyıl başı "ekonomi

---

1996), 20, 26, 28. Virno, burada hiç de yalnız değil. Kendi argümanları birbirinin aynısı olmamasına rağmen, aynı tezin anaakım versiyonu Thomas L. Friedman, *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century* (New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2005)'da, yanısıra sol kültürel kuramdan Maurizio Lazzarato, "Immaterial Labor." *Radical Thought in Italy*, 133–50; ve Michael Hardt ve Antonio Negri, *Labor of Dionysus: A Critique of the State Form* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994), s. 116–17, 277–79'de bulunabilir.

*Meksika'da özellikle serbest bölgelerde gerçekleşen, vergisiz hammaddeleri ihracına, bu hammaddelerin işlenmesi ve daha sonra ihraç edildiği ülkeye geri ithal edilmesine dayanan bir taşeron sistemi (ç.n.)

[7]Andrew Downie, "Wanted: Skilled Workers for a Growing Economy in Brazil," New York Times, July 2, 2008.

[8] İngiliz kültürel çalışmaların ikinci dalga biçiminin öncüllerinin çoğunluğu, örneğin, André Gorz'nin *Farewell to the Working Class: An Essay on Post-Industrial Socialism* (London: Pluto Press, 1982) veya Scott Lash ve John Urry'nin *The End of Organized Capitalism* (Madison: University of Wisconsin Press, 1987) eserinden yararlanarak bu çözümlemenin zeminini hazırladı. Gerçekten hümanistler tarafından okunmuş ve çalıştırılmış olsun veya olmasın, bunlar yine de yıkıcı tüketim, niş pazarlama ve sanayileşme sonrası fikirlerinin olumlu bir değerle kültürel kuramla eşlik edildiği "yeni zamanların" kuramlaştırılmasından bir çıkış noktalarıydılar. Akademik beşeri çevrelerde bu fikirlerin devamlılığı ortadadır. Örneklendirme için bkz., Gary Hall ve Claire Birchall, giriş bölümü, *New Cultural Studies: Adventures in Theory* (Athens: University of Georgia Press, 2007), ss. 1–28.

psikologları" tarafından yaratılan farklılık felsefelerinden türemiştir.[9] Gerçi, burada, Martin Heidegger'in düşüncesinin güncel kullanım biçimleri içerisinde bulunabilecek olan (daha gelişmiş ve daha fazla yayılmış) farklı bir felsefi öncüyü incelemek istiyorum. Çağdaş kuramın Heideggerci yönelimi, diğer şeylerin yanısıra, piyasada eleştirel aklın gerileyen durumunun yanında zihnin zaferleştirilmesi ikilemini çözmeye yönelik çarpık bir çaba olarak görülebilir.

Bu demek değildir ki, Heidegger'in etkisi yenidir, olağandışıdır veyahut zihin emeği bağlamında incelenecek tek problemdir. Sonuç olarak, hem Theodor Adorno hem de Pierre Bourdieu'nun, göz ardı edilse de, göz alıcı çalışmalarında iddia ettikleri gibi, Heideggerciliğin güncel çekiciliğine can atmayan birçok biçim almış olsa da, varoluşsal varlığın keşfi, savaş sonrası dönemde felsefenin insancıl geleneğinin içerisinde neredeyse bir alışkanlık olmuştur.[10] Heidegger'in konuları ve dili eldeki görevi anlamak için mükemmel uygunlukta gözüküyor. O, bir yandan onu reddedip, kariyerinin başlarında ön plana çıkan ve son otuz yıl içerisinde tekel haline gelen dile dayalı felsefenin çıkmazlarının ötesine itelerken, ekonomiyi retorik olarak anımsatır. Yazılarının şiarları, küçük değişikliklerle, "gündelik", "deneyim", nesnelerin yararlılık ve yararsızlığı ve techné'nin yerine geçen teknolojinin ölümcül etkisiyle yaratılmış olan yeni "dünya resmi" üzerine olan odaklarıyla kayda değer bir şekilde ekonomik söylemleri gölgeler. Onunki, varoluşa, duygusallığa ve yalnız zihne dayalı bir "materyalizme" bir dönüştür. Başka bir ifadeyle, artık tarihsel hesaplaşma, dinamik öznelerarasılık veya dönüşümle (yeniden değerlendirme ve köşeye çekilme dönemindeki eleştirel hümanistler için siyasal sorumluluklar olarak görülen) ilişkilendirilmeyen bir materyalizme. Bu felsefi bileşim, Virno ve Giorgio Agamben'nin yeni İtalyan politik kuramı; David Bentley Hart'ın teolojisi; Alain Badiou, Julia Kriste-

---

[9] Maurizio Lazzarato, *Puissances de l'invention: La Psychologie économique de Gabriel Tarde contre l'économie politique* (The Powers of Invention: The Economic Psychology of Gabriel Tarde against Political Economy- Müdahelenin Güçleri: Gabriel Tarde'nin Ekonomi Politiğe karşı Ekonomik Psikolojisi) (Paris: Les Empêcheurs de penser en rond, 2002).

[10] Theodor W. Adorno, *The Jargon of Authenticity* (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1973); ve Pierre Bourdieu, *The Political Ontology of Martin Heidegger* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1991).

va ve Ian Hacking gibi bütünüyle farklı politik figürlerin felsefeleri; post-koloniyel tarih yazımı içerisindeki ikinci dalga alt çalışmalar ve çağdaş kuramın diğer hatta daha da farklı alanlarını dahi kapsayan çağdaş düşüncenin bambaşka kanatları hakkında bilgi vermektedir.

Çağdaş Heideggercilerin günümüzde işaret ettiği söylem (ne Adorno ne de Bourdieu Heidegger'in bu yönünü vurguladı) herkesten çok özellikle iki düşünür üzerinden geliyor. Bu düşünürler, yazınsal çevrelerde Derrida ile politik kuram ve sosyal bilimlerde, ABD'ye çekmiş, Hannah Arendt'in halkın Heideggerciliği'dir. Heidegger'in felsefedeki epistemolojiden ontolojiye ünlü geçişi, bilmekten daha sonuçsal, kasıtlı olarak daha materyalist bir olguya geçişe benzeyen çeşitli dolayım yollarına sahiptir, "oluş"a. Düşünüldüğü gibi çözülemeyen şey, düşüncenin eylemde gerçekleştirilmesi gibi ortaya çıkıyor; ancak, pasif olarak. Yani, eylem olarak düşüncenin can alıcı biçimi içerisinde. Bu nedenle, emek yeniden kavramsallaştırılmalıdır, böylece temel zihinsel çalışmanın değerini yükseltmede, beklenenin aksine, rol oynayabilecektir.

Ama biz burada halen bir başka çelişkiyle karşı karşıyayız. Küçümseyen veya salt kayıtsız memuriyet karşısında değerini arttırmak için, emek, çelişkili bir biçimde, daha harcanabilir, daha ruhani ve ayrımsız bir şekilde toplumsal katmana yayılmış gözükecek şekilde kılınmıştır. Bu hamlenin politik sonuçları derindir. Eğer, Antonio Gramsci'nin sıkça alıntılanan pasajında işaret ettiği gibi, işçiler bile entelektüellerse, bugün ki gerçeklik, çelişkili bir şekilde, entelektüellerin sadece proletarya olduğu olabilir. Abartılı görünse de, bu anlam, beşeri bilimlerde bugün ciddi şekilde tartışılan pozisyonların temelini oluşturuyor. Örneğin, kozmopolitliğin evrensel bir koşul ve eşitçe küresel ve bütün sınıflarca paylaşılmış olması ("geleneksel" kozmopolit fikri) veya ikincil kategori, ırksal veya uygarlıkla ilgili nedenlerden dolayı, bir Gujarati köylüsünden, ABD'ye yerleşmiş başlıca üniversitelerde çalışan Hint kökenli tarih profesörlerine veya gerçekten devlet lideri olan yabancılara kadar herkesi içermektedir.

Yeni Alman, Fransız veya İtalyan ideolojisine dayanarak, entelektüellerin bu çarpıcı merkeziyet iddiasını sorgulamak, belki hâlâ yap-

maya değer olsa da, oldukça kolay olurdu. Yani, entelektüelin yeni "eleştirel eleştirisi" dünya işlerinden endişeyle ayrılmıştır ve telafi yoluyla eleştirinin dönüştürücü güçlerinin yerine, dönüşüm fikrini koymaya büsbütün fazla isteklidir.[11] Bu hamleye yönelik benzer yöntemler gerçekten de halen geçerlidir. Ama zihin emeğinin güncel dayantısının, ki maddi olmadığı da söylenebilir, bilginin daha da metalaştırılmasına yönelik herhangi bir dirençten ziyade bunun bir belirtisi olarak anlaşılmasının başka ve daha yeni yolları da bulunmaktadır.

Arendt'in Rolü

Birçok olasılığın arasında, ekonomiyi, econopoiesis [ekonomik üretim] açısından düşünmeye doğru eğilim için tamamen ekonomik ve hatta hoyrat nedenler bulunuyor. Ben bunu, Heidegger'in Klasik Yunan'dan gelen etimolojilere dayanan günümüz siyaset dünyası hakkında ortaya attığı iddiaların, heyecan uyandırıcı pratiklerini Arendt'in tekrarlamasına dayanan Heideggerci dönüşün en önemli özelliklerinden biri olarak ele alıyorum. Bu etimolojiler, temel çağdaş terimler içerisinde gömülmüş çağrışımlar kurmamaları, dolayısıyla güncel anlamlara ışık tutma bağlamında filolojik değildir. Onlar, tam tersine, Arendt'in sunduğu gibi temel, benzersiz bir şekilde öykünebilir bir medeniyete, yani bütün sonraki gerçekliğin saf bir gelişme olduğu Eski Yunanistan (Arendt için ve ayrıca Heidegger ve Nietzsche için böyle olduğu da söylenebilir), kazınmış hakikatlerdi.Aren-

[11] Fikirlerin fiyatı üzerine ekonomik savaş, Georg Simmel, *The Philosophy of Money* (1900; London: Routledge ve Kegan Paul, 1978)'de Marksist geleneğin dışında keşfedilir. Burada Simmel tüm ilişkilerin parayla mübadele edildiği evrensel bir mübadele (kapitalizm) sisteminde soyutlamanın nasıl hüküm sürdüğünü tanımlar. Tüm nesnelerin değiştirilebilirlik ve kayıtsızlığı şimdi "hesaplamaya" hırslanmış entelektüelin zulmüne tam olarak uyduruldu (Bu, hem sayısal miktara dayalı nesneler arasında ayrım yapmak, hem de sadece bir kâr/zarar analizine dayalı kişilerarası ilişkilere girmek anlamındadır. Simmel açıkça aslında birinin diğerinin koşulu olduğunu ileri sürer.). Thorstein Veblen'in bir yıl önceki yapıtı *Aylak Sınıfın Kuramı*'nda akademik arkadaşlarına "doğaüstü temsilcinin hizmetinde" yetiştirilen papaz gibi bir sınıftan gelen bir uzmanlıkları olduğunu hatırlattı. Entelektüelçalışma "geçici ustanın (Tanrı) iç hizmeti için yetiştirilmeyi" gerektirir ve "itaatte beceri gerekliliğine" dayanır. Böyle çevrelerde (Veblen'in belirttiği gibi) "biraz da hokkabazlıkla muhteşem etkili" bilgi edinmek; papazlık amacı için işe yararlılığını derin karakterine borçlu olan "bilinmezin bilgisi" her zaman bir hayli değerliydi. Thorstein Veblen, *Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions* (1899; Norwalk, CT: Easton Press, 1994), ss. 215–16.

dt, en derin ve etkili kitabı *İnsanlık Durumu*'nda (1958), "poiesis" [üretim, yaratım, oluşum] terimini dikkate değer etkinlikte kullanıyor.[12] Bu kelime eski Yunan'da elle üretim veya zanaatkârlık anlamına geliyordu. Arendt, kelimenin İngilizce'deki sesteşine dayanarak, şiir [poetry] sanatını üretken emek, gerçek üreten emek olarak adlandırmaktadır. Onun bu kitap boyunca itinalı hedefi, insanı bir "politik hayvan" olarak yanlış kavramsallaştırmamızı düzelterek siyaseti yeniden tanımlamaktır.[13] Arendt, Eski Yunanlıların, vita contemplativa'yı*, vita activa'ya**, evin özel alanının küçük ifşaatlarını kamu işlerinin itici meşgalesine tercih ettikleri üzerinde durur. Onun için, modernite zorbalığının işareti, ilk alanı ikincisine sürüklemiş, "toplum" adıyla çağrılan yeni bir tanrının groteks bedensel ihtiyaçlarına hizmet etme adına, düşünceye dalmaya değer kaybettiren ekonomi politiğin yükselişidir. Ama, ekonomik üretim, Arendt'ın çalışmasında tartışmalı bir işaretten çok daha fazlasıdır. Arendt'in etkisi, çağdaş kuramın genel bir ilkesi haline gelmiştir ve ekonomik kategorilerin, Eski Yunan klasiklerinin egemenliğiyle insan yapımı estetik eserlere dönüştürülmesi (bir diğer Arendtçi olan Agamben'in bunu Roma hukukunun kelimelerine başvurarak yapması gibi) şeklinde tanımlanabilir.

İnsanlık Durumu'nun tasarısı, ekonomi politikten alınmış olan modern emek kavramsallaştırmasını sökmek ve Hegel'in *Tüze Felsefesi*'ndeki çığır açıcı toplumsal emeği doğrudan felsefenin hüküm alanına getirme, düşüncenin kendisini onu sağlayan fiziksel emekle bir gerilim ve borç ilişkisi içerisine tabi kılma çabasına karşı gelmektir. Sonuçta Hegel için bunun anlamı, toplumsal olarak zihnin, kısmen yönetim kurumlarında aldığı somut şekle tanıklık ederek, farkına varmaktır. Hegel'in amacı, elbette, Hegel'in aksine zihnin onu saran dünyanın atası değil de, yavrusu olduğunu göstermeye çalışan Marx'ı da içeren Genç Hegelci'ler tarafından, kendi yöntemlerince gözden

---

[12] Hannah Arendt, *The Human Condition* (Chicago: University of Chicago Press, 1958).

[13] Aynı yazıda, ss. 28–37, 68–73, 79–92, 167–81.

* vita contemplativa: Arendt'in yazınında düşünsel yaşam, seyrederek yaşama anlamına gelen kavram (ç.n.).

** vita activa: Arendt'in yazınında aktif yaşam, eyleyerek yaşama anlamına gelen kavram (ç.n.).

geçirilerek değiştirilmiştir. Alfred Sohn-Rethel, *Zihin Emeği ve Kol Emeği* adlı eserinde Marx'ın amacını uygun bir şekilde tanımlıyor: "Zihin gücünün fetişizmini dağıtmak", Sohn-Rethel'in tanımıyla bu görev, "ibadetine devam etmektense", "son derece derin kuramsal çaba" gerektiren bir görev.[14]

Arendt, eski çağ Atina'sında baskın geldiğini iddia ettiği ayrımları kullanarak, öncelikle maddi emeğin değerin temeli olduğu modern tanımlamasını yok etmeye kalkışır. Bunu, antik Yunanistan'da emek, iş ve eylem terimleri arasında bulduğunu iddia ettiği bir ayrımı gerçekleştirerek yapmaktadır. Emek, basit bir yeniden üretimi kastetmekteydi. Yani bedenin giyim, gıda ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilişkilendirilen tüm görevlerdir. Buna karşın, çalışma sanatsaldı, zanaatçılık ve basit gereksinimlerin dışındaki, anında tüketilmeyen ve dolayısıyla kullanıldıkları ölçüde yararlı olmayan nesnelerin yapımına kastedilmekteydi. Son olarak, eylem dilin çalışması, özellikle de politik alanda kullanılan retorik güçleri olarak algılanmıştı. 1950'lilerin ABD'sindeki kayda değer ortamda, Arendt, çağdaş kültürel kuramda tekrar ve tekrar ortaya çıkan bir takım iddiaları ortaya koymuştur. En çok bilinenler, Arendt'in üretkenliğin, burjuva normlarının hassasiyet, düşünme, dışavurumcu aşk ve yaratıcı özgürlüğün imkânsız kılındığı, bütün hizmetlerin fiziksel ihtiyaçlar ve ekonomik büyümeye indirgendiği toplumun yozlaşmış bir durumu olduğuna ilişkin fikrini paylaşan Michel Foucault, Agamben, Antonio Negri ve diğerlerinin çalışmalarıdır.

Burada Arendt, temel niteliği yararsızlık, yüce bir faydasızlık olan yeni bir çeşit eylemin derin Heideggerci anlamda açığa vurucu özelliklerini aktarmaktadır. Üç parçalı bölümlemesinde, emek, hedefi yalnızca tüketim olan nesneler üzerine çaba harcamaya kendini adamış köleler ile ilişkilendirilen bir uğraş olması nedeniyle kötü ve küçük düşürücüdür. Buna karşın çalışma (sanat "çalışması" gibi) temel niteliği tamamıyla yaşamaya devam etme yeteneği üzerine kurulu, tüketimin ötesinde, insan çabasının güzelliğine tanıklık yapmayı üstlenen bir

[14] Martin Sohn-Rethel, Önsöz, *Intellectual and Manual Labour: A Critique of Epistemology (London: Macmillan, 1978), s. 3.*

uğraşın belirtisidir. Arendt, kasıtlı olarak eylemi, herhangi bir anlamdaki yapma durumundan ayırıyor. Ancak, onun odaklandığı yalnızca pratik faaliyetin arzu edilen eksikliği değildir. Arendtçi praksisin ideal durumu, mutlaka, her şeyi tecrübe etmek ve insanın gündelik çevresinin farkında olması şeklindeki her şeyi bilmek, suskun katılığın ve varolmanın dingin kanıtının aramaya değer tek materyalizm olduğu nesneler dünyasında güvenceler olmadan hayatta kalmak değildir. Onun çabası, kendi akıl hocasına en çok burada sadıktır, praksise bir yapma değil de mevcudiyet durumu anlamını vermektir.

Muhalif entelektüelin gerileyen statüsüne, kendi ekonomik merkeziyetini düzenleyerek karşı koyma dürtüsünün daha yararcı yönü, bu noktada, kapitalizmin para, kâr, meta ve işe yararlığa saplantısının "keşfi" (bir reddetme biçimi içerisinde) olarak rol oynamaktadır. Bu karışıklığın etkisi, her ne kadar kavramsal olsa da, oldukça gerçektir. Etkenlik ve edilgenlik artık belirgin değildir. Konumsal bir savaşın içerisinde yakalanan kuram, görece değerini yükseltmenin bir yolunu bulur. Kendini bir emek tasarrufu sağlama işlemi, yani tekrarlanabilen (bu nedenle daha kolay aktarılabilen) bir biçim ve saf araştırmanın kalitesiz deneyselciliğine vekâlet eden yapay bir tarzla "karmaşıklık" ve "derinliğe" ulaşmanın bir yolu olarak sunar.

Bu işlemdeki başlıca belirti, tartışmanın yerine hicivli söylem ve sanal metinsel okumaların ortaya çıkmasıdır. Ortaya çıkan bu açıklamalar yeni "olanaklara" fikir açarak kendini doğruladığı için, bu açıklamanın temellerine ihtiyaç duyulmamaktadır. Otorite, okumaya dayanmıyor ve okumanın da bir karşılığının olmasına gerek yok. Okumanın hâlâ önemli olduğu bir dönemde yazan Arendt'in çalışmasında bu, etimolojileri, karmaşık maddi süreçleri birbirine ekleme işlemi gibi kullanma şeklini almaktadır. Burada, antik çağların görkemli huzurunun çekiciliği sıradan halka dair uluslararası ticaret verileri, gerçek ücret grafikleri vb. dokümanların rezil dünyasına girmek ve hatta çatışan çıkarlar dünyasını hiçbir anlamda kapsamak zorunda kalmadan kuralları teşvik etmektedir.[15] Bunu genellikle günümüzde

[15] Friedrich A. Kittler, *Gramophone, Film, Typewriter* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1999), ss. 202–3'de yazar, Nietzsche'nin bir daktilo tasarımcısından bir yazma yuvarlağı tasarlamasını istemesini, görme duyusunun yaşamının son dönemlerinde bozulmasına

yayıncılarının, sadece bir şarkının orijinal ve diğer şarkıların öncekilerin tekrarı olduğu müzik sanayinin kompakt diskleri gibi olmasa da, üretim maliyeti ele alındığında asgari, küçük ölçekli kitaplar için arzuladığını görüyoruz. Elbette, etraflı bir tezi, aynı anda kapak fiyatını azami düzeye çıkaran başlıca düşünürlerin programatik cümleler şeklinde yalıtılmış kavrayışlarıyla şişirilmiş bir kaç kısa tek konulu yazıya ayırmak yaygın bir yayımcılık uygulamasıdır. Agamben, Slavoj Zizek, Jean-Luc Nancy ve Derrida'nın alışılagelen yayınlarının hepsi de bu eğilimin örnekleridir.

Bu emek tasarrufu hareketi, karmaşıklığın katı ve değiştirilemeyen bir değer olarak görüldüğü çağdaş eleştiri (bunu makalenin kapanış bölümünde açıklayacağım) içerisindeki karmaşanın estetiğinin etraflıca bir kıymetlendirilmesinin bir parçasıdır. Sanki somut, incelikle işlenmiş, sözlü bir eser içerisinde şekillendirilmiş muazzam eleştirel emeğin fiziksel bir işaretidir.[16] Elbette bu tür bir karmaşıklık, içinde küçümseyici kampanya sloganlarının bol olduğu ve reklam kopyalarının çoğaldığı propaganda ve kamu söylemi ortamına kısmen sert bir karşı saldırı olarak anlaşılabilir. Fakat bu çetrefilliğin fetişine dönüş, bu karşı çıkma öğesiyle ilişkisiz bir ekonomik işleve de sahiptir. Karmaşıklık için, diğer şeylerin yanısıra, eleştirenlere siyaseten karşıt fikirlerini ironik bir gerçeği gizleme şeklinde açıklama fırsatı sunulmaktadır. Bu, risklerle dolu bir düzenin içerisinde mesleği koruma şeklinde kaldığı sürece ekonomiktir. Böylece karmaşıklık, kuramsal muhalif emek biçiminde bir içerik olarak ve çok önemli bir biçimde, varsayılan karşıt düşüncenin merkezci hareketini belirsiz yapmakta kullanılan bir enstrüman olarak kullanım değeri haline gelmektedir.[17]

---

bağlar. Burada buna benzer açıklayıcı bir bölüm var. İşte bu noktada Nietzsche aforizmaların bilgeliğini keşfetmiştir. Kittler'in bunu Nietzsche'nin teknoloji üzerine az bilinen etkisinin bir işareti olarak sunmasına rağmen, burada başka bir kıssadan hisse var. Nietzsche için, her zaman dövülebilir olan gerçek, burada anlaşılan filozof için, aktivite olarak daha az zorlanılan herhangi bir şeyle örtüşüyor.

[16] Ben bu "karmaşıklık" (ya da daha çok bir çeşit karmaşıklık iddiası) problemini *At Home in the World: Cosmopolitanism Now* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997), s. 66-78'de filozofik bir oyun olarak ele alıyorum.

[17] Bu karmaşıklığın genel olarak entelektüelin şiirsel biçimini alması (kendi esnekliği ve oyununun dili içindeki gösteri) diğer cephelerde savaşların olmadığını göstermez, Alain Badiou'nun matematiğin manasızca karışık sembollerine hitap ederek, felsefedeki kıtasal ve ana-

Aristo için yaşamak özgür olmaktan ayrılamazdı, emeğin onu imkânsız kılmadan oluşturduğu bir durumuydu (emek teriminin nasıl tanımlandığına bağlı olarak değişir) ve bu, Arendt'in anlamıyla oynamasını ilk kez haklı çıkarır. İnsanlık Durumu'nun, köle sahibi Antik çağ şehir-devletlerine dair gözlemleri, temel ilkesi "özgür emek" olan modern burjuvazi ekonomisinin yansımasına çevirmeye kalkışması hassas bir hareket ve biraz çaba gerektirmektedir. Özü itibariyle, Arendt, entelektüeli, yurttaş aristokrattan ziyade yeni bir ölçüt yapıyor: Bunlardan hangisi çalışmıyorsa (buna yeni aristokrasi de denilebilir) veya en azından hangisi basit olarak çalışmamalıysa (yukarda sözü geçen zihinsel/entelektüel ayrım); çünkü Arendt'in çözümlemesinde açıkça belirtildiği üzere, pek çok eski zanaatkârın faydalı bir işe kaydedilmiş olmaları gibi, entelektüeller de bürokraside yazıyla ilgili gerekli olan bazı görevleri üstlenmişlerdir. Arendt, bu hareketi yaparken Hegel'in *The Phenomenology of Spirit (Tinin Görüngübilimi)* içerisinde yeniden üretim, sanat ve dil süreçlerinin merkezindeki emek ve özgürlük dünyasına köleleri getirerek açılışını yaptığı moderniteyi yapı bozuma uğratmaya girişmektedir.[18]

Bugün eleştirmenler için oldukça kafa karıştırıcı olduğu kanıtlanan, Arendt'in düşüncesindeki güçlü burjuva karşıtı çabadır. Bu çaba onu farklılaşmamış radikal bir eleştiri bağlamına yerleştirmektedir. Ancak bizim bu çabaya çok daha yakından bakmamız gerekiyor, çünkü göründüğü gibi değildir. Cumhuriyetin yükselişi, Arendt için, özel mülkiyet sahiplerinin tam da kendi ortak zenginliklerini korumak için kralı zorladıkları bir tertip olması dolayısıyla, trajikti. Yönetimde bir yeri güvenceye almak için mülkiyet sahipleri olarak konumlarını kullanmaya rağbet, hükümetten mülkiyetlerini muhafaza ve korumasını istemekten daha az rastlanan bir durumdu. Bu tür bir ortak zenginlik, hiç bir zaman toplum genelinde ortak bir miras haline hiç bir zaman gelemez. Tam anlamıyla konuşursak, özel kalmalıdır. Dolayısıyla,

litik geleneklere köprü kurma çabaları örnek olabilir. Bu hareket William Stanley Jevons ve Alfred Marshall'in çalışmasında değer ve insan doğası sorularından uzaklaşıp matematiğin "denge" ve "marjinal fayda" operasyonlarına yaklaşan neoklasik devrim tarafından temsil edilen ekonomi politik içerisindeki katı dolambaçlı yola benzer görülebilir.

[18] Felsefedeki bu kayda değer anın daha iyi bir değerlendirmesi için, bkz., Susan Buck-Morss, *Hegel, Haiti, and Universal History* (Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, 2008).

Arendt için, kapitalizmin yükselişini önceden haber veren, (Eski Yunan'lılar tarafından itibarsız kabul edilen) özel endişelerin, ulu kamu idealine kasvetli imasıydı. Bu yeni düzenlemenin altında öznelerin ve yurttaşların karşılığı, yeni bir samimiyet meydanı veya alanının gelişmesi olmuştur. Dış dünyadan, önceden hanenin iyi işaretlenmiş özel alanında korunmuş olan (ve tartışılmayan) bireyin içsel öznelliğine bir kaçış. Bugün, aksine, insanın karanlık ve gizli hislerini, düşüncelerini ve etkinliklerini saklamasının tek yolu özel mülkiyete sahip olmasıdır, bu onları kamusallığın gözetleyen gözlerine karşı himaye eder.

Modern anlamda mülk, taşınabilir eşyalar olarak değil, insan vücudunun kendisine, "emek gücü"ne ilişkin olarak algılanmaya başlanmıştır. Bir kez daha, burada (başka yerde de olduğu gibi) Arendt için, ortak olarak sahip olduklarımızla, özel olarak sahip olduklarımız arasında bir kayma bulunmaktadır. Farklı şekillerde ve farklı hızlarda, kapitalizm ve sosyalizm özel alanın sönüşünü benzer şekilde sunmaktadır. Arendt'e göre, emeğin "üretkenlik" ile eşitlenmesi, önem sorularının hepsini "yaşam süreçlerinin" yeniden üretimine indirger. Bu onun gerçek biyopolitika düşüncesidir, bu bilgiler ışığında (Alexandre Kojève tarafından ünlendirilen ve genelleştirilen bir davranış içerisinde) kapitalizmin ve sosyalizmin, benzer şekilde, benliğin parçalanmasının acımasız mantığını tekrar üretiyor olarak görmek mümkündür. Tamamen toplumsallaşmış bir insanlık, çalışan hayvan (animal laborans) ile işçi insan (homo faber) arasında bir ayrım yapmaz. Bu sayede yaşamın kullanılmayan, güzel, sorgulayan yönleri önemsiz kılınır. *İnsanlık Durumu* eserinde tekrar ve tekrar, Marx'ın çalışmalarında emek ve iş arasında ayrımın bulunmadığı tartışılmaktadır. Çalışan hayvanlar, "kendi bedeninin mahremiyetine hapsedilmiş, kimsenin paylaşamadığı ihtiyaçların yerine getirilmesine kıstırılmış" olduğu için dünyevi değildir.[19] Tüketilen her şey geçici ve kısa süreliktir ve çalışan hayvanlar sadece kullanım metası ürettikleri için dünyeviliğe asla erişemeyeceklerdir. Bu şekilde, Arendt tarafından ellerin çalışmasının ve beden emeğinin sınırları çizilmiş ve ayrılmıştır. O halde, ilk şey, onların kendi kullanımında tüketilmeyen eserleriydi, kendi

[19] Arendt, *The Human Condition*, s. 119.

yaptıkları şeyin devamlılığa erişebilir olmasına delalet etmekteydi: Sandalye, onu oluşturan tahtaya indirgenemez. Heidegger'in "*Sanat Eserinin Kökeni*" eserinden bu fark edilebilir ödünç alma, yine de, Arendt tarafından metadolojik olarak daha fazla Marx'in *Kapital*'inin dili ve ilgi alanına uyarlanmıştır. Arendt'in bugün çok etkili olması ve kendisini muhalif sayan kuramcılarca oldukça kullanılması, bu iki ayrı demiri bir tavda dövmüş olmasından kaynaklanmaktadır. İnsan yapımı dünyanın nesnelliği ortak bir his yaratıyor, çünkü birden fazla insan, zaman içerisinde bir nesnenin yeniden öğrenilen bilgisinin tamamı üzerinden aynı nesneyle ilişki kurabilmektedir.

İnsanlık Durumu eserinin içine işleyen, bilinçaltındaki endişe, sonuçta Arendt'in eşitliğe (ki bunu konformizmle ilişkilendiriyor), ulus devlete (ki bunu bürokrasi olarak ele alıyor) ve ortak ihtiyaçlara karşı hoşnutsuzluğunun altında yatmaktadır. Çağdaş hassasiyetler göz önüne alındığında, Arendt'in kavrama biçimleri içerisinde en çok modası geçmiş görünen şey, yazdığı dönemde zaten gelişmiş ve seçkin olan Afrika, Hindistan ve Latin Amerika'dan entelektüellerin bakış açılarının kendi bakış açısının içerisinde hiç yer bulmamasıdır. Kullandığı hiçbir kelimede Antik Yunan'ın "sonra gelmiş" olabileceğine ilişkin bir ima bulunmamaktadır.

Arendt'ın bakış açısının çözülmesi gereken sorunu, basitçe soğuk savaş boyutu veya iddialarını büsbütün zeki bir şekilde, Sol Hegelcilik ve Marx'a uzanan sahte bir ilgisizliğin duygusal bir tonu içerisinden çıkarması değildir (Arendt, merkez temalarını kendine mal etmeyi umduğu felsefi köken ile meydan muharebesine tamamıyla dahil olduğu sırada, aynı zamanda onları daha küçük bir rol oynayacakları kökene dahil eder gibi yapıyor). Burada, Richmond Lattimore, Werner Jaeger ve en kötü örnek olarak Edith Hamilton gibi yazar ve bilim insanları tarafından seferber edilen altın çağ söylemini kullanan 1950'ler Amerika'sının geleneksel bilgeliğiyle biraz beceriksizce uyuşan derin bir Yunan merkezciliği [Helleno-centrism] bulunmaktadır. Edith Hamilton ve Werner Jaeger, Arendt gibi Alman Amerikan'dı ve çalışmaları Amerikan eğitim sisteminde ahlak eğitimi vermek için geniş ölçüde kullanıldı.[20]

[20] 1951 tarihli "İlyada" çevirisiyle bilinen, Richmond Lattimore Yunan klasiklerini İngiliz-

Eğer, Arendt, Heidegger'i Almanların Attik Yunanlılara (sadece onlar uygun varis ve yorumculardır) karşı hissettiği özel mülk ilişkileri sürdürme konusunda yakın bir şekilde izleseydi, bu durumda Arendt, doğrusu Amerikan izleyiciler için Hamilton'un pop felsefi bir örneğini, geleneksel Amerikan bireysellik fikirlerini (emek-çalışma-eylem ayrımında anlattığı) ve bütün hükümetin yozlaşmışlığının yanısıra saygılı, halihazırda yerleşik olan klasik bir gelenekte evin saflaştıran mahremiyeti ve ticari olmayan mülkiyeti tercüme ederek, yaratırdı. Kısacası, Arendt, politik klişeler oluşturuyordu ve onları ortadan kaldırılmış bir adım uzaklığında olduğu yüksek felsefi gelenekle ilişkilendirerek kutsuyordu.

Emekten, burjuva politikasının takıntıları ve kamu işlerinin bozulmuş dünyasından olduğu kadar çok bağımsız olmayan, ince eleyip sık dokuyan düşünürlerin çevresindeki Arendt'in hanımefendi bakış açısı, Derrida tarafından da paylaşılmaktadır. Derrida, entelektüeli metnin bir haz nesnesi olarak saygı gördüğü, ayartıcı bir kitap düşkünlüğü tarafından nitelenen, saflık kavramının içine girmesi için geri döndürmeyi amaçlamaktadır, kutsalın artık estetik bir aura olarak gözlendiği bir metnin sekülerleşmesi (bu ilerleyiş Heiedegger genel düşünce biçimi içerisinde dinin sekülerleşmesine uygundur). O da Arendt gibi buna karşı itiraz ediyor. Arendt ve Derrida'da, kendini adayan, katılımcı entelektüel (sivil toplum ile ve adına hareket eden) ile ilişkilendirdikleri piyasa verimliliğinin reddi, şairin kahramanca kendine yetebilirliği ve kendilerini bir parçası olarak hissetmedikleri fakat hakkında düşünmek zorunda kaldıkları bir toplumun uzakta duran yorumcuları olarak adlandırılabilecek, amatör sanata dayanan yeni bir modelle biçimlendirildi. Tıpkı radikal eleştirmenin toplumca kötü gözle bakılan kesiminin aristokrat haline gelmesi gibi, köylü düşünür, şair düşünüre dönüşmektedir.

---

ceye çeviren en iyi çevirmen olarak kabul edilirdi (ki bu kanı bazı yerlerde hâlâ geçerli). *Paideia* ("eğitim," "öğretim"), Alman-Amerikan klasikçi Werner Jaeger'in 3 ciltlik başyapıtı, daha önce yayınlanmış olmasına rağmen, 1950'lerde Amerikan kolej öğretiminin en önemli parçası haline geldi. Bir diğer Alman-Amerikan Edith Hamilton *The Greek Way* (1930) ve *Mythology* (1942)'yi yayınladı; yaygınca satılan her iki eser de Amerikan kolejlerinde ve liselerde giriş metinleri olarak kullanıldı (ve hâlâ kullanılmaktadır).

Karmaşıklık Bir Biçimdir

Bu bölüme unutulmuş geçmişimizin ruhundan son bir alıntı ve ekonomi kavramlarıyla yapılan bir kültürel kuram olarak ekonomik düşünceye bir dönüşle başlıyorum. Bu pasaj, herkesin Marx'ın ünlü tezinden bildiği ama çok azının üstüne zaman ayırıp okuduğu Ludwig Feuerbach'dan alıntıdır: "Ne gibi olduğunu açıkça belirtmiş olmak, başka bir deyişle, gerçekten ne olduğunu açıkça ifade etmek yüzeysel gibi geliyor. Ne gibi olmadığını açıkça belirtmiş olmak, başka bir deyişle, gerçekten ne olduğunu sahte ve çarpıtılmış bir şekilde ifade etmek derin görünüyor. . . .Doğruculuk, sadelik ve belirlilik gerçek felsefenin resmi izleridir."[21] Bugün birinin felsefede başardığı şeyin ne olduğuna aldırmadan, önceden onaylanmış bir kurala eğilmeye isteksiz olduğu sürece, kişi kayıtsız ve basit addedilir. Bu atmosfer boğucudur ve yazılı olmayan yasalar, otoriter bir kurala göre çalışmak üzere akademik beşeri bilimlerin muhalif entelektüeline ihtiyaç duymaktadır. Bizim kurama değer biçme biçimlerimiz, yukarıda nasıl çıktıklarının hikâyesini sunarken bazılarını betimlemeyi denediğim, nadiren onaylanan kurallar kümesine dayanarak çalışmaktadır. Ben bunları, kuramın bu belirli biçimini olumsuz şekilde bir davranış şekli olarak değerlendiren başka kurallar dizisinin karşısında yerleştirmek istiyorum (yani, kuramın güncel ortamda günümüz işbölümü içerisinde "kuram" olarak tanınmak için görünmek zorunda olduğu şekilde). Umarım, belirlenmiş korku alıntılarının kendine mal etmeyi ima ettiği yalnızca "kuram" şeklindeki bir kurama karşı durmadığım açıktır. Yani, bütün kuramın, gerçekte mevcut tek teli olan şeyle acımasız bir şekilde tanımlanmasına karşı bir çaba gösteriyorum. Bunu, emek gerektiren herhangi bir meşguliyet olmadan indirim arzulayan belirli bir bayağı karşılık olarak kuramsal bir gayret olarak görüyorum.

Kural 1: "Kuram" çalışması, kuşkusuz kendisini öyle görmese de, sonucu olan bir kuramsal çalışmanın salt bir girizgâhıdır. Karşıtı (Gi-

[21] Ludwig Feuerbach, "Provisional Theses for the Reformation of Philosophy." *The Young Hegelians: An Anthology*. (Der.) Lawrence S. Stepelevich (Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press, 1983), ss. 129–55.

ovanni Arrighi, Edward Said, Nancy Fraser, David Harvey, Arundhati Roy ve Alexander Kluge gibi oturmuş düşünürlerin senfonik tarama, bilgi görüntüleme, sentez gücü, dikkatlice tonu yumuşatılmış düzyazı ve kanıta dayanan iddiaların vurgulanmasında görülür) "kuram" olarak ifade edilemez, çünkü derslerini halihazırda içselleştirmiş ve onları içkin gözler önüne serilen toplumsal çatışmalar kümesinin incelenmesinde dile getirmiştir. Üst düzey kuramcılar, buna karşın (ve bunlar politik ve estetik olarak oldukça farklı olabilirler, örneğin Jean-Luc Nancy, Negri, Gilles Deleuze, Agamben, Badiou ve Gianni Vattimo), başlangıçtaki entelektüel mekânda bolluk içerisinde yaşayabilirler, değerleri, diğer şeylerin yanında, üretken çalışmanın ötesinde olmakla gelişebilir.

Kural 2: (İkinci türden) kuram, devrimci fikirlerin görkemli etkisizleştirilmesidir, yalnız bir neden, altında yatan tiyatral özünde var olan bir düşünme ve açıklama halini alan bir aktivizmi içermektedir. Kuramın kendinden önceki kuşağa karşı başkaldırısındaki vidanın son çevrilişi, salt kelimeyi reddetmek ve yerine şey'i almak oldu. Bu eylemle kendisini materyalizme benzetme yanılgısına düşer. Bu nedenle, ayrıca, 1980'lerin yapısökümlerinden ve 1990'lardaki kimlik üzerine saplanmalardan farklı olarak, şimdi uyumsuzluklar, geriye kalanlar, karşıtlıklar, olasılıklar hakkında konuşur. Bu şiarlarla, kendisini diyalektik yerine koyma yanılgısına düşer. Kuramda, yazınsaldan politik olana bu gidiş, devingen bir çelişkiden durgun bir çatışkıya bir gidiş olmuştur (Georg Lukács'ın 'Şeyleşme ve Sınıf Bilinci' adlı eserindeki ünlü adlandırmasıyla "burjuva düşüncesinin karşıtlıkları").[22] Örneğin Badiou, *Varlık ve Olay* eserinde hem Gödel matematiğinin hem Kantorcu mantığın tartışılmaz bulguları hem de onların Heidegger'inki kadar temel ama şimdi şairane cazibesinden ayrılmış bir varoluşun bilimsel neticelendirmesi lehine kuramın önceki biçimlerini kararlı bir şekilde reddetmeyi önermektedir.[23]

---

[22] Georg Lukács, "Reification and the Consciousness of the Proletariat." *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*, (Çeviren) Rodney Livingstone (Cambridge, MA: MIT Press, 1968), s. 110.

[23] Alain Badiou, *Being and Event*, (çev.) Oliver Feltham (London: Continuum, 2005), ss. 14–15, 123–29.

Kural 3: Tamamen, devrimci fikirlerin etkisizleştirilmesi olarak kuram, veya daha iyisi kuramsal duygulanım, devrim sözüne, zor ve kahramanca emeğin yeniye dönüşmesini dehanın güçleriyle sağlayan önceden dağınık veya yontulmamış fikirlerin aniden billurlaşmasına, yaslanır. Bunun göz ardı ettiği ve önceden onaylanmış kaidenin göz ardı etmek için komplo kurduğu şey, bütün okumaların yeniden okuma olduğu ve her neslin görevinin diğerlerinin halihazırda bildiğini tekrar keşfetmek olduğu şeklindeki Vichian (ve daha sonra Saidian) derstir. Ayrıca, Raymond Williams'ın ortaya çıkanın içerisinde kalıntıların gömülü olduğu ve tarih sadece kırılmalar değil, antikanın tesadüf ve estetik memnun etmeyen modasını, dirençli çağdaşı ve tamamen beklenmeyen ve yeni yanlış tanımasını birleştiren süreklilikler içerisinde ilerlediği şeklindeki dersini de göz ardı eder. Bunu başka bir şekilde söyleyecek olursak, şimdiki zamana (eski "ekonomizmlerin" ve modası geçmiş Marksizmlerin nostaljik biçimlerinin aksine) karşı kendisini cüretkar ve girişimci bir şekilde uyumlu olarak gören "kuram"ın teminatı, gecikmiştir, kaynaklarını Heidegger, Schmitt, Nietzsche, Spinoza, ve ... Aristo gibi en ileri şahıslardan çeker.

Kural 4: Eğer kuram, ihtişamını kırılma temelinde doğrulayamazsa, o zaman yerleşik kuramcıya karşı girizgâh kuramcının üstünlüğü için bir ölçüt belirlenmelidir. Önceki, sonrakini kolektif muhakeme, iddiaların çatışması veya şimdiki anın açığa vurduğu öncekinin fikirlerinin veya formülasyonlarının ilk bakıştaki (ve dolayısıyla şuursuz) uygunluğu temelinde yerinden etmemiştir. Bunu yapabilmesinin nedeni, onun özünde yatmaktadır. Onun ahengidir, başka bir deyişle, şimdinin halihazırda mevcut önyargılarıyladır.

Kural 5: Sürekli bir karışıklık, kuramın yakıtını olay olarak besler. Kuramcı, özellikle de genç kuramcı, güçsüzlüğün kırgınlığını delip geçmek için kurbanlık bir arzuyla eyleme girişir ve toplumsal dünyanın bilmecelerini, daha fazla zarar vermeden çözme konusunda gözükaradır, bir takım entelektüel çemberden yayılan makul fikirlerin tadını çıkarır (bunlar kendisi tarafından incelenmemiş, kategorilenmemiş ve kökensiz kalır). Bu sanallık, enformasyon kapitalizmi, hem şirket

tahakkümünü ve onun en pervasız satış konuşmasını niteleyen şekilsiz ve merkezsizleşmiş iktidarla ilgilidir.

Küreselleşme, biyoteknoloji, internet melezleşmesi, politika sonrası yeraltı, yeni diasporal kuşatılmış bölgeler, ve benzerlerinin hepsi, değişken ve mutasyona uğratan şimdinin kendi karmaşık tahminlerini haykırmaktadır. Bunların hepsi, deyim yerindeyse, Tom Peters Okulu'nun popüler gazeteciliği, değersiz antropoloji, söylemsel coğrafya, medya çalışmaları ve sosyolojiden miras kalmış olmaları nedeniyle bu modellerin gerçekliğini çoğunlukla değerlendirmeyen bir soruşturma için arka plan sesi oluşturmaktadır. Bu fikirler ve miras alınan şema, daha ziyade, çok daha zahmetli olan düşüncede emekle yapılan birtakım eserlere doğru bir ayrılışın işaretidir. Onlar kendilerini, sosyolog, ekonomist ve toplumsal eleştirmenlerin standart ve zamanla denenmiş fikirlerinin sürekli içinde veya mülkiyet haklarını takip etme, sermaye akışını ölçekleme, emek istatistikleri üzerine çalışanların tekdüze uygulamalarıyla bir şekilde oyalanan olarak tanımlamamaktadır. Emeğin bu biçiminin beklentisine verilen yanıt doğrusu asla bağlamsal değil, ama bu bilgi ile temastan kaçınma veya onu gerçekten biriktirmek ve değerlendirmek için zorlanmış hissetme maksadıyla kişi "biz bunu zaten biliyoruz"u usulca onaylamalı ve böyle varsayılmalıdır. O zaman kurama bütün meydan okuyuşlar, anlayış üzerine yerine geçenin adına kendiliğinden gelişen hücumlar, yenilikçi üzerine inatçı, sekter ve katı olan eskinin yararına saldırılar olarak görülmek zorundadır.

Tamamı, düşüncenin şehveti içinde kuşatılmışlığından gelen bilgilendirme kuramının fikir ortamı, burada beden veya düşünceden ziyade verimsiz olması açısından anlaşılmaktadır.[24] Düşüncenin duygusallığı olarak hissetmenin estetiği, (örneğin Arendt bunu yeni aristokrasinin duyarlılığı içerisinde buldu) yerleşik düşünürler tarafından,

[24] Feminist kuramda düşünmenin vücut, arzu ve duyguyla ilişkisi iyi geliştirildi ve gizli kalmış cinsel farklılığa dayalı ayrımsal rasyonelite boyutuna işaret etmeye katkıda bulundu (Luce Irigaray, Jane Gallop ve diğerleri). Ancak; bu benim vurguladığım türden bir sorun değil. Odak noktam, daha çok düşünceye yaklaşık olarak değerlendiren veya açıklayan bir kavram olarak değil de pahalı bir tüketim veya teşhirnesnesi olarak dikkatli bakmak. Diğer şeylerin arasında, bir saflığın bir yan ürünü ve düşüncenin karmaşıklaştırılması, fiziksel emek yoluyla kendilerini yeniden üretebilmeleri için ihtiyaçlarından fazlasıyla yaşayıp çalışanlar için bir toplumsal belirteç olarak hizmet ediyor.

rahatsız edici bir mesele, düşüncenin tanıtımına layık olmayan bir nesnesi olarak nitelendirilmektedir. Kendini kesinlikle söyleyişlerinden daha önce yapılmış olan eleştiri öncesi emek yüzünden pervasızlığa ulaşabilecek savlara hapsetmiş bir düşünce şekline faydaların ne olduğu açık kılınmak zorundadır. Bu durum, bu gibi hareketleri "polemik" olarak kötüleyen duyumcular arasında yanlış anlama olarak ortaya çıkarken, duyumcular kendilerini düzensiz teşhirciliğe dahil ediyor gibi, şimdiye kadar çoğunlukla tartışma veya iddiadan ziyade alıntı ve gönderme aracılığıyla ifade edilen fikre "neden oluyor" gibi göründüklerini görmek zorundalar.

Bu beni zihin emeği tartışmasında çizmek istediğim son bir karşılaştırmaya yönlendiriyor: Düşüncenin duygusallığına yatırıma tövbe etmiş yerleşik eleştirmen ile düşünceyi ihtilaf olarak abartan ama esasen onu yıkıcı olan girizgâh kuramcıları arasındadır.

Dilin anlamsal belirsizliği veya gerçeği "gerçekten" bilmenin epistemolojik kördüğümü gibi, enformasyon kapitalizminin tüm görünümleri yerleşik kuramcı için zaten bir sıradanlıktır. Onlar için tek ilgi çekici soru, gelecek eğilimleri kurulu çerçeve içerisinde önceden tahmin etme niteliği, vurgusunda veya detaylarında yatmaktadır. O halde yerleşik kuramcının gözünde, girizgâh kuramcıları felsefe, ekonomi, dil bilimi ve sosyolojiden alınan yeteri kadar anlaşılamayan fikirlere dayandığı için değil (çokça yaşanan durumdur) ama kesinlikle felsefi değil etik olduğu için sıradanlığı fetişleştirmektedir. Girizgâh kuramcıları, tarihsel oluşun temelleri veya politik aktörler olmadan tamamen anlamsız kalan bir gündelik içerisinde belirtiler bulmaktadır.

Spinoza, Kant, Nietzsche, Machiavelli ve Schmitt'in düşüncelerinden yararlanan girizgâh kuramcıları, zamanın hızına ayak uyduramadıklarını ima ettikleri muhaliflerinin demodeliğinden (işin garibi) şikayet ederler. Bu fazlasıyla seçici geçmişte konumlanma, bir an bile, kuramcıyı herhangi bir muhalif pozisyonun tahminen çağdışı kategorilerine saldırdığı zamanı düşündürtmez. Bunun tersi olarak, yerleşik kuramcı, olay olarak kavramın rahatlatıcılığı ve kutsanmışlığıyla bulanmış girizgâh kuramcılarında bulunan ve habersizce yaratılan modernist ilüzyonu terk etmektedir. Kuramın kontrol edemediği, yön-

lendiremediği ve kendi amaçlarına karşıt çalışan bir toplumsal işleve sahip olmasının ürkütücü ihtimali sadece yerleşik kuramcıların aklında bulunur; girizgâh kuramcılar için ise kapalı bir kitaptır.

Girizgâh kuramcıları için, toplumsal sorunlar, etkili bir kavramın koşut olarak konularak hareket edilmesiyle çözülebilir. Gerçeğin yeniden yönlendirilmesini derhal yeni uyanan bir gerçekliğin ifadesi izler. Bu, laboratuvar uzmanının bir parçacık toz veya virüsün dikkatlice sterilize edilmiş deneyi etkilemesini engellediği vakum gibi kapalı bir sistemdir ve öyle olmalıdır, bundan dolayı Saidian çaba, daimi modernitenin başlangıçları ile kişinin kuramının çıktığı yerlerin inkarı arasındaki gizli sadakatin izini sürme çabasıdır.[25]

Yerleşik ve girizgâh kuramcılarının birbirini anlamadığını söylemek hatalı olur. Yalnız yerleşikler girizgâh kuramcılarını iyi anlıyor, çünkü kendisini konumlandırma eylemi onları köşeye sıkıştıran ve savunmacı hal almaya iten şeyleri çalışmayı gerektiriyor. Hâlbuki girizgahçı ise hegemonyasının tüm önyargıları ve gücüyle yerleşiği göz ardı etmektedir. Sonuç olarak, her biri ötekini basit olarak görmektedir.

Yorumlamalar üzerinden giden bu mücadele içerisinde, yerleşik düşünürler yapısal bir dezavantaj içerisindedir. Kişi kavramlarla güreşmek, uyumsuzlukları yok etmek için fikirlerin nüanslarını karşılaştırmak, sadece kendi konularının sonuçlarını değil kompozisyonunun çevresini de tartmak zorundadır. Bir başka deyişle, girizgâh kuramcıları, edimsel bir üstünlüğün hizmetindeki hâkim metodoloji tarafından işlemektedir. Dillerini oynak ve esnek bir piyasanın ihtiyaçlarına göre modelleyerek hızlı bir şekilde konumdan konuma hareket edebilmektedirler. Bir alıntı küçük bir suçluluk veya tereddütle bir külliyatı simgeleyebilir. Yerleşik kuramcı bir hece söylediği zaman, bütün "tartışma" yön değiştirdi. Hiçbir zaman bir tartışma olmadığı ve rekabetten kaçınmak için içgüdüsel olarak bu şekilde kurulduğu halde, tarihsel düşünce, aktör, irade ve medeni yaşam tarih hataları zaten "biliniyor" ve artık saldırmaya gerek duyulmuyor.

---

[25] Edward Said, *Beginnings: Intention and Method* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1975), ss. 39–40, 354–57.

Zihin emeği sorunu üzerine odaklanmak, diğer şeylerin yanında, antiekonomizmlerin kültürel alan içerisinde yeni ekonomik kuramlar olarak gelişip olgunlaştığı modaları kenetleme, radikal ekonomi politik kuramı ve Marx'ı onun kutsal metinlerinden alınan motiflerle geliştirmek veya güncellemek için birtakım çaba arasında veya piyasayı doğallaştırma amacıyla erken ekonomi politikçiler tarafından yapıldığı gibi tekrar irdelenen insan karakterinin (genellikle onun temel sapkınlığı başlığı verilen) sorunlu özünün yer aldığı antropolojiye bir geri dönüş içerisinde gerçekleşmiştir. Felsefenin her zaman dayandığı ayrımlar, şimdi tek bir tane haline gelmiştir: düşünmek varolmaktır, varolmak emektir, emek bir oluşum veya yapımdır ve dolayısıyla ekonomi genel zeka düzeni altındaki estetiktir.

Bir son arayan (ve kendi sonunu kabullenen) bir yaklaşım geliştirme umuduyla emek vererek okuma ile emek harcayan zihinleri memnun etme amacıyla yarışma noktalarında oyalanma ve geçiştirme arzusundan dolayı bunu yapmayı başaramamak arasındaki fark gözden kaçırılmamalıdır. Bu memnun etme gerçekten sevinçle ebedi bir sürecin ritimleri yoluyla sakinleştiricidir, dolayısıyla zihin sahibine işinin hiç bitmeyeceği ve her daim istihdam edileceği garantisini vermektedir. Bu, Zizek'in uzlaşılmayan, tatmin edilmeyen eksikliğin, arzunun kökeni değil sonu olduğu anlamına gelen iddiasıdır.[26] Öznenin yabancılaşması onun şiirsel yansımasını harekete geçirir. Belirli doğal kaynağın tükenmemesi için bütün nesnel dünya ve var olma koşulları aynen olduğu gibi kalmalıdır. Ekonomiye dönüşün ve zihin emeği gerçeğini gizlemenin zeminini oluşturan, bilmekten oluşa modern dönüşün anlamı sadece ve sadece budur.

[26] Slavoj Zizek, *The Parallax View* (Cambridge, MA: MIT Press, 2006), s. 25–28, 60, 107.

Bir "Bilişsel Kapitalizm" Eleştirisi*

George Caffentzis

Çeviri: Yağmur Dönmez

> Ancak paranın kendisi her yerde ve her zaman bulunan bir araç olduğundan, varlığımızın farklı bileşenleri, hiçbir bileşenin ne ilk ne de son olduğu kapsayıcı bir teleolojik bağ içerisinde konumlandırılmıştır. Dahası bu bütün nesneleri amansız bir nesnellik ile ölçtüğünden ve sahip olduğu ölçülen değer standardı da ilişkilerini belirlediğinden, süregiden uyumu ve katı nedenselliği ile doğal evrene benzer nesnel ve kişisel bir yaşam açısı ağı ortaya çıkar (Simmel, 2004, s. 431).

Giriş

Geçtiğimiz birkaç yıl hem büyük bir kapitalist krize (henüz sonlanmadı) hem de kapitalist krizin geleneksel Marksist açıklamalarının krizine tanıklık etti. Hardt, Negri, Vercellone, Boutang, Virno ve Marrazi gibi "post-operaistler"** ya da "Otonomcu Marksistler"in çalışmalarındaki gelişme işte tam da bu sebeple oldukça çekici bulunmuştur. Bunlar, eskilerinin yerine post post-Keynesyen ve post post-Fordist kapitalizmin şartlarına uygun olan yeni kavram ve yaklaşımlar ortaya çıkarmakta (örneğin: bilişsel kapitalizm, Genel Zekâ, maddi olma-

*Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle İlker Kalaycı'ya teşekkür ederiz (ed. n.).

** post-operaist: işçicilik sonrası (ç.n.).

yan emek, duygulanımsal emek, biyoiktidar, müşterek, İmparatorluk, çokluk, rant, kapma, tekillik, biçimsel ve gerçek boyunduruk, canlı bilgi); bununla da, en sonunda, "kitleleri" ya da, kendi terminolojileri ile "çokluk"u "çekebilecek" bir kuram yaratma şansı bulmaktadırlar.

Böylelikle, modern kapitalizmin "bilişsel kapitalizm" veya benzeri "üretimin enformatizasyonu", "bilgi ekonomisi", "enformasyonel kapitalizm" gibi post-operaist tanımları üzerine oldukça fazla gidilmektedir. Bu ve benzerleri çöküşü yakın olan alışılmamış bir kapitalizm formu tanımlıyor olarak görülmektedir; çünkü var olan durumun mevcudiyetini sağlayan üretim güçleri ile sınıf mücadelesi, ortaya çıkardığı üretim ilişkilerini çoktan aşmıştır. Diğer bir deyişle, (bilişsel) devrim zamanı gelmiştir. Fakat yeni ve tabiatı gereği istikrarsız bir kapitalizm hegemonyası çizerek, günümüzün devrimci enerjisini özgürleştirmeye yönelik sergiledikleri takdire şayan siyasi çabalarında bilişsel kapitalizmin kuramcıları kapitalizmi daha istikrarsız ve aynı zamanda da daha dayanıklı hale getiren sınıf çizgisinin her iki tarafında yer alan güçlerin çeşitlilik ve karmaşıklığını reddetmektedir.

Bu bölümde "bilişsel kapitalizm" (ve benzerlerinin) kavramının gücünü değerlendiriyor ve bunun (bunların) modern kapitalizmi tam anlamıyla betimlemek için yetersiz olduğu sonucuna varıyorum. "Bilişsel kapitalizm" kuramcılarının ileri sürdüklerinin aksine, kapitalizm, bilgi üretimi ve siyasi özgürlüğü doğrudan birbirine bağlayan bir formül olmadığını tartışıyorum. Sonuçta, onların "bilişsel" analizlerine karşı getirdiğim eleştirileri savuşturan alternatif bir kavrayışa işaret ediyorum.

Bilişsel Kapitalizmin Soyağacı

Kapitalizm=Rasyonalite: Weber, Simmel, Hayek... ortada Marx olmadan Keynes

Bilişsel kapitalizm kavramını analiz etmek için hangi kavramdan bahsettiğimizin açıklığa kavuşturulması önemlidir. Carlo Vercellone ve diğer post-operaist ya da otonomcu Marksist düşünürler bilişsel kapitalizm kavramını geliştirmeden önce (bkz. Edu-factory, 2009), bilgi

ekonomisi ve bilgi üretimi nosyonları, akademide, kamu işletmesinde ve OECD-Dünya Bankası literatüründe geniş ölçüde yerini almıştı. Bu iki geleneği ayırt etmek ve benzerlikleri ile farklılıklarının bilincinde olmak büyük önem taşımaktadır.

Aslında, kapitalizm ile bilişsellik, rasyonalite ve soyut nicel ruh arasında bağlantı kurulması yönünde, geçmişten bu yana uzun bir gelenek var olmuştur. 19. yy sonu ile 1. Dünya Savaşı öncesi dönemde, bir dizi ekonomist ve sosyolog özellikle Georg Simmel ve Max Weber gibi Alman neo-Kantçılar, kapitalizmi rasyonalite, hesaplama ve soyutluk ruhu ile karakterize edilen bir "yaşam şekli" olarak görmüşlerdir. Çalışmaları, formel yapıların "yaşam" üzerine hâkim olduğu modern kapitalizm içerisindeki varoluş akameti için edilen büyük feryadın bir parçasıydı. Burada, 20. yy'ın ortalarında oldukça etkili olan bürokrasiye yapılan eleştirinin tohumlarını görüyoruz.

Örneğin Simmel, kapitalizmi, araç/amaç kutupsallığının evrilmesi ve yaşamın bütün formlarında eşit mübadeleye dayanan niceliksel bir değerler sisteminin uygulanması içerisine yerleştirmiştir. Yukarıda da gördüğümüz üzere Simmel, rasyonel kapitalizmin desteklediği ruhların içini boşaltan totaliter yaşam şeklini (ya da "ikinci Doğa"yı) hem övmüş hem de bu yaşam şeklinden ümidini kesmiştir (Simmel, 2004). Weber için kapitalizm, "demir kafes" olarak adlandırdığı meşhur imgesini ortaya çıkaran bir rasyonalite "ruhu" içerisine nüfuz etmiştir. Bu kapsamda, örneğin, insanlığı bir yandan rasyonel bir özgür emek konuşlanmasına, rasyonel bir hesaplamaya ve piyasaya karşılık veren yine rasyonel bir endüstri şekli içerisine iterken diğer yandan da onları ruhsuz bir dünyaya doğru çeker (Weber, 2002). Doğrudur; bu ruh, sadece bir araçsal rasyonaliteye işlerlik kazandırmıştır. Fakat gelgelelim bu rasyonalite, hem bir önceki ekonomik şekillerden hem de modern rakiplerinden (sosyalizm de dâhil) üstün olmuştur. Bu, kaçınılmaz olarak görülmüştür.

On yıllar sonra Hayek, kapitalizme bu bilişsel yaklaşımları, piyasa ile satışa sunulan metalar hakkında bilgi temin eden epistemolojik araç ile yaptığı meşhur denklemi sayesinde daha da geliştirmiştir (Hayek, 1949, ss. 77–91). Bu bakış açısında, dağıtımın organizasyonu

için sergilenen diğer bütün çabalar; keyfi, ekonomi dışı ve kaçınılmaz olarak çürümüş seçeneklere dayalı bir sisteme yol açacak ölçüm eksiklikleriyle sürekli karşılaşacaktır. Bu yaklaşım onun sosyalizme ve sosyalizmin uzun süreli uygulanabilirliğine eleştiri getirmesine sebep oldu (Steele, 1992, ss. 119–122).

Kapitalizm hakkında konuşan her burjuva yorumcu, kapitalizmin rasyonel ve bilişsel karakteriyle ilgili aynı sonuca ulaşmamıştır. Keynes, kapitalizmin rasyonalitesini geniş bir bağlamda sorgulamıştır. Bu sorgulamada "hayvan ruhları"na ilişkin açıklamalarından, çoğu yatırımın kumar benzeri karakteri ve çoğu yatırımcının kumarbaz benzeri davranışına; bahisçilerin ortalama bahsinin ne olacağına dair bahse girmeye kadar düşen bir borsanın "çoğunluk" etkilerine kadar uzanan yorumları söz konusu olmuştur. Aslında bütün yaklaşımı şudur: kapitalizm tamamıyla araçsaldır. Bu kapsamda meslektaşı Bloomsburiyen E.M. Forster'in demokrasiye tuttuğu "iki alkışa" karşın o, kapitalizmi "bir kez" alkışlamıştır. Keynes, aslında, birikim sürecinin kıtlık sorununu "çözüm"e kavuşturacağı vakit (kabaca 21. yüzyılın başlarında; demek ki bugün) insanlığın para arzusunun gerçek değerini göreceğini iddia ettiği 1928 tarihli "Torunlarımızın Ekonomik Beklentileri" adlı makalesinde, bu yaklaşımını mizahi bir dille açıklamıştır.

İşte o vakit, "Bir mülk olarak para aşkı, burada hayatın zevkleri ve gerçeklikleri için bir araç olan para aşkından ayrılmaktadır, gerçekte akıl hastalığı uzmanlarına ürpererek teslim edilen yarı-kriminal ve yarı-patolojik temayüllerden biri olan korkunç bir ölüm olarak algılanacaktır" (Keynes, 1972, s. 329).

Kısacası, Weber, Simmel ve Hayek için (ama Keynes için değil) *bilişsel kapitalizm* ifadesi gereksizdir. Bu kişilerin, 21. yüzyıl başlarının bilişsel kapitalizm kuramcıları üzerindeki etkisi şüphesiz olmakla birlikte, açıkça en önemli etkiyi sağlayan Karl Marx'tır. Marx; Weber, Simmel ve Hayek ile birlikte bütün kapitalist dönemlerin bilişsel bir yönü olduğunu "farketmiştir". Çünkü sistemin temel mekanizmaları, hatta kendisinin "vurguladığı" mübadele süreci, değerin emek zaman ölçütü, devir zamanının azaltılmasının önemi, artı değerin kâra, ranta ve faize dönüştürülmesi gibi mekanizmalar, araçsal bir rasyonalitenin

geliştirilmesini tetikleyen "somut soyutlamalar" yaratmaktadır. Aslında Marx sistemin saçmalığı ve barbarlığına getirdiği bütün eleştirileri açısından, kapitalizm söz konusu olduğu müddetçe asıl "maddeci olmayan" ve "bilişselci" kişiydi. Çünkü ona göre kapitalistler şeylerle ilgilenmezler; tamamen şeylerin niceliksel *değerini bilmek* isterler ve değere maddesel bir şey demek oldukça zordur!

Fakat Vercellone gibi "bilişsel kapitalizm" kuramı yanlısı Otonomcu Marksistler, Alfred Sohn-Rethel'in ilgilendiği gibi (Sohn-Rethel, 1978) Marx'ın kapitalizmde bir kısım niceliksel (fakat fetişleştirilmiş) rasyonalite biçimi ile yaptığı genel denklemle ilgilenmemektedir. Marx üzerine vurgularını, onun bilgi-kapitalizm ilişkisinin ve ekonomi politik ile epistemolojinin bir araya geldiği alanın öğrencisi olarak koyuyorlar. Bu şekilde, Marx'ın gece yarısı notlarının toplamı olan *Grundrisse*'yi tekrar değerlendirmektedirler; çünkü burada, iddialarına göre, bilginin üretime tatbiki ile ortaya çıkan ve (potansiyel olarak) işçilerin sömürüden kurtulmasını sağlayan politik bir kuramın temeli atılmaktadır.

Marx, Grundrisse'nin *Makineler Üzerine Bölüm*'ündeki meşhur argümanında, büyük ölçekli sanayinin gelişmesiyle, bilimin temel üretim gücü olduğu, teknolojinin üretim sürecini üstlendiği ve makinelerin insan emeğinin yerini aldığı (kâr oranlarının nihayetinde düşmesi ile) bir kapitalist gelişim evresinin başladığını söylemektedir. İşçi, makinenin refakatçisi haline gelir; fakat aynı zamanda, sermayenin ölçümü için emek zaman kullanımının gittikçe daha irrasyonel bir hal aldığı kanıtlanır (Marx, 1973, ss. 704-711).

Otonomcu Marksistlerin farklı bir topluma dönüşümü ve sermayeden çıkışı teşvik etme potansiyellerinde, *Makineler Üzerine Bölüm*, maddi olmayan emek ve bilişsel kapitalizm anlayışları üzerinde oldukça etkili olmuştur. Kapitalizmin üretici güçlerin daha da ilerlemesinin önünde bir engel olduğu ve üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki tarihi çelişkinin doruğa ulaştığı bir evrede bulunduğumuz; ayrıca bilişsel emeğin bu çelişkinin aşırılaştırılmasında önemli bir bileşen olduğu yönünde (özellikle Negri ve Hardt'ın son yazılarında öne çıkan) genel bir inanış mevcuttur.

Fakat bilişsel kapitalizm kuramının gelişimini hareket ettiren tek güç Marksoloji olmamıştır. 70'lerin ortalarındaki kapitalist krizi takip eden dönemsel değişimler, büyük oranda bütün dünyadaki sanayi işçilerinin mücadele döngüleri ile ortaya çıkmıştır, büyük öneme sahiptir. Bu, bilişsel kapitalizm fikrinin ortaya çıkmasını tetikleyen sanayisizleşme, küreselleşme ve bilgisayar/enformasyon devrimi gibi kavramlara cevap olarak, dünya ekonomisinin yeniden inşası anlamına gelmekteydi. Otonomcu Marksist kuramcılardaki ılımlı hava, üretimin sanayisizleştirilmesinin en azından küresel Kuzey'de fabrikanın reddine bir cevap ve somutlaştırma olarak okunmasıyla, 1970'lerdeki sanayi işçilerinin mağlubiyetini bir zafere dönüştürecekti. Bu bakış açısına göre bilişsel kapitalizm, işçi sınıfının montaj hattını reddedip üretim krizine yol açarak bütün sanayi rejiminin bir şekilde sonlanmak zorunda olduğunu göstererek kapitalistlere zorla attırılan bir adımdı.

OECD ve Dünya Bankası

> Bilginin dışsal bağımsız değişkenlerden girdiye ve kaynakların tahsisine bağımlı içsel değişkenlere doğru "ilerleyişi" önemli bir aşamadır.
>
> Fritz Machlup (1962, s. 5)

Güneş altındaki hiçbir şey yeni değildir. Bilgiye, biliş ve nihayetinde "bilişsel kapitalizme" getirilen ekonomik yaklaşımda da bu böyledir. "Bilgi ekonomisi" gibi terimler, 70 krizi sonrasındaki ekonomik yeniden inşa ile ortaya çıkan yeni gerçekliği tanımlamak için Dünya Bankası gibi önemli kapitalist planlama enstitüleri, ekonomistler ve sosyologlar tarafından geniş anlamıyla 1990'lı yılların ortalarından itibaren kullanılmaya başlanmalarına rağmen, Fritz Machlup gibi ekonomi kuramcıları, bilgiyi bir metaya ve bir sanayi sektörüne dönüştürecek kategorileri 1960'ların başlarında çoktan geliştirmişlerdi (Machlup, 1962). Aslında, 1962 yılında Machlup, 1958'de ücretli emek gücünün artık %30'undan fazlasının "bilgi üreten kişiler"den oluştuğunu iddia etmişti (Machlup, 1962, s. 393).

Bu soyağacı resmindeki karmaşayı daha da artıran şey, burjuva ekonomistleri ve karşıtlarının, post-operaist ya da Otonomcu Marksistlerin, her ikisinin de "bilişsel" terimi ile benzerlerini ("bilgi" ve "enformasyon"), kapitalizm tarihindeki belirli (aslında en son) bir za-

man dilimini gösterir bir sıfat olarak kullanmalarıdır. "Bilişsel", "endüstriyel"in, örneğin, "endüstriyel kapitalizm" ya da "endüstri temelli kalkınma" kavramlarında kullanıldığı şekliyle kullanılmaktadır. Buradan yapılacak çıkarım ise kapitalizmin geçmiş dönemlerinde bilgi ve bilişin önem taşımış olmasına rağmen, en son evresinin *bilişsel* ya da *bilgi* gibi kavramlar ile adlandırılması gerektiğidir.

Peki, bu terimlerin kullanımını gerekçelendiren, kapitalizmde değişmiş olan şey nedir? Geçmişte *bilgi, endüstriye* benzer *olarak* bir sıfat görevi mi görmekteydi? Anlamsal olarak, Robert Reich'ın *The Work of Nations* [Ulusların İşi] adlı kitabında bahsettiği *sembolik analiz* terimi daha doğru bir söylem olabilecekken (Reich, 1992), bilgi temelli ekonomi, bilgiye ilişkin meslekler, bilgi temelli sanayi gibi nosyonlar, 1990'lı yıllar içerisinde daha yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Dünya Bankası, 1994 yılına kadar "ekonomik büyümede temel bir faktör olarak bilginin gelişen rolü" tarzındaki yeni eğilimlere çoktan işaret etmişti bile (Dünya Bankası, 1994). Bu büyüme, Soğuk Savaş sonrası ilk on yıldaki "yeni ekonominin" "keşfi" ile aynı zamana denk geliyor gibi görünmektedir.

Bu dönem başlangıcındaki "Bilgi, ekonomik kalkınmadaki en önemli faktör halini almıştır." ya da "Bugün ekonomik kalkınma, sermaye birikimi olduğu kadar bir bilgi birikim sürecidir de." sloganları dillere pelesenk olmuştur (Dünya Bankası, 2002, s. 7). Aslında, Dünya Bankası'nın, en azından, bu savları gerekçelendirmek ve daha genel olarak bizleri yeni ve epistemik karakterli bir kapitalizme hazırlamak için kullandığı kanıt yanıt vermekten çok var olanı doğru kabul etmektedir. Örneğin, (a) OECD'nin 1985 ve 1997 yılları arasında bilgi temelli sanayinin toplam katma değer payı içerisinde önemli artışlar olduğunu belirttiğini (Almanya'da %51-59, İngiltere'de %45-51, Finlandiya'da %34-42) ve (b) OECD içerisindeki şirketlerin yatırımlarının en az üçte birini "bilgi temelli maddi olmayan varlıklara" ayırdığını (OECD, 2001) bir düşünün.

Bu "kanıt"taki sorun, ne ölçüldüğünün belirsizliğidir: "bilgi temelli sanayi sektörü" ve "bilgi temelli maddi olmayan varlıklar". Bilgi temelli meslekler, işler ve sonuçta bilgi ekonomisi de dâhil bütün bunları karakterize eden şey nedir? OECD ve Dünya Bankası "bilgi temelli

sanayi sektörü"nü, "gelişkin ve orta gelişkin teknoloji sanayileri; iletişim hizmetleri, finans, sigortacılık ve diğer ticari hizmetler ile kamu, sosyal ve bireysel hizmetleri" içeren bir alan olarak nitelendirirken (Dünya Bankası, 2002, s. 22), "bilgi temelli maddi olmayan varlıkları" da "eğitim, Ar-Ge, patentler, lisanslama, tasarım ve pazarlama" alanları olarak kabul etmektedir (Dünya Bankası, 2002, s. 9).

Bu tarz ciddi meseleleri tanımlarken kullanılan terminolojide aşırı bir belirsizlik bulunmaktadır. Bilgi temelli sanayiler ile maddi olmayan varlıklar, günümüzde bilgiye, bilgi temelli olmayan sanayiler ile maddi varlıklardan daha fazla bağlı değildir. Yaptıkları şey, yanıtlardan çok daha fazla soruyu harekete geçirmektir. Değişmez sermaye ve emek gücünü yeniden üretme, bilişim, iletişim ya da borsa oyunları bir şirketi, işi ya da bir sanayi sektörünü ne şekilde "bilgi temelli" hale sokar? Bir "maddi olmayan varlık" nasıl bilgi temelli olmayan hale gelir? Örneğin bilgi temelli olan "denetim hizmetleri"; olmayan da "koruma hizmetleri" midir? Bilgi temelli olmayan sanayiler, bilgisizlik temelli midir? Bankaları, pornografik film şirketlerini, yazılım tasarım firmalarını, iletişim kuruluşlarını ve uçak üreticilerini bilgi temelli sanayi sektörünün altında birleştirirken, otomobil şirketlerini, gayrimenkul firmalarını, restoranları, madenleri ve çiftlikleri dışarıda bırakan şey nedir? Bunlardan ilki bilgiye diğerinden daha fazla mı bağımlıdır, çok daha fazla mı bilgi üretir ve/veya ilkinin işçileri ikincininkilerden daha fazla mı bilmektedir? Sonuç olarak ve en önemlisi, Dünya Bankası, (büyük olasılıkla) küresel piyasada ayakta kalmayı arzulayan modern ekonomiler için bilginin ve bilgiye dayalı emek gücünün en önemli ve kati "girdi" olduğunu fark ettiği anda, eğitim sistemlerine kaynak sağlamayı bırakan Afrika ülkelerinde 1990'lı yıllar boyunca neden yapısal uyum programları uygulamıştır (Federici vd., 2000)?

II. Anti-kapitalist Bir Bakış Açısından Bilişsel Kapitalizm

Bilgi Ekonomisinden Bilişsel Kapitalizme

"Bilişsel Kapitalizm" teriminin geçmişine bakıldığında "bilgi ekonomisi"nden daha yakın kökene dayandığı görülmektedir; çünkü bu

terimi içeren kitaplar ve makaleler, tarihsel olarak, 2000-2001 arasındaki dot.com patlamasına dayanır. Vercellone ve Boutang'in "Bilişsel Kapitalizm" başlığı altında yazmış oldukları kitaplar, 2007 yılında basılmış ve "bilişsel kapitalizm" üzerine yapılan bir araştırma programına da ilk kez 2000 ve sonrasında başvurulmuştur (Boutang, 2007, s. 11). Bilişsel kapitalizmin Otonomcu Marksist kuramı üzerine söz söylemek gerekir ise, daha çok Fransa ve İtalya'da toplanmış olan Negri, Hardt, Boutang ve Virno gibi akademik-aktivistler tarafından farklı şekillerde yapılan değerlendirmeleri içeren bir kuramdan bahsediyorum. Fakat bir yazar dikkat çekmektedir: çalışmalarında kuramın temel çerçevelerini çizen ve ana fikirlerinin birçoğundan sorumlu olan Carlo Vercellone. Bu sebeple, bilişsel kapitalizm kuramı hakkındaki yorumlarımı sunarken diğer kuramcılara yeri geldiği vakit referans verecek; fakat daha çok onun çalışmasına odaklanacağım.

Kendi kendini tanımlayan bir soyağacını kabul etmenin yarattığı tuzakların farkında olarak, diğer modern toplum ve ekonomi kuramları bakımından bilişsel kapitalizm nosyonunun yerini belirlemek için Vercellone'nin çabalarına kulak kabartmak yararlı olacaktır. Ona göre "bilişsel kapitalizm hipotezi, bilgi temelli ekonomi hakkındaki yeni kuramların ekonomi politik eleştirilerinden doğmuştur" (Vercellone, 2007, s. 14). Vercellone şöyle der:

> Neoliberal esinlenmeyi savunan açıklamaya ait eleştirel bakış açısı, bilişsel kapitalizm kavramını yaratan iki terim ile gösterilmektedir: i) "kapitalizm" nosyonu, kapitalist üretim tarzında bulunan yapısal sabitlerdeki değişimde yer alan kalıcı unsuru tanımlamaktadır: özellikle de kâr ve ücret ilişkisinin itici rolü veya daha net olmak gerekirse artı emeğin çıkarılmasının temellendiği bağımlı emeğin farklı biçimleri; ii) "bilişsel" terimi, sermaye ve emek arasındaki çelişkili ilişkinin ve sermaye birikiminin meydana geldiği mülkiyet şekillerinin kazandığı yeni doğayı vurgulamaktadır (Vercellone, 2007, s. 14).

Ortam, dot.com patlamasını şişiren "yeni ekonomi" retorikleri ile dolu iken ve pro-kapitalist ideologlar da katlanarak büyüyen bir bilgisayar kullanım gücü tarafından yönlendirilen hızla yaklaşan bir "tekillik" nedeniyle sonsuz bir büyüme devrine girildiğini iddia ediyorken (muhtemelen makinelerin insan zekâsını geride bıraktığı bir

zaman diliminde), binyılın dönümünde böylesi bir hipoteze duyulan ihtiyacın değeri elbette ki bilinecektir (Kurzweil, 2000). Bu, dot.com milyoneri *sıfatındaki* günlük yatırımcının 21. yy işçi modeli olarak sunulduğu bir zamandır. "Bilişsel Kapitalizm"in "Kapitalizm" tarafı ise, teknoloji ve psikolojideki bütün değişimlere rağmen, kapitalizmin hâlâ kapitalizm olduğunu; işçilerin emeğinin sistemin mevcudiyeti ve geleceği için sömürülmesi gerektiğini ve kaçınılmaz olarak da sermaye ve emek arasındaki mücadelenin devam edeceğini ve belki de derinleşeceğini tekrardan hepimize hatırlatmıştır.

Geleceğe Dönüş

> İnsan, daha fazla emek ve zaman için mürekkep yaladı... belki de şu pahalı makinelerin biriyle kıyaslanabilir.
>
> -Adam Smith, Ulusların Zenginliği (Machlup, 1962, s. 5)

Bu devrin kapitalizmini diğerlerinden daha "bilişsel" yapan şey nedir? Vercellone'ye göre bunun yanıtı, Marx'ın basılmamış olan "Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları" adlı eserinde bulunan sermayedeki biçimsel ve gerçek emek boyunduruğu kavramları ile, *Kapital*'in 1. cildindeki mutlak artı değer ve göreli artı değer kavramları kullanılarak yapılan kapitalizm tarihine dair yeni dönemselleştirmede yatmaktadır. "Boyunduruk" kelimesinin kendisi, biçimsel mantıktan türemiş teknik bir kavramdır ve tanımlı bir sınıfın diğeri tarafından kapsanmasını ya da daha geniş bir argüman içerisinde dolayımlayıcı bileşen olarak görev yapan küçük bir kıyaslama önermesini belirtirken kullanılır. Fakat Marx, ekonomi politik eleştirisinde bu mantıksal ilişkiyi dolayımsız üretim sürecinde sermayenin emeği boyunduruk altına alırken kullandığı iki farklı yolu ayırt etmek amacıyla kullanmıştır.

Emeğin sermaye içerisinde biçimsel boyunduruk altına alınması, "demek ki, kapitalist ilişkilerin ortaya çıkışı öncesinde geliştirilen bir emek tarzının devralınması"dır (Marx, 1976, s. 1021). Marx, bu gibi tarzlar ile "artık değerin sadece çalışma saatlerinin uzatılması, örneğin mutlak artı değerin artırılmasıyla elde edilebileceğini" iddia etmiştir (Marx, 1976, s. 1021). Vercellone'ye göre ise, emeğin sermaye içerisinde biçimsel boyunduruk altına alınmasına ilişkin böylesi bir

model, ticari ve mali sermayenin baskın olduğu on altıncı yüzyıldan on yedinci yüzyıla uzanan dönemdeki "putting out (Verlagssystem)* sistemi"dir.

Marx'a göre, emeğin sermaye içerisinde gerçek boyunduruk altına alınması şu şekilde olur:

> Biçimsel boyunduruğun genel özellikleri, teknolojik gelişme durumuna bakmaksızın, emek sürecinin sermaye içerisinde dolayımsız olarak üstünlük kurmasında yatar. Fakat bu oluşumda, emek süreci ile onun fiili şartlarının doğasını dönüştüren teknolojik ya da özel bir üretim tarzı ortaya çıkar... Emeğin sermaye altında gerçek boyunduruğa alınması, mutlak artı değerin tersine göreli tarafından evrilmiş bütün şekilleri içerisinde gelişir (Marx, 1976, ss. 1034-5).

Bu boyunduruk altına alma şekli, bilim ve teknolojinin üretim sürecine doğrudan uygulanmasına sebep olur. Bu dönem, 19. yy'dan 1960'lar ile 1970'lerin başındaki montaj hattı işçilerinin krizi örneğinde olduğu gibi, Ford-Smith-Taylor-Mancunian (Manchester) üretim tarzlarını kapsamaktadır. Fakat "Toyotist"/"tam zamanında üretim" rejimlerinde yeni bir "post-Fordist" nokta bulunduğunu söyleyenleri de eleştirir; çünkü hâlâ, "emeğin sermaye tarafından gerçek boyunduruk altına alınmasındaki Fordist-endüstriyel mantığın daha gelişmiş hali olarak görülen fabrika ilham almış yeni bir kapitalizm tasavvuruna bağımlıdır" (Vercellone, 2007, s. 14). Oysaki bu model, "birinci sanayi devrimi ile açılmış uzun periyotlu dinamiğe ait daha yapısal değişkenlerdeki eğilimsel krizleri" göstermemektedir (Vercellone, 2007, s. 14). Böylesi bir "yapısal değişkene" verilecek örnek, "Fordist" modeldeki Tayloristik zaman-hareket araştırması ya da "Post-Fordist" modeldeki "kalite çemberleri"nin oluşturulması ve emek-yönetim ağı tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği fark etmeksizin, kapitalistlerin emek süreci üzerindeki ısrarlı müdahalesi olacaktır. Diğer bir değişle, "Fordizm" ile "Post-Fordizm", "Post-Fordist" kabul kadar farklı değildir. Vercellone, en iyi dönemselleştirme yolunun, gerçek boyunduruk altına almanın bir sonraki aşamasına kadar birçok "post-Fordist" nitelik içinde kalmak ve kapitalizmin üçün-

* Tüccarın hammaddeyi temin edip iş için parça başı esası üzerine ücret ödediği, evlere iş verme sistemi (ç.n.).

cü aşamasını "bilişsel kapitalizm" olarak adlandırmak olduğunu iddia etmektedir.

Bilişsel kapitalizm taraftarları, açık bir tarihsel kapitalist kriz döneminin ortalarında ve günümüz Marksizm'inin hem politik hem de kavramsal olarak etkisiz kaldığı bir zamanda gayet cüretkâr ve ilgi çekici bir iddiada bulunmaktadırlar. Bizlerden istedikleri şey, sınıf mücadelesi hakkında yeni bir bakış açısı edinmemiz (ki burada asalak kapitalist ile kolektif ve küresel anlamda toplumsallaşmış bilgi işçileri boy ölçüşecektir) ve aracı bir devlet sosyalizmi olmaksızın kapitalizmden komünizme doğrudan geçişi sağlayacak olasılığı tekrardan incelememizdir. Bu sebeple, Vercellone ile diğer bilişsel kapitalizm taraftarlarının iddia ve hipotezlerini değerlendirmek yaşamsal önem taşımaktadır.

Vercellone, kapitalizmin bu "bilişsel" aşamasının içerisinde birçok yenilik barındırdığını iddia eder. Fakat en göze batan özelliği, kapitalistlerin üretim süreci bölgesinin dışına itilmiş olmaları ve emek zamanın artık bir değer ölçütü olmamasına rağmen, emeğin biçimsel olarak boyunduruk altına alınmasına dönmüş olmalarıdır. Vercellone, üretimde daha fazla bilimsel ve teknolojik bilgi kullanan ve kapitalizmin ikinci evresine özgü olan göreli artı değer birikiminde yoğunlaşan kapitalist dürtünün geçmişe ait olduğunu savunur. Bilişsel kapitalizmde emeğin sermaye tarafından biçimsel olarak boyunduruk altına alınmasına dönüş vardır (sermayenin üretim sürecine dışsal olan bir noktaya dönmesi bakımından); fakat iki nitelikle. Açık konuşmak gerekirse biçimsel boyunduruk, emeğin pre-kapitalist şekilleri ile mutlak artı değer birikimini içermelidir; fakat (a) emeğin pre-kapitalist şekillerine geri dönmek yerine, sermayenin dolaysız kontrolü altında olmayan yeni emek tarzları buluruz ve (b) mutlak artı değer birikimine geri dönmek yerine de geçici olarak ölçülemeyen bir emek tarzına sahibiz (ve bu sebeple, göreli ve mutlak artı değer kategorileri bu dönemde uygulanır durumda değildir).

Sermayenin artık bir üretim örgütleyicisi olmadığı ve "emeğin, dolaşım sürecindeki ücretli işçinin parasal bağımlılık ilişkisine dayanıyor olması bakımından boyunduruğunun bir kez daha biçimsel olduğu" iddialarını bir düşünelim (Vercellone, 2007, s. 31). Kabul etmek

gerekir ki, bu merkezi noktada Vercellone oldukça soyut kalmaktadır; fakat ona göre sermaye, "sabit sermaye (ve firma organizasyonu) içerisinde birleşik durumda tutulan ölü bilgiyi aşarak emek tarafından birleştirilen ve harekete geçirilen canlı bilginin yeni niteliksel hâkimiyeti" nedeniyle emek süreci üzerindeki kontrolünü kaybetmektedir (Vercellone, 2005, ss. 6-7). Bilgi yönelimli yeni emek, makinelere veya diğer değişmez sermaye biçimlerine (örn. ofis binaları, fiber optik ağlar ve yönetim personeli) artık bağımlı değildir. Aslına bakılırsa, böylesi bir gelişmenin taşma noktası, "temel olarak kişilerde birleştirilmiş maddi olmayan sermaye (Ar-Ge, eğitim, sağlık) payının tahvillerde tutulan maddi sermayeyi aştığı ve başlıca büyüme faktörü halini aldığı" zaman olmuştur (Vercellone, 2009, s. 120). Bu bizlere, Amerikan tarihinde kölelere ayrılan sermaye payının ulusal değişmez sermayeye ait tahvil değerlerinden yüksek olduğu o uzun dönemi hatırlatmaktadır. Vercellone şöyle yazar:

> Emeğin örgütlenmesi giderek daha özerk hale geldikçe, beyaz yakalı çalışanlar ya ortadan kaybolacak ya da geçmiş zamanın avatarı halini alacaklardır. Bu çerçevede emek üzerindeki kontrol, görevlerin doğrudan tahsisinin Taylorist rolüne benzemez; bunun yerini daha çok dağıtım şartına, öznellik tanımına ve ücret ilişkisinin güvencesizleştirilmesine bağlı sıradan ve basit bir baskıya dayanan dolaylı mekanizmalar alır (Vercellone, 2008, s. 6).

Bu, Paolo Virno'nun modern çalışmayı usta bir iletişim performansı olarak nitelemesine şapka çıkaran özerk ve yaratıcı işçisinin "geleceğe dönüş" modelidir (Virno, 2004, ss. 61-63). Maddi olmayan emek kategorisi, örn. maddi olmayan duygulanımlar yaratan emek (duygulanımsal emek) ile bilgi (bilişsel emek), üretime meyilli olarak hükmetmek için genişlediği vakit, işin doğası kaçınılmaz olarak değişir. Ve artık emek üreten maddesel ürünlerin yaptığı şekilde bir denetim ve ölçüm altına giremez. Sonuç olarak Vercellone, kapitalist işverenin, maddi olmayan işçilerine dikkatlice davranmasının ve "dışarıdan" müdahale etmesinin tıpkı müzik ve film endüstrisi patronlarının kendi "artistleriyle" ilgilenmesine benzer şekilde eşyanın tabiatından kaynaklandığını söyler. Bu, bilişsel emek, "canlı bilginin" somutlaşması, açısından doğrudur. Modern bilişsel kapitalist üretim,

fabrika yerine, tüccarın ücretleri, girdileri ve bazen de makineleri temin ederek karşılığında ürünü aldığı putting out sistemini model olarak alır. Aslına bakılırsa, üretim sürecinde işçi özerkliğinin giderek artması ile "parasal ve finansal döngü sahası aracılığıyla gerçekleşen artı değere el koyma sistemlerine ait mekanizmalarının ve üretimin dolaylı hâkimiyet şekilleri"ne yönelik sermaye eğilimi arasında derin bir ilişki vardır (Vercellone, 2007, s. 22).

İkinci özellik için Marx'ın, biçimsel boyunduruk ile mutlak artı değer arasında çizdiği yakın ilişkiye bakmak gerekir. Mutlak artı değer, değerin bir zaman ölçümüne dayalı olduğu için, bilgi işiyle uğraşıldığı durumlarda uygun bir noktaya düşmemektedir. Bu durumda, bilişsel kapitalist boyunduruk ile mutlak artı değer arasında hiçbir ilişki yoktur. Aslında, herhangi bir ilişkinin olmaması, değer yasasında bir krizin ortaya çıkmasına sebep olur; çünkü üretim süreci sonrasında meydana gelen ürünün bilgi değeri ve zaman değeri arasında bir çelişki belirir. Marx'a göre, zaman değeri zenginliğin ölçümünde ve dağıtım biçiminde giderek "lanetli bir temel" halini almasına rağmen, sermaye bunu kullanmakta ısrarcıdır (Vercellone, 2007, s. 30).

Rantın Dönüşü

Marx'a ilişkin bir diğer kuramsal yenilik ise Vercellone'nin kâr ve rant arasındaki ilişkiyi yeniden düzenlemesidir. Sunduğu teze göre, "emek-zaman değer yasası krizde olduğundan ve emeğin işbirliği sermayenin yönetimsel fonksiyonlarından sıyrılarak giderek daha fazla özerk hale geldiğinden, rant ve kâr arasındaki sınırlar ayrışmış bir hal alır" (Vercellone, 2008, s. 2). Buradaki temel düşünce, sermayenin elini üretimin düzenlenmesinden çekmesiyle (en azından emeğin "bilişsel" güçlerinin büyük öneme sahip olduğu alanlarda), üretim araçlarını işçiler için "kiralaması" ve sonucunda da rant elde etmesidir. Örneğin, Merck'in sahibi olduğu bir genetik laboratuarının bilim ve teknoloji alanında çalışan işçilerine gizlice "kiralandığını"; bu işçilerin Merck yönetimi ile hissedarlarına yapacakları "rant" ödemesinin de, üzerinde araştırma yaptıkları belirli genetik konfigürasyonlar hakkındaki farmakolojik maddelerin kuvveti hakkındaki bilgilerin Merck A.Ş'ye devredilmesiyle gerçekleştirildiğini bir düşünelim. O zaman

Merck, bu bilgileri ilaç patentlerine dönüştürebilir ve tüm dünyadaki ilaç şirketlerine kiralayabilir. "Pre-kapitalist dönemi anımsatan bir merkantilist ve mali mantığın geri dönüşüne tanıklık ediyoruz..." (Vercellone, 2008).

Bu, verili bir işçiden alınabilecek en yüksek üretim miktarını etkin bir biçimde sızdırmak amacıyla emek sürecinin her anından sorumlu olan "üretken" sermayeden oldukça farklı bir modeldir. Verimlilik için bu kaygı, bir kanal kazıcısının en küçük hareketinden bir şirketin genel merkez ofisinin duvar rengine kadar, emeğin sermaye tarafından gerçekten boyunduruk altına alındığı zamanlarda görülen göreli artı değer dönemine (19. yy'dan 1970'lere kadar) özgüdür. O zamanlar kâr, kazancın en baskın şekli idi ve ranttan keskin bir biçimde ayrılmıştı. Aslında, Ricardoculardan neo-klasik ekonomistlere kadar herkes, rantiyecileri ve rant peşinde koşanları, sermeyenin bünyesinde yaşayan bir parazit tümör olarak görmekteydi. Rantiyeciler sistem içerisinde kanser ürettikleri için Keynes, ötenazi yapmaları çağrısında bulundu (Keynes, 1936).

Fakat Vercellone'ye göre Marx, *Kapital*'in *3. cildi*ndeki daha öngörülü anlarında, "kâr rantı haline gelişin", sermaye sahibi olmak ile "sermayeyi işletmeyi" gittikçe ayrıştıran anonim şirketlerin ortaya çıkmasında ilkinin, "emeğin örgütlenmesinde artık herhangi bir fonksiyonu olmazken" artı değer ortaya çıkardığı; ikincisinin ise "liderliğin ve emek sömürüsünün üretimde kavramsal ve örgütsel görevler üstlenen yanlış bir ücretli emekçi tezahürü kazandığı yönetici figürü içerisine gömülü hale geldiği" bir durum olarak görmektedir (Vercellone, 2008). Fakat Marx, "kendini sermayeden özerk olarak organize etme kabiliyetine sahip olan üretici bir işbirliği ile karşı karşıya kaldığında" yönetici gibi davranan kapitalistin, yok olmaya meyilli olduğunu itiraf ederken Keynes'in rantiyeciler (sermaye sahipleri) üzerindeki lanetinin de ötesine geçer (Vercellone, 2008). Fakat bu davranışa sahip kapitalistin yerini alan ve onu üretim sürecinde giderek daha gereksiz kılan gelişmiş bir eğitim seviyesi ve yaygın eğitim yolu ile üretilen geniş bir zihinsel yetenek tarafından desteklenen şey, tam da bu üretici işbirliğidir.

Üretim sürecinden ayrılması sonucunda hünerli kapitalist, üretim ve piyasa arasında bir "ortadaki kişi" rolü benimseyecektir. Yeni kapitalist, işçiler tarafından özerk şekilde işletilen üretim sürecinin sonuçlarını "ele geçirdiğinde", bunu hem legal yoldan hem de reklâmlar aracılığıyla piyasa için hazırlar. Kapitalist "ortadaki kişinin", sadece, üretim sürecinde ettiği sıkboğaz nedeniyle (mevcut üretim ilişkileri, yani, fikri mülkiyet yasası düşünüldüğünde), bu süreçte sağlanan gelir üzerinde herhangi bir iddiası vardır. Patent, telif ve markalar tarafından özelleştirilen bilgi kullanımının lisanslanmasından kaynaklanan gelirin modern kapitalizm için bu kadar önem taşır hale gelmesinin sebebi de budur. Örneğin, yakın zamanda yaptığı bir açıklamasında Ticaret Bakanı Gary Locke, "İhracatımızın yüzde 50'si, yazılım ve karmaşık teknoloji gibi fikri mülkiyetlere *dayanmaktadır* [vurgu eklenmiş]" (Locke, 2010) demiştir. Bu açıklamaya kuşkuyla yaklaşmak gerekir; çünkü ABD ihracatlarının ne çok küçük ne de, aynı zamanda, çok büyük bir oranı, sadece %5'i lisans ve telif ücretleridir (örn: *doğrudan* fikri mülkiyet gelirinden meydana gelen). Dahası, ABD'nin fikri mülkiyet biçimlerine dayalı (*bu*nun tanımlı olmasına rağmen) jet uçağı benzeri ihracatları da, patentli prototip için gereken tasarım, test ve üretim işlemi tamamlandıktan sonraki yeniden üretim süreci içinde bile ücretsiz değildir (yani fikri mülkiyetin yeniden üretimi pratikte her zaman ücretsiz değildir). Fakat fikri mülkiyetin kiralanmasından elde edilen gelirler, hiç şüphe yok ki, şirket gelirleri için önemli bir kaynaktır.

Bu durum, Fizyokratların arazilerin vergilendirilmesi talep edildiğinde yaptıkları kınamanın sebebi olarak, aristokrat toprak sahiplerinin tarımsal üretim üzerinde yüzyıllarca uyguladıkları baskıyla paralel durumdadır (Marx'ın *Artı Değer Kuramları*). Eleştirilerine cevap Fransız Devrimi ile gelmiş; giyotinin bıçağı aristokrasinin boynuna inmiştir. Ve bilgi olayında ise, Vercellone, Hardt, Negri ve Boutang'in üretim güçleri üzerindeki arkaik üretim ilişkisi zincirlerinin parçalanmasına yönelik yaptıkları çağrı yankı bulmuştur. Peki, yanıt için çok mu bekleyeceğiz?

Koda

Vercellone'ye göre bilişsel kapitalizm çağındaki bilişsel emek,

"dönüşüm" için hayati bir öneme sahiptir. Bu, Otonomcu Marksist yazında gittikçe daha baskın hale gelmekte olan bir konudur. Hiç de tesadüf değildir ki, otonomcu Marksistler, güvencesizlik ve güvencesizleştirme ile genellikle esnekleştirme ya da geçici çalıştırma gibi ekonomik güvensizliğin üreticileri olarak nitelenen çalışma ilişkilerindeki beklenen değişimlere, kuşkulu bir şekilde bakmayı reddetmişlerdir. Bir yandan, gelirin olmaması düşünüldüğünde karşılaşılan zorluğun farkında olarak, esnekleşmeyi, en olumlu tabiri ile hiç kimsenin geriye dönmek istemediği bir işin, bir durumun tasnifine karşı sürdürülen mücadelenin ürünü olarak okumuşlardır. Diğer yandan ise emeğin bilişselleştirilmesi ile üretim alanlarının, bir şekilde, doğrudan kapitalist denetim ve örgütlenmeden ("yönetim bölgesi yok") sıyrıldığı; böylece özerk ve özörgütlü yerler halini aldığı bir gerçeğin tezahürü olarak yorumlamaktadırlar.

Böylesi bir kuramın neden oldukça başarılı olduğunu anlamak hiç de zor değildir. Çünkü hem kapitalizmden kaçışın çoktan başladığı modern toplum için olumlu bir bakış açısı sunmakta hem de dünyanın metropol bölgelerindeki işgücünün büyük bir parçasını oluşturan, öğrenci, programcı, "yaratıcı" tasarımcı, mimar, sanatçı, büyük bir "bilgi işçisi" nüfusuna, kendini anlamlandırma aracı yaratmaktadır. Otonomcu Marksistler onlar için, kapitalist üretimin yeni konusu olan ve kapitalizmdeki "dönüşümün" üzerinden şekilleneceği bir "bilişterya" tanımı yapmıştır. Bu noktada Vercellone'nin bakışının artık tek olmadığını yeniden belirtmek önemlidir. Adeta virüs gibi yayılıp çoğu Otonomcu Marksist kuramda farklı şekillerde bulunan ana unsur halini aldılar.

Bir Bilişsel Kapitalizm Eleştirisi

Gerçeğin kuralı ve ölçütü, onu gerçekleştirmektir.
Giambatista Vico (1710)

Vercellone ile meslektaşlarının Marksist analizler ile anti-kapitalist devrimi modern siyasi söylemde yeniden dillendirme çabaları övgüye değerdir. Fakat siyasi ve kavramsal çerçeveden baktığımızda, bilişsel kapitalizm kuramlarında eleştirilecek çok şey vardır. Bu bölümde, kurama yönelik olarak bazı anlamsal, tarihsel ve Marksist meydan oku-

malarda bulunacak; bunu da daha güçlü bir pratik doğuracak eğlenceli bir ruh hali ile yapacağım.

Kim Neyi Biliyor? (Anlamsal yön)

Döküntü girer, döküntü çıkar.
-Anonim

Bilişsel kapitalizm ile ilgili yazılanların en önemli fakat en kafa karıştırıcı yönü, "bilgi" ile "bilişsel" terimlerinin kullanımında yatmaktadır. Vercellone bu nosyonların, "neoliberal bilgi temelli ekonomi kuramlarının sebebi olduğu, savungan gerçek dönüşüm tasavvuru"nun radikal eleştirisinden kaynaklanarak ortaya çıktığını söylemektedir (Vercellone, 2005, s. 2). Ona göre, "'bilişsel' terimi, sermaye-emek arasındaki ilişkinin değişen doğasını ve sermaye birikiminin bağlı olduğu mülkiyet biçimlerini vurgulamaktadır" (Vercellone, 2005, s. 2). Bir kavramın yaratıcılarının biri tarafından yapılmış özbetimlenmesi, anlamsal olarak açıklama çabasının açık bir kanıtıdır. Vercellone'nin bilgi temelli ekonomi kuramcılarına karşı temel eleştirisi, onların *savungan* çıkarımlarına karşı olmuştur. Yanıt bekleyen *"Bilgi nedir?"* sorusuna rağmen o, bilgi temelli ekonomi nosyonunu sorgulamamaktadır. Dahası, "bilişsel" kavramı (tahminimce "endüstriyel"in yerine), bilgi temelli bir ekonomideki (ölü bilgi ile canlı bilgiyi boy ölçüştüren) sınıf mücadelesine özgü boyut ile yeni bütçe şekillerini (örn: ürüne sahip olmak yerine, telif ve patentlere dayalı lisanslar, ödemeler ve kiralar) *vurgulamaktadır*.

Her iki durumda da mesele bilgidir. Sorun ise bu tartışmalı nosyonun sorunsallaştırılmamasıdır. "Bilgi"nin anlamı üzerine derin düşünmedeki bu eksiklik, burjuva muhaliflerinin yazılarında görülmektedir. Bilgi, aslında, nedir? Bilişsel kapitalizmin antikapitalist kuramcıları ile bilgi temelli ekonominin neoliberal kuramcıları, fikri mülkiyet kanunu sahasında dolaşımda olan *bilginin tanımındaki eksikliği* temel almaktadır. Çünkü bu saha, bilgi ve bilişe değinilmeden fikri metalar hakkında söz söylenmesini mümkün kılmaktadır. Tarifleri berbat olan *Leziz İtalyan Sosları* isimli bir yemek kitabının telif hakkını alabilir; hiçbir fareyi yakalayamayan bir fare kapanının da patentine sahip olabiliriz! Örneğin, bahsettiğim antikapitalist ve neoliberal kuramcıların

tartıştığı mülkiyet şeklinin, "bilgi" ve "biliş"le ilgili *doğrudan* hiçbir alakası bulunmamaktadır. Bu sebepledir ki, Vercellone benzeri kuramcılar bu kavramları hiç kaygı duymadan kullanabilmektedir. Böyle olmasaydı, makalelerinin uçlarının dikenli felsefi meselelerle mücadele ettiğine tanıklık ederdik, örneğin, "gerçeklik, bilgi için gerekli olan bir durum mudur?" Gerçek ifade nedir? Tümevarım, bilgi üreten bir süreç midir? Bugüne kadar tamamıyla yalanlanan ya da doğrulanan herhangi bir bilimsel kuram mevcut mudur? Matematiksel ifadeler illaki doğru mudur? Bilimsel bilgi bütün bilgilerin paradigması mıdır? Eğer öyle değilse bu paradigma nedir?

Bu sorular sürüncemede bırakılabilir; çünkü asıl önemli olan nokta, fikri, bilgisayara dayalı, zihinsel, dijital (şu an için hangi sıfatı isterseniz seçin) emek ürünlerinin, bilgi ya da bilişsel olarak statüsü *değil; metalaştırılmasıdır*. Aslına bakılırsa, reklâm endüstrisi örneğinde olduğu gibi, çekici bir şekilde aldatıcı olması için bilimsel olarak tasarlanan ifadeler üreten "bilişsel" kapitalizm ya da "bilgi temelli" ekonomiye ait bir sanayi dalının tümüne sahip olunabilir. Sonuç olarak, kuramları yorumlarken, ideoloji ile bilim ya da yanlış ve fetişleşmiş kapitalist düşünce ile gerçek proletarya perspektifi arasında cereyan eden eski savaşımları tetiklememesi açısından dikkatli olmamız gerekmektedir. Ne Vercellone ve arkadaşları ne de Robert Solow gibi Dünya Bankası temsilcileri, bu gibi Soğuk Savaş dönemi savaşımları ile ilgilenmektedir. Sahne, 1990'lı yıllarda dramatik bir biçimde değişmiş; yeni bir iletişim alt yapısı (internet ile tamamlanmıştır) üzerine kurulu küreselleşmiş üretim mevzusu, hem anti-kapitalistleri hem de neoliberalleri, eski tabirle, "ideolojinin sonu" yoluna sokmuştur.

Yanlış bir isim altında süre giden tartışmadaki bu basit gözlem, Vercellone ve arkadaşlarının sezgilerini tam anlamıyla haksız da çıkarmamaktadır. Hiç şüphe yoktur ki fikri mülkiyet ürünlerinin üretimi ile (benimsendiği yeni ismi ile) "fikri mülkiyet yoğun sanayi" (FMYS), ABD'deki çağdaş kapitalist ekonominin önemli boyutlarıdır. Emek üreten maddi olmayan ürünler olarak tanımlanan maddi olmayan emeğin, işbölümünün karakterize edilmesinde önemli bir yol olduğu açık bir gerçektir. FMYS'lerin üzerinde çalışılması ve politik

anlamda incelenmesi gerekmektedir (Caffentzis, 2005). Fakat Vercellone'nin, Reich, Kurzweil ya da Dünya Bankası tarafından dillendirilen uzlaştırıcı bilgi ekonomisi masalı içerisinde takdim ettiği düşünce onun, işçiler ile sermaye arasında bilişsel düzeyde cereyan eden mücadele vizyonunu baskı altına sokmaktadır. Vercellone'ye göre bu yeni mücadele boyutu (a) "doğrudan ileri teknoloji metaların üretimi için ayrılan zaman daha da önemsiz hale gelmektedir; bu metalar ücretsiz dağıtılmalıdır" ve (b) "Ölü emek ile canlı emek arasındaki Endüstriyel Kapitalizm'e içkin olan geleneksel rekabet, sermayedeki ölü bilgi ile emeğin canlı bilgisi arasında yeni bir antagonizme sebep olur." maddelerini içermektedir (Vercellone, 2005, s. 10).

Mücadelenin ilk aşaması biraz karmaşıktır; çünkü bir metindeki ifadeler ya da bir alandaki görüntüler önemsiz maliyetle oldukça kolay bir biçimde *yeniden* üretilebilmelerine rağmen, bu ifadeler ile görüntülerin üretimi önemsiz bir maliyet olmadan on yıllar alabilir. O zaman burada iki adet mücadele biçimi bulunmaktadır. (a) İlki bizim de çok aşina olduğumuz, kayıt şirketleri ile şarkıları, metinleri, hareketsiz görüntüleri ve filmleri internetten "ücretsiz" olarak alıp şirketlerin kârlarını önemli ölçüde düşürmekte olan bedava yükleyiciler arasındaki savaş. (b) İkincisi de kendi fikri metalarının nasıl üretildiği ve değerinin ne kadarını alacakları hususunda fikirlerini söyleyen görüntüleri ve metinleri üreten işçiler ile bu fikri metaların kendi mülkiyeti olduğunu söyleyen ve buradan kâr olarak "hak"kını talep eden şirket işvereni arasındaki savaş.

Fikri mülkiyet ele alındığında bütün bunlar oldukça farklı mücadele şekilleri olarak görünmektedir. Bir filmi yapmak beş yıl sürebilir; bu süreçte yüzlerce tekniker, oyuncu, sanatçı, yapımcı ve yönetmen yer alabilir ve film, milyon dolarlara mal olabilir. Fakat bir filmi internetten ücretsiz olarak indirmek, sadece birkaç dakika sürer! Bu beş yıl içerisinde, "sette" işin nasıl yapıldığı, parayı kimin aldığı, belirli bir hareketin yapılması için ne kadar zaman harcandığı vs. hususlarında belirli mücadeleler olacaktır; fakat film şirketinin, o birkaç dakika içerisinde "ücretsiz" yükleyiciyi elektronik ortamda rahatsız ve tehdit etmek için çeşitli çabaları da olacaktır. Bütün bunlar, birbiriyle ittifak

ya da çatışma halinde olan farklı özneleri, Sony benzeri şirketler ile "sanatçılar" ve izleyicileri, içeren farklı mücadele biçimleridir.

Fakat bu, hiç şüphe yok ki, "doğrudan ileri teknoloji malların üretimi için ayrılan emek zamanın daha da önemsiz hale gelmesi" anlamına gelmemektedir (Vercellone, 2005, s. 10). Her şeyden öte, "maddi olmayan emeğin" prototipik bir ileri teknoloji ürünü olan filmlerin çekilme süreleri ve maliyetleri hiç de önemsiz değildir. Televizyona 45 dakikalık bir aksiyon-macera gösterisi çekmek 60-96 saat alırken, ortalama bir uzun metrajlı film yaklaşık 100 milyon dolara mal olmaktadır (Wild, 2009). Dahası, zamanın ya da maliyetin önemsiz konuma indirgenmesine yönelik olarak kayda değer herhangi bir eğilimin olup olmadığı açık değildir. Sıfıra eğilim gösteren, bir film ya da televizyon gösterisinin *yeniden* üretim zamanı ve maliyetidir. Sermaye için ciddi sorunlar doğuran elbette, üretim maliyeti ile *yeniden* üretim maliyeti arasındaki bu çelişkidir, bkz. medya şirketlerinin düşüşte olan kârları, fakat, aynı zamanda oyuncular, müzisyenler ile izleyiciler, yani maddi olmayan işçiler ile diğerleri- arasında bir çatışma ortamı yaratmaktadır. Film ve şarkı yapımında uygulananlar, bilime de uygulanmaktadır; çünkü "eski bilgi" nin (bilimsel dergi makalesi şeklinde) yeniden üretim maliyetinin çarpıcı biçimde düşüyor olmasına rağmen, yeni bilgininin belirli alanlardaki üretim maliyeti, yine çarpıcı bir biçimde yükselmektedir (örneğin atom altı fizik için ışık hızı siklotronlarına duyulan ihtiyaç).

Vercellone ve arkadaşlarının sorunla karşılaştıkları ikinci yer (bir kere bu bağlam içerisinde "bilgi" kelimesinin kullanımında yanlış bir adlandırmanın var olduğunu fark ettik) ölü ve canlı bilgi arasındaki mücadelededir. Bu mücadele, Marx'ın *Kapital'de* ("Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları" kısmında, *Kapital* temize çekilirken basılmamış olan el yazması) ölü, geçmişte kalan, pasif, verimsiz ve nesnelleştirilmiş emek ile günümüzdeki canlı, aktif, yaratıcı ve öznel emek arasında yaptığı ayrım ile paralel halde durmaktadır. Bu ikilikler, Marksizm'in metaforik ömrünün temelini oluşturmaktadır. Vercellone ve diğerleri, canlı ve ölü bilgiyi karşı karşıya getirerek bunları, bilginin alanına doğru genişletmiştir. Bu karşıtlık ne anlama gelmektedir? Bu,

Wordsworth'un "Tersine Döndür" adlı şiirinde, kitaplardaki sıkıcı ve cansız bilgi ile kıyasladığında hakiki bilgeliğe yaptığı çağrıyı hiç de anımsatmamaktadır:

> Kitaplar! Ve onun sonsuz sıkıcı sözleri:
> Gel şu keten kuşunu bir dinle,
> Ne de güzel şakıyor kendisi! yaşamımda,
> Daha fazla bilgelik var onda...

Canlı bilgi hakkında Vercellone ve diğer kuramcılar tarafından yapılan açıklamalarda, "tersine dönme" nin yankısı vardır sanki. Marx'ın da 19. yy'ın ortalarında belirttiği üzere, makineler, fabrikalar, demirden devasa gemiler ve lokomotifler şeklindeki büyük sermaye birikimleri, işçileri gölgede bırakarak önemsiz konuma indirger; fakat kapitalistin nihai olarak arzu ettiği değerin tek yaratıcısı işçilerdir. Bilgi alanındaki böylesi bir dönüşüme ise 21. yy'ın başlarında rastlanmaktadır.

İnsan zihninin yerini almış gibi görünen çağdaş ekonominin "zeki" makineleri, bilgisayar-iletişim-enformasyon ağı, laboratuvarlar, film yapım stüdyoları, otomatikleşmiş fabrikalar, Vercellone ve diğerlerine göre ölü sermayedir. Bunların sermaye açısından değer üreten bir sürecin parçası haline gelmeleri için bilişsel emekçilerin canlı bilgisi ile ilişkilenmeleri gerekir. Örneğin ağlar, stüdyolar, fabrikalar ve laboratuvarlar ölü ve nesnelleştirilmiş bilginin kristalleşmiş halleridir ve işçilerin canlı bilgisinin hayat veren öznel eylemini beklerler. İşçiler, Marx'ın belirttiği üzere, "zihninde toplumun birikmiş bilgisinin var olduğu" bireylerdir (Vercellone, 2007, s. 31). Kapitalizmin bu döneminde makineler insanları saf dışı bırakıyor gibi görünse de (birçok bilim kurgu kitabında ve filminde de gösterildiği üzere) bu anti-hümanist Marksistlerden, insanlarda saklı bilginin yenilenmiş ve kaçınılmaz olduğunu iddia eden yeni bir "hümanizm" doğmaktadır.

Bu noktada yapacağım eleştiri biraz karmaşıktır; çünkü birçok yerde katıldığım ve desteklediğim bir mesele var. Şöyle ki makineler, basit makine, ısı motoru ya da Turing makinesi olsun ya da olmasın, değer üretemezler (Caffentzis, 1997). Tıpkı Vercellone ve diğer bilişsel kapitalist kuramcıların söylediği gibi ben de değer üretiminde insanın

canlı emeğinin önemini kabul ediyorum. Fakat eleştiri noktalarım da var ve üç başlık altında toplanmış durumda:

(a) FMYS'lerde sömürülmekte olan canlı emek, ne bilgidir ne de bilginin üreticisidir. Önemli olan husus, epistemik değerinden bağımsız olarak mübadele değeri üretebilmesidir. Örneğin, bu sebeple, bir metanın değeri olabilmesi için "herhangi bir boyuttaki insan ihtiyacını karşılaması gerekmektedir. Bu ihtiyaçların doğası, örneğin, sindirimden ya da hayalden kaynaklı olsun ya da olmasın, birbirinden farklı değildir" (Marx, 1976, s. 125). Üretimin bu alanında oldukça fazla hile, yanıltma ve tahayyül bulunmaktadır ki (türev piyasası çalışanlarının işlerini bir düşünün!) burada faaliyet halinde bulunan emek gücünün "bilgi işi" ya da "canlı bilgi" olarak adlandırılması, postmodern bir kültür kuramcısının anlamsal toleransında bile zorlanma yaratır. Buna rağmen sözsel titizliğimi aştığım vakit, Vercellone, Hardt ve Negri'ye tamamıyla katılıyor ve değer yaratmak için emek gücünün (bilme, hayal etme, yaratma gücü de dahil), daha sonra "yakalanmak" üzere, emek içerisinde dönüştürülmesine kapitalizm tarafından ihtiyaç duyulmakta olduğu fikrini benimsiyorum.

(b) Canlı bilginin değer yarattığı fakat (geçmişin canlı emeğinin tersine) ölçülemez ve kontrol edilemez olduğu yönündeki iddia tartışmaya açıktır; çünkü fikri mülkiyete dönüştürülebilecek ifadelerin, nesnelerin, fikirlerin, şekillerin ve sözde "maddi olmayan" ürünlerin yaratılma süreci, ölçülebilecek (ölçülen) bir zamanda seyreder. Emek-zamanın kontrolü ve üretim artışlarının belirlenmesi için kullanılan teknikler, montaj hattına göre değişse bile, FMYS işçilerine rutin olarak geçici son tarihli eyleme özgü sözleşmeler verilmektedir. Vercellone'nin "canlı bilgi" olarak nitelendirdiği şeyin ölçülmesi ve yönetimi konusunda farklı alanlarda ve ampirik sonuçlarda giderek artan bir literatür mevcuttur (örn. bkz. De Angelis ve Harvie, 2008). Bu ölçülemezlik iddiasıyla ilgili olarak iki noktayı hatırlamakta fayda var. Biri genel (i); diğeri de işin ölçümüne yönelik olarak özel (ii):

(i) Ölçülemezlik iddiaları, genel olarak, ölçüm araçlarındaki ve/ veya kavramlarındaki kısıtlılıkların bir ürünüdür. Bir şeyin zamanında ölçülememesi, onun t+1 zamanında ölçülememesi anlamına gelmemektedir. Bu, başlıca hesaplama disiplini olan matematikte açıklanabilir:

> ... sayı nosyonundaki gelişime, "ölçülemeyen"e karşı süre giden çatışma gözüyle bakılabilir ki bu, genişletilmiş bir sayı alanı içerisinde yer almaktadır. Matematiğin kelime dağarcığı, sayılamayanın sayılana dönüştürülmesindeki anlamsal fosiller olan "sanal [vurgu sonradan eklenmiş] sayı", "karmaşık [vurgu sonradan eklenmiş] sayı", "aşkın [vurgu sonradan eklenmiş] sayı", "sayılamayan [vurgu sonradan eklenmiş] bir kümenin bir kardinal sayısı" gibi terimleri türetmiştir (Caffentzis, 2005, s. 101).

Sayılamayanın sayılana çevrilmesi hakkındaki en etkileyici kuram, 19. yy sonlarında ortaya atılan sonlu-ötesi küme kuramıdır. Bu kuramda, ölçülemezliğin paradigması olan sonsuzluğun bile bir ölçümü ve sayısı olduğu iddia edilmiştir (örn. kardinalite).

(ii) Sonuç olarak, bilişsel kapitalizm kuramcıları tarafından bir toplumda işbirliğinin, etkileşimin ve özerkliğin çalışma sürecindeki birincil özellikler olduğu ve emek sayesinde üretilen değerin "doğrudan üretime ayrılmış olan emek zaman baz alınarak ölçülmesinin" mümkün olmayacağı iddia edildiği zaman (Vercellone, 2007, s. 30) buna karşı vereceğim cevap şu oluyor: Bu, kapitalizmin başlangıcından beri, Dr. Johnson'dan sadece fark edildiği vakit var olan Berkeleyci örneklerine kadar uzanan maddi ya da değil, ileri teknoloji ya da değil, her çeşit metanın ortak karakteristiği olmuştur. Marx'ın belirttiği ve Marksizm 101 derslerinde de binlerce kez tekrar edildiği üzere, saat zamanı ile emek zamanı hiçbir şekilde aynı şey değildir. Bir metanın değeri, "toplumsal olarak gerekli olan emek zamana yani verili bir toplumda ve bu toplumdaki ortalama yetenek derecesi ile emek yoğunlaşmasına göre gerçekleşen üretim şartları altında her türlü kullanım değerinin üretilmesi için gerekli olan emek

zamana bağlıdır" (Marx, 1976, s. 129). Toplumsal olarak gerekli emek zamanı (TOGEZ), doğrudan üretimde yer alan saat-zamanı tarafından belirlenmemektedir. Öyle ki "yerel" olarak ölçülemeyen birçok etkenin etkisi altındadır. Örneğin, İngiltere'de elle çalışan dokuma tezgâhçıları tarafından üretilen kumaşın değeri, elektrikli tezgâhlar çıktığı vakit yarısı kadar düşmüştür. O zaman, üretimdeki saat zamanı ile bir metanın (örn. iş günü ile geri kalanı arasındaki ayrımın değişmez olduğu gerçeğini de içerir) emek-zaman değeri arasında teğetsel bir ilişki olması neden şaşırtıcı olsun ki? TOGEZ yoluyla değerin belirlenmesi için gereken mekanizmalar, Hardt ve Negri tarafından gereksiz görülebilir; fakat Google'dan merdiven altı işletmelere kadar uzanan kapitalist üretimin gerçek işleyişinde hâlâ etkindir.

(c) Emek gücünün üretimi için harcanan (bir annenin emzirme işinden post-kolonyal kuramla ilgili lisansüstü seminerlerine kadar) yeniden üretken emek miktarı (burada "duygulanımsal emek"ten bahsetmiyorum, bu kitaptaki Silvia Federici'nin makalesine bakınız), yüksek bir sermaye-emek oranına sahip sanayilerdeki emek gücünün değerine açıklama getirebilir. Aslına bakılırsa, bu yeniden üretken emeğin maliyetini kimin karşılayacağı ve işaret ettiği itaatsizlik ve özerkliğin sonuçlarına kimin katlanacağı hususunda bir mücadele süregitmektedir. Ure'un manifaktür döneminde yaşayan usta işçiler hakkında söylediği üzere: "İnsan doğasındaki fiziksel güçsüzlük ile işçi daha usta hale gelir; daha inatçı ve dik kafalı hale gelmeye daha yatkın olur ve böylece elbette mekanik sistemin bileşenine daha az uyum sağladığı sistemde... bütüne büyük zararlar verebilecek konuma gelir" (Marx, 1976, s. 490). Modern işçilere verilen eğitimlerdeki artış (Vercellone'nin söyleyebileceği üzere, FMYS çalışanlarının "yaygın zihinsel yeteneği"), ürüne aktarılan değişmez sermayeye benzer olarak, ortalama emek zamana ek değer ilave eder. Tıpkı manifaktür zamanının usta işçisi gibi, FMYS'lerdeki modern işçilerin sahip olduğu özerklik ("inatçı ve dik kafalı") ve ayrıca kırılganlık burada da görülebilir.

"Eğer O Kadar Zekiysek, Neden Özgür Değiliz?" (Tarih)

Vercellone ve diğer bilişsel kapitalizm kuramcılarının bakış açısının şaşırtıcı bir özelliği de kuramın "geleceğe dönüş" karakteridir. Bu kuram, "üretim sürecinin ana aktörü olmak yerine onun kenarında duran" ve "yine bu süreçte izleyici ya da düzenleyici" rolü üstlenen insan işçi ile makineler tarafından kontrol edilen bir Matrix dünya imajına karşıt bir bakış açısı sunmaktadır (Marx, 1973, s. 705). Bilişsel kapitalizm kuramında, bilişsel işçilere ait olan canlı bilgi, kapitalistlerin 1970'lerdeki kitlesel işçi ayaklanmaları tarafından bilgi temelli sanayi sektöründeki üretimin denetleyicisi rollerinden uzaklaştırılmalarından itibaren önemini korumaktadır. Marx'ın *Kapital'in 3. cildi*nde tartıştığı şu aşamaya geliyoruz:

> Kapitalist üretim biçimi, işi, denetleme işinin sermayeye aidiyetten tamamen kurtulmuş ve her daim erişilebilir olduğu bir noktaya taşımıştır. Bu sebeple, kapitalist için bunun icrası gereksiz konuma düşmüştür... Kooperatif fabrika donanımları, kapitalistlerin üretimde kendileri olarak artık önemsiz hissetmediklerini; kendi yüksek koltuklarına çekilerek büyük arazi sahiplerini lüzumsuz gördüklerini kanıtlamaktadır (Marx 1966 ss. 386-87).

Bu noktada Vercellone, modern üretim biçimleri ile 16. yy'dan 18. yy'a uzanan putting-out sistemi (ya da hane içi sanayi, ya da küçük ölçekli üretim sanayi, ya da *Verlagssytem*) arasında zekice çizilmiş bir tarihsel paralellik olduğunu belirtmektedir. Buradaki en temel benzerlik, her iki dönemde de işçilerin patronlarına göre özerk konumda bulunmalarıdır. Dahası, çalışan/çalışmayan ile üreten/yeniden üreten arasındaki ayrımın ortadan kaldırılmasında, daha ileri paralellikler görülebilir; çünkü putting-out sistemde iş, evde yapılmaktadır (bu sebeple "küçük ölçekli" ve "hane içi" kavramları da bunu tarif etmek amacıyla kullanılmaktadır).

Eğer bu iki üretim biçimi arasında gerçekten bir paralellik mevcut ise, hane içi sanayi işçilerinin karşılaştıkları yıkım üzerine yapılacak dikkatli bir inceleme, onların modern muadilleri için özellikle önem taşıyacaktır. O zaman bu paralelliği, geçmişteki putting-out sistemi işçileri ve modern bilişterya için daha vahim bir sorunu ortaya sermek açısından ayrıntılı bir biçimde inceleyelim.

Putting-out sistemi, sözdedir; çünkü tüccar, işçinin (ya da, daha doğru bir tabir ile ailesinin) üzerinde çalışması için hammaddeyi sağlar; bunu, genellikle makineleri üretim sürecinde de kullanılmak üzere onlara kiralayarak gerçekleştirir. Daha sonra bitirilmiş malları almak için gelir ve çalışana kendisi, aslında ailesi, tarafından üretilen "parça" başına ödeme yapar (bu ödeme, boşa harcanmış hammadde ya da kiralanan makine ya da aletlere verilmiş zarar sebebiyle yapılan kesinti sonrası gerçekleştirilir). Hammadde ile araçlara/makinelere sahip olmak tüccar kapitalisti üretim sürecine yöneltse bile o, bu süreci denetleyemez. Peter Kreidte'nin belirttiği üzere:

> ... [tüccar] ham maddenin satın alınması için ileri düzey kredi sağladığında ve /veya hammaddeyi, bazı durumlarda da araçları temin ettiğinde, üretim alanına, bu sefer tam kontrolü olmadan, müdahale etmiş olur. Verleger [yayıncı] ürünün kontrolünü üstlenirken; küçük üretici, çalışma sürecinin kontrolünü elinde bulundurur (1983, s. 138).

Ürünün kontrolü ile çalışma sürecinin arasındaki hassas denge,

> ... üretim araçlarının put-out çalışanın mülkiyeti haline geldiğinde tamamıyla çözülür. Bu durumda sermaye, üretim alanına neredeyse tamamıyla hâkim olur. Doğrudan üretici, kendi mülkü olarak satacağı metaları artık üretmez; sadece parça başı hesabı emek gücünü satar (buna, kendi evleri olan atölyelerinin bakımı da dahil) (Schlumbohm, 1981, s. 102).

Bu sebeple Vercellone'nin modern bilişsel işçiler ile 16. yy – 18. yy proto-endüstriyel küçük ölçekli hane sanayisi işçileri arasındaki paralelliği gösterirken çizdiği imaja ya şüpheyle yaklaşılmalı ya da bu imajın hakikat tohumu olduğu kabul edilmeli. Çünkü Vercellone, eskinin putting-out sisteminde doğrudan üreticilerin kapitalistlere karşı özerk olduğu bir alanın var olduğunu ve kapitalistle yalnızca emek süreci sonunda yani "kapma" anında karşılaşmayı gerektirdiğini düşünmektedir. Fakat bu sistemin tarihine bakıldığında, tüccar kapitalistlerin çalışma sürecinin planlanması ve örgütlenmesinde derinlemesine yer aldığı görülmektedir. Zaman zaman tüccar kapitalist işe o kadar karışır ki sözde yasal olarak özerk işçiler en fazla "üretim araçları üzerindeki gücün benzerliği" açısından sanal olarak parça başı işçi

halini alırlar (Schlumbohm, 1981, s. 103). Bağlantı o kadar yakındır ki Marx, parça başı ücreti, modern "hane içi emeğin dayanağı" olarak tanımlamıştır (Marx, 1976, s. 695).

Putting out sisteminde ödemenin düzenlenmesi için parça başı ücret uygulanması yönündeki eğilim, özellikle Vercellone'nin çizdiği paralellikten başka bir yöne doğru gidip modern bilişteryayı günümüzün hane içi sanayi işçileri olarak düşündüğümüzde çok önemlidir. Çünkü parça başı ücret, saat ücretinin muğlâklaşmış ve fetişleşmiş bir biçimidir; fakat Marx uzun zaman önce, sanki 21. yy bilişteryasının kötü durumunu görüp de tanımlamış gibi, oldukça önemli niteliklere sahiptir.

İlk olarak, "buradaki çalışmanın niteliği ve yoğunluğu, ücretin farklı bir biçimi tarafından kontrol edildiğinden dolayı, emeğin gözetimi oldukça gereksiz hale gelmektedir" (Marx, 1976, s. 695). Bu, saate göre çalışmadığı için "kendi hızında" çalışabilen bilgi işçisinin o meşhur "özerkliğini" tanımlamaktadır. Fakat tabii ki bu çalışma şekli de, nihayetinde, parça başı iş (akşam vakti evden yapılacak elli telefon görüşmesi ya da "dinlenirken" üretilecek altı "fikir" bu kapsama girebilir) zamanlamasının talepleri ile kısıtlanmaktadır. Sonuç olarak kapitalistler, parça başı ücret sisteminin sağladığı bir uzaklıkta sergilenen faaliyet yoluyla gözetim masraflarından acı bir özerklik ile tasarruf eder.

İkinci olarak, parça başı ücretlendirme "hiyerarşik olarak örgütlenmiş bir sömürü ve baskı sistemi için... temeli oluşturur" (Marx, 1976, s. 695). Bu pasajda Marx, bilişsel kapitalizm kuramcıları tarafından farklı bir tavır ile dillendirilen işbirliği ile çalışmayı anlatmaktadır. Çünkü Marx'a göre parça başı ücret sistemi, bugün taşeronluk; onun zamanında da "emeğin devren kiralanması" olarak adlandırılan duruma ön ayak olmaktadır. Bu, bilgisayar programcıları, sanatçılar ve tasarımcılar, "sosyal girişimci" vs. dünyasında standart olan bir emek biçimidir. Bir bakıma, hane içi sanayi bir zanaatçı ve ailesinin ellerinin devren kiralanacak bir araç olarak görülmesiyle emeğin kapitalist anlamda devren kiralanmasını kapsar. Fakat 19. yy'da bu devren kiralama "simsarları" bazen, alt sözleşmeyi düzenleyen ve kârlarını

"kapitalistin ödediği emeğin ücreti ile bu ücretten işçinin almasına izin verilen kısım arasındaki farktan" elde eden kapitalistlerdi. Bu durum, olayın "sömürü düzeni" olarak nitelenmesi için yeterliydi (Marx, 1976, s. 695). Kapitalistler bazen "kendi yardımcılarını atayabilecek ve ödemelerini yapabilecek bedelde... önemli kişileri" kiralarlar (Marx, 1976, s. 695). Fakat burada da sonuç şu şekildedir: "İşçinin sermaye tarafından sömürüsü, bir işçinin bir diğeri tarafından sömürülmesi yolu ile gerçekleşmektedir" (Marx, 1976, s. 695). Her iki durumda da simsar ve "önemli kişi" aracısı hem kendileri hem de en tepedeki patronları için kâr elde etmeyi kesinleştirmek amacıyla bir dereceye kadar işbirliği halinde olmak zorundadır.

Üçüncüsü, 21 yy'ın bilişterya ideolojisi ya da parça başı işin meydana getirdiği "öznellik", geçmişin parça başı işçileri arasında kurulan şey ile birbirine benzemektedir (hane içi sanayidekiler de dâhil). Marx, bu ikincisinin öznelliğini ücret biçimi ile bağlantılandırır: "Parça başı ücretin geniş faaliyet alanı, bireyselliği ve işçinin sahip olduğu özgürlük, bağımsızlık ve kendi kendini kontrol anlayışı ile işçiler arası rekabet ortaya çıkar" (Marx, 1976, s. 697). Bilişterya için çıkış noktası olarak kabul edilen bu "özerklik" anlayışı, arabozucu bir bireysellik ve FMYS'lerde oluşturulan "öznelliklerin" çok bilinen bir yönü olan rekabet olarak da tanımlanabilir.

Putting out sistemi çalışanları ile sözde bilişterya arasındaki bu paralellik şöyle bir soru sormamıza sebep oluyor: Putting out sistemindeki işçiler ve sermaye arasındaki mücadele ne şekilde ilerledi; işçiler nasıl yenik düştü ve 19 ve 20. yy fabrikalarında nasıl ücretli işçi halini aldı? *Verlagssystem* incelemesi yapan tarihçiler, tüccar kapitalistler ile doğrudan üreticiler arasındaki mücadeleyi iki düzeyde inceler: (1) üzerinde çalışılan materyaller (bazen de araçlar), (2) patlama dönemlerinde emeğin gerilemesi; yani "tersine dönen emek arz eğrisi".

Birinci düzey, putting-out sisteminde uzun yıllar devam eden bir meseledir; çünkü Almancada putting-out işçisi olarak geçen *Verleger,* "kendi çalışma ağı içerisinde bulunan ailelere dağıttığı hammaddenin hileli bir biçimde kullanımına karşı kendisini korumak" zorunda kalmıştır (Kreidte, 1983, s. 142). Sınıf ilişkilerinde ücretler ne zaman iş

tamamlanmadan önce ödenir veya değişmez sermaye denetlenmeyen işçinin ellerine verilirse, ücreti ödenmiş işi veya değişmez sermayenin akıbetini genellikle kalıcı bir gerilla savaşı takip eder. *Verleger'in* ortaya konulan materyaller üzerinde kurmaya çalıştığı sürekli denetim ihtiyacı, çalıştırabileceği "hane" sayısı üzerinde karşı konulmaz bir kısıtlamaya gidilmesine sebep olur. Bu kısıtlama, özellikle, döngüdeki patlama anlarında problemli bir şekle bürünür. *Verleger* ve genellikle de kırsal hane içi endüstri işçileri tarafından benimsenen farklı stratejiler, Avrupa'da "proto-endüstrileşme" başlığı altında, çitlemeye karşı sürdürülen mücadeleler de dâhil, 16. yy'dan 18. yy'a kadar geçen dönemde daha geniş çaplı mücadelelerin bir parçası olmuştur (Kisch, 1989).

İkinci düzey, çok daha geniş bir mücadele alanıdır; çünkü temel değer çatışmalarını ifade eder ve kapitalizmin Avrupa'daki genişlemesi üzerinde baskı kurmuştur. Avrupa çapında hane içi sanayide yer alan aileler, hâlâ zanaatçı işinin diğer kırsal kesim emeği biçimlerinin tamamlayıcısı olduğu bir geçimlik yaşam şekline bağlılarken; *Verleger*, kapitalist "biriktir, biriktir" değer sistemi (veya hatta dini) tarafından yönlendirilmişti (Braudel, 1982, ss. 304-306). Değerlerdeki bu çatışma, proto-endüstriyel iş döngüsündeki "patlama" aşaması süresince en net haliyle göründü. Kreidte'nin de yazdığı gibi: "proto-endüstriyel ailenin, özellikle patlama dönemlerinde verimi azaltma gibi bir eğilimi olmuştur; bunun sebebi, birim başına geri dönüşte artış olduğu için, asgari geçim ihtiyaçlarının daha az emek gücü ile karşılanabilmesidir" (Kreidte, 1983, s. 142). Böylesi bir davranış iktisat yazınında "tersine dönen emek arz eğrisi" [TDEAE] ile açıklanmıştır. Bu eğri, örneğin, ücretlerdeki artışın çalışma saatlerinde kısıtlamaya gidilmesine sebep olduğu durumları açıklamak amacıyla kullanılır. Bu "paradoksal" davranış, tabii ki, sermayenin üretim alanına müdahalesi ve "işçileri baskı ve tüketici teşvikleri yoluyla kendi çıkarına tabi tutması" boyutuna bakıldığında, koşullara bağlı olarak değişir (Schlumbohm, 1981, s. 100). Bu sebeple, örneğin, eğer hane içi işçilerinin geçimlik amaçlarla toprağa (ortak ya da sahipli) erişimi giderek azalırsa, bu işçiler ekonomik döngüdeki kestirilemeyen şeylere daha fazla bağımlı hale gelirler; böylece de *Verleger* tarafından arz edilen emek üzerinde tasarruf yapma noktasında daha az becerileri olur.

Aslına bakılırsa, TDEAE hem ilkel birikim "kanı ve ateşi" (bu, geçimlik tarım için gereken araziyi kısıtlamıştır) hem de işçilerin merkezileşmesini artıran ve üretimde teknolojik dönüşüme fırsat veren fabrika sisteminin yükselmesi ile kırılan Avrupa'daki kapitalist gelişim üzerinde esas kısıtlayıcı olmuştur. Putting out sisteme (ve imalat merkezlerindeki zanaatçılara verilen yetkiye) karşı dirence en büyük yanıtı, 18. yy'ın ikinci yarısından başlayarak Britanya tekstil sanayisi vermiştir (Kreidte, 1983, ss. 142-145). Gerçekleşen şey, geleneksel araçların yerine yeni ve pahalı makinelerin konulması, işçilerin şehir fabrikalarında merkezileştirilmeleri ve üretim için pamuk girdisi sağlamak üzere Brezilya, Karayipler ve Güney Amerika'da köle emeğinin kullanılmasıdır. Eric Hobsbawm bu gelişimi, "En modern üretim merkezinde böylece en ilkel sömürü biçiminin korunması ve yaygınlaşması" olarak açıklamıştır (Kreidte, 1983, s. 145). Atlantik köle ticaretine damgasını vuran bu kapitalist kölecilik biçimi, her ne kadar barbarca olsa da, teknolojik olarak arıtılmış Nazi ölüm kamplarından daha "ilkel" değildi.

Sonuç olarak, 21. yy başlarının bilişteryasının yazgısı hakkında yapacağımız derin düşünme için putting out sisteme bir bakmamız gerekmektedir. Vercellone'nin bilişterya ile putting out sistemi işçileri arasında kurduğu paralellik, bir şüphe değil de bir hakikat tohumu ise, kendilerinin yerine başkasının konamayacağını ve yaptıkları işe ait değerin ölçülemeyeceğini iddia eden işçi kesiminin karşılaşacağı benzer sonuçlara hazırlıklı olmalıyız. Eğer geçmişin hane içi işçilerinin sahip olduğu deneyim bir kılavuz ise, farklı yönlerden bir karşı atak beklenilmelidir (bilişsel kapitalizm kuramcılarının sözcükleri ile): (a) "canlı bilgi" kaynaklarının uluslararasılaştırılması, (b) işçilerin "canlı bilgisi" yerine makinelerin (ölü bilgi) konması, (c) bilişsel işçilerin merkezileştirilmesi için yeni tekniklerin oluşturulması, (d) bilişsel emeğin ölçülmesi için yeni sistemlerin geliştirilmesi, (e) yeni ödeme yöntemlerinin oluşturulması.

Günümüz krizinde oynanan bu senaryoyu görmek için çok fazla hayal gücüne sahip olmaya gerek yok. Örneğin, Avrupa ve Kuzey Amerika eğitimindeki "bilgi işçileri" (fiili ya da perspektif), görülmemiş

kesintiler ve bütçe açıklarıyla; öğretim elemanlarının ve anasınıfından yüksekokul çalışanlarına kadar büyük bir kesimin işten çıkarılması ile karşı karşıya kalmakta; kendilerine ve çocuklarına, günümüzde tıpkı kendilerininki gibi bir bilişsel seviyede çalışan işçiler ile rekabet halinde olmaları gerektiği söylenilmektedir. Bu, "bilgi işinin", bilişsel emeğin vs. normalleştiği, ölçülebilir hale geldiği (çünkü sadece o zaman rekabet olabilir!) ve doğrudan kapitalist kontrol altına alındığı anlamına gelmektedir. Peki, bu imkânsız mı? Kapitalizm tarihindeki bütün vasıflı işçilerin yakarışı şu olmuştur: "İşimi benden alamazlar; yaptığım katkı ölçülemez; ben çok fazla biliyorum!" Fakat usta işçilerin kendilerine duydukları bu güven, yeniden yapılanmaya, ikameye ve işten çıkarmaya karşı bir savunma olarak defalarca yenilmiştir. Fakat korkarım ki bilişsel kapitalizm kuramcılarının içerisinde olduğu bu iyimserlik, bizleri böylesi bir mücadeleye hazırlamamaktadır.

Kâr, Rant ve Artı Değer Faizi mi Yoksa Kâr Faizi Halini Almak mı? (Marksoloji)

> İşte bu, kapitalistlerin kendi aralarındaki rekabet sözkonusu olduğunda birbirlerinin gözünün yaşına bakmadıkları halde, bütünüyle işçi sınıfı karşısında birbirine tutkun bir mason toplumu kurmalarının nedenini, matematiksel bir kesinlikle kanıtlamış olur.
>
> Karl Marx (Marx, 1966, s. 198)

Bilişsel kapitalizm kuramcılarının önemli bir iddiası da bilişsel kapitalizmin yükselişi ile Marx'ın kâr, faiz, rant ve ücretler olarak incelediği gelirlerde büyük bir kategorik değişim olacağıdır. Kâr kategorisi, özellikle, rant içerisinde kaybolmaktadır. Bu kuramcılar, aslında, Marx'ın, tamamlayamadığı *Kapital'in 3. Cildi* ve *Grundrisse* eserlerinde böylesi bir değişim hakkında bazı öngörüleri olduğunu iddia etmektedir. Kullandıkları asıl kanıt, kapitalistlerin üretim sürecine karşı oynadıkları muhtemel değişken roldür. Asıl öğretilerinden biri, artık kapitalistlerin üretimi, gerçek boyunduruk altına alma dönemlerinde yaptıkları şekilde planlama, organize etme ve doğrudan denetleme faaliyetlerinde bulunmamalarıdır. Sonuç olarak, eğer kâr, patronların yapması gerekenleri yerine getirdiklerinde yine onlar tarafından kazanılan bir gelir oluyor ise, kâr kategorisinin önemi ve bütünlüğü eksilmeye mahkûmdur.

Fakat durum bu olsa da, bilgi üretim sektörü de dâhil birçok sanayi alanı için bu iddiayı sorgulamak açısından yeterince kanıt mevcuttur, bu tez, Marx'ın kuramına göre doğru bir noktada bulunmamaktadır. Marx'ın kendisi, "teşebbüs kârı" ile "denetim ücretleri" arasında keskin bir ayrıma gitmiştir ki bunlardan ilki ikincisine bağımlı değildir (Marx, 1966, s. 387). Teşebbüs kârı "bölgesel ölçekte üretilmez"; kolektif olarak oluşturulan artı değeri sistem boyunca alan (kapitalist bir alışılmışlık) ve onu belirli bir geri dönüş kuralına göre yeniden dağıtan dönüşüm sürecinin sonucunda meydana gelen değişken bir "alandır". Buna göre, "d" değişmez sermaye, "de" bir sanayi alanındaki değişken ve "K" de bütün sanayilerdeki ortalama kâr oranı olsun. O zaman kâr, sermaye ve emeğin serbest dolaşımda olması şartıyla (d+de)K'dir. Veya Marx'ın deyimiyle, "Kapitalist toplumlarda bu artı değer, kâr payları olarak herkesin sahip olduğu sosyal sermaye payına orantılı bir biçimde kapitalistler arasında bölüştürülmektedir (Marx, 1966, s. 820).

Sonuç olarak, tekil patronun zekâsı, öz disiplini, karizması ya da acımasızlığı ile şirketinin ya da işletmesinin sahip olduğu kâr oranı arasında hiçbir bağıntı yoktur. Bazı kapitalistlerin, sömürü oranının %100 olduğu bir sanayi alanında, işçilerinin canına okuduğu söylenebilir. Fakat eğer şirketleri organik bileşimin düşük olduğu bir sanayi alanında ise (kabaca makineler ile üretim sürecinde istihdam edilen emek gücü arasındaki oran), kendi alanlarında ortaya çıkan artı değeri, %10'luk bir gerçek sömürü oranı olan üretim sisteminin organik bileşimi yüksek olan ucundaki kapitalistler ile "paylaşmak" durumundadır! Buradaki anahtar mesele, üretim sürecinde kullanılan (değişmez ve değişken) sermaye miktarıdır. İşte bu kapitalist adalettir: sistemin düşük ucunda çalışan ve sergilenen büyük dirence karşın işçilerinden en yüksek artı değeri elde eden ve özellikle de "çalışkan" olan tekil kapitalistler, elde ettikleri artı değerin sadece küçük bir parçasını almakla ödüllendirilseler bile sermaye hakkını bir biçimde söküp alır.

Bu artı değer dönüşüm süreci, tekil kapitalist sınıfın var olmasındaki esas maddi temeldir. Bu, Marx'ın bu bölümün başında verilen sözlerinde geçen kapitalist "mason toplumu" ile anlatmak istediği şeydir:

Bu öyle bir gizli toplumdur ki, kendilerini "günlük yaşam inancındaki" rakipleri olarak gören kişilerin arkasında bir dayanışma yaratmıştır (Marx, 1966, s. 830). Marx bu dayanışmayı "... kendi üretim kolunda, hiç değişken sermaye kullanmayan ve dolayısıyla hiç işçi çalıştırmayan (bu aslında abartılmış bir varsayımdır) bir kapitalist, gene de, diyelim, yalnız değişken sermaye kullanan (bir başka abartma daha) ve böylece tüm sermayesini ücretlere yatıran bir kapitalist kadar, işçi sınıfının sermaye tarafından sömürülmesiyle ilgilidir ve kârını gene onun kadar karşılığı ödenmeyen artı-emekten sağlamaktadır" diyerek açıklamaktadır (Marx, 1966, s. 197). Bu sebeple, kâr kategorisinin çok önemli bir boyutunun üretim süreci göz önüne alındığında kapitalistin davranış şekli ile doğrudan hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu durum, kirli işler çevirmeleri için yöneticilere ödeme yapan kaçak tanrıları ya da kurtuluşları için şirketin iç organlarında çarmıha gerilip acı çekenleri andıran kapitalistlerin, kâr biçimine artı değer akışının işleyişiyle ilgili olup olmamasına bakılmaksızın böyledir. Sonuç olarak, bilişsel kapitalizm kuramcılarının, kapitalistlerin üretimden çekildikleri yönündeki argümanları, kapitalizmin kendini bulduğu dönüşüm süreci dışarıya atılmadığı müddetçe sonucuna bütünüyle ulaşmayacaktır.

Gerçek şu ki, bir şirketin kârı, Marx'ın "Üçlü Formül"de ele aldığı diğer gelir biçimlerine yönelik farklı şekillerdeki firma uygulamalarında belirlenmemektedir (Marx, 1966, ss. 814-831). Marx, bir gelir kategorisi (kâr, faiz, rant, ücret) ile onun ayrı kaynakları arasında birebir bir ilişki kurarak, gelirlere uygulanan "üretim faktörleri" yaklaşımının taşıdığı acıklı duygudan kaçmakta oldukça aceleci davranmıştır. Ayrıca her gelir kategorisinin kendi meta değerindeki "payını" alması için "doğrulanmasını" ve "vulgar ekonomi politik, aslında, burjuva üretim ilişkileri içerisinde sıkışıp kalmış burjuva üretimini yürüten kimselerin fikirlerini, doktriner bir şekilde yorumlamaktan, sistemleştirmekten ve savunmaktan fazla bir şey yapmamaktadır"ın bu parçası için aşağılamasında zarar vermesine izin vermelerini reddetmektedir (Marx, 1966, s. 817). Gerçekte kimsenin değer üretimine yaptığı "katkı" üzerine anlattığı masallara bakılarak kâr elde etmesi düşünülmez.

Marx'ın kâr kategorilerine bakış açısı, artı değerin nesnel metabolik dönüşümü ile öznel karmaşa ve ilüzyonunu birleştirir. Örneğin her şey herkesin sırtında gerçekleşir; özel olan her şey ortak konuma gelir. Bu sebeple "üçlü formül", yani sermaye-kâr/faiz, toprak-rant, emek-ücretler; sermayeyi, toprağı ve emeği sırasıyla gelir faizi, rant ve ücretler olarak sistematik biçimde fetişleştirir. Fakat (para, makine ve hammadde şeklindeki) sermaye, kâr elde etmek ya da faiz ödemek ve böylece de, Marx'ın dalga geçtiği şekliyle, 4'ü 5'e eşitlemek için kendisini ne şekilde genişletir? Kullanım değeri olup hiçbir mübadele değeri olmayan toprak, nasıl *durduk yerde* bir mübadele değeri yani rant üretebilir? "Bir nesne, olarak alınan bir toplumsal ilişki, [ne şekilde] doğa ile orantılı hale getirilir" (Marx 1966, s. 817)? Son olarak, değer üreten emeğin nasıl olur da fiyatı olur? "Emeğin fiyatı" terimi "sarı logaritma sözü kadar saçma" değil midir (Marx 1966, s. 818)? Bütün bu saçmalıklara bakılınca Marx, bahsedilen gelirler için farklı bir "kaynak" öne sürmektedir: eşit anlamda muazzam bir meta, kişi, para ve makine dağı haline gelmiş halde farklı bir biçimde bulunan geniş ortaklık havuzu içerisinde canlı emeği yaratan değer.

Bilişsel kapitalizm kuramcılarındaki sorun, kâr ve rant gibi gelir kaynaklarını, kâr eden kapitalistlerin veya rantiyecilerin davranışlarına bağlamalarıdır. Argümanları şu şekilde görünmektedir: eğer kapitalistler rantiyeci gibi davranmaya başlarsa, gelirleri kâr olmaktan çıkıp rant halini almaya başlayacaktır. Fakat kâr eden bir kapitalist *olarak* veya bir rantiyeci olarak bu davranış, kâr ve rant olarak ortaya çıkan değerin kaynağı değildir. Bu değişimler (ampirik durumları ne olursa olsun), sonuç olarak, gelir davranışları ile mantıksal olarak bağlantısızdır. Vercellone ve Boutang gibi bilişsel kapitalizm kuramcıları, sistemin en düşük ve en yüksek organik bileşen kutupları arasındaki ilişkiyi ve artı değerin en düşükten en yükseğe, en yükseğin en azından ortalama bir kâr oranı elde etmesi amacıyla gerçekleşen aktarımını, hesaba katmamaktadır.

Bu, "matematiksel" bir kısıt olarak görünür; fakat tersine sınıf ilişkilerindeki kestirilemeyen şeylere dayanmaktadır. Çünkü sistem boyunca düşmekte olan kâr oranlarına karşı direnmenin tek yolu, ge-

nellikle bilgi sektörü ile ilişkili olan sanayilerde giderek artan organik bileşimi dengelemek amacıyla, düşük organik bileşimli sanayiler ortaya çıkarmaya devam etmektir. Fakat bu sanayi biçimleri nereden gelmektedir? Genellikle emek gücünün ucuz olması sonucunu doğuran göreli aşırı nüfuslu bölgelerde ortaya çıkmıştır; çünkü buralarda "kullanıma hazır ya da işsiz ücretli-emekçilerin... bolluğu" bulunmaktadır. (Marx, 1966, s. 237). Düşük organik bileşenli sanayilerin ortaya çıkabileceği ve yaratılan artı değerin yüksek organik bileşenli sanayilere aktarılabileceği ve ayrıca düşen kâr oranlarına yönelik karşı bir eğilimin ortaya çıkarılabileceği alanlar tam da bu bölgelerdir. Aslında bu bizlere, ABD ve Batı Avrupa'daki FMYS'ler ile ilişkili olarak artan organik üretim bileşenleri bağlamında, Çin'in sanayileşme hikâyesini anlatmaktadır. Çinli fabrika işçilerinin gittikçe artan güçleri, Çinli şirketlere yatırım yapmış olsun ya da olmasın, gezegen çapındaki kapitalistlerin kârları için çığır açıcı sonuçlar doğuracaktır.

Sonuç: Küresel Mücadelelerin Özet Görüntüsünü Araştırmak

> İzninizle hayal ediyorum... kanda yaşayan küçük bir solucan... ilk bakışta kandaki partikülleri ayırt etme ve her partikülün bir diğeriyle buluşmak amacıyla geri çevrildiği ya da kendi deviniminin bir kısmı ile iletişime geçtiği durumlarda yansımasını bulabiliyor... O vakit, kanın genel doğası tarafından bütün parçaların ne şekilde değiştirildiğini ve birbirleriyle sabit bir ilişkide olmak için yine onun tarafından nasıl uyum sağlamak zorunda bırakıldıklarını belirleyecek yeteneğe sahip olamayacaktır.
>
> Spinoza'dan Oldenburg'a (1665-6) (Spinoza 1955, s. 291)

Bilişsel kapitalizm kuramcılarının yaptığı iş, modern kapitalizm çalışmalarına yeni bir heyecan getirmiştir. Yaklaşımları kesinlikle gelenekselin dışındadır ve görünür zaferlerin gerçek yenilgiler; görünür zayıflıkların da gerçek güç halini alabileceği kategorik altüstlerle doludur. Örneğin, geleneksel Marksist aklın yenilgi olarak gördüğü şey, endüstrisizleşme ve küreselleşme, bilişsel kapitalizm kuramcılarının gözünde Avrupa ve ABD proletaryası için bir zafer olmuştur (çünkü bunların mücadeleleri, gerçekte, kapitalistleri üretim sürecinin dışına

itmiştir). Dahası, bilişsellik aşamasındaki kapitalizm oldukça kırılgandır; çünkü artık işçiler mesleklerinde kendi canlı bilgilerini uygulama sürecinde işbirliği yapma ve kendi kararlarını verme güçlerini kullanırken, Hegel'in efendi/köle diyalektiğini hatırlatırcasına, kapitalistler, ortadaki-kişi rolüne kadar indirgenerek artık üretim süreci ile temas halinde olamaz. Derin bir zayıflıktan dolayı kapitalistlerin acı çektiklerini ve bilişteryanın bundan daha derin bir güç kazandığını iddia eden bilişsel kapitalizm kuramcıları, çağımızın devrimci ateşini yeniden harlamayı amaçlamaktadır.

Devrimci şevk ve coşku yolunu kapatacak değilim; çünkü bunlar olmadan gerçek bir dönüşüm yakalanamaz. Fakat varlığı ya da yokluğu gururla coşku arasında bir fark yaratan uygun fikirlerin taşıdıkları önem konusunda Spinoza'ya katılıyorum. Böylesi bir kavramsal yetkinliğin karakteristik ölçümü analizin genel boyutunu oluşturur, böylece bizler "kandaki solucanın" insan (veya toplumsal) vücudundaki sınırlı tasavvuruna yapışıp kalmayız (bu bölümün başındaki alıntıda olduğu gibi). Bilişsel kapitalizm kuramında gördüğüm en yetersiz nokta, kuramın genel bir kavrayış konusunda sahip olduğu eksikliktir.

Bilişsel kapitalizm kuramcılarının bilgi temelli sektörlerdeki mücadeleleri ince eleyip sık dokumaya odaklanmaları, onların kaçınılmaz olarak dünya çapındaki geniş tarım alanlarındaki (özellikle de yerinden edilmelerine karşı mücadelelere) ve fabrikalardaki sınıf mücadelelerini ihmal etmelerine sebep olmaktadır. Fabrika ve tarımsal üretimin ABD'deki istihdamın sadece çeyreğine denk gelmesi, bu üretim biçimlerinin küresel istihdamın yaklaşık üçte ikisini oluşturduğu gerçeğini değiştirmez, ki bu rakam ILO'nun ücretli istihdam istatistiklerine göre böyledir. Bu sebeple günümüz modern proletaryasının karmaşık bileşiminden doğan çelişkili politik tepkilerle ilgili en hayati sorulara değinilmemektedir. Burada özellikle bir sorun ortaya çıkmaktadır; çünkü kapitalist üretimin en yoğun alanlarında çalışan işçilerin en devrimci olduklarına yönelik bir algı mevcut gibi görünmektedir.

Silvia Federici ve ben geçtiğimiz günlerde böylesi bir algının yanlış olduğunu söyledik. Öyle ki sanayileşme döneminde devrimleri yapanlar sanayi işçileri değildi:

İronik bir şekilde, endüstriyel kapitalizm ve fabrika işi rejimleri döneminde 20. yy'ın devrimlerini gerçekleştirenler Meksika, Çin, Vietnam ve büyük ölçüde Rusya'daki köylü hareketleri olmuştur. 1960'larda da küresel anlamdaki değişim itici gücü, apartheid'e karşı ve ABD'deki Kara Güç için sürdürülen mücadeleleri içeren anti-kolonyal mücadeleler ile ortaya çıkmıştır (Caffentzis ve Federici, 2009, ss. 128-129).

"Küresel kapitalist ilişkilerin gelişmesine karşı sürdürülen en 'ileri' mücadeleleri yürütenlerin Meksika (Chipas, Oaxaca), Bolivya, Ekvador, Brezilya ve Venezuela'nın yerli, köylü ve işsiz halkları ile Hindistan'ın çiftçileri, ABD sınırındaki maquila işçileri ve göçmen işçiler" olduğu gerçeği de bilişsel kapitalizm döneminin benzer ironileri olarak görünmektedir (Caffentzis ve Federici, 2009, s. 129). Aslına bakılırsa, sorunun sanki 21. yy versiyonu ile karşı karşıyayız: "Çekiç" (bu sefer silikon çip ve fiber optik kablo biçiminde) "orağa" hükmedecek mi? (Midnight Notes, 2001).

Sınıf bileşimleri ve organik bileşimin kutuplarını bir araya getiren ve kandaki solucan ikileminden kurtulan genel bir kuram, 21. yüzyılda kapitalizmden devrimci dönüşümü sağlayacak fikirlerin kaynağını oluşturması bakımından yeterli olacaktır. Bilişsel kapitalizm kuramcılarının yaptığı tek şey bu kuramı oluşturmak işinin tamamlanmış bir parçasını başarmış olmalarıdır. Bu sebeple onlara teşekkür etmeliyiz. Yine de bütün hâlâ öylece beklemekte.

Kaynakça

Boutang, Y.M. (2007). *Cognitive Capitalism and entrepreneurship. Decline in industrial entrepreneurship and the rising of collective intelligence.* Paper presented at the Conference on Capitalism and Entrepreneurship at Cornell University, Sept. 28–29.

Braudel, F. (1982.) *The Wheels of Commerce.* New York: Harper & Row.

Caffentzis, G. (1997). "Why Machines Cannot Create Value: Marx's Theory of Machines," in Jim Davis, Thomas Hirschl and Michael Stack (ed.), *Cutting Edge: Technology, Information Capitalism and Social Revolution.* (London: Verso, 1997), ss. 29–56.

Caffentzis, G. (2005). Immeasurable Value? An Essay on Marx's Legacy. *The Commoner*, N. 10. Erişim adresi: http://www.commoner.org.uk/10caffentzis.pdf (Erişim tarihi: 31 Mayıs 2010).

De Angelis, M. and David, H. (2009). Cognitive capitalism and the rat race: How capital measures immaterial labour in British universities. *Historical Materialism*, 17(3), ss. 3–30.

Edu-factory Collective (2009). *Towards a Global Autonomous University: Cognitive Labor, the Production of Knowledge and Exodus from the Education Factory.* New York: Autonomedia.

Federici, S., Caffentzis, G. & Alidou, O. (ed.)(2000). *A Thousand Flowers: Social Struggles against Structural Adjustment in African Universities. Trenton,* NJ: Africa World Press.

Hardt, M. & Negri, A. (2009). *Commonwealth.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hayek, F. A. (1949). *Individualism and the Economic Order.* London: Routledge and Kegan Paul.

Keynes, J.M. (1972). *Essays in Persuasion. The Collected Writings of John Maynard Keynes, Vol. X.* London: The Macmillan Press.

Kisch, H. (1989). *From Domestic Manufacture to Industrial Revolution: The Case of the Rhineland Textile Districts.* New York: Oxford University Press.

Kriedte, P. (1983). *Peasants, Landlords and Merchant Capitalists: Europe and the World Economy 1500–1800.* Cambridge: Cambridge University Press.

Kurzweil, R. (2000). *The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence.* New York: Penguin.

Machlup, F. (1962). *The Production and Distribution of Knowledge in the United States.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Marx, K. (1976). *Capital, Vol. 1.* Harmondsworth, United Kingdom: Penguin Books.

Marx, K. (1966). *Capital, Vol. 3.* Moscow: Progress Publishers.

Midnight Notes Collective (ed.) (2001). Introduction. *Auroras of the Zapatistas: Local and Global Struggles in the Fourth World War.* Brooklyn, NY: Auronomedia.

Reich, R. (1992). *The Work of Nations.* New York: Random House.

Schlumbohm, J. (1981). "Relations of Production—Productive Forces—Crises. *In Industrialization before Industrialization: Rural Industry in the Genesis of Capitalism.* Edited by Peter Kriedte, Hans Medick, Jurgen Schlumbohm. Cambridge: Cambridge University Press.

Simmel, G. (2004). *The Philosophy of Money.* Third Edition. London: Routledge. Sohn-Rethel, A. (1978). *Intellectual and Manual Labour: A Critique of Epistemology.* London: Macmillan.

de Spinoza, B. (1955). *On the Improvement of the Understanding, The Ethics, Correspondence.* New York: Dover.

Steele, D.R. (1992). *From Marx to Mises: Post-Capitalist Society and the Challenge of Economic Calculation.* La Salle, IL: Open Court.

Vercellone, C. (2005). The Hypothesis of Cognitive Capitalism. Paper read at Historical Materialism Annual Conference, London.

Vercellone, C. (2007). "From Formal Subsumption to General Intellect: Elements for a Marxist Reading to the Thesis of Cognitive Capitalism." *Historical Materialism* 15, ss. 13–36.

Vercellone,C. (2008). The New Articulation of Wages, Rent and Profit in Cognitive Capitalism. Paper read at the conference, "The Art of Rent,"Queen Mary University School of

Business and Management, London.

Vercellone, C. (2009). "Cognitive Capitalism and Models for the Regulation of Wages." In *Towards a Global Autonomous University: Cognitive Labor, The Production of Knowledge and Exodus from the Education Factory, edited by The Edu-factory Collective.* Brooklyn, NY: Autonomedia.

Virno, P. (2004). *A Grammar of the Multitude.* New York: Semiotext(e).

Weber,M. (2002). The Protestant Ethic and "the Spirit of Capitalism." çev. Peter Baehr and Gordon C.Wells. London: Penguin Books.

Wild, L. (2009). Film Production. Erişim adresi: http://www3.northern.edu/wild/th100/filmprod.htm

World Bank (1994). *Higher Education: The Lessons of Experience. Development in Practice Series.* Washington, D.C.:World Bank.

World Bank (2002). *Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education.* Washington, D.C.: World Bank.

Duygulanımsal Emek Üzerine*

Silvia Federici

Çeviri: Çağdaş Gümüşoluk

1990'ların ortalarında, yeniden yapılandırılmakta olan dünya ekonomisinin ürettiği yeni emek biçimleri üzerine eğilen Otonomcu Marksistler tarafından türetilen "duygulanımsal emek" çok yönlü bir kavram olarak ortaya çıkmış ve radikal çevrelerde yaygın bir nosyon olagelmiştir. Kısa ömründe, zor bir göreve mutlak bir tanım getirme çabası içinde olan bu nosyonun enlemi de genişlemiştir. "Duygulanımsal emek", bugün hizmet sektöründeki yeni işleri/faaliyetleri tanımlamada ve de "post-Fordist" çağda emeğin doğasını kavramsallaştırmada kullanılmasının yanında, kimilerine göre, feminist söylemin temel ilkelerini tekrar düşünme noktasında yeniden üretken işin anlamdaşı veya bir sıçrama tahtasıdır.

Bu kavramın radikal düşünü epey bir etkisi altına aldığı aşikârdır. Ben, bu çekimin nedenlerini, bunun üretimin toplumsal örgütlenmesinde ortaya çıkan değişimlere ilişkin vizyonumuzu nasıl yeni bir çerçeveye oturttuğunu ve de hangi siyasi projeleri sürdürdüğünü sorgulayarak tartışıyorum.

Esasen duygulanımsal emeğin Marksist feministlerin kapitalizmde ve de kadın-sermaye ilişkisinde yeniden üretken işi algıladıkları

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Emek Çaylı'ya teşekkür ederiz (ed. n.).

kategorik çerçeveyle nasıl kıyaslandığını dikkate alıyorum. Benim argümanım: duygulanımsal emeğin, yeniden üretimin ticarileşmesinin önemli boyutlarına dikkat çekmekle beraber günümüzde emek gücünün yeniden üretiminin temelini oluşturan faaliyet ve ilişkilerin ana göstereni olarak değerlendirilmesinin ise sorunlu bir hal aldığı yönünde. Hal böyle olunca, bu kavram 1970'lerdeki feminist hareketin sağladığı toplumsal ilişkileri anlamak bakımından bir geri çekilmeyi işaret etmektedir; zira kadının ücretsiz aile içi emeği üzerinden süregiden sömürüyü gizlemekte ve kadınların yeniden üretim alanında sürdürdükleri mücadeleleri bir kez daha görünmez kılmaktadır.

Bu savları destekleme noktasında duygulanımsal emek kuramını asıl savunucuları olan Negri ve Hardt'ın çalışmaları bünyesinde incelerken, bir yandan da bu kuramın bugün sosyal kuramda nasıl kullanıldığını ve feminist yazarlarca nasıl alımlandığını da dikkate alıyorum. Ben esasen meselenin siyasal yönü ile ilgileniyorum. Amacım duygulanımsal emek kavramı ve bu kavrama dayanarak üretilen kuramların anti-kapitalist mücadelenin bugünkü hallerini anlayabilmek için hangi kaynakları ve araçları sunduğunu, hangi olasılıklar üzerine düşünmemizi sağladığını, ortak tahayyülümüzü nasıl geliştirdiğini görmek.

Bu bağlamda benim yaklaşımım, tüm bu sorulara Otonomcu Marksistler tarafından verilen kimi yanıtların, otuz yılı aşkın süredir benim de çalışmalarımın merkezini oluşturan toplumsal yeniden üretim analizine meydan okuması hasebiyle, partizan bir yaklaşımdır. Bu analiz, en azından Otonomcu Marksistlerin iddia ettiği üzere, duygulanımsal emek kuramı tarafından reddedilen bir tez olan, kapitalizmde malların üretimi ile emek gücünün üretimi arasında ve ücretli emek ile ücretsiz emek arasında niteliksel farklılıklar olduğu varsayımına dayanır.

İmparatorluk'tan *Çokluk* ve *Ortak Zenginlik*'e
Duygulanımsal Emek ve Maddi Olmayan Emek

Bir duygulanımsal emek analizi muhakkak Negri ve Hardt'ın çalışmalarından başlamalıdır; zira hem duygulanımsal emek kavramının ilk geliştirildiği yer burasıdır hem de Negri ve Hardt'ın bu kavramı

ele alış biçimi, daha sonraki tartışmaları da şekillendirecek bir çerçeve oluşturmaktadır. Ne var ki Negri ve Hardt'ın yazılarında duygulanımsal emek kendi başına ayakta duran bir kavram değildir; daha ziyade yazarların çalışmalarının temelini oluşturan maddi olmayan emek kuramının bir boyutudur. Bu nedenle, öncelikle duygulanımsal emeğin içine yerleştirildiği bu geniş çerçeveye ve de Negri ve Hardt'ın İmparatorluk (2000)*, Çokluk (2004)** ve *Ortak Zenginlik* (2009)*** üçlemesinde işlediği siyasal/kuramsal tasarıya odaklanıyorum.

Bunu, komünizmin Maurizio Lazzarato'nun deyişiyle, "ölü bir hipotez"e (Lazzarato, 2008) dönüştüğünü düşünen bir aktivistler ve entelektüeller kuşağı açısından, Marksist kuramı yeniden kızaktan suya indirme ve postmodern tarih düşüncesinin oluşturduğu kötümserliği dağıtma girişimi olarak açıklamak mümkündür. Bu görevleri yerine getirirken, Negri ve Hardt 60'lardaki mücadelelerin, kapitalizmi; hâlihazırda emeği sermayeden daha özerk, sosyal yardımlaşmayı daha üretken kılması ve küresel işgücünde siyasal bir yeniden düzenlemeyi teşvik ederek eşitsiz güç ilişkilerinin geliştiği maddi temeli ortadan kaldırması bakımından post-kapitalist bir topluma geçişi temsil eden yeni bir ekonomi düzenini oluşturmaya mecbur bıraktığını savunan bir kuram geliştirmişlerdir.

Bu kuram, geniş çerçevede (ana argümanları kapsamlı bir tartışmanın konusu olageldiğinden) dünya ekonomisinin yeniden yapılandırılmasının, özelde ise bilgisayar ve enformasyon devrimlerinin, Marx'ın *Grundrisse*'de kısmen öngördüğü üzere, bilimin temel üretim gücü halini aldığı ve malların bilişsel/kültürel bileşeninin değerlenme [valorization] sürecinin yakıtı olduğu, böylelikle maddi olmayan emeğin hâkim emek şekline dönüştüğü bir kapitalist gelişme evresinin habercisi olduğunu savunur.

Emek olarak tanımlanan ve soyut nesneler, kodlar, veriler, simgeler, imgeler, düşünceler, bilgiler, öznellikler, toplumsal ilişkiler, üreten (Hardt & Negri, 2004, s. 65–66; Hardt & Negri, 2009, s. 132, 287) maddi olmayan emek, özgün bir faaliyet ve işçi alanı (sözgelimi bil-

* Antonio Negri ve Michael Hardt, İmparatorluk, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001 (ç.n.).

** Antonio Negri ve Michael Hardt, Çokluk, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004 (ç.n.).

*** Antonio Negri ve Michael Hardt, Ortak Zenginlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011 (ç.n.).

gisayar operatörleri, sanatçılar, tasarımcılar) tanımlar ve muhtemelen toplumsal işbölümünün dayattığı hiyerarşilerin genişlemesini işaret eder gibi görünür. Gelgelelim meselenin bu olmadığı konusunda temin ediliriz. Maddi olmayan emek, hiyerarşiler veya başka önemli ayrımlar seçmez de yaratmaz da; zira Marx'ın "Makine ve Büyük Sanayi" (*Kapital*, Cilt 1) başlığında öngördüğü, kapitalist gelişmenin her evresinde, hâkim emek biçiminin kendi özelliklerini diğer emek biçimlerine dayatarak; böylelikle bunları kendi imgesinde dönüştürerek hegemonik bir şekilde sindireceği ilkesine (Hardt & Negri, 2004, s. 107; Hardt & Negri, 2000, s. 292) uygun olarak, zaman içinde bütün emek biçimlerinin gayri maddi olacağı savunulur (Hardt & Negri, 2004, s. 107, 338, 349). Bu nedenle mevcut küresel ekonomide, maddi olmayan emek artık ne zihin emeği/kol emeği, kafa/kol gibi bir ayrım hattı kurar ne de sözgelimi Alfred Sohn-Rethel'in işaret ettiği üzere (Sohn-Rethel, 1978), kapitalizmin önceki evrelerindeki gibi işçinin, zihin emeğinin dahil olduğu üretimin zihni alanlarından ayrı tutulmasının bir ürünüdür.

Aksine maddi olmayan emek, emek ile sermaye arasında, çalışmanın özerk, özörgütlenmeli ve üretken bir toplumsal işbirliğine dönüştüğü; nitelik bakımından yeni, pozitif bir ilişki kurar. Negri ve Hardt söz konusu gerçekliği "müşterek" olarak anar. Bu dönüşüm için iki gerekçe sunulur. *Birincisi*, işçilerin mücadeleleri sermayeyi, işçileri alanın ustaları olarak bırakarak üretim bölgesinden daha güvenli bir finansallaşma bölgesine kaçmaya zorlamıştır (Hardt & Negri, 2009, s. 289). İkincisi, fiziksel emekten farklı olarak, herhangi bir zaman dilimine ve herhangi bir özgün mekâna hapsedilemeyeceğinden bilgi/enformasyon temelli çalışmanın kontrol altına alınması veya denetlenmesi mümkün değildir (Hardt & Negri, 2009, s. 266). Şu halde, muhtemelen nitelik bakımından yeni bir fenomenle karşı karşıyayız: ileri teknoloji kapitalizminin göbeğinde kurtarılmış bölgelerin ortaya çıkması. Bu kurtarılmış bölgeler; üretimin doğrudan örgütlenmesi üzerinden değil kapitalistlerin, misal Fikri Mülkiyet Kanunu'nu uygulayarak, çalışma sürecinin sonunda elde edilen ürünü "ele geçirmesi" suretiyle icra ettiği bir edim olarak mülksüzleştirme [dispossession] üzerinden sürekliliği tesis edilen sömürü biçimleriyle varlığını sürdürmektedir (Hardt & Negri, 2004, s. 184–188; Hardt & Negri, 2009, s. 141).

Üçüncüsü ve en önemlisi, Negri ve Hardt üretimin "gayri maddileşmesi" ile beraber, endüstriyel çağda emeği karakterize eden bütün zıtlıkların, üretken/üretken olmayan, üretim/yeniden üretim, çalışma/boş zaman faaliyeti, yaşam süresi/emek süresi, ücretli emek/ücretsiz emek, ortadan kalktığını, böylelikle emeğin bir ayrım ve eşitsiz güç ilişkileri kaynağı olmaktan çıktığını savunmaktadır (Hardt & Negri, 2004, ss. 134–135). Eski ayrımların yerine Negri ve Hardt, toplumsal hayatın bütün eklemlerinin birer üretim noktasına, toplumun kendisinin ise sermaye için değer ve fakat aynı zamanda bilgiler, kültürler ve öznellikler üreten kocaman bir iş makinesine dönüştüğü, devasa bir toplumsal yeniden üretim süreci tasavvur etmektedir. Negri ve Hardt, Foucault'yu yankılayarak bu yeni rejime *biyopolitik üretim* (Hardt & Negri, 2009, ss. 132–137) adını verirken, bu rejim içinde emeğin, iletişimsel, etkileşimli, duygulanımsal hale gelmek ve işçilerin özyönetiminde bir antrenman sahası edinmek suretiyle siyasal ilişkinin tipik özelliklerini alarak siyasal bir edime dönüştüğünü savunur. En önemlisi, bu rejim bünyesinde, bütün toplumsal özneler üretilen servetin eşit biçimde yaratıcısı olduklarından, ayrımlar üreten hiyerarşinin var olacağı herhangi bir maddi zemin mevcut değildir. Dolayısıyla, maddi olmayan emeğin politik öznesi olarak "Çokluk" imgesinin, herhangi bir sıralama ve ayrım oluşturmadan farklılıkları birleştirdiği varsayılmaktadır. Hardt ve Negri'nin deyişiyle:

> Yoksulları, çalışan işçi sınıflarından ayıran nitel bir farklılık yoktur. Bunun yerine, Çokluğun bütününü tanımlayan, giderek artan bir ortak varoluş ve yaratıcı faaliyet koşulu söz konusudur... Daima müphem kalmış olan üretken emek ile üretken olmayan emek arasındaki eski Marksist ayrımlar artık tümden fırlatıp atılmalıdır. (2004, ss. 134–135)

Özetle, Negri ve Hardt'a göre büyük bir toplumsal dönüşüm olasılığı artık gündemdedir; maddi olmayan emek ve biyopolitiğin ortaya çıkışı gündelik hayatlarımızdan başlayarak alternatifler oluşturabileceğimizi, geriye bir tek kolektif üretim ve bilgi mübadelesi kapasitemizi genişletmemizin ve özyönetim için kendimizi eğitmemizin kaldığına işaret etmektedir. (Hardt & Negri, 2009, ss. 314–321).

Bu, oldukça güçlendirici bir bakış açısıdır. Dolayısıyla bu kuramın neden bu denli başarılı olduğunu anlamak zor değildir. Emek ve sınıf düşmanlığına ilişkin olumlu mesajı ve odağı, kuramın postmodern "yapısöküm" yıllarının ardından hoş karşılanmasını sağlamıştır. Muhtemelen en çekici gelen kısmı; devrimin belirsiz ve sürekli ertelenen bir geleceğe bağlanan bir şey değil, şimdi ve de "geçiş" sorunsalına ilişkin siyasal analizin tam göbeğinde olduğu düşüncesinin tekrar kızaktan suya indirilmiş olmasıdır. Bununla beraber, bu kuramın ana doktrinleri; geçerliliklerine dönük "eğilimlerin" ve "akımların" varsayımlarına fazla bağımlı olan ve siyasi mesajı genellikle çelişkiler barındıran zayıf ampirik temellere sahiptir.

Negri ve Hardt'ın tanımladıkları şeyin hâlihazırda sadece bir eğilim olduğunu kabul etsek bile, günümüzde kapitalizmin esasen maddi olmayan üretim biçimlerinden beslendiği yönündeki ifade, olgusal ve siyasi anlamda tartışmaya açıktır (Federici & Caffentzis, 2009). Kuvvetle muhtemel, dünya ekonomisini döndüren güç olan uluslararası sermayenin, istimlak edilen köylü ve ev kadını kitlelerini, yani artı değer teminini katlanarak artıran sözleşmeden bağımsız muazzam miktarda emeği, küresel emek piyasasına atabilme kabiliyeti olduğu da görülebilir. Kabul edilen "maddi olmayan emekçi" otonomisi de keza rahatsız edicidir. "dot.com devrimi"nden yirmi yıl sonra, "ağ köleleri" teriminin (Terranova, 2000) işaret ettiği üzere, dijital emeğin bir tür yaratıcılık ve özgürlük vahası sunabileceği yönündeki yanılgı büyük ölçüde çözülmüştür. En yaratıcı işçiler için bile özerklik geçici, sürdürülemez bir deneyime veya mutlak anlamda işverenlerin çıkarlarıyla özdeşleşmeye dönüşmüştür. Emeğin örgütlenmesinde hangi amaçları karara bağlayacağını belirlemediğimiz toplumsal işbirliğini kutlama noktasında da kuşkucu olmalıyız. Sözgelimi biyopolitik alanda, savaş araçları üretmek de çocuk yetiştirmek gibi "müşterekleştirici" bir edim olsa ve de bütün farklılıklar ücretli emek ile ücretsiz emek arasında birleşse, maddi olmayan emeğin talep ettiği ve meydana getirdiği dayanışmanın siyasi potansiyeli ne olur?

Negri ve Hardt'ın küresel işgücünün göstereni tayin ettiği, tek ve çok, teklik ve çokluk olarak tanımlanıp, toplumsal cinsiyet, ırk, etnik

köken, mesleğe göre tanımlanmayan; mitolojik figür olarak "Çokluk" kavramıyla ilgili de sorunlar söz konusudur. Bedenden ayrılmış karakterinin, tüm dünyayı kapsayan bir çevrimiçi iletişim akışında yoğunlaşan bilgisayar okuryazarı maddi olmayan emekçilerden oluştuğunu düşündüğümüzde, söz konusu kavram bir kat daha kuşku duyulur bir hal almaktadır. (Antonella Corsani'den alıntılayacak olursak,) bu amorf yaratık, egemenliği ihtilaflı olmadığından kimliğe ihtiyaç duymayan kentli erkek işgücünün son sığınağı olabilir mi (Corsani, 2007)?

Çokluğun büyük ölçüde kentli erkek işçiden oluştuğunu gösteren başka bir kanıt daha mevcuttur. Negri ve Hardt, örneğin üretimin "post-Fordist" yeniden yapılandırılmasını, fabrikayı bölgeden ayırma işi şeklinde açıklar. Ne var ki gerçekte, endüstriyel emeğin esas kısmı "üçüncü dünyaya" akıtılırken hizmet sektöründeki büyüme, çok büyük oranda yeniden üretim emeğinin ticarileşmesinin, dolayısıyla fabrikadan değil, evden "bölgeye" doğru bir "akışın" ürünü olagelmiştir.

Son olarak, maddi olmayan emeğin egemenliği altında, emeğin kaçınılmaz olarak homojenleşmesi hipotezi geçerli kılınamaz. Marx bu değerlendirmede yanılmıştır. Kapitalizm tarihsel olarak farklı emek biçimlerini gerektirmiş ve bunlardan ciddi şekilde çıkar sağlamıştır. Kapitalist gelişmeye ev içi emek ve yeniden üretim açısından (ve aynı zamanda bu kapitalist gelişmenin sistemli bir şekilde "az geliştirdikleri" açısından) baktığımızda bile, bu çok açıktır. Feminist tarihçiler, her ne kadar çekirdek aile kapitalizm öncesi ilişkilerin bir mirası olarak düşünülemeyecek olsa da kapitalizmin ev içi emeği asla sanayileştirmediğini gözler önüne sermiştir. Ev içi emek, 19. yüzyıl sonlarında kapitalizmin hem erkek işçileri edilgenleştirmek hem de daha yoğun bir emek sömürüsünü ve dolayısıyla bunun yeniden üretimine yapılan yatırımda ciddi bir sıçramayı gerektiren tekstilden ağır sanayiye (Marksist terimlerle, mutlak artı değerden göreli artı değere) geçişi desteklemek için sanayileşmenin doruk noktasında tertip ettiği bir oluşumdur. Ev içi emeğin oluşumu, aile ücretinin tesisine yol açan ve Fordizm ile son bulan kapitalist stratejinin bir parçasıydı. Ev işlerinin, Bolşevik Devrimi'nin ilk yıllarında girişilen türde, tam anlamda sa-

nayileşmesi şüphesiz ki bir seçenekti, bazı sosyalistlerin ve hatta bazı feministlerin bile tavsiye ettiği bir seçenekti. Ne var ki, ne 19. yüzyılda ne de hemen akabinde 20. yüzyılda buna gerçek anlamda kalkışılmıştır. Kapitalizmde görülen yeni döneme ait değişimlere rağmen, ev işi hiçbir zaman sanayileşmemiştir.

Bu, ücretsiz ev içi emek/emekçi deneyimi karşısında sınandığında, egemen emek biçiminin diğer bütün emek biçimlerini kendisine eş kıldığı yönündeki Marksist ilkenin, tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca fabrika dışında kaldıklarında ve/veya hayatlarının bütününün sistemli bir şekilde düzenlenmesine karşı dirençlerini kıracak güce sahip olmadıklarında, işçileri ayırma/dağıtma ihtiyacı gibi dolaylı ekonomik etmenlere uyum sağlamaya da yatkın olunması gerekmektedir. Bu, "gerçek tahakküm" rejiminin, emek biçim ve koşullarında tam bir homojenleşme süreci olmaksızın da sağlanabildiği ve de süreksizliklerin kapitalist ilişkilerin yeniden üretiminin temeli olduğu anlamına gelir.

Değinilecek son başlık, duygulanımsal emeğin maddi olmayan emek kuramına oynadığı roldür. Maddi olmayan emek, aslında hem bilişsel hem de duygulanımsal bileşene sahiptir ki bu, kentsel alanlarda küresel ekonominin yeniden yapılandırılmasının iki ana boyutunun bölünmesini ima eder: hizmet sektörünün gelişmesi ve emeğin bilgisayarlaşması. Bu bağlamda, maddi olmayan emek dağıtılabilirken, duygulanımsal emek de aslında genellikle piyasalaşmış yeniden üretken işi tanımlamada kullanılmaktadır. Ne var ki buradan, duygulanımsal emeğin cinsiyetçi iş bölümünün bir ifadesi olduğu sonucunu çıkarmak hata olacaktır. Bu, Negri ve Hardt'ın maddi olmayan emeğin bilişsel bileşeninden "akıl emeği halini alan" (Hardt & Negri 2004, s. 109) ve duygulanımsal emekten (Dorothy Smith'ten alıntıyla) "bedensel biçimdeki emek" (Hardt & Negri, 2000, s. 293) olarak söz ederek teşvik etmeye istekli olduğu bir kelime oyunudur. Eyleyimleri böyle cinsiyetçi, hiyerarşik bir şekilde haritalayarak Negri ve Hardt, toplumsal eşitliğin kadın tarafının unutulmadığına ve yeni üretken güçlere ilişkin bakış açılarının toplumsal hayatın tamamını kucakladığına dikkat çekerek feminist harekete selam etmektedir (Schultz,

2006). Gelgelelim ben duygulanımsal emeğin, bizi cinsiyetçi bir iş bölümünün altını çizmenin çok daha ötesine götürdüğünü savunuyorum. Duygulanımsal emek, her ne kadar zaman zaman "kadın emeği" şeklinde de tanımlanıyor olsa da cinsiyete dayalı emek biçimlerine atıfta bulunmaz. Duygulanımsal emek; emeğin etkileşimli karakterine, iletişim akışlarını destekleme gücüne atıfta bulunur. Dolayısıyla kendisiyle ilişkili eyleyimler bakımından çok değerlidir. Duygulanımsal emek kavramının nasıl inşa olduğu ve mevcut emek haritasında nerede mevzilendirildiği dikkate alındığında bu, çok açıktır.

Duygulanımsal Emek ve Duygulanımın Kökeni

Duygulanımsal emek kavramının çıkış noktası; 1970'ler ve 1980'lerde, Fransız ve İtalyan radikal düşüncesinde anti-Hegelci isyanın bayrağı, Foucault'nun çalışmalarında ilham aldığı iktidarın doğası incelemesinde bir referans noktası olan, 17. yüzyılda yaşamış Hollandalı filozof Spinoza'nın felsefesidir. Spinoza; Negri ve Hardt'ın üzerine çalıştığı, yazdığı ve çalışmalarındaki, özellikle de *Ortak Zenginlik* kitabındaki, ontolojik temelin giderek artan varlığından da anlaşılacağı üzere ciddi ölçüde ilham aldığı bir yazardır. Spinoza, Negri ve Hardt'ın önerdiği yeniden oluşturulmuş Marksist kurama ruh, felsefe ve bilgelik katar. Hâlihazırda Deleuze ile Guattari'de görüldüğü gibi, Negri ile Hardt'ta da devrimcileri tarihsel oluşun rolüne sürgün gönderen aşkın güçlerin gelişmesi şeklindeki Hegelci tarih bakışına yanıt, Spinoza'nın Rönesans doğalcılığı ve içkinci materyalist ontolojisidir. Spinoza ayrıca "insan doğası" ile ekonomi politik arasında, tam da duygulanımsal emeğin serpildiği ontolojik kök olan "duygulanım" nosyonundan yola çıkarak son derece önemli bir bağlantı sunar.

Duygulanım ve Duygulanımsal Emek'in bir soyağacı için kritik önemi olan metin; Spinoza'nın duygulanım, yani daimi bir etkileşim ve kendilik üretimi süreci olarak "oluş" düşüncesinde köklenen, Kartezyen olmayan, materyalist bir akıl-beden ilişkisi bakışı geliştirdiği (Spinoza, 1955) *Etika*'nın (1677)* Üçüncü Bölümü'dür.

* Spinoza, Etika Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak, Kabalcı Yayınevi, İstanbul. 2011 (*ç.n.*).

Spinoza'da "duygulanımlar" bedenin, eyleme gücünü artıran veya azaltan küçük değişiklikleridir. (Spinoza, 1955, s. 130). Spinoza bunların içimizden geldiklerinde etkin, olumlu; dışımızda bir şey tarafından uyandırıldıklarında ise edilgen, olumsuz ("*passion*") olabileceklerini belirler. Dolayısıyla Spinoza'nın etikası: Sevinç gibi etkin, güçlendirici duyguları geliştirmemiz ve bizi eylemekten alıkoyabilen, tutkuların kölesi yapabilen edilgen, olumsuz duygulanımlardan kurtulmamız yönünde bir tavsiyedir. İşte Negri ve Hardt'ın siyasi vizyonlarına dahil ettikleri şey, bu eyleme [act] ve etkinme [be acted] gücü anlamında "duygulanım" nosyonudur. "Duygulanım" bir düşkünlük veya sevgi hissine işaret etmez. Bilakis, iktidarlarımızı genişleten ve salt oluşumuzun sonsuz üretkenliğini değil, aynı zamanda gündelik hayatın dönüştürücü ve dolayısıyla hâlihazırda siyasi karakterini de gösteren sonsuz bir takas ve rastlaşma akışındaki etkileşim gücümüze, etkileme ve etkilenme gücümüze işaret eder (Hardt & Negri, 2009, s. 379).

Bu, duygulanımsal emek kuramının, "duygulanım" felsefi kavramını ekonomi ve siyaset düzlemine aktardığı ve bu süreçte günümüz kapitalist toplumunda emeğin, "duygulanım" kavramının anıştırdığı özörgütlenme ve özdönüşüm gücünü geliştiren, *oluşumuzdaki bu ontolojik tabiatı* gerçekleştirdiğini ve genişlettiğini gösteren işlevlerinden biridir. Maddi olmayan emek oldukça etkileşimli olduğundan ve de sadece fiziksel enerjileri değil, aynı zamanda işçilerin bütün öznelliğini harekete geçirdiğinden, *modern kapitalizmde duygulanımın bütün emek biçimlerinin bir bileşeni olduğu* (Hardt & Negri, 2004, s. 108) yönündeki tezi ben buradan okuyorum. Bu savla Negri ve Hardt, oluşumuzun ontolojik olasılıkları ile ekonomik hayatımızla uyuşan, adeta "tarihin başlangıcı" gibi yeni bir tarihsel evrenin gelişine işaret eden eyleyimler arasında eşsiz bir uyum olduğunu ileri sürer (Hardt & Negri, 2009, s. 377). Duygulanımsal emek aynı zamanda, maddi olmayan emeğin metalaşmış yeniden üretken emeği ve daha müphem bir şekilde piyasa dışı yeniden üretken karakteristiği olan geniş bir dizi faaliyeti kapsayacak şekilde genişlemesine de hizmet eder. Ancak, ileride göreceğimiz üzere, duygulanımsal emeğin esas işlevi, bir zamanlar "kadının yeniden üretken" emeği ile ilişkilendirilen

niteliklerin artık genelleştiğini, böylelikle çalışan erkeklerin de giderek kadınlarla aynı duruma geldiğini ileri süren *emeğin cinsiyetsizleşmesidir.* Daha önce de ifade edildiği üzere, duygulanımsal emeğin cinsiyetçi bir işbölümüne yol açmaktan ziyade, en azından toplumsal hayattaki önemli bir etmen ve feminist bir bakış açısı için bir temel anlamında, *bu ayrımın sonu anlamına gelmesi* de bundandır.

Duygulanımsal Emek ve Emeğin Cinsiyetsizleşmesi

Emeğin nasıl "cinsiyetsizleştiğini" ontolojik düzlemden ekonomi düzlemine geçişinin hemen ardından, duygulanımsal emeğin gerçekleştirdiği dönüşümde görmek mümkündür. Hâlihazırda belirtildiği üzere, duygulanımsal emeğin ontolojik boyutunun yanında bir de sosyolojik boyutu vardır. Maddi olmayan emeğin bilişsel bileşeniyle aynı şekilde, emeğin bilgisayarlaşması ve internetin getirdiği faaliyetlerde somutlaşan duygulanımsal emeğin, bu nedenle özellikle yeniden üretimin ticarileşmesine işaret eden hizmet sektörü faaliyetlerini tanımladığı, sıklıkla ifade edilmiştir. Bu bağlamda, feminist sosyolog Arlie Hochschild'in "duyguların metalaşması" ve "duygusal emek" üzerine yaptığı çalışmalar, duygulanımsal emek kuramı üzerinde de açık bir etkiye sahip olmuştur (Hardt & Negri, 2004, s. 375; Hardt & Negri, 2009, s. 407).

The Managed Heart (1983) [Yönetilen Kalp] kitabında, Hochschild'in 1980'lerde Amerikan iş yerlerinde gerçekleşen değişikliklere ilişkin analizi, buralardaki amaçların ilk işaretiydi. Daha bu kitapta, Daniel Bell'in *The Coming Post-Industrial Society* (1973) [Sanayi Sonrası Toplumun Yaklaşması] kitabından alıntıyla, Hochschild endüstriyel üretimdeki gerileme (1983 yılı itibariyle toplam istihdamda yüzde 6'lık düşüş) ve hizmet sektöründeki gelişmeyle beraber, "son dönemde çoğu işkolunun şeylerden ziyade, insanlarla ilgilenme yeteneği [ve] makine kullanımı becerilerinden çok kişilerarası iletişim becerileri gerektirdiğini" savunmuştur (Hochschild, 1983, s. 9). Hochschild daha sonra uçuş personelinin, yolcuların kaygılarını gidermek, onlara güven ve rahatlık duygusu vermek, yolcuların tacizleri karşısında öfke ve hiddetlerini bastırmak ve bütün bu yaptıklarının fiyatı belir-

lenmiş olduğuna dönük bir hisle hizmet vermek zorunda bırakıldıkları havayolu endüstrisindeki "duygusal emeğe" dikkat çeker. Hochschild sonraki çalışmalarında meseleyi, bir zamanlar aile kurumunun gerektirdiği ve fakat kadınların kitlesel bir şekilde ücretli işgücüne katılımıyla beraber evin dışına çıkmış olan hizmetlerin ticarileşmesinin psikolojik ve toplumsal sonuçlarını inceleme boyutuna taşımıştır.

Negri ve Hardt'ın duygulanımsal emek tanımı, zaman zaman bununla ilişkilendirdikleri endüstriler ve yine bunun atıfta bulunduğu işçi kategorileri açısından bakıldığında, Hochschild'in "duygusal emeği" tanımına oldukça yakındır. Duygulanımsal emek, "rahatlama, esenlik, tatmin, heyecan ve tutku gibi duygulanımları üreten veya yönlendiren emektir" (Hardt & Negri, 2004, s. 108). Bize bunun eğlence ve reklam endüstrilerinde göreceğimiz ve de işçilerin iyi tutumlar, iyi toplumsal beceriler ve eğitim sahibi olmalarına dönük işveren talebinden, öneminin giderek arttığı sonucunu çıkarabileceğimiz türde bir emek olduğu; "avukat asistanları, uçuş personeli" ve de "güler yüzle hizmet vermek" zorunda olan *fast-food* çalışanlarının da duygulanımsal emekçiler arasında olduğu söylenir (Hardt & Negri, 2004, s. 108).

Ne var ki Hochschild'in kuramı ile Negri ve Hardt'ınki arasında önemli farklılıklar söz konusudur. Hochschild'in analizi, *duygusal emeğin esas öznesinin kadınlar olduğu* konusunda en ufak bir şüpheye yer vermez ve her ne kadar bu, kamusal düzlemde sunulan ücretli bir emek olsa da Hochschild bunun, özünde kadınların her zaman yaptıkları bir iş olduğunun altını çizer. Hochschild'in imlediği üzere, diğer kaynaklardan yoksun olup para konusunda da erkeklere bağımlı olan kadınlar daima, yoksun oldukları maddi kaynaklar karşılığında duygularını bir mülke çevirerek bunu erkeklere vermektedirler. Hizmet sektörünün ortaya çıkışı [Hochschild'in deyişiyle] duygusal emeği daha sistemli, standart ve toplu üretime açık kılmıştır; ancak hâlâ varlığı, kadınların çocukluktan itibaren duygularıyla araçsal bir ilişki kurmak üzere eğitilmekte olduğu gerçeğinden yararlanmaktadır (Hochschild, 1983, s. 171).

Hochschild daha sonra, duyguların ticarileşmesi ile kadınların ücretsiz ev içi emeği reddi arasında doğrudan bir bağlantı kurar. Aslında

Hochschild'in duygusal emek analizi, "feminist devrimin" kadının toplumsal konumu ve aile ilişkileri üzerindeki etkilerine ilişkin daha kapsamlı bir incelemenin bir parçasıdır. Hochschild'in temel kaygılarından biri, kadınların ücretli istihdamına; (ücretli) işyeri değişimlerinin veya yeniden üretken emeğe dönük zamlı kurumsal desteğin veya erkeklerin ev işlerini paylaşmaya istekli olmamasının yol açmış olmasıdır (Hochschild, 2003, ss. 1–3, 37–8). Hochschild'in çizdiği tablo hayli rahatsız edicidir: ebeveynlerin yokluğunda "kendi bakımlarını" üstlenmeye terkedilen ve bu nedenle çoğunlukla ebeveynlerine küs olan çocuklar, zaman zaman sırf çocuklarıyla karşı karşıya gelmemek için işgününü uzatan ebeveynler, huzurevlerine ve dolayısıyla yalnız bir hayata terkedilen yaşlılar ve parasal karşılığı olmayan ilişkilerin giderek daha da değersizleştiği acımasız bir dünya (Hochschild, 2003, s. 131, 145; Hochschild, 1997, ss 212–225).

Bu değerlendirmeler Negri ve Hardt'ın duygulanımsal emek kuramının, Hochschild'in kuramından ayrıldığı noktalardır. Her ne kadar duygulanımsal emek örnekleri çoğunlukla kadınların çalıştığı hizmet sektörü işlerinden alınmış ve de kavram sıklıkla "kadın emeği" olarak etiketlenmiş olsa da (Hardt & Negri, 2000, s. 293) duygulanımsal emek, cinsiyetçi bir iş yapısını tasvir etmez. Tersine, hâlihazırda gördüğümüz gibi, giderek daha iletişimsel, etkileşimli ve üretken toplumsal ilişkilere dönüşmekte olan bütün iş yapılarının, maddi olmayan emeğin bir bileşeni olduğu belirtilir (Hardt & Negri, 2004, s. 108). Negri ve Hardt "emeğin kadınlaşmasından" bu anlamda söz eder. Buradaki esas referans noktaları kadınların kitlesel olarak (ücretli) işgücüne katılımı değil, erkeklerin yaptığı işlerin giderek "kadınlaşmasıdır" ki bu, hemen bütün metinlerinde doğurma ve çocuk bakımı gibi cinsiyete dayalı iş yapılarına atıfta bulunup geçmekten daha fazlasının neden söz konusu olmadığını da açıklamaktadır (Hardt & Negri, 2009, s. 133). Gezegenin en geniş "duygulanımsal emek" havuzu olarak tanımlamamız mümkün olsa da, Negri ve Hardt "kadın emeğinin" ücretli mi ücretsiz mi, ev içi mi ev dışı mı olduğuyla ilgilenmez. Benzer şekilde, kadınların "duygulanım" şantajına karşı yürüttükleri ve refah anneleri ve kadın (özgürlüğü) hareketi mücadelesiyle doruk noktasına ulaşan görünür ve görünmez kitlesel

mücadeleden de bihaber görünmektedirler. Negri ve Hardt, küresel ekonominin yeniden yapılandırılmasını yönlendirdiğini savundukları 1960'lar ve 70'lerin işçi isyanlarını tanımlarken, yalnızca sanayi proletaryasına odaklanır. Sermayenin farklı bir üretim yapısına geçişini sağlayan güç olarak Fiat ve River Rouge'daki işçi kitlelerini görürler (Hardt & Negri 2000, ss. 261–279). Buna karşın, genellikle çağımızın en önemli, en dönüştürücü toplumsal/kültürel devrimi olarak görülen kadının "ev işini reddi", metinlerinde esamesi okunmayan bir konudur. Bu eksiklik sonucunda, duygulanımsal emek kuramı *yeniden üretimin toplumsallaşmasını yönlendiren dinamikleri* ve yeniden üretken emekteki yeni uluslararası ayrımı açıklayamaz. Hâlihazırda gördüğümüz üzere, Negri ve Hardt fabrikalardan topluma taşan emekten söz ederken, 60'lar ve 70'lerde ev içinde meydana gelen ve eskinin pek çok ev tabanlı faaliyetini emek piyasasına iten devrimi ihmal eder. Dahası ikili, yeniden üretken emeğin üretimle birleşmekten ziyade, post-Fordist çağda yeniden şekillenmiş olarak büyük ölçüde göçmen kadınların omuzlarına yüklendiği gerçeğini de gözden kaçırır (Federici, 1999; Ongero, 2003; Parrenas, 2001).

Esasında duygulanımsal emek ve biyopolitik üretim, günümüz kadın hayatının kilit sorunlarına; yani kadınların ücretli emeği yeniden üretim ile birleştirmeye çalışırken karşılaştıkları krizlere, toplumsal yeniden üretimin hâlâ kadının ücretsiz emeğine bağlı olduğu gerçeğine, keza sağlık hizmeti, hastane bakımı ve perakende işteki kesintilere, bunların yanı sıra ev işinin (tüm dünyada) genişlemesine ve hepsinden önemlisi, evin ücretsiz/düşük ücretli emeğin merkezi anlamındaki süregiden işlevine bağlı olarak yeniden üretim emeğinin gerisingeri eve dönmüş olmasına hiç değinmez (Glazer, 1993, Staples 2006).

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, birtakım ön çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Duygulanımsal emeğin genelleşmesi, başka bir ifadeyle bütün emek yapılarına yayılması bizi, kadının yeniden üretken emeğinin sadece özgüllüğünün değil, aynı zamanda varoluşunun ve de bu alanda sürdürülen mücadelenin bir kez daha görünmez kılındığı feminizm öncesi bir konuma geri götürmektedir.

Feminist Yazında Duygulanımsal Emek

Duygulanımsal emek, Negri ve Hardt'ın düşüncesinde, post-Fordist çağda emeğin genel karakteristiği anlamına gelirken feminist akademisyenler açısından, yeniden üretken emeği ve bunun öznelerinin kamusal/ticari alana girişte yaşadığı değişimlere ilişkin ampirik araştırmaları teşvik eden yeni öznellik ve projecilik biçimlerinin yanı sıra yeni emek (çoğunlukla kadın emeği) sömürüsü biçimlerini incelemede analitik bir araç görevi görmüştür. Gelgelelim hizmet sektöründe yeniden üretim ile ilişkili emek biçimlerine ilişkin durum çalışmaları şeklinde gerçekleştirilen bu analizler Negri ve Hardt'ın "otonomi hipotezi"ni desteklememiştir. Montaj hattı işi ile karşılaştırıldığında, "duygulanımsal emeğin" daha yaratıcı görünmesi muhtemeldir; zira bunda, işçiler sürekli öznelliklerinin yeniden ifade bulması/yeniden keşfedilmesi ile meşgul olmak, "benliklerinin" ne kadarını işe vereceklerini seçmek, çatışan çıkarlar arasında arabuluculuk yapmak zorundadırlar. Ne var ki bunları riskli çalışma koşulları, yoğun iş temposu ve de Fordist rejimin çökmesinin beklenen bir sonucu olarak, emeğe dönük neo-Taylorcu bir rasyonelleştirme ve sistemli düzenleme baskısı altında yapmak zorundadırlar.

İş ilişkileri "duygulanımsal" bir hale dönüşüp öznelleştiğinde duygulanımsal emekçilerin karşılaştıkları çelişkiler, garsonluk, büyük ölçekli perakendecilik, modellik ve televizyonlarda yayınlanan gerçeklik programlarında "kendini markalaştırma" gibi işlerdeki duygulanımsal emek üzerine [anılan sıraya göre] Emma Dowling, Kristin Carls, Elizabeth Wissinger ve Alison Hearn'ün (ve diğerlerinin) araştırmalarında titizlikle belgelenmiştir. Çalışmaların her biri, artan rekabet koşulları altında ve işverenlerin güçlenmiş teknolojik denetim kabiliyetleri karşısında, kişinin öznelliği ve kişiliğini neyin ifade ettiğine ve ücretli emek alanında duygulanımların çalışma açısından ne anlama geldiğine dair hayli etkileyici birer tanım getirmektedir. Dowling, örneğin, (Londra'nın birinci sınıf restoranlarından birinde çalışan bir garson olarak) "bir akşam yemeği deneyimi" üretirken kendisine, "duygulanımsal" unsurları (müşteri ile sohbet, onu eğlendirme ve değerlendirme) hizmetinin merkezine almasının yanında

bunu, hangi mesafeden göz teması kurup tokalaşacağına vesaire pek çok şeyi net bir şekilde belirten "25 maddelik bir 'servis sıralaması' şeklinde titizlikle düzenlenmiş" son derece sistemli ve yazılı kılavuzlara uygun şekilde yapmasının emredildiğini belirtir (Dowling, 2007, ss. 120–121).

Carls ise, perakende sanayini referans alarak, işçiler arasında yeni işbirliği olanakları ve "çalışma koşullarının ortak bir şekilde benimsenmesinden" ziyade, duygulanıma dönük giderek artan odağın temel bir emek denetim yöntemi ve stratejisi olduğunu öne sürmüştür (Carls, 2007, s. 46). Maliyet düşürme, rekabet ve pek çok gözetim aracı sayesinde, kıyafet yönetmeliğinden tuvalet molasına kadar her şeyin düzenlendiği ve güçlendirildiği katı bir çalışma disiplini ile karakterize edilen bir çalışma ortamında, personel-yönetim ve personel-müşteri ilişkilerindeki duygulanım ve etkileşime dönük bir odak, işçiler arası dayanışmadan ziyade, işçilerin davranış kuralları ile şirket hedeflerine ulaşılması için gerekli sorumluluğu içselleştirmesine ve emek pratiklerinin bireyselleşmesine; gelecekteki istihdam yoğunluğuna göre emeğin geçicileştirilmesi ve daimi güvencesizliğe ilişkin bütün dinamiklere yardım etmektedir (Carls, 2007, ss. 49–51).

İş disiplininin asli unsurlarından biri olarak güvencesizlik, Elizabeth Wissinger'in moda ve özelde modellik endüstrisindeki duygulanımsal emek analizinin bir teması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, kişinin bedeni, benlik algısı ve yansıtılan imge üzerinden süregiden kesintisiz bir çalışma anlamında, hayatın işle gerçek anlamda iç içe geçtiği bir faaliyet olarak bir modelin yaşamının merkezinde yer almaktadır. Bununla birlikte görünüşteki öz değerlenme, yüksek ücretsiz emek düzeylerini gizlemekte ve işçileri, sürekli ertelenen mükâfatları ve de "bazen işin sona ermesini bile beklemeden" bir "eğlence" olmaktan çıktıkları an, derhal kovulabildikleri mutlak bir vazgeçilebilirlik rejimini kabul etmek zorunda bırakmaktadır (Wissinger, 2007, ss. 252–53, 255–57).

Son olarak, Hearn'ün televizyonlarda yayınlanan reality şov programlarındaki "kendini markalaştırma" üzerine yaptığı inceleme, doğrudan doğruya duygulanımsal emeğin yaratıcı bir faaliyet ve kendini

ifade etme aracı olduğu varsayımına karşı çıkar. Hearn'ün incelemesi; işçilerin duyguları ve kişiliklerinden yararlanılırken sunulan kendiliğin belli dikteler ve disiplin yapıları tarafından şekillendirildiğini, "öznellik" ve yaşanmışlıkların satışının gerçekte hiçbir emek sarf edilmiyor gibi gösterilerek üretim maliyetini düşürmeye dönük idari bir hile olduğunu gözler önüne serer (Hearn, 2010).

Örnekler çoğaltılabilir; sonuç hep aynıdır. Özetlemek gerekirse özerk, özörgütlenmeli bir emek biçimi olmak yerine, kendiliğinden "komünizme giriş" yapıları üreten duygulanımsal emek, işçiler açısından emir altında sunulan, gözetlenen ve üretim kapasitesi değeri en az herhangi bir fiziksel emek biçimindeki gibi ölçülen ve nicellenen teknik ve yabancılaştıran bir deneyimdir (Dowling, s. 121, 128). Duygulanımsal emek aynı zamanda işçilerde daha yoğun bir sorumluluk ve zaman zaman da kibir duygusu yaratan, dolayısıyla duyulan adaletsizlik hissi karşısında herhangi bir isyan olasılığını ortadan kaldıran bir emek biçimidir.

Yukarıdaki duygulanımsal emek tanımlarında genelleme yapmak mümkündür. Negri ve Hardt'ın tasavvur ettiği "emeğe içkin" ve "sermaye harici" ortaklık yaratan duygulanımsal emeği niteleyen çok az iş faaliyeti, bu emek tarafından üretilmektedir. Carls'ın da işaret ettiği üzere, "işbirliğinin ve kolektif eylemliliğin gelişmesi kendiliğinden oluşan, emeğin post-Fordist yeniden örgütlenmesi mantığına özgü bir süreç değildir..." (Carls, 2007, s. 58). Garsonlar veya perakende endüstrisi çalışanları ile müşteriler, bebek bakıcıları ile bakımından sorumlu oldukları çocuklar, hemşireler ve sağlık çalışanları ile hastalar arasındaki ilişkiler "müşterek"in kendiliğinden oluşan üretimi değillerdir. Az sayıda personelin, günün gereği olarak üretimi hızlandırdığı, güvencesizliğin yüksek düzeyde bir güvensizlik ve endişeyi beraberinde getirdiği neoliberal çalışma ortamında duygulanımsal emek, ortaklıkların keşfine değil, gerilim ve çatışmalara neden olmaktadır (Carls, 2007, s. 46). Esasen, iş ilişkilerinin birikim adına yapılandırıldığı bir emek rejiminde, emeğin otonom bir karaktere sahip, özörgütlenmeli olduğuna ve ölçüm ve nicelleştirmeden kaçtığına dönük bir inanış, sadece bir yanılgıdan ibarettir.

Kapitalizmin canlı emeğin bütün gücünü/üretkenliğini "ele geçiremiyor" olması, kapitalist bir mantık altında toplanan emeğin, işçilerin ruhlarını yönlendirerek, çarpıtarak ve yapılandırarak akıllarına nüfuz ettiği gerçeğinden bir şey eksiltmez. Bunun ayırdında olan Maurizio Lazzarato (1996) maddi olmayan emeğin hegemonyası altında "işçilerin kişilik ve öznelliklerinin organizasyona ve emre duyarlı kılınmak zorunda olduğunu" belirtir (Dowling, 2007, s. 121). Hochschild de bu görüşe katılacaktır. Hochschild duygusal güçlerine el koymak için kullanılan idare tekniklerine karşılık, "duygusal işçilerin" son çare olarak başvurduğu farklı stratejilerin varlığını gözlemlemiştir. Bazıları ruhunu ve bütün benliğini işine verip müşterilerin kaygılarını kendi kaygısı bilirken bazıları kendilerini mesleklerinden tümüyle yalıtarak kendilerinden beklenen duygulanımsal emek içeriğini mekanik bir şekilde "canlandırmakta", bazılarıysa bu iki uç arasında bir denge tutturmaya çalışmaktadır (Hochschild, 1983). Ne var ki emeğin kendi doğasında var olan verili, otomatik bir müşterekleşme durumu asla söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle, olası böbrek rahatsızlıklarını hesaba katmaksızın müşterilere içki teklif etmemiz gerektiğinde, onları satın alım güçlerinin yetmeyeceği kıyafetler, arabalar, mobilyalar almalarına ikna etmek veya aldığımız talimat uyarınca onlara egolarını şişirecek methiyeler düzmek zorunda olduğumuzda "müşterekleşme" üretilmiş olmaz. Esasında, hâlihazırda belirtildiği üzere, "özerklik" olarak görünen şey genellikle işverenlerin ihtiyaçlarının içselleştirilmesinden öte bir şey değildir.

Buna karşın, uçuş personeli Steven Slater'ın müşterilerine boyuna "Emredersiniz" demeye son verme kararında ve kimi diğer "heba olan" mücadelelerde dramatize edildiği gibi, duygulanımsal emek karşıtı mücadeleler yok değildir ve belki de Negri ve Hardt'ın çalışmasının bu gerçeği görmezden gelmesindeki temel nedenlerinden biri de budur (King, 2010).

Bu, tesadüf değildir. Negri ve Hardt'ın duygulanımı öncelikli olarak etkileşim, özörgütlenme ve işbirliği şeklinde tanımlamadaki ısrarları, bu emeğin temelini oluşturan muhalif ilişkilerin tanınmasını imkânsız kılar. Dahası bu, duygulanımsal emekçilerin, diğer insanların

yeniden üretimlerinin bağlı olduğu bir emeğin reddedilmesiyle ortaya çıkan suçluluk duygusunun üstesinden gelmelerini sağlayan stratejilerin değerlendirilmesini de imkânsız kılar. Ancak duygulanımsal emeği iki misli, çelişik işlevde yeniden üretken emek olarak, insanlığın yeniden üretimi ve işgücünün yeniden üretimi olarak düşündüğümüzde, bakımını üstlendiğimiz kişileri yok eden değil, güçlendirecek türde mücadele biçimleri ve reddiyeler tahayyül edebilmemiz mümkündür. Bu anlamda kadınların, ücretli bakıcılığın yanı sıra ücretsiz ev içi emeğin de temelinde yatan sömürü ve duygusal şantajı reddinin farkına varması ve dahası bu emeğe bağımlı olanları özgürleştirmesi dolayısıyla feminist hareketin verdiği ders son derece önemlidir.

Duygulanımsal emeğe dönük bu farkındalık ve stratejik yaklaşım imkânsız değildir; ancak bu söz konusu faaliyet, sermaye tarafından ve sermaye için örgütlenen bir emek olarak değil, post-kapitalist toplumda hâlihazırda örnek teşkil eden bir faaliyet olarak sunulduğu takdirde mümkündür.

Sonuçlar

Duygulanımsal emek etiketi altında yürütülen analizlerin, piyasanın yeni emek biçimleri, özellikle de ticarileşmiş yeniden üretken emek (çoğunlukla kadın emeği) üzerine odaklanıyor olmaları önemlidir. Bu, yeniden üretime ilişkin pek çok görevin piyasalaşmasının, 1980'ler ve 1990'lar süresince kadınların ücretsiz emek karşısında sürdürdükleri mücadelelere bir tepki olarak da ortaya çıkmış olan, yeni dünya ekonomisindeki temel yeniliklerden biri olması nedeniyle, bir açıdan beklendik bir durum olsa da diğer taraftan sorunlu bir dönüştür de. Zira piyasalaşmış yeniden üretken emeğe dönük bir odak, ev içinde hâlâ sürdürülmekte olan ücretsiz emekleri ve bunların ücretli işçiler olarak kadınların konumu üzerindeki etkilerini bir kez daha gizleme tehlikesini barındırmaktadır. Daha da önemlisi, piyasa işine ve (Negri ve Hardt'ın bakış açısında) üretim/yeniden üretim, ücretli/ücretsiz arasındaki ayrımların çökmesine dönük hâkim vurgu, 1960'larda ücretsiz işçilerin mücadelesinin zorla ön plana çıkardığı kapitalizmin doğasına ilişkin temel bir gerçeği belirsizleştirme tehli-

kesini barındırmaktadır. Şöyle ki: Sermaye birikimi muazzam bir ücretsiz emek toplamından; hepsinden önemlisi, dünya proletaryasının büyük sektörlerinde değer düşürümü anlamına gelen yeniden üretken emekteki sistemli değer düşürümünden beslenmektedir. "Duygulanımsal emek", yeniden üretimin yeniden yapılandırılması üzerinden okuduğumuz, harici bir prizmaya dönüştüğünde veya üretim/yeniden üretim, ücretli/ücretsiz emek ayrımlarının bütünüyle ortadan kaldırıldığı bir dünya görüşünün kılavuzu halini aldığında, kaybolma riskiyle karşı karşıya olan da işte bu teşhistir.

Kaynakça

Boris, E. & Klein, J. (2007). "We Are the Invisible Workforce. Unionizing Home Care." içinde D. S. Cobble ed, *The Sex of Class, Women Transform American Labor*. Ithaca, NY: Comell University Press.

Carls, K. (2007). Affective Labor in Milanese Large Scale Retailing: Labor Control and Employees' Coping Strategies. *Ephemera*, Vol. 7(1), ss. 46–59.

Casarino, C. & Negri A. (2008). *A Conversation on Philosophy in Praise of the Commons and Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Corsani, A. (2007). Beyond the Myth of Woman: The Becoming-Transfeminist of (Post-) Marxism. *SubStance* # 112, Vol. 36, no.1, 2007, ss. 107–138.

Dowling, E. (2007). Producing the Dining Experience: Measure Subjectivity and the Affective Worker. *Ephemera*, Vol. 7(1), ss. 117–132.

Federici, S. (1980). Wages against Housework. içinde E. Malos (ed.), *The Politics of Housework*. Cheltenham: New Clarion Press.

Federici, S. (1999). Reproduction and Feminist Struggle in the New International Division of Labor. içinde M. Dalla Costa & F. Dalla Costa ed. (1999) *Women, Development and Labor Reproduction*. Trenton, NJ: Africa World Press.

Federici, S. (2008). Precarious Labour: A Feminist Viewpoint, *In the Middle of a Whirlwind. 2008 Convention Protests, Movement and Movements*. Erişim adresi: www.inthemiddleofawhirlwind.info

Federici, S. (n.d.). The Development of Domestic Work in the Transition from Absolute to Relative Surplus Value. Yayınlanmamış metin. Kopyası için erişim: S. Federici, silvia.federici@hofstra.edu.

Federici, S. & Caffentzis, G. (2009). Notes on the Edu–factory and Cognitive Capitalism (Caffentzis, G ile birlikte. içinde Edu-factory Collective Eds., *Towards a Global University. Cognitive Labor, the Production of Knowledge and Exodus from the Education Factory*. Brooklyn, NY: Autonomedia.

Gilman, C.P. (1903). *The Home, Its Work and Influence*. New York:McClure, Phillips, & Co.

Hardt, M. (1993). *Gilles Deleuze: An Apprenticeship in Philosophy.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Hardt, M. (1999). Affective Labor, *Boundary* 2 26.2 (1999), ss. 89–100.

Hardt, M. & Negri, A. (2000). *Empire.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hardt, M. & Negri, A. (2004). *Multitude—War and Democracy in an Age of Empire.* London: Penguin Press.

Hardt, M. & Negri, A. (2009). *Commonwealth.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hayden, D. (1985). *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities.* Cambridge, MA: The MIT Press.

Hearn, A. (2010). Reality Television, *The Hills,* and the Limits of the Immaterial Labor Thesis. *tripleC-Cognition, Communication, Co-operation,* Vol. 8, No. 1

Hochschild, A.R. (1983). *The Managed Heart. Commercialization of Human Feeling.* Berkeley: University of California Press.

Hochschild, A.R. (1997). *Time Bind.When Work Becomes Home and Home Becomes Work.*New York: Metropolitan Book.

Hochschild, A.R. (2003). *The Commercialization of Intimate Life.* Berkeley: University of California Press.

King, L. (2010). Steven Slater ile röportaj. Erişim adresi: transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/1010/26/lkl.01.html

Kopp, A. (1967). *Ville et Revolution: Architecture et Urbanisme Sovietiques des Annees Vingt.* Paris: Editions Anthropos.

Lazzarato,M. (2008). From Knowledge to Belief, from Critique to the Production of Subjectivity. European Institute for Progressive Cultural Policies (eipcp). Erişim adresi: Eipcp.net/transversal/0808/lazzarato/en

Negri, A. (1991). *The Savage Anomaly. The Power of Spinoza's Metaphysics and Politics,* trans. Michael Hardt. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ongaro, S. (2003). De la reproduction productive a la production reproductive. Association Multitudes, *Multitudes,* 2003/2–n. 12, ss. 145–153.

Parreñas, R.S. (2001). *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work.* Stanford, CA: Stanford University Press.

De Spinoza, B. (1955). *On the Improvement of the Understanding, The Ethics, The Correspondence.* New York: Dover Publication.

Schultz, S. (2006). Dissolved Boundaries and "Affective Labor": On the Disappearance of Reproductive Labor and Feminist Critique in Empire. *Capitalism,Nature and Socialism,*- Vol. 17, no. 1, March (2006): ss. 77–82(6).

Sohn-Rethel, A. (1978). *Intellectual and Manual Labor: A Critique of Epistemology.* London: Macmillan.

Terranova,T. (2000). Free Labor: Producing Culture for the Digital Economy. *Social Text,* no. 63, ss. 33–58.

Weeks, K. (2007). Life Within and Against Work: Affective Labor, Feminist Critique, and Post-Fordist Politics. *Ephemera*, Vol. 7(1), ss. 233–249

Wissinger, E. (2007)\. Modelling a Way of Life: Immaterial and Affective Labour in the Fashion Modelling Industry. *Ephemera*, Vol. 7(1) ss. 250–269.

Bilişsel Kapitalizm ya da Enformasyonel Kapitalizm?*

Enformasyonel Ekonomide Sınıfın Rolü

Christian Fuchs

Çeviri: Kemal Özdil

Giriş

Bu bölüm enformasyon çağında sınıf sorununu öne çıkarıyor. 21. yüzyıldaki sınıf analizinin yenilenmesine bir katkı sunmayı ve sınıfın, çağdaş toplumu ve çağdaş toplumda enformasyonun rolünü analiz etmek için merkezi bir kavram olduğunu göstermeyi amaçlıyor.

Sosyal bilimlerde sınıf üzerine iki temel yaklaşım Marksçı ve Weberci sınıf kavramlarıdır (Wright, 2005). Marksçı sınıf kavramı sömürüyü vurgularken Weberci kavram sınıfı, piyasada ortaklaşa biçimde belirli yaşam olanaklarına sahip bir insan grubu olarak alır. Bu olanaklar, mallara sahip olmakla ve gelir elde etmek için fırsatlarla ilgilidir ve meta ya da emek piyasası koşulları altında temsil edilirler (Weber, 1978, s. 926). Marksçı sınıf kavramı "özgürleştirici toplumsal değişime ilişkin siyasal bir tasarıda merkezi bir yer bulur" (Wright, 2005, 718). Marksçı görüş dinamik, tarihsel ve ilişkiseldir; sınıf, çatışan çıkarlara sahip antagonistik, karşıt sınıflar arasında tarihsel toplumsal bir ilişkidir (Thompson, 1960b, s. 24; Thompson, 1968, ss. 8-10 [39-41] **).

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Diyar Saraçoğlu'na teşekkür ederiz (ed. n.).

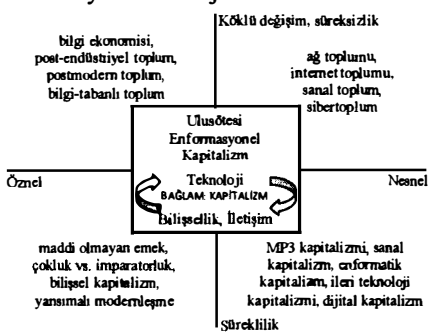
** Bundan sonra kaynakların Türkçe referansları köşeli parantez ([]) içinde gösterilecektir (ç.n.).

Eğer birisi günümüzde enformasyonel kapitalizmden söz edebileceğimizi düşünüyorsa, dijital çağda sınıf sorusunu ortaya atmak ve onun sürekliliğini ve süreksizliğini tartışmak önemlidir. Manuel Castells'e göre ekonomi, bir üretim tarzı (kapitalizm) ile gelişme tarzı (enformasyonalizm) arasında karşılıklı bir ilişkiden meydana gelir (Castells, 2000, s. 14). Castells, enformasyonalizmin "1980'lerden itibaren girişilen kapitalist yeniden yapılanma süreci" tarafından hızlandırılan, yönlendirilen ve şekillendirilen yeni bir gelişme tarzı olduğunu, "böylece yeni tekno-ekonomik sistemin yeterli ölçüde enformasyonal kapitalizm olarak karakterize edilebileceğini" öne sürüyor (Castells, 2000, s. 18). Enformasyonel üretim güçleri diyalektik olarak sınıfsal ilişkilere bağlıdırlar. Bu diyalektik, çağdaş kapitalist ekonominin dinamiğini ve antagonizmalarını üretir (Fuchs, 2008b). Enformasyonel üretim güçleri, kapitalist çıkarların, stratejilerin ve yeniden yapılanmanın aracı ve sonucudur. Teknoloji karmaşık yollarla toplum tarafından şekillendirilir ve onu şekillendirir. Çağdaş toplumdaki tarihsel yenilik, toplumda ağların olması değil; fakat üretim, iktidar, sömürü, hegemonya ve mücadele süreçlerinin ağlaşmış enformasyon ile iletişim teknolojilerinin ve bilgi süreçlerinin aracılık ettiği ulusötesi ağlar halini almasıdır (Fuchs, 2008b). Enformasyonel kapitalizm bir ulusötesi örgütsel modele dayanır, örgütler ulusal sınırları aşarlar. Yeni olan boyut ise örgütlerin ve toplumsal ağların gitgide küresel olarak dağılmış olmaları, faillerin ve altyapıların küresel olarak konumlanmaları ve dinamik olarak değişmeleri (yeni düğümler durmadan eklenebilir ve çıkarılabilir) ve sermaye, iktidar, para, metalar, insanlar ve enformasyonun yayılımının küresel olarak yüksek hızda işlemesidir. Küresel enformasyonel ağ kapitalizmi, kendisinin ve parçalarının sınırlarını değiştirmesi ve bağlantılar, birlikler ve ittifaklar kurarak ya da sermaye birikimi amacına hizmet etmeyen veya katkı yapmayan sözkonusu faillerden kurtularak veya onları yok sayarak muhtelif sistemleri kapsaması veya dışlaması bakımından devamlı kendini örgütlediği göçebe bir dinamik sistemdir. Enformasyonel kapitalizm, işleyişlerini ağırlıklı olarak bilişsellik, iletişim ve işbirliği olarak anlaşılan enformasyona ve enformasyon teknolojilerine dayandıran çağdaş toplumların bu parçalarını betimlemek için kullanılan bir kategoridir (Fuchs, 2007, 2008b, 2009).

Bu kitabın merkezi kavramlarından biri bilişsel kapitalizmdir. Bu nedenle bu bölümün 2. kısmında bilişsel kapitalizm yerine neden enformasyonel kapitalizm kavramını tercih ettiğimi ve her şartta enformasyonelleşme ile ilgili iddialarda dikkatli olunması gerektiğini öne süreceğim. 3. kısımda Marksçı sınıf analizinin dayanakları sunuyor, 4. Kısımda ise sınıf, enformasyon emeği ve dijital medya bağlantısını tartışıyorum. Son olarak 5. kısımda bazı sonuçlar çıkarıyorum.

Enformasyon Toplumu Kuramı ve Enformasyonel Kapitalizm

Bilişsel kapitalizm kavramı hakkındaki tartışmalar enformasyon toplumu tartışmasında yer alıyor. Bu söylem enformasyon toplumu kuramlarını karakterize eden iki eksenin ayırt edilmesiyle kuramsal olarak kategorize edilebilir: Birinci eksen toplumsal değişimin yönlerini, ikincisi bu değişimlerin enformasyonel niteliklerini ayırt eder. Geçtiğimiz on yıllardaki dönüşümlerin köklü bir toplumsal değişimi meydana getirdiğini tasavvur eden bu kuramlar süreksizdir. Diğer kuramlar modern toplumun sürekliliklerine vurgu yapar. Daha öznel sosyal kuramlar birey olarak insanların ve bunların toplumdaki düşünüş ve eylemlerinin önemini vurgularken, nesnel sosyal kuramlar tekil bireyleri aşan yapıları vurgular (Giddens, 1984, s. xx). Öznel enformasyon toplumu kuramları insan bilgisinin (düşünce, zihinsel etkinlikler) çağdaş toplumdaki önemini vurgularken, nesnel enformasyon toplumu kuramları kitle iletişim araçları, bilgisayar, internet ya da cep telefonu gibi enformasyon teknolojilerinin rolünün altını çizer.

Şekil 1, Enformasyon toplumu kuramlarının bir tipolojisini gösteriyor.

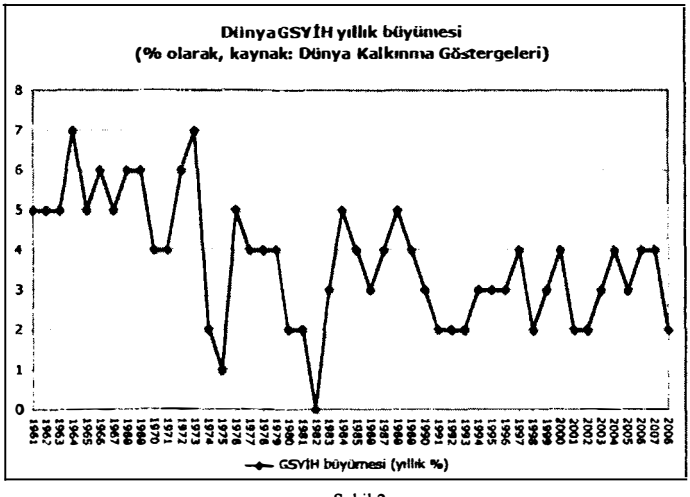
Süreksiz öznel kavramlar, örneğin bilgi ekonomisi (Machlup, 1962; Drucker, 1969; Porat, 1977), sanayi sonrası toplum (Bell, 1976; Touraine, 1971), postmodern toplum (Lyotard, 1984) ya da bilgi-tabanlı toplumdur (Stehr, 2002). Enformasyon teknolojilerinin önemini vurgulayan nesnel süreksiz kavramlar, ağ toplumu (Castells, 2000; van Dijk, 2006), sanal toplum (Bühl, 2000; Woolgar, 2002), sibertoplum (Jones, 1998) ya da internet toplumudur (Bakardjieva, 2005).

Süreksiz enformasyon toplumu kuramları, toplum veya ekonomi gibi makro-sosyolojik kategorilere, toplum ya da ekonominin geçtiğimiz on yıllarda köklü bir dönüşüm geçirdiğini ve şu anda yeni bir toplum ya da ekonomide yaşadığımızı varsaydıklarını ima eden belirli önek terimleri yerleştirir. Bu yaklaşımlar, çağdaş toplumun 100 ya da 150 yıl önce olduğu toplumla ortak hiçbir şeyi yokmuşçasına süreksizliği vurgular. "Eğer yalnızca daha fazla enformasyon varsa, o halde birinin önümüzde neden kökten yeni bir şey olduğunu öne sürmesi gerektiğini anlamak zordur" (Webster, 2002a, s. 259). Nicholas Garnham (2004) bu yüzden enformasyon toplumu kuramını ideoloji olarak nitelendirir. Bu tür varsayımların ideolojik niteliği vardır, çünkü değişim konusunda hiçbir şey yapamayacağımız ve mevcut siyasal gerçekliklere ayak uydurmamız gerektiği görüşüyle uyumludur (Webster, 2002b, s. 267). Peter Golding enformasyon toplumu söyleminin "enformasyonun özelleştirilmesini ve BİT* gelişmelerinin serbest piyasanın genişlemesi içine katılmasını bekleyen ve kutlayan" bir ideoloji olduğunu iddia eder (2000, s. 170). Yeni olana dair sosyolojinin büyüsündeki tehlike, dikkatleri radikal potansiyellerin odağından ve bu potansiyellerin nasıl bastırıldığı eleştirisinden dağıtmak olacaktır (Golding, 2000, s. 171).

Süreksiz enformasyon toplumu kuramlarının kapitalist yapılardaki sürekliliği izlemenin önünü kapattığı konusunda bu eleştirilere katılıyorum. Ancak bu tür eleştiriler, çağdaş toplumun kapitalist karakterinin izahtan muaf olduğunu varsayma eğilimindeler ve bu nedenle süreksiz enformasyon toplumu eleştirilerini ampirik veriye dayandırmazlar ya da bunu nadiren yaparlar. Toplumun nitelikleri, kuramsal

* ICT *(information and communication technologies)* yerine "bilgi ve iletişim teknolojileri" anlamına gelen BİT kısaltmasını kullandık (ç.n.)

varsayımlar yalnızca verilerle desteklendiğinde ikna edici bir şekilde ortaya konulabilir. Bu nedenle geçtiğimiz birkaç on yıldır kapitalist bir toplumda yaşadığımızın ve dolayısıyla kapitalist yapılarda bir süreklilik olduğunun gösterilmesi gerekir. Karl Marx kapitalizmi şu sözlerle niteliyordu: "Kapitalist üretimin itici gücü ve belirleyici amacı, mümkün olduğu kadar sermayenin kendini değerlendirmesi, yani mümkün olduğunca artı değer üretmesi, dolayısıyla emek gücünün kapitalist tarafından mümkün olduğu kadar çok sömürülmesidir" (Marx, 1867, s. 449 [322]). Kapitalizm, var olmaya devam etmek için devamlı sermaye birikimi ihtiyacına dayanan dinamik bir iktisadi sistemdir. Sermaye yalnızca, para getirisine dönüştürülen ödenmemiş emeğin işçilerden çıkarılmasıyla arttırılabilir. "Artı değerin sermaye olarak kullanılmasına ya da yeniden sermayeye çevrilmesine sermaye birikimi denir" (Marx, 1867, s. 725 [560]). Bu sebeple kapitalizmin merkezi bir özelliği, piyasalarda satılan metalar içinde somutlaşan artı değerin üretildiği, böylece artı değerin kâra dönüştürüldüğü ve başlangıç sermayesinin arttırılıp yeniden yatırıldığı kapitalistler ve işçiler arasındaki sınıfsal ilişkilerdir. Bu dinamik bir süreçtir. Kapitalizmin sürekliliğini göstermek için bu yüzden sermaye ve emeğin zaman içinde gelişimini analiz etmek zorundayız.

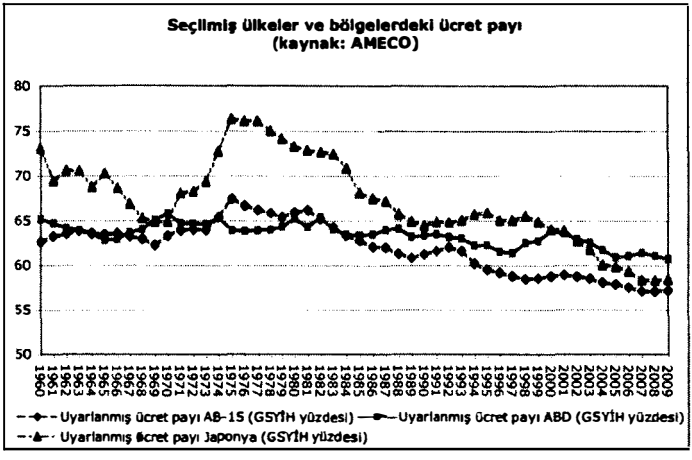
Şekil 2

Şekil 2, dünya çapında gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) 1961-2008 yılları içindeki gelişimini gösteriyor. GSYİH büyümesi yükseliş ve düşüşler içeren çevrimler şeklinde gelişmiş görünüyor. Bu çevrimlerin birleşimi GSYİH büyümesinin daha uzun dalgaları ya da ani durgunluk/kriz evreleri ile sonuçlanabiliyor. 2008 yılı hariç, dünya GSYİH'sinde genel bir büyüme söz konusuydu ki bu da çerçevesini çizdiğimiz dönemde süregelen sermaye birikiminin bir göstergesidir. Fakat GSYİH hem ücretleri hem de kârları barındıran bir gösterge olduğu için kapitalizmin kalbinde yer alan sınıfsal ilişkileri gizler. Sınıfsal ilişkilerin gelişimini analiz etmek için bu yüzden başka verilere başvurmamız gerekir.

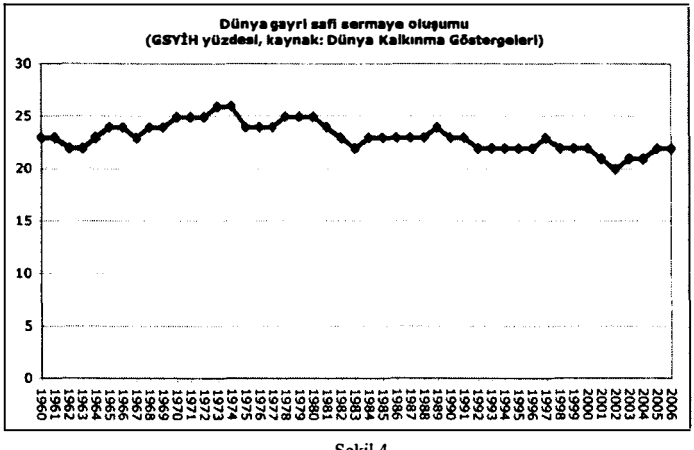
Şekil 3, 1960-2009 yılları arasında AB-15* ülkeleri, ABD ve Japonya için ücret paylarının gelişimini göstermektedir. Ücret payı, gayri safi yurt içi hasıla içindeki toplam ücretin payını ölçmektedir. Ücret payı 1970'lerin ortalarında %65-75'ten yeni binyılın ilk on yılı sonunda %55-60'a düştü. Bunun anlamı, kârlarla bağlantılı biçimde ücretlerin göreli olarak düşmüş olduğudur: ücretlerin azalması köklü biçimde kârları yükseltmiştir. Geçtiğimiz 35 yılda kapitalizm, yukarıdan sınıf mücadelesinin yoğunlaşması tarafından karakterize edilmiştir: şirketler ücretleri görece düşürerek emeğe savaş açmışlardır. Piyasaları ve emek yasalarını kuralsızlaştıran ve şirket vergilerini düşüren devlet politikaları tarafından bu çabalarında desteklenmişlerdir. Bu yüzden 1960-2008 yılları arasında çoğu zaman sermaye birikimi sürekli yüksek düzeylerde kalmıştır. Bu durumun bir göstergesi, sabit değerlere gerçekleşen toplam ilaveleri ölçen gayri safi dünya sermaye oluşumunun bütün bu yıllar boyunca %20'nin üzerinde seyretmesidir (Şekil 4). 1960-2008 yılları arasında bütün mevcut sermayenin bileşik değeri devamlı olarak dünya GSYİH'sının %40'ının üzerindeki oranlarda seyretmiştir (Şekil 5). Şekil 6 AB-15 ülkeleri ve ABD'de 1960-2008 yılları için toplam sermaye varlıklarının büyümesini gösterir. Sermaye varlıklarının kesintisiz büyümesi, geçtiğimiz on yıllarda sermaye birikiminin sürekli kâr getirdiğini gösteriyor. Geçtiğimiz on yıllarda

* 1 Mayıs 2004'te on aday ülkenin katılımından önce Avrupa Birliği üyesi olan ülkelerdir. Bunlar: Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Lüksemburg, Portekiz, İngiltere, Yunanistan (ç.n).

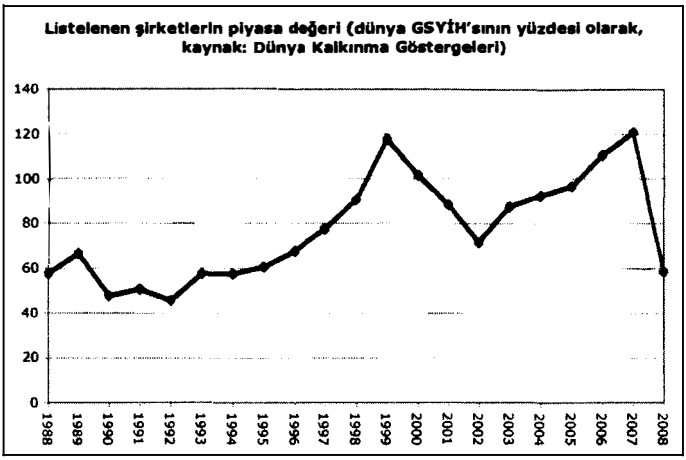
dünya GSYİH'sının, sermaye varlıklarının, gayri safi sermaye oluşumunun ve menkul kıymet değerlerinin sürekli büyümesi, kapitalist bir ekonomide yaşadığımızın bir göstergesidir. Ücret payının düşürülerek kârların büyümesi eğilimi, geçtiğimiz on yıllarda sermaye tarafından sınıf mücadelesinin yoğunlaştırılmasının bir göstergesidir, bu da çağdaş ekonominin süregelen sınıfsal karakterini gösterir.

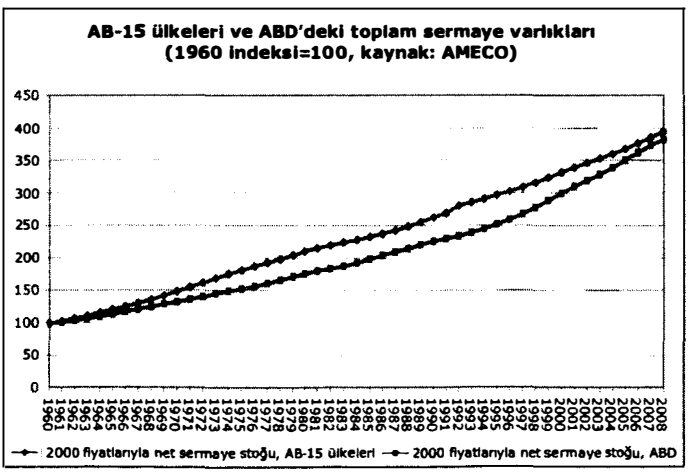
Şekil 3

Şekil 4

Şekil 5

Şekil 6

Sürekli enformasyon toplumu kuramları hâlâ modern kapitalist bir toplumda yaşadığımızı ama temel kapitalist yapıları gösteren biçimlerde önemli değişimlerin gerçekleştiğini vurgular. Öznel sürekli enformasyon toplumu kavramları, örnek olarak yansımalı modernleşme (Beck, Giddens ve Lash, 1994), bilişsel kapitalizm (Vercellone,

2007), semiyo-kapitalizm (Berardi, 2009a, 2009b) ve genel zekâ ile maddi olmayan emektir (Hardt ve Negri, 2000, 2004; Virno, 2004). Bunlar çağdaş kapitalizmde sermaye birikimi için ussal emeğin önemini vurgular. Nesnel sürekli enformasyon kuramı kavrayışı, örnek olarak dijital kapitalizm (Glotz, 1999; Schiller, 2000), sanal kapitalizm (Dawson ve Foster, 1998), ileri teknoloji kapitalizmi (Haug, 2003), MP3 kapitalizmi (Sennett, 2006) ve enformatik kapitalizmi içerir (Fitzpatrick, 2002).

Negri ve Hardt'ın (2000, 2004) maddi olmayan emeğe odaklanmalarına dayanan, bugünkü dönüşümü teknolojik bir dönüşüm olarak nesnel biçimde değil, ama öznel bir dönemeç olarak dile getiren bazı Marksist yaklaşımlar bulunuyor. Maurizio Lazzarato, "metanın enformasyonel ve kültürel içeriğini üreten emeği" anlatmak için *maddi olmayan emek* terimini öne sürdü (Lazzarato, 1996, s. 133). Michael Hardt ve Antonio Negri terimi popüler hale getirdiler ve maddi olmayan emeği, "bilgi, enformasyon, iletişim, bir ilişki ya da bir duygusal tepki gibi maddi olmayan sonuçlar yaratan" emek olarak tanımlıyorlar (Hardt ve Negri, 2004, s. 108).

Franco Berardi semiyo-kapitalizm olarak adlandırdığı şeyin öznel karakterini vurguluyor: "Semiyo-kapital, gerçekte maddi malların üretimi ile ilgili değil; fakat psişik uyarımın üretimi ile ilgilidir" (Berardi, 2009a, s. 45). "Entelektüel, genel üretim sürecinin ayrılmaz bir parçası haline gelme eğiliminde olan bir kitlesel toplumsal özneye dönüşüyor" (Berardi, 2009a, s. 63). Semiyo-kapitalizm Berardi için, "değerlenme sürecinde dilin bütünleştirilmesi" anlamına geliyor (2009a, s. 149). Semiyo-kapitalizm "zihin, dil ve yaratıcılığı, değerin üretilmesi için başlıca araçları olarak alır" (Berardi, 2009b, s. 21); Berardi semiyo-kapitalizmin ruhu işe koştuğunu söyler: "Beden değil ama ruh, tekno-sosyal tahakkümün öznesi haline gelir" (2009b, s. 200).

Christian Marazzi ve Paolo Virno çağdaş kapitalizmin, (Marx'tan ayrı biçimde) bütünüyle öznel bir kavram olarak düşündükleri genel zekâ tarafından şekillendirildiğini söyler. Christian Marazzi "post-Fordizmde, genel zekânın makineler yerine işçilerin bedenlerinde sabit-

lendiğini" yazar (2008, s. 44). "Çağdaş kapitalizmin başlıca üretken kaynağı insanlığın dilsel-ilişkisel becerilerinde, insanları ayırt eden iletişimsel ve bilişsel yetilerinde (dynameis*, güçler) yatar" (Virno, 2004, s. 98). Virno'ya göre genel zekâ kavramı zihne ve insanın dilsel-bilişsel yetilerine atıfta bulunuyor (2004, s. 42). Virno bugün genel zekânın "makine sistemi" içine "vücut bulması yerine canlı emeğin özniteliği olarak var olduğunu" söyler (2004, s. 65). "Makineler sisteminde somutlaşamayan bilişsel ve iletişimsel yeteneklerin bir deposu olması bakımından... bütün post-Fordist dönemin canlı emeği" için kitlelerin zekâsı kavramını kullanır (2004, s. 107). Negri "emeğin üretiminin, kendini kıtlıkla bağlantılı herhangi bir değerlenmenin ötesine yerleştirmenin dışında ayrıca kitlesel birikimi, fabrika birikimi ve benzerlerinin ötesine yerleştiren yaratıcı zihinsel etkinliğe artan biçimde dayalı olduğunu" vurgulamak için bilişsel kapitalizm terimini kullanır (Negri, 2008, s. 64). Nick Dyer-Witheford (2005) bilişsel kapitalizmi "genel zekânın ticari açıdan temellük edilmesi" olarak görür, ama "bilişsel kapitalizmin tayin edici niteliklerinden birinin, en önemlilerinden birinin internet olduğu ileri teknoloji iletişim sistemlerini ayrıntılandırması olduğunu" vurgular. Carlo Vercellone (2007) kapitalizmin dönüşümünü öznel bir dönemeç olarak görür ve dolayısıyla "bilişsel kapitalizm" hakkında "bilginin hegemonyası, zekânın yayılımı ve emeğin gitgide maddi olmayan ve bilişsel karakteri ile bağlantılı bilgiler aracılığıyla bilgi üretiminin hareket ettirici rolü" tarafından karakterize edilen bir dönüşüm olarak söz eder (Vercellone, 2007, s. 16). "Canlı emeğin bilgilerinin sabit sermaye ve şirket örgütlenmesi içine dâhil edilmiş bilgiler üzerinde baskınlığı" olacaktır (Vercellone, 2007, s. 32). Canlı emek ve sabit değişmez sermayenin ölü bilgisi arasında beliren karşıtlık, değer yasasının krizine ve sermayenin yapay olarak (örneğin fikri mülkiyet haklarıyla) değer yasasını dayatma girişimi ile bilginin, genel zekânın kolektif işçilerinin beyinlerine dâhil olarak toplumsallaşması arasında bir karşıtlığa yol açacaktır. Paolo Virno (2004) bu varsayımı 7. tezinde formüle eder: Post-Fordizmde genel zekâ sabit sermaye ile denk düşmez fakat canlı emeğin esas olarak dilsel bir tekrarı şeklinde kendini gösterir.

* Yunanca'da tanrıya özgü güçler, mucizeler anlamına gelen sözcük (ç.n.).

Negri, Vercellone, Virno ve diğerlerinin iddia ettiği gibi teknolojinin rolünün ortadan kalkmadığı mesela şu gerçek yoluyla görülebilir: Dünya çapındaki (örneğin 2009 yılı Forbes Global 2000 listesi gibi satış, piyasa değeri, varlık ve kazançların bileşik bir endeksi ile hesaplanan) en büyük şirketler arasında yalnızca finans, bankacılık, sigorta kuruluşları ve petrol şirketleri değil, artan biçimde AT&T, Verizon Communications, IBM, Telefónica, Hewlett-Packard, Deutsche Telekom, Nippon ya da Microsoft gibi enformasyon teknolojisi üreticileri de bulunuyor. Bilişsel kapitalizm kavramı insan bilgisinin yalnızca üretken bir güç olmadığını, fakat aynı zamanda bu bilginin bilgisayar, internet ve cep telefonu gibi enformasyon teknolojileri yardımıyla saklandığını, paylaşıldığını, iletişimle aktarıldığını ve ağa bağlandığını göz ardı eder. Enformasyonel üretim güçleri hem insan bilgisini hem de enformasyon teknolojilerini barındırır. İnsanlar veriyi yaymak, kullanmak, paylaşmak ve saklamak için teknolojilerden faydalanırlar. Bilgi, teknolojiler yardımıyla ağ tabanlı hale gelir. Maddi olmayan emek ve bilişsel kapitalizm gibi fikirler öznelci ve idealisttir; insan bilişselliğine, iletişimine ve işbirliğine aracılık eden çağdaş toplumun teknik özelliklerini göz ardı ederler.

Eğer diyalektik bir metodolojiye başvurulursa ulusötesi enformasyonel kapitalizm ne sadece öznel ne de sadece nesnel bir dönüşümdür, ancak özne-nesne diyalektiğine dayanır. Nesnel yaklaşımlar tekno-belirlenimcidir ve emek ile faillik biçimlerinin nasıl değiştiğini ihmal ederler; öznel yaklaşımlar teknolojinin failliği şekillendiren ve onun tarafından şekillendirilen bir kuvvet olduğunu ihmal ederler. Dolayısıyla teknoloji-yönelimli nesnel ve öznel bilgi-yönelimli Marksist yaklaşımların her ikisi de yetersizdir. Ancak aynı zamanda daha geniş çerçevede bir diyalektiğin bir kutbunu vurgulamakta haklıdırlar: Ulusötesi enformasyonel kapitalizm kavramı diyalektik düşünmenin her iki hattını bütünleştirir; çünkü enformasyon ve ağların her ikisinin de nesnel ve öznel bir yanı vardır; üretim araçlarını ve üretim ilişkilerini dönüştürürler. Sermayenin yeni stratejiler ve sermaye birikim biçimleri arayışı; bilişsel, iletişimsel ve işbirliğine dayalı emek biçimlerinin toplam emek zamanının belirgin bir miktarını oluşturacak şekilde emeği dönüştürür ("katılımcı yönetimin" özdisiplin ideolojisinin

yükselişinin dayattığı bir gelişme). Fakat aynı zamanda enformasyon teknolojileri ağırlıklı olarak bu emeğe aracılık etmekte ve belirli bir dereceye kadar bu emek, maddi olmayan enformasyonel hizmetlerin yanı sıra, maddi enformasyonel mallar üretmektedir (Fuchs, 2008b). Ulusötesi enformasyonel kapitalizm kavramı bu özne-nesne diyalektiğini yakalar; insan bilişselliğini, iletişimini ve işbirliğini somutlaştıran teknolojilerin ve malların yükselişi ile birbirine bağlı olan bilişsel, iletişimsel ve işbirliğine dayalı emek üzerine kurulu çağdaş kapitalizmi kavramsallaştırır. Enformasyonel kapitalizm öznel bilgi ve enformasyon içinde nesneleşen bilgi arasındaki karşılıklı diyalektik bağlantıya dayanır. Bu yaklaşımın daha iyi temellendirilmiş olduğunu düşünmemin sebebi, diyalektiğin gerçekliği (ona ilişkin tek-boyutlu ve durağan-ideolojik anlatımları sorgulayan) karmaşık ve dinamik olarak kavramaya izin vermesidir.

Ulusötesi enformasyonel kapitalizm, kapitalist gelişmeyi şekillendiren süreklilik ve süreksizlik diyalektiğinin sonucudur. Artı değer, mübadele değeri, sermaye, metalar ve rekabet kapitalizmin temel yönleridir, bu tür biçimlerin nasıl üretildiği, somutlaştığı, biriktirildiği ve dolaşıma sokulduğu olumsal ve tarihseldir. Bunlar farklı kapitalist gelişme tarzlarında kendilerini farklı şekilde dışavurur. Enformasyonel gelişme tarzında artı değer üretimi ve sermaye birikimi kendisini artan biçimde simgesel, "maddi olmayan", enformasyonel metalarda ve bilişsel, iletişimsel ve işbirliğine dayalı emekte dışavurur. Ulusötesi ölçekte sermaye, iktidar ve belirleme kapasitelerinin birikimi, güçlü bir şekilde yeni medya aracılığıyla sağlanmaktadır. Roy Bhaskar (1993, s. 12) yadsımanın* belirlenimci olmayan ve karmaşık karakterini vurgulamak için gerçek olumsuzlama ≥ dönüştürücü olumsuzlama ≥ radikal olumsuzlama arasında ayrım yapmıştır. Olumsuzlamanın

* Burada iki ayrı kavram kullanıldığını belirtmek için, birbirlerinin yerine kullanılabilen *sublate* için "yadsıma", *negation* için "olumsuzlama" kavramlarını seçtik. *Sublate* Almancada *aufhebung* kavramının karşılığı olarak kullanılıyor. İngilizcedeki "daha küçük bir varlığı daha büyük olanın içinde özümsemek/aşmak" (Oxford Dictionary), "ortadan kaldırmak" anlamına gelirken, Almancada daha çok ikincisine yakın olan "ortadan kaldırma, iptal" tanımları kullanılıyor. Okuyucunun, *sublate* için diyalektik düşüncede "aşmak" düşüncesinin de içerildiğini göz önünde bulundurması gerekir. Diyalektik sentez öncesi var olan özellikler kısmen korunurken ortaya çıkan şey yenidir ve eski olan aşılmıştır. Bir anlamda tamamen olmasa da ortadan kalkmıştır (ç.n.).

olumsuzlamalarının hepsi de asli düzeyde değildir, dönüştürücü olan ama radikal olmayan kısmi yadsımalar da bulunmaktadır. Ulusötesi enformasyonel kapitalizmin ortaya çıkışı radikal olmayan fakat dönüştürücü bir yadsımadır.

1970'lerin ortasındaki ikinci dünya ekonomik krizinden sonra Fordist gelişme tarzından post-Fordist kapitalist gelişme tarzına bir dönüşüm gerçekleşti. Kârları arttırmak için yeni stratejiler ve esnek bir birikim ve tahakküm rejimi (Harvey, 1989) ortaya çıktı; ana düşünce, ücretleri düşürmek için ulus devletler üzerinde baskı kurarak kârları arttırmak ve ücret maliyetlerini ve yatırım ile sermayenin yeniden üretim maliyetlerini azaltmak için üretim sürecini merkezsizleştirme ve küreselleştirmeydi, böylece artan bir artı değer üretimi ve dolayısıyla yükselen kârlarla sonuçlanacak biçimde değişken ve değişmez sermaye azalıyordu.

Bilgisayar ağlarının ve küresel ağ örgütlerinin artan önemi kapitalist gelişmenin etkili bir sonucudur. Bilgisayar teknolojisi ve internet, ekonomik değil ama askeri bir bağlamda icat edilip uygulamaya konuldu. Ancak bu teknolojilerin toplumsal yayılımı, kapitalizmin ekonomik yeniden yapılanması için öncelikli olarak oynadıkları rol yüzünden olmuştur. Bilgisayar ağları küresel ağ kapitalizminin, yani ekonomik, siyasal ve kültürel sermayenin artan biçimde siberuzay ve küresel işbirliği ve iletişime dönük diğer yeni teknolojileri kullanan ulusötesi ağ örgütleri üzerine bina edilmesine yardımcı olan birikim, düzenleme ve disiplin rejimleri ortaya çıkmasına izin veren teknolojik temeldir.

Küreselleşme genel olarak toplumsal ilişkilerin yayılımı, yani uzay-zamandaki iletişim ağları olarak tanımlanabilir; küreselleşen bir toplumsal sistem uzay-zamanda sınırlarını genişletir, sonuç olarak toplumsal ilişkiler daha geniş zamansal ve mekânsal mesafelerde sürdürülebilir. Modern toplumda küreselleşme süreçleri doğal kaynakların, araçların, para sermayesinin, iktidarın ve hegemonyanın birikim mantığı üzerine kurulmuştur. Modern toplumun çözmeye çalıştığı temel sorun, daha fazla sermayenin her daim nasıl biriktirileceğidir. Mevcut bir birikim rejimi/tarzı ne zaman içsel sınırlarına ulaşsa ve

krize girse, düzenli birikim süreçlerine geri dönmek için yeni birikim stratejileri ve alanları gereklidir. Bu yüzden küreselleşme, modern toplumda içsel olarak yeni birikim mekânları ve sistemlerinin temellük edilmesi ve üretimiyle sonuçlanan sermaye birikim mantığı tarafından yönlendirilir. Modern toplumun karakteristik olan yapıları ve aktörleri arasındaki antagonizma (toplumsal yapılar üreticilere yabancılaşmıştır, yani başkalarını denetimden dışlayan belirli gruplar tarafından denetlenmektedir), modern toplumun tüm alt-sistemleri için karakteristik olan bir yabancılaşma ve özbelirlenim [self-determination] çatışmasıyla sonuçlanır. Temel çatışma birçok insanın dünyanın artan karmaşıklığı ile baş edememeleridir çünkü yaşamları, erişimi dışında oldukları ve katılamadıkları yabancılaşmış küresel yapılar tarafından artan biçimde şekillendirilmektedir.

Çağdaş kapitalizm bir ulusötesi örgütsel modele dayanır: Örgütler ulusal sınırları aşarlar, yeni olan boyut ise örgütlerin ve toplumsal ağların gitgide küresel olarak dağılmış olmaları, faillerin ve altyapıların küresel olarak konumlanmaları ve dinamik olarak değişmeleri (yeni düğümler durmadan eklenebilir ve çıkarılabilir) ve sermaye, iktidar, para, metalar, insanlar ve enformasyonun yayılımının küresel olarak yüksek hızda işlemesidir. Küresel ağ kapitalizmi, kendisinin ve parçalarının sınırlarını değiştirmesi ve bağlantılar, birlikler ve ittifaklar kurarak ya da bütün olarak sermaye birikimi amacına hizmet etmeyen veya katkı yapmayan sözkonusu faillerden kurtularak veya onları yok sayarak muhtelif sistemleri kapsaması veya dışlaması bakımından devamlı kendini örgütlediği göçebe bir dinamik sistemdir.

İnternet gibi ağ teknolojileri, küresel erişimleri, merkezsizleşmiş yapıları ve yüksek hızları nedeniyle, mekânsal ve zamansal mesafeler boyunca iletişimi ve toplumsal ilişkileri destekler. Phil Graham (2006, s. 1, 72) iletişimin yüksek hızını ve kapsamını hiper-kapitalizm olarak adlandırdığı şeyin merkezi özelliği olarak görüyor. Yüksek hız kapitalizmin, ağ-tabanlı bir ulusötesi yönetim rejiminin yeni niteliğinin nicel özelliklerinden yalnızca biridir. Kilit bir kavram seçerken niceliklere değil ama niteliklere odaklanmak daha iyi olabilir, çünkü diyalektik düşüncede nicel özelliklerdeki altüst oluşlardan or-

taya çıkan dönüşümler belirleyicidir. Küresel teknolojik sistemlerin ve ulusötesi (ekonomik, siyasal, kültürel) örgütlerin ve kuruluşların etkileşimiyle küresel bir mekân meydana getirilmektedir. Bu mekân, yeni bir ulusötesi tahakküm rejimi yaratabilen ve sürekli olarak yeniden yaratabilen küresel sermaye, iktidar ve ideoloji akışlarının bir mekânıdır.

Para sermayesinin, iktidarın ve kültürel tanımlama kapasitelerinin birikimi, yani sömürü, tahakküm ve ideolojik meşrulaştırma daha ulusötesi bir hale gelmekte ve bilgi üretimi (öznel boyut) ile ağ-tabanlı dijital enformasyon ve iletişim teknolojileri (nesnel boyut) tarafından etkilenmektedir. Ulusötesi ağ kapitalizminin antagonistik bir karakteri bulunuyor; bilgi ve yeni teknolojilerin tek yanlı etkileri yoktur fakat diyalektik olarak analiz edilmeleri gerekir: Onlar toplumun muhtelif alt sistemlerinde özgül dışavurumları olan işbirliği ile rekabet arasında olan, kapitalizmin esaslı bir karşıtlığı içine gömülüdür. Bilgisayar eşzamanlı olarak üretim, dolaşım ve tüketim aracı olan evrensel bir makinedir. Ağ oluşturma ile birleştirilen bu özellik, bir taraftan yeni bir işbirliğine dayalı üretim modeli ve üretim araçlarının toplumsallaşmasını vaat eden, diğer taraftan da antagonistik biçimde sermayenin hâkimiyeti altına alınmış olan üretketici [prosumer] figürünün ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

DYY (doğrudan yabancı yatırım) akışları 1970'lerin başında dünya GSYİH'sinin yaklaşık %0,5'inden, binyılın sonundan itibaren %2 ile %4,5 arasında bir paya yükseldi (kaynak: UNCTAD*). DYY stokları 1980'lerin başında dünya GSYİH'sinin yaklaşık %5'i seviyesinden 2006'da dünya GSYİH'sinin %25'ine yükseldi. 2006'da Dünya Yatırım Raporu'nda listelenen en tepedeki 100 ulusötesi şirketin (UÖŞ), büyük çokuluslu ve ulusötesi olanların aslında ulusötesi değer kaynakları olduğunu gösteren ortalama %61,6'lık bir ulusötesilik endeksi (hangi varlıkların, satışların, çalışanların ulusötesi şirketin ana üssünün dışında olduğunu ölçen bileşik bir endeks) vardı (World Investment Report, 2008, s. 28). Dünya ihracatı ve ithalatı 1965'te dünya GSYİH'sının yaklaşık %10'undan 2007'de %25'in üstüne çıkmıştır.

* UNCTAD (The United Nations Conference on Trade and Development): Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (ç.n.).

Bunlar çağdaş kapitalizmin karakter olarak Fordist kapitalizmden daha küresel olduğuna ilişkin göstergelerdir. Küresel kapitalizm bu nedenle Fordist kapitalizmle (1945-1975) karşılaştırıldığında çağdaş kapitalizmin küreselleşmesinin genişlemesini ve yoğunlaşmasını ifade eden bir terimdir.

Ancak ulusötesi kapitalizmin gerçekten de karakter olarak enformasyonel olduğunu iddia edebilir miyiz?

Eğer enformasyon bilişsel ve iletişimsel bir süreç olarak tanımlanırsa (Fuchs, 2008b), o zaman ekonominin enformasyon sektörü enformasyonel mal ve hizmetlerin (duygusal emek, enformasyon teknolojilerinin üretimi, haberleşme teçhizatı, medya altyapısı, medya içeriği, araştırma, eğitim, boş zaman etkinliği, kültür, eğlence) üretimi, dağıtımı ve tüketiminden meydana geliyor diye görülebilir. Birleşmiş Milletler'in (BM) Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (*International Standard Industrial Classification of All Economic Activities* - ISIC Rev 3.1) dört ekonomik sektöre haritalandırılabilecek çeşitli ekonomik faaliyetleri ayırt eder: birincil (tarım ve madencilik), ikincil (geleneksel imalat), üçüncül (enformasyonel olmayan hizmetler) ve dördüncül (enformasyonel mal ve hizmetler) sektörler (bkz. Fuchs, 2008b, 194ff).

Enformasyon ekonomisi dördüncül sektörü meydana getiriyor. İstatistiksel analiz (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü [OECD] Yapısal Analiz Veritabanı'na [STAN] dayanan verilerle) çeşitli ülkelerde katma değerin ve çalışanların bu dört sektör boyunca nasıl dağıldığının analizine olanak veriyor. Tablo 1 ve 2 bu ülkelerden birkaçı için sonuçları gösteriyor. Seçilen gelişmiş ülkeler tek biçimli yapısal örüntüler sergiliyor: seçilen tüm ülkelerde enformasyonel ekonomi baskın istihdam sektörüdür (İtalya hariç). İkincil sektör bütün ülkelerdeki değer üretiminin başat yeridir. Seçilen bütün ülkelerde enformasyonel sektörü ikinci büyük değer üretim yeridir. Bu istatistikler ulusal ekonomilerde enformasyonun rolünü analiz etmeye olanak veriyor. Yapısal analiz, başat ülkelerden bazılarının ekonomisinde enformasyonun önemli olduğunu gösteriyor. Ancak analiz enformasyonun değer üretiminde değil yalnızca istihdam yapısında egemen olduğunu

belirtiyor. Ulusötesi ekonomik ilişkilerde enformasyonun rolü nedir? Yabancı yatırımlarda, ulusötesi iş faaliyetlerinde ve dünya ticaretinde büyük mü yoksa görece küçük bir rol mü oynuyor? Enformasyon ekonomisi başlığını yeni emperyalizm ve küresel kapitalizm hakkındaki tartışma bağlamında ele alarak bu sorulara yanıt vermek bu bölümün amaçlarından biridir.

Ekonomik Sektör	*ABD*	*Almanya*	*Norveç*	*Fransa*	*Avusturya*	*Finlandiya*	*İtalya*
1	2.0%	2.3%	4.8%	3.5%	12.0%	5.3%	4.3%
2	15.9%	23.7%	17.5%	19.2%	20.7%	22.8%	27.1%
3	34.2%	32.2%	29.2%	28.7%	31.8%	26.0%	34.4%
4	47.9%	41.7%	48.5%	48.7%	35.4%	46.0%	34.1%

Tablo 1: Dört ekonomik sektörde çalışanların dağılımı (toplam istihdam için 2006 verileri, kaynak: yazarın OECD Yapısal Analiz Veritabanı verilerine dayanan hesaplamaları)

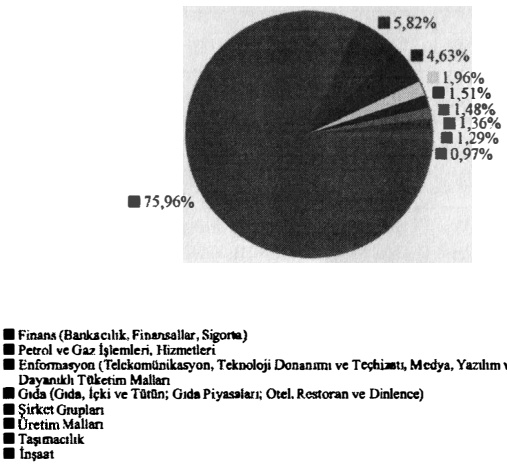
Ekonomik Sektör	*ABD*	*Almanya*	*Norveç*	*Fransa*	*Avusturya*	*Finlandiya*	*İtalya*
1	23.0%	1.1%	29.3%	2.1%	2.2%	2.9%	2.5%
2	40.5%	42.9%	32.8%	38.2%	51.3%	44.6%	46.8%
3	25.2%	27.8%	14.7%	28.7%	20.4%	19.6%	24.0%
4	31.2%	28.3%	23.2%	31.0%	26.1%	33.0%	26.8%

Tablo 2: Dört ekonomik sektörde katma değerin dağılımı (2006 verileri: cari fiyatlarda katma değer, kaynak: yazarın OECD Yapısal Analiz Veritabanı verilerine dayanan hesaplamaları)

Şekil 7, dünyanın en büyük 2000 şirketinin çeşitli ekonomik sektörler arasındaki sermaye varlıkları dağılımının bir analizini gösteriyor. Finans kapital, emperyalist kapitalizmin önemli bir karakteristiğinin bugün mevcut olduğunu gösteren günümüzün başat sermaye fraksiyonudur. Fosil yakıtlar çağdaş ekonomide hâlâ çok önemli durumdadır. Bu da endüstriyel toplumun sona ermediğini ve enformasyon üretiminin, satışın ve tüketimin tüm ekonominin önemli bir unsuru olduğu; ama finans kapital ve fosil yakıtların ekonomik öneminin bir ikâmesi olmadığı bir hiper-endüstriyel döneme girdiğimizin göstergesidir. Finansallaşma, hiper-endüstriyalizm ve enformasyonelleşme çağdaş emperyalist kapitalizmi karakterize etmektedir. Enformasyon şirketleri, enformasyonelleşmeye doğru bir eğilimi yansıtan, yani ekonomide enformasyonun öneminin yükselişi olan küresel kapitalist ekonomide

önemlidir; ancak finans ile petrol ve gaz endüstrisinden çok daha az önemlidir.

Şekil 7: Dünyanın en büyük 2000 şirketinin toplam sermaye varlıklarının 2008 yılı için seçilen ülkelerdeki payı (kaynak: Forbes, 2000, 2009 listeleri)

İstihdam yapısı, katma değer ve sermaye varlıkları verileri, dayandığımız göstergelere bağlı olarak çağdaş kapitalizmin ne dereceye kadar enformasyonel olduğu sorusu için farklı sonuçlar ortaya koyacaktır. Dahası bu veriler çağdaş kapitalizmin yalnızca enformasyonel değil fakat aynı zamanda emperyalist ve hiper-endüstriyel olduğunu da gösteriyor (Fuchs, 2010a, 2010b, 2011). Bu yüzden enformasyonel kapitalizm kavramını enformasyon, bilgi ya da enformasyon teknolojilerinin çağdaş toplumun ya da ekonominin merkezi boyutları olduğunu göstermek için değil; fakat daha pragmatik bir şekilde enformasyonel kapitalizmin, ekonominin enformasyonel mal ve hizmetler üreten bütün o parçalarını karakterize eden bir terim olarak kullanılması gerektiğini öne sürüyorum. Kapitalist ekonominin ne dereceye kadar enformasyon-tabanlı olduğu ancak ampirik araştırmayla belirlenebilir.

Kapitalizmin merkezi bir karakteristiğinin sınıf olduğuna zaten değinmiştim. Bu nedenle bir enformasyonel kapitalizm kuramı inşa etmek için sınıf analizi ile bağlantılı olarak enformasyonel emek kavramını tartışmak zorunludur. 3. kısımda Marksist sınıf analizinin temelleri ortaya konuluyor. 4. kısımda Marksist sınıf analizi enformasyonel emek ile bağlantılandırılıyor.

Sınıf Analizi

Marx ve Engels sınıfı şu şekilde tanımladılar: "Burjuvazi ile toplumsal üretim araçlarının sahibi ve ücretli emeğin işverenleri olan modern kapitalistler sınıfı kastediliyor. Proleterya ile [kastedilen] kendi başlarına hiçbir üretim aracına sahip olmayan, yaşamak için emek gücünü satmak zorunda olan modern ücretli emekçiler sınıfı" (Marx ve Engels, 1848, s. 35)*.

Çağdaş toplumda geleneksel ücretli emek işinin dışındaki büyük gruplar da istikrarsız koşullar altında yaşıyorlar. AB-25 ülkelerinde bileşik işsizlik oranı, geçtiğimiz on yılda hep %7'nin üzerinde olurken 2002 ve 2003'te %9'a ulaştı (Eurostat, çevrimiçi). Bu ülkelerden birçoğunda (Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, İtalya, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovakya, İspanya gibi) %10'un hatta %15'in epey üzerinde bir işsizlik oranı bu kuralın bir istisnası olmamıştır (Eurostat, çevrimiçi). 1996-2007 yılları arasındaki tepe noktası 2002'de Polonya'daki %20'lik orandı (Eurostat, çevrimiçi). Yeni küresel ekonomik kriz sırasında AB-25 ülkelerindeki işsizlik oranı, Haziran 2008'de %7'den Mayıs 2009'da %9'a çıktı. Ulusal oranlar, İspanya (%18.7), Letonya (%16.3), Estonya (%15.6), Litvanya (%14.3), İrlanda (%11.7), Slovakya (%11.1) ve Bulgaristan (%10.2) gibi ülkelerde zirve noktalarına ulaştı. Bu veriler, çağdaş kapitalizmde işsizliğin (ve bunun artan yoksulluk gibi sonuçlarının) baskılayıcı bir yapısal sorun olduğunun bir göstergesidir. Avrupa'da serbest çalışan kişiler, sürekli çalışanlara göre 2,5 kat daha fazla bir çalışan yoksulluğu [in-work poverty] riskine sahipler. AB-15 ülkelerindeki serbest çalışanların %16'sı, bağımlı çalışanların %6'sı ile karşılaştırıldığında bir çalışan yoksulluğu riski

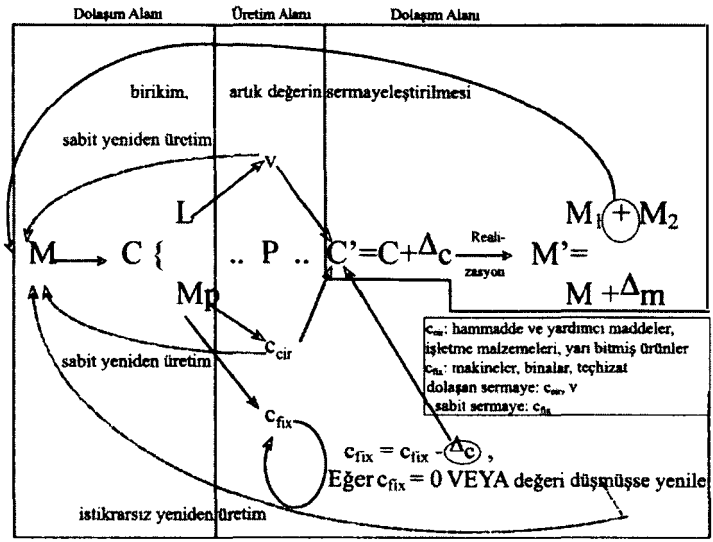
* Bu alıntı, Manifesto'nun 1888 tarihli İngilizce baskısına Engels'in düştüğü nottur (ç.n.).

taşıyorlar (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2007). Bu veriler, düzenli istihdam ilişkilerinin dışındaki birçok insanın istikrarsız yaşam ve çalışma şartları ile yüz yüze geldiklerinin bir göstergesidir. Bununla birlikte maddi durumları, ücretli işçi olan birçok insana benzerdir. Bu nedenle proletarya kategorisine bu insanları dâhil etmemek analitik ve politik bir hata olacaktır. Veriler, günümüzde proletarya kategorisinin endüstriyel ücretli emek ile sınırlandırılmaması gerektiğinin bir göstergesidir. Bu günlerde proletaryanın "modern ücretli işçilerin sınıfı" olarak tanımı artık elverişli değildir.

Ancak Marx'ın sınıf kuramında çağdaş koşullara daha uygun olan ikinci bir düşünce hattı mevcuttur. Marx "kapitalist üretimin itici gücü ve belirleyici amacı"nın "emek gücünün kapitalist tarafından mümkün olduğu kadar çok sömürülmesi" olduğunu söylerken, bir diğer pasajında sınıfın asli bir boyutu olarak sömürüyü öne çıkarmaktadır (Marx, 1867, s. 449 [322]). Antagonistik sınıfsal ilişkiler sömürüden dolayı ortaya çıkmaktadır: "Kapitalistin uyguladığı denetim, yalnızca toplumsal emek sürecinin doğasından kaynaklanan ve ona özgü olan bir işlev değil, aynı zamanda bir toplumsal emek sürecinin sömürüsünün işlevidir ve dolayısıyla da sömüren ile sömürüsünün ham maddesi arasındaki kaçınılmaz karşıtlık tarafından koşullanır" (Marx, 1867, s. 449 [322]).

Sömürülen sınıf "kendi başına herhangi bir üretim aracından uzak, serbestleşmiş"tir, bu da "işçilerle emeklerinin gerçekleşmesi koşullarının mülkiyeti arasındaki tam ayrışma" anlamına gelecektir (Marx, 1867, s. 874 [687]). Proletarya "artı değerin üretimi için bir makine" iken, kapitalistler "bu artı değerin sermaye fazlasına dönüşmesi için bir makine"dir (Marx, 1867, s. 742 [575]). Marx analizinde, 19. yüzyılın sanayileşme koşullarında sınıf kavramını ücretli emek ile sınırlandırmak durumundaydı.

Kapital'in üç cildinde Marx, sermayenin birikim sürecini analiz eder. Bu süreç, Marx'ın betimlediği şekliyle Şekil 8'de görselleştirilmiştir. Marx'ın kullandığı bazı önemli kategorilerin sunulması bu tarifi özetleyebilir.

Şekil 8: Sermayenin birikimi/genişleyen yeniden üretimi

Marx'ın kuramı, malların üretimi için gereken toplam emek zamanının analizinden sonuca varan bir emek değer kuramıdır. Aynı zamanda değerin bir eleştirisidir ki bu da kapitalizmde değerin aldığı biçimlerin ve bu biçime dayanan pratik ve ideolojilerin sorgulanması anlamına gelir. Bir malın değeri, onun üretimi için gereken toplam zamandır. Bir malın değeri ne kadar fazlaysa üretim süresi de o kadar uzundur. Fiyatlar düzeyinde bu, emek-yoğun malların daha düşük emek yoğunluğu olan mallardan sıklıkla daha pahalı olduğu gerçeğiyle görülebilir. Marx kapitalizmin hücresel biçiminin meta, yani belirli bir nicel ilişki içinde para ile mübadele edilen mallar olduğunu öne sürer (x miktarda A metası = y birim para). İktisadi mübadele ilkesine dayanan toplumlarda malların, bir kullanım ve mübadele değerine sahip olduklarını söyler. Kullanım değeri bir malın nitel boyutudur; belirli insani ihtiyaçları karşılayan faydalı bir şeydir. Mübadeleye dayalı toplumlarda insanlar, bu türden malları yalnızca başka malları (para ya da kendi emek güçleri gibi) ihtiyaç duyulanlarla belirli bir

nicel ilişki içinde (x A metası = y B metası) mübadele ederek ele geçirebilirler. Somut emek, bir malın insanlar tarafından kullanım değerinin yaratılmasını tarif etmek için kullanılan bir kategoridir. Soyut emek, bir malın değerinin yaratımını, yani onun üretimi için gereken somutlaştırılmış emek zamanı belirtmek için kullanılan bir kategoridir. Marx parayı mübadelenin genel eşdeğeri olarak görür; metaların mübadelesini basitleştirir ve bu yüzden genel bir metadır.

Sermaye birikiminde kapitalistler, kısmen yeniden yatırılan bir parasal kazanç elde etme beklentisiyle satılan yeni metalar üretmek için emek gücünü ve üretim araçlarını (hammaddeler, teknolojiler vb.) satın alırlar. Marx iki sermaye birikim alanını ayırır: dolaşım alanı ve üretim alanı. Dolaşım alanında, sermaye değer biçimini dönüştürür: İlk önce para (M) metalara dönüştürülür (kapitalistin bakış açısından alıcı olarak), kapitalist, metaların emek gücü (L) ve üretim araçlarını (Mp) satın alır. M-C iki satın almaya, M-L ve M-Mp'ye dayanır. Kapitalizmde emek gücü üretim araçlarından ayrılmıştır, "[...] insan yığınları, işçiler işçi olmayanlarla, ilki bu üretim araçlarına sahip olmayan, diğeri sahip olan şeklinde karşı karşıya gelir" (Marx, 1885, s. 116). Bu da özel mülkiyet yapıları yüzünden işçilerin üretim araçlarına, ürettikleri ürünlere ve yarattıkları kâra sahip olmadıkları anlamına gelir. Kapitalistler bu kaynaklara sahiptir.

Üretim alanında yeni bir mal üretilmiştir: emek gücü değeri ve üretim araçlarının değeri ürüne eklenmiştir. Değer, üretken sermaye P şekline bürünür. Emeğin değer biçimi değişken sermaye v (ki ücretler şeklinde gözlenebilir), üretim araçlarının değer biçimi de değişmez sermaye c'dir (bu da üretim araçlarının/üretilen malların toplam fiyatı şeklinde gözlenebilir).

> Sermayenin üretim araçlarına, yani hammaddelere, yardımcı maddelere ve emek araçlarına çevrilen kısmı, bu yüzden üretim sürecinde nicel bir değer değişimine uğramaz. Bu nedenle ona sermayenin değişmez kısmı ya da kısaca değişmez sermaye adını veriyorum. Diğer taraftan, sermayenin emek gücüne çevrilen kısmı üretim sürecinde değer değişimine uğrar. Bu kısım, hem kendi değerinin bir eşdeğerini yeniden üretir hem de kendisi değişebilen ve koşullara göre daha büyük ya da küçük olabilen bir fazla, bir artı değer üretir.

> Sermayenin bu kısmı, sürekli olarak sabit bir büyüklükten değişken bir büyüklüğe dönüşür. Bu nedenle ona sermayenin değişken kısmı ya da kısaca değişken sermaye adını veriyorum (Marx, 1867, s. 317 [210]).

Değişmez sermaye iki kısımdan oluşur: dolaşır değişmez sermaye c_{cir} (kullanılan hammaddelerin, yardımcı maddelerin, işletme malzemelerinin ve yarı bitmiş ürünlerin değeri) ve sabit değişmez sermaye c_{fix} (kullanılan makinelerin, binaların ve teçhizatın değeri) (Marx, 1885, bölüm 8). c_{cir} ve v, ikisi birden dolaşır sermayeyi oluşturur. Bunlar değerlerini bütünüyle ürüne aktarırlar ve sürekli olarak yenilenmek zorundadırlar. Sermaye devrinin birçoğu için üretim sürecinde c_{fix} sabit kalır. Sermayenin devir süresi onun dolaşım süresi ve üretim süresinin toplamıdır (Marx, 1885, s. 236 [152]). Dolaşım süresi, sermayenin meta biçiminden para biçimine ve daha sonra para biçiminden meta biçimine dönüşümü için geçirdiği süredir. Üretim süresi ise sermayenin üretim alanında geçirdiği süredir.

Sabit değişmez sermaye sermayenin her devrinde değerini düşürür. Değeri, esnek bir değer olan Δc miktarına göre düşer. Makineler gibi sabit değişmez sermaye değer üretmez ve asla değeri tamamen sermayeye birden aktarılmaz. Kullanılıp yıpranma, kullanılmama ve moral değer kaybı (yani verimliliği artmış yeni makinelerin ortaya çıkması) sonucu aşınır.

> Yatırılan sermaye değerinin bir kısmı, süreç içinde emek araçlarının işlevi tarafından belirlenen bu biçim içerisinde sabitlenmiştir. Bir emek aracının iş görmesi ve kullanılıp harcanmasıyla değerinin bir kısmı ürüne geçerken diğer kısmı emek aracında ve dolayısıyla üretim sürecinde sabit kalır. Bu yolla sabit kalan değer, emek aracı yıpranıp bu nedenle değerini daha uzun ya da kısa bir sürede, sürekli tekrarlayan bir dizi emek sürecinden çıkan ürün miktarına dağıtana kadar durmaksızın azalır. (Marx, 1885, s. 237 [154]).

Üretim alanında, sermaye dolaşımı durma noktası gelecek şekilde sermaye başkalaşımını durdurur. Metanın yeni değeri V' üretilmiştir; V' de artık ürünün zorunlu değişmez ve değişken sermaye ile artı değer Δs'in değerini içerir. Artı değer ödenmemiş emek tarafından meydana getirilir. Kapitalistler artığın üretimi için ödeme yapmazlar,

bu yüzden artı değerin üretimi bir sömürü süreci olarak görülebilir. Üretimden sonraki yeni metanın V' değeri V' = c + v + s'dir. Böylece meta üretim alanını terk eder ve tekrar sermayenin bir sonraki başkalaşımını yönlendirdiği dolaşım alanına girer: Piyasada satılmak suretiyle meta biçiminden tekrar para biçimine dönüşür. Artı değer, para değeri biçimine çevrilir. İlk baştaki para sermayesi M, şimdi M' = M + Δm şeklini alır, (m artışı sonucu sonucu çoğalmıştır. Sermaye birikimi, üretilen artı değerin (kısmen) yeniden yatırıldığı/sermayeleştiği anlamına gelir. Bir M' sürecinin bitiş noktası yeni bir birikim sürecinin başlangıç noktası haline gelir. M"nün bir parçası olan M1 yeniden yatırılır. Birikim, nihai ürün olan M"nün yeni bir M başlangıç noktası haline geldiği M-C. .P. .C'-M' sermaye çevriminde, yatırım ve sömürü yoluyla sermayenin toplanması anlamına gelir. Sürecin toplamı sermayenin dinamik karakterini oluşturur. Sermaye, artı değerin sömürüsü sayesinde devamlı olarak artan paradır.

Metalar, yatırım maliyetlerinden yüksek olan fiyatlardan satılır ki para kazancı meydana getirilsin. Marx'a göre sermaye birikiminin belirleyici bir özelliği, kârın emeğin ürettiği ama kapitalistlerin sahip olduğu yeni bir üretim mülkiyeti olmasıdır. Emek olmadan hiçbir kâr elde edilemezdi. İşçiler, sermayenin artığa el koymasına olanak veren sınıfsal ilişkilere girmeye ve yaşamak için kâr üretmeye zorlanmaktadırlar. Sömürülmüş artı değer kavrayışı, Marx'ın kapitalizmin sınıflı bir toplum olduğunu göstermeyi amaçladığı temel kuramıdır. "Artı değer kuramı sonuç itibariyle doğrudan bir sömürünün kuramıdır" (Negri, 1991, s. 74) ve onun sınıf kuramı ve sonuç itibariyle sınıfsız bir toplum için siyasal bir talep olduğu eklenebilir.

Enrique Dussel *Grundrisse* üzerine çalışmasında, Marx'ın Aralık 1857'de "çalışmasında ilk defa... artı değer kategorisini keşfettiğini" öne sürer (Dussel, 2008, s. 77). "Bütün bir günü yaşamak için işçinin yalnızca yarım iş gününe ihtiyacı varsa, o halde bir işçi olarak hayatta kalmak için yalnızca yarım gün çalışmasına ihtiyacı vardır. Günün ikinci yarısı zoraki emektir; artık emek" (Marx, 1857/58, s. 324). Artı değer aynı zamanda işçilerin, acil ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olandan daha fazla çalışmaya zorlandıkları, kapitalistler

tarafından bedavadan el konulan bir fazlalık ürettikleri anlamına gelir: "Sermayeden yana artı değer olarak görünen şey, aynı şekilde işçiden yana, bir işçi olarak ihtiyaçlarını aşan, dolayısıyla kendini hayatta tutmaya yönelik acil ihtiyaçlarını aşan artık emek olarak görünmektedir" (Marx, 1857/58, s. 324f).

> Sermayenin üretim süreci aracılığıyla elde ettiği artı değer, yalnızca gerekli olan emeğin üstündeki artık emek fazlasından meydana gelir. Üretici güçlerdeki artış, yalnızca zorunlu emek ilişkisini artık emeğe düşürecek dereceye kadar ve yalnızca bu ilişkiyi düşürdüğü oranda artık emeği arttırabilir –yani emek fazlası sermayede somutlaştıkça emek üzerinden ürünün çalışma gününün mübadele değerinde somutlaşması. Artı değer tamı tamına artık emeğe eşittir; birinin artışı tamamen zorunlu emeğin azalmasıyla ölçülür. (Marx, 1857/58, s. 339)

Kapitalist "kendi üretimi için gerekli olan metaların, yani açık pazarda malın parasıyla satın aldığı üretim araçları ve emek-gücünün değerler toplamından daha fazla değeri olan bir meta üretmek ister. Onun amacı sadece bir kullanım-değeri değil ama aynı zamanda bir meta; sadece kullanım-değeri değil ama değer; ve sadece değer değil ama aynı zamanda artı değer üretmektir [...] İlk başta 100 sterline satın alınan bir pamuk, diyelim ki 100+10 sterline, yani 110 sterline yeniden satılır. Bu sürecin tam biçimi bu nedenle M-C-M' olur ki burada $M' = M + \Delta M$, yani yatırılan ilk toplam artı fazlalıktır. Bu artışa ya da başlangıç değeri üzerindeki fazlalığa "artı değer" adını veriyorum" (Marx, 1867, s. 293 [189], s. 251 [155]).

Sermaye para değildir; fakat birikim yoluyla artan para, "parayı doğuran paradır" (Marx, 1967, s. 256 [159]). Marx emek gücünün değerinin, hayatta kalmak için zorunlu olan malların üretimi için gereken, kapitalizmde bedeli işçilerin ücretleriyle ödenen zamanın (zorunlu emek zamanı) ortalama miktarı olduğunu öne sürer. Artık emek zamanı, zorunlu emek zamanını aşan, ödenmeden kalan, kapitalistlerce bedavadan el konulan ve para kazancına dönüştürülen tüm emek zamanıdır.

Artı değer "özünde ödenmemiş emek-zamanının maddileşmesidir. Sermayenin kendini değerlendirmesinin sırrı, diğer insanların belirli bir miktar bedeli ödenmemiş emeklerinin elinin altında olduğu ger-

çeğiyle kendini açığa çıkarır" (Marx, 1867, s. 672 [509]). Artı değer "işçi için emeğe ama kapitalist için hiçbir şeye mal olur" fakat "buna karşın kapitalistin yasal mülkiyeti haline gelir" (Marx, 1867, s. 731 [566]). "Sermaye ayrıca zorlayıcı bir ilişki haline geldi, bu da işçi sınıfını kendi dar ihtiyaçlar çemberinin gerektireceğinden daha fazla çalışmaya zorlamaktadır. Başkalarının etkinliklerini üretmesi, artık emeği çekip çıkarması ve emek-gücünü sömürmesi bakımından, sınırsız ve amansız etkinliğin enerjisi ve niteliği içinde doğrudan zorunlu çalışmaya dayanan önceki bütün üretim sistemlerini gölgede bırakır" (Marx, 1867, s. 424-25 [300]). Artı değer aynı zamanda işçilerin, acil ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olandan daha fazla çalışmaya zorlandıkları, kapitalistler tarafından bedavadan el konulan bir fazlalık ürettikleri anlamına gelir: "Sermayeden yana artı değer olarak görünen şey, aynı şekilde işçiden yana, bir işçi olarak ihtiyaçlarını aşan, dolayısıyla kendini hayatta tutmaya yönelik acil ihtiyaçlarını aşan artık emek olarak görünmektedir" (Marx, 1857/58, s. 324f).

Marx kapitalistlerin verimsiz olduklarını, değer üretmediklerini ve kârların, kapitalistler tarafından sömürülen ve el konulan işçilerin ürettiği değerden kaynaklandıklarını öne sürer. Bu bağlamda üretken emek terimini kullanır: Üretken emek "kapitalist için artı-değer üretir veya diğer bir deyişle sermayenin kendini değerlendirmesine dönük katkıda bulunur" (Marx, 1867, s. 644 [486]). Marx için kapitalizm, kapitalistlerin işçilerden devamlı ödenmemiş emek çalması üzerine kuruludur. Sermayeyi vampir ve kurt adam olarak nitelendirmesinin sebebi budur. "Sermaye, vampir gibi yalnızca canlı emeği emerek yaşayan ve ne kadar emerse o kadar yaşayan ölü emektir" (Marx, 1867, s. 342 [230]). Artı değerin üretimi "kapitalist üretimin özgül içeriğini ve amacını oluşturur" (Marx, 1867, s. 411 [289]), "kapitalist üretimin *differentia specifica*sı'"*, "bu üretim tarzının mutlak yasası" (Marx, 1867, s. 769 [598]), "kapitalist üretim sürecinin itici gücü ve nihai sonucu"dur (Marx, 1867, s. 976 [745]).

Marx'a göre artı değerin üretimi ve sömürülmesi sınıfsal yapılaşmanın ve kapitalizmin kalbidir. Bu yüzden günümüzde enformasyon

* Özgül farklılık (ç.n).

çağında artı değer üretenlerin kim olduğu sorusunu ele almak durumundayız.

Enformasyonel Emek ve Sınıf

Eğer birisi iktisadi sömürüyü, en azından tek bir sömürülen sınıfı kaynaklarından yoksun bırakan, mülkiyetin dışında tutan ve sömürülen sınıf tarafından üretilen kaynaklara el koyan sömüren bir sınıfın varlığı olarak tanımlarsa, o kişi Marksist bir sınıf çerçevesi içinde kalır. Ama bilgi emeğinin çağdaş toplumda merkezi olduğunu düşünüyorsa ister istemez "alt sınıfları" bu kavramın dışında tutmak zorundadır. Bilgi emeği; enformasyon, iletişim, toplumsal ilişkiler, duygulanımlar ve enformasyon ile iletişim teknolojilerini üreten ve dağıtan emektir. Enformasyonel kapitalizmde sermaye birikiminin doğrudan ve dolaylı bir boyutudur: Piyasada meta olarak satılan (örneğin yazılım, veri, istatistik, bilirkişilik, danışmanlık, reklam, medya içeriği, film, müzik vb.) bilgi ürün ve hizmetlerini doğrudan bilgi işçileri (gerek firmalarda ücretli emek olarak gerekse dışarıdan, kendi hesabına çalışan emek olarak istihdam edilen) ve eğitim, sosyal ilişkiler, duygular, iletişim, cinsellik, ev işi, gündelik hayatın ortak bilgisi, doğal kaynaklar, terbiye, bakım vb. gibi sermaye ve ücretli emeğin varoluşunun toplumsal koşullarını üreten ve yeniden üreten dolaylı bilgi işçileri vardır. Bunlar toplumun varoluşu için gerekli olan karşılığı ödenmemiş emek biçimleridir; bunlar tek başına değil fakat belirli bir dereceye kadar düzenli emek ücreti olmayanlar, ev işçileri, işsizler, emekliler, öğrenciler, prekarya ve kayıt dışı çalışanlar, geçici ya da yarı zamanlı işlerde düşük ücretli çalışanlar ve göçmenler, tarafından icra edilir. Bu ödenmemiş emek, ödemesi yapılmamış yeniden üretken işçilerin mal ve hizmetlerini bedava tüketen sermaye ve ücretli emeğin yeniden üretimine ve varoluşuna olanak sağlaması anlamında yeniden üretkendir. Bu yüzden hem sermaye hem de ücretli emek yeniden üretkendir, bu da dolaylı bilgi işçileri için yalnızca başka bir terimdir. Çantada keklik görülen ve sermaye tarafından (kâr payı biçiminde) ödenmesi gerekmeyen eğitim, boş zaman, sağlık ve sosyal bakım, doğal kaynaklar, kültür, sanat, cinsellik, arkadaşlık, bilim, medya, ahlak, spor, ev işi vb.

alanlardaki ortak bir toplumsal altyapıdaki faaliyetler olmadan sermaye birikemezdi. Marx bu bağlamda, bir endüstri hattının kâr oranındaki artışın diğer bir ekonomik sektördeki emeğin üretken gücünün gelişimine bağlı olduğunu belirtir (1894, s. 175 [77]). Bu da ücretli emek ekonomisinde sermayenin yalnızca kendi avantajlarına değil; ücretli olmayan emek ekonomisine de dayandığı anlamına gelebilir. "Kapitalistin burada yararlandığı şey, emeğin toplumsal işbölümü sisteminin tümünün faydalarıdır" (Marx, 1894, s. 175 [77]). Aynı zamanda emeğin bu işbölümü sistemi, diyalektik olarak ücret ekonomisinden ayrılan ve ona bağlı olan ve sermaye tarafından sömürülen bir ücretli olmayan ekonomiyi de kapsar.

Ücretli emek, yeniden üretken emeği ve kamusal mal ve hizmetleri tüketerek kendini yeniden üretir. Ücretli emekçiler sermaye tarafından sömürülebilmek için yeniden üretken işçileri sömürürler. Bu yüzden çokluğu, çağdaş proletaryayı, sermaye için maddi ya da bilgi [alanındaki] mal ve hizmetleri doğrudan ya da dolaylı olarak üreten ve sermaye tarafından kaynaklardan yoksun bırakılan ve kaynakları elinden alınan sınıf olarak tanımlayabiliriz. Bu türden sömürülen kaynaklar sermaye tarafından bedava tüketilir. Enformasyonel kapitalizmde bilgi üretken bir güç haline gelmiştir. Ancak bilgi yalnızca bilgi malları şeklinde şirketler içinde üretilmemiş, fakat örneğin çocuklarını eğiten ebeveynler, gündelik politikayla uğraşan yurttaşlar, toplumsal anlam üreten medya tüketicileri ve dolayısıyla üretketici olanlar, sermaye tarafından kendine mal edilen enformasyonel içerik üreten MySpace, YouTube, Facebook vb. kullanıcıları, stüdyo konukları ile tartışmak ve gerçek zamanlı ekonomide anında metalaştırılan fikirlerini aktarmak için canlı yayına bağlanan radyo dinleyicileri ve televizyon izleyicileri vb. tarafından gündelik hayat içinde de üretilir. Bilginin üretim süreci toplumsal, ortaklaşa bir süreçtir; fakat bilgi, sermaye tarafından kendine mal edilir. Bu kendine mal etme ile bilgi üreticileri, Hardt ve Negri'ye (2000, 2004) atıfla çokluk olarak isimlendirilebilecek, tıpkı geleneksel endüstri işçiliği gibi sömürülen bir sınıf haline gelir. Çokluk, ücretli el emeğinin ötesine geçen ve emeğin daha müşterek hale geldiğini dikkate alan genişletilmiş bir sınıf kavrayışıdır.

Hardt ve Negri (2000, 2004, 2009) çokluğun altsınıflarının bir özetini hiçbir zaman vermediler. Bir biçimiyle sömürülen herkesten oluşan sınıf olarak çokluk, kanaatimce aşağıdaki sınıf fraksiyonlarından meydana gelir:

1. Ücretli emekçi olan ve fiziksel mal üreten geleneksel sanayi işçileri. Sermaye, bu işçilerin fiziksel mallarına ve onların bünyesindeki artı değere el koyar.
2. Ücretli emekçi olan ve ücret ilişkisi ya da kendi hesabına çalışmaya dayalı emek ilişkileri içinde bilgi mal ve hizmetleri üreten bilgi işçileri. Sermaye, bu işçilerin bilgi mal ve hizmetlerine ve onların bünyesindeki artı değere el koyar. Sağlık, eğitim, ulaşım, sosyal koruma, barınma, enerji ve buna benzer alanlardaki kamu görevlilerinin doğrudan sermayenin emrinde olmadığına dikkat etmek gerekir. Bunların birçoğu, toplum ve sermayenin varoluşu için gerekli bir koşul olan müştereklerin [commons} kimi parçalarını üreten ücretli bilgi işçileridir. Bu ikincisi sözkonusu kamusal malları dolaylı bir yoldan sömürür.
3. Ev işçileri: Bu işçiler, ki çoğunluğu hâlâ ağırlıklı olarak kadınlardan oluşuyor, geniş anlamda iletişimin, duyguların, cinselliğin, meta olarak üretilmeyen ama kapitalistler ve ücretli emekçiler tarafından insan gücünü yeniden üretmek için bedava tüketilen yerli mal ve hizmetlerin bilgisini üretirler.
4. İşsizler: Bu sınıf, sermaye ve ücretli emek tarafından var olan işlerden yoksun bırakılmıştır. Teknolojik ilerlemeye bağlı olan, sermayenin organik bileşiminin yükselme eğiliminin (değişmez ve değişken sermaye ilişkisi) bir sonucudur. İşsizler, tıpkı ev işçileri gibi sermayenin varoluşunun zorunlu bir koşulu olan bedeli ödenmemiş yeniden üretken bilgi emeğine dâhildir. Dahası işsizler, sıklıkla çok düşük ücretli ve çoğunlukla prekarya ya da yasa dışı işleri almaya zorlanıyor ve dolayısıyla aşırı ekonomik istismara maruz kalıyorlar. İşsiz kimseler pek çok örnekte, devlet tarafından olağanüstü düşük ücretli, mecburi, aşırı sömürülen işleri yerine getirmeye zorlanıyorlar.

5. Gelişmekte olan ülkelerdeki göçmenler ve işçiler: Göçmenler yasa dışı, aşırı sömürülen işçiler olarak ırkçı üretim ilişkilerinde olağanüstü ekonomik sömürüye sıklıkla maruz kalıyorlar. Onlar sermaye tarafından sömürülüyorlar. Göçmenler ödemesiz ya da aşırı derecede düşük ücretli vasıfsız işler yapmaya zorlanabilirlerse ücretlerini arttırmayı ve daha iyi konumlara gelmeyi ümit eden ücretli emekçilerin belirli bir kısmı, bu sömürüyü ideolojik olarak destekler. Gelişmekte olan ülkeler ya tümüyle sömürünün dışında bırakılıyor ya da aşırı derecede düşük ücretler ödenerek ve işçi hakları ve standartları hiçe sayılarak sermaye tarafından aşırı sömürülen ucuz, vasıfsız ücretli emek sahası olarak görülüyor.
6. Emekliler: Emekliler aile, sosyal koruma, evde bakım ve eğitim gibi alanlarda ücretsiz yeniden üretken işçiler olarak davrandıkları ölçüde sömürülüyorlar.
7. Öğrenciler: Öğrenciler, müştereklerin bir parçası olarak sermaye tarafından bedavadan mal edilen entelektüel bilgi ve becerileri üretmeleri ve yeniden üretmeleri bakımından sömürülüyorlar. Dahası öğrenciler prekarya çalışanlar olarak sıklıkla aşırı sömürülüyorlar; bu, "prekarya", "staj kuşağı" [generation internship*] ya da "praktikariat" (Almancada stajyerlik anlamına gelen "Praktikum" teriminden, "precariat" terimiyle birleşik) gibi terimlerin kullanılabileceği bir fenomen.

Prekarya ve kayıt dışı işçiler: Yarı zamanlı işçiler, geçici işçiler, kısmi olarak istihdam edilenler, sözleşmeli işçi, sahte serbest çalışma vb. geçici, güvensiz ve düşük ücretli çalışma ilişkileridir. Dolayısıyla bu tür işlerin düzenli olarak istihdam edilen işçiler tarafından yerine getirildiğinde sermaye için çok daha masraflı olması bakımından bu işçiler, sermaye tarafından aşırı sömürülüyorlar. Aynı durum, işsiz kimseler tarafından yerine getirilen ırkçı emek ilişkileri ve mecburi çalışma olgusunda görülebilir. Başkalarını istihdam etmeyen kendi

* Eğitimlerinden sonra bir ya da birden fazla staj yapmak durumunda olanları anlatan bir ifade. Bu terim, eğitimli ve nitelikli bir işgücü oluşturdukları halde piyasada kendilerine uygun iş bulamayan, düşük ücretli ya da geçici/güvencesiz işlerde çalışmak zorunda olanları ve özellikle genç işsizliğini anlatmak için kullanılıyor (ç.n.).

hesabına çalışan kişiler, kendi emek güçlerini sözleşme aracılığıyla satmaya zorlanıyorlar. Kendi üretim araçlarını kontrol ediyorlar; ama sermayeyi kontrol eden ve kâr elde etmek için el konulmuş emek kullanan başkaları için artık üretiyorlar.

Aşırı sömürü terimini [over-exploitation] burada birçok kez kullandım. Sermaye aşırı sömürü ile ekstra artı değer elde edebilir. Ekstra artı değer, Marx'ın üretim ilişkilerini betimlemek için türettiği bir terimdir; öyle ki metalar, "bu metaların tekil değeri artık toplumsal değerinin altında" olacak şekilde üretilir (Marx, 1867, s. 434 [310]). Sermaye yasadışı göçmenleri, prekarya ve kayıt dışı işçileri istihdam ederek ortalama toplumsal değerden daha düşük bir değerde malları üretebilir; çünkü ücret maliyetleri düzenli bir istihdam ilişkisine göre daha düşüktür. Sonuç olarak üretilen metalar daha az değişken sermaye içerir ama yine de olağan fiyatlardan satılır ki ekstra bir kazanç elde edilebilsin. Aşırı sömürülen işçilere istihdam ya da dış kaynak sağlanmasıyla, sermaye için ücret maliyetleri, düzenli ödenen ücretli emeğe göre aynı işin yürütülmesi durumundan daha düşüktür. Bunun sonucunda daha fazla kâr elde edilebilir. Metanın toplam değeri V = c + v + s (değişmez sermaye + değişken sermaye + artı değer) olur. Aşırı sömürü yoluyla değişken sermaye ve metanın toplam değeri düşürülür, meta olağan piyasa fiyatından satılabilir ve böylece ekstra kazanç elde edilebilir. Öğrenciler, emekli maaşı alanlar, işsizler ve yasa dışı göçmenler gibi düzenli istihdamın dışında olanlar toplumun sosyal, eğitsel ve bilgi alanındaki müştereklerini üreten yeniden üretken emek içinde özellikle etkindirler. Tüm bu etkinlikler dolaylı biçimde sermaye birikimine yaramaktadır. Eğer sermaye bu emek için ödeme yapmak zorunda olsaydı, muhtemelen kârları sert bir şekilde azalacaktı. Bu nedenle sermaye birikiminin, dışarıdan yeniden üretken emek sağlayarak şirketlerden, özellikle genç insanlar, ebeveynler, öğretmenler, işsizler, emekli maaşı alanlar ve yasa dışı göçmenler gibi grupların kapitalist ekonominin varoluşu için gerekli olan toplumun müştereklerinin üretimiyle uğraştıkları özel ve kamusal alana ilerletildiği öne sürülebilir. Bu dışarıdan yaptırma süreci sermaye için bedelsizdir; kayıt dışı işçiler son haddine kadar aşırı sömürülürler (hiçbir surette para almazlarsa sömürü oranı sınırsızdır). Sermaye bedava emekten

faydalanır ki bu da sermayenin kendisi hariç toplumun bütün üyelerini sömürdüğünü söylemenin yalnızca başka bir formülasyonudur.

Rosa Luxemburg (1913/2003) sermaye birikiminin kapitalist sisteme çekilen çevrelerin sömürüsünden beslendiğini öne sürmüştü: "Sermaye bu tür örgütlerin yıkıntılarından beslenir ve bu kapitalist olmayan çevrenin birikim için vazgeçilmez olmasına rağmen bu ikincisi, yine de bu ortam pahasına yiyip bitirmeye devam eder" (1913/2003, s. 363). Bu fikir, Luxemburg tarafından emperyalizmin kolonilerinin varlığını açıklamak için kullanıldı ve Marksist Feminizm bunu, karşılığı ödenmemiş yeniden üretken emeğin kapitalizmin bir iç kolonisi ve ilkel birikim ortamı olarak görülebileceğini öne sürmek için kullandı (Mies, Bennholdt-Thomsen ve Werlhof, 1988; Mies, 1986; Werlhof, 1991). Ücret dışı emek "emek gücünün ve yaşam koşullarının yeniden üretimini temin eder" (Mies vd., 1988, s. 18). Bu, "yaşamın üretiminde ya da geçimlik üretiminde" harcanan emektir (Mies vd., 1988, s. 70). İlkel birikim "hırsızlık amacıyla her nerede, her ne zaman ve her kime karşı olursa olsun 'ekonomik' olarak zorunlu, siyasal olarak olanaklı ve teknik olarak uygulanabilir olan aleni şiddettir" (Mies vd., 1988, s. 102). Post-Fordist kapitalizmde kapitalizmin iç kolonileri, düşük ücretli ve ödenmemiş emek ortamı meydana getirerek kârları yükseltecek şekilde genişletilmiştir. Bu kolonilerin oluşumu, emeğe el koymak için şiddet kullanan süregiden ilkel birikimin bir biçimidir. "Kadınlar, koloniler ve doğa" "süregiden bu ilkel birikim sürecinin ana hedefleri"dir (Mies vd., 1988, s. 6). Bu fenomen "ev kadınılaştırma" [housewifization] olarak adlandırılmıştır (Mies vd., 1988; Mies, 1986): Gitgide daha fazla insan, geleneksel olarak patriyarkal ilişkiler için karakteristik olan güvencesiz koşullar altında yaşıyor ve çalışıyor. Bu tür koşullar altında yaşayan insanlar, ev kadınları gibi kontrolsüz ve sınırsız sömürünün bir kaynağıdır. Ev kadınılaştırma "her zaman, her fiyata mevcut olan, 'emek' olarak değil ama 'gelir getirici faaliyetler'de olduğu gibi 'faaliyet' olarak kabul edilen, izole olmuş ve örgütlenmemiş vs. anlamına gelen ev işinin, yani sendikalar ya da iş yasaları tarafından korunmayan emeğin karakteristiklerini taşıması" bakımından emeği dönüştürür (Mies, Benholdt-Thomsen ve Werlhof, 1988, s. 10). Ev kadınılaşmış emek, "olmayan iş devamlılığı, en düşük

ücretler, en uzun çalışma saatleri, en monoton işler, olmayan sendikalar, daha yüksek vasıflar elde etmek için hiçbir imkânın olmaması, olmayan terfiler, olmayan haklar ve olmayan sosyal güvenlik" ile karakterize edilir (Mies vd., 1988, s. 169). Bu tür kayıt dışı çalışma, "denetimsiz, sınırsız sömürünün bir kaynağı"dır (Mies, 1986, s. 16). Ev kadınılaşmış emek, "sonrasında ücretli emek sömürüsünün bunun üzerine mümkün olduğu... ücretli olmayan emekçilerin süper-sömürüsü"dür (Mies, 1986, s. 48). Çünkü "kapitalistler tarafından başka türlü karşılanması gereken maliyetlerin dışsallaştırılmasını ya da bölge dışına çıkarılmasını [ex-territorialization]" içerir (Mies, 1986, s. 110).

Toni Negri "şimdi üretim ve yeniden üretimin bütün kapsamı boyunca yayılan" proletarya için bir genişleme olduğunu tartışmak için "toplumsal işçi" terimini kullanır (Negri, 1982, s. 209). Toplumsal işçi kavramı, çokluk kategorisi içindeki maddi olmayan emek ile birleştirilmştir. Hardt ve Negri'ye göre ilişkiler, iletişim ve bilgi, ortaklaşa üretilen ama ekonomik amaçlar için sermaye tarafından el konulan mallardır. Dolayısıyla sömürü, günümüzde "ortak olanın gaspı"dır (Hardt ve Negri, 2004, s. 150 [166]). Günümüzde sömürü aynı zamanda insanın yaratıcı kapasitesinin sömürülmesidir. Çokluk ya da proletarya "sermayenin hâkimiyeti altında emek harcayan ve üreten herkes" (Hardt ve Negri, 2004, s. 106 [120]), "emekleri doğrudan ya da dolaylı olarak sermayenin üretim ve yeniden üretim normları tarafından sömürülen ve ona tabi olan herkes" (Hardt ve Negri, 2000, s. 52 [77]), "işbirliği yapan bütün çokluk" (Hardt ve Negri, 2000, s. 402 [403]) tarafından oluşturulmuştur. Çokluğun oluşumu tüm toplumun kolonizasyonu ve ev kadınılaşması olarak görülebilir. Marksist feminizm ve otonomcu Marksizm, ücretli olmayan emeğin sömürülmesinin kapitalizmde sınıfın can alıcı bir özelliği olduğu görüşünü paylaşırlar.

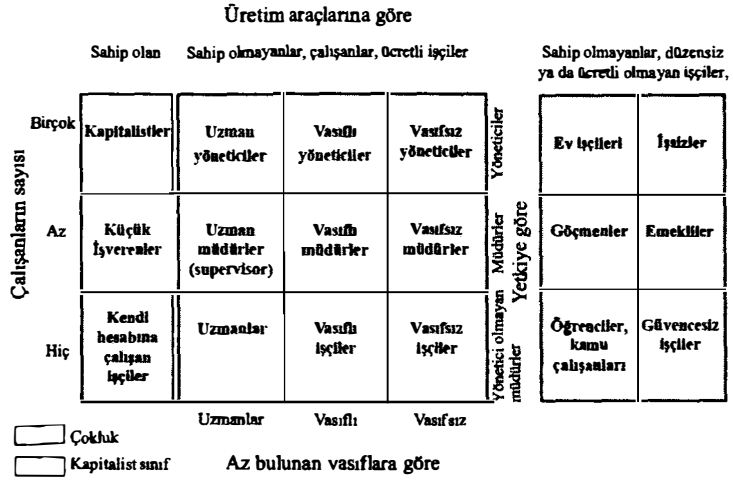
Rosa Luxemburg'un çalışmaları sermayenin yeni sömürü alanları meydana getirdiğini gösterdi. Marksist feminist analiz bu açıklamayı ev işlerine uyguladı. Analizimizi bu içgörüler üzerine kurabiliriz. Fakat bunların ötesine geçmeliyiz. Çünkü bu açıklamalar, kapitalizmde bilgi ve yeni medyanın rolünü tartışmıyor. Hardt ve Negri, Luxem-

burg ve yeniden üretken emek nosyonunun genişletilmiş bir somutlaştırması olarak okunabilir. Onların maddi olmayan emek kategorisi kapitalizmde bilgi emeği konusunun bahsini açar; ama açıklamaları, hangi grupların tam anlamıyla çokluğa ait olduğunu teşhis etmeyerek ve kuramsal bir sınıf modelinden yoksun olarak hâlâ yüksek bir soyutlama düzeyinde kalır. İşte bu yüzden bu yaklaşımları temel almak ve bunların ötesine geçmek gerekir.

Sınıfsal ilişkiler genelleşmiştir. Artı değer üretimi ve dolayısıyla sömürü, ücretli emekle sınırlı değil ama bir bütün olarak topluma uzanır. Ev işçileri, işsizler, göçmenler, gelişmekte olan ülkeler, yeniden üretimde çalışan emekliler, öğrenciler, prekarya ve kayıt dışı çalışanlar, ücretli emeğin yanı sıra çokluğun bir parçasını oluşturan sömürülen sınıflar olarak göz önüne alınmalıdır. Bu ikincisi karakter olarak antagonistiktir ve çokluğu parçalara ayıran ve içsel sınıflar ve sınıf fraksiyonları yaratan sömürü, baskı ve tahakkümün içsel çizgilerince katedilmiştir. Bununla birlikte çokluk, sermaye tarafından sömürülen bütün o birey ve gruplardan oluştuğu, ortaklaşa olarak çokluk tarafından üretilen ve yeniden üretilen kaynakları (metalar, emek gücü, müşterekler, bilgi, doğa, kamusal altyapılar ve hizmetler) müsadere ve kendine mal eden sermaye için doğrudan ya da dolaylı olarak yaşadığı ve ürettiği gerçeği karşısında nesnel olarak birleşmiştir.

Müşterekleri üreten ve düzenli ücret ilişkileri dışında sömürülen giderek artan sayıda kişi, sömürülen sınıflar olarak bir sınıf modeline dâhil edilebilir (bkz. Şekil 7.1). Bu modelde ücretli emek, üretim sürecinde sahip olduğu beceri ve yetki çerçevesinde altbölümlere ayrılmıştır (Wright, 1997). Bir bireyin tek bir anda birden fazla sınıf içine yerleştirilebileceğine dikkat edin. Sınıf konumları sabit değil fakat dinamiktir; bu da enformasyonel kapitalizmde insanların akışkan ve geçişken bir sınıfsal statüleri olması anlamına gelir. Dolayısıyla örneğin, ücretli kadın işçiler sıklıkla aynı zamanda ev işçileridir; birçok öğrenci ayrıca prekarya işçilerdir; çok sayıda prekarya işçi bir tür kendi hesabına çalışan emek meydana getirir vs. Sınıfsal konumların antagonistik olması aynı zamanda çokluk ile kapitalist sınıf arasında hiçbir açık seçik ayrım olmadığı anlamına gelir, dolayısıyla mesela

yöneticilerin çelişkili bir sınıfsal konumları olduğu kabul edilebilir: Bir ücret için çalışırlar ama aynı zamanda sermaye adına işçiler üzerinde emirleri icra ederler.

Şekil 9: Genişletilmiş bir sınıf modeli

Bilgi toplumsal ve tarihsel bir üründür; yeni bilgi, toplumdaki bilginin tarihsel mirasından doğar ve pek çok durumda işbirliği içinde üretilir. Dolayısıyla Marx, bilginin "kısmen şu anda yaşayan insanların elbirliğinden, fakat kısmen de daha önceki çalışmanın üzerine bina edilmesinden meydana gelmiş" olan "evrensel emek" olduğunu öne sürer (Marx, 1894, s. 199 [96]). Doğa, bilgi ve toplumsal altyapılar, kolektif veya doğal üretim biçimlerinden dolayı toplumun alışılmış veçheleridir. Tekil bireyler tarafından üretilmemişlerdir. "Yine de komünal emek, tek kelimeyle bireylerin doğrudan işbirliğini içerir" (Marx, 1894, s. 199 [96]): Marx, bilgi üretiminin işbirliğine dayalı karakterini vurguladı. Bilgi ve altyapılar, yalnızca birçok kişinin kolektif faaliyetleri sayesinde var olabilir. Doğa kendini üretir ve birçok kişi tarafından örgütlenen metabolik süreçlerce kaynaklara dönüştürülür. Bilgi, doğa ve altyapılar sermaye için hiçbir maliyeti olmayan kolektif

mallardır ancak sermaye birikimi için de gerekli bir koşulu oluştururlar. Üretim süreçlerine girerler ve sermaye onlardan kâr eder. Sermaye müşterekleri bedava tüketir; eğitim, bilim, sağlık, yeniden üretken emek vs. toplumsal ve doğal üretim süreçlerinin ürününü sömürür. Müştereklerin özü onların toplumsal karakteridir fakat kapitalizmde müşterekler, sermaye tarafından ayrı ayrı kendine mal edilir. Bir kimse, Hegelci mantığın kategorileri içinde bilgi ve müştereklerin öz ve varoluşunun özdeş olmadığını ileri sürebilir. Sömürü, müştereklerin varoluşunu kendi özlerinden ve hakikat, sebep ve gerçekliklerinden yabancılaştırır.

Toplumda tüm insanlar, zihinsel yeniden üretime (eğlenceye dönük bilgi) katkıda bulunan becerilerin (eğitsel bilgi), kültürel malların (müzik, tiyatro gösterileri, edebiyat, kitaplar, filmler, sanat eserleri, felsefe vb.) gelişmesine olanak sağlayan örgütlenmeler biçiminde ve eğitim ve toplumsallaşmanın veçheleri olarak geleneksel pratikler (pratik bilgi) biçiminde, geçmişte üretilen (miras kalan, tarihsel bilgi) bilgiden faydalanırlar. Bu dört bilgi biçimi gelecek kuşaklara aktarılır ve toplumun gelişim seyri üzerinden şimdiki kuşaklar tarafından zenginleştirilir. Tüm insanlar (verili koşullar altında farklı derecelerde olsa da) oraya katkıda bulunur ve oradan faydalanır. Diğer bir bilgi biçimi, makinelerde ve pratiklerde somutlaşan, emek süreçlerinin hızlandığı ve dışsallaşmış emek gücü miktarının azaltılabildiği bir biçimde, tanımlanmış hedeflere ulaşmanın aracı olarak işlev gören teknolojik bilgidir. Bütün insanlar ve gruplar bu beş bilgi biçiminden eşit ölçüde faydalanmaz. Bilhassa şirketler ortalamanın üstünde bir payı tüketir. Eğitsel, eğlenceye dönük ve pratik bilgi, insan gücünün yeniden üretiminin veçheleridir. Bireyler ve toplum bu süreçleri büyük ölçüde firmalar ve emek zamanı dışında yürütürler. Teknolojik ilerleme şirketlere üretkenliklerini, yani sermayenin daha az zamanda daha çok kâr elde etme kabiliyetini arttırmaya yardımcı olur. Teknolojik bilgi diğer üç bilgi biçiminde olduğu gibi üretim sürecine dolaylı olarak girmez; sermaye tarafından üretim sürecine doğrudan sokulur. Teknolojik bilgi toplum tarafından üretilir ancak sermaye tarafından ayrı olarak bir üretim aracı şeklinde kendine mal edilir. Bazı yazarların kullandığı bir argüman, şirketlerin sabit sermaye olarak satın aldıkları

makine, yazılım, donanım vb. biçiminde teknolojik ilerleme için ödeme yaptıklarıdır. Ancak emeğin teknoloji yardımıyla ürettiği değer, teknolojinin kendi başına değerinden çok daha büyüktür ve teknolojinin her bir parçası, ürüne bedavadan katılan teknoloji ve mühendisliğin bütün tarihi üzerine kuruludur. Diğer bir argüman da teknolojik bilgi ve ilerlemenin, teknoloji üreten bir endüstride ve şirketlerin araştırma bölümlerinde yaratıldığıdır. Bu argüman zayıftır çünkü bilginin belirli bir kısmı kamu araştırma kurumlarında üretilmekte ve her teknolojik yenilik, bir kişinin ödeme yapmak zorunda olmadığı ve dışsal bir kaynak olarak araştırma bölümleri ve teknoloji üreten şirketlerce bedava tüketilen, bilimin tüm gelişkinlik seviyesi üzerine kuruludur.

Bu tartışmanın sonucu, doğadan, miras alınan bilgiden, pratik bilgiden, teknolojik bilgiden ve kamusal altyapılardan (sağlık, eğitim, tıbbi hizmetler, sosyal hizmetler, kültür, medya, siyaset vb. alanlardaki emek) oluşan toplumun müştereklerini şirketlerin bedavaya tükettiğidir. Dolayısıyla bilgi toplumunda sömürünün önemli biçimlerinden biri, aynı zamanda çokluğun ve bir bütün olarak toplumun sömürülmesi olan müştereklerin sermaye tarafından sömürülmesidir. Fakat kapitalistler ve küçük işverenler de gündelik hayatta müştereklerin üretimi ve yeniden üretimine katkıda bulunmaları bakımından çokluğun parçası değiller mi? Şüphe yok ki tüm insanlar, doğanın, bilginin ve hizmetlerin üretimi ve yeniden üretimine belirli bir ödenmemiş emek payını katarlar. Fakat kapitalist sınıf, toplumda müşterekleri sömüren ve müsadere eden (müştereklere el koymanın yardımıyla ekonomik kazanç elde eden ve sermaye biriktiren) yegâne sınıftır. Bütün insanlar müşterekleri üretir, yeniden üretir ve tüketir ama müşterekleri ekonomik olarak yalnızca kapitalist sınıf sömürür. Dolayısıyla bu sınıf çokluğun bir parçası olarak dikkate alınmamalıdır. Enformasyonel kapitalizmin yükselişiyle birlikte müştereklerin sömürüsü, sermaye birikiminin merkezi bir süreci haline gelmiştir.

Sınıfsal ilişkilerde artı değer üretiminin doğrudan etkisi şudur ki, ürün işçiye değil kapitaliste ait olur ve artı değer "işçi için emeğe ama kapitalist için hiçbir şeye mal olur ve ... kapitalistin yasal mülkiyeti haline gelir" (Marx, 1867, s. 731 [566]). Eğer pamuk, Marx'ın artı

değeri tanımlamak için verdiği örnek, yerine, örneğin Microsoft Windows Vista işletim sistemi gibi bilgi üretiyorsan, belirleyici özellik bilginin sadece bir kez üretilmeye ihtiyacı olduğu, sınırsız şekilde düşük maliyetle yeniden üretilebileceği ve yüksek hızda dağıtımı yapılabileceğidir. Ürünün fiziksel olarak kullanılıp yıpranması söz konusu değildir; bilgi tüketimle harcanmaz, yeniden işlenebilir ve kendi üstünden geliştirilebilir. Yüksek başlangıç maliyetleri söz konusudur. Fakat bilgi, örneğin yazılım, bir kez üretildiğinde ucuza kopyalanabilir ve yüksek fiyatlarda satılabilir. Değişmez ve değişken sermaye maliyetleri yeniden üretim için düşüktür, bu da bilgi endüstrilerinde sürdürülebilir sermaye birikimi için faydalıdır.

Eğer bilgi yeni medya için üretilir ve onun aracılığıyla taşınıp dağıtılırsa, o zaman durum biraz daha değişecektir. Ağ tabanlı dijital medyanın temel bir karakteristiği, bilgiyi tüketen kişinin onun potansiyel üreticisi haline gelmesidir. Alvin Toffler (1980) enformasyon toplumundaki üretketicinin [prosumer] ortaya çıkışından söz etmiştir. Axel Bruns (2007, 2008) bu kavramı yeni medyaya uygulamış ve üreticilerden söz etmiştir, kullanıcılar dijital bilgi ve teknolojinin üreticileri haline gelirler. Philip Graham (2000) hiper-kapitalizmin dolaysızlık ve yayılmışlığının üretim, dolaşım, tüketim, maddi ve maddi olmayan üretim, üretken ve üretken olmayan emek, altyapı ve üstyapı, üretim güçleri ve ilişkilerinin dolaşıklığı ile sonuçlandığını öne sürer. Bu nedenle değer üretimi "dolaysız, sürekli bir süreç haline gelir" (Graham, 2000, s. 137). Yeni medya eşzamanlı olarak bilginin üretimi, dolaşımı ve tüketimi için kullanılmaktadır. Bunlar yapısal ilkeler olarak bilgisayarın evrensel dijital makinesini ağ işlevleri ile birleştirerek bilişselliği (düşünce, dil), iletişimi (birebir, birden aza, birden çoğa, azdan bire, azdan aza, azdan çoğa, çoktan bire, çoktan aza, çoktan çoğa) ve işbirliğini (kolektif üretim [peer production], paylaşım, sanal topluluklar, sosyal ağlar, siber aşk, çevrimiçi işbirliği vb.) destekler (Fuchs, 2008b). Enformasyonel kapitalizmde beyin ve onun bedensel dolayımları, yeni medya aracılığıyla ekonomik üretim, artı değer üretimi, ortak üretim, iletişimsel dolaşım ve üretken tüketimin organik pratikleri ile ilişkilendirilme olanağına kavuşmuştur. Bilginin üretimi, eşgüdümlü bir mekanizma olarak iletişimsel değiş tokuş kadar, ortak

üretimde de daha önceki benzerlerinin tüketilmesi üzerine kurulur. Bilginin tüketimi bireysel anlam ve sonraki toplumsal üretim ve iletişim için istek uyandırır. Bilginin dolaşımı, bant genişliği ile teknik kaynakların tüketimi ve bağlantıların üretimidir.

Marx için kâr oranı, kârın yatırım maliyetleri ile bağıntısıdır: p = s / (c + v) = artı değer / (değişmez sermaye + değişken sermaye). Eğer kullanıcılar üretken hale gelirlerse, o zaman Marksçı sınıf kuramına göre bu, onların artı değer üreten ve sermaye tarafından sömürülen üretken emekçiler haline geldikleri anlamına gelir, çünkü Marx'a göre üretken emek artık meydana getirir. Bu nedenle Google, YouTube, MySpace ya da Facebook gibi durumlarda artı değerin sömürüsü yalnızca bu şirketlerce yazılım ve donanımları programlama, güncelleme ve sürdürme, piyasa faaliyetlerini yürütme vb. için istihdam ettiği kişiler tarafından değil; kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin üretimine katılan bu çalışanlar, kullanıcılar ve üretlanıcılar [produser] tarafından da yerine getirilir. Yeni medya şirketleri içeriğin üretimi dolayısıyla kullanıcılara ödeme yapmazlar (ya da nadiren yaparlar). Birikim stratejilerinden biri, onlar için hizmetlere ve platformlara serbest erişim sağlamak, içerik üretmelerine olanak vermek ve üçüncü taraf reklamcılara bir meta olarak satılan büyük sayıda üretlanıcı toplamaktır. Kullanıcılara satılan bir ürün değil, fakat reklamcılara bir meta olarak satılan kullanıcılardır. Bir platformun ne kadar kullanıcısı varsa reklam tarifeleri de o kadar yüksekten belirlenebilir. Sermaye tarafından sömürülen üretken emek zamanı, bir tarafta ödemesi yapılan çalışanların emek zamanını ve diğer tarafta da kullanıcılar tarafından çevrimiçi harcanan tüm zamanı içerir. Bilgi emeğinin birinci türü için yeni medya şirketleri maaş öderler. Bilginin ikinci türü tümüyle bedava üretilir. Ne değişken ne de sabit yatırım maliyetleri vardır. Bu birikim stratejisi için kâr oranı formülünün dönüştürülmesi gerekir:

> p = s / (c + v1 + v2) (s ... artı değer, c ... değişmez sermaye, v1 ... sabit çalışanlara ödenen ücretler, v2 ... kullanıcılara ödenen ücretler)

Tipik durum v2 => 0 olması ve v2'nin v1'in yerine geçmesidir. Eğer içeriğin üretimi ve çevrimiçi harcanan zaman ücretli çalışanlarca gerçekleştirilmişse, değişken maliyetler artacak ve kârlar bu nedenle

düşecektir. Bu da kapitalist bir toplumda üretlanımın, kârların arttırılabilmesi ve yeni medya sermayesinin biriktirilebilmesi için tümüyle bedavaya çalışan ve sömürü oranınıençoklaştırmaya yardım eden (c = s / v, = artı değer / değişken sermaye) kullanıcılara, üretken emeğin dış kaynak olarak aktarılması şeklinde yorumlanabileceğini gösterir. Eğer kullanıcılara ödenen ücretler sıfıra doğru yaklaşırsa o zaman sömürü oranı e = s / v sonsuza doğru yaklaşır. Kapitalist üretlanım, sömürünün, üretlanıcıların tamamen bedavaya çalıştığı ve sonsuz şekilde sömürüldükleri uç bir biçimidir.

Kapitalist bir toplumda üretlanım, kârların arttırılabilmesi ve yeni medya sermayesinin biriktirilebilmesi için tümüyle bedavaya çalışan ve sömürü oranınıençoklaştırmaya yardım eden (c = s / v, = artı değer / değişken sermaye) kullanıcılara, üretken emeğin ücretli emekten dış kaynak olarak aktarılması şeklinde yorumlanabilir. Bu da sonsuz sömürüye doğru yakınsayan bir durumdur: e = s /v: v=>0 => sömürü => sonsuzluk.

Artı değer üreten bu emek, kapitalist üretimin doğmakta olan bir niteliğidir; eğer bu emek çekilirse üretim ve birikim işlemez hale gelir demektir. Kapitalist üretim sürecinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Üretlanıcıların artık üreten emeğin taşıyıcısı oldukları, YouTube, MySpace ve Facebook gibi platformları kullanmayı durdurduklarında neler olacağı tahayyül edilerek de görülebilir: Kullanıcı sayısı düşecektir, reklamcılar internet reklamcılığına yatırım yapmayı keser çünkü reklam mesajları için hiçbir nesne ve dolayısıyla ürünleri için hiçbir potansiyel müşteri bulunamayacaktır, yeni medya şirketlerinin kârları düşecektir ve iflas edeceklerdir. Eğer bu tür faaliyetler büyük ölçekte yürütülseydi yeni bir ekonomik kriz baş gösterirdi. Bu düşünce deneyi yeni medya ekonomisinde kâr elde etmek için kullanıcıların vazgeçilmez olduklarını gösterir. Dahası ürün parçalarını ve bu yüzden de bu ürünlerde somutlaşmış kullanım değeri, mübadele değeri ve artı değerin parçalarını üretir ve ortaklaşa üretirler.

Dallas Smythe (1981/2006) medya reklamcılık modelleri örneğinde izleyicilerin reklamcılara bir meta olarak satıldıklarını iddia eder: "Seyirci gücü üretildiği, satıldığı, satın alındığı ve tüketildiği için bir

fiyat belirler ve bir metadır... Siz seyirciler bedeli ödenmemiş emek zamanınıza katkıda bulunur ve karşılığında program materyali ve açık reklamları alırsınız" (Smythe, 1981/2006, s. 233, 238).

Kullanıcı tarafından üretilen içeriğin, sosyal ağ platformlarına serbest erişimin ve internet reklamcılığı ile kazanç sağlayan, web 2.0, sosyal yazılım ve sosyal paylaşım siteleri gibi kategoriler altında toplanan bir gelişme, diğer serbest erişim platformlarının yükselişiyle birlikte internet ağı [web], TV ve radyo gibi geleneksel kitle iletişim araçlarında sermaye tarafından kullanılan birikim stratejilerine yaklaşıyor gibi görünüyor. Veriyi Google'layan, YouTube'da video yükleyen ya da izleyen, Flickr'a kişisel görseller yükleyen ya da onlara göz atan veya MySpace ya da Facebook gibi sosyal paylaşım platformları aracılığıyla içerik alıp verdikleri ya da çevrimiçi iletişim kurdukları arkadaşlar toplayan kullanıcılar, reklamcılara satılan bir seyirci metası meydana getirirler. Geleneksel kitle iletişim araçlarındaki ile internetteki seyirci metası arasındaki fark, ikinci durumda kullanıcıların aynı zamanda içerik üreticisi olmaları, kullanıcı tarafından üretilen içeriğin bulunması, kullanıcıların devamlı yaratıcı etkinlik, iletişim, topluluk oluşturma ve içerik üretimiyle meşgul olmalarıdır. Kullanıcıların TV ya da radyo içeriğinin alımlanmasına nazaran internette daha etkin olmaları, çoktan çoğa iletişime izin veren internetin merkezsizleşmiş yapısından dolayıdır. Alıcıların devamlı etkinliği ve onların üretlanıcı olarak statüleri dolayısıyla, internet örneğinde seyirci metanın bir üretlanıcı metası olduğunu söyleyebiliriz. Üretlanıcı metası kategorisi daha katılımcı ya da demokratik bir sisteme doğru medyanın demokratikleşmesini değil, insan yaratıcılığının bütünsel bir metalaşmasını ifade ediyor. Kullanıcıların çevrimiçi olarak harcadıkları zamanın çoğu süresince Google, News Corp. (MySpace'in sahibi) ya da Yahoo! (Flickr'ın sahibi) ve diğer internet firmaları gibi büyük şirketler için kâr üretirler. İnternetteki reklamlar sıklıkla kişiselleşmiştir; bu da bilgisayar ve veritabanları yardımıyla kullanıcı etkinliklerini gözetleyerek, depolayarak ve onlara değer biçerek olanaklı hale getirilir. Bu, daha merkezi yapıları yüzünden daha az bireyselleşmiş içerik ve reklam sağlayan TV ve radyo ile bir diğer farklılıktır. Ancak izlendiği kadar ödeme [pay per view], tele-oylamalar, sohbet programları

ve telefon katılımlı [call-in] TV ve radyo programlarında olduğu gibi geleneksel kitle iletişim araçları alanında belirli bir değişim gözlemlenebilir. İnternet örneğinde seyirci katılımının metalaşmasını sağlamak diğer kitle iletişim araçlarıyla sağlamaktan daha kolaydır.

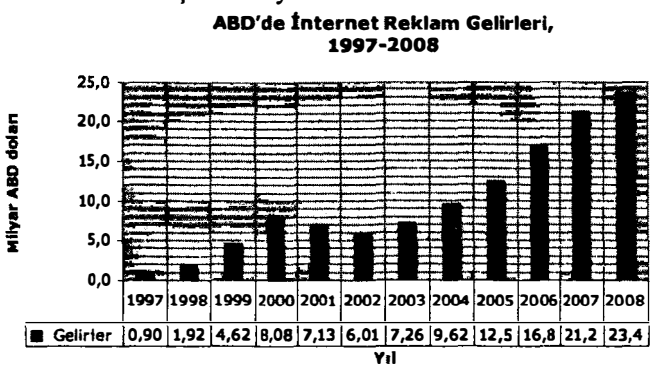
Marx, üretici güçlerin gelişiminin bir sonucu olarak "genel zekâ"-nın, "nesneleşen bilginin gücünün", "genel toplumsal bilginin üretimin doğrudan bir gücü haline geldiği" (Marx, 1857/58, s. 706) bir kapitalist gelişme ânının geleceğini tartışırken üretlanıcıların sömürülmesini öngörmüştü. Üretici güçler yalnızca bilgi şeklinde değil, aynı zamanda "gerçek hayat sürecinin toplumsal pratiklerinin dolaysız organları" olarak üretileceklerdir. Marx burada, bilgi toplumunda toplumsal hayatın üretken hale gelmesini betimler. Tıpkı çevrimiçi olarak üretlanıcılar tarafından gerçekleştirildiği gibi bilgi emeğinin üretken olması, o halde kapitalist sınıf ilişkileri altında sömürüldükleri ve tüm bilgi işçilerinin, ücretli ya da ücretsiz olsun, sömürülen sınıfın bir parçası oldukları anlamına gelir.

"Dünya çapında bilgisayar*, üretim araçlarını kitlelerin eline verip bu kitleleleri komünal çalışmalarının ürünleri üzerindeki herhangi bir mülkiyetten alıkoyarak, pek çoklarınca sağlanan emeğin ekonomik değerini toplamak ve bunu pek az olanların elinde biriktirmek için inanılmaz etkili bir mekanizma sağlar" (Carr, 2009, s. 142f). Şekil 10, ABD'deki internet reklam kârının hızlı büyümesini gösteriyor. Bu kârlar 2008'de, toplam ABD reklam kârının %11,0'ını oluşturan 23,4 milyar ABD dolarını buluyor (veri kaynağı: IAB Internet Advertising Revenue Report 2008 [İnternet Reklam Gelirleri Raporu 2008]). Çevrimiçi reklam kârları 2008'de radyo ve kablolu TV reklamlarından elde edilen kârlardan daha yüksektir ve bunlar yalnızca gazete ve TV dağıtımı reklamları kârları tarafından aşılmıştır (veri kaynağı: IAB Internet Advertising Revenue Report 2008).

İnternet kullanıcıları her türlü özgeçmişe sahiptir. Örneğin ABD'deki YouTube kullanıcılarının nispi çoğunluğu 18-34 (%36) yaşları arasında, %13'ü de üniversite derecesi almıştır. ABD'li MySpace kulla-

* *World Web Computer*, dünya internet ağının *(world wide web)* giderek farklı işlevlerle ve uygulamalarla birbirine bağlanmış tek bir bilgisayar haline geldiğini anlatmak için kullanılan bir ifade (ç.n.).

nıcılarının %49'u daha düşük gelirli sınıflardan gelirken (yıllık 60,000 ABD dolarından az), ABD'li Facebook kullanıcılarının %58'i daha üst gelirli sınıf geçmişine sahiptir. ABD'li MySpace kullanıcılarının %9'u ve ABD'li Facebook kullanıcılarının %14'ü üniversite mezunudur. ABD'li Google kullanıcılarının %58'i daha üst gelirli sınıflardan geliyor. ABD'li MySpace kullanıcılarının %56'sı hiçbir yüksekokul ya da üniversiteye gitmezken ABD'li Facebook kullanıcılarının %42'si yüksekokula gitmiş ve %14'ü üniversite mezunudur. YouTube kullanıcılarının %58'i, Facebook kullanıcılarının %73'ü ve ABD'deki Facebook kullanıcılarının %76'sı 3-34 yaşları arasındadır (tüm veriler quantcast.com'dan, 18 Temmuz 2009'da erişildi). Bu tür veriler internet kullanıcılarının yaş, gelir ve eğitim bakımından farklı geçmişlere sahip olduklarını gösteriyor. Sanal dünyanın sınıfsal yapısı çevrimdışı dünyanın sınıfsal yapısının bir yeniden üretimi değildir. En belirleyici farklılık daha genç insanların pek çoğunun çevrimdışından ziyade çevrimiçi üretiyor olmalarıdır. Düzenli ücretli işi olmayan çocuklar, ilköğretim ve yükseköğretim öğrencileri sömürülen başlıca üretlanıcı grubunu oluşturuyor. Kötümser bir ifadeyle, internetin günümüzde çocuk emeği sömürüsünün başlıca mekânı olduğunu söyleyebiliriz. Bu örnek, üretken ve sömürülen olarak yalnızca ücretli emeği göz önüne alan geleneksel sınıf kavrayışının ötesine geçmek gerektiğini gösteriyor, çünkü aynı zamanda sermaye birikimi için gerekli olan çok sayıda ücretsiz emekçi bulunuyor.

Şekil 10: ABD'de internet reklam gelirleri, 1997-2008, veri kaynağı: IAB Internet Advertising Revenue Report 2008

Sonuç

Bu bölümün amacı, enformasyonel kapitalizmde sınıfın rolü üzerine olan tartışmaya bir katkı sunmaktı. İlk olarak enformasyonel kapitalizm kavramının bilişsel kapitalizme tercih edilir olduğunu tartıştım. Çünkü bu, özne-nesne diyalektiğine dayanırken otonomcu Marksizm tarafından sunulan bilişsel kapitalizm kavramı öznelci ve idealisttir. Ayrıca bilgi ya da enformasyon teknolojilerinin çağdaş toplum, ekonomi veya kapitalizmin başat özellikleri olduğu iddialarının abartılı olduğunu çünkü çağdaş toplumu aynı zamanda şekillendiren küreselleşme, finansallaşma ve hiper-endüstriyalizm gibi başka önemli fenomenler olduğunu vurguladım. Bu yüzden enformasyona dayalı ekonominin bu yönlerini karakterize etmek için enformasyonel kapitalizm kavramının dikkatle ve pragmatik biçimde kullanılması gerekir. Bu, toplumun ya da ekonominin enformasyon, bilgi ya da enformasyon teknolojisinin tahakkümü altında olduğunu söylemekten farklıdır. Bu bölümde ayrıca Marksçı sınıf analizine dayanarak enformasyonel kapitalizmde sınıf ve enformasyon emeğinin ilişkisini analiz ettim.

Bir kişi bilgiyi dar değil, geniş bir toplumsal kategori olarak göz önüne alırsa, o zaman bilginin bir sektöre özgü ekonomik bir kategori olmadığı, aynı zamanda enformasyonel kapitalizmde sınıf oluşumunun kalbinde yer aldığı açık hale gelir. Bilgi, toplumun müştereklerinin bir parçasını oluşturur; herkes tarafından üretilen ve tüketilen toplumsal bir üründür. Tüm insanlar müşterekleri üretir, yeniden üretir ve tüketir ama yalnızca kapitalist sınıf müşterekleri ekonomik olarak sömürür. Çokluk, müşterekleri üreten sıradan emekçi sınıfı tarif etmek için kullanılan genişletilmiş bir Marksist sınıf kategorisidir ve müşterekleri bedavadan kendine mal edip onları kazanç elde etmek amacıyla sermayenin altında toplayan sermaye tarafından sömürülür. Hiçkimsenin verimsiz olmadığı ve her insanın sermaye tarafından kendine mal edilen toplumun müştereklerini üreten ve yeniden üreten üretken bir işçi olduğu argümanının altında yatan politik talep, karşılığında sermayenin toplum ve üyelerini güvence altına alınmış ortak bir temel gelir tesis ederek, müştereklerin çalınmasına karşılık tazmin etmek için kullanılan vergiler biçiminde topluma bir şeyler vermesi gerektiğidir.

Sınıf kavrayışını genişletmek zorunludur, çünkü kapitalizmin ve üretici güçlerin gelişimi ücretli olmayan işçilerin önemini arttırmıştır. Bu nedenle Marksçı sınıf analizi siyasal bir tasarı ise ve öyle kalmak istiyorsa, o zaman değişimin potansiyel faillerine ilişkin kavrayışını arılaştırması gerekir. Proletarya "çok sayıda bileşene bölünür" (Thompson, 1960b, s. 24f). Artık daha fazla insanın "insani hizmetlerin (refah, eğitim, eğlence ve benzeri) mübadelesine dâhil olmaları sabit bir bilinçle (ifadenin değişmez biçimleriyle sabit), değişmez bir kategori olarak geleneksel işçi sınıfı kavrayışlarını" paramparça eder (Thompson, 1960b, s. 27). Proletarya kavrayışını genişletmek ekonomiye uygulanan post-Marksist bir tasarı değildir. Post-Marksizm evrenselliği totalitaryen bir tasarı olarak görür (Laclau ve Mouffe, 1985, s. 188) ve en iyi durumda gevşek biçimde birbirine bağlı olan siyasal öznelerin çoğulluğunun önceliğini savunur. Laclau ve Mouffe (1985) bu bağlamda "muhtelif ve çoğunlukla çelişkili konumların çoğulluğu"ndan (1985, s. 84), "merkezi olmaktan çıkmış [decentred] özne konumları"ndan (1985, s. 87), "politik mekânların çoğulluğu"ndan (1985, s. 137), "ayrıcalıklı kırılma noktalarının reddi ve mücadelelerin birleşik bir politik mekânda birbiri içine karışması"ndan (1985, s. 152) ya da "her antagonizmanın çokanlamlılığı"ndan [polysemic] (1985, s. 170) söz ederler. Bu bölüm iktisadi olan ile iktisadi olmayanın ilişkisi değil, özellikle iktisadi ilişkilerle ilgiliydi. Laclau ve Mouffe öncelikli olarak yeni toplumsal hareketler ve işçi sınıfı ilişkisinden söz edegeldiler, fakat aynı zamanda "işçi mücadelelerinin evrensel olmadığını ancak sayıca çok olduğunu ve olağanüstü çeşitlilikte biçimler aldığını" ifade ettiler (1985, s. 167). Bu bağlamda Slavoj Žižek, bence haklı olarak postmodernizm ve post-Marksizmin, bir "indirgenemez mücadeleler çoğulluğunu" varsayarak "kapitalizmi 'kasabanın tek oyunu' olarak" kabul ettiklerini ve "mevcut kapitalist liberal rejimi alt etmek için sahici her girişimi" terk ettiklerini söylemiştir (Butler, Laclau ve Žižek, 2000, s. 95).

Sınıf kategorisini diğer antagonistik kategorilere (cinsiyet, etnisite, yaş, yetenekler vb.) tabi kılmak ya da eşitlemek, kapitalist bütünselliğe karşı katılımcı alternatiflerin kurulması tasarısının ve taleplerinin mezarını kazma tehlikesini doğurur. Bütün sınıfsal olmayan antagonizma-

lar sınıfla eklemlenirken tüm sınıfsal olmayan antagonizmalar birbirleriyle eklemlenmez, bu da çağdaş toplumun tüm antagonizmalarının sınıfsal yönleri olduğu ve sınıf tarafından koşullandırıldıkları anlamına gelir. Sınıf, diğer tüm antagonizmaları birbirine bağlayan antagonizmadır; diğer antagonizmalar için var olan olanakların önceden habercisidir, onları koşullandırır, mümkün kılıp sınırlandırır ve üzerlerinde baskı oluşturur (Fuchs, 2008b). Aynı anda sınıfsal olmayan antagonizmalar sınıf antagonizmalarını etkiler, böylece karmaşık dinamik ilişkiler var olur. Eğer sınıf kapitalizmin, belirlemeyen ya da üstbelirlemeyen ama diğer antagonizmaları koşullayan süper-antagonizması ise, o zaman bu kategoriye özel bir dikkat göstermek önemlidir. Bu bölümde tanımlanan sömürülen sınıfın altbölgeleri birbirlerine, gerçek dünyada çoğunlukla mevcut durum olan antagonizmalar meydana getirebilirler. Böylelikle örneğin işçilerin çoğunluğunun, göçmen işçilerin sınıfsal konumlarının alçaltılmasını sağlayarak kendi sınıfsal konumlarını iyileştirmeyi ümit ettikleri için sağ-kanat aşırı uç partilere oy verme eğilimi gösterdikleri ve bu nedenle siyasi açıdan ırkçılığı ve ırkçı sınıfçılığı destekledikleri Avusturya gibi ülkeler vardır.

Ancak çokluğun içsel antagonizmalarının varlık imkânı veriliyken kapitalizmi alaşağı etmeyi amaçlayan çokluğun birleşik bir siyasal tasarısı olabilir mi? Marx'ın bildiği üzere, kendinde-sınıf otomatik olarak kendi-için-sınıf değildir; sınıf bilinci olmayan ve sınıf mücadelesi olmadan sınıflar var olabilir; çünkü özgül bir bilinç ya da pratik bir politik tasarıya dayanan bir sınıfın varlığını tarif etmek, felsefi olarak idealist, öznelci ve bu yüzden Marksçı analizi yadsıyan indirgemeci bir hamledir. Buradaki görev, çokluğa içkin olan ve kapitalizmi aşan mücadeleleri ilerletme potansiyeli taşıyıp kapitalizme özgürleşimci bir alternatifi, yani halka dayalı sosyalizmi öngören özne konumlarının çoğulluğunu bağlantılandırmayı hedefleyen politik tasarılar inşa etmektir. Bu tür tasarılar özgül politik talepler etrafında örgütlenebilir; örneğin yerleşik kuruluşlar içinde, bu kuruluşlara karşı çalışan bir çerçeve kuran bir radikal reformizm siyasetinin parçası olarak, sermayenin vergilendirilmesi yoluyla finanse edilen (Fuchs, 2008a) yeniden dağıtımcı evrensel bir temel gelir gibi. İşçilerin bilinci, talepleri ve mücadeleleri kendiliğinden ilerici değildir. Fakat özgürleşimci pro-

leter mücadelelerin ilerletilmesi görevini önemli hale getiren proletaryayı ortadan kaldırarak da bir özgürleşme olamaz. Bugün yaygın biçimde verili olan bir durum, proletaryanın "nesnel olarak ama öznel olmayan biçimde, 'kendinde' fakat 'kendisi için' olmayan sınıf" olmasıdır (Marcuse, 1969, s. 54 [59]).

Sınıflar, belirli derecelerde sınıfın öznelerine iktisadi ilişkilerini sıradan ya da sıra dışı biçimde algılamalarına izin veren (ekonomik, siyasal ve gündelik popüler ortamlarda) belirli öznel pratikleri olan nesnel iktisadi gruplar olarak var olurlar. Bir sınıf grup olarak kendini ortak bir iktisadi ve siyasal varlık olarak algılarsa, ortak bir kimlik kurarsa ve bu varlığa dayanarak hareket etmeye başlarsa siyasal sınıf olarak sınıf ortaya çıkar. Öznel ve nesnel sınıf boyutu etkileşime girer, sınıfsal yapılar bu yapıları yeniden üreten ve (potansiyel olarak) farklılaştıran insani pratikler üretir, ancak bu pratiklerin ne siyasal bir karakter edinmelerinin ne de özgürleşimci bir siyasal karakter edinmelerinin kendiliğinden bir garantisi yoktur. Sınıflar "koşullanma kadar failliğe de" borçludurlar (Thompson, 1968, s. 8 [39]).

Siyasal görev, çokluğun çoğulluğu içinde siyasal bir birlik yaratmaktır ki içsel antagonizmalar dışsallaştırılabilsin ve birliktelik halinde, şimdi parçalı olan kuvvetlerin gücünü bir araya getirerek kapitalist sınıfa karşı yöneltilebilsin. Çokluğun çoğulluğu içinde siyasal bir birlik için nesnel bir temel, müştereklerin kontrolünün olmayışı konusundaki deneyim ve öyle ya da böyle risk durumu yaratan zenginliğin olmayışıdır. Bu tür çoğulluk içinde birlik yaratma tasarıları başarı ya da başarısızlık garantisi olmayan, fakat en iyi durumda siyasal tarihin verdiği derslerden öğrenen deneme-yanılma yaklaşımları olan açık ve karmaşık deneyimlerdir. Köklü toplumsal değişim tetiklenebilecektir, ancak belirlenemez, ki aynı zamanda bunun anlamı, özgürleşimin yalnızca proletaryanın öz faaliyetinin sonucu olabileceğidir. "'Toplumsal içgüdüleri' beslemek ve açgözlüleri dizginlemek için –tekelciler ile halk arasına... sınır çizmek sosyalistlerin işidir" (Thompson, 1960a, s. 8). Ya proletarya kendi özgürleşimini gerçekleştirir ve böylelikle kendisinin sınıf olarak yok edilmesi ya da bu tür sınıfların yok edilmesi yoluyla halka dayalı sosyalizmi kurar ya da hiçbir özgürleşim olamaz.

Enformasyonel kapitalizm, ulusötesileşme ve enformasyonelleşmenin aynı zamanda sınıf tahakkümü ve sınıf mücadelesi için yeni potansiyeller ürettiği antagonistik bir sistemdir (Fuchs, 2008b). Sınıf tahakkümü gündelik hayatımızda gözlemlenebilirken aşağıdan sınıf mücadelesi kuralın istisnasıdır, ancak yine de şirket çıkarlarına baskı oluşturan dosya paylaşım pratikleri gibi örnekler şeklinde varlığını sürdürür. Özgürleşme güçleri yalnızca ilkel bir gelişim göstermişlerdir ve geleceğin nasıl görüneceği belirlenmemiştir.

Çokluk, toplumun müştereklerinin kontrolünden ve bütün üyeleri zenginliğin fiili deneyiminden yoksundur. Çokluk, zenginlikten ve müştereklerin kontrolünden yoksun olması kadar, müştereklerin üretimindeki konumu dolayısıyla, müştereklerin müsaderesi ve sömürülmesi ile karşı karşıya gelmesi dolayısıyla birbirine bağlıdır. Müştereklerin bu sömürüsü aynı zamanda bizatihi yaşamın asli temellerinin (doğa, sağlık, eğitim vb.) mahvolması tehlikesini doğurur. Bunlar çokluğu; nesnel ve öznel olarak, çokluğu mülksüzleştirerek ve kâr biriktirmek için müştereklerı sömürerek kendi sınıfının zenginliğine olanak sağlayan müşterekleri ve araçları elinde tutan kapitalist sınıftan ayıran ortak deneyimlerdir. Proletarya, tıpkı internet, eğitsel kuruluşlar, bilgi mekânları, kültür vb.'nin pratikleri yoluyla olduğu gibi, durmaksızın ortak deneyim alanları yaratır ve yeniden yaratır. Bu mekânlar ve deneyimler, sermaye birikimi amacıyla sermaye tarafından kendine mal edilir ve böylece müsadere edilip sömürülür. Slavoj Žižek (2008, s. 428f; 2009, ss. 53-55) yıkıcı potansiyellerin yaratılacak şekilde sermaye tarafından kuşatılan üç tür ortak varlığı birbirinden ayırır: kültürün müşterekleri, dışsal doğanın müşterekleri ve içsel doğanın müşterekleri. "Komünist kavramının dirilişine izin veren, 'müşterekler'e yapılan bu göndermedir: kendi özünden dışlananların proleterleşme süreci olarak onların devam eden çevrelenmelerini görmemize olanak sağlar; aynı zamanda, örneğin anonim 'bilgi işçilerinin' şirketleri tarafından yapılan, sömürünün göstergesi olan bir süreç" (Žižek, 2009, s. 54).

Kaynakça

Bakardjieva, M. (2005). *The Internet society. The Internet in everyday life*. London: Sage.

Beck, U., Giddens, A. & Lash, S. (1994). *Reflexive modernization*. Cambridge, United Kingdom: Polity.

Bell, D. (1976). *The coming of post-industrial society*. New York: Basic Books.

Berardi, F. (2009a). *Precarious rhapsody*. London: Minor Compositions.

Berardi, F. (2009b). *The soul at work*. Los Angeles: Semiotext(e). [Ruh İş Başında - Yabancılaşmadan Otonomiye, çev. Fırat Genç, 2012, İstanbul: Metis]

Bhaskar, R. (1993). *Dialectic: The pulse of freedom*. London: Verso.

Bruns, A. (2007). Produsage: Towards a broader framework for user-led content creation. In *Proceedings Creativity & Cognition 6*, ss. 99–106.

Bruns, A. (2008). *Blogs, Wikipedia, Second Life, and beyond. From production to produsage*. New York: Peter Lang.

Bühl, A. (2000). *Die virtuelle Gesellschaft des 21. Jahrhunderts*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Butler, J., Laclau, E. & Žižek, S. (2000). *Contingency, hegemony, universality*. London: Verso. [Olumsallık, Hegemonya, Evrensellik, çev. Ahmet Fethi, 2009, İstanbul: Hil]

Carr, N. (2009). *The big switch*. New York: Norton.

Castells, M. (2000). *The rise of the network society. The information age: Economy, society and culture*. Volume 1. Malden, MA: Blackwell. Second Edition. [Ağ Toplumunun Yükselişi -Enformasyon Çağı:Ekonomi,Toplum ve Kültür 1.Cilt, çev. Ebru Kılıç, 2005, İstanbul: Bilgi]

Dawson, M. & Foster, J. B. (1998).Virtual capitalism. In Robert W. McChesney, Ellen Meiksins Wood and John Bellamy Foster (Eds.), *Capitalism and the information age*, ss. 51–67. New York: Monthly Review Press. [Sanal Kapitalizm, Kapitalizm ve Enformasyon Çağı içinde, çev. N. S. Çınga, E. Baltacı ve Ö. Yalçın, ss. 67-84, 2003, Ankara: Epos]

Drucker, P. (1969). *The age of discontinuity*. London: Heinemann.

Dussel, E. (2008). The discovery of the category of surplus value. In Marcello Musto (Ed.), *Karl Marx's Grundrisse: Foundations of the critique of the political economy 150 years later*, ss. 67–78. New York: Routledge.

Dyer-Witheford, N. (2005). Cognitive capital and the contested campus. *European Journal of Higher Arts Education 2* (2005).

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions- 2007. *Income poverty in the European Union*. URL (consulted January 2010): Erişim adresi: http://www.eurofound.europa. eu/ewco/surveyreports/EU0703019D/EU0703019D.pdf.

Fitzpatrick, T. (2002). Critical theory, information society and surveillance technologies. *Information, Communication and Society* 5 (3), ss. 357–378.

Fuchs, C. (2007).Transnational space and the "network society". *21st Century Society 2* (1), ss. 49–78.

Fuchs, C. (2008a). Foundations and two models of guaranteed basic income. In Otto

Neumaier, Gottfried Schweiger and Clemens Sedmak (Ed.), *Perspectives on work*, ss. 235–248. Vienna: LIT.

Fuchs, C. (2008b). *Internet and society: Social theory in the information age*. New York: Routledge.

Fuchs, C. (2009). A contribution to the critique of transnational informational capitalism. *Rethinking Marxism* 21 (3), ss. 387–402.

Fuchs, C. (2010a). Critical globalization studies: An empirical and theoretical analysis of the new imperialism. *Science & Society* 74 (2), ss. 215–247.

Fuchs, C. (2010b). Critical globalization studies and the new imperialism. *Critical Sociology* 36 (6), ss. 839–867.

Fuchs, C. (2011). *Foundations of critical media and information studies*. New York: Routledge.

Garnham, N. (2004). Information society theory as ideology. In Frank Webster (Ed.), *The information society reader*. New York: Routledge.

Giddens, A. (1984). *The constitution of society*. Berkeley: University of California Press.

Glotz, P. (1999). *Die beschleunigte Gesellschaft. Kulturkämpfe im digitalen Kapitalismus*. München: Kindler.

Golding, P. (2000). Forthcoming features: Information and communications technologies and the sociology of the future. *Sociology* 34 (1), ss. 165–184.

Graham, P. (2000). Hypercapitalism: A political economy of informational idealism. *New Media & Society* 2 (2), ss. 131–156.

Graham, P. (2006). *Hypercapitalism*. New York: Peter Lang.

Hardt, M. & Negri, A. (2000). *Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press. [İmparatorluk, çev. Abdullah Yılmaz, 2012, İstanbul: Ayrıntı]

Hardt, M. & Negri, A. (2004). *Multitude*. New York: Penguin. [Çokluk, çev. Barış Yıldırım, 2004, İstanbul: Ayrıntı]

Hardt, M. & Negri, A. (2009). *Commonwealth*. Cambridge, MA: Belknap Press. [Ortak Zenginlik, çev. Efla-Barış Yıldırım, 2011, İstanbul: Ayrıntı]

Harvey, D. (1989). *The condition of postmodernity*. London: Blackwell. [Postmodernliğin Durumu, çev. Sungur Savran, 2003, İstanbul: Metis]

Haug, W. F. (2003). *High-Tech-Kapitalismus*. Hamburg: Argument.

Jones, S. G. (Ed.). (1998). *CyberSociety 2.0*. London: Sage.

Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy*. London: Verso. [Hegemonya ve Sosyalist Strateji, çev. Ahmet Kardam, 2008, İstanbul: İletişim]

Lazzarato, M. (1996). Immaterial labor. In Paolo Vemo, Michael Hardt (Ed.), *Radical thought in Italy*, 133–146. Minneapolis: University of Minnesota Press. [Maddi Olmayan Emek, İtalya›da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika içinde, çev. S. Göbelez ve S. Özer, 2005, İstanbul: Otonom]

Luxemburg, R. (1913/2003). *The accumulation of capital*. New York: Routledge. [Sermaye Birikimi, çev. Tayfun Ertan, 2004, İstanbul: Belge]

Lyotard, Jean-François. (1984). *The postmodern condition.* Manchester: Manchester University Press. [Postmodern Durum, çev. İsmet Birkan, 2013, İstanbul: BilgeSu]

Machlup, F. (1962). *The production and distribution of knowledge in the United States.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Marazzi, C. (2008). *Capital and language.* LosAngeles: Semiotext(e). [Sermaye Dil, çev. Ahmet Ergenç, 2010, İstanbul: Ayrıntı]

Marcuse, H. (1969). *An essay on liberation.* Boston: Beacon Press. [Özgürlük Üzerine Bir Deneme, çev. Soner Sosyal, 2013, İstanbul: Ayrıntı]

Marx, K. (1857/58). *Grundrisse.* London: Penguin. [Grundrisse, çev. Sevan Nişanyan, 2008, İstanbul: Birikim]

Marx, K. (1867). *Capital: Volume 1.* London: Penguin. [Kapital (Cilt: 1), çev. M. Selik ve N. Satlıgan, 2013, İstanbul: Yordam]

Marx, K. (1885). *Capital: Volume 2.* London: Penguin. [Kapital (Cilt: 2), çev. M. Selik, 2012, İstanbul: Yordam]

Marx, K. (1894). *Capital: Volume 3.* London: Penguin. [Kapital (Üçüncü Cilt), çev. Alaattin Bilgi, 2000, Ankara: Sol]

Marx, K. & Engels, F. (1848). Manifesto of the Communist Party. In *Selected works in one volume*, ss. 35–62. London: Lawrence & Wishart.

Mies, M. (1986). *Patriarchy & accumulation on a world scale.* London: Zed Books.

Mies, M., Bennholdt-Thomsen, V. & von Werlhof, C. (1988). *Women: The last colony.* London: Zed Books. [Son Sömürge: Kadınlar, çev. Yıldız Temurtürkan, 2008, İstanbul: İletişim]

Negri, A. (1982). Archaeology and project. The mass worker and the social worker. In *Revolution retrieved. Selected writings on Marx, Keynes, capitalist crisis & new social subjects 1967–83*, ss. 199–228. London: RedNotes.

Negri, A. (1991). *Marx beyond Marx.* London: Pluto. [Marx Ötesi Marx, çev. Münevver Çelik, 2008, İstanbul: Otonom]

Negri, A. (2008). *Reflections on empire.* Cambridge, UK: Polity.

Schiller, D. (2000). *Digital capitalism.* Cambridge, MA: MIT Press.

Sennett, R. (2006). *The culture of the new capitalism.* New Haven, CT: Yale University Press. [Yeni Kapitalizmin Kültürü, çev. Aylin Onacak, 2012, İstanbul: Ayrıntı]

Smythe, D. W. (1981/2006). On the audience commodity and its work. In Meenakshi Gigi Durham and Douglas M. Kellner (Ed.), *Media and cultural studies KeyWorks*, 230–256. Malden, MA: Blackwell.

Stehr, N. (2002). *Knowledge & economic conduct.* Toronto: University of Toronto Press.

Thompson, E. P. (1960a). Revolution. *New Left Review* (3), ss. 3–9.

Thompson, E. P. (1960b). Revolution again! *New Left Review* 1(6), ss. 18–31.

Thompson, E. P. (1968). *The making of the English working class.* London: Penguin. [İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, çev. Uygur Kocabaşoğlu, 2006, İstanbul: İletişim]

Toffler, A. (1980). *The third wave.* New York: Bentam. [Üçüncü Dalga, çev. Selim Yeni-

çeri, 2008, İstanbul: Koridor]

Touraine, A. (1971). *The post-industrial society*. New York: Random House.

Van Dijk, J. (2006). *The network society*. London: Sage. Second Edition.

Vercellone, C. (2007). From formal subsumption to general intellect: Elements from a Marxist reading of the thesis of cognitive capitalism. *Historical Materialism* 15 (1), ss. 13–36.

Virno, P. (2004). *A grammar of the multitude*. New York: Semiotext(e). [Çokluğun Grameri, V. Kocagül ve M. Çelik, 2013, İstanbul: Otonom]

Virno, P. (2008). *Multitude between innovation and negation*. Los Angeles: Semiotext(e).

Weber, M. (1978). *Economy and society*. Berkeley: University of California Press. [Ekonomi ve Toplum (2 Cilt), çev. Latif Boyacı, 2012, İstanbul: Yarın]

Webster, F. (2002a). The information society revisited. In Leah A. Lievrouw and Sonia Livingstone (Ed.), *Handbook of new media*, ss. 255–266. London: Sage.

Webster, F. (2002b). *Theories of the information society*. New York: Routledge.

Werlhof, Claudia von. (1991). *Was haben die Hühner mit dem Dollar zu tun? Frauen und Ökonomie*. München: Frauenoffensive.

Woolgar, S., ed. (2002). *Virtual society?* Oxford: Oxford University Press.

Wright, E. O. (1997). *Class counts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wright, E. O. (2005). Social class. In George Ritzer (Ed.), *Encyclopedia of social theory*, Volume 2, ss. 717–724. Thousand Oaks: Sage.

Žižek, S. (2008). *In defense of lost causes*. London: Verso.

Žižek, S. (2009). How to begin from the beginning. *New Left Review* 57(3), ss. 43–55.

Bilişsel Kapitalist Pedagoji ve Hoşnutsuzlukları*

Jonathan Beller

Çeviri: Tahir Emre Kalaycı

Bu yazının ilk kısmı, öncelikle Sina Najafi'nin olağanüstü *Cabinet* dergisinde gelişmekte olan dikkat ekonomisinin dinamiği üzerine yayınlanan, 2007'deki bir düşüncenin yansımasıdır. Sav, kısaca, hem bilişsel-maddi devinimin hem de onun anlamlarının (hepsinin) uzlaşmasının Küresel Güney'i bir yazıt yüzeyi olarak önceden varsaymasıdır. Başka bir deyişle, küresel kapitalizmin bakış açısından iki milyar insanın görevi, sermayenin çıkarı için hayatta kalma emeği harcamak haline gelmiştir. Bu radikal olarak mülksüzleştirilmiş insanlığın, postmodern değerin muhasebesi ve eklemlenmesi için yazıtın yüzeyinin, zemininin ve göndergesinin amaçlarına hizmet ettiği gerçeğini bir yana koyarsak; insan buraya *"daha fazlası değil"* yazmak için hevesleniyor. Elbette, sermayenin bakış açısı Küresel Güney'in potansiyelini kurutmuyor, ama yine de o, çitlemenin ve el koymanın bir ağı oluyor.

İkinci kısım Filipinler dijital sineması üzerine 2008 sonrası düşünceleri sıralıyor. Bunlar Küresel Güney'in (veya en azından bir kısmının) silinmesini okunur kılıyor, bunu ilk olarak bağlamsal tek-

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Diyar Saraçoğlu'na teşekkür ederiz (ed. n.).

nolojilerle üretilmiş olan tarihsel arşivi yeniden düzenleyerek, ikinci olarak da tarihsel olarak üretilmiş olan yoksulluğun bugün mükemmel temsilin bir alt katmanı olduğunu açığa kavuşturarak yapıyor.[1] Umulan şudur ki, bu estetik, kuramsal ve politik ilgiler, bugün her yönden daha da fazla pedagojik olan dünyada, özbilinçli pedagojik girişimlerin hem tehlikelerini hem de stratejilerini tartışmayı şekillendirebilsin. Post-Fordist üretimde, her şey açıkça bir dersin şablonu olarak hizmet eder; bütün senaryolar programlardır. Sayısız sömürünün ortasında, genel zekâ için sürekli güncellenen puanlar ve yerel ve gezegensel düzeyde konuşlandırılmış terbiye biçimleri, umuluyor ve gerçekten inanılıyor ki, Brian Holmes'un öğüdündeki bu "aşırı kodlamadan kaçış" stratejileri, geleceğin pedagojisinin uyarladığı yenilikler arasındadır. Yaşam buna bağlıdır.

Dikkate Ödeme Yapmak (2007)*

Küreselleşmenin artan sıradanlığıyla birlikte dikkat etmeye ilişkin yeni bir ilgi ortaya çıkıyor. Yayın ağları ve film üretim şirketleri reklam verenlere "bakışlar" satmanın yeni yollarını hayal ediyorlar (sektör jargonunda söylendiği gibi), İnternet ağları kendilerini, oldukları (Yahoo!, Google) medya şirketleri olarak tekrar yaratıyorlar ve "melek" yatırımcılar** sosyal ağ ortamlarına (MySpace, Friendster) yüzlerce milyon döküyorlar. Bu, ikna olma, gerçek olma, insan dikkatinin değerin yaratıcısı olduğu önermesi üzerine inşa edilmiş olan dikkat ekonomisidir. Nasıl oluyor da kayıt dışı işçiler, içerik sağlayıcılar, oyuncular, tüketiciler, üretketiciler [prosumers] veya izleyiciler olarak düşünülsek de, biz, Dünya'nın insanları hâlâ şirketlerin istediği

[1] Birinci kısım ilk olarak 2007 yılında *Cabinet*'nin, dünya çapında yetmiş süreli yayın ve diğer medyayı bağlantılandıran editöryel bir proje olan documenta 12 dergisine katkı olarak yayınlanan bir makaleden. Bu proje ve documenta 12 hakkında daha fazla bilgi için <www.documenta.de> sayfasını ziyaret edin. İkinci kısım, *Postcolonial Studies*, 11, s. 4, 435–450 içerisinde basılan bir 2008 makalesinden: "Olanaksızın yinelemeleri: Filipinler'deki dijital devrimin soruları".

* "Paying Attention": İlgilenmek, dikkat vermek anlamına da gelen bu isim tamlamasıyla yazar bir kelime oyunu yapıyor (ç.n.).

** Melek Yatırımcı [angel investor] yeni başlayan ("start-up") iş fırsatı veya girişimcilere (özellikle sermayesi olmayan) yatırım yaparak ortak olan, ilgili çalışmanın büyümesi veya gelişmesi için sermaye sağlayan kişilere verilen isimdir (ç.n.).

bir şeye sahibiz? Temiz hava gibi, bir zamanlar bedelsiz alınabilen dikkat de sonraki ve belki de nihai sınır olarak tecavüze uğramaktadır. Dikkat, şimdi bir meta, hatta özel tür bir metadır.

Bu en azından bir kuramdır. Tarihsel olarak emsalsiz küresel yoksullaştırmayla birlikte algı ve duyguların radikal dönüşümüyle ilişkili olabilecek bir kuramsal analizden farklı olarak girişimci Seth Goldstein, kapitalist üretim ve dikkat arasındaki ilişkiyi iki yüzü olan bir dikkat işletmesi başlatarak açık seçik bir şekilde RealEconomik'te resmiyete dökmüştür. Bu yüzler hem ekonomik hem de diyalektik olarak bağlılardır. Bir tarafta, Attention Trust* yer almaktadır, web sayfasında belirtildiği üzere Trust çevrimiçi kullanıcıların dikkatini korumaya adanmıştır. Kendi dikkatimize sahip olma hakkımızı korumak için Trust bize, siber uzayda gezinirken yarattığımız değere (veri izleri ve makineyle etkileşen insan zamanı şeklinde) ilişkin farkındalığımızı arttırmak amacıyla kullanıcıların web kullanımını kaydeden ve izleyen bedelsiz indirilebilir yazılımlar sunuyor. Daha sonra belki de Trust dikkatimizi bize satmanın bir yolunu bulacaktır. Diğer tarafta Root Markets** var, dikkati güvence altına alma çabası, yani dikkati desteleme ve ikincil pazarlara satmanın çabası. Goldstein işin bu kısmı için ev ipoteklerini güvence altına almaya yarayan 1980'lerdeki "devrim"in asıl mucidi Lewis Ranieri ile takım oluşturmuş. Gelir, alacak, kredi notu gibi istatistiksel ölçütler yoluyla standart borç verme pratiklerini kurumsallaştırarak güvence altına almak, muazzam ev kredisinin büyük paketler şeklinde destelenmesi ve daha sonra ikincil pazarlara düşük riskli güvenceler olarak satılmasına olanak sağlamıştır. Aranan öğeleri en yüksek reklam tekliflerine açık artırma ile satan Google'ın "Adsense" uygulaması gibi Root Markets işinin dikkati güvence altına alma planı da dikkatin bilgisayarlaştırılmış çözümleme, desteleme ve yeniden pazarlanmasında yükselen stratejiler arasında-

---

* Attention Trust, yarattığımız verilerin öz sahipliğine dayalı olarak dikkat ekonomisini yönetmek amaçlı ilkeler kümesi ve bu verilerin kullanımlarını düzenlemek amaçlı özel bir yazılım anlamına geliyor. Kaynak: http://p2pfoundation.net/Attention_Trust (ç.n.).

** Root Markets şirketi, internet aracılığıyla yaratılmış tüketici örneklerinin ticareti ve parasallaştırılması için meta mübadeleleri yapıyor. Bu doğrultuda Root Exchange, Root Publisher gibi araçlar sunuyor. Kaynak: http://investing.businessweek.com/research/stocks/private/snapshot.asp?privcapId=25283802 (ç.n).

dır. Birlikte ele alındığında, dikkati yakalamaya ilişkin bu çeşitli stratejiler, Marx'ın "üretken" emek (kapitalist için sermaye üreten emek) adını verdiği kavramsallaştırma, karakterde ve parasallaşmada belirgin bir değişime işaret etmektedir. İnternet şirketlerinin pazar değerlenmesiyle birlikte İnternetin yükselişi şu basit gerçeği kavramamıza olanak verir: geçerliliğini yitirmemiş önceki emek piyasalarıyla birlikte, kapitalist medyada satılan metanın kendisi de üretken bir güce sahiptir.

Beklendiği gibi, insanın "duygusal emeği"ne (yine Marx) el konulan bu (karşı) devrimin bir tarihçesi vardır. Dikkatin, eskiden beri var olan söz yapım, baskı ve litografiyi de içeren ve günümüzde de hâlâ geçerliliğini koruyan biçimlerdeki makineleşmiş, standartlaşmış medya ile toplanması ve örgütlenmesi, duyuların sanayileşmesinin açık kitabı olan sinemanın ilerleyişiyle mutlaka kendisine doğru bir şey haline gelir. Şöhret kültü veya boyalı başyapıt fetişi gibi fenomenler (şöhret bir birey değil, ama dikkatin birikimi ile nitelenen toplumsal bir ilişkidir ve benzer şekilde başyapıt üzerine düşen bütün bakışların değerini biriktirir), dikkat ekonomisinin önemli bir görüşünü resmettiği kadar da açıklayıcıdır. Bakışın üretken değeri toplumsal varlık örgütlenmesinde, yani tanıtımla artar. Bu görsel ekonomi (izleyicilerin dikkati), değeri, başka bir deyişle hem boyalı başyapıt hem de medya ikonu gerçeğini üretir. Sinemanın ve müttefik görsel teknolojilerin pratik işlevinden, izleyicilerin, medya şirketleri ve medyada çıkarları olan yatırımcılar için yerinden yurdundan edilmiş fabrikalarda (müzeler, gazeteler, sinemalar, televizyonlar, bilgisayarlar) değer üretmek için çalıştığı, üretim ve artı değerin elde edilmesi hakkında medyatik bir model türetebiliriz. Sinematik yüzyıl, bakışın değer üreten emek olarak ele alınabileceğini varsaymıştır; dijital çağ ise onu gerektirir.

90'ların başından, İnternet öncesinden beri, son yüzyıl süresince sinema ve diğer medya teknolojilerinde, sermaye, yani üretken emeğin kâr amacıyla gelişmiş mübadelesi, bir başkalaşım geçirmiştir, bu sadece emperyalizm ve küreselleşme değil, ayrıca *sinemalaştırmadır* (Beller, 1994). 20. yüzyılın son 10 yılında, Marx'ın işçilerin sermayeye kendilerine ödenenden daha fazla emek zaman verdikleri

(Marx'a göre sermayeyle bu asimetrik mübadele bütün kârın kaynağıdır) emek değer kuramı, marjinal fayda kuramıyla (rahatlatıcı bir şekilde kâr sömürüyle değil arz ve talepteki farklılıklarca belirlenir şeklinde öneren) değil ancak benim verdiğim isimle "dikkat değer kuramıyla" aşılmıştır. Montaj hattı biçimini soyutlayarak (Fransızca'da *chaine de montage*) ve bu biçimin kendisini izleyicilerin önlerinde hareket eden görüntülerin montajı şeklinde görsel bir alanın *içerisinde yansıtılması*, bir fabrikada üretim hattında meta üreten işçilerle sadece benzer değil aynı zamanda türdeştir, sinema sanayi devrimini gözlere getirmiştir. Ekonominin ve (film karesinin görünür dünyanın montaj hattı olduğu) görselin artan nüfuzu altında, izleyiciler görüntü-metaları "monte ettiler", duraksamadan sinemayı değerlendirdiler ve sanayi ve kâr kalıbı içerisinde dünyanın ve kendilerinin revize sürümlerini sürekli ürettiler. Bu sinema olarak bilinen yeni makine-beden arabirimi, dikkati toplumsal üretimin bir gücü olarak kullanmak için doğrudan hayal gücü üzerinde eyleme geçti. Görünür dünya ve Düşsel (bilinçdışı) teknolojik olarak birbirine bağlı hale geldi ve bugün genelleşmiş olan Düşsel'in bir endüstri teknolojileşmesini yaratmak için sürekli revize edildi. Görüntüleri hareketlendirmek, onların medyasını değerlendiren ve izleyicileri değiştiren kullanım, dünyayı ve onun ilişkilerini haz, toplumsal uzmanlık [know-how] ve diğer şeylerin karşılığında görüntüleyen kolektif, çeşitli işleme platformunun sürekli değiştirilmesi sonucuna yol açar. Böylece "görüntü", sermaye ve kapitalist hiyerarşinin korunumu için önkoşul haline gelmiş olan toplumsal işbirliğinin uyarlanabilir biçimlerinin mühendisliği için gerekli tekno-toplumsal değişiklikleri yaratır.

Şunu vurgulamak gerekir ki, montaj hattı üretimiyle birlikte, sinemada ve kitlesel medyada hem ham maddeler hem de işçiler/izleyiciler bir meta-görüntü oluşturma sürecinde değiştirilmektedir. İnsanlar ve onların nesneleri/görüntüleri, kapitalistlerin banka hesaplarından, üretimin ekonomik ölçeğine, kurulmuş çevreden, davranışa, sinir dizgesine ve bilişin kendisine kadar diğer her şeyle birlikte değişiyor. Ekran olmadan, küreselleşme olmazdı. Eğer, geleneksel toplumların sanayileşmenin saldırısı altında çözülmesine ilişkin olarak *Komünist Manifesto*'da söylendiği gibi katı olan her şey buharlaştıysa, yirminci

yüzyılda katı olan her şey filmleşmiştir ... veya daha genel olarak görüntülere, televizyona, bilgisayarlara; böylelikle de, Guy Debord'un geç kapitalizmi adlandırdığı "gösteri toplumu"na; Jean Baudrillard'ın iletişimin coşkusunun aşırı gerçeklik etkisini nitelediği "simülasyon"a, "siber uzay"a ve "sanal gerçeklik"e dönüşmüştür.

Görüntünün yaşam dünyasına artan nüfuzu, dilin işlevi açısından büyük sorunlar yaratmaktadır (dilin dünyayı anlaşılır kılma süreçlerini indirgemekte ve hatta kısa devre yapmaktadır). İnsan, görselliğin tekno-kapitalist yoğunlaşmasını; dilbilimiyle başlayan ve psikanaliz, yapısalcılık, göstergebilim (semiyotik), yapısöküm, post-yapısalcılık ve post-modernizmle devam eden ve betimlemeden imlemin ("varlık") ünlü kayboluşu ve neredeyse aynı anda üst anlatıların azalmasıyla sonuçlanan söylem çözümlemesinin entelektüel tarihiyle bağlantılandırabilir (ve bağlantılandırmalıdır). Hepsi de gerçekte (büyük olasılıkla dilin de sadece diğerleri gibi bir araç [medium] olduğu şüphesinin bir sonucu olarak, sinemanın gelişiyle varlık bulan) dilbilim alanının çizdiği sınırlar içerisinde olan bu entelektüel hareketler, böylece, görselliğin yoğun saldırısı altında emek harcayan dilin (ve dolayısıyla insanlığın), artan yetersizliğinin çeşitli büküm noktalarının bir temsili olarak anlaşılmalıdır.

En son, "Reality TV" adı verilen büküm noktasını gördük, sırf bu isimlendirme tarihsel olarak erişilmiş bir terimin diğerinden ayrılmazlığına işaret ettiği için aslında kesinlik hatırına düzgün bir şekilde bir tire ile yazılmalıdır: *Reality-TV*. Bugün, medya dönüşümlerinin sadece algılayış, üretim, ebedi biçim, duygulanım, öznel içselleştirme, parasallaşma, devlet iktidarı, yapılı çevre (moleküler genetiğe kadar) ve savaş örgütlenmesini etkilediğini değil, ayrıca beraber ele alındığında, gezegen ölçeğindeki bu toplumsal ilişkilerin kusursuz yeniden örgütlenmesinin, bir dünya medya sisteminden farksız olduğunun farkına varmak mümkündür. Diğer şeylerin yanında bu sistem, duyumsalın ekonomi tarafından tamamen özümsenmesiyle nitelenen bir döneme girdiğimize işaret etmektedir. Duyuların bu özümsenmesi, kelimenin sökümüyle birlikte, makine-beden arabiriminin, görüntünün yeni emirleri olarak görsel patika [visual pathway] aracılığıyla belirmekte-

dir. Bütün kanıtlar bu doğrultuyu göstermektedir: Yirminci yüzyılda sermaye, bakışı üretken bir emek olarak önce varsayıyordu ama şimdi gerektiriyor, daha genel olarak dikkati değerin üretkeni olarak varsayıyor.

Yukarıdaki paragraflar yüz yıllık sinema tarihi, ekonomi politik ve medyatik dönüşümü birkaç cümleye sıkıştırıyor olsa da, aşağıdaki paragraflar çok daha zor bir görev üstlenmiştir: sermayeyle ilişkisi bağlamında emeğin, sermayeleşmiş toplumsal makineyle ilişkisi bağlamında bedenlerin şu anki durumunu açıklamak ve önümüzdeki on yıl veya daha fazlası için ekonomik, kültürel, estetik ve politik bazı olasılıklara işaret etmek. Dikkat, üretim için hem fikir hem de uygulama anlamında kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Kimi yorumcular uyarılarda bulunsalar da, kimileri bir altına hücumdan söz etmektedir. Michael H. Goldhaber (1997) ve Georg Franck (1999) gibi İnternet kuramcıları dikkat için rekabetin artan sayıda iş uygulamasının tanımlayıcı bir görünüşü olduğunu belirtmektedir. Goldhaber, şirketlere tanınan kelimelere ilişkin özel mülkiyet haklarıyla ve dikkatin ahlaksız bir şekilde gereksiz e-postayla toplanması ve arama sonuç hiyerarşilerini değiştirmek için bağlantıların kötü kullanımıyla ilgili konular söz konusu olduğunda ihtiyatlı iken, maddi ekonominin gerilemesine ve "yeni doğal ekonomi"nin, dikkat ekonomisinin ortaya çıkışına işaret etmektedir (1997). Bu ekonomi, geçerken belirtilmelidir ki, Oliver Stone'nun *Katil Doğanlar* filminde tasvir edilen, her insan duygusunun ve yapılı çevrenin bütün görünüşlerinin, tekrar moleküler düzeye kadar, medya-program ekonomisi aracılığıyla geçtiği doğa kadar doğaldır. (Düşünün: genetiği değiştirilmiş meyveler, tahıllar, sebzeler, tarım ilaçlarıyla birlikte onları kapitalist biyo-yazılım, yani programlama, yani dolayım, yani doğa olmayan bir şekilde kullanmak için kamuoyunun rızası.) Franck "mental kapitalizm" fikrine sahiptir ve kitlesel medyanın her zaman dikkat için enformasyon ticareti yaptığını anlamaktadır (1999). O (1999), göz kürelerinin reklam verenlere satıldığı birincil bir ekonomi ve toplumsal kredilendirme (dikkatin akranlar, iş arkadaşları, fanlar, vb. tarafından başkalarına verildiği durumda etkilidir) adını verdiği doğrudan parasallaştırılma olmayan ikincil bir ekonomi gözlemler. Her iki düşünür de, benim gibi, dikkat ekonomisinin ortaya

çıkışının kökenlerinin ekonomik ve algısal örgütlenmenin önceki tarzlarında yer aldığını ve değerin üretiminde anıtsal bir dönüşüme işaret ettiğini düşünüyor (Franck, 1999; Goldhaber, 1997).

Ancak, bu düşüncelerin her ikisinde de burada ve dikkate ilişkin dikkatle vızıldayan blog dünyasında çöken Üçüncü Dünya sorusudur, Küresel Güney'dir, Mike Davis'in adlandırmasıyla "gecekondu gezegeni"dir, bir günde iki dolardan daha azla yaşamaya çalışan 2 milyardan fazla insandır (2004, ss. 5–34).

Gecekondu gezegeni, yerinde bir isimlendirme. Tam da şu anda, gezegensel bir eşiği aşıyoruz: Dünya nüfusunun yarısı kentlerde yaşıyor. Bu sayı, 3,2 milyardan ve "1960'taki toplam dünya nüfusundan daha fazladır" (Davis, 2004). 2020 itibariyle gecekondularda yaşayan insanların sayısı 2 milyardan daha fazla olacak. Meksiko veya Bombay gibi tek bir mega-kent kısa zaman sonra, Fransız Devrimi zamanındaki tahmini Dünya kent nüfusundan daha büyük bir nüfusa sahip olacak. Sadece, bu açlık sınırındaki, çıplak yaşamın ve temsil ve ekonomi politik bağlamında duygusal yokluğun belirginleşen dünyasının kaderi hakkında kendilerine arada sırada düşünme izni veren insanlar değil, ayrıca neredeyse bu mevcut ve gelmekte olan dehşet için tutkuyla uyaranların neredeyse bütün hepsi de bu muazzam insan kitlelerinin varlığının bir şekilde fazla-ekonomik olduğuna inanıyorlar.

Büyük yoksulluğun zaman zaman kapitalizmin çelişkileri tarafından (özellikle de Dünya Bankası ve IMF'nin Avrupa-Amerika dış politikası ve askeri gücüyle eş güdümlü bir şekilde dayattığı borç hizmetleri için yapısal düzenlemeler) oluştuğu kabul görse de, kimi en radikal kapitalizm eleştirileri bile, Davis'in "enformel proletarya" olarak adlandırdığı gecekondu sakinlerinin varlığının sermayenin üretken temelinin gerçekten dışında ve ona dışsal olduğuna inanıyorlar. Geleneksel yaşam şekilleri endüstriyel tarım ve para sistemi tarafından yıkıma uğrayan Karaşi, Cakarta, Maputo, Kinşasa ve diğer yüzlerce kentteki gecekondu halkı, kır yoksulları ve gecekondular için hammaddeleri sağlayanlar, siyasi yelpazede baskın ekonomik bakış açısına göre fazladan nüfustur, dünya sistemi tarafından çok fazla atık (cüruf) atılmıştır.

İktisatçılar, bütün Afrika kıtasının dünyanın ekonomik faaliyetinin sadece %1'inden sorumlu olduğuna işaret etmeye çok düşkündür: Afrika'nın var olmaktan vazgeçebileceğini ve bunun kapitalizm için hiçbir değişiklik yaratmayacağını kaç kere duyduk? Ancak, burada şaşırmak için bir ara vermeliyiz. İnsanların (elbette bir kıtanın) tek işlevini veri, istatistik, enformasyon ve sonuç olarak "anlamsız" veya "dengeye olası bir tehdit" olarak betimleyen ne tür bir ekonomik işlemdir? Ekonomik ve temsili bakış açısına göre insanların sadece bilginin, birtakım kavramların veya görüntülerin temelini oluşturan bedenlere indirgenebildiği bu durum gezegenin örgütlenmesinde yeni bir uğrak (yeni bir muhasebe düzeni) değil midir? Bu veri işleme indirgemesi ve/veya katıksız görünmezlik örtüsü, insanların biyokütlesini yalnızca bilginin alt maddesine dönüştüren bu vahşi matematik, üretimin sinematik tarzının artık iki farklı yazmaçla küresel ölçekte dikkati örgütleyen bir dünya-medya sistemine niteliksel dönüşümünün bir bulgusudur: günlük hareketleri esnasında birkaç satır simge cümlesiyle veya yalıtılmış bir çift görüntü ile gezegenin devasa kısmını "anlayacak" ve/veya reddedecek ayrıcalık tanınmışlar [enfranchised] ve bu asimetrik temsil düzenine, sonrakinin hiçten daha kıymetli olduğu bir yaşam aracılığıyla yollarını sürdürürken sürekli ve yaşam boyu salt hayatta kalma mücadelesi aracılığıyla katılmak zorunda olan tamamıyla haklarından mahrum edilmişler [disenfranchised].

Birinci dünya izleyicisinin görüntüsüne daha tanıdık bir ilişki gibi, bu sonraki ilişki de yeni bir iş biçimi olarak değiştirilmelidir: sadece orada olmak, izleyiciler arasında olmak veya olmamak için hayatta kalmak, ülkeler arasında duvarlar inşa etmek, yeni silah programları ve gözetim teknolojileri için kaynak sağlamak, yeni uyum programları kurmak ve gösterinin yüksek yoğunluklu ışığı altında politik kampanyalar ve savaşlar başlatmak için gerekli son derece küçük gerekçeler için dünya medya sistemi içerisinde oluşturulmak. Bu, betimleme çerçevesinin ötesinde salt hayatta kalma, bilginin kalıcı rezervi haline gelme işidir. Aynı zamanda sürekli olarak görmesi ve dolayısıyla dünyayı ve kendilerini sermayenin muhasebesiyle uyumlu bir şekilde üretmesi engellenmiş küresel izleyicinin de işi olduğu gibi. İnsan bilgi için aracı (ortam) haline gelmiştir. Bir başka ifadeyle, insan potansiyelinin bu işlevle engellendiği gerçeğine rağmen, aracı insandır.

Bakışın emeği ve hayatta kalmanın emeği yukarıda birinci ve üçüncü dünyalar arasında veya Batı ve Küresel Güney arasında bölünmüş olarak temsil edildi, ilişki diyalektiktir, canlı bir soyutlamadır ve ayrıca tekil bireyler kapsamına da aittir. Bizi oluşturan tarihin ve topluluğun görünüşleri, bizim tarihsel mirasımızın alt görünüşleri (mensubiyetlerimiz, kayıt dışı tarihlerimiz, politikalarımız ve potansiyellerimiz) baskılanırken, gösteri tarafından etkinleştirme şeklinde göklere çıkarılmaktadır. Gösteriye güç veren bilişim makinesi, veriyi görüntü olan işlem aracılığıyla ilintilendirir: kim, yani, hangi parçalarımız (olduğumuzun türler olarak düşünülebilir), programı yürüten parçalar haline gelecektir ve hangi parçalar programın üzerinde çalışacağı parçalar olacaktır? Şöyle düşünün: neticede ekranın içerisinde az sayıda insan yer almaktadır, milyarlarcamız aslında, insan bedenleri sermayenin geniş ağı içerisinde sadece onu göstermek için tutsak edilmiştir. Bu soyut, görünür bir şekilde görünmez olan sorun, beklendiği üzere, her ne kadar az sayıda insan bu gerçekle ilgilense de, özellikle maddi bir ekonomik sorundur. Ancak birçoğu yaşamlarıyla ödüyor bedelini, görüntülerini ve kavramlarını, tam da küreselleşmenin "yerküresi" ile birlikte makine ile işleyen küresel veri-küresinin baskısı altındayken ele geçiyorlar.

Araçsal görüntülerin üretiminde (dünyanın yoksullarının içerisinde pek de kazançlı bir şekilde istihdam edilmediği bir üretimde) aynı zamanda toplu bir cehalet üretiminin de olduğu, bir sır değildir. Bu cehalete ilişkin de bir iktisat vardır. Bush yönetimi, toplumsal olarak üretilmiş aptallıkla elde edilebilecek kârlar hakkında yeterli kanıtı sağlamıştır: Amerikalılar kasten aptaldır. Hiçbir zaman, belki de, dikkatli şekilde ayarlanmış ırkçılık, tarihsel, ekonomik ve politik körlük ve en kolay gerçekleri bile çözümleyecek ve hatta aklında tutmaya yönelik katıksız yeteneksizlik içeren cahillik biçimleri bu şekilde üretken sonuçlar doğurmamıştı. Bu asli cahillik politik, ekonomik ve medya kuramcıları-uygulamacılarının medya ortamının ekonomik parametrelerini kavramsallaştırdığı daha derin bir arızaya (başarı akçesiyle beceremeyenlere ödetilen) işaret eder. Felsefi bir biçimde söylersek, toplumsal adalet sorununu rahatlıkla kavramsallaştırılamaz tarafta bırakan daha yüksek bir düzeyde entelektüel başarısızlığı temsil

etmektedir. Burada, biz, medyatik tutsak edilme ve anlayış ile hayal gücünün tutsak edilmesinin felsefi ve politik sonuçlarıyla karşı karşıyayız. Öğretmenlerimden birinin zamanında belirttiği gibi: "Bugün gezegenin ölümünü, kapitalizmin sonundan çok daha rahat bir şekilde hayal edebiliyoruz". Bu formülasyon, ne yalnızca politika ve estetik üzerine bir geviş getirme, ne de basitçe Walter Benjamin'in en yüksek düzeyde estetik keyif altında kendi yıkımımızı deneyimleyeceğimiz faşizm altında estetik çözümlemesinin değiştirilmiş bir şekli değildir; bu, postmodernliğin niteliği ve elbette kurucusu olan, üretim rejiminin temeli olan toplumsal düşselin ana hatlarıdır.

Şunu kaydedelim ki, medya sadece insan dikkatini örgütlemekle uğraşmıyor. Nasıl ki fabrikalar, endüstriyel tarım, askeri sanayi blokları ve hizmet sektörü emeğin uygulamalı örgütlenmesiyse, medya da dikkatin uygulamalı örgütlenmesidir. Dikkat, hem donanımı hem de insan beynini kateden medya kanallarına kanalize edilmektedir. Bu patikaların kendileri beden-makine arabirimlerinin tarihsel derlemesidir: sinemalaştırma ve ayrıca sibernetikleşme anlamındadır. Okuyucular burada kitlesel medyanın protokollerini (çekim, karşıt çekim, radyo açma, sürme; işletme; e-posta kontrolü) ve bağlandıkları zaman ne yapacaklarını içselleştireceklerdir. Elbette hepimiz onların sürekli geliştirmelerine uyum sağlıyoruz. Üstelik, bu gibi gelişmeler *bizim* üretken kapasitelerimizin daha ileri ifadeleridir. Bugün, emek ve dikkat acımasızca birbirine dolaşmıştır. Elbette dikkat, geleneksel emeği de biçimlerinden biri olarak içeren, insan üretken etkinliğinin bir üst kümesi olarak kavranabilir. Tarihsel olarak çökelmiş olan, sermaye birikimi halindeki "ölü" emeğin, kârlı kalması isteniyorsa, sürekli olarak bakımı yapılmalıdır. Dolayısıyla, insanın üretken ilişkilerinin evrimleşen matrisi sürekli olarak yeniden yapılandırılmalıdır. Bunun anlamı medyayı icat edişimizdir; *bizim* ihtiyaçlarımız, *bizim* arzularımız, *bizim* uygulamalarımız veya daha doğrusu bunların mükemmel bir ifadesi olarak sermayeleştirmenin totalitere yakın matrisi içerisinde olası, *gelişinin öncesinde* her bir yeni dolayım biçiminin toplumsal uzayında oluşur. Bu "ilerlemeler" sermayenin her zaman kârlılaştırılabilir öz-dönüşümüyle yakalanabilir ve eşitsizliği yoğunlaştırmanın üretkenliği olarak betimlenebilir. Sermayenin lojistiğinin, (öz-ger-

çekleştirme için, hayatta kalma için) devrimci arzuları büyüyen bir totaliterliğin can damarına çeviren yaşam dünyasına viral nüfuzudur. Aimé Césaire (2001)'un Avrupa'ya hatırlattığı gibi, Avrupa'nın büyük kentlerini inşa eden, emeğine el konulan sömürge işçilerinin onlara sahip olmasıyla sonuçlanmasa bile, üçüncü dünyanın emeğidir. Aksine, sömürgeleştirilmiş insanlar kendi ürettikleri birinci dünya zenginliğiyle "saldırgan ve yabancı" bir şey olarak karşılaşmıştır ve hâlâ da karşılaşmaktadır. Dünya çapında ağ (WWW) ile birlikte, bütün bu kapitalist sömürünün önceki vektörleri hâlâ geçerlidir, ne sadece bilgisayarların küresel montaj hattında, ne sadece finans kapitale güç veren ve uluslar için gündem belirleyen bilgisayar ekranı dolayımlı küresel borç hizmetlerinde ve ne de sadece ABD vergi yükümlülerinin, hâlâ bir Pentagon projesi iken webin geliştirilmesini finanse ettikleri için değil, aksine ekranı/toplumu ve onun kullanımıyla webi inşa eden, her ne kadar çoğumuzun tek bir Google hissesi olmasa bile, kolektivite olduğu için hâlâ geçerlidir. Proudhon'un (2007) harika vecizesi "mülkiyet hırsızlıktır" güncel ifadesini el koyanlara el koyulması için yapılan bu çığlıkta bulur: "Google bize aittir".

Görkemli toplumu oluşturan ilişki matrisinin karmaşık düzenlemesi altında insanın üretken kapasitesinin genelleşmiş birikimi aynı anda hem kârı çekip çıkarır hem de "rıza"yı üretir. Görselliğin artışıyla birlikte dilin ve bu yüzden de mantık yürütmenin belirli türlerinin erozyonu ortaya çıkar. Önerdiğim gibi, "rıza", hem kitlesel arzu ve duyarlılığın örgütlenmesini hem de küresel nüfusun büyük bir kısmının durumunu ve dolayısıyla varlığını gösteri toplumu için görünmez böylece de etkin bir şekilde habersiz kılmayı içerir. Dikkat için ödemenin üçüncü öğesi, yapılandırılmış dikkatin geniş ağlarının maddi uygulamasının ekonomik ve toplumsal tutsaklığıyla dayatılan öğe, belki de en güçlü formülasyonunu Paolo Virno'nun güncel çalışmasında bulmuştur. *Çokluğun Grameri*'nde, Virno, aşağı yukarı doğru olduğunu düşündüğüm şekilde, sermayenin insanlığın bilişsel-dilsel yeteneklerini tutsak ettiğini öne sürer (2004). Marx'ın bir zamanlar "genel zekâ" adını verdiği ve bir zamanlar müştereklerin bir parçası olan bu yetenekler, kapitalist üretim için içerilmektedir. Genel zekâ, kısacası sermayenin protokolleri veya grameri, olan "nota"lara göre

konuşuyor, düşünüyor, davranıyor ve kendimizi ve diğerlerini mikro düzeyde yönetiyoruz. Virno (2004) için, her eylemimiz sermaye birikimi rejimi altındaki çağdaş yaşamı düzenleyen notalar için bir çeşit virtüöz performansı haline gelir. Bizim bilişsel-dilsel yeteneklerimizin sermaye (ve onun işaretler üretimine adanmış büyük sanayileri) tarafından bu son içerilmesi, toplumun sermaye tarafından gerçekten içerilmesinin işareti ve sadece kültürün değil ayrıca bir zamanlar "insan" denilenin de tam ekonomileştirilmesidir. *Bu* insanlık, ekranlarımızda ister dans etsin isterse de feryat etsin, çerçevelerinin ötesinde baskılanmıştır veya kafalarımızdaki kekemelik gösteri toplumuna dadanan hayalettir, dikkate ödeme yapılan dünyada, insanlık kendi hayaleti haline gelmiştir.

Olanaksızın Yinelemeleri (2008)

"Duyguların dağıtılması"nda bir alternatif arayışı için bakılacak yer Ranciere'in estetiğin bir kategorisi olarak belirttiği dijital sinema olabilir (2006). (Şimdi Filipinler hakkında konuşuyorum, neden olmasın? Pedagojik sorular Avro-Amerika'nın sınırları içerisinde güvenli bir şekilde kalarak veya kendimizi okul fikriyle sınırlayarak yanıtlanmayacaktır. Althusser (1971) bize, bir farklılık yaratmaya çalışan cesur öğretmenlerden özür dileyerek okulların amacının "uzmanlık" ve çalışan özneler üretmek olduğunu söylemiştir.) Filipinlerdeki dijital sinema hakkında konuşurken, Southern Tagalog Exposure (Güney Filipin Halkı İfşa) gibi grupların yaptığı cüretkâr devlet karşıtı, *masa*[1] yanlısı belgesel çalışmalarını veya Abatan Records ve Cordilleras'taki Indigenous Film Productions gibi yerel gruplar tarafından yapılan alternatif sinemaları hiçe sayıp kabalık yapmak istemiyorum. Bu gibi çabalara yönelik çalışmalar Filipinler görsel kültürü, kültürel üretim ve mücadelesine ilişkin daha bütüncül bir resmi çıkarmak için önemli gözükmektedir.[2] Ancak, burada, ben Filipinler'de son beş yılda sayısız kısa film ile birlikte neredeyse 100 uzun metrajlı dijital filmin gerçekleştiği gerçeğine odaklanacağım.

[1] Halk ve ekmek anlamlarına sahip Filipince kelime (ç.n.).

[2] "Haklar"ın sansürü hakkında daha fazla bilgi için STE'nin web sayfasını ziyaret edebilirsiniz: www.stexposure.org/en/node/29.

Elbette, yorumcular ve belki de film yapımcılarının kendileri de "Filipinler Sinemasının Üçüncü Altın Çağı"ndan söz etmeye başladılar.[3]

Geçenlerde, NYU İspanya Merkezi'nin *Kral Juan Carlos I* filminin yönetmeni Jo Lobanyi benden merkez tarafından yayınlanan iki dijital film hakkında yorumda bulunmamı istedi (görünen o ki İspanya eski sömürgelerinde daha fazla ilgi çekmeye başlıyor).

Filmler Raya Martin'in *Maicling pelicula nañg y sañg indio nacional'ı* (*O Ang Mahabang Kalungkutan ng Katagalugan*) (Indio Nacional [Ulusal Yerli] Hakkında Bir Kısa Film veya Filipinlilerin Sürekli Kederi) ve Khavn de la Cruz'un Idol'uydu. 24 yaşında bir genç olan Martin, en son filmi olan ve bu yazının yazıldığı sırada Cannes'da gösterimde olan *4'40"Now Showing* [Şimdi Gösterimde] filmiyle birlikte dört adet uzun metrajlı film çekti. Khavn (Kan şeklinde telafuz edilmektedir) ise 25'ten fazla uzun metrajlı ve yetmiş kısa metrajlı film çekmiştir, 35 yaşında olmasına rağmen hâlihazırda "Filipinlerin dijital sinemasının babası" olarak bilinmektedir. Khavn ayrıca bir besteci, Palanca ödüllü yazar, başarılı bir müzisyen ve punk-rock grubu olan "The Brockas"ın (grup ismini büyük Lino Brocka'nın sinemasından almıştır, film yapımcısı olan Khavn, John Torres ve Lav Diaz'dan oluşur ve genellikle "duyabileceğiniz en iyi grup" olarak ilan edilmektedir) yüzüdür.[4]

---

[3] Dijital çalışmalar iki ana gruba bölünebilir. Filipinler sinemasının ana stüdyo üretimleriyle tam olarak bütünleşmemiş, bazen bu stüdyolarla işbirliğiyle üretilen veya onlar tarafından dağıtımı yapılan ve ticari bir cazibeye sahip "Bağımsız Sinema" örnekleri ile Filipinler'in politik yeraltıyla karıştırılmaması gereken, karşı-kültür ve ticari olmayan/sanatsal bir haleye sahip "yeraltı" sineması örnekleri.

[4] Yakın zamanda, Khavn Filipinler Kültür Merkezi'nde bir rock opera konseri verdi ve (solcu culturati'nin aydınlattığı çalışmalarının bir okumasıyla birlikte) Filipinler Üniversitesi'ne yakın bir galeri olan Magnet'te ve genellikle alternatif sinema gösterimleri yapan ve canlı performans ve Manuel Ocampo gibi ressamların sergisini sunan bir galeri olan Ateneo'da biri şiir biri de düzyazı olan iki kitap yayınladı. Khavn'ın itibarı, festival düzenleyicileri, bloggerlar ve eleştirmenler yorulmaksızın bu sanatçı için sanlar icat etmesi nedeniyle gittikçe büyüyor. "Filipino Rönesansı adamı", "yeraltı dijital sinemasının en iyi saklanan sırlarından biri", "Filipinler'in Lars Von Trier'i", "Filipinler Sinemasının kötü çocuğu", "havalı asi rahip", "Filipinler'in punkçı asisi", "yeni Takashi Miike", "Peter Baiestorf'un Filipinler emsali" ve "Dijital Devrimin Che Guevara'sı" gibi çeşitli şekillerde adlandırılmıştır. Bu alıntılar Khavn'ın web sayfalarından birinden yapılmıştır: www.kamiasroad.com/khavn/bio.htm.

Hem dijital film yapımcılığı hem de kendini tanıtmaya ilişkin hayli yeteneğin ortaya çıkışının yanında bu "yeraltı" başarılarında not edilmesi gereken, daha çok anaakım "bağımsız" dijital sinemaların bir kısmının tutkularına benzer ve aynı zamanda karşıt olan bu yeni girişimciliklere ilişkin bir çeşit dünyeviliktir. Son bir veya iki yıldaki, Chris Martinez'in kanserli bir kadının yaşamının son üç ayını anlattığı *100* filmi (en son Cinemalaya ödüllü) gibi bağımsız filmler, bölgeye özel günlük yaşamın dayanıklılığı, tercümesi yapılamayan yerel bir ağız gibi, belirli türdeki "düşük" üretim değerlerinden, tere, şehir seslerine ve konuşma türlerine, ayrıca genel bir bakış açısına, duyguların aşırı duygusal ve gerçekçi estetik yapıları şeklinde ortaya çıkan şeylere olanak veren geleneksel Filipino film yapımcılığının yönlerini baskılayarak evrensele (ve ayrıca ticari dağıtıma) özenmektedir. Ana karakter ölmeden önce yapılacaklar listesi sunan *100*, belirgin bir şekilde Manila'nın yeni kent çekirdeklerinin birinde bir burjuva apartmanını ön plana çıkarıyor. Karakterlerin kıyafetleri sürekli yeni ve temiz ve onlar "herkesin" imrendiği, Häagen-Dazs'da atıştırmak, sokakta bir yabancıyı öpmek veya orada üretilen küresel bir farklılığın steril tüketimi için evrensel arzunun ortasında bir başka olası yeme deneyimi olan egzotik Filipino yemekleri yemek gibi "deneyimler" yaşıyorlar. Buna karşılık, Martin'in ve Khavn'ın filmleri, daha ziyade pazar güdümlü emsallerinin özendiği metalaştırılmış sunum ve burjuva deneyimi niteliklerinin evrenselliğinden onları ayırt eden bir dünyeviliğe sahiptir. Ancak, neredeyse bütün örneklerde dikkat çekici olan Filipinler'in küreselliklе karşılaşan ve küreselliğin uygulandığı bir bölge olarak tasavvur edilmesidir.[5]

Martin'in filmi, *Indio Nacional*, iki kısımdan oluşmaktadır. On dört dakika kadar süren ve bir uykusuz gecenin gerçek zamanlı dayanılmazlığını betimleyen bir dijital giriş bölümü ve daha sonra yaklaşık yetmiş beş dakikalık, Khavn'ın bestelediği ve icra ettiği piyano müziğinin eşlik ettiği görünüşte 1890 dolaylarında çekilmiş gibi gözüken kısa hikâyelerden oluşan 16mm'lik sessiz bölüm. Khavn'ın filmi *Idol*, yine bir dizi kısa hikâyeden oluşan aşırı derecede rahatsız edici bir

[5] Beş manifestosu için: www.kamiasroad.com/khavn/writings.htm.

kaba güldürü. Her bir hikâye, kahraman Bayani Makapili'nin (Kahraman Kötü Adam anlamına geliyor) kendisini, filmin ilerlemesini engelleyen çeşitli imkânsız zor durumlarda bulduğu çeşitli film, televizyon ve sanat türleriyle ilişkili çok katlı bir parodi biçiminde çekilmiş.

Bu tanımlardan her iki filmin de film karşıtı olduklarını çıkarmanın mümkün olduğunu umuyorum. Her bir film zaman, mekân ve anlatı yapısına ilişkin çeşitli sinematik eğilimleri kendi yöntemiyle reddetmektedir. Raya Martin'in filminin tarihi, hakkıyla konuşacak olursak, yoktur, hiçbir zaman olmamış bir filmdir; Khavn'ın filmi, kahramanlığın sadece TV ve filmlerde olduğu bir toplumda kahraman olmanın imkânsız niyetiyle ilgilidir, hiç olmayacak bir filmdir.

Çünkü şimdi biliyoruz (bilmeliyiz) ki sinema "gerçek" olarak kabul edilenin üretimi ve yeniden üretimi için üst üste binmiştir. Üstelik tarihsel imgelemi yayınlayan ve anlatı işlevini yayan bu betimlemeler tarih yapımı için makinelerdir. Dolayısıyla her bir filmin sadece film tarihiyle değil, ayrıca Tarihle de karşıt bir ilişki içerisinde bulunduğunu görebiliriz. Burada yapılabilecek yararlı bir karşılaştırma, bu iki filmi kimi zaman "Filipinler Sinemasının İkinci Altın Çağı" (Lino Brocka, Ishmael Bernal, Mike De Leon, Laurice Guillen, Marilou Diaz-Abaya, ve diğerleri) olarak adlandırılanın perde arkasıyla karşılaştırmak olabilir. Sıkıyönetim sırasında gelişen bu sinema, güçlü (protest) temelini birincil olarak Toplumsal Gerçekçilik'te (ikincil olarak da melodramda) bulmuştur. Bileşimsel ilkelerini Mao'nun Yenan Forumu'nda yaptığı konuşmalarda ortaya koyulanla ve kısmen farklı bir şekilde Lukacs'ın (1981) yaptığı gerçekçilik çözümlemesinin nesnelliğe ilişkin sentetik bir yaklaşımından almaktadır (Tung). Özellikle Filipinler'de, her nedense modernleşmeyle ilişkili olan tipik taşralı şahıslar geleneksel toplulukların içerisinde yaşamlarını daha fazla sürdüremez, hayatta kalmak, daha iyi bir yaşam ve elbette düşleri için büyük şehirlere taşınırlar. Manila'da, kendilerini gerçekleştirmek için çabalıyorlar, ancak bunu kendi denetimleri dışındaki toplumsal güçler tarafından yıkıma uğramak üzere yapıyorlar. Bu filmler, öznel niyetlerle nesnel koşullar arasındaki ilişkilerle ilgilenmiştir. Ayrıca sömürgeciliğin, feodalizmin ve kapitalizmin nesnel etkenleri-

nin modernleşmeyle birlikte öznel potansiyeli önce aşırı belirtimine ve daha sonra sınırlamasına ilişkin yolları göstermiştir. Dolayısıyla, birçok filmde, özellikle Brocka'nınkilerde, etkin bir biçimde devrime kışkırtma var. Çünkü sadece toplumun kendisinin örgütlenmesini ve niteliğini değiştirerek bireylerin düşlerini gerçekleştirebilecekleri anlaşılır olmaktadır.

Bu tarihin derinliklerine fazla girmeden, bu arada sinemanın İkinci Altın Çağı içerisinde ortaya çıkan bir başka önemli gerilimden söz etmek istiyorum. Bu gerilim düşlerin gerçekliğinin kendisiyle ilgili, yani, gerçeklik tarafından bir şekilde engellenmiş, dolayısıyla toplumsal gerçekliğin gelenekleriyle aşılması, bırakılması, terk edilmesi gereken bireysel fanteziler biçiminde gerçek dışı kılınması gereken öznel deneyimlerin ve niyetlerin şiirsel temalandırılmasıyla ilgilidir. Ishmael Bernal'in *Manila by Night* [Geceleyin Manila] belki de buna ilişkin klasik bir örnektir. Filmde bu düş öğelerinin sinema metninin estetik kalitesine dönüşecek yeterli bir yoğunluğa ulaşmasına izin verilmiştir. Ancak bu anlatı olarak yersiz bununla birlikte etkili fantezi kristallerinin başka yerde yeniden yüzeye çıktığını görürsünüz (Chito Rono). Bu kristaller, amaçsız ancak önlenmiş düşlerin bir ifadesi olan olanaksızın kalıcı bir yinelenmesi şeklindeki gerçekliğin gelgitinde yüzüyor gibi gözüken gerçekçi bir metinin dokusu içerisindeki Solaris benzeri hayal oyunu patlamalarıydı. Bu olanaksız öğeler, *Curacha* filminin bir darbe durduran anlatı doruğunun veya Rono'nun girişimi olan taşralı sevgililerin öpüşmesinden kasten ayrı tutulmuş olan *Manila by Night* filminin estetik doruğu, olduğu haliyle Gerçek olan ve Gerçek boşluklarında var olan hareket veya en azından Gerçekçilik tarafından engellenmiştir.[6]

Aslında olanaksızın yinelemeleri şeklinde yukarıda isimlendirilen iki dijital film tartışılabilir. Bu filmler, tarih tarafından dışlanmış olan Filipin yaşamının yinelenmesini gerçekleştirmek ve betimlemek için çok farklı şekillerdeki çabalardır. Başka bir ifadeyle, hem Gerçekçilik

[6] Bu konunun daha bütüncül bir tartışması için *Acquiring Eyes: Philippine Visuality, Nationalist Struggle and the World-Media System* (2006) başlıklı çalışmamı, özellikle "Directing the Real" (2002) başlıklı 3. bölümü ve "Third Cinema in a Global Frame" (2001) başlıklı 4. bölümü inceleyebilirsiniz.

hem de onun Gerçeği tarafından izin verilmeyen mekânlara ve görünüşlere ilişkin geliştirmelerdir. Gerçek (hem içerik hem de kavram), belirli bir dünya-tarih temsili rejimine uymaktadır; Gerçek, imleyenin işlevselliğinin tarihsel amaç değişikliğiyle kendisinin yer değiştirildiğine ilişkin belirli bir çözümleme yönteminin bulunuşunun hakikat-etki/metafizik bağlayıcı/söylemsel yer tutucu olarak anlaşılmaktadır.

Martin'in filmine eşlik eden sinopsis şu şekildedir:

> 1890'larda İspanya'ya karşı mayalanan Filipinler devrimiyle başlayan Indio Nacional sömürge dönemindeki bir "indio"nun, sıradan bir insanın etrafında dönen sessiz film eylemsellikleri derlemesidir. Film, önceden tarihsel değerlendirmelerin dışarısında bırakılmış olan insanların zorlu hallerini kabaca tarif etmektedir. . . . (Indio Nacional, DVD kabındaki sinopsis)

Bunun anlamı, insanlar üzerinde harici bir adlandırma dayatan süregiden şiddetin bir eylemi olan "indio" teriminin kendisi gibi (veya insanların kendilerinin de birlikte düşünmediği), resmi tarih ve onun betimlemeleri, eleştirmeden bu tarihe dayanarak ortaya çıkan betimlemelerle birlikte sömürgeciliğin uzun hareketinde yanlış tanımladığı ve/veya temizlediği içeride olmanın, zamansallığın, topluluğun ve elbette yaşam dünyalarına ilişkin deneyimleri dışlamıştır. Bu yüzden *Indio Nacional* bir çeşit olanaksız bir telafi, bir kerelik bir deney ve olanlara ilişkin, Tarihin komutanlığına ve bu terimin kapsadığı her şeye ilişkin bir çare olarak görülebilir. Çağdaş film türleriyle çatışma, yapıları tekrar inşa çabası sömürgecilik, emperyalizm ve onun şimdiye kadarki tarihi tarafından planlanan kayboluşları savmanın bir çabasıdır. Bu yüzden Martin'in kelimeleriyle "Filipinlilerin sürekli kederi"ne (*Indio Nacional*) sahibiz. Bu sürekli kedere ilişkin olarak, İspanyol sömürgeciliğinden günümüze uzatarak, bu filmin, Filipinler-Amerika savaşı döneminde Amerikalıların nüfusun altıda biri ile onda biri arasındaki insanı katlederek Filipinlileri yok etme çabalarıyla, ABD destekli Marcos'un basın sansürü, askerileşme, köyleştirme ve binlerin "tahliye"sini içeren sıkıyönetim dayatmasıyla kitleleri ve onların isteklerini ortadan kaldırması şeklindeki çabalarıyla ve şu anki GMA yönetiminin, seçim sonuçlarını çarpıtarak, başkaldıranları terörist olarak yeniden sınıflandırarak, ABD'nin teröre karşı küresel

savaşı için yüzlerce milyonu "askeri yardım" olarak kabul ederek ve son beş yılda ülkedeki 900 yargısız infazı yöneterek halkın meşru isteklerini baskılama çabalarıyla ilişkisini kurabiliriz. Şu anda baskı çok yoğun ve bağımsızlık çok açık bir şekilde gayrimeşru, öyle ki neredeyse her gün, hükümetin konumunu tekrar uydurmak için çok sayıda çelişkili medya ayarlamaları gerekiyor. Elbette, hâkim politik atmosfer daha az baskı ve daha fazla kaba komedi ancak bütün bunlar için daha az ölümcül değil. Örneklerin yaygınlaşmasıyla, iletişim coşkusu baskıcı diktatörlüğün işlevini sınıf mücadelesinin kederli bir şekilde sindirilmesiyle ele geçirmiştir. Filipinler'in betimlemenin şu anki aşırı-devletçi/sermaye-dolayımlı atmosferinde, bu kayıplara karşı mücadeleyi, *CinemaScope* dergisinde yayınlanan Mark Peranson ile yapılmış bir mülakatta Martin'in yaptığı aşağıdaki Bazinci yorumları değerlendirerek daha keskin bir odağa getirebiliriz:

> Eylemsellikleri ve sessiz filmleri ne zaman görsem gerçekten heyecan duyuyorum. Bana kalırsa sessiz film sinemayı gerçekten nasıl gördüğümdür. Zaman ve mekânın kesin bir taşınması ve görüntülerin saflığıyla ilgili bir şey var, görüntülerin sadece kendilerini, hareketi görmek ve gördüğün şeyin gerçek zamanda gerçek uzayda olduğunu anlamak (Peranson, t. y.).

Bu yorumlardan Bazin'in sinemanın benzersiz karakterini oluşturduğu açıktır, "nesnenin kendisi, ona hükmeden zaman ve mekân koşullarından özgürleştirilmiştir [gerçeklik durumunda, bu değişir]" (1967) ifadesi Martin için sinemanın noktasıdır. Bazin'in "etiket veya aktarım" (1967) olarak gördüğü ve Martin'in zaman ve mekânın aktarılması olarak adlandırdığı, onu büyüleyen gerçeğin bu dikenidir. Tam da burada, fotoğrafçılığın bu bağlamsal görüşünde Barthes (1981) benzersiz özü, anlama sürecini, fotoğraf "olan"ı bulur. Ve şimdi daha eski analog yeni medya, gramofon ve sinemanın bu bağlamsal görünüşüdür ki Friedrich Kittler (1999) için içerisinde olabildiğince insanlık için evrimsel bir değişimden başka bir şey barındırmayan ve ansızın tarihte ilk defa arşiv "imleyenin darboğazını" aşabilir. Bu teknolojilerden önce, geleneksel kültür ve mimariyle iletişim kurmamış olan geçmişin bütün suretleri simgeselden geçmek zorundadır, sözün kısası yazıya dökülmelidir.

Dolayısıyla Martin'in *Indio Nacional* filmini bağlamsal teknolojilerin ortaya çıkışında (simülasyonun yükselişinden önce) coşkulu bir uğrağa dönüş ve arşivde yani betimlemede herhangi bir şekilde öyle veya böyle taşan, etkilenmeleri için hiç izin verilmemiş koşulların şiddeti yüzünden ikincil bir tarihin, zamanların ve mekânların kaybolmuş hakikatini somutlaştırmak için bir çaba olarak görebiliriz. Simgesel teknolojilerden bağlamsal olanlara doğru kayış ve onların Benjamin'in (1967) "optik şuursuz" olarak adlandırdığı kesintisiz hasadıyla birlikte Sömürge sonrasında Politik Şuursuzluk'un bile arşivden çıkarıldığına işaret etmektedir. Bu çıkarma bulgunun çözümlenmesi veya çarenin aranmasından çok daha uçtur. Tarihsel-teknolojik süreç kendisini Filipinler tarihinin ontolojik görünüşlerinin tezahürlerini, hatta kodlarını veya izlerini dışlayacak bir noktaya kadar baskıladı ve Martin bunları yeniden keşfetmek zorundaydı.

Martin'in, Gerçekten daha gerçek, elimizdeki görüntüler biçiminde veya onların kenarları biçiminde ayırt edilebilir ses çıkarmaları ve yokluklardan daha derin bir Gerçek önermek için bir gerçeklik simülasyonu kurduğu bu okuma bizim bir gerçeklik buluşunun orada olması gerektiği ancak tarihsel dolayımla baskılandığını görmemize olanak verir. Bu, *Indio Nacional*'in giriş bölümünde karakterin uykusuz gecesi sırasındaki mecazi öykü anlatımına (dijital olarak) bir çeşit yanıttır. Bu öyküde bir genç tanıktan ulus şeklinin kendisi tarafından uzakta gözüken dağa gitmesi ve o dağı ulusun az önce gömdüğü egemenlerin-sömürgenlerin üzerine yerleştirmesini ister. Eğer Martin'in Katipunan oluşumundaki mekân-zaman Gerçeğini yakalamak üzere yarattığı sessiz "eylemsellikler" bu mecaza bir gönderme olarak anlaşılırsa, olanaksız ancak yine de asli olan Gerçek bizi sahte tarihin gecesinde uyanık tutan huzursuz bilinçaltıdır. Ve bu varlık bu olanaksız gerçeği keşfetmeye, arşivi yenilemeye ve dolayısıyla resmi, sömürge tarihi sınırlarında bile açık olmadığı için iki kere baskılanmış bir Tarih sunmaya zorlanmaktadır. Bu, dağı (hâlâ üzerimizde olan) tarihsel ezenleri ilk ve son kez gömmek için hareket ettirecek tek yol olabilir. Bilinçdışına ve Gerçeğe bu yaklaşım, ortadan kaldırmanın yüksek bir düzeyinde olmasına rağmen (çünkü çift yokluk), Lukacs ve Mao'nunkine nazaran Althusser'in ve James'in Lacancı Marksizmiyle ruhen

oldukça yakındır. Gerçekçiliği kanıksanmış ve ayrıca İkinci Altın Çağın gerçekliği örtüsüz ve daha da ötesi orada örtüsüz olan bir şey olarak gören *Anak* gibi filmlerin Temsili "Gerçeklik" içerisinde sunulan yaklaşımlarla karşılaştırılmalıdır. Sarah Raymundo'nun (çıkacak olan) *Anak* çözümlemesine göre, adına dünya-medya sistemi dediğim, filmin bilinçdışıdır ve eğer film anlatı ve estetik etkilerini gerçekleştirecek ise ister istemez bilinçdışı kalması gereklidir.

Toplumsal gerçekçilikte bilinçdışı, daha çok üretimin gerçek ilişkileriyle daha yakın müttefiktir, ancak egemen ideolojinin doğasında olan çelişkilerin ölçülü yoğunlaştırılması aracılığıyla bu gerçek ilişkilerin anlatısal olarak açık, bu nedenle analitik olarak ayırt edilebilir ve stratejik olarak ona göre hareket edilebilir yapılabileceği varsayılmıştır. Dijital uğrakta Gerçek açıkça farklı bir statüye sahiptir, dijitalin öneminin geç anlaşılması ve veritabanı paradigmasının anlatıdaki eksikliği (elipslerdeki Tarih) kavramamızı sağlaması ve arşivin eksikliği aynı epistemolojik statünün içerisinde değildir. Bu iddianın bütün etkisini anlamak ayrıca simgeselin (Gerçeği simgeleştirmeden kurtulan olarak tanımlayan) Lacancı bir şemasıyla Gerçeğin bilinçten bağlantısının koparılmasını tanımanın, gerçeğin ötekileştirilmesinin tarihsel bir aşaması olduğu anlamına da gelir. Bu ötekileştirme, post-yapısalcılıkta varlığın müteakip olmamasıyla ilerlemiş (yoğunlaşmış) ve üstelik bu görünüşte otonom kuramlar, artan sanallaştırmaya eriştikçe küresel toplumun aracılı [mediated] örgütlenmesinin belirtileri olmuştur. Bunlar, toplumsal oluşun medyatik egemenliğindeki belirli aşamalara uygun kuramlardır. Başka bir deyişle, gerçekliğin dijital ile yerinden edilmesi Gerçeğin ve de Tarihin sömürge medya ve sömürge arşivin simülasyonları olduğunu anlamamıza olanak sağlar.

İlginç olan şudur ki Martin'in *Now Showing* isimli yeni filminin merkezinde Filipin sinemasının kayıp tarihinden kalıntılar ve arta kalanlar var. Genç bir kadın olan ve ebeveynlerinin korsan VHS/DVD kiralama dükkânında çalışan Rita hakkındaki film, iki parçadan oluşuyor: çocukluğunun sonuna bakan düşük teknolojili amatör birinci kısım ve hoşnutsuz bir genç kadın olarak yaşamı hakkındaki daha gösterişli ikinci kısım. Bu kısımlar arasına bozuk sinema parçaları-

nın bir montajı yerleştirilmiştir. Görüntülerin bu yokluğunu, önemli bir bölümü Batı'nın film arşivlerinden görüntülerle oluşturulmuş Godard'ın *Historie(s) du Cinema* [Sinema Tarihi] adlı filmine ilişkin Jacques Ranciere'nin açıklamasıyla karşılaştırabiliriz (2006). Ranciere, Godard'ın tarihsel klipleri kullanmasını, kayıp fırsatların ve feshedilmiş sorumlulukların bir kerelik bir çeşit eleştirisi olarak ve ayrıca, tam da bu materyaller tarihe bir alternatif önermek için de kullanıldığından kurtarıcı bir ilerleme biçimi olarak yorumlar. Eğer Ranciere'nin "tarih, aslında, her görüntüyü ötekiyle ilişkiye sokan içselliğin bu münasebetidir" (2006) tümcesi doğruysa, Martin şunu sormakla anlaşılabilir: Filipinler gibi sömürge sonrası bir ulusun, karşılaştırmalı olarak konuşursak, günümüze ulaşan oldukça az görüntüsü olmasının sonuçları nedir? Görüntülerle doymuş ve yeni estetik-politik stratejilerin bazılarının "yeniden dolayım" ve "dolayımlar arası" (montaj öğeleri, bağlamlar ve platformları kaydırarak görüntülerin önemindeki bir kaymanın da sayesinde), terimleriyle düşünüldüğü, bir dünyada Martin'in karakteri Rita (ve onun gibi milyonlarcası) onun olabilecek bir tarihi inşa etmek için birlikte çalışabileceği oldukça az şeye sahiptir (Bolter, 2002). Kullanabileceği oldukça az yerel görüntünün olduğu koşullarda, Filipinli bir sanatçı nasıl çağdaş bir Godard olabilir? Daha da önemlisi, kendi arşivinin yokluğunda bir film yapımcısının rolü nedir? Salt sömürge kayıtlarının eşitsizliğinden ayırt edilebilir olmaktan öte sömürgeleştirilmiş aracılara daha da yakınlaştıran ikincil tarihi nasıl oluşturabilir? Otomatik, genel geçer ve dolayısıyla onların yeni kayıt cihazlarının "olağan" operasyonu sırasında "doğal" moda olan emperyal güçler tarafından işlenmiş arşiv neredeyse başa çıkılmazdır. Özellikle, bir tarafta Foucault diğer tarafta da izleyicinin çağdaş çözümlemesiyle birlikte, bu şiddetin aygıtın katıksız işlevinin veya hatta yokluğunun içine inşa edildiğini görebiliyoruz. Bunun nedenleri görünür dünyanın örgütlenmesinin dünya tarihi açısından belirleyici bir hale gelmiş olması ve medya teknolojilerinin hiç bir zaman sıfır derece politik varlıklar olmadığı ancak her zaman ortaya çıkma ve kullanma koşullarının mantığıyla hâlihazırda yatırım yapılmış olmasıdır. Bu yüzden, Malek Alloula ve Vicente Rafael gibi bilim insanları tarafından gösterilmiş olan erken fotoğrafçılara egemen olan

iyi belgelenmiş ırkçı, cinsiyetçi ve psikolojik zorunluluklara ek olarak ayrıca arşivin kendisinin biçimini yani tam da gerçeğini dikkate almamız gereklidir (Alloula, 2006; Rafael, 2000). Dolayısıyla Filipinler gibi sömürge-sömürge sonrası toplumlarda (tarihsel olarak üretilmiş yoksulluk dolayısıyla dünya medya sistemine ulaşan bağlamsal materyalleri bile koruyacak gücü olmadığı için) arşivin aşınma oranı aşırı derecede önemlidir. Bu aşınma, katıksız yoklukla birlikte, Gerçeği bile resmedebilir. Bu Gerçek betimlemenin çatlaklarında bulunmayacaktır; ne baskılanmış ne de bilinçsizdir, hatta ne de "simgeleştirmeden sıyrılmak" için oradadır. O, kısacası, dış görünüştür ve dolayısıyla olanaksızdır.

Eğer Raya Martin betimlemeye bir dış görünüş keşfetmek (var olmayan bir arşivin olanaksız bilinçsizliğiyle arşivin bilinçsizliğini yerinden etmek) için eyleme geçme ihtiyacını hissetmişse, Khavn de la Cruz da betimlemenin her şey olduğu ve böylece betimleme için hiçbir dış görünüş ve büyük ihtimalle hiçbir olası adalet olmadığı duyarlılığıyla çalışmaktadır. Dijitalleşme, sermayeleşme, anlatı, betimleme ve içsellik arasındaki çağdaş ilişkileri ancak Khavn'ın çalışması içerisinde gerçekten kavrayabiliriz. Başka bir çalışmada ("Kaba Komedinin Yoksulluğu"nda), *Idol* filmini ayrıntısıyla çözümledim. "Rocka hazırlanın", FM radyo dış sesinin, filmin kahramanının/kötü adamının bir kahramanın fikirleriyle yaşamaya çalışmasındaki kesintisiz başarısızlığını göstermek için aralarda kolaylaştırıcı olarak kullanılması, filmin uygun bir öyküyü ilerletmesindeki olanaksızlığa işaret ettim ve Sianne Ngai'in yeni estetik kategorisi olan "stuplime"yi (mizahi angaryaların ego yıkıcı birikimi) filmi tanımlamak için kullandım (Ngai, 2007). Zihinsel ve fiziksel engeli olan bir kişiye ekran dışı bir ses tarafından Filipinler ulusal marşı olan "Bayang Magiliw" söylemesi emredilen filmin açılış sahnesinden, *Idol* filminin konularından birinin Emirle Yapma olduğunu görebiliyoruz. Televizyon kahramanlığı ve telegörsel/sinematik görenekler düşseli ciddi olarak yapılandırdığı için (bu *Idol*'un esas karakteri Bayani Makapili'nin dramının muhteşem temalarından biridir), izleyiciler/toplumsal eyleyenler bu senaryoları içselleştirmekte ve gerçeklikle ilişkilerini tahayyül etmek, dolayısıyla eylemlerini taktiksel olarak örgütlemek için kullanmaktadırlar.

Khavn'ın bu kavrayışı, Paolo Virno'nun çalışmasında kuramsal olarak güçlü bir şekilde dile getirilmiştir. Paolo Virno *Çokluğun Grameri*'nde, virtüözlüğün egemen olmasa bile dikkate değer bir değerlenme biçimi haline geldiğini ikna edici bir şekilde savunmaktadır (2004). Virno için, Hardt ve Negri'nin "toplumun sermaye tarafından gerçek içerilmesi" dediğinin anlamı, bizim şimdi, içselleştirdiğimiz ve hem kendi hayatta kalışımız hem de toplumun üretimi ve yeniden üretimi için giriştiğimiz çeşitli etkinliklerimizi programlayan genel zekânın notalarına göre virtüözce icra etmemizdir. Virno için, şimdi bütün socius'u* kapsayan üretimin bu genişlemiş alanının etkisi, sermayenin, müştereklerin son kalıntılarına da, yani dilin kendisine de el koymuş olmasıdır. Kısacası, sermaye insanlığın bilişsel-dilsel yeteneklerini ele geçirmiş ve dilsel betimlemenin özgürleştirici potansiyelini neredeyse yenilgiye uğratmıştır. Bu arada, Virno'nun çarpıcı düşüncesindeki eksiklik, onun Marksist feminizme ve köle emeği kuramlarına (bilinçdışı?) borcunun kabulünü bir kenara bırakırsak, dilsel müştereklere el koyulmasında sermayeleşmiş medyanın rolüne ilişkin bir kavrayıştır. Gerçek içerilme, sermayeleşmiş medya teknolojilerinin yokluğunda gerçekleşemez; ancak Marx'ın, Marksizm'in ötesindeki "yeni sol" maddeselliğe, cinsiyet politikalarına ve hatta coğrafyaya, kısacası soyutladığı tam da dönüşümlerin ("maddi olmayan emek") maddesel dolayımlarına biraz ilgiyle "ilerlemiştir". Bu gerekli bir polemik olsa da, burada, Filipinler bağlamı bakımından, gerçekçi ve hamasi anlatımın başarısızlığını/eskimesini beraberinde getiren betimlemenin değişmiş durumu nedeniyle eski genel biçimlerin uygulanmasının olanaksızlığının, acil olarak, duygulanım, içgüdüsellik ve edimselliğin anlamı ve olasılıkları için yeni kavrayışlarla birlikte stuplime** gibi yeni bir estetik kategori kümesi gerektirdiğini görürüz.

Idol filminde, Khavn verili kültürel senaryolarla uyumlu bir şekilde şöhret amaçlarken, olağan kişinin virtüzvari edimi her zaman başarısız bir edimdir. Bu sömürge sonrasındaki edimselliğe gülünç bir

* Yol arkadaşı anlamına gelen ve Deleuze ve Guattari tarafından toplumu temel şeyin işaretlemek ve işaretlenmek olduğu bir kayıt socius şeklinde tanımlamak üzere kullandığı kavram (ç.n.).

** Sianne Ngai'nin estetik kategorisi, yazar "mizahi angaryaların ego yıkıcı birikimi" şeklinde yukarıda açıklamıştı (ç.n.).

görünüş verir ve Khavn'ın, şimdi dolayım olan iletişime özgü iktidar çalışmalarının sergilenmesine yönelik stratejisini ortaya koyar. Tekno-görünürün sermayeleşmesi ve dilsel müştereklere el konulmasıyla birlikte, el koyma "iletişim"e özgüdür; şöyle ki o toplumsal mantığın tam da dolayımıdır. Ve Filipinler'de kaba güldürü meta-politik benzeri bir hale geldiğinden yozlaşmış, zayıf iktidarlı ulus da, bağımsızlığını korumak için, gerçekliğin geleneklerini ihlal eden politik cinayetler ve müttefik soğutma etkisiyle üretilmiş sansür gibi hukuk dışı önlemlere düzenli olarak başvurmak zorunda olduğu bir durumda değerli bağımsızlığının kabuğuyla uğraşmaya çalışırken aynı edimsel başarısızlıklara tâbidir. Soğukluk ve altındaki bütün nedenlerden dolayı, Filipinler'de, herkes notayı bilir ve bu yüzden az ya da çok kendi isteğiyle "demokrasi" ve "hukuk devleti" şiarları altında süregiden kaba güldürüye iştirak eder. Anlamlandırma ve toplumsalın bütün diğer dolayımları için sermayenin güncel olarak yatırını, bu devlet-biçimlerini, kahramanlığın kendisiyle birlikte, olanaksız kılar.

Idol filminde ayrıca bilinçliliğin ve sinematik geleneklerin bütün bir üst üste bindirmesini görüyoruz. Bir zamanlar insan denilen varlık ile medya makineleri arasındaki diyalektik sadece olanaksız anlatının tam da yapıları, temaları ve örgütlenmesinin kendisiyle değil ayrıca filmdeki, yorumları filmin beş ve yarım ayrı sonunu gerektiren "eleştirilerin" varlığıyla da dışa vurmaktadır. Birinde, Bayani Makapili ölmeden önce Filipinler sinemasından yirmi civarındaki en ünlü repliği söylemek için elleriyle kendisini yükseltir, bir başkasında Bida (Bayani Makapili'nin ona yardım etme çaresizliği esnasında TV'den dışarı çıkan onun gerçek idolü) voltaj düşüklüğü nedeniyle TV'ye geri zıplamakta başarısız olur, böylece yarısı dışarıda yarısı içeride kalır. Bu andaç, Bida'nın ayaklarının ve kıçının dışarıda kaldığı bir TV ekranı derhal Christies'e götürülerek sanat eseri olarak açık artırmaya çıkarılır. Bu yüzden film sadece yüksek ve düşük kültürel üretimlerin ikisinin de bir kaba güldürü tasarımı değil, ayrıca bedenler ve makineler arasındaki ayrımın artık ayırt edilemediği insan etmeni anlayışının tamamen sibernetik bir boyutudur. Medya kodları anlatının, hayal gücünün ve bedensel praksisin bütün yapılarına egemen olmuştur. Kodların bedenlere ve bedenlerin kodlara şeklindeki bu sibernetik katılım

dijitalin kendisinin neden olduğu daha büyük metafizik sorunlardan, Khavn'ın dijital çalışmalarının başlangıcında her zaman gözüken "bu Khavn'ın bir filmi değil", "Filmsiz Film" ve "Filmler Ol" cümlelerindeki örtük sorunlara kadar sırasıyla söz eder. Burada, betimlemenin kendisinin maddi alt özdeğindeki dönüşümden söz ettiğimize göre, insan yardımcı olamaz ama sinemanın eski metafiziği olarak bile "filmler ol" ve gerçeğe benzer ilişkisinin etkisini azaltmıştır. Elbette, bunun anlamı kendilerini gerçeğe dayandıran bütün önermelerin olanaksız değilse bile oldukça şüpheli betimlendikleridir. *Idol* filmini metafizik soruları (Khavn bunu sevecektir) aydınlatmak için kullanmak üzerine insan, bütün hepsinin tamamen medya olduğu ve bundan sonra çok inatçı gerçeklikler, yollarını tamamen bulmak istiyorlarsa dijital içerisinde yollarını açmak zorundadırlar diyebilir. Bir başka filmde Khavn'ın bu görüşü onayladığı ve sorguladığını görebiliyoruz. Buradan anlaşılabileceği gibi bilginin ve eylemin durumu şimdiye kadar her zaman hâlihazırda sibernetiktir.

Şimdi Khavn'ın olağanüstü filmi *Squatterpunk*[*] hakkında veya Trinh Minha'nın söyleyeceği şekilde "etrafında"[7] konuşarak bitirmek istiyorum. Bazı yönlerden *Squatterpunk* filmi, Warhol'un masalsı, Empire State Binası'nın (saniyede on altı kare olarak izlenmek üzere saniyede yirmi dört karelik çekilmiş) kesintisiz tek bir çekiminden oluşan sekiz saatlik filmi *Empire* gibi mümkün olduğunca basit ve mümkün olduğunca anıtsaldır. Bununla birlikte Khavn'ın diyalektik görüntüsü, izleyicinin ekranda gördüğü dikey kitlenin görüntüsü için olanaklılık koşulları olarak dünya tarihine yakın izleyicinin özünden doğrudan çağırmanın yolunu bulan kapitalist başarının enginlik ve müddetini hesaba katmaktansa, *Squatterpunk* Manila'nın kenar mahallelerinde yaşayan gecekonducu çocukların çekimlerini, yeni ve derinlemesine karmaşık bir deneyim yaratmak için punk-rock bir film müziği eşliğinde peşpeşe sıralar.[8]

---

[*] Çömelmiş kimse, gecekonducu anlamlarına sahip kelime (ç.n.).

[7] Şimdi bir klasik olan belgesel biçiminin bir yapı sökümü olan Reassemblage'ta Trinh T Min-ha Senegal halkı hakkında konuşmayı reddediyor, onun yerine "etrafında konuşmayı" seçiyor.

[8] Warhol'da, izleyici, onun öznelliğini ve salt yaşamını yok eden ancak imparatorluğun bü-

Manila'nın kenar mahallelerinin kıyısındaki yoğun ve zehirli çöpün içerisinde yüzen çocuklar, yemek alabilmek için birkaç pesoya satmak üzere küçük ağlarında plastik toplarken oyunu ve çalışmayı birleştiriyorlar. Aynı sırada, Khavn'ın grubu, bazen vurmalı ince ayarlı teklemelerle, kimi zaman da geri besleme ve parazitlerin akustik banyosunu sağlayan ve bazen de kara bir coşkunun duygusal platosunu inşa edecek olan akort ve lick dizilerinin çektirmelerinden oluşan senkoplu* punk-rock eserini tıngırdatıyor. Güç bela insan olan bir ses şurada burada mırıldanıyor ve daha sonra uzun bölümler boyunca kayboluyor. Bu sırada çocuklar bir bisiklete binerler, asfaltsız sokakta geniş bir metali bir sopayla yuvarlarlar, gecekondularını bağlayan dar yollarda koşarak, sıçmak için bir grupla çökerler. Sinekler, bir gencin bacak ve ayağındaki açık yaraların üzerinde uçarlar; uzun süredir var olan çöpler, unutulmuş kamyon parçaları, tel örgü çitler, bozuk kaldırımlar, eski tekerlekler, manzarayı tamamlayan çürümüş metal yapılar. Yorulmak bilmez, kimisi en fazla 2 veya 3 yaşında çocuk neresi olursa olsun işiyor, karaokeyle birlikte hiphop yapıyorlar, kilisede gitarlar tıngırdarken gülüyor, bali dolu plastik poşetleri burunlarına çekip taşlaşmış bir şekilde yerde yatıyorlar. Khavn'ın film müziğini, yani görüntüler üretilirken kayıt altına alınacak olan sesleri bastırması, izleyicinin ne duyması gerektiğine ilişkin kararlar vermek için kayıt makinesini bırakmasından ne daha çok ne de daha az şiddetlidir. Elbette, dijital makinenin normal işlemlerine müdahale ederek Khavn teknolojinin varsayılan işlemlerine ve dijital arşivde "doğal"a veya varsayılan oluşumlara ilişkin bazı zor soruları yoklamaktadır. Görüntüleri siyah ve beyaz göstererek, Khavn izleyiciyi görsel benimsemenin sıradan biçimine yabancılaştırmakta ve onu belgesel geleneklere geri döndürmektedir. Ancak, görüntülerin sıradan ve estetik şiddeti ile bariz manipülasyonların, çocuklar bali çekerken kırmızı renk doygunluğunun kullanımı, gri bedenleri parlak gümüş rengi, sokakları tamamen siyah ve metal yapıları aşırı beyaz yapan yüksek kontrastlı

yük yapısını büyüten ve sürdüren bir tamamen olumsuzlayan zamanla yutuluyor. *Squatterpunk*'ta izleyici insanlığın insan dışılığıyla yutuluyor; var olması tamamen izleyici için insan dışı olarak betimlenen kişilerin insanlığını kendi olanaklarının koşullarını inkâr etmek zorunda olan izleyicinin kendi insanlığının insan dışılığıyla.

* Ritmin azalıyormuş hissi vererek tekrar yükselmesidir (ç.n.).

solarizasyon efekti, hepsi egemen belgesel projesi özelliği yalanını ortaya çıkarmaktadır, gerçekliğe (mümkün olduğunca) dolayımsız bir nesnel bakış getirmektedir. Bütün bu süre boyunca, izleyici/dinleyicinin duygularına izin verilmiştir: mizah, merak, şaşkınlık, bayağılık, coşku ve tiksintinin aralara girdiği sıkıntı, dehşet, duyarsızlık, üzüntü, hafif zevk ve bulantı dalgaları. Bu tepkiler, anlaşılan o ki, punk rockın yükselişini sağlayanlara benzerdir ve gerçekte punkın kapitalist metropoldeki yabancılaşma ve muhalefete ilişkin geliştirdiği bütün estetik ilişkinin bir parçasıdır. Ama punk, bildiğimiz üzere, ayrıca bir tür kültürel mühür olarak etkiler ve her ne kadar görünürlüğünü olabildiğince az şekilde korumaya devam ederken dünya kültürünün diyarını meşrulaştırmaya iştirak eder. Başka bir ifadeyle, Punk bir hareket olarak kendi deneyimini temsil edebilmiş ve ona sahip olabilmiştir. İnsan daha sonra onun bir zamanlar politik bir konum ve tarz tercihi olan kültürel işlevinin sınırlayıcı bir durum, benimsenen maddesel, ahenksiz, anlamsız, anti-estetik ve sefilin, burjuva örf ve alışkanlıklarının bir yadsıması olduğunun farkına varır (bir sınıra işaret eder, ancak içeriden). Ve Punk değerler sistemi, dünya medeniyeti olarak geçen üzerinde asgari düzeyde anlaşılmış hijyen, çocukluk, ev yaşamı ve benimsenirliği yöneten temel kuralların dışında yaşayan filmdeki çocukların durumuna yakınlaşırken, o yine de nispeten ana akım ve imtiyazlı toplumsal bir biçimdir. Çocuklar, akıl almaz eylemlilik ve yaratıcılık sergilemekle beraber politik bir konumda bulunmaktadırlar. Ancak bu konum kelimenin hiç bir anlamıyla bir tercih değildir. Punk ve squatterpunk arasındaki dayanışma ve kopukluk aracılığıyla, punk bu yüzden, nüvesi sadece bazı insanların değil ancak bütün insanlığın ikincil, betimlenemez ve gerçekte kavranılamaz durumunda yatan bir estetik bulgu, daha derin bir gerçekliğin ifadesi, bir çeşit dünya-tarihsel hastalık olarak algılanır.

Bütün bunları anlayan izleyici/dinleyici kimdir? Düşünüyorum ki, bu görüntülerin dayandığı bedenlerden biri değildir. Bu düşünceler, filmin kendisi gibi, bu bedenler üzerine kazınmıştır. Her şeye rağmen, Khavn'ın ürettiği görüntüler gibi, ilk ve son olarak, tariflediğim tartışmalı estetik deneyim ve sorgulama için olanaklılık koşulları, bu bedenler, üçüncü dünyanın çöplüğü üzerinde beslenen çöp, Batının

geri çevrilmesi üzerinde yaşayan, izleyici ve okuyucu için, bu çocukların yaşamlarının özünde olduğu gibi onlara dayatılan, ister etrafında düşünelim veya ister genellikle olduğu gibi onları yok edelim, diğer bütün simgesel dolayımları oluşturan varoluşun dokusunun özünde de olan küresel şiddet ilişkileri nedeniyle olabilecek ve olamayacak bütün anlamlar için olanaklılık koşullarıdır. Şunu söyleyebilirim ki, filmde bir şeyi hissettiğimizde veya anladığımızda etkinleşen, serpildikçe eşitsizlik ve adaletsizlikle paramparça olmuş bir dünyayı bastıran çağdaş betimlemenin kendisinin temelinde yatan bu bastırılmış genetik maddeler, bu ilişkilerdir. Bu yüzden Jameson ve bence onu izleyen Lukacs tarafından toplumsal tümlüğün kavramı olarak adlandırdığı gibi sadece üretimi etkilemekle kalmaz, ayrıca kavrama onu Gerçeğe bağlayan duygusal bükümü de kazandırır. Ancak bu bağlantının anlamına karar verilemez ve ondan nesnel bilginin türetilmesi olanaksızdır.

Bu nedenle *Squatterpunk* ayrıca *Squatterpunctum* olarak da düşünülebilir. Bu zamana kadar olan her şeyin, sömürgeciliğin, emperyalizmin, küreselleşmenin, "tarihin bütün dolayımlarının" izleyicinin deneyimi için (ve sadece bu belirli deneyim değil) açıkça olanaksızlığın koşulları olanın diyalektik görüntüsünün üretiminde, dijital medyanın şimdi paradigmatik olan çağdaş evrenin içerisinde gerçeğin dikenini yaratır. Barthes'ın fotoğrafçılık için iki yaklaşımı, çılgın ve evcil, buraya uygundur. *Camera Lucida*'nın (1981; s. 119) sonunda yazdığı gibi, "seçim benim, onun görünüşünü mükemmel yanılsamanın uygar koduna maruz bırakmak veya onu zorlu gerçekliğin uyanışıyla yüzleştirmek." Betimlemeye şimdi yabancı olan ve onun sermayeleşmiş bilgisayar elektroniğine özgü olan gerçekliğin ortaya çıkışı, bütün önceki ve gelecekteki göstergebilimi bozacak olan gerçeklik, squatterpunctum, bütün bu deneme boyunca olanaksızı kullanmamı bildiren bu zorlu gerçekçiliğin uyanışıdır.

"Tamamen insanlık" konusunu bir süre önce gündeme getirdiğimde, bunu, insanlık sonrasının göreli bilgi bakış açısıyla yaptım. Daha doğrusu insanlık sonrasının sonrasının (Joel Dinerstein (2006) ana akım insanlık sonrasını beyaz liberal tekno-fetişizm olarak eleştirerek

tüm insanlık kavramını kullanır, "ortaya çıkan küresel kimlik yerelleşmiş bir öz kavrama ve buna bağlı olarak yerelleşmiş bir dünya tarihine bağlanmıştır"). "İnsan" kategorisi, ırkçı dışlamalarıyla, sömürgeci ve emperyalist savaşlarıyla, etnik merkezli doğalcılığıyla, soykırım ve toplama kamplarıyla itibarını kaybetmiştir ve kimi kesimlerde de bir süredir gittikçe zayıflamaktadır. Her şeye rağmen, bizim estetik kategorilerimiz, politik düşlerimiz, öykü kodlarımız ve medya makinelerimizin hepsi de bu tarihsel inşanın etkisini, ana akım yorumcular tarafından insanın yitişinin teknolojik gelişme ve hesaplamanın bir sonucu ve/veya eseri olacak bir derecede taşırlar.

Dünya tarihinin toplamı ve şeyleşmesi olarak "Dijital", insanın yitişi anlamına geliyor olabilir; ancak, simülasyonunun içinde, dışında, gerisinde veya ötesinde gizlenen bir olanaksıza sahiptir. Teknokapitalist dolayım, yani sanallaştırma, bizim için salt bir teknoloji konusu değildir, ancak Dünya gezegeninde kökten bir eşitsizlik salgını hâlihazırda ona da bulaşmıştır. Bu peşin tercih, bu oluşun olanaksızlığı, kısaca, dünya çapında demokrasinin önüne geçilmesi tekno-sermayenin, yani 'dijital...'in tarihsel olabilirlik koşuludur. "Dijital"in tüm zamanların en zararlı şeyleştirmelerden biri olduğunun kavranmasıyla (hemen "insan" ile birlikte), şu düşüncenin peşinden koşmalıyız: betimlemenin tamamen sermayeleştirilmiş dünyası ile sonuçların sadece keyifli değil ayrıca da dönüştürücü olduğu olanaksızın ufku arasındaki yüzleşmeyi sahneye çıkarmak için ne yapmak gereklidir?

Bu gibi sorular, aksi takdirde sermayeye uygun şekillerde açıklanacak olan aracı uygulamalar için farklı açıklamalar talep eden sorular ister istemez bilişsel kapitalizm çağında insan sonrası, tüm insan pedagojiyi bildirmektedir. Yoksa, pedagoji hakkında sorgulamanın ne gereği var?

Kaynakça

Alloula, M. (1986). *The Colonial Harem*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Althusser, L. (1971). "Ideology and Ideological State Apparatuses" in *Lenin and Philosophy and Other Essays*, çev. Ben Brewster, New York: Monthly Review Press.

Anak, yönetmen Rory B. Quinotos (2000).

Barthes, R. (1981). *Camera Lucida: Reflections on Photograpy*, çev. Richard Howard, New York: Hill and Wang.

Bazin, A. (1967). *What Is Cinema* (Hugh Gray, çev., Vol 1). Berkeley: University of California Press.

Beller, J. (1993). The Circulating Eye. *Communication Research*, 20, no. 2, ss. 298–313.

Beller, J. (1994). Cinema, Capital of the Twentieth Century, *Postmodern Culture*, 4, no. 3 (1994).

Beller, J. (2001). Third Cinema in a Global Frame. *Positions*, 9(2), ss. 331–368.

Beller, J. (2002). In Nicholas Mirzoeff, (ed.), Kino-I, Kino World: Notes on the Cinematic Mode of Production. *The Visual Culture Reader.* London and New York: Routledge.

Beller, J. (2002). Directing the Real. *Third Text*, 45.

Beller, J. (2006). *The Cinematic Mode of Production.* Lebanon, NH: Dartmouth and UPNE.

Beller, J. (2006). *Acquiring Eyes: Philippine Visuality, Nationalist Struggle and the World-Media System.* Manila: Ateneo de Manila University Press.

Beller, J. (2008). Iterations of the impossible: Questions of digital revolution in the Philippines. *Postcolonial Studies*, 11:4, ss. 435–450.

Benjamin, W. (1967). "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction" in *Illuminations*, ed. HannahArendt, New York: Schocken Books.

Bolter, J. D. & Grusin, R. (2002). *Remediation: Understanding New Media.* Cambridge, MA: MIT Press.

Césaire, A. (2001). *Discourse on Colonialism*, New York: Monthly Review Press.

Davis, M. Planet of Slums: Urban Involution and the Informal Proletariat. *New Left Review*, no. 26, ss. 5–34.

Debord, G. *Society of the Spectacle*, Donald Nicholson-Smith (çev.), Cambridge: Zone Books, 1992.

Dinerstein, J. (2006). Technology and Its Discontents: On the Verge of the Posthuman, *American Quarterly*, 58(3), ss. 569–595.

Franck, G. (1999). The Economy of Attention. *Telepolis*, December 1999. Erişim adresi: www.heise.de/tp/r4/artikel/5/5567/1.html

Goldhaber, M. H. (1997). The Attention Economy and the Net. First Monday, 2, no. 4. Erişim adresi: www.firstmonday.org/issues/issue2_4/goldhaber

Hayles, K. *My Mother Was a Computer: Digital Subjects and Literary Texts.* Chicago: University of Chicago Press.

Holmes, B. *Escape the Overcode: Activist Art in the Control Society, Zagreb*: WHW; Eindhoven: Van Abbemuseum, 2009.

Idol, yönetmen Khavn de la Cruz, 2006.

Kittler, F. (1999). *Gramophone, Film, Typewriter*, çev. Geoffrey Winthrop-Young and Michael Wutz, Stanford: Stanford University Press.

Lukacs, G. (1981). "The Ideology of Modernism" in *Essays on Realism*, Cambridge,

MA: MIT Press.

Ngai, S. (2007). Ugly Feelings. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Peranson, M. (n. d.). A Short Interview with Raya Martin. *CinemaScope*, 27. Erişim adresi www.cinemascope.com/cs27/int_peranson_martin.html.

Proudhon, J. (2007) [1840]. *What is Property?; or, An Inquiry into the Principle of Right and of I Government*. Dodo Press.

Rafael, V. (2000). *White Love and Other Events in Filipino History*. Durham, NC: Duke University Press.

Rancière, J. (2006). *Politics of Aesthetics*. London: Continuum International Publishing Group.

Ranciere, J. (2006). *Film Fables*, çev. Emiliano Battista. Oxford: Berg.

Raymundo, S. (Forthcoming). "In the Womb of the Global Economy: *Anak* and the Construction of Transnational Imaginaries," in a special issue of positions entitled *Vaginal Economies*.

Squatterpunk, yönetmen Khavn de la Cruz, 2007.

Virno, P. (2004). *A Grammar of the Multitude*. çev. Isabella Bertoletti, vd.. New York and Los Angeles: Semiotext(e).

Weheliye, A. G. (2002). "Feenin": Posthuman Voices in Contemporary Black Popular Music. *Social Text*, 20(2), ss. 21–47.

Yaratıcı Ekonomiyi Tanımlamak*

Toplumsal İşbirliğinin Tohumları veya Genel Zekâ ve İmgelem için Kapitalist Av

Ergin Bulut

Çeviri: Necati Duran & Diyar Saraçoğlu

Belirginleşmiş ve en yeni biçimiyle yaratıcı ekonomi söylemi, artık, emeğin üretimden azledildiği ve fikirlerin değer yarattığı bir dünyada yaşadığımız argümanına dayanır. Söylemin en öne çıkan savunucusu olan John Howkins'in çok satan kitabının başlığı bu gerçeği ortaya koyar: *Yaratıcı Ekonomi: İnsanlar Fikirlerden Nasıl Para Kazanır*. Howkins, kitabını çok satılanlardan biri olarak tasarlarken, "yeni" ekonomide, "fikirleri olan insanların, fikir *sahibi olan* insanların, makinelerle çalışan insanlardan ve birçok durumda makine *sahibi* insanlardan daha güçlü olduklarını" iddia ediyor (Howkins, 2001, s. x). Howkins; Time Warner, IBM, Sky TV ve diğer büyük şirketleri örnek göstererek yaratıcılığı şöyle tanımlar:

> Yaratıcılık, yeni bir şey oluşturma yeteneğidir... Bu bir kabiliyet, bir beceri... Cennetin hayalini kurduğumuzda, kendi bahçemizi tasarladığımızda ve planlamaya başladığımızda ortaya çıkar (Howkins, 2001, s. ix, vurgu bana ait).

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Özgür Narin'e teşekkür ederiz (ed.n.).

Daha sonra, Howkins, "fikirler maddi mallar gibi sınırlı değildir ve onların ekonomisinin doğası farklıdır" diyerek devam ediyor (Howkins, 2001, s. ix). Yani, öncelikle, yaratıcılığın bir yetenek olduğu söyleniyor ve fikirlerin sınırlı olmadığını öğreniyoruz, dolayısıyla fikre sahip olup da onları kullanmaya yetecek kadar akıllı ve şanslı olan herhangi bir kimse 21. yüzyılın küresel kapitalizminde iyi para kazanacaktır. Howkins "yaratıcılığın mutlaka ekonomik bir faaliyet olmadığını" (Howkins, 2001, s. x) itiraf etmesine rağmen; kitap, beklendiği gibi kavramın *bu* yönünü ele alır. Birçok yaratıcı ürünü fikri mülkiyet olarak nitelendirdiğini vurguladıktan sonra Howkins, fikri mülkiyeti telif hakları, patentler, ticari marka, ve tasarım olarak sınıflandırır; bu dört alan ile ilişkili endüstriler ise yaratıcı endüstriler olarak adlandırdığı endüstrileri oluşturur. Bu endüstrilerin "1990'lar boyunca OECD ülkelerinde yıllık büyümesi, hizmet endüstrisinin toplamının iki katı, toplam imalat sanayi üretiminin ise dört katıydı" (Howkins, 2001, s. xvi) ve "dünya çapında, yaratıcı ekonomi 1999'da 2,2 trilyon dolar değerindeydi ve her yıl %5 büyüyor... ve küresel ekonominin %7,3'ünü temsil ediyor" (Howkins, 2001, s. 86).[1]

Yaratıcı fikirler sektöründeki önemli bir başka isim de, bu konu üzerine üretken bir şekilde yazmış olan Richard Florida'dır. Howkins'i yineleyen Florida, rekabet üstünlüklerini korumak amacı ile çekim merkezi olmaya çabalayan dünyanın dört bir yanındaki şehirler ve bölgelerden oluşan bir yaratıcı sınıf fikrine odaklanır (Florida, 2000, 2005). Howkins gibi, o da, "insanın sınırsız potansiyele sahip olduğunu ve bu potansiyeli etkinleştirmenin ve açığa çıkarmanın ekonomik büyüme için anahtar rolü olduğunu" (Florida, 2005, s. 5) iddia eder. Tasarım fikri, Florida'nın yaratıcı ekonomideki eğilimleri tanımladığı yazılarının da merkezindedir:

[1] Kitaptan biraz daha: 3,8 milyon Amerikalıdan fazlası telif hakkı endüstrilerinde çalışıyor, yaklaşık olarak toplam işgücünün yüzde 2,9'u... 750.000'den fazla Britanyalı kendilerini yaratıcı endüstrilerde çalışıyor olarak tarif ediyor (Howkins, 2001, ss. 86–87). Howkins'e göre, yaratıcılıkla yakından ilişkili 15 sektör; reklamcılık, mimarlık, sanat, el sanatları, tasarım, moda, film, müzik, performans sanatları, yayıncılık, araştırma ve geliştirme, yazılım, oyuncaklar ve oyunlar, TV ile radyo ve video oyunlarıdır.

- Yaratıcı Sınıf, geleneksel şirket topluluklarından, işçi sınıfı merkezlerinden, ve hatta birçok Sunbelt* bölgesinden *Yaratıcı Merkezler* olarak adlandırdığım bir dizi yere taşınıyor.
- Yaratıcı Merkezler günümüzün ekonomik kazananları olma eğilimindeler. Onlar sadece Yaratıcı Sınıf insanlarının yüksek oranda yoğunlaştığı yerler değiller; ayrıca yaratıcı ekonomik çıktılarda, yenilikte artış ve ileri teknoloji sanayilerinde büyüme biçimindeki yüksek yoğunlaşmayla da kendilerini gösterirler.
- Yaratıcı merkezler... yaratıcı insanlar oralarda yaşamak istedikleri için büyük ölçüde başarılı oluyor.
- Yaratıcı insanlar bu yerlere geleneksel nedenlerle taşınmıyorlar. Birçok şehrin odaklandığı fiziksel çekim merkezleri olan yapılar, spor statları, otoyollar, kentsel alışveriş merkezleri ve onlara benzeyen turizm ve eğlence merkezleri, Yaratıcı Sınıf'tan birçok insanın ilgisini çekmemekte, onlara yetersiz gelmekte veya cazip gelmemektedir. Onların topluluklarda aradıkları; bol miktarda yüksek nitelikli deneyim, her türün çeşitlenmesi için bir açıklık ve hepsinin ötesinde yaratıcı insanlar olarak kimliklerini ispatlamak için fırsattır (Florida, 2005, s. 36).[2]

Florida'nın "Yaratıcı Sınıf"ı ABD işgücünün %30'una denk geliyor[3] ve Florida kuramını şöyle savunuyor:

---

* Sunbelt, Manitoba'dan Amerika Birleşik Devletleri ile Meksika'ya kadar, Kara Ticaret Koridoru'na doğrudan bağlanan tarım bakımından zengin ve endüstri ve ilerlemenin önemsenen bir merkezi olan bölgeyi ifade eder (ç.n.).

[2] Bu söylemin eleştirisine geçmeden önce, burada, şu soruyu sormaktan kendimi alamıyorum: Durum buysa, niçin bu yaratıcı sınıf, aralarındaki iktidar ilişkilerinin tüm farklılıkları ile, yaşadıkları yerden ayrılmıyor (günümüzde bu bağlantı çağıdır) ve internetin oldukça hızlı olduğu bir yerleşimde, ki bu ulaşım, gıda, iletişim araçlarının olduğu Türkiye'deki gibi bir köy olabilir, kendileri gibi bir grup yaratıcı insanla birlikte yaşamıyor? Bir mahallenin elle tutulur özelliklerini reddetmek bu kadar kolay mı?

[3] "Ekonomik işlevleri yeni düşünceler, yeni teknolojiler veya yeni içerikler yaratmak olan bilim insanları, mühendisler, mimarlar, tasarımcılar, eğitimciler, sanatçılar, müzisyenler ve eğlendiriciler onun çekirdeğinde yer alır. Çok sayıda bağımsız karar içeren karmaşık problemlerin çözümüyle uğraşan bilgi çalışanlarının olduğu işletme ve finans, hukuk, sağlık hizmetleri ve ilişkili alanlardan yaratıcı meslekleri de içermektedir. Bugün, ABD ekonomisi-

> Kuramım, yaratıcılığı temel ve içkin bir insan özelliği olarak kabul eder. Gerçek anlamda, tüm insanlar yaratıcıdır ve herkes potansiyel olarak Yaratıcı Sınıf'ın üyeleridir. Durum böyleyken 38 milyon insan, yaklaşık olarak işgücünün yüzde 30'u, işlerinde yaratıcılıklarını düzenli olarak kullanmaları için ücret alacak kadar şanslılar (Florida, 2005, s. 35).

Burada, kısaca ifade edebileceğim ve daha sonra üzerinde duracağım iki problem var. Öncelikle, bu sınıfın çekirdeği pazarlanabilir becerilere sahip yüksek statülü insanlardan oluşmuş gibi görünse bile, bu insanlar arasındaki iktidar ilişkilerinin ayrımlarına dair bir fikrimiz yok. Diğer bir deyişle, "gelişmekte olan" bu sınıf içindeki ilişkisellik değinilmeden bırakılmıştır. İkincisi, onlar neden ücret alacak kadar şanslılar? Onlar yaratıcıysa ve onların yaratıcılığı küresel kapitalist üretim ilişkilerinde ücret ödenecek kadar değerliyse onların ödüllendirilmesi oldukça doğaldır, her ne kadar Florida herkesin yaratıcı olduğunu kabul etse de. Öyleyse, bu insanları yaratıcı sınıfın bir parçası yaparken, özünde yaratıcı olan diğer insanları ABD işgücünün bu şanslı %30'unun dışında bırakan tarihsel ve sosyo-politik bağlam nedir?

Florida, başka bir yerde ayrıca, coğrafyanın sona ermediğini ve "bu yeni, küresel, bilgi-yoğun kapitalizm çağında bölgelerin, ekonomik ve teknolojik örgütlenmelerin giderek daha önemli biçimleri haline geldiğini" öne sürmektedir (Florida, 1995, 2003). O, Amerika Birleşik Devletleri rekabetçi insan sermayesi birikimini kaybetmek istemiyorsa (Florida, 2004), üniversitelerin teknolojiden ziyade, geliştirici yeteneği desteklemesi gerektiği (Florida, 1999) konusunda politika oluşturucuları uyarmıştır.[4]

---

nin yaratıcı sektörü, ayrıntılı olarak tanımlanmış, işgücünün %30'undan fazlasını (üretimin tümünden fazla) istihdam eder ve neredeyse tüm ücret ve maaş gelirinin yarısını karşılar (yaklaşık olarak 2 trilyon dolar, hemen hemen üretim ve hizmet sektörlerinin toplamı kadar). Gerçekten de, Amerika Birleşik Devletleri şimdilerde Yaratıcı Çağ adını verdiğim döneme girmiştir."(Florida, 2004).

[4] Bu makale çevrimiçi olarak mevcuttur: http://cobe.boisestate.edu/Create!Idaho/images/US%20looming%20creqativity%20crisis.pdf. Florida'nın söz edilmeye değer ilginç yorumları var. Ona göre, zaman içinde, terörizm ABD için yaratıcı ve yetenekli insanların kendi sınırlarında yaşamak istemelerinden vazgeçme olasılığından daha küçük bir tehdit oluşturur.

Yaratıcılık söylemi üzerine oldukça zaman harcadıktan sonra, bazı eleştirilere bir göz atalım. Bazı akademisyenler, söylemin tümüne karşı değil de, daha çok yöntemle ilgili tereddütlerini öne sürüyorlar:

> Yaratıcı ekonominin etkisini veya büyüklüğünü hesaplayarak zaman harcamak yerine; analitik ve politik enerjimizi, yaratıcı işin ve kurumların nasıl değiştiğini ve daha sağlam, daha yaratıcı ve daha farklı kültürel bir yaşamı geliştirmek için yapılabilecekleri daha iyi anlama doğrultusunda yönlendirmeliyiz (Tepper, 2002, s. 1).

Bununla birlikte, yaratıcılığın tartışmaya açık anlamı başka yerlerde (Bröckling, 2006) daha uygun bir şekilde de ele alınmıştır. Eleştirilerimi makalenin sonraki bir bölümüne bırakarak, yaratıcı ekonominin tamamen yeni bile olmadığını ve insan sermayesi ve bilgi ekonomisi etrafındaki çeşitli söylemler ile beslendiğini öne sürmek istiyorum:

> Bir anlamda, "yaratıcı ekonominin" bu yeni çalışmaları, en azından 1940'lar ve 1950'lerde Friedrich von Hayek ve Fritz Machlup tarafından başlatılan bilgi ekonomisindeki ilk literatüre, 1960'ların sonunda Marc Porat'ın "bilgi ekonomisi" çalışmalarına ve 1970'lerin başlarında Daniel Bell ve Alain Touraine tarafından farklı şekilde geliştirilen bir söylem olan sanayi sonrası sosyolojisine kadar uzanan harmanlanmış söylemlerin uzun süren gebeliğinden doğar. Yaratıcı ekonomi, aynı zamanda, 1990'larda içsel [endojen] büyüme kuramının himayesinde Paul Romer tarafından özgün bir formülasyonda belirtilen önemli fikirlere ve 1980'lerdeki kamu politika formülasyonunda rol oynayan ulusal yenilik sistemleri ve girişimcilik ile ilgili olarak gelişen literatürün çeşitli yönlerine vurgu yapar ve bunlara dayanır. Gerçekten de, "yaratıcı ekonomi" düşüncesi çabucak başarılı olan, yer değiştiren ve birbiri üstüne gelen söylemlerin karmaşık ve birbirine bağlı bir kümesi içerisinde toplanır. Bu literatür kümesi, 1990'ların başından beri hem ulusal ekonomik politikaya hem de kalkınma gündemlerine egemen ve yaratıcı ekonomi ile güçlü kavramsal ilişkilere sahip olan "bilgi ekonomisi" düşüncesini meydana getirdi (Peters, 2009, s. 41).[5]

Yaratıcılığın farklı tanımlarını ele alırken, Peters da iki farklı türünün olduğunu öne sürer. Herkesin diline dolanmış yaratıcılık ile ilgili söylemlerin tarihsel köklerini ayrıntılı olarak alıntılamaya değer:

[5] Tasarım ilkesine ilişkin olarak Peters tarafından sunulan eleştiriye bu makalede daha sonra değinilecektir.

> İlk olarak, baskın olan modeli "kişisel anarko-estetik" olarak adlandıracağım. Bu son derece bireyci model, 20. yüzyılın başlangıcındaki psikolojik literatürden ortaya çıkmış; tabiat ile uyum içindeki yaratıcı dehayı ve yaratıcılığın derin bilinçaltı süreçlerinden doğma biçimlerini, hayal gücünü içerme, tutkularla bağlanma, yönlendirilemez ve bireyin ussal (rasyonel) kontrolünün ötesinde olma biçimlerini vurgulayan Alman idealizmi ve Romantizminden kaynaklanmıştır. Bu tanım, sıklıkla "beyin fırtınası", "zihin haritalama" veya "stratejik planlama"nın bir şekli olarak, konuyla sıkı sıkıya uyumludur ve risk-alan girişimci figürü ile yakından ilişkilendirilir. Schumpeter'in "kahraman-girişimci"sinin, Romantik Hareket'in yaratıcı dehası gibi aynı Romantik kaynaklardan doğduğunu düşünürsek bu uyum şaşırtıcı değildir. "Tasarım ilkesi" olarak adlandırdığım ikinci tanım, bireyci ve usdışı (irrasyonel) ilk modele karşın, hem ilişkisel hem toplumsaldır. Bu ikinci tanım daha yenidir ve sosyolojinin, ekonomi, teknoloji ve eğitimin kesiştiği literatürde ortaya çıkma eğilimindedir. Müştereklere dayalı kolektif üretimin "toplumsal sermaye", "durumlu öğrenme" ve "P2P" (eşler arası) tanımlarının ilişkili fikirlerinde yüzeye çıkar (Peters, 2009, s. 42).

Böylelikle, şu ana kadar, yaratıcı ekonomi etrafındaki hayali söylemin ya yöntemi ya tartışmaya açık doğası ya da tarihsel kökenleri nedeniyle farklı insanlar tarafından eleştirildiğini görmüş olduk. Makalenin bir sonraki bölümü yaratıcı ekonomi söyleminin ortaya çıkmasını gerekçelendiren 21. yüzyıl kapitalizminin belirgin özelliklerine odaklanacaktır. Temel olarak şu sorulara yanıt aranılacak: Yaratıcılık söylemini meydana getiren ekonomi politik koşullar nelerdir? Küresel kapitalizmin doğası nasıl yön değiştirmiştir?

"Yeni" Kapitalizm

Kapitalizmin, Karl Marx'ın mükemmel analizler kaleme aldığı kapitalizmle aynı olmadığı kesindir ve böyle bir önermede bulunmaya gerek yoktur. Marx, sabit bir kapitalizm için yazmıyordu ve genişlemenin kapitalizmin kaderinde yazıldığını, kapitalizmin krize meyilli olduğunu ve bu kriz zamanlarında kendini yeniden kurduğunu söylemişti (Thrift, 2006). O halde, küresel ekonomideki ve kapitalizmin kullandığı yöntemlerdeki genel değişimler nelerdir? George Liagouras belli başlı eğilimleri vurgularken, bu konuda bazı ipuçları ortaya koyar. Ona göre:

- Enerji-yoğundan, ağırlıksız ekonomi düşüncesi tarafından karakterize edilmiş enformasyon-yoğun teknik sisteme bir geçiş var.
- Zenginliğin baskın biçimi bundan böyle malların birikimi değil, simgesel ve ilişkisel sistemlerin çoğalması ve gelişmesidir.
- Enformasyon devrimi, zaman-mekân denkleminin hayrete düşüren bir sıkışmasını dayatır.
- Maddi olmayan sermayedeki yatırım, (Ar-Ge, eğitim, yazılım ve uzun dönemli pazarlama konumlandırması) emek süreçlerinin makineleşmesinden daha önemli hale gelir (Liagouras, 2005, ss. 21-23).[6]

Nigel Thrift de, kapitalizmin izlediği yeni yön üzerine sayfalar yazmıştır[7] ve bu yeni yön "birbirine bağlayan mutasyonlar [connective mutation] aracılığıyla yenilik ve icat hızını giderek artırarak sistemden değerin her son damlasını sızdırmaya çalışır." (Thrift, 2006, s. 281).[8] Bu yeni yönün ve ilkel birikimin bir arada bulunuşunu göz önüne alarak, Thrift "bilgi ve yaşamın ayrılmaz hale geldiği" (Thrift, 2006, s. 281) *tam palet kapitalizm* kavramını kullanır. Günümüzde, dünya "yetenek tohumları"na bağımlıdır: "Bilgi ve yaratıcılık"a karşı bir takıntı, "sürecin içine tüketicileri daha etraflıca çekmek amacıyla tüketimi yeniden ele alma arzusu" ve "yenilik uzayının etkin bir mühendisliği" vardır (Thrift, 2006, ss. 281-282). Onun vardığı ilginç

---

[6] Bunların yanı sıra, Liagouras'ın fiziksel emeğin ortadan kalkmaktan çok uzak olduğu kabulünü dikkate almamız gerekiyor. Ancak, kapitalist değerleme sürecinin özünün şimdilerde "simgeleri yönlendiren" işçilerde konumlandığını iddia eder ve bununla, sadece ekonomik etkinlikteki bilişsel kaynakların yoğun kullanımına değil, aynı zamanda iletişimsel ve estetik olanlara da atıfta bulunur (Liagouras, 2005, s. 23).

[7] İlkel birikimin dünya genelinde hâlâ Marx tarafından tanımlandığı şekliyle (petrol gibi aranacak kitlesel metaların bir parçası olarak istimlak ve çitleme) sürdüğü gerçeğini kabul eder (Thrift, 2006).

[8] Birileri de yenilik düşüncesinin kapitalizme içkin ve aynı zamanda Adam Smith tarafından da değinilmiş olduğunu iddia edebilir. *Ulusların Zenginliği*'nin 1. Kitabının 8. bölümünde, aslında yenilik hakkında konuşur: En mutlu ve en konforlu... gibi görünen muazzam bir halk kitlesi, kötü çalışma koşulunda, toplum zenginliğinin tamamını elde etmiş olmasından ziyade daha ileriki bir kazanca ilerliyorken, belki de ilerleme durumunda olduğunu belirtmeyi hak ediyor. Sıkıcı durağanlık, azalan melankoli.

noktalardan biri piyasaların işleyişindeki değişen yönlerle ilişkilidir:

> Ürünler ve hizmetler değerin temeli değildir. Değer, daha ziyade, şirketlerin tüketicilerle ortaklaşa geliştirdiği bir tecrübe ortamında birey tarafından ortaklaşa oluşturulan deneyimlerde gömülü haldedir (Prahalad & Ramaswamy; Thrift'de alıntılanmış, 2006, s. 290).

Thrift, değer konusu üzerinde durarak, "değer, artık, işteki emekle kısıtlanamaz" iddiasında bulunur. Tüketicilerin genç yaştan tüm kabiliyetlerini kullanarak daha fazla buluşun icadında yer almak için yetiştirilmeleri ve üreticilerin giderek onların bu potansiyellerini toplamalarının araçlarını bulabilmeleri ile hayatı kuşatır (Thrift, 2006, s. 295). Ona göre, "kapitalizm gittikçe, Marx'ın *Grundrisse*'de 'genel zekâ' diye adlandırdığı şey gibi veya toplumsal pratiği örgütleyen dolaysız üretici güç olarak davranan genel toplumsal bilgi gibi emeği yeniden tanımlayarak tüm biyopolitika alanını kullanır". Thrift'e göre değer üç anlamda yeniden düşünülmelidir: ekonomik, bilme eylemi, ve estetik etkinlik (Thrift, 2006, s. 296).

Bu nedenle, bildiğimiz geleneksel işçinin ağırlığının değiştiği açıktır. Robert Reich, bunu *The Work of Nations* [Ulusların İşi] çalışmasında da vurgulamıştır ve aynı zamanda yaratıcı ekonominin savunucuları tarafından tamamen göz ardı edilmiş olan rutin ve "kirli" işlerin halen var olduğunu hatırlatmıştır (Reich, 1992).[9] Bu yeni doğmakta olan bir sektördür ve ihtiyaç duyduğu işçi (belki miadını doldurmuş bir kelime) tipi ölçek olarak artmıştır:

> Dünya ekonomisindeki liderliği belirleyen, tüm araştırma ve tasarım yetenekleri ve de esnekliği ile simgesel-analitik sektördür. Dolayısıyla, bu amaçla eğitim kalkınmanın hedefi oldu... bu ekonomideki örnek işçi sadece alıcı olmayan, kültürün ve bu süreçte kendi öznelliğinin yaratıcısı olan simgesel-analisttir. Oldukça vasıflı olduğunda bile, seri üretimin angaryasına ve sahip oldukları az miktarda kontrol üzerindeki yönetim kararlarına tabi olan kapitalist modernitenin proletaryasının aksine, simgesel-analistten sonra şekillenen yeni işçi, ürün ve üretim süreci üzerinde çok büyük kontrolü olan prekapitalist zanaatkâra çok yakındır. Doğrusu, üretim süreci üzerindeki

[9] Reich üç tür iş tanımlar: sıradan işler, üretim işleri, yüz yüze hizmetler ve simgesel-analitik hizmetler. Son kategorinin yaratıcı ekonomi söylemi tarafından abartılmış bir şey olduğu açıktır.

> yeni denetimlerle, kendi performansından sorumlu olan işçi, proleterden daha çok bir girişimcidir (Dirlik, 1997).[10]

Gerçekten de, kişinin performansından sorumlu olma sorunu ve yaratıcı ve yetenekli olarak hesaba katılması boyutu, hayatta kalma için çok önemli hale gelir:

> "Potansiyelden yoksun olmak" ifadesi "berbat durumda olmak"tan çok daha yıkıcıdır. Bu sizin kim olduğunuz hakkında daha temel bir iddia ortaya atar. Daha etkili bir anlamda işe yaramazlık bildirir. Sırf, bu durum yıkıcı olduğu için, kurumlar sıkça kendi içlerinde yetenek aramaya çıkarlar... İnsanlar arasındaki kırıcı karşılaştırmalar giderek daha kişisel hale gelir. Bu yetenek avında, manevi kuvvetten, iç kaynaklardan yoksun olduğu hükmü verilenler arafta bırakılır. Başardıklarına rağmen, bundan böyle yararlı veya değerli olmadıkları şeklinde yargılanabilirler (Sennett, 2006, s. 123, 129-130).

Ve yetenek konusu mevzubahis olduğunda, eğitim devreye girer. Aslında, eğitim her zaman büyümenin ve değer yaratmanın merkezinde olmuştur. Adam Smith'in yazılarına baktığımızda, Gary Becker'in insan sermayesi kuramının tohumlarının klasik ekonomi politikte olduğu açık hale gelir. Örneğin, *Ulusların Zenginliği*'nin ilk cildinde, zenginlik yaratımının "emeğin uygulandığı yetenek, el becerisi ve yargı gücü"ne bağlı olduğunu öner sürer.[11] Aynı zamanda onun hakkında şu da ileri sürülmüştür: "Smith, diğer kaynaklar gibi insan sermayesinin gelişmesinin ve kullanımının da, serbest rekabetle birlikte, doğal özgürlük sisteminin ne dereceye kadar hüküm sürmesine izin verildiğiyle yakından ilişkili olduğuna inandı" (Spengler, 1977, s. 32).[12] Bu açıdan, Smith'in Gary Becker için sadece bir memba değil;

---

[10] Burada, artı değer elde etme ve sömürü süreçlerine bütünleşik değilmişçesine, yaratıcılığın fantastik ve iyimser söyleminin ortaya koyulması bakımından daha çok kontrole sahip prekapitalist zanaatkâra ilişkin kelime kesinlikle dikkat çekiyor. Dirlik burada da, sırasıyla Birinci Dünya ve Üçüncü Dünya arasında kendini tüketmiş olan kafa-kol emeği ayrımını yeniden ürettiği için Reich'i eleştirir.

[11] http://www.econlib.org/library/Smith/smWN1.htnl#B.I,%20Introduction%20and%20Plan%20of%20the%20Work

[12] Spengler, "sabit sermaye"nin altında kullanışlı makinelerin, kârlı inşaatların ve arazi ıslahının yanına insanları dahil eden Smith'ten daha ötesini iddia eder. Spengler'e göre; Smith, nitelikli emek ve pahalı makine arasında benzerlik de kuruyordu. Bu nitelikli emeğin yetiştirilmesi deneyime ve eğitime bağlı olacaktır. Smith'e göre, eğitim paha biçilemezdi, çünkü bir toplum kendi öğrenimlerinden önemsiz kazançlar elde etmez. Daha eğitimli insanlar, cahil

aynı zamanda yaratıcı ekonominin destekçisi olduğunu kolaylıkla iddia edebiliriz; çünkü özgürlük, yaratıcılık, hiyerarşisizlik ve serbestlik kavramları açıkça değer yaratma ve serbest piyasa konusunda örtüşmektedir. Yaratıcı ekonomi söyleminden ortaya çıkan yeni kapitalizmin eğitimle ilgili sonuçları hakkında konuşmadan önce, iş ve emek süreçlerinin değişen doğasını göz önüne almamız gerekiyor. Bu, eğitimin neden birdenbire küresel politika ağlarının zirvesine taşındığını anlamada hayati önem taşımaktadır.

Emek ve Yaratıcı Ekonomi

Sanayi sonrası toplum açısından kabaca açıklamış olduğum değişimleri hatırlayın. Kapitalizmin bu aşamasının bir başka kayda değer özelliği "maddi olmayan" emeğin artan miktarıdır. Burada, maddi olmayan emek ile anlatmak istediğim şudur: Maddi olmayan emek, değer yaratma ve sömürü bakımından tamamen maddidir. Yine de, kol emeğinden bilişsel yeteneklere doğru bir kayma meydana gelmiş gibi görünmesi bakımından sanayi emeğinden farklıdır.[13] Marx'tan sonra maddi olmayan emeğe ilişkin tartışma kapsamında şu isimlere ulaşabiliriz: Gabriel Tarde ve Werner Sombart (Fourtunati, 2007).[14] Bununla birlikte, konu hakkında yeniden canlanan çağdaş tartışmalar Michael Hardt ve Antonio Negri, Maurizio Lazaratto ile *Futur Anterieur* dergisi etrafında döner.[15] Örneğin Lazzarato'ya göre, maddi olmayan emek "metanın enformasyonel ve kültürel içeriğini üreten

uluslar arasında, sıklıkla en korkutucu düzensizliğe sebebiyet veren coşku ve batıl inancın hezeyanlarına daha az maruz kalırlar. Ayrıca eğitimli ve akıllı insanlar, daima aptal insanlardan daha saygın ve düzenlidir (Cubberley, 1920, s. 520).

[13] Bu değişim, insan sermayesinin gelişimi ve birikimine odaklanmakla beraber, kapitalizmin üretici güçleri geliştirme eğilimi ile ilgili olarak anlaşılabilir.

[14] Fortunati, Tarde'nin *Les Lois de L'imitation* (1890) ve *La Logique Sociale*'sinden (1895) den söz eder ve taklit, en az çaba kuralı ve yenilik gibi sosyo-psikolojik seviyeye etki eden diğer güçleri (veya yasaları) vurguladığını ifade eder. Bunu yaparken, değer biçmenin analizinde, ekonomi politiğin gerçek dayanaklarından bihaber klasik iktisatçılar tarafından dayatılan sosyal teleolojinin, sonraki Marksizm tarafından göz ardı edilmiş tabakaları içine alınama eğilimleri ve özellikle arzusunun hata olduğunu öne sürer (Fortunati, 2007, s. 142). Sombart'ın ilgilendiği kadarıyla; Fortunati, kapitalizmin maddi olmayan emeğinin artan merkeziliğini savunduğu *Modern Kapitalizmine* atıfta bulunur.

[15] Bu isimlerin kısa bir tarihsel açıklaması için (Dyer-Witheford, 2001)'e bakınız.

emek olarak tanımlanır. Enformasyonel içerik: Büyük sanayi ve üçüncü sektörlerle ilişkilidir; sibernetik ve bilgisayar kontrolünü içeren becerilerdir... Kültürel içerik: kültürel ve sanatsal standartların, modaların, zevklerin, tüketici normlarının ve daha stratejik olarak kamuoyunun tanımlaması ve oluşturulması ile alakası olan faaliyetlerin türüdür." (Lazaratto, 2006). Bunun yanısıra, Hardt ve Negri, *İmparatorluk* kitabında bütün yönleriyle tartıştıkları bu konunun ayrıntılarına girerler. Yazarların bu kitaptaki odak noktası; çalışmanın değişen doğası, özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerin dahi Fordist bir modelden Toyotist bir modele doğru hareket etmesidir. "Fabrikaların sıfır stoku sürdürecekleri" (Hardt ve Negri, 2000) bu tarihsel anda, maddi olmayan emeğin merkeziyeti artacaktır. Hardt ve Negri'nin maddi olmayan emeği kavramsallaştırması maddi olmayan emeğin üç türünü içerir:

> İlki, enformasyonlaştırılmış ve üretim sürecinin kendini dönüştürmesi yoluyla iletişim teknolojilerinin dahil olduğu bir endüstriyel üretimi içermektedir... İkincisi, bir yanda yaratıcı ve akıllı yönlendirmeye (manipülasyon) ve diğer yanda rutin simgesel görevlere ayrılan analitik ve simgesel işlerin maddi olmayan emeğidir. Son olarak; maddi olmayan emeğin üçüncü türü, duygulanımın üretimini ve yönlendirilmesini içerir ve (sanal veya gerçek) insan temasını, bedenli şekildeki emeği gerektirir (Hardt ve Negri, 2000, s. 293).[16]

Hardt ve Negri'nin Marksist ekonomi politikten ayrılışı çeşitli açılardan anlaşılabilir. Her şeyden önce; emek gücünü (değişken sermaye), "sadece sermaye tarafından tutarlı hale getirilmiş ve harekete geçirilmiş olarak" düşünmezler ve "bugün üretkenlik, zenginlik ve toplumsal artığın oluşumunun dilsel (linguistik), iletişimsel ve duygulanımsal ağlar aracılığıyla elbirliği içindeki etkileşimlilik biçimini aldığını" öne sürerler (Hardt ve Negri, 2000, s. 294). İkinci olarak; Marx'ın tasavvur ettiği sermayenin bir şeyden ziyade bir ilişki olduğunu göz ardı etmiş görünüyorlar. Bütün bunlara rağmen, makalenin bu bölümündeki amacım, yaratıcı ekonomi söylemindeki sakıncaları

[16] Emeğin bu üçüncü türü hakkındaki yorumlar sorgulamaya değer, gerçi maddi olmayışı açısından bu duygulanımsal emek, emek gücünün nasıl yeniden üretildiği açısından hesaba katılabilir. Bununla birlikte, yazarların bu noktayı *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*'de emeğin kendisinin maddi olmadığını savunarak açıklığa kavuşturduğunu kabul etmemiz gerekir. Maddi olmayan, ürün veya yarattığı duygulanımdır. (Hardt & Negri, 2004, s. 109)

göstermek için Hardt ve Negri'nin yararlı ama yetersiz kavrayışlarını kullanmaktır.

İlk olarak, Hardt ve Negri'nin altını çizdiği değişimlerin bazıları bir hayli birinci dünya yani gelişmiş kapitalist ülkeler merkezlidir. Diğer bir deyişle, sermayenin bu yeni döngüleri "bir metropoldeki merkezlerde bulunan kapitalist genel zekâ tarafından talep edilen meşakkatli fiziksel işlerin çoğunu yapan kadın ve Güneyli işçilere çok daha az maddi olmayan ve entelektüel görünür" (Dyer-Witheford'un, 2001, s. 71). İkincisi, ileride kısaca göstermeyi deneyeceğim gibi, bu emeğin ne kadar ölçülemez olduğu kuşkuludur (Dowling, 2007). Üçüncü olarak, Dowling'in açıkladığı gibi, Hardt ve Negri tarafından önerilen ilkel komünizmi bir kenara bırakarak, katılımcı bir ekonomi ve politika için maddi olmayan emek ve yaratıcı ekonomi söyleminin olanakları hakkında ciddi bir şekilde düşünmeliyiz. Bu durumu açıklamak için yaratıcı endüstri olarak isimlendirilen alandan maddi olmayan emekçilerin birkaç örneğini verelim. Sonra, eğitim ve değer konusu hakkında konuşacak ve ardından sonuca bağlayacağım.

Savunduğum gibi, değer yaratma yararına değer yaratma, yaratıcı ekonomi söyleminin merkezidir. Hal böyleyken, "maddi olmayan emekten değer yaratma, Turin veya Detroit'in araba fabrikalarındaki Fordizm'in doruğunda meydana gelene çok benzer şekilde, sürtünmesiz, sıkıntısız bir mesele değildir" (Brophy ve Peuter, 2007, s. 179). Aslında, fiili olarak, sürtünme ve güvencesizlik [prekarite] kavramlarının kapitalizm ve "istisna olarak Fordizm"in merkezinde olduğu gerçeğiyle yüzleşmek zorundayız (Neilson & Rossiter, 2008).[17] Bu sürtünmeyle ilgili bir örnek, film endüstrisindeki güvencesiz ve esnek çalışmanın belirtilerini açıkça ortaya serer (Christopherson, 2008).[18]

[17] Detroit'teki ilkokul çocuklarının Henri Ford müzesine götürülmesi manidar değil midir? Bu bağlamda, ben Fordizmi ölü üretim tarzının özel bir türü olarak değil bir ideoloji, bir yaşam biçimi ve emek gücünü kontrol edebilmenin özel bir çeşidi olarak görüyorum. Yani, Fordizm harap ekonomilerin yeniden yapılandırılması teşşebüsünde "kapitalizm tarihinde bir istisna" ve ayrıca emek tarafından sermayeye yöneltilen tehdide bir yanıt idi (Brophy & Peuter, 2007, s. 187). Dahası emek güvencesizliğinin kapitalizm kadar eski olduğu uygun bir şekilde öne sürülmüştür; üstelik güvenceli Fordist işçi imajı hiç bir zaman evrensel olmamış ve kadınların ücreti ödenmeyen ev içi çalışmasına dayanmıştır (Brophy & Peuter, 2007, s. 187).

[18] Christopherson'ın makalesi, medya üretimi için artan talebe rağmen bu temelde düşük büt-

Bir başka örnek de Hollywood'dan, sahne arkasının belgesel biçiminde çekildiği DVD'lerin bonus özelliklerine odaklanmaktadır; burada "bazı emek biçimleri çok az gösterilirken" ve "Hollywood'daki endüstrileşmiş üretimin gerçekleri sistematik bir biçimde silinirken ve çarpıtılırken" yıldızların baş döndürücü işine dikkat çekilmektedir (Sullivan, 2007, ss. 69–70). Buna ek olarak, üretimin mekânı olarak işyeri, Tayvan'ın film endüstrisi örneğinde görüldüğü gibi, yaratıcılığın sadece yerine getirilmediği aynı zamanda serbestlik ve iş güvenliği ile beraber pazarlık edildiği yerdir. Araştırmalar taşeron hizmetin [outsourcing] önemli bir miktarının, özel tipte işler için yüksek vasıflı işçilere ihtiyaç duyulan ve pek fazla kültürel farklılığın olmadığı gelişmiş kapitalist ülkeler bünyesinde meydana geldiğini gösterdiği için; üretim döngüsünün bireylerin kendi yaratıcılığını fark etmesine izin verip vermemesi bir başka tartışma konusudur (Mosco ve Stevens, 2007). Güvencesizlik, iddia edildiği gibi, sadece yaratıcı endüstri içerisinde düşük ücretli çalışanlarla sınırlandırılmaz, çünkü ABD'deki yüksek teknoloji işçileri "işten çıkarmalardan kaçıp kurtulamamıştır" (Rodino-Colocino, 2007, s. 211).[19] Elbette sahip olduğumuz bu veri, ille de, bilgi işçilerinin mücadele etmediklerini ya da direnmediklerini göstermez (Zhao ve Duffy, 2007). Ama, bu veriler tam da yaratıcı ekonomi söyleminin iki efsanesine dair bize faydalı içgörüler sağlarlar. Bu efsanelerden ilki; "yeni ekonominin" 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarındaki fabrika veya ofis işinin kamu/özel diye bölünmüş, yabancılaşmış karakteristiğini geride bırakarak, emeği yaratıcılığın bir ifadesine dönüştürdüğü efsanesidir ki; tam da bunun tersine yukarıdaki örnekler, emeğin halen değer yaratmanın merkezinde olduğunu gösterir (Kapur, 2007, s. 164). İkinci efsane, Kapur'un ileri sürdüğü gibi; size gösterilen sopa ile ilişkilidir: yenilikçi veya çok çalışkan hale gelmediğiniz sürece, kaybetmeye mahkumsunuz demeye getirilir. Dolayısıyla, toplumsal ağ oluşturma, katılımcılık, iş birliği söylemlerinde

---

çe özellikleri ve kablo işleri için son derece düşük bütçeli üretim ile ilgili olduğunu gösterir. Ayrıca, o, işçilerin düşük emek ücretleri ve tahmin edileceği üzere, esneklik ve uzun çalışma saatleri gibi stratejileri sürdürmeye itildiğini göstermektedir. Kadın ve erkek ve de farklı etnisiteler arasındaki emek bölümlenmesi Christopherson'ın altını çizdiği bir başka boyuttur.

[19] Rodino-Colocino 2001 ile 2006 yılları arasında 1,1 milyon iş kaybından ve haftalık 80'den fazla çalışma saati talebinden ve hak edilenden azı ödenen emekten söz eder.

temkinli olmak gereklidir, zira ekonomi politiğe ilişkin rakamlar böyle davranmamızı gerektiriyor (Fuchs, 2008b).[20] Emeğin boyunduruk altına alınması [subsumption] da, üretketicilerin serbest zamanının üretime kanalize edilmesi bakımından bir endişe konusudur (Fuchs, 2008a). Diğer bir deyişle, söz konusu olan değer yaratmak için daima tetikte olan yeni esnek öznelliklerin üretimidir. Böylece; ister yaratıcı, ister bilgi isterse de endüstriyel olsun yaratıcı ekonominin sözde demokratik söylemi, kapitalizme içkin sömürücü ve yabancılaştıran özellikleri gizler. O halde, bu vasıfları ve öznellikleri geliştirmede eğitimin rolü nedir? Bu koşullar altında eğitim kurumları ve buralarda çalışan insanlara ne olur? Bu sorulara sonraki bölümde kısaca cevap vereceğim ve daha sonra sonuçlandıracağım.

Eğitim ve Yaratıcı Ekonomi

Yaratıcılık kavramı etrafındaki retoriğe rağmen, yaratıcı ekonomi söyleminin, bilim insanlarının bilgi kapitalizmi (Peters, 2009) diye adlandırdıkları ile bağlantılı olduğunu göstermiş bulunuyorum. Bu yüzden, eğitim, küresel kapitalizmin bu aşamasında emek gücünü ve neoliberal öznellikleri yeniden üretmenin merkezi olmaya başlar. Bu resim içinde, üniversiteler muazzam bir rol üstlenmiş durumdadır (Peters, 2003). Akademisyenlerin ve yükseköğretim kurumlarının üretken rolü göz önünde bulundurulduğu sürece, akademisyenlerin işi "ölçme, gözetim ve standartlaşma"ya tabi hale gelmiştir (Angelis ve Harvie, 2006; Harvie, 2000). Üniversiteler giderek pazar taleplerine cevap vermeyi hedeflemekte ve girişimci haline gelmekte (Liesner, 2006) ve bir "akademik kapitalizm biçimi" oluşmaktadır (Slaughter ve Rhoades, 2004). Bilgi, giderek bir üretim faktörü haline geldikçe eğitimin kamusal niteliği yavaş yavaş yok olma eğilimindedir. Hayat boyu öğrenme politikaları, kupon hisse satımıyla özelleştirme [voucher privatization], "hesap verebilirliği vurgulayan düzenleyici sistemler, çok araçsal amaçları olan örnek standartlar ve performansa dayalı ödüller" gibi birbirinden farklılaşan fikirler etrafında oluşan küresel

[20] Fuchs şu bilgileri sağlamaktadır: en üstte yer alan 6 bilgi şirketinin toplam serveti 2007 yılında 1132,41 milyar Amerikan dolarıdır ve bu, tüm Afrika gayri safi yurtiçi hasılasından daha büyüktür.

politikalar demeti ortaya çıkar (Stromquist, 2002, s. 40). Özetle söylemek gerekirse, eğitim ile ilişkili olarak aşağıdaki tartışmaları yapabiliz.

Her şeyden önce, eğitim giderek ulusal ve uluslararası bir pazar haline gelmektedir. Günümüzde, vatandaşlar eğitim planları satın alan ve kendilerine yatırım yapan müşteriler haline geliyor. İkinci olarak, eğitim kurumsal olarak öyle dönüştürülmüştür ki; sermaye tarafından ihtiyaç duyulan yüksek vasıflı, küresel işgücünü eğitebilsin. Yani, ebeveynlerin, onlara sunulmuş farklı eğitim *hizmetleri* arasından "seçim" yapabilme hakkına sahip oldukları yeni tip okullar kurulmuştur. Üçüncü olarak, ve hepsinden önemlisi, emek piyasasının hem söylemleri hem de gerçekleri aracılığıyla yeni esnek bir özneliğin inşa edildiğini öne sürüyorum. Bu neoliberal ideoloji, "istihdamdaki güvencesizliği, enformasyon toplumuna uygun insan sermayesindeki eksikliğe" bağlar (Lewidow, 2002). Yine, insan sermayesi kavramına referansla, günümüzde bu, hedeflenen tam da insanların beyni ya da Marx'ın *Grundrisse*'deki ifadesiyle Genel Zekâ'dır. "Makineler üzerine bölüm" olarak bilinen pasajda Marx, "sermayenin gelişimindeki belirli bir noktada, gerçek zenginliğin oluşumu, üretimde doğrudan emek zamanı harcanmasına değil, birbiriyle ilişkili iki unsura: teknolojik uzmanlık (yani, bilimsel emek) ve örgütlenmeye (yani toplumsal birleşmeye) dayanmaya başlayacağını öne sürer. Üretimdeki can alıcı faktör insan aklının genel gücünün gelişimi olacaktır (Dyer-Witheford, 1999, s. 220).

Kapitalizm, özellikle 20. yüzyılda geçirmiş olduğu çeşitli krizler aracılığıyla artık bu aşamaya ulaşmıştır. İnsanların bu zekâ ve kapasitesi işyerlerinde ve üniversiteler gibi eğitim kurumlarında kendini gösteren bir hedef haline gelmiştir. Öğrenci ve akademisyenlerin işi; ölçme, gözetim ve standartlaşmanın hedefi oluyor; ücretler performansa dayalı hale geliyor, bir de "akademik sermayenin birikimi, sermaye olarak yayınlar ve araştırma kapitalistleri ve proleterler "den oluşmuş bir eğitim dünyası ile karşılaştığımız bir durumla sonuçlanıyor (Harvie, 2000, s. 115). Bunlar öğretmenlerin işinin üretken olup olmadığı tartışmasını çürüten gelişmelerdir (Harvie, 2008). Bu koşul-

ların farklı özneler tarafından nasıl değerlendirildiği tartışmaya açıktır ve bir başka makalenin konusudur. Bununla birlikte apaçık olan bir şey vardır: Bilgi tabanlı bir ekonomide giderek artan "maddi olmayan" emek miktarına rağmen, sermayenin değere yönelik aç gözlülüğü azalmamıştır; esneklik ve risk etrafındaki söyleme rağmen, birikim sürecini hâlâ rasyonalite denetlemektedir ve artı değer talebini karşılamak için yeni öznellikler yaratılması hedeflenmektedir. Bu yüzden, bu söylem arkasındaki ideolojinin foyası ortaya çıkarılmalıdır ve özellikle ulusal politika söylemi ile tanınan öğretmenler ve akademisyenler sormalıdır: bilgi ekonomisi ne derece demokratik ve eşitlikçidir? Ve genel zekâ ne kadar geneldir (Dyer-Witheford, 1999)?

Sonuç

Bu bölümde, yaratıcı ekonomi söyleminin daha eşitlikçi ve katılımcı bir toplumsal sistem yönündeki iddialarını inceledim. Teknoloji ve gelişmeyi fetişleştiren donuk bir dille değil de; kâr etme, artı değeri ve işgücünün üretkenliğini arttırmanın daimi arzusu ile ilişkili olarak bu yeni söylemlerin ve pratiklerin ortaya çıkışını konumlandırmanın zorunlu ve akılcı olduğunu kanıtlamaya çalıştım. Kapitalistler ve girişimcilere istinaden uygun bir şekilde tartışıldığı üzere, bu, "onları yeni teknolojiye uyum sağlamaya ve hatta bazı zamanlar yeni teknolojinin araştırması ve geliştirmesinin finanse edilmesi için çok para harcanmasına sevk etmektedir" (Allman, 2001, s. 70). Bu doğrultuda, emeğin sermayenin bir parçası haline gelmeye başladığına tanık oluruz (Allman, 2001, s. 71),[21] ve bu tam da, yaratıcı ekonominin / bilgi ekonomisinin endüstriyel ekonomiden "farklı" olduğu savının asıl dayanağıdır. Yine de, bu söylemde pek çok sorun vardır. Bunlardan biri yaratıcılık ve bilgiye "toplum üzerinde ve ötesinde bir özerklik" atfetme iddiası, "bilgiyi emekten ayırmakta" ve "işçiyi aklından ayırmaktadır" (Kapur, 2001, s. 166). İkincisi, yaratıcı işçiler arasındaki katmanlaşmayı ihmal etmektedir; şöyle ki, yaratıcı sınıf olarak adlandırılan (tasarımcılar, film yapımcıları vb.) sınıf kendi üretim araçlarına "sahip" iken, onların işi gerçekte yalnızca emirleri

[21] Bu nedenle de işbirliği, katılım ve kazan-kazan durumu gibi terimlerin de anlamıdır.

uygulayıp işlemi gerçekleştiren işçiler tarafından sürdürülmektedir (Huws, 2003).[22] Dahası, toplumsal cinsiyet, ırk ve iktidar ilişkilerinin bu, sözde yaratıcı sınıfın üyeleri arasında nasıl işlediğini bilmiyoruz. Bu söylem, küresel kapitalizmin parlak bir resmini sunmakta ve "kol ve kafa emeği arasındaki ayrımı ve yaratıcılığın eyleyenlik [agency] rolünü, karşıt iddialara rağmen, Birinci Dünya'ya veya Üçüncü Dünya'nın ayrıcalıklı öznesine vermeyi yeniden üretmektedir" (Dirlik, 1997, s. 197). Dolayısıyla, yaratıcı bölgeler olarak adlandırılan yerlerdeki veya Irak gibi ülkelerdeki yeşil alanlarda yaşanan gettolaşma göz ardı edilmektedir. Yaratıcı ekonomi etrafındaki söylem, insanlık için yaratıcılığın inkârı anlamında elitistliği temsil etmese de hayli elitist olması bakımından sorunludur. Bizim de yaratıcı olduğumuzu kabul ettiği için Richard Florida'ya minnettarız. Yine de, toplumun kaymak tabakasını her şeyin maddi olmayan emekle yürütüldüğü bir uzayda yaşıyormuş ve burada beş duyuya karşılık gelebilecek mal ve hizmetler yokmuş gibi kuramlaştırmaya kalkışması bakımından söylem elitisttir. Ve son olarak, işçi sınıfının varlığını gizlemesi bakımından son derece ideolojiktir (evet, ideolojik). Toplumun kapitalistler ve işçilerden oluşmadığı iddialarına karşın, bu iddiaların sahiplerini, hakkında sıklıkla konuştukları ve ziyaret ettikleri küresel kentler dışındaki dünyanın bölgelerine yolculuğa davet ediyorum. Ustalıklı bir şekilde tartışıldığı üzere, "üretim şimdilik bilincimizde önemli bir yeri işgal etmemiş gibi görünüyorsa, bu muhtemelen onun başka bir yere taşınmış olması yüzündendir" (Dirlik, 1997, s. 209). Tam da bu aynı konu ile bağlantılı olarak, Dirlik, keskin ve hicivli eleştirisi nedeniyle, uzun uzadıya alıntılanmaya değerdir:

> Evdeki üretim, giderek büyüyen şirket benzeri şeffaflık sanrısını yaratmaya çabalarken, emekçiyi benzeri görülmemiş bir denetime maruz bırakır, "kültürel mühendisliğin" konusuna giren bir biçimde onu sadece dışsal değil içsel alanlardan da mahrum eder. Üretimi çağdaş yaşamın önemli bir yönü olarak görüp göremeyeceğimiz kapitalist bütünlüğün ne kadarını görmek istediğimize bağlıdır... Dolayısıyla bir ABD başkanı, Amerikan işçilerini, alaylı bir ima olmaksızın, işten çıkarmalara yol açabilecek üretkenlik artışlarını kabul etmeleri için zorlayabilir (1997, s. 209).

[22] Kapur, 2007, s. 167'ye atıf yapılmıştır.

Bu hususta, ne tür bir yaratıcılığa, katılıma ve bilgiye izin verileceği belirsizdir. Dirlik'ten (1997, s. 210) esinlenerek, yaratıcı ekonomi olarak adlandırılan ekonomi içindeki çeşitli etkinliklerin ve uygulamaların, yazarlar (yöneticiler) ve okuyucuların (çalışanlar) işbirliği ile üretilen metinler olduğunu düşünürsek, "metnin kökenini ve amaçları"nı kabul etmemiz gerekir (1997, s. 210).[23] Aksi takdirde hiçbir yaratıcı beyin, bir yandan "demokratik" akademik çalışmalarını güya rasyonalite, hiyerarşi ve iktidar ilişkilerinden bağımsız olan yaratıcılığa referansla meşrulaştırırken, bir yandan da ilerleme ideali ve rasyonaliteye bağlanmaya varan ironik tuzaktan kaçamaz.

Kaynakça

Allman, P. (2001). *Critical Education against Global Capitalism.* London: Bergin & Garveyrave.

Angelis, M. D., & Harvie, D. (2006). *Cognitive Capitalism and the Rat Race: How Capital Measures and Affects in UK Higher Education.* Paper presented at the Immaterial Labor, Multitudes and New Social Subjects: Class Composition in Cognitive Capitalism, Cambridge.

Bröckling, U. (2006). On Creativity: A Brainstorming Session. *Educational Philosophy and Theory*, 38(4), ss. 513-521.

Brophy, E., & Peuter, G. D. (2007). Immaterial Labor, Precarity, and Recomposition. In C. McKercher & V. Mosco (Ed.), *Knowledge Workers in the Information Society* (ss. 177-193). Lanham, Maryland: Lexington Books.

Christopherson, S. (2008). Beyond the Self-expressive Creative Worker: An Industry Perspective on Entertainment *Media. Theory, Culture & Society*, 25(7-8), ss. 73–95.

Cubberley, E. P. (1920). *Readings in the History of Education.* Cambridge, Massachusetts: The Riverside Press.

Day, W. W. (2007). Commodification of Creativity: Reskilling Computer Animation Labor in Taiwan. In C. McKercher & V. Mosco (Ed.), *Knowledge Workers in the Information Society* (ss. 85-101). Lanham, Maryland: Lexington Books.

Dirlik, A. (1997). The Postmodernization of Production and Its Organization: Flexible Production, Work and Culture. *In The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism* (ss. 186-220). Boulder, Colorado: Westview Press.

Dowling, E. (2007). Producing the Dining Experience: Measure, Subjectivity and the Affective Worker. *Ephemera*, 7(1), ss. 117-132.

Dyer-Witheford, N. (1999). *Cyber-Marx: Cycles and Circuits of Struggle in High-Tech-*

[23] Makul bir şekilde tartışıldığı gibi, kapitalizmin kalbi hâlâ meta üretimi, metalaşma ve ilkel birikim ile atmaktadır (Thrift, 2006, s. 280) ve değer kapitalizmin can damarıdır (Rikowski, 2003).

nology Capitalism. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Dyer-Witheford, N. (2001). Empire, Immaterial Labor, the New Combinations, and the Global Worker. *Rethinking Marxism*, 13 (Fall/Winter).

Florida, R. (1995). Toward the Learning Region. *Futures*, 27(5), ss. 527-536.

Florida, R. (1999). The Role of the University: Leveraging Talent, Not Technology. *Issues in Science and Technology*, 67(7).

Florida, R. (2000). *Competing in the Age of Talent: Environment, Amenities and the New Economy:* R. K. Mellon Foundation, Heinz Endowments.

Florida, R. (2003). Cities and the Creative Class. *City & Community*, 2(1), ss. 3-19.

Florida, R. (2004). America's Looming Creativity Crisis. *Harvard Business Review*, October.

Florida, R. (2005). *Cities and the Creative Class.* New York, London: Routledge.

Fortunati, L. (2007). Immaterial Labor and Its Machinization. *Ephemera*, 7(1), ss. 139-157.

Fuchs, C. (2008a). *Book Review of Wikinomics. International Journal of Communication*, 2, ss. 1-11.

Fuchs, C. (2008b). *Qué es Información? (What Is Information?).* Paper presented at the First International meeting of Experts in Information Theories: An Interdisciplinary Approach, Spain.

Hardt, M., & Negri, A. (2000). *Empire.* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Hardt, M., & Negri, A. (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire.* New York: Penguin Press.

Harvie, D. (2000). Alienation, Class and Enclosure in UK universities. *Capital & Class*, 71(Summer), ss. 103-132.

Harvie, D. (2008). Academic Labor: Producing Value and Producing Struggle. In T. Green, G. Rikowski & H. Raduntz (Ed.), *Renewing Dialogues in Marxism and Education: Openings* (Vol. ss. 231-247). London: Palgrave Macmillan.

Howkins, J. (2001). *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas.* London: Penguin.

Huws, U. (2003). *The Making of a Cybertariat: Virtual Work in a Real World.* New York: Monthly Review Press.

Kapur, J. (2007). "New" Economy/Old Labor: Creativity, Flatness, and Other Neo-Liberal Myths. In C. McKercher & V. Mosco (Ed.), *Knowledge Workers in the Information Society* (ss. 163-177). Lanham, Maryland: Lexington Books.

Lazaratto, M. (2006). Immaterial Labor. In P. Virno, S. Buckley & M. Hardt (Ed.), *Radical Thought in Italy* (ss. 133-151). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Lewidow, L. (2002). Marketizing Higher Education: Neoliberal Strategies and Counter-Strategies. In *The Virtual University?* (ss. 227-249). Oxford: Oxford University Press.

Liagouras, G. (2005). The Political Economy of Post-Industrial Capitalism. *Thesis Ele-*

ven, 81, ss. 20-35.

Liesner, A. (2006). Education or Service? Remarks on Teaching and Learning in the Entrepreneurial University. *Educational Philosophy and Theory*, 38(4), ss. 483-495.

Mosco, V., & Stevens, A. (2007). Outsourcing Knowledge Work: Knowledge Workers and Clients in the Social Service Sector. In C. McKercher & V. Mosco (Ed.), *Knowledge Workers in the Information Society* (ss. 147-163). Lanham, Maryland: Lexington Books.

Neilson, B., & Rossiter, N. (2008). Precarity as a Political Concept, or, Fordism as Exception. *Theory, Culture & Society*, 25(7-8), ss. 51-72.

Peters, M. (2003). Classical Political Economy and the Role of Universities in the Knowledge Economy. *Globalisation, Societies and Education*, 1(2), ss. 153-168.

Peters, M. (2009). Education, Creativity and the Economy of Passions: New Forms of Educational Capitalism. *Thesis Eleven*, 96, ss. 40-63.

Prahalad, C. K., & Ramaswamy, V. (2004). *The Future of Competition*. Boston: Harvard Business School Press.

Reich, R. (1992). *The Work of Nations: Preparing Ourselves for the 21st Century Capitalism*. New York: Vintage Books.

Rikowski, R. (2003). Value—The Life Blood of Capitalism: Knowledge Is the Current Key. *PolicyFutures in Education*, 1(1), ss. 160-178.

Rodino-Colocino, M. (2007). High-Tech Workers of the World, Unionize! A Case Study of WashTech's "New Model of Unionism." In C. McKercher & V. Mosco (Ed.), *Knowledge Workers in the Information Society* (ss. 209-229). Lanham, Maryland: Lexington Books.

Sennett, R. (2006). *The Culture of the New Capitalism*. New Haven, Connecticutt & London: Yale University Press.

Slaughter, S., & Rhoades, G. (2004). *Academic Capitalism and the New Economy: Markets, State, and Higher Education*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Spengler, J. (1977). The Invisible Hand and Other Matters: Adam Smith on Human Capital. *The American Economic Review*, 67(1), ss. 32-36.

Stromquist, N. P. (2002). *Education in a Globalized World: The Connectivity of Economic Power*, Technology, and Knowledge. Lanham, Maryland, New York: Rowman & Littlefield Publishers.

Sullivan, J. L. (2007). Marketing Creative Labor: Hollywood "Making of" Documentary Features. In C. McKercher & V. Mosco (Ed.), *Knowledge Workers in the Information Society* (ss. 69-85). Lanham, Maryland: Lexington Books.

Tepper, S. J. (2002). Creative Assets and the Changing Economy. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 32(2).

Thrift, N. (2006). Re-inventing Invention: New Tendencies in Capitalist Commodification. *Economy and Society*, 35(2), ss. 279-306.

Zhao, Y., & Duffy, R. (2007). Short-Circuited? The Communication of Labor Struggles in China. In C. McKercher & V. Mosco (Ed.), *Knowledge Workers in the Information Society* (ss. 229-249). Lanham, Maryland: Lexington Books.

Maddi Olmayan Emek 2.0'ı Öğrenme*

Facebook ve Sosyal Ağlar

Mark Coté & Jennifer Pybus

Çeviri: Damla Öz

> Pazarlamanın yağcılığına karşı ayakta kalabilen direnişin gelecekteki formlarının nasıl olacağına biri şimdiden göz atabilir mi? Birçok genç "harekete geçirilme" konusunda tuhaf bir arzuya sahip, onlar her zaman özel ders ister ve eğitimlerine devam ederler; neye hizmet ettiklerini keşfetmek onların görevidir, tıpkı kendilerinden yaşça büyük insanların, itaatten kimin fayda sağladığını büyük zorluklarla keşfettiği gibi. Bir yılanın kıvrımları köstebek deliğinden çok daha karmaşıktır.
>
> (Deleuze, 1995, s. 182)

Facebook şüphesiz, medya semasının en büyük ve en parlak yeni yıldızıdır. Sadece Google'ın gerisinde kalarak, onu dünyanın en popüler ikinci web sitesi yapan 500 milyon kullanıcısı ve hesabı vardır. Daha da önemlisi, Facebook kullanıcıları, uyandıkları andan yatacakları zamana kadar tamı tamına 13 kez siteyi ziyaret ederek günde ortalama 60 dakika sistemde kalmaktadır (Facebook). Facebook'un üstünlüğü sosyal ve iletişimsel bölgeyle de sınırlı değildir. 2011'in başlarında, piyasa değeri neredeyse 83 milyar dolarda sabitlenmiş durumdaydı (TechCrunch, 2011a). Facebook'un yalnızca 2006 sonbaha-

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle İzlem Gözükeleş'e teşekkür ederiz (ed. n.).

rından bu yana halka açık olduğu göz önüne alındığında, öyle görünüyor ki onun toplumsal ve politik-ekonomik önemi yakın gelecekte daha da artacaktır. Aslında, Facebook gibi sosyal ağların, gittikçe daha çok bilinen Web 2.0'ın[1] emsali olmalarının yanında, aynı zamanda *maddi olmayan emeğin* gelişmekte olan formunun örnek modelleri olduğunu iddia ediyoruz.

Maddi olmayan emeğin atası Maurizio Lazzarato (1996), malların kültürel içeriğini üreten eylem şeklinde bir tanımlama yapar; diğer bir deyişle "kültürel ve sanatsal standartları belirleme ve tanımlama, modalar, zevkler, tüketici normları ve daha stratejik olarak, kamuoyu oluşturma faaliyetleri".[2] Temel tezimiz, Facebook gibi sosyal ağlarda belirginleşen şeyin; maddi olmayan emeğin, İmpatorluk'un [Empire] sayfalarında ya da Lazzarato tarafından öngörülen emekten daha hızlı, daha yoğun ve aslında daha gizemli olan, *maddi olmayan emek 2.0* adını verdiğimiz özel bir türü olduğudur. Dolayısıyla sosyal ağlara olan ilgimiz emeğin toplumsal ve kültürel bileşenlerinedir; hepsinden de öte, kullanıcıların "özne haline gelme" çağrılarına heyecanla olumlu yanıt verdiği yeredir. Diğer bir deyişle araştırma konularımız Bilgi ve İletişim Teknolojilerine (BİT) sahip çok sayıda arayüzün arasında nasıl "çalıştığımız", böylesi sosyal ağlar içinde öznelliğimizin dijital inşasının nasıl maddi olmayan emek 2.0'ın temel pratiği olduğu ve "maddi olmayan emek 2.0'ı öğrenme"nin

[1] O'Reilly (2005), çoğunluğun gözünde internetin neye dönüştüğünü ifade etmek için bu terimi kullanır: yani, ikinci nesil ağ hizmetleridir. Örneğin, Google önde gelen bir Web 2.0 oluşumudur, çünkü arama motorunun etkinliği büyük ölçüde kullanıcılarının kolektif faaliyetlerine bağlıdır. Web 2.0, ağ bağlantılı ilişkilerde "genel zekâ" ya da kültürel bilgi birikimi, internetin en önemli dinamiği olduğu zaman vuku bulan şeydir. Diğer Web 2.0 örnekleri Twitter, tumblr, wiki'ler (Wikipedia gibi kullanıcı tarafından oluşturulan içerik siteleri) ve Foresquare gibi jeo-sosyal ağlardır. Son olarak, içerik derecelendirmeden (Digg, Reddit), kullanıcı yorumlarına (UrbanSpoon, YELP), "etiketleme" ye (Flickr, de.licio.us) kadar, kullanıcı tarafından oluşturulan tüm içerik çeşitleri, internet kullanımındaki bu aktif dönüşümün ayrılmaz bir parçasıdır.

[2] Lazzarato'nun adını taşıyan makalesinin orijinal kaynağı Hardt ve Virno'nun (1996) İtalya'da *Radikal* Düşünce [Radical Thought in Italy] *çalışmasıdır* ve o zamandan beri internette yayılmıştır. Böylesi zenginlikte bir kaynak tam anlamıyla sahipsiz bir hazinedir; Generation Online sitesi [www.generation-online.org], en geniş tabiriyle otonomcu gelenekten muazzam çeşitlilikte makaleye ve "maddi olmayan emek"ten tutun da "biyoiktidar"a "ortak akıl"a kadar değişen kavramlara dair sağlam materyallere sahiptir.

bilişsel kapitalizmin yeniden üretiminde nasıl tamamlayıcı süreç olduğudur.

Kimine göre maddi olmayan emek, emek kategorisinin savunulamaz biçimde cansızlaştırılması ve maddi üretimin sürekli yapısının hiçe sayılarak fabrika üretiminin küresel yayılımının zayıflatılmasıdır.[3] Oysaki biz bunun emeğin tek yeni biçimi olduğunu iddia edecek kadar hayaller âleminde yaşamıyoruz. Daha ziyade, sermayenin sınırlarını genişletme eşiğine nasıl kültürel ve öznel olarak yön verdiğini anlamamıza yardımcı olacak bir eğilim olarak sunuyoruz. Aslında, maddi olmayan emeğin tam olarak nasıl bir kavram olduğu, şunları anlamak istemediğiniz takdirde mantıksız gelecektir: i) üretim ve tüketimin bir arada bulunduğunu ii) özellikle günlük yaşamımızda giderek daha sık karşımıza çıkan yeni sanal BİT ağlarında, yazar-okuyucu ilişkisinin ortadan kalktığını iii) eskiden münferit olan medya sektörleri arasında artık bir yakınsama sürecine girdiğimizi ve iv) bunlarla birlikte, iletişimimizin ve kültürel pratiklerimizin, toplumsal ilişkilerimizin belirleyicileri olmasının yanında sermaye ilişkilerinin gitgide daha fazla tamamlayıcısı olan emeğin yeni bir biçimi olduğunu... Kısaca, iki şey yapmak istiyoruz: ilki, maddi olmayan emek kavramı üzerinden gitmek ve bu kavramı genişletmek, böylece Facebook gibi ağ tabanlı formasyonlar içinde oluşan değişimleri ve varyasyonları açıklanabilir duruma getirmek; ikincisi, maddi olmayan emek 2.0'ın pedagojik ögelerinin bilişsel kapitalizmin tamamlayıcısı olduğunu göstermek.

Maddi olmayan emek 2.0'ı, ayrık yeni bir alt küme ve Hardt ve Negri'nin kurduğu üçlü yapıya ilave olarak öngörüyoruz.[4] 2.0'ın gös-

[3] Cf. Wright (2005). Wright maddi olmayan emek tezine dair sadece düşünceli bir eleştirmen değil aynı zamanda Wright'ın kitabı *Storming Heaven* (2002), birçok kavramı ortaya çıkaran kuramsal-pratik pota olarak, İtalyan Otonomcu Marksizm'i, İngilizce dilinde belki de en iyi tanıtan kitaptır.

[4] Hardt ve Negri'nin çerçevesi şunlarla çürütülmüştür: Maddi olmayan emeğin ilk biçimi, problem çözme ve sembolik ve analitik işler gibi ussal ya da kavramsal çalışmaya karşılık gelir. Genellikle, böyle işler, kültür endüstrisinin teknolojik sektöründe bulunmaktadır; halkla ilişkiler, medya yapımcılığı, web tasarımı vs. Burada önemli olan unsur, üretimin fabrikanın maddi dünyasından çıkıp ideaların sembolik üretimine kaymış olmasıdır. İkinci unsur duygulanım üretimini kapsar. Bu noktada, duygulanımsal emek "rahatlama, sıhhat, varoluş, memnuniyet, heyecan ya da tutku hissini" beceriyle kullanan biçimlere karşılık gelir (Hardt ve Negri, 2004, s. 108). Tarih boyunca, bu emek karşılıksız olmuştur ve ekseriyetle "kadın

terdiği şey, Facebook gibi bir siteye üye olduğunuzda onunla kültürel ve biyopolitik düzeyde iştigal etmenize neden olan "serbest" emektir[5]. Kullanıcı tarafından oluşturulan içeriği tüzel olarak bulup çıkarmak ve satmanın yanında, zevkleri, tercihleri ve orada inşa edilen genel kültürel içeriği de kapsar. Maddi olmayan emek çoğunlukla "bilgi, enformasyon, iletişim, ilişki ya da duygusal tepki gibi maddi olmayan ürünleri yaratan emek" (Hardt ve Negri, 2004, s. 108) olarak bilinmesine karşın bu emeğin öznel kompozisyonunu iyice tasvir etmek istiyoruz. Maddi olmayan emek 2.0, sosyal ağlardaki sanal öznelliklerin aktif ve sürmekte olan inşası içindeki sözü geçen öznel dönüşü açıkça ortaya koyar. Bunun yanında, hem bu öznellikleri canlandıran hem de ağ tabanlı ilişkilerle tutarlılık sağlayan dinamik güç olarak duygulanımın bağlayıcı rolünü vurgulamak istiyoruz. Son olarak, bu gibi sosyal ağları birbirinden farklı bedenler topluluğu, öznel ağ tabanlı ilişkileri sayesinde adeta yaşam standartları yükselen halklar, kanalıyla yeni akımları birbirlerine bağladıkları ölçüde biyopolitik ağlar olarak varsayıyoruz.

Facebook Nedir?

Geniş popülaritesi göz önüne alındığında, Facebook girişimiz kısa olmuş olabilir. Harvard lisans öğrencisi Mark Zuckerberg'in hikâyesi, yeni milenyumun efsanesi halini aldı. 2004'te "Facebook"un faaliyete geçmesiyle 24 saat içinde sisteme 1200 kişi katıldı. İlk yılının sonunda, 64 milyonu aşkın aktif kullanıcısı vardı (Phillips, 2007). Bugün Facebook'un 500 milyondan fazla kullanıcısının yaklaşık 200 milyonu Facebook'a cep telefonuyla erişmektedir; bu rakam her gün indirilen 20 milyon cep telefonu uygulaması sayesinde 2010 Mayıs'tan bu yana

---

emeği" olarak kabul edilmiştir. Bu alandaki işler genellikle hizmet üretimi ya da kişi bakımını kapsar. Üçüncüsü, iletişim teknolojilerinin orijinal endüstriyel üretime dönüştürüldüğü ve şirketleştirildiği bir yöne işaret eder (Hardt ve Negri 2000, s. 293), dolayısıyla bu, emeğin gittikçe makineleştiği ve bilgisayar ortamına aktarıldığı bir gidişattır.

[5] Tiziana Terranova (2004), *Information Culture: Politics for the Information Age* kitabında (şaşırtıcı biçimde) Otonomcu kuramı, sibernetiği ve enformasyon kuramını etkileyici biçimde kullanıyor. Kitabında "serbest emek" olarak adlandırdığı tezin bir benzerini geliştiriyor; yani bu serbest emeğin hem internetin hem de enformalleştirilen ekonominin temel özelliği olduğu tezi.

ikiye katlanmıştır. Facebook istatistikleri aynı zamanda, kullanıcıların toplamda her ay 700 milyar dakikadan fazla sitede kaldıklarını göstermiyor (2011). Oturumun açık olduğu zamanlarda, kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin derinliği ve genişliği de dikkat çekicidir. Bir kaynağa göre, "Facebook'ta sadece 20 dakikada, bir milyonun üzerinde bağlantı paylaşılıyor, iki milyon arkadaşlık isteği kabul ediliyor ve neredeyse üç milyon mesaj gönderiliyor" (Digibuzz Blog, 2010). Dolayısıyla sitenin her ay, içinde web bağlantılarının, haberlerin, blog yazılarının, notların ve fotoğraf albümlerinin de bulunduğu 30 milyar adet içerik kazanması şaşırtıcı değildir. Aslında sitenin popülaritesi o kadar büyüyor ki Birleşmiş Milletler'de siteyi kullanan gençliğin ortalama % 48'i, haberleri günlük olarak Facebook'tan takip ettiklerini bildiriyor (Digibuzz Blog, 2010). Buna ek olarak 2010 yılbaşında, sadece iki gecede siteye tamı tamına 750 milyon fotoğraf yüklendi (TechCrunch, 2011). Tartışmasız biçimde bu istatistiklerden çıkacak sonuç, insanların bu siteyi aktif olarak kullandıkları, kişisel enformasyonlarını hararetle arşivledikleri, profillerini güçlendirdikleri ve ekseriyetle çevrimiçi dijital varlıklarını genişlettikleridir.

Facebook'u, öncüsü MySpace ile benzer kılan şey, ağ tabanlı ilişkilerin yaygınlaşmasına olanak sağlayan kapasite bolluğudur. Ancak, her ikisi de "kişinin tüm arkadaşlarıyla 'takılabileceği' bir yeri, yani geniş bir sibermekânsal kamusal alanı" temsil ederken (Boyd, 2006, s. 4), yeniden üretimi sağlayan interaktif sosyallik Facebook içinde çok daha sofistikedir. Kullanıcı profilleri, önemli bir öznelleşme ve "*varoluş* alanı" işlevi görmektedir. Ancak MySpace'ten farklı olarak, kullanıcıların diğer sayfalara yazdığı, gruplarla bağlantı kurduğu ve anasayfasını kişiselleştirdiği alanda Facebook kullanıcılarına "haber kaynağı" [newsfeed] sunuyor. Bu, sosyal paylaşımda çok büyük aşama kaydedildiğini gösterir. Haber kaynağı, "anlaşılabilirlik"[6] için ya da daha doğrusu kullanıcının sanal varlığı ve dolaşımı için varoluşsal koşulları oluşturan son derece edimsel bir kamusal alandır. Kısaca,

[6] Anlaşılabilirlik kavramı Judith Butler'ın son çalışmasından gelir, özellikle "performatiflik, prekarya ve cinsel politika" başlıklı makalesinden. Anlaşılabilirlik meselesi ayrılmaz biçimde net olmakla ilişkilidir. Biz bunu kullanıcıların kendi kişisel dijital profillerinin yeniden üretimini ve dolaşımını nasıl gerçekleştirdiğinden bahsederken kullanıyoruz.

Facebook gibi bir sosyal ağ MySpace'ten farklı olarak kullanıcısına anında fark edilme ve hem profilini güncelleyen kullanıcı tarafından hem de "haber kaynağında" okuduğu şeyleri "beğenen" ve yorum yapmayı ya da bağlantı paylaşmayı seçen "arkadaşları" tarafından toplumsal olarak paha biçilme fırsatı verir. Facebook'un kullanıcı tarafından oluşturulmuş platformunda, her bir güncellemeden, bağlantıdan veya birinin profiline yüklediği fotoğraftan sonra anında alınan geribildirim çevrimiyle kimlikler yeniden üretilir. İstatistiklerinin kullanıcı tarafından oluşturulmuş içeriklerle tutarlı bir artış gösterdiği göz önüne alındığında, haber kaynağı akışının yoğunluğu ne kadarsa, farkındalık oluşturma veya değer biçme ihtiyacı da o kadar olacaktır. Sözü geçen "anlaşılabilirlik" anlarının gelip geçici olmasının, bu durumun nedeni olup olmadığı daha fazla çalışmanın konusu olmaya değer. Ne olursa olsun, oluşturulan içerik miktarının çok büyük olmasının da gösterdiği gibi kullanıcıların her geçen gün daha üretken olmayı "öğrendiği" çok açık. Ayrıca mevcut olanı sürdürme ve ifade etme edimsel eyleminin bu kadar riskli olduğu göz önüne alındığında, üretken olma dürtüsü süreklidir. Devamlı olarak güncelleme yapmayı ve sonuçta "iyi bir kültür işçisi" olmayı başaramamak, kişi için "okunabilir" olmanın sona erebileceği anlamına gelir (Butler, 2009). Haber kaynağı, Facebook'taki belki de en önemli biyopolitik özelliklerden biridir; öznellik üretimini çevrimiçi gerçekleştiren "edimsel" bir sanal bahçedir, aynı zamanda kullanıcıların hatırlanabilir kalmaları için gereken maddi olmayan emeği tutma alanı vazifesi görür.

Biyoiktidar: MySpace'nin "Dijital Bedeni"ni Kuramlaştırma

Bir an için Facebook'un özel uygulamalarından uzaklaşıp bedenlerin bu yeni bileşiminin (ya da arkadaş ağının) diğer sonuçlarını düşünelim. Bu bileşimi, orada harcanan maddi olmayan emeğin bir biyoiktidar şekli olduğu iddiasında bulunarak kuramlaştırdık; burada aynı zamanda, sosyal ağların örgütsel formunun biyoiktidarın dışavurumu olduğunu da ileri süreceğiz. Bu iddiayı açmak, Michel Foucault'nun ünlü egemen iktidar-disiplinci iktidar-biyoiktidar üçlemesini

(özellikle son ikisini) kısaca gözden geçirmeyi gerektiriyor. Bu özellikle önemli çünkü bu iktidar mekanizmalarının her biri, bedenlerin spesifik konuşlanmasına dayanır. Bu daha da önemli, çünkü maddi olmayan emeğe dair soyağacı araştırmamız belli bir noktada Foucault'yu Marksizm'e bağlar.[7] Bu da, sadece Facebook örneğindekiyle değil, aynı zamanda daha genel olarak biyoiktidar mekanizmasının etkisiyle, bilişsel kapitalizmin toplum fabrikasındaki üretim nüfuzunu anlaşılabilir kılar.

Örgütsel olarak, disiplinci iktidarı biyoiktidardan ayıran en önemli şey, ilkinin bireyler ve çeşitli kurumlar arasındaki ilişkileri sıkılaştırmasıdır; toplumsal bedenin farklı ve değişen ihtiyaçları için daha yeterli kapasiteye ve becerilere ulaşmak amacıyla bireylerin bedenleri üzerinde güç kullanılır. Dolayısıyla disiplin, iktidarın bireyselleştirme teknikleriyle meşrulaştırılır. Foucault'nun 1976'da Brezilya'da bir konferansta belirttiği gibi (sonradan *Les Mailles du Pouvoir* olarak yayınlanmıştır), disiplinci iktidar "bizi kişiyi gözetim altında tutmaya, onun davranışlarını, tavırlarını, becerilerini kontrol etmeye, performansını arttırmaya, kapasitesini ikiye katlamaya, onu en kullanışlı olacağı şekilde devreye sokmaya" şartlandırır (Foucault, 2001, s. 1009).[8] Bu, egemen iktidarın katılığıyla karşılaştırıldığında daha büyük bir akış sağlarken, egemen olan süreksiz kalır. Deleuze'ün unutulmaz tasviri şöyledir: "Bireyler her zaman, her biri kendi kanunlarına sahip olan bir kapalı alandan diğerine gidiyor: ilk olarak aile, sonra okul ("evde değilsin, biliyorsun"), sonra askere ("okulda değilsin, biliyorsun"), sonra fabrikaya, zaman zaman hastaneye, kısıtlanmanın

[7] Bu soy araştırmasına giriş için bkz Coté (2003). Kısaca, gücün öznelliklerle ifade edildiğini ve direnç olasılığının her zaman stratejik hegemonya ilişkilerinden önce geldiğini fark eden kişi, 1970'lerin ortasında Foucault olmuştur. Birçok İtalyan Otonomcu Marksist tarafından heyecanla okunan kişi Foucault olmuştur, ve sonunda "ikinci kuşak" otonomcu Lazzarato'nun maddi olmayan emek kavramında şekillenmiştir.

[8] Bu makale (kelimenin tam anlamıyla "Güç Örgüsü" ya da daha zarif biçimde "Karmaşık Güç Ağları" olarak tercüme edilebilir) muhtemelen Foucault'nun İngilizce'ye hiç çevrilmemiş en önemli eserlerinden biridir. Bu bağlamda özel bir öneme taşınmaktadır, çünkü eserde Foucault ilginç ve samimi bir biçimde Marx'la olan kavramsal ilişkisini, özellikle onun iktidarın müdahale aygıtlarıyla ilişkili olarak ele alır. O, kendi çizgisi doğrultusunda "dogmatik" bir iktidar anlayışı kurarak, Marx yorumunu vurguluyor. Aksi belirtilmedikçe tüm çeviriler tarafımıza aittir.

model alanı olarak belki hapishaneye" (Deleuze, 1995, s. 177). Diğer bir deyişle, disiplin toplumları, onları parçalarının toplamından daha büyük yapma sürecinde bedenleri kalıba sokan, öznellikleri durağanlaştıran münferit kurumlarla zamansal ve mekânsal olarak gidişatı sıraladı.

Ancak böylesi bir iktidar tasarrufu, bizim gittikçe artan biçimde mobil ve birbirine bağlanmış toplumumuz için yetersizdi: "ağın örgüsü çok büyük, neredeyse sınırsız sayıda durum, olay, davranış ve süreç böylesi bir gücün kontrolünden çıkabilirdi". Dolayısıyla onlar daha yeni, daha sürekli, ağ tabanlı *biyoiktidar* ilişkileri ile eksiklerini gidermekte, bu da daha az külfetli ve daha esnek olmasının yanında "ekonomik işleyiş doğrultusunda uygulanmaktadır" (Foucault, 2001, s. 1009). Maddi olmayan emeği Otonomcu Marksist kavramıyla ilişkilendirdiğimiz için, Foucault'un nedensel ekonomi temelini kabaca yeniden yazmadığını; aslında açık bir şekilde bunu adet edinmeye karşı "bir kez daha, kısmen ilkel Marksizm ruhuyla" uyardığını vurgulamalıyız (Foucault, 2001, s. 1010). Bu, son oluşumun birleşmiş düzeni bizi kurucu öğelerinin heterojen yörüngelerine karşı körleştirmesin diye nedenselliği toplayarak üretim tarzını etkisiz hale getirir. Böylece, ortada herhangi bir uyuşmazlık ya da sermaye ile biyoiktidar mekanizması arasında herhangi bir kopma durumu kalmaz. Elbette böylesi bir perspektifle özellikleri yok edilebilen kendi zamansal-tarihsel yörüngesine sahip pek çok "ufak tefek" öğe vardır. Buradan yapılabilecek gerçek bir çıkarın, özellikle iktidar mekanizması konusunda samimi bir şekilde Marx'la olan kavramsal yakınlığıdır. Kendi perspektifi doğrultusunda, "belirgin" bir iktidar kavramı tespit ederken kendi Marx yorumunu vurgular; zira radikal toplumsal değişimin hedefi, her şeyden önce müdahale aygıtı [dispositif] görevi gören dinamik unsurların aksine nihai biçimdir.

Dolayısıyla Foucault'yu izleyerek, belirleyici bir iktisadi temeli hesaba katmadan biyoiktidar mekanizmasında sermaye ilişkisini inceleyebiliriz. Şimdi Lazzarato'nun (2000) doğal yaşam (*zoe*) ile politik yaşamın (*bios*) biyoiktidardaki birleşimini nasıl vurguladığını hatırlayabiliriz; benzer şekilde maddi olmayan emek, biyopolitik yaşam

dünyasına yeni bir çalışma öznelliğinin nüfuzu anlamına gelir. Daha alelade söylemek gerekirse, işin eğlenceye, ya da daha belirgin biçimde, emeğin iletişimsel sosyalliğe nüfuzu diyebiliriz. Kısaca, sermaye mantığı giderek artan biçimde, başka münferit sosyal ilişkilerle çevrili bir yığına akıyor ve farklı politik ve sosyal teknikler ve pratiklerle geçiş buluyor; elbette ileri sürdüğümüz şey Facebook'ta oynanıyor. Foucault'nun kendisi, gelişmekte olan bir sermayenin, yeni bir iktidar mekanizmasına acil ihtiyacı olduğunu tekrar tekrar ifade ediyor.

O halde biyoktidar, "bu halkı servet üretimi, mal ve diğer bireylerin üretimi için bir üretim makinesi gibi kullanan" şeydir (Foucault, 2001, s. 1012). Belli bileşimlerden oluşan bedenlerin akışını düzenleyerek, kurumsal alanlarda disiplinli hukuki öznelerin muhafazasıyla eksiklerini giderir. "18. yy'dan bu yana, hayat bir iktidar objesi haline geldi" (Foucault, 2001, s. 1013). Bu da hem egemen iktidarın hem de disiplinci iktidarın sona erdiğine işaret eder; hukuki ve normatif pratikler gelişmeye devam eder, müdahale aygıtları her zaman çakışır, asla bütünleşmezler. Ancak halkın ağ tabanlı ilişkileri yoluyla açığa çıkan (içinde teknolojiyi de barındıran) yeni bir maddiyat iktidarı var. Foucault'nun cinsiyete dair çalışmasında ifade ettiği şekilde, "bireylerin ve bedenlerin disiplini arasındaki eklemlenme noktası ve halkların işleyişini düzenleme ...toplumu bir üretim makinesi haline getirmede birinci derecede önemlidir" (Foucault, 2001, s. 1013).

O halde, biyoiktidar[9], hem egemen vücudun hukuki organından hem de disiplinci iktidarın bireysel bedeninden uzak bir değişime işaret eder. Bu, bütünüyle iktidar ilişkilerini düzenleme objesi haline gelen toplumsal vücut ya da halktır. Sözü geçen halktaki farklı bedenler topluluğuna yapılan vurgunun nedeni, sosyal ağların biyoiktidar için en yeterli örgütsel form olmasıdır. Sonuç olarak, *The Social Network* filmindeki Sean Parker/Justin Timberlake tarafından dile getirilen ünlü sözü burada yeniden hatırlatalım: "Bir milyon dolar havalı değil, neyin havalı olduğunu biliyor musun ... bir milyar dolar." Facebook'un politik ekonomik kerametinin ötesinde bu alıntı, sosyal ağlarda

[9] "Yaşamın kendisinin, gücün amacı haline gelme" durumunun Hardt ve Negri tarafından ayrıntılı karşılığı maddi olmayan emek araştırmamızla oldukça ilişkilidir (2000, ss. 22–41).

oldukça etkili biçimde açığa çıkan biyoiktidarın kapsamını gösteriyor. Skala, hem iletişimsel ve etkin kapasite açısından hem de kapitalist değer biçme açısından önem arz eder. Facebook'ta ağa düşürülmüş (şu an 500 milyon olan ve 1 milyara doğru giden bir trendde) çok sayıda beden, onu böylesi bir biyopolitik ağ örneği yapan şeyin sadece bir parçasıdır.

Maddi Olmayan Emeği Öğrenme ve Duygulanımsal Kapasiteyi Geliştirme

Lazzarato'nun maddi olmayan emeğini, sosyal ağları biçimlendirmenin çağdaş pratiğini anlama açısından kavramsal bir rehber olarak görüyoruz. Dolayısıyla kişinin profilini güncelleme "işinin" "kendini, anında sadece ağlar ve akışlar biçiminde var olan kolektif formlarda nasıl oluşturduğunu" anlayabiliriz (Lazzarato, 1996). Eğer kişi, belli başlı toplumsal ve gitgide daha fazla politik ve ekonomik olan ilişki türlerini korumayla ilgileniyorsa Facebook'un kamusal alanında, yani, haber akışında, buna uygun dolaşım muazzamdır. O halde kullanıcıyı "emek harcamaya" ya da profilini oldukça düzenli biçimde güncellemeye iten şey nedir? Bu noktada, maddi olmayan emeğin öznel değişimini daha da genişletmek için Judith Butler'a dönüyoruz. Bu yoğun sosyallik akışının, en azından bir kısmının, Butler'in de savunduğu gibi "bir özne olarak görülme" ve bu yüzden "farkındalık yaratmaya uygun hale gelme" isteğiyle hareket ettiğini varsayıyoruz (2009, s. iv). Butler, bu kavramsal çerçeveyi güç ilişkilerinin heteronormatif cinsiyet ilişkilerini nasıl yeniden ürettiğini ve böylece kimin siyaset ya da kanun önünde açık özne rolünü etkin biçimde üstlendiğini incelemek için geliştirdi. Biz Facebook'u kavramsal olarak bağlı bir alan olarak görüyoruz, çünkü kullanıcıları katılmaya, bağlanmaya ve böylece kendi kamusal alanında "fark edilebilir" olmaya davet ederek oldukça sosyal ve edimseldir. Ayrıca arkadaş ağları arasında kendini ifade etme arzusu hem kullanıcının yüklediği kişisel güncellemelerle (ama aynı ölçüde ve hatta daha önemli olarak) bu enformasyonun dolaşımıyla ve fotoğraf etiketleme, güncelleme, yorum yazma, "beğen" kısmını tıklama ya da bağlantı paylaşma gibi biçimlerde di-

ğerleri tarafından yüklenenlere erişimle anlaşılabilirlik tarzları oluşturur. Dolayısıyla haber akışı, bir bağımsızlık sahası, yani kullanıcıların duygulanımsal ve yapıcı ilişkilerine dayalı bir varoluş alanı, olarak kavramsallaştırılmalıdır. Bu anlamda, değişken ve esnek bir kimlik (yeniden) üretim sahası işlevi görür.

Aynı şekilde, bu çevrimler arasında, "iletişim koşulları ve biçimlerinde mütemadi yenilikler.... [öyle ki] hayal gücüne, tüketici zevklerine, ihtiyaçlara ve benzerlerine şekil verir ve onları cisimleştirir ve sonuçta bu ürünler güçlü birer ihtiyaç, hayal gücü ve zevk üreticisine dönüşür" vardır (Lazzarato, 1996). Emeğin ortodoks kavramında böylesi bir eylem dizisinin farkına varılmaz ancak onlar maddi olmayan emeğin kalbindedir; onlar aynı zamanda kişinin değer biçilmesi, farkındalık yaratması ve sosyal ağını genişletmesi için Facebook'un *var olma nedeni* [raison d'etre] olarak hayati önemdedir. Peki bu ağların genişlemesine olanak sağlayan "akışlar" nelerdir? Ya da daha ziyade sosyallik nasıl devridaim olur?

Jenny Sunden'ın de ileri sürdüğü üzere, insanlar bu alanlara kısmen geri dönmeyi sürdürüyor çünkü sanal ve gerçek arasındaki çizgi aşınmaya devam ediyor. Eskiden sabit bir pencere ya da kendilerini görebildikleri, daha doğrusu onda kendi yansımalarını görebildikleri, bir ayna olan bilgisayar ekranı, artık değişti. Sunden'e göre, o şimdi "duygulanımsal bir yüzey", daha doğrusu bedeni öteki dünyalar ve öteki insanlarla arayüzleme yeteneğine sahip ikinci bir deri işlevi görüyor (2009). Bunun yanında, bu sanal alanların, cep telefonlarıyla olduğu gibi, bir taşınabilirlik özelliği varken, dijital profil basitçe statik bir veri havuzu olarak anlaşılmamalıdır; daha ziyade hem sanal bedende hem de etten bedende öznelleşme imkanı sağlayan bir sosyal uygulama olarak görülmelidir. Aslında, münferit kullanıcıların "amaç birliği" yaratmak için bir araya gelme biçimleri, bu yeni "iktidarlar ekonomisinin" bazı özelliklerini ortaya koyan maddi olmayan emeğin yaratıcı ve iletişimsel pratiklerini anlamamızı sağlar.

Bu "duygulanımsal yüzey", maddi olmayan emek karşısında, sözü geçen yeni "iktidarlar ekonomisini" nasıl yönetir? Lazzarato'nun kavramsal açıdan Foucault'ya yaslandığını anımsayacak olursak, bunun

nedeni tam da farklı bir ekonomi politik önerisine olan acil ihtiyaçtır. Sözü geçen ekonomi politik, "ne emek ve sermayenin ekonomi politiği ne de 'canlı emeğin' Marksist ekonomik eleştirisidir" (Lazzarato, 2000), nitekim daha heterojen iktidarlar ekonomisidir. Orada koordinasyon ve komuta arasında, "artı değer gücünün" sömürülmesi ve tamamıyla yeni ortaklaşma olanaklarının oluşumu arasında bir mücadele vardır; bunların benzerleri, Marx'ın (1973) *Makinalar Üzerine Bölümü*'ndeki öngörüsüne kadar gider. Maddi olmayan emeğin yaratıcı ve iletişimsel pratiklerinin bu yeni "iktidarlar ekonomisindeki" tuhaflıkları ortaya koyduğunu düşünüyoruz. Bunun yanında, kuşkusuz sermayenin büyük açgözlülüğünce kovalanan, üretilen "artı değer gücü" kısmen duygulanımın kendisidir; bu tam da sayısız öznelliği açığa çıkaran çok sayıda ağı, farklılaştıran ve uyumlulaştıran şeydir.

Maddi olmayan emeğe dair kavram kargaşasını netliğe kavuşturmak açısından Lazzarato son zamanlarda duygulanımsal alana değinmiştir:

> Hem üretici dayanışmasının hem de tüketiciyle olan toplumsal ilişkinin canlanması, iletişim süreci içinde ve süreç tarafından maddileştirilmiştir. Bu, iletişim (dolayısıyla çalışma ve tüketim) şartlarını ve biçimlerini mütemadiyen değiştiren maddi olmayan emektir. İhtiyaçları, imgeleri, tüketici tercihlerini biçimlendirir ve maddileştirir; böylece bu ürünler tercihlerin, imgelerin ve ihtiyaçların üreticileri haline gelir. Maddi olmayan emek üzerinden üretilen metanın özelliği (temel kullanım değerini içerdiği, enformasyonel ve kültürel değer gösterdiği için) tüketim halinde yok olmayacağı, aksine çoğalacağı, dönüşeceği, "ideolojik" ve kültürel tüketici çevresi yaratacağı gerçeğine dayanır (Lazzarato, 2001).

Lazzarato, bir emekçinin kendine özgü fiziksel kapasitesinin ya da daha doğrusu onun belli duygulanımsal bileşenlerinin aksine öznel dönüşümüne dikkatimizi çekiyor.[10] Bu sosyal/duygulanımsal bileşen-

[10] Maddi olmayan emekte, duygulanımın kurucu rolü Hardt ve Negri tarafından vurgulanmaktadır: "[duygulanımsal emek şunları üretir] sosyal ağlar, toplum biçimleri, biyoiktidar [ki onda] ekonomik üretimin araçsal faaliyeti, insan ilişkilerinin iletişimsel faaliyeti ile birleşmişti" (2000, s. 293). Emekle karşılaştırıldığında, duygulanımın genişliği ve derinliği önemli bir araştırma alanıdır. Örneğin, Emma Dowling "Producing the Dining Experience—Measure, Subjectivity and the Affective Worker" çalışmasında hizmet emeği konusunda, duygulanımın sosyal ağların geleneksel maddi biçimleri üzerindeki önemine dair ikna edici bir durum-

ler, "maddi olmayan emekten öğrendiğimiz" şeyin temelidir ve onun pedagojik değerine önem verilmesinin nedenidir. Gündelik maddi olmayan emeğimizin içinde öğrendiğimiz şey, ağ tabanlı sosyal ilişkilerin (bu aynı zamanda *eşsiz* sermaye ilişkileridir) nasıl genişletildiği, değiştirildiği ve yeniden üretildiğidir.

Ancak yine, sermaye ilişkileri her zaman için aynı zamanda sosyal ilişkilerdir. Sosyal ilişkiler, böylesi sosyal ve ekonomik ilişkilerde hızlı ve büyük bir sömürüye olanak sağlar. Ve sözü geçen sosyal ve ekonomik ilişkilerde aynı zamanda ortaya koyulan şey (aslında en başta onları bir araya getiren) duygulanım üretimidir. Tartıştığımız bu duygulanımsal yörünge, maddi olmayan emeği oluşturan şeyin (toplumsal fabrikanın sınırları boyunca, öznellikte ve tüketimde, üretimi dağıtan çalışmanın yönteminin) kalbinden geçer. Facebook, bu toplumsal fabrikanın gençlik odaklı sosyal ilişkilerde zaten nasıl yerleşmiş hale geldiğinin boyutunu gözler önüne seriyor. Aslında o, toplumsal fabrikanın hem eşiği hem de kurucu ögesidir. Demografisi beklenmedik biçimde geniş bir aralığı kapsarken, Facebook kullanıcılarının çoğunluğu, %30'u sitenin aktif kullanıcısı olan, emek piyasasına tam olarak girmiş ya da yeni girmekte olan 18-25 yaş arası genç yetişkinlerden oluşuyor. Öğrendikleri en temel görevlerden biri, (hem sosyal hem kapitalist) değer biçmenin çok yönlü hatlarından oluşturulmuş bir ağda, bir çeşit çevrimiçi kişisel marka yönetimidir. Bu nedenle, 30 yıl önce Paul Willis'in klasik çalışmasında taslağı çizilen *Emeği Öğrenmek* ile benzer ama ondan farklıdır. O zamanlar İngiliz işçi sınıfı "beyler" katılmaya zorlandıkları eğitim sisteminden soğutuluyorlardı. Okuldan uzaklaşmalarıyla ortaya çıkan dirençteki kültürel pratiklerinin arasında, farkında olmadan işçi sınıfı konumlarını emek piyasasında yeniden üretiyorlardı (Willis, 1977). Ancak, Deleuze'ün de (1995) "denetim toplumu" adını verdiği, biyoiktidara doğru giden yolumuz ve ayrıca toplum fabrikasına post-Fordist dönüşümüz; gençliğin, emeği bir daha öğrenmesi için yeni yollar gerektiriyor. Eğer daha yaygın bir

---

dan bahseder. Bunun yanı sıra, Melissa Gregg yeni medya teknolojisini kullanan, ev eksenli beyaz yaka emeğinde duygulanımın rolü üzerine çalışma yapmıştır. Bu çalışmaların değişen kapsamı emeğin her türlü biçiminde, duygulanımın önemini göstermektedir, özellikle de izleyici-dinleyici / sosyal ağ kullanıcıları için.

sosyal ağ yardımıyla genişlemek istiyorlarsa Facebook kullanıcılarının öğrenmesi gereken şeylerden biri, hem yinelenebilir ve değişken ve hem de diğerlerinin (hem kullanıcıların hem de tercih edilen kültürel toplulukların) ilgisini çekebilecek bir şeyler kurgulamaktır. Kısaca onlar ağ tabanlı öznelliklerini sosyal ağlarda üretmeyi öğreniyorlar ki bu da pek çok dolaşım ve değer biçme formu için eşi benzeri görülmemiş bir ortam sunmaktadır. Öyleyse, bu çok değerli bir pedagojidir. Yani bu çıraklık dönemi sadece gençlik için sosyal anlamda "kârlı" olmamakta, aynı zamanda ağ tabanlı öznelliğin ve duygulanımın geleceğinin temellerini atmada sermayeye yardımcı olmaktadır.

İzleyici Metasından Maddi Olmayan Emeğe

Kitle iletişim araçlarının birbirine yakınsama sürecinde sosyal ağların esas olduğuna dair somut belirtiler vardı; 2004'e döndüğümüzde, Murdoch'un News Corp'u, MySpace için yarım milyar dolardan fazlasını harcamaktaydı. Sinema, gazete ve televizyonun geleneksel kitle iletişim devi News Corp; ABD, İngiltere, Güney Asya ve Latin Amerika'da saldırganca izleyici kovalayarak zaten diğerleri arasından sıyrılıp dünyayı ele geçirmişti. MySpace'in katılması, izleyiciler ve popüler kültür arasında devam eden ilişkide paradigmanın değişimine işaret etti.

Bu yakınsama geniş ölçüde incelendi. Henry Jenkins (2006), bilhassa yakınsamanın kültürel boyutlarını yoğun biçimde çalıştı; yeni medya kitlesi içindeki yeni pratiklerin ve yeni eylemlilik formlarının önemini vurguladı. Bununla bağlantılı olarak, Mark Deuze (2006) işyerlerini gözden geçirdi; özellikle yeni yakınsama biçimleriyle medyanın kökten biçimde nasıl yeniden şekillendirildiğini, bilhassa kültürel alanlar çerçevesinde inceledi. Dolayısıyla yakınsama, kültürel anlamda ve emek anlamında değişimi beraberinde getiriyor, peki *kültürel çalışmada* kitle üzerinden nasıl değişimler meydana geliyor? Jack Bratich (2005) daha geleneksel kitle çalışmaları ile Hardt ve Negri'nin kavramsal mihenktaşı "çokluk" arasındaki ana bağlantıları kurmada yardımcı oldu; bu önemli kuramsal jest, daha önce yapılan "hedef kitle çalışmaları" araştırmalarında neyin eksik

olduğunu, yani asıl güç bileşenini saptamış oldu. Bratich'in ustaca oluşturduğu şey, izleyici "gücünün", tam da onların kültürel ve sembolik eylemlerinin doğasında var olduğudur. Kırmızı iplik* yardımıyla maddi olmayan emek 2.0'ı çağdaş medyanın değişen sınırları içinde daha derin ele alacağız. Bunu yapmadan önce, bazı şeyleri açıklığa kavuşturacağımızı umarak kısaca yeniden özetleyelim: Facebook gibi sosyal ağlar sadece iletişimin yeni formları değil aynı zamanda genel anlamda medyanın gittikçe önem kazanan bir parçasıdır.

Yakınsama, maddi olmayan emeğe ilişkin genel iddiamızın her tarafında yankılanıyor; şöyle ki ekonomi, medya, kültür, dil, enformasyon, bilgi ve öznelliğin çağdaş toplumsal düzenimizin yeniden üretiminde gittikçe ayrılamaz hale geldiğini kavramak zengin bir düşüncedir. Bir diğer deyişle, uzun vadeli düşünülmüş "salt tüketim alanı"nı kapsayan öznellik ve iletişim, kapitalist üretime aktif olarak eklemlenme durumuna gelmiştir. Kısaca, News Corp gibiler artı değer kovalamacasını etkili biçimde tamamlamıştır; bizim (üretim-dolaşım-tüketim zincirinde sınırlı sayıda olan) münferit *izleyiciden*, BİT ile bağlantı kuran yığınlar olarak bedenlerin dinamik, üretken bileşimine olan yön değişiminin kavramsal olarak izini sürmemiz gereklidir. Bu yakınsama sürecini uygun bir bağlama yerleştirmenin bir yolu, iletişim iktisatçısı Dallas Smythe'nin "izleyici metası" (1980) adını verdiği şeyi dikkate almaktır.

1970'lerin sonlarında, izleyici metası kavramının iletişimdeki meşhur kör nokta tartışmalarının ortasında ilk kez önerildiğinde ne kadar orijinal olduğu, bugün bakıldığında tuhaf gibi görünebilir.[11] 1980'de Smythe, *Dependency Road* kitabında şunu yazar: "şimdilerde bu tuhaf metaya, izleyiciye, dair çok az şey biliyoruz" (Smythe, 1981, s. 263). İzleyici metasının temel tezi açıktır: "okurlar ve kitle iletişim araçları destekli reklamcılığın izleyici üyeleri, üretilmiş ve reklamcılara satılmış birer metadır; çünkü reklamcılar için değerli bir hizmet icra

* Kaderin kırmızı ipliği, bir Çin efsanesi olarak, kaderinde tanışmak olanları birbirine bağladığına ve asla kopmayacağına inanılan iptir (ç.n).

[11] Bkz. Jhally (1982); Livant (1979); Livant (1982); Murdock (1978); Smythe (1977); Smythe (1978).

ederler" (Smythe, 1981, s. 8). Özetle izleyici; sınıf, cinsiyet ya da ırk gibi bir toplumsal kategori değildir; daha ziyade iktisadidir, bir kültürel meta için (TV programı gibi) ya da orada reklamı yapılan metalar için oluşturulmuş belirli bir piyasayla ilişkilendirilmiş halk yığınıdır. Biyoiktidar için burada bir kavramsal uyarı zaten vardır, eğer sermaye istenilen yeteneğe ve kapasiteye erişirse izleyici, yönetilmek zorunda olan bir yığındır. Smythe'nin daha Marksist hükümlerinde izleyici her zaman için zaten bir piyasadır. Bunun nedeni, üretim ve tüketim çevriminde doğası gereği sahip olduğu fonksiyonel pozisyondur. Öyle ki, esasında iktisatçı olan Smythe, izleyici metasını kapitalist yeniden üretim analizinde en önemli giriş noktası olarak ele alır.

Smthye'nin, "ideoloji"yi kültür endüstrisi tarafından üretilen temel meta olarak ele alan Frankfurt Okulu'nun eleştirisini kısmen yanıtlıyor olduğunu unutmamak önemlidir. Diyor ki, "çeşitli metodolojik ve sağlam nedenlerden ötürü iddialarını bilhassa kullanışlı bulmadım... Bu tarz analizlere güvenmiyorum, çünkü halk ve sermaye arasındaki temel çelişki mekanizmasını ihmal etme eğiliminde ve tarihdışı gibi görünüyor" (Smythe, 1981, ss. 268–271). Bu ikinci yorum maddi olmayan emeğin soyağacı araştırması için özellikle önemlidir; zira hem Foucault hem de Otonomcularla benzerlik gösteriyor. Smythe, hâkim sınıfların hizmetindeki medyanın kullanımıyla eksikleri giderilen bir iktidar düşüncesinde gariplik görmedi. Smythe'nin açısından, Frankfurt Okulu'nun egemenlik tezine odaklanması, izleyicilerin artı değer üretiminde oynadıkları üretici rolü görmezden gelmesi anlamına gelir ve açıkça bilişsel kapitalizmin içinde devam eden bir eğilim olarak kapitalist piyasaların gündelik yaşamdaki genel kapsamını ve yoğunluğunu görmezden gelmesi anlamına gelir. Aynı şekilde, Smythe'nin düşüncesi, "meta çıktısını" izleyici metasının emeğiyle üretilen talep güdümlü olarak kuramsallaştırdığı için temel üstyapı modelini lüzumsuz hale getirecek biçimde sorunsallaştırıyor. Dolayısıyla bazı köhne ve sorunsal bileşenlere rağmen insan Smythe'nin kavramsal anlayışına hayran kalabilir.

Nick Dyer-Witheford da Smythe ve Otonomcu Marksizm arasındaki bu bağlantıyı, "maddi olmayan emek" kavramının geliştirildiği

kuramsal potayı işaret etmektedir. Dyer-Witheford, *Siber Marx*'ta* sermayenin dolaşımı analizinde Smythe'den bahsetmiştir. İzleyici "emeğinin" kilit rolü hakkındaki dipnotunda "ölümünden kısa bir süre önceki söyleşisinde Smythe, Otonomcu [....] analizle kendi bakış açısının yakınsadığını kabul etti" şeklinde ifade etmektedir (Dyer-Witheford, 1999, s. 271). Smythe'yi bir Otonomcu olarak nitelendirmeme konusunda dikkatli olmalıyız; statik ve önceden oluşmuş bir "izleyici" anlayışına sahiptir, zira izleyiciler pasif biçimde, göz hareketlerinden başka katılımları olmadan alınıp satılır. Yine de güçlü benzerlikler vardır. Smythe "tekelci kapitalizm, kitle iletişim araçlarına ve temel destekçileri olan izleyici kitlesine yatırım yaparak, kapitalizmin temelindeki en büyük potansiyel çelişkiyi yaratmış oldu" der (Smythe, 1981, s. xvii). Otonomcular için kapitalizmin gerçek dinamiği (ve onların kilit kavramsal müdahalelerinden biri) emek ve sermaye arasındaki, ilkinin ikincisini yönlendirdiği, antagonistik ilişki olduğu gibi, Smythe de sermayenin temel çelişkisinin "halk ve sermaye karşıtlığı" olduğunu tekrarlamaktan yorulmaz.

Maddi olmayan emek, post-Fordist küreselleşme içindeki eylem pratiklerinde meydana gelen başlıca yön değişimlerini kavramsal olarak açıklamaya kalkışır. Smythe'nin izleyici metasıyla arasındaki çok önemli farklarından biri, üretim ve tüketimin yakınsamasıdır. Smythe'nin izleyici metasının, "ideoloji" üzerinden "tüketime" haddinden fazla odaklanılması sorununu gideren bir müdahale olduğunu aklımızdan çıkarmamalıyız. Lazzarato'nun da ifade ettiği gibi, maddi olmayan emek ekonomisiyle, "boş zaman" ve "çalışma zamanı" gittikçe birleşiyor, çalışmayı yaşamdan ayıramaz hale getiriyor. Bu, Marx'ın (1990) "gerçek içerilme" [real subsumption] diye adlandırdığı şeyin en önemli kısmıdır, gittikçe daha fazla gündelik yaşamla kapitalist mantığın hazmedilmesi ve artı değerin diktasıdır.

Artık "izleyici" diye bir şeyin kalmadığını iddia etmiyoruz; daha ziyade maddi olmayan emeğin BİT'in yeni ağlarında bir araya gelen kültür, öznellik ve sermayedeki niteliksel yön değişimini anlamada daha iyi bir kavramsal büyüteç olduğunu ileri sürüyoruz. Kısaca, "iz-

* Nick Dyer-Witheford, *Siber Marx*, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2004 (ç.n.).

leyici" terimi Facebook benzeri sosyal ağlardaki katılımcıları anlamada yeterli değildir. İzleyiciyi "aktif" sıfatıyla nitelesek bile, kapitalist değer biçme sürecindeki değişimi ya da artı değer üretimini tam olarak anlamada hâlâ başarısız oluruz. Bu da Lazzarato'nun maddi olmayan emeği en başta kavramsallaştırmasının altında yatan nedenlerden biridir. "Gerçek içerilme" sürecinin parçası, sadece fabrikadaki emek üzerinde değil, gündelik yaşamda da doğrudan hâkimiyet biçimi arayan sermayedir (bu, biyoiktidarın uyguladığı hâkimiyete benzer). Post-Fordist sermaye için, Lazzarato'nun kendi yorumunu katarak "özne haline gelmek" sloganını türetmiş olmasının nedeni budur (Lazzarato, 1996). Ancak bu, bir zamanlar postmodernite denilen şeyin, yaygınlaşan öznelliklerini eleştirmeksizin kutlama değildir. Gerçek emek pratikleri göz önüne alındığında, haline geldiğiniz özneler, çağdaş kapitalist yeniden üretimin ihtiyaçlarıyla bağdaşmalıdır. Bu, bilişsel kapitalizmin pedagojik zorunluluğudur. Sözel ve iletişimsel öğeler oldukça iç içedir; bilişsel kapitalizmin üretim pratiklerinin daha esnek olması için gerekli olan toplumsal işbirliğinin kapasitesinin genişlemesine olanak sağlarlar.

Ancak burada, popüler kültürün sosyal ağlarındaki maddi olmayan emek pratiklerini sabit bir çizgide tutamayız. Aksine, tıpkı Foucaultcu direnç gibi, emeğin daima her şeyden önce geldiği Otonomcu görüşü hatırlamalıyız. Sosyal ağlar bağlamında bile, kültürel pratiklerin Napster gibi ilk P2P dosya paylaşımdaki kökenini hatırlamalıyız. Potansiyel arayüz çeşitlerini popüler kültürle kökten değiştirme sürecinde, böylesi yerinden yönetimli, sanal toplumsal işbirliği pratiklerinin yayılmasına olanak sağlayan şey maddi olmayan emek tekniğidir. Yine de bu, bir çeşit tüketici hâkimiyetinin geliştiği anlamına gelmez. Aslında maddi olmayan emek tezinin gösterdiği şeylerden biri, gidişatla birlikte daha yüksek seviyede ve yoğunlukta bir karşıtlık yaratıldığıdır; zorla kapatılan Napster'ın ve ondan sonra gelen torrent gibi yeni ve görünürde kontrol edilemez P2P uygulama biçimlerinin de pratikte doğruladığı bir şeydir. Lazzarato, işyerlerindeki bu temel ikilemden söz eder. Sermaye, "yeni nitelikteki emeği ve örgütlenmenin beraberinde getirdiği gücü (kapitalist için hayati bir gereklilikle) 'yeniden bölüştürmemek' zorunda bırakılır" (Lazzarato, 1996).

İnternetin dinamik yerinden yönetimli yapısı içinde bu tükenişi görebiliriz; ortak protokole sahip bilgisayarlardaki ademi merkeziyetçi ağ, hiyerarşik bir arabulucu olmadan doğrudan iletişim kurabilir. Bu sadece, televizyondan tamamen farklı bir medya alanı değil, esasen maddi olmayan emek tarafından hayata geçirilen bir şeydir. Kısaca, televizyon bağımlısı miskin tiplerin statik dünyasından, sürekli güncelleme yapan, Tweet atan ya da yer bildirimi yapan sosyal ağ ve blog kullanıcılarının dinamik dünyasına geçiş yaptık. Bu durum sermayenin de dikkatini çekti ve paha biçilen şeylerde de bir geçiş yaşandı. Televizyon döneminde, izleyici metası soyutlanmış ve hareketsiz canlılardı, sadece her hafta izledikleri televizyon programlarıyla birleşen bireyler yığınıydı. Bunun örgütsel biçimi de daha statikti: sonu olmayan bir eksen kümesinde izleyicileri kapsayan merkezi bir ağ. İnternetle ve özellikle sosyal ağlarla birlikte, ademi merkeziyetçi ağları kuran ve yöneten dinamik maddi olmayan emek ortaya çıktı. Kısaca, insanların kurduğu ve katıldığı, yeni izleyici metasından değil maddi olmayan emek 2.0'dan oluşan ağlar, bağlantılardır.

Dolayısıyla gereken şey, bu üretici maddi olmayan emeği denetim altına alma, ele geçirme ve dönüştürme aracıdır. Yani ihtiyaç, Facebook gibi sosyal ağ sitelerinin düzenli olarak güncelleme yapan kullanıcılarının maddi olmayan emeği sonucunda şekil almaya başlan bir tertibattır. Bu ele geçirme yöntemini kavramsallaştırmanın bir yolu, Facebook'un sosyallik dolaşımını bireyselleştirilmiş dijital arşiv (ya da daha ziyade "benliğin dijital arşivi" diye adlandırdığımız şeyin) üretimiyle etkin bir şekilde nasıl teşvik ettiğini incelemekten geçer.

Benliğin, Hislerin ve Kârın Dijital Arşivi

Facebook için, kullanıcı tarafından oluşturulan bireyselleştirilmiş arşivler, artı değer ve mübadelenin kârlı can damarlarıdır. Aslında Facebook'un görünürde durmadan artan piyasa değeri, tamamen kullanıcıların maddi olmayan ve hissi emeklerini sisteme yükleme gönüllülüğüne dayanır. Bu "benliğin dijital arşivleri"nin yeniden üretimi, durmadan tekrarlanan bir süreçtir. Kullanıcılar için bu, öznelliklerin

dolaşımı ve üretimiyle ilgilidir; Facebook içinse politik ekonomik zorunluluktur. Bu, bilişsel kapitalizmin kalbindeki heyecanın esas noktasıdır. Ancak, dijital arşivin sosyal ağlar için nasıl kâr getirdiği konusunda daha derine inmeden önce, mutlaka onun tekno-sosyalliğine bakmalıyız. Eşi benzeri görülmemiş boyutların ve hızın açık bir şekilde yönlendirdiği gerçeğini düşündüğümüzde arşivin sosyal boyutu ontolojiktir. Bu tekno-sosyal âlemden öğrendiğimiz şey öznellik, iletişim ve beden karşısında daha değişken bir varoluş anlayışıdır. Profilimizi güncellemek ve içerik yüklemek için "seçtiğimiz" yol bizi, bedenimizi düzenleyen, zamansal ve mekânsal sınırları kaldıran bir veri akışına bağlar. Zaman ve mekân yoluyla uyuşuk fiziksel hareketlere ve mekâna aşırı biçimde tabi olan gerçek bedenlerimiz Newtoncu-uyumlu kalırken, kendimizi iletişimsel ve duygusal kapasitemizin anlık ve küresel erişim kazandığı tamamen farklı bir varoluşsal âlemde buluyoruz. *Yerbilmezlik* [(non)locality], adını verdiğimiz bu durum, sözde sanal ve gerçek arasındaki eski ayrımlarla yeteri kadar tariflenemez; bu durum, sosyal ağların varoluşsal gücü ve gündelik yaşama nüfuzudur.

Yerbilmez (mekâna bağımlı olmayan) bedenin yeni ontolojisi, anlaşılabilirliğin yeni formlarını beraberinde getirir. Nitekim daha önce Butler'a atıfta bulunmuştuk. Biz bilhassa, Facebook'un haber akışının yarattığı dijital kamu alanında güçsüz kalan "anlaşılabilirliğin" epistemolojik boyutuyla ilgileniyoruz. Foucault'ya göre arşivin esas üstünlüğünün epistemolojik yapısı olduğunu anımsadığımızda "benliğin dijital arşivi" için daha ileri kavramsal derinlik ve nüans getirebiliriz. Ancak Facebook örneğinde anlaşılabilirlik, sosyalliğin hizmetindedir. Foucault'nun arşiv terimini daha sonraki kullanışında bu da tekrarlanır; bu sefer daha sosyolojiktir ve asimetrik güç ilişkileriyle bölünmüştür. Buna rağmen anlaşılabilirlik, öznellikleri okunaklı hale getiren ve öyle kalmasını sağlayan araçtır. Kullanıcıların haber akışlarını titizlikle "okudukları" ve öznelliklerinin robot resmini özene bezene oluşturdukları bu süreç, kesinlikle rasyonel bir süreç olmaktan uzaktır. Aslında, sosyal boyutunun öncelikli olması yönünden son derece duygusal bir dinamiktir, böylece maddi olmayan emek 2.0'dan oluşan kapitalist birikimi yönlendirebilir. Bu

duygusal ontoloji, Ann Cvetkovich'in "duygu arşivi" ile daha ayrıntılı açıklanabilir; sözü geçen terim "hem metinlerin kendisinin, hem de etrafı üretim ve alımla çevrelenmiş *pratiklerin* (vurgu eklendi) şifrelendiği his ve duygu havuzu olan kültürel metinlerin keşfine" dayanır (2003, s. 7). Cvetkovich bunu, duygusal sosyalliğin, şüpheli görülen nesnelerin öznelleştirilme mekanizması olarak nasıl işlediğini incelemek için kullanır. Özellikle, kamu kültürünün ucube gözüyle bakılan farklı öğelerini bir araya getirir, bunu yaparken hem sözlü tarihlerini, icraatlarını ve yazınını hem de New York, Brooklyn'deki "Lezbiyen Tarihi Arşivleri" ve San Francisco'daki Gay ve Lezbiyen Tarih Topluluğu gibi kendine has LGBT arşivlerini dahil eder. Cvetkovich'in çalışmasındaki özgünlük sadece önemli belge incelemeleriyle çalışmasında değil ama daha ziyade "hayat tecrübelerini" yakalamaya (böylece lezbiyen halk kültürünün üretimini de sağlayarak) kalkışmasında yatıyor. Bu "tecrübeler" ya da pratiklerin tohumları, arşivin maddesel boşluklarında atılmıştır; "duygu arşivi"-ni, duygulanımsal sosyalliğin kalıntılarıyla, aslında bu "ucube halkı" bir araya getirmeye yardımcı olan bir "yaşam tarzı" ile doldurmuştur. Dolayısıyla, özellikle kullanıcıların haber akışı içeriğini oluşturduğu Facebook gibi bir alanda, duygusal sosyalliğin nasıl kuramsallaştırılacağını daha iyi anlamamız için "duygu arşivi"nin üzerinde duruyoruz. Ancak dikkatimizi (tekno)sosyal ağların uyum içinde olduğu bu iletişimsel pratiklere, yani sosyal ağların merkez dinamiği olarak varsaydığımız duygusal pratiklere çeviriyoruz. Haber akışında halka açık olarak dolaşan, kullanıcı tarafından oluşturulan dijital benlik arşivi sürekli dolaşım ve bu hayat tecrübelerinin arşivlenmesi sayesinde kendi yeniden üretimiyle hem uyum içinde oluyor hem de ona takviye sağlıyor.

Duygulanımı nasıl kavramsallaştırdığımızı netleştirmek önemlidir. Kısaca, Sarah Ahmed duygulanımın özne ve sosyal arasında gelişen yeni bir mücadele alanı oluşturduğunu ileri sürer. Böylece bir yandan da bireyi diğer bedenlere bağlayarak bedenlerin içinde oluşturulmuş olanı bulan ve onu dışarı çıkartan bir şeydir (2004). Bu yüzden, aynı zamanda duygulanımın, bedenleri "harekete geçmeye" iten bir ilişki süreci olduğunu ileri sürüyoruz. Fakat daha önemlisi, duygula-

nım "ifadenin ötesinde" bedenin dışında bir alanda üretilir. Burada, Ahmed "duyguların, etkilediği bedenlerin dış yüzeyini nasıl şekillendirdiği" hakkında önemli mevzulara vurgu yapar (2004, s. 4). Bu yabancılaştırma işlemi, "bireyleri topluluklarla ya da bedensel alanları sosyal alanlarla işbirliğine sokan" düzensiz yapı tarafından nasıl "etkilendiğimiz" ile ilişkilidir ve en azından sosyal ağ kurma alanlarında oluşan sosyal pratiklerle kısmen tutarlıdır. Cvetkovich'e göre o kültürü arşivlere kaydeden şey, bu pratiklerin birikimidir. Bu tarz bakış açısı "benliğin dijital arşivi" ile ne demek istediğimizi açıklığa kavuşturur. Bu arşiv öncelikle iletişimsel ve duygulanımsal bir pratiktir; toplulaştırılmış haber akışını ve bireyselleştirilmiş Facebook profilinin (yeniden) üretimini sağlayan, bu kültürel pratiklerin kaydının ta kendisidir. Böylece bu arşivi, Lazzarato'nun biyopolitik pratikler diyebileceği şeylerin bir bileşimi olarak, üretken görürüz. Burada gerilimin merkez noktasını hatırlayalım: Varoluşun sürekli hale geldiği çok sayıda öznelliğimiz ve bunun yanında maddi olmayan emeği bu kadar iyi öğrendiğimiz yerdir.

Benliğin dijital arşivi, yeni sosyal ve ekonomik ilişki biçimlerinin paradigmatiğidir. Bu, sadece okunma özelliğine sahip, önemli obje ya da belgeleri gruplayarak kategorize eden ve ayrı ayrı yerleştiren modern klasik arşivden tamamen farklıdır. Yani klasik arşiv sadece gelişigüzel alınmış, depolanmış statik bilgi havuzlarıdır. Sosyal ağlardaki benliğin dijital arşivi ise kullanıcı tarafından oluşturulur ve yönetilir. Depolanan enformasyon her zaman (aktif akışın parçası olmayı sonlandırdığında bile) işlemdedir; hem profilin telafisi mümkün hem de sosyal ağın bir ucundan diğer ucuna kümelenmiş olarak kalır. Benliğin dijital arşivi, kalıcı biçimde güncellenenlerin içinde, *her zaman her şeyin ortasındadır*, sosyalden artı değere dönüşümde bağlantı yeridir.

Bu "devamlı güncelleme, sürekli aktarımın yeni paradigmasının doğrudan sonucudur" ve arşivin evrimini karakterize etme çabasıyla uyumludur. Yani "gelecekteki anıların abidesi değil, olası alışkanlıkların belgesidir" (Laermans ve Gielen, 2007). Deleuze, disiplin toplumundaki geniş yapısal düzeneklerin beden vasıtasıyla nasıl işletil-

diğini (mahkum, çocuk ya da deli gibi bedenler) gösteriyorken, onun modüler düşüncesini yansıtan, daha bireyselleştirilmiş bir arşiv için bu mantık hâlâ geçerli olabilir. Ancak biz yılandan ziyade, farklı bir çeşit siborg* ya da daha da iyisi transdüktif** bir bedene sahibiz; çünkü insan ve teknoloji, enformasyon akışı/arşivinde gittikçe daha çok birbirine karışıyor.

Sonuç

Facebook gibi sosyal ağların temelini oluşturan yeni toplumsal ve iletişimsel pratiklerin maddi olmayan emek 2.0'ın ayırt edici özellikleri olduğunu ileri sürdük. Dolayısıyla her ikisi de bilişsel kapitalizmin ayrılmaz parçasıdır. Kısaca genci yetişkini, çocuğu yaşlısı, kapitalist ilişkilerin sürekli büyümesi ve dönüşümü için gerekli teknikleri ve pratikleri öğreniyorlar. Ancak hepsi bu kadar mı? Maddi olmayan emek 2.0'ı öğrenmenin tek amacı bu mu?

Bu son sorular, on yıldan uzun süredir şiddetle devam eden daha mühim bir tartışmayla yankılanıyor. Ortaya atılan çok fazla görüş var ancak iki temel yaklaşım Jodi Dean ile Hardt ve Negri tarafından savunuluyor. *İmparatorluk* (Empire) da, Çokluk (Multitude) da yeni devrimci politika umuduyla doluydu. Gel gör ki, Dean toplumun geniş kapsamı içinde, "iletişimsel kapitalizm" diye adlandırdığı şeye dair politik beklentiler konusunda daha az iyimser. Aslında Dean'in modeli Hardt ve Negri'ninkini temel alıyor olmasına rağmen kapitalist üretimin kilit unsuru olan iletişimin daha yıpratıcı etkisini görme konusunda farklıdır. Ona göre, iletişimsel kapitalizm, içeriğin üretimi ve dolaşımından kazanç sağlayan tüzel varlık için artı değer üretimine daima katılarak "demokrasiyi baltalar". Kısaca, kapitalist piyasa ilişkilerinin genişlemesi, içeriği üzerinden mesajların mübadele değeri ya da kullanım değerine paha biçen ağ tabanlı iletişimsel pratiklere dayanır:

> Mesaj basitçe, dolaşımda olan veri akışının bir parçası [haline gelir]. Mesajın ne içerdiğinin bir önemi yoktur. Kimin yolladığı önemsiz-

* (Bilim kurguda) bir kısmı makine bir kısmı canlı olan yapı, kısmen makine kısmen insan olan varlık (ç.n.).

**Bir formdan diğerine dönüşebilen (ç.n.).

> dir. Kime yollandığı önemsizdir. Cevaplanması gerekliliği önemsizdir. Burada önemli olan tek şey havuzdaki artıştır, dolaşımdır (Dean, 2004, s. 275).

Facebook'un kullanıcı tarafından oluşturulmuş haber akışı içeriği, örneğin, bu "dolaşımdaki veri akışı"nın paradigmatiğidir. Değişim sürecinin dijital ontolojisini içerdiğinden ötürü biz onu benliğin dijital arşivinin bir parçası olarak varsayıyoruz. Ancak Dean'i izleyerek, aynı zamanda onu, komünikasyonun "üretici güç" olmasının bariz bir kanıtı olarak görüyoruz. Doğruluğunu ispatlamak için Facebook'un Hizmet Kullanım Şartları'ndan başka bir şeye bakmaya gerek yok:

> Dolayısıyla, Facebook'un (belli bir yere kadar, sizinle ilgili) herhangi bir kullanıcı içeriğini feshedilemez, kalıcı, özel olmayan, devredilebilir, tamamı ödenmiş (alt lisans hakkına sahip) dünya çapında kullanma, kopyalama, yayınlama, akış, depolama, alıkoyma, kamusal olarak icra etme ya da sergileme, iletme, tarama, yeniden biçimlendirme, değiştirme, düzenleme, şekillendirme, farklı dile çevirme, alıntı yapma, uyarlama, türetilmiş çalışmalar yaratma ve dağıtma iznini onaylıyorsunuz.

Bunlar, iletişimsel kapitalizme geniş bir işlevsel bölge sağlayan, sözleşmeye bağlanmış ağır zincirlerdir. Maddi olmayan emek 2.0 için de, kapitalist sömürünün iletişimsel ve duygusal kapasitesini genişletenlerin bütünlüğünü zorunlu kılan katı koşullar koydukları da şüphe götürmez. Ancak daha fazlası var. Maddi olmayan emeğin temelinde, Lazzarato'nun belirttiği gibi, onun özgürleştirici potansiyeli vardır, sermaye tarafından yaratılmayan ama el konulan yaratıcı ve duygulanımsal dinamik. Böylece Lazzarato (2000) tarafından yapılan temel kavramsal manevraya geri dönerek bitirebiliriz: Foucaultcu biyoiktidar kavramını biyopolitik üretimden ayırarak açmalıyız. Eğer burada politik potansiyel varsa biyopolitik üretimle anılan maddi olmayan emek yaklaşımıyla gösterilecektir. Bu noktada, maddi olmayan emeğin Foucault ve otonomi arasındaki temel kavramsal yakınlığına dönüyoruz, yani *direnç daima her şeyden önce gelir*. Kısaca, maddi olmayan pratiklerimizin kolektif boyutu Facebook'un hizmet kullanım şartlarında (HKŞ) belirtilen tahakküm ilişkilerine ne indirgenir

ne de onunla belirlenir. Lazzarato'nun (2000) da ifade ettiği gibi "Biyoiktidar daima kendinden farklı bir şeyden doğar", maddi olmayan emek 2.0 da öyledir, en azından kolayca artı değere dönüştürülebilir biçimdedir.

O zaman bir dipnot; 2010 sonları, 2011 başları Kuzey Afrika ve Orta Doğu bir uçtan bir uca hiç beklenmedik toplumsal ve siyasi hareketler gördü; sosyal medyanın kullanım şekli açısından benzeri görülmemişti. Bu da sosyal medyanın, isyanın yerel (olmayan) boyutu dediğimiz şeyi nasıl etkilediğini gösteriyor. Yani, hem yerel örgütlenme hem de küresel anlamda örgütlenmenin, mücadelenin dolaşımı ve ona olan desteği genişletmek için nasıl harekete geçtiğini gösteriyor. Mısır'da yerel gençlik tarafından "el Face" olarak adlandırılan Facebook, muazzam derecede popüler hale geldi, 2010 Temmuz'da 3.5 milyon kullanıcısı vardı ve 2011 Şubatı'nda aniden 5 milyondan fazla kullanıcıya yükseldi (Coffe Today, 2011). Bunun yanında, demokratik kamusal alanı şiddetli biçimde budanmış bir ülkede Facebook erişimi dahil olmayı, tartışmayı ve katılımı kolaylaştırdı. Mısırlı genç bir kadının da belirttiği gibi "Facebook'ta yer almak ne büyük rahatlık. Kendi düşüncelerimi yayınlayabildiğim bir yer olduğunu bilmek beni oldukça özgür hissettiriyor" (Herrera, 2011).

Haziran 2010'da genç bir adam, uyuşturucu baskınından ele geçirilen malların polis tarafından paylaşıldığını gösteren fotoğrafları yükleyerek bir yolsuzluğu açığa çıkardı; bundan kısa bir süre sonra, aynı Kahire polisleri tarafından gözler önünde ölümüne dövüldü. Günler içinde, adalet getirmesi umuduyla "Hepimiz Halid Said'iz" diye bir Facebook sayfası açıldı. Sonunda, sayfa yöneticileri Tahrir Meydanı'ndaki 25 Ocak 2010 protestosu seferberliğine yardım için "Öfke Günü" kampanya sayfası açtı; kampanya Mübarek rejimi düşene kadar devam etti.

Açıklayıcı olması açısından, Facebook'un bu devrime *yol açtığını* iddia etmiyoruz. Ancak kesin olan şey sosyal medyanın harekete geçtiğidir; ilk olarak polis ve hükümetin kötü muamelesine dair endişeleri dile getirmek için, daha sonra çevrimiçi bir topluluk kurmak

ve son olarak da daha geniş politik hareket ve protestoyu hareketlendirmek için. Fakat isyan sırasında Facebook'un hizmet kullanım şartlarının Mısır'daki kilit örgütçüleri ifşa ettiği gibi yaygın bir eleştiri vardı. Gerçekten de Tahrir protestoları başladıktan kısa bir süre sonra Halid Said sitesinin yöneticisi Wael Ghonim'in kimliği tespit edildi ve Mısır polisi tarafından tutuklandı. Facebook, takma isim kullanımına bilinçli olarak izin vermeyerek Ghonim gibi örgütçüleri otoriteler için kolay hedef haline getiriyor. Harvard'ın, Berkman İnternet ve Toplum Merkezi'nde kıdemli bir araştırmacı olan Ethan Zuckerman'ın sözleriyle, "Facebook'un bir devrim platformu haline geldiği düşüncesi son derece ikircikli gibi gözüküyor. Ve son derece ikircikli olması da mantıklı" (aktaran Watson, 2011). Bu duygu çelişmesi, değeri 83 milyar dolar olan bir özel işletmeye şüphesiz uygun düşüyor.

Yine de Ghonim, Devrim 2.0 ve Facebook'un olumlu rolü üzerine olan görüşlerinde samimi. Röportajlarında tekrar tekrar Mark Zuckerberg'i övüyor ve diyor ki "ona gerçekten teşekkür etmek (istiyorum). Bu devrim çevrimiçi başladı, bu devrim Facebook'ta başladı" (All Facebook, 2011). Ghonim'e göre çok açık ki "maddi olmayan emek 2.0'ı öğrenme"dikçe bir devrim olamayacak:

> Bizim devrimimiz Wikipedia gibi, tamam mı? İçeriğine herkes katkı sağlıyor, (ama) içeriğe katkı sağlayan insanların isimlerini bilmiyorsun. Olan şey tam da bu. Mısır'daki Devrim 2.0 da tam olarak aynısı. Her bir kişi küçük parçalar, ufak tefek şeyler katıyor. Biz devrimin büyük resmini çizdik ve bu resimde kimse kahraman değil (60 Minutes, 2011).

Sırf, Ghonim aynı zamanda Google'ın Ortadoğu ve Afrika Bölgesi Pazarlama Müdürü diye bu yorumları reddetmek kabalık olurdu. Bu politik zaferin sosyal medyanın bilişsel kapitalizmi genişletici ve yeniden üretici temel rolünü gölgede bıraktığını ileri sürmek aynı derecede bir hata olurdu. Ancak açık olan şey, sosyal medyanın yenilikçi kullanımının politik hareketin yeni biçimlerini yaratabileceğidir. Mısır'da, Tunus'ta, Libya'da ve yakın herhangi bir yerde bazıları bu dersi iyi öğrendi. Sorulması gereken şey şudur: Diğerleri "biyoiktidarın biyopolitiğe, 'yönetim sanatının' yaşamın yeni formlarının üretimi ve

yönetimine" nasıl dönüştürüleceğini ne derece öğrenebilir (Lazzarato, 1996)?

Kaynakça

60 Minutes. (2011). Wael Ghonim and Egypt's new age revolution. *CBS News Online*. Erişim adresi: http://www.youtube.com/watch?v=LxJK6SxGCAw

Ahmed, S. (2004). *Cultural Politics of Emotion*. New York: Routledge.

Alexa. (2011). Top sites. Erişim tarihi 15 Ocak 2011. Erişim adresi: http://www.alexa.com

All Facebook. (2011). Google's Wael Ghonim thanks Facebook for revolution. Erişim adresi: http://www.allfacebook.com/googles-wael-ghonim-thanks-facebook-for-revolution-2011—02.

Boyd, D. (2006). Identity production in a networked culture: Why youth heart MySpace. *American Association for the Advancement of Science*. Erişim adresi: http://www.danah.org/pap ers/AAAS2006.html

Bratich, J. (2005). Amassing the multitude: Revisiting early audience studies. *Communication Theory*, 15(3), ss. 242–265.

Butler, J. (2009). Performativity, precarity and performativity. *AIBR. Revista de Antropología Iberoamericana*, 4(3), ss. i-xiii.

Coffee Today. (2010). Facebook has seen its greatest number of users in Egypt. Erişim adresi: http://www.coffetoday.com/facebook-has-seen-its-greatest-number-of-users-in-egypt/9010790/

Coté, M. (2003). The Italian Foucault: Subjectivity, valorization, autonomia. *Politics and Culture*, 3. Erişim adresi http://aspen.conncoll.edu/politicsandculture/page.cfm?-key=259

Coté, M. (2005). The soft revolution: An emerging dispositif of creative resistance. Paper pre- sented at *L'Échiquier du Présent: Généalogies de la Biopolitique*, Université de Montréal. Erişim adresi: http://wwwradicalempiricism.org/biotextes/textes/cote.pdf

Cote, M. & Pybus, J. (2007). Learning to inmaterial labour 2.0: MySpace and social networks. *Ephemera*, 7(1), ss. 88–106.

Cvetkovich, A. (2003). *An Archive of Feelings: Trauma, Sexuality, and Lesbian Public Cultures*. Durham, NC: Duke University Press.

Dean, J. (2004). The networked empire: Communicative capitalism and the hope for politics. Dean, J. ve Passavant, P. (Ed.), *Empire's New Clothes* (ss. 265–88). New York: Routledge.

Deleuze, G. (1995). Postscript on Society of Control. *Negotiations*: 1972–1990. New York: Columbia University Press.

Deuze, M. (2006). *Media Work*, London: Polity.

Digibuzz Blog. (2010). Facebook: Facts and figures for 2010. Erişim adresi: http://www.digitalbuzzblog.com/facebook-statistics-facts-figures-for-2010

Dowling, E. (2007). Producing the dining experience—Measure, subjective and the affective worker. *Ephemera: Journal of Theory and Politics in Organisation,* 7(1), ss. 117–132.

Dyer-Witheford, N. (1999). *C–Marx: Cycles and Circuits of Struggle in High-Technology Capitalism*. Urbana: University of Illinois Press.

Facebook. (2011). Statistics. Erişim tarihi 15 Ocak 2011, Erişim adresi: http://www.facebook.com/press/info.php?statistics

Foucault, M. (2001). Les mailles du pouvoir. *Dits et Ecrits 2*, Paris: Gallimard, ss. 1001–1020.

Gregg, M. ve Seigworth, G. (2010). *The Affect Theory Reader*. Durham, NC: Duke University Press.

Hardt, M. ve Negri, A. (2000). *Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hardt, M. ve Negri, A. (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. London: Penguin.

Herrera, L. (2011). Egypt's revolution 2.0: The Facebook factor. *Jaddaliyya.* Erişim adresi: http://www.jadaliyya.com/pages/index/612/egypts-revolution-2.0_the-facebook-factor

Jhally, S. (1982). Probing the blindspot: The audience commodity. *Canadian Journal of Political and Social Theory*, 6(1–2), ss. 204–210.

Laermans R. & Gielen P. (2007). The archive of the digital an-archive. *Image [&] Narrative.*17. Erişim adresi: http://www.imageandnarrative.be/inarchive/digital_archive/laermans_giel en.htm

Lazzarato, M. (1996). Immaterial Labour. *Generation Online.* Erişim adresi: http://www.- generation-online.org/c/fcimmateriallabour3.htm

Lazzarato, M. (2000). From biopower to biopolitics. *Generation Online.* Erişim adresi: http://www.generation-online.org/c/fcbiopolitics.htm

Lazzarato, M. (2001). Towards an inquiry into immaterial labour. *Makeworlds, 1.* Erişim adresi: http://makeworlds.org/node/141

Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide.* New York: New York University Press.

Livant, B. (1979). The audience commodity: On the "blindspot" debate. *Canadian Journal of Political and Social Theory*, 3(1), ss. 91–106.

Livant, B. (1982). Working at watching: A reply to Sut Jhally, *Canadian Journal of Political and Social Theory,* 6(1–2), ss. 211–215.

Marx, K. (1973). *Grundrisse*. London: Penguin.

Marx, K. (1990). *Capital Volume 1*. London: Penguin.

Massumi, B. (2002). M. Zournazi (ed.), Navigating movements: A conversation with Brian Massumi, *Hope: New Philosophies for Change*. New York: Routledge.

Murdock, G. (1978). Blindspots about Western Marxism: A reply to Dallas Smythe. *Canadian Journal of Political and Social Theory,* 2(2), ss. 109–119.

Negri, A. (1999). Value and affect. *Boundary, 2*, 26(2), ss. 77–88.

O'Reilly, T. (2005). What is web 2.0? Erişim adresi: http://oreilly.com/web2/archive/what-is-web-20.htrnl

Phillips, S. (2007). A brief history of Facebook. *The Guardian*, 25(7). Erişim adresi: http://www.guardian.co.uk/technology/2007/jul/25/media.newmedia

Smythe, D. (1977). Communications: Blindspot of Western Marxism. *Canadian Journal of Political and Social Theory*, 1, ss. 1–27.

Smythe, D. (1978). Rejoinder to Graham Murdock. *Canadian Journal of Political and Social Theory,* 2(2), ss. 120–127.

Smythe, D. (1981). *Dependency Road: Communications, Capitalism, Consciousness, and Canada*. Norwood: Ablex.

Sunden, J. (2002). In Fornas et al. (Ed.), Cyberbodies, writing gender in digital self-presentations. *Digital Borderlands: Cultural Studies of Identity and Interactivity on the Internet,* ss. 79–111. New York: Peter Lang.

Sunden, J. (2009). Transformations in screen culture. *Screen Culture: JM K Seminar Series*. Erişim adresi: http://www.youtube.com/watch?v=UAMDJCmCUKk

TechCrunch. (2011). Facebook users upload a record 750 million photos over New Years. Erişim adresi: http://techcrunch.com/2011/01/03/facebook-users-uploaded-a-record-750-million-photos-over-new-years

TechCrunch. (2011a). Facebook now worth more than Yahoo and ebay. *TechCrunch*. Erişim adresi: http://techcrunch.com/2011/01/03/facebook-yahoo-ebay

Terranova, T. (2004). *Network Culture: Politics for the Information Age*. London: Pluto.

Virno, P. & Hardt, M. (ed.). (1996). *Radical Thought in Italy: A Potential Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Virtanen, A. & Vähämäki, J. (2005). The structure of change: An introduction, *Ephemera*, 5(X). Erişim adresi: www.ephemeraweb.org

Watson, T. (2011). Facebook, Egypt and the social network. *My Dirty Life and Times*. Erişim adresi: http://tomwatson.typepad.com/tom_watson/2011/02/facebook-egypt-and-the-social- network.html

We Are All Khaled Said. (2011). Erişim adresi: http://www.facebook.com/elshaheeed.co.uk#!/els haheeed.co.uk?sk=info

Willis, P. E. (1977). *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Farnborough: Saxon House.

Wright, S. (2002). *Storming Heaven. Class Composition and Struggle in Italian Auto-*

nomous Marxism. London: Pluto.

Wright, S. (2005). Reality check: Are we living in an immaterial world? *Mute Magazine*, 2(1). Erişim adresi: http://www.metamute.org/en/node/5594

Bilişsel Kapitalizmin Pedagojisi:

Eleştirel Öznenin Sorgulanması[1,*]

Emma Dowling

Çeviri: Güler Yavuz

> Fakat geleceği inşa etmek ve tüm zamanlar için her şeyi hesaplamak değil, tamamen açık bir şekilde şimdiki zamanda neyi başardığımız meselemiz olmalıdır: Ben, hem sonuçlarının neye varacağına dair hem de iktidar ile bir çatışma gerçekleşmesine dair korku duymadan acımasızca bütün olanları eleştirmeyi tercih ederim.[2]

Tarihsel olarak, üniversiteler hem iktidarın hem de ayrıcalığın yeniden üretilmesi için merkezler olmasının yanı sıra, bu iktidar ilişkilerinin dönüşümü ve tartışılması için bir merkez ve kanal olmuştur; her iki durumda da, her ne kadar farklı şekillerde veya farklı bakış açılarında da olsa, eleştirel bilim esas olmuştur. Bugün, üniversite, bilişsel kapitalizmin değersiz emekçileri için bir eğitim zemini olarak görüldüğünde, duvarları içerisinde eleştirel bilim öğretimi için yeni zorluklar sunar. Bir taraftan araçsallaştırılmış derslikler, baskı altındaki

---

[1] Bu bölümde ele aldığım sorular üzerindeki kışkırtmaları, söyleşileri ve sezgileri için Estelle du Boulay, Janna Graham, Nic Beuret, Elise Thorburn, Denise Ferreira da Silva ve Michal Osterweil'e teşekkür ederim.

[*] Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Tahir Emre Kalaycı'ya teşekkür ederiz (ed. n.).

[2] Marx'tan Arnold Ruge'ye mektuplar, Deutsch-Französische Jahrbücher, Eylül 1843; John Hutnyk'a çok teşekkürler.

öğrenciler için bilişsel, duygusal ve finansal yatırımlarının karşılığını, örneğin emek piyasasında bir mübadele değerine sahip ve böylece "istihdam edilebilirliklerini"[3] güçlendirebilecek bir diploma derecesini güvence altına almak için edinmeleri gereken notlar için eleştiri ve mücadele risk faktörlerini oluşturuyor görünür. Diğer taraftan ise bilişsel emek, eleştirel düşünme için bir kapasite gerektirir. Ancak bu ne çeşit bir eleştirelliktir? Hangi çeşit bir "eleştirel özne" bilişsel kapitalizmin emek öznesidir? Raunig'e göre (2008): "Eğer bugün post-Fordist bilişsel kapitalizmde, kolektif ve militan bir entelektüellik, bir Genel Zekâ pozisyonu üzerine müzakere ediyorsak, bu çeşitli eleştiri türleri için yeni bir arayış içinde olduğumuz anlamına gelmektedir". Elbette çağdaş üniversite, bu müzakerenin gerçekleştiği çeşitli alanlardan birisidir. Krizin ardından, kamusal olarak finanse edilen eğitimin parçalanması için planlar yapan "felaket kapitalizmine" (Klein, 2008) karşı mevcut direnç, hem müzakerenin, hem de mücadelenin bir parçasıdır. Benim bu bölümdeki katkım İngiltere'deki bir üniversitede bulunan işletme bölümündeki deneyimlerimi yansıtmaktır.[4] Burada ilişkili iki soruya ilgi duyuyorum: Neoliberal üniversitelerde öğrenciler hangi şekillerde yollarını bulabilirler ve öz-değerlenmenin [self-valorisation] veya Spivak'ın (2007) "arzuların baskıcı olmayan bir yolla yeniden düzenlenmesi" olarak isimlendirdiği özgürleştirici pedagojik uygulamalara ilişkin olasılıklar nelerdir?

Eleştirellik öğrencilerin, eğitmenlerin ve araştırmacıların üniversitede ne yaptıklarına ilişkin yaygın anlayışın merkezinde kalmayı sürdürmektedir. Bu, yükseköğretime ilişkin sayısız AB siyaset belgesine de, mezunlardan sadece yaratıcılık, yenilikçilik ve girişimcilik yetenekleri değil, aynı zamanda "yargı oluşturma", "karmaşıklıkla başa çıkma" ve "eleştirel analiz" yeteneği talep edecek şekilde yansımıştır.[5]

---

[3] AB Komisyonu tarafından "işgücü piyasasında hareket edebilmek ve istihdamı sağlamak, ilk istihdam yeteneği kazanmak" şeklinde tanımlanmıştır. Erişim adresi [http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/actionlines/employability.htm].
Bu istihdam edilebilirliğin (örneğin, bir istihdam olabilme kapasitesi) belirlenmesi güncel mezun istihdamının istatistiksel rakamlarına ve yükselen kapasitenin ölçümü olarak birlikte alınan yükseköğretim politikalarında iş ve endüstri katılımına dayanmaktadır.

[4] Ayrıca bkz. Harney (2009).

[5] Örnek olarak, "The framework of qualifications for the European Higher Education Area",

Nick Dyer-Witheford bugünün üniversitelerinin post-Fordist emek gücünün "özgür düşünme ve eleştirel analiz pahasına beceri ve yeterliliği vurgulayan, artan bir şekilde teknik ve mesleki bilgiye yönelik müfredat aracılığıyla yeni enformasyon ekonomisi için sınıflandıran ve toplumsallaştıran" merkezler olduğunu ifade etmiştir (2005, s. 76).

Bu analize katılmakla beraber, bu gözlemlerin geliştirilmesi gerektiğini belirtmek istiyorum. Neoliberal üniversiteler, özgür düşünmeyi ve eleştirel analizi mutlaka ortadan kaldırma ihtiyacı duymaz. Yukarıda da vurgulandığı gibi, eleştirel analiz, eğitim politikalarının anahtar bir bileşeni olmaya devam etmektedir. Sonuç olarak, açıkça ayırt edilmeye gerek duyulan durum, bu belirli pedagojik bağlamda bir entelektüel uygulama olarak eleştirelliğin ve eleştirinin ne anlama geldiğini biçimlendiren eleştirel analizin nasıl da açık seçik olarak teknik ve mesleki bir beceri olarak ifade edilen bir duruma geldiğidir. Eleştirelliğin geçersiz kılınmasından öte, benim deneyimim, eleştiri ve eleştirel analizin, bir bakıma neoliberal üniversitelerin kurumsal bağlamı ve meta biçiminin dayatmasıyla yönetilen iktidar ilişkilerinin matrisi içerisinde onlara anlam verecek bir şekilde "yeniden kodlanması" [overcode] (Deleuze ve Guattari, 1987) durumunda ne olacağıdır. Üniversitelerin gerçek boyunduruğu, meta üretiminin (ve emek süreçlerinin), çifte açmaz içerisinde yer alan ilişkili iki uğrağına yol açar. İlk olarak, öğrencilerin, kendi emek güçlerine değer katan ve aynı zamanda öğrenciyi prekarya emeği olarak koşullandıran bir emek süreci içerisinde bir meta olarak (birlikte) üretimi[6] söz konusudur. İkinci olarak, üniversiteler, kâr güdüsü (ve ihtiyacı) altında doğrudan boyunduruk altına alınıyor, böylece bizatihi işletme olarak yönetiliyor. Üniversitede gerçekleşen pedagojik etkinlikleri yapılan-

---

Bergen Conference of European Ministers Responsible for Higher Education 19–20 May 2005. [http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/QF-EHEA-May2005.pdf]

[6] [co-production] Bunu öğrenciyi meta olarak üretmek için birden fazla aracının söz konusu olduğunu vurgulamak için birlikte üretmek olarak tanımlıyorum. Özellikle, öğrenci ve eğitmen arasındaki ilişkiyi basit tüketici ve hizmet sağlayan modeline dayanarak görmenin yanlış olduğunu düşünüyorum. Bunun yerine, herhangi bir çözümleme her ikisinin emek sürecinde nasıl da etkin olarak katılım gösterdiğini gözetmelidir (post-Fordizm'de hizmetlerin birlikte üretimi için ayrıca bkz. Lazzarato, 1996).

dırmak ve yeniden kodlamak için sermaye ilişkilerinin kullandığı mekanizmalar nelerdir? Üstelik bu mekanizmaların ne tür etkileri var ve bunlarla nasıl başa çıkılabilir? Bu sorularla ilgilenmeden önce, öncelikle eleştiri, eleştirme, eleştirellik ve eleştirel analiz gibi terimlerle ne denmek isteniyor veya ne denmek istenebilir konularını ele alacağım.

Eleştiri'nin Anlam(lar)ı

Eleştiri veya eleştirme kelimesinin etimolojik kökeni, "ayırt etmek", "farklı görmek", veya "filtreden geçirmek" anlamına gelen Yunanca'daki "kritikos" veya "krinein" kelimelerine dayanmaktadır. Eleştiren kimse doğruyu yanlıştan ayıran, doğru ve yanlışı tartışan, hataları ayıklayan ve kusur bulan kişidir. Eleştiri, bir şeyleri anlamlandıran kararlar içeren bir etkinliktir. Böylece ilk olarak, eleştiren kişi, eleştirisinin nesnesini anlaşılabilir kılma, oradan doğrulamak için kullandığı bakış açısını bulma ve böylece karşılaştığı hataların üstesinden gelebilmek için iyileştirebileceği yolları arayabilir. Bu yüzden eleştirinin yorumlama ve yargıda bulunma ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Eleştirmenler eleştirdikleri nesne ile ilgili sorular sorarlar: İddia edilen veya benimsenen değerler, normlar ve standartları karşılıyor mu (içkin eleştiri)? Nasıl yargıda bulunulacağına ilişkin bilgiler sağlayan, eleştirilen nesnenin dışında veya üzerinde başka ölçüt bulunmakta mıdır (aşkın eleştiri)? *Eleştirel becerilere* veya *eleştirel analiz yapabilme yeteneğine sahip* kişilerin görüşlerini yorumlama yolu olan ancak genelleştirilebilen bir uygulama olmayan eleştiri, bir eleştiri nesnesi gerektirmektedir. Eleştiri, her zaman, belirli bir kuruluş, uygulama, norm, epistem* veya söylem gibi, bir şeylerin *eleştirelidir* (Butler, 2001; Foucault, 1997). Butler'e göre, bir yargılama olarak eleştiri, *"bir tikeli hâlihazırda oluşturulmuş bir kategori altında sınıflandırmanın bir yoludur"* (2001). Bu yüzden, dönüştürücü uygulamalar için bir araç haline getirilebilecekse eğer eleştirinin sadece basitçe "hata bulma" çabası olarak kalamayacağını savunmuştur. Aksine, bir etkinlik olarak eleştirinin, yargılamanın geciktirilmesini, böylece ancak

* Felsefe tarihindeki genel kullanımıyla, bilgi anlamına gelmektedir. Felsefenin alt disiplerinden biri olan Epistemoloji de episteme kavramından gelir. Episteme ve logos terimlerinin birleşiminden ortaya çıkar epistemoloji (*ç.n.*).

eleştirinin yargılamadan, her ne kadar bu geçici olsa da, ayrılmasıyla mümkün olan şekillerde düşünmeye ve sorular sormaya alan açmayı içermesi gerektiğini öne sürmüştür. Ancak bu sayede yapı söküm olarak eleştiri süreci, sadece düşünsel düzeyde değil, ayrıca somut maddi bir uygulama olarak da, yeni veya farklı bir şeyin ortaya çıkmasına olanak sağlayabilir.

Eleştiri alınan düşüncelerin sorgulanmasıdır, hem açıkça konuşulmuş olan hem de boşluklarda, sessizliklerde ve oklüzyonlarda* konuşulmadan kalmış olan ve eşlik eden üstü kapalı varsayımlardaki düşüncelerin sorgulanmasıdır. Üstelik eleştiri, bilgi ile iktidarın toplumsal ilişkilerinin maddeselliği arasındaki ilişkinin kavranmasına ihtiyaç duyar. Eleştirel kuramlar, iktidarın mevcut durumunun [status quo] maddi olarak nasıl yeniden üretildiğini ve korunduğunu, aynı zamanda nasıl nesnel, tarafsız veya doğal, yani meşru olarak betimlendiğini ortaya çıkarmaya çalışır. Ayrıca, belirli politik ve ekonomik düzenlemelerin, onlar tarafından sömürülen veya ezilen kişileri nasıl etkilediğini uygulamalı olarak göstermiş ve mevcut durumu, onları bilgilendiren, tam da destekçilerinin yarar sağladığı iktidar ilişkilerini tekrar üreten maddi çıkarları, amacı ve perspektifi açığa çıkarmadan nesnel ve değer yargısız (Frampton vd., 2005, 5) ve salt "sorun çözen" (Cox, 1986, 205) olarak yeniden üreten bilgi ve kuramsal yaklaşım türlerini sorgulama için epistemolojik bir başlangıç noktası için tartışmalar yapmıştır. Böylece eleştirel kuramların arketipik [archetypical] sorusu şu olmuştur: *"Kimin çıkarına?"* Foucault'ya göre eleştiri aynı zamanda mevcut durum mücadelesini de içerir. Ona göre, eleştirinin sorunlu durumu "otorite ile yüzleşmesindeki kesinlik sorununun" altında yatmaktadır. Gerçek nesneyi üretirken, eleştiri, belirli bir biçimde yönetilmeyi reddetme ve başkaldırıdır:

> Eleştiri öznenin kendi kendine, iktidar üzerindeki etkisi ve gerçek söylemlerinin sorusuna doğru yanıtlar aradığı bir harekettir. Öyleyse! Eleştiri bir gönüllü başkaldırı sanatı olacaktır [...] kısaca hakikat siyaseti ile ifade ettiğimiz kapsamda öznenin başkaldırısı.

Eğer, Kantçı eleştiri, yönetme hakkının sınırlarını ve "bilginin tarihsel biçimlerinin meşruluğunu" (Raunig, 2008) sorgulama ile ilgili

* Ağız kapandığı zaman dişlerin kavuşması hali (*ç.n.*).

olsaydı, o zaman belirli bir biçimde yönetilmeyi reddetme biçimindeki eleştiri, sadece bu meşruluğu ve bunun nasıl toplumsal kurumlara (hukuk, devlet, toplumsal normlar ve teamüller) kazındığını eleştirmeyi değil, ayrıca yönetişimi reddediş sınırlarını etkin olarak nasıl zorladığını da kapsardı.

Eleştirinin bu iki biçimi, çağdaş üniversite ve eleştirinin pedagojileriyle nasıl ilişkilidir? Şimdiye kadar olan savım, neoliberal üniversitelerin eleştirelliği belirli biçimlerde "yeniden kodladığı" üzerineydi. Hâlihazırda üstü kapalı söylediğim gibi, eleştirinin, bilişsel emeğin "eleştirellik" teknik becerisinin gelişmesinin genelleştirilebilir bir uygulaması olarak açıkça ifade edildiği bir eğilim vardır. Bunun nasıl ortaya çıktığını anlayabilmemiz için neoliberalizmin, neoliberal yönetişimin nasıl işlediğini anlamamız gerekiyor. Neoliberal yönetişim, "ortak işlerin ortak yönetimini" varsayan, verimli ve teknokratik* yönetime bir bağlılıkla aşılanmış bir iyicil süreç olarak yönetişimin (ideolojinin bitişini ve piyasa "gerçeğini" kutlayan) ideolojik bir tasarısını içeren yeni bir çağı işaret etmektedir. Yönetişim, bir yandan yasa yapma aracılığıyla antagonistik ilişkileri sabitleyen ve sermayenin toplumsal ilişkilerinin, sistemik zorunlulukların yeniden üretilmesinde verimlilik ve "iyi yönetişim" gerekçesini talep eden siyasetten uzaklaştırıcı bir özneleştirme biçimi olarak işleyen bir süreçtir. Bu konuda, Pavlich'in yaptığı gözlem az ama özdür:

> Modern disipliner hakikat rejimlerinin ayrıcalıkları aşındıkça, eleştiri, artan bir şekilde sistem performansının imgeleri etrafında toplanır. Eğer bu gibi gelişmeler disipliner eleştirel gramerleri aşındırıyorsa, ayrıca, mevcut sistemlerin verimli yönetimini veya performansını iyileştirme, geliştirme ve genişletme amacıyla konuşan yeni bir "eleştirmen" nesli yetiştirir. Eleştirileri, sistemlerin kurucu gerekçelerini soruşturmaktan ziyade, daha çok verili yapılandırmaların teknik öğelerini iyileştirme veya ince ayarını yapma niyetindedir (2005, s. 99).

Yine de, sistem performansının iyileştirilmesi olarak eleştiriyi, mevcut durumun dönüşmesi ve mücadelesi için olan eleştiri ile karşılamak tamamen çok kolay bir şey olacaktır. (Otonom) Marksist bir

*Teknokrasi: Sanayi, ekonomi ve devlet yönetiminin politikacılar değil, uzmanlar, teknisyenler ve uygulayıcılar tarafından yönetilmesine dayanan sistem (*ç.n.*).

analizin bize hatırlattığı gibi, sermaye canlı emeğin sadece yaratıcı kapasitesini değil, ayrıca özgürleşme için mücadelesini de yeniden kazanır ve üretken kılar. Dahası benim burada tanımladığım süreçler, hem yönetişimin hem de bu emek süreçlerinin bozulmasının meydana geldiği, mücadelenin mevzilerini de oluşturur. Bu bölümün geri kalan kısmında, sermaye ilişkisinin üniversite eğitimini nasıl biçimlendirdiğine ilişkin etkilere ve aracı olan mekanizmalara geçiyorum.

Neoliberal Üniversitelerde Özneleştirme Biçimleri

Öğrencilerime neden üniversitedesiniz diye sorduğumda, büyük bir çoğunluğu okuduklarını, çünkü bir diploma sahibi olmadan daha iyi bir iş sahibi olmayacaklarını söylüyorlar. Neredeyse hiçbiri, üniversiteye öğrenmek için, belirli bir bilgiye veya alana olan ilgisini sürdürmek için ve hatta herhangi bir beceriyi geliştirmek için geldiği yönünde bir yanıt vermiyor. Üniversite eğitimine bu tür araçsal yaklaşımlar muhtemelen belirli kimi alanlarda diğerlerinden (aslında daha çok seçkin olmayan kurumlarda) fazladır. Bu geniş kapsamlı bir eğilimdir ve bu eğilim, tek bir öğrenci için üniversiteye gidiş ücretinin artışına neden olacak olan yeni tekrar yapılandırma dalgasının ışığında artacaktır. Böylece istihdamı en yükseğe çıkarma ihtiyacı ve üniversitenin (yeterli gelir çekmekten aciz) kendisine dayatılan piyasa mantığı ve işletme ve endüstriyle uyumlu "istihdam edilebilirlik" kavramları bağlamında "yaşaması olanaksız" kabul edilen birçok bölüm ve alanın kapatılması veya küçültülmesi bakımından işi ciddileştirecektir. Bu noktada vurgunun, öğrencinin öğrenmeyi umduğu yeteneklere değil de, nasıl da sonunda elde edecekleri mezuniyet derecesine ilişkin olduğunun farkında olmak önemlidir. Bu, öğrencilerin, güvenceli istihdam için kapıları açacak (olmasını umdukları) anahtar olarak anladıklarıdır. Herhangi bir öğrencimden eleştirel okuryazarlık becerilerini veya akranlarıyla karmaşık fikirleri paylaşabilme yeteneklerini yeterince geliştiremediği, en azından, belirli bir olay veya kuramcıyla ilgili okumalarını yeterince geliştirmek istediği yönünde bir eleştiriyi hiç bir zaman almadım. Ama belirli bir ödevle ilgili onlara verdiğim nota ilişkin tartışma eğilimi olan gerilmiş öğrencilerle düzenli olarak

karşı karşıya kaldım. Bunu, basitçe, onların diploma programlarının biçimi ve içeriği, notun bilgi ve yetenek düzeyleriyle ilişkili olarak verildiği hakkında konuşmanın kısa bir yolu olarak görmek oldukça kolay olacaktır. Ancak olan bu değildir. Çoğu zaman öğrenciler benimle kendilerine verdiğim notlarla ilgili olarak çalışmalarının o notu hak etmediğini düşündükleri için değil, ortalamalarını düşüren ve böylece yeterlilik derecelerinin (diploma notları) mübadele değerini (düzenli olarak öğrenciler bana not ortalamaları en azından "2:1" değilse "beş para etmez" olduğunu söylüyorlar) düşüren bir not vermiş olduğum için tartışıyorlar. Haliyle yaptıkları yatırımın geri dönüşü sınıflarını başarıyla tamamlamalarıyla ölçülüyor, tümüyle yüksek notlar daha iyi oluyor ve notları belli bir değerin altına düştüğünde, yatırımlarının dönüş oranı azalmış oluyor. Öğrenci, prekarya konumundan ve derecesini bitirmesini bekleyen emek piyasasının oynaklığından, ilk başta üniversiteye girebilmek için almak zorunda olduğu aşırı düzeydeki borçla artan bir korku duymaktadır. Yine de, neoliberal bir özne olarak (Read, 2009) öğrenci, kendi kendisinin girişimcisi olmaya, bilişsel becerilerini ve risk ve belirsizliğe dayanma kapasitesine yatırım yapmaya çabalamakta, işçi olarak değil de "insan sermayesi" olarak işgücünü, belki bir üniversite derecesi olmadığı durumdan ve arkadaşlarıyla rekabet içerisinde daha yüksek bir ücrete satabilmek için daha iyi olmaya çalışmaktadır.

Spivak, sessizliğe dikkat çekmenin önemini bize şu şekilde hatırlatır:

> Mantık bize açıkça belirtilmiş ilişkiler aracılığıyla bir kelimeden diğerine atlamamıza izin verir. Retorik neyin ve ne kadar çalıştığını görmek için kelimeler arasında ve etrafında sessizce çalışmalıdır. Retorik ve mantık arasındaki pürüzlü ilişki, bilmenin şartı ve etkisi, bir temsilci için, bu temsilcinin etik bir yolla, politik bir yolla, günlük bir yolla hareket edebildiği bir dünyanın oluşturulduğu bir ilişkidir (1993, s. 181).

Derslik içerisindeki sessizliği sorgulama, benim kesinlikle kelimeler arasındaki ve etrafındaki bu tür sessizlikler içerisinde çalışmama izin verdi. Derslikte karşı karşıya kaldığım sessizliklerden biri kelimesi kelimesine bir sessizliktir, eldeki bir malzeme hakkında tartışır-

ken öğrencilerin sınıfta konuşma isteksizlikleri ve yetersizlikleridir. Bir ders esnasında, sessizlik üstüne sessizliğe yeterince katlandıktan sonra, ilgili hafta için okumalarını beklediğim metne ilişkin şahsıma ait soruları takiben, öğrencilere neden kimsenin konuşmadığını ve niçin kafaları önlerinde telefonlarıyla oynadıklarını sordum. Mahcup bir homurdanma ve isteksiz bir gülümseme dalgasını daha fazla sessizlik izledi. Oturmaya karar verdim ve sessizce birkaç güzel dakika oturduk. Bir süre sonra bir öğrenci, elini kaldırdı. O öğrenci bana neden kimsenin konuşmadığını açıkladı. Kimse konuşmuyordu çünkü dersimde derslere katılmanın notu yok, bu yüzden, tartışmaya katılmanın bir "değeri" yoktu, çünkü "hesaplamaya" katılmıyordu. Öğrenmeye ilişkin bu tutuma yönelik umutsuzluğuma rağmen, sonraki yıl sınıftaki katılım için bir not vermeye karar verdim. Bu pedagojik çevreyi daha iyi kılmadı, bu sefer, öğrenciler katılımları için olan not hakkında kaygılanmaya başladılar. Bu başarısız olmaktan korktukları ve hakkında kaygılandıkları bir başka konu olmaya başladı.

Sürekli ölçüme tabi kılınan sadece öğrenciler değil, aynı zamanda eğitmenlerin öğretme uygulamaları da kontrol ve ölçme türlerine tabidir. Örneğin İngiltere'de, Ulusal Öğrenci Anketi [National Student Survey] (NSS)[7] her üç yılda bir lisans öğrencilerinin katılmaya teşvik edildiği bir memnuniyet anketidir (şimdilerde, ilginç bir şekilde, yanıtlama oranları oldukça düşüktür ve öğrenciler ankete katılmaya pek ilgi göstermemektedir, bu nedenle çevrimiçi anketin doldurulması için büyük reklam kampanyaları başlatılmıştır). NSS, tekil olarak üniversitelerin ve üniversite bölümlerinin bütün "öğrenci deneyimlerini" niceliksel olarak ölçer, sıralama bakımından bütün üniversiteleri birbiriyle karşılaştırır, "müşteri olarak öğrenci" anlayışı aracılığıyla personeli işletme/yönetme amacıyla kullanılır. Öğrencilerin ve eğitmenlerin öznelliklerinin yaratıldığı yönetişim mekanizmaları şunlardır: öğrencileri bireysel gelecekleri için korku duyan, itaatkâr, istekli işçiler olarak ve eğitmenleri mevcut yönetişim düzeninin uygulayıcıları olarak yetiştirir, iki tarafa da, devam eden istihdam durumu ve işçiler tarafından neyin, ne kadar talepte bulunabileceğine ilişkin standartlar ha-

[7] Bkz. http://www.thestudentsurvey.com

line gelmiş olan "başarı ölçütleri" olarak dayatılmış hedeflere, Kritik Başarı Göstergelerine [Key Performance Indicator] (KPI) ulaşmaları için eşit oranda baskı uygulanır. Buradaki sorun değerlendirme veya geri bildirim ve aslında özünde öğrenci ve eğitmen arasındaki yararlı iletişim değil. Konu, disiplin alanları için kontrol mekanizması olarak sunulan ölçmenin çeşitleriyle oluşturulan ve aracılık eden eğitimin sorgulanması gerekliliğinden kaynaklı olarak, buradaki ölçümlerin ne şekilde, hangi yollarla yapıldığı ve ne ile sonlandırıldığıdır. Eğitmenlerin emeklerinin kullanım değerleri, onlara tekabül eden mübadele değerlerinin miktarlarını ölçmek için kullanılan belirli ölçüm süreçleri aracılığıyla "nesnel olarak" belirlenmesine rağmen, onları sermayenin hesaplayan gözüne ve olanak dâhilinde üretilebilecek olan mübadele değerlerine olan ilgisine maruz bırakmak, o halde öğrenme ve öğrenme emek sürecinin nasıl örgütleneceğini etkilemesiyle sonuçlanır.[8]

Eleştirel Özneyi Sorgulama

Eleştirel pedagoji; bilgi ve öğrenme alanlarının üniversite kuruluşu tarafından sermayenin beklentilerini karşılayacak şekilde düzenlenmesi anlayışının uygulamalı bir eleştirisiyle başlamalıdır. Üniversite ortamı içerisindeki neoliberal özneleştirme biçimlerini merkezsizleştirme [decentering], eleştiri ve eleştirel analizleri, öğrencilerin borca, rekabete ve maliyet-yarar hesaplamalarına nasıl maruz kaldıkları ve kendilerini "sermaye insanı" olarak anlayışlarına ilişkin deneyimleriyle bağlantılandırma anlamına gelir. Bununla birlikte, bunun kastettiği, pedagojik sorunsalların (eleştirel) analitik ve mesleki eğitim arasındaki bir karşıtlık olarak kurulamayacağı ve emeğin antagonizması konumundan konumlandırılmalıdır şeklindedir. Üstelik ölçme üzerine mücadele içerisinde, bu, yönetişim tarafından oluşturulan öznelliklerin reddinin kolektif dönüştürücü bir uygulaması ve öğrenciyle eğitmen arasındaki bu şartlar bağlamındaki mevcut ilişkinin ihlalini gerektiren bir pedagoji gerektirir. Bu tür bir pedagoji, özneler olarak bizim, bilgi birikimini toplumsal yaşamın maddi deneyiminin

[8] Bilişsel kapitalizm, ölçme ve akademik işgücü hakkında ayrıca bkz. Harvie ve De Angelis (2009).

uğrağında kesişecek şekilde oluşturan "konumlanmanın yaşanmış çeşitliğinin deneyimine" (Blackman vd., 2008, s. 6) sahip olduğumuz anlayışıyla başlar. Gelgelelim, burada bir ironi vardır. "Öğrenci deneyimi" veya "öğrenci merkezli öğrenmeyi", nicel olarak ölçülebilir bir "başarı ölçütü" veya KPI olarak konumlandırmaya ilişkin güncel vurgu, tam da öğrencinin ve toplumsal öğrenme deneyiminin özerkliğindeki gerçek bir artış pahasına sermayenin taleplerine uyum sağlamak üzere nasıl da soyutlandığında yatmaktadır. Böylece "deneyim" (özneleştirme olarak), özgürleştirici pedagojik bir uygulama olarak öz-değerlenme için mücadelenin bir alanı haline gelir.

Deneyim, sistemin ve kendilerinin devamını ve yeniden üretilebilirliğini amaçlayan iktidar sahiplerinin ideolojik hesaplarının bozulması için hizmet eder, çünkü bu gibi hesapların gizlemeye çalıştığı gerçek yaşam deneyimleri yarılmayı açığa vurur. İkinci olarak deneyim öznenin toplumsal dünyayla karşılaşmasıdır; böylece kişinin özne konumu ve toplumsal gerçekliğin anlam kazanması için, dünyanın karmaşıklığının yaşamlarımıza deneyim aracılığıyla bağlantılandığı epistemolojik hareket noktasını şekillendirir. Üçüncü olarak, deneyim bizim, iktidardaki rejime tabi kılınanların ve böylece iktidardaki bir rejimin nasıl gerçekten yaşadığını ve oluştuğunu açıklayabileceği, meşrulaştırma ve belirli sınıf çıkarlarının genel veya "nesnel" olarak nasıl inşa edildiği gibi süreçlerin çözümlemede ilgi odağına koyulabildiği ve açığa çıkarılabildiği bir taban perspektifine dayanan gerçek yaşam deneyimlerini başlangıç almamıza olanak sağlar. Deneyime odaklanmak ayrıca sermaye işlevlerinin yeniden üretiminin nasıl sadece iktidarın söylemsel [discursive] veya simgesel bir teknolojisi olarak ideoloji aracılığıyla değil de, ayrıca, dışsal bir buyruk şekli olmayan fakat emek gücünün ve geçiminin üretimi ve yeniden üretimi içerisindeki meşguliyetlere ve günlük yaşamlara iliştirilmiş olan özneleştirmenin bir biçimi olarak da çözümlenmesi olanağını da sağlar.

Deneyim birilerinin etkilendiği hem bilgi ve hem de dönüşüm sağlayan bir olaydır. Benjamin, Almanca'da *deneyim* terimi için iki çağrışım önermiştir. Birisi, *Erlebnis*, (bazı şeyler yaşamak) ve diğeri *Erfahrung* (araştırmak ve bazı şeyleri anlamlandırmak). Deneyimin bu iki

türü arasındaki fark, toplumsal yaşamın algılandığı ve işlendiği çeşitli yollarla ilgili bilgi vericidir. Benjamin, bu farklılaştırmayı deneyimleri algılamaya ve anlamaya ilişkin farklı kayıtları vurgulamak için kullanmaktadır. *Erlebnis*, "standartlaşmış", "doğal özelliklerini yitirmiş" bir yaşam biçimi, beden ve akıl uyarıcılarının yalıtılmış muhteşem biçimlerinin veya olan şeyler hakkındaki basit enformasyonun bir asimilasyonu anlamına gelir (Benjamin, 1961, s. 166). Benjamin, *Erlebnis* ile *Erfahrung*'u karşılaştırır. *Erfahrung*, anlayış ve yansımaya dayalı deneyimleri işaret eder. Bu nedenle, bir *Erfahrung*, yansıma ile insan zihnine bütünleştirilmeyi gerektiren kavranabilir bir deneyimdir. Kluge ve Negt'in çalışmalarında *Erfahrung*, bir takım bilinç, bilinçaltı, duyusal ve cisimleşmiş şekillerde deneyimlenenler ve hafıza, dil, konuşma ve söylemeyle bağlantılı bilişsel melekelerin konuşlanmasıyla öznelerin dünyadaki karşılaşmalarını anlamlandırdıkları ve onların bir anlayışıyla bütünleştirdikleri süreç arasındaki harekettir (1972, s. 8). Benjamin, Kluge ve Negt'e göre cisimleşmiş, duygulanımsal[9] deneyimler, bilinçaltımıza nasıl saplandıkları ve hem eylemi hem de bilgiyi nasıl ürettikleri duyumu konusunda önemlidir. Şehvetli [Libidinal] dürtüler, bilgi için bir motivasyon olarak çok önemlidir.[10]

Erlebniz ve *Erfahrung* arasındaki fark, Kluge ve Negt'in değerlendirmelerinde *Erfahrung*'u bir hareket olarak görmeleriyle daha da belirgin hale gelir. *Sürmek* veya *gitmek* anlamına gelen Almanca *fahren* kelimesinin etimolojik kökenine dayanarak, *Erfahrung* kelimesinin içerisinde hareket ettiğimiz bir şey olduğu söylenebilir, bu da deneyimi, İngilizce›deki kelimenin etimolojik kökenindeki gibi bir deneme veya deney olarak anlamaktan farklıdır. (Hansen, 1993, vxi).[11] Kluge ve Negt'in anlayışı, *Erlebnis* ve *Erfahrung* arasında açık

---

[9] Ne Benjamin ne de Kluge ve Negt açıkça bu terimi kullanmaz fakat vurguladıkları şey duygulanımdır.

[10] Her ne kadar Kluge ve Negt'in muhatapları olmasalar da, bu konunun Nietzsche, Foucault, Deleuze ve Guattari'nin çalışmalarında yankılaşımları vardır.

[11] İlginç bir şekilde, militan araştırma üzerine olan bölümde atıf verilen Arjantin'li Colectivo Situaciones metninde de deneyim ve onun farklı bulgularına ilgilidir. Sorgulamanın önemli bir bölgesi olarak yaşanmış deneyimlere olan odağı bir yana bırakırsak, onlar ayrıca soyut içerisinde belirlenemeyecek olan ancak bir oluş biçimi içerisinde yaşanması gereken oluş için yeni yollar bulmak için deneme ve yanılma olarak (Colectivo Situaciones çevirmenin

bir ayrım yapma anlamında Benjaminci bir biçimde olmasa da, her iki kuramsallaştırmada da, *Erfahrung* olarak, bir (toplumsal) hareket biçimi olarak, bir şeyin içerisinden geçtiğimiz bir süreç olarak deneyim, merkezidir. Her iki yorumda da, kolektif toplumsal deneyim olarak deneyimdir, görünümün hem üretimi hem de alımlanması deneyimi ve toplumsal yaşamın örgütlendiği şekilde doğrulanmasıdır, bu Erfahrung olarak, öznenin merkezsizleşmesi ve bir dönüşüm süreci olarak yeni toplumsal ilişkilerin yerleşmesi olarak anlaşılmaktadır (Foucault, 2001, s. 242).

Farklı deneyim çeşitleri arasında ayrım yapmak, pedagojik bir uygulama olarak öz-değerlenme için açılımlara işaret etmeyi olanaklı kılar. Ölçümün dayatılmasıyla olan şey, "öğrenci deneyimi"nin *Erlebnis* olarak yeniden kodlanmasıdır, meta biçimi dayatması aracılığıyla bir ele geçirme ve deneyim biçimi olarak deneyimin nesneleştirilmesi, kolektif toplumsal deneyimi koparmaktır. Bu, bir dönüşüm süreci olarak öğrenme deneyimi olarak tanımlanan *Erfahrung* deneyiminden farklıdır. *Erlebnis*, Erfahrung gibi deneyimle bütünleşmeyen duygusal bir uyarıcıdır; herhangi bir yansıtma süreci olmadan, bu etkileyebileceği alanlardan yalıtılmış, "insanın yaşamının belirli bir saatindeki alanda" (Benjamin, 1961, s. 159) kalan bir uyarıcıdır. *Erfahrung* olarak bir deneyim dönüştürülmüş olandan ortaya çıkar, bir öğrenme süreci içerisinden geçilmiş veya kendi kendisiyle ve kendi çevresiyle ilişkilenmek için yeni yollarla karşılaşılmıştır. Gündeliğe bir dönüştür, insanın dönüştüğü şeye bir dönüş. *Erlebnis* ve *Erfahrung* olarak deneyimin ayırt edilmesi ve *Erfahrung*'un öğrenmenin ve özneleşmenin bir toplumsal deneyimi olarak açıklığa kavuşturulması kilit noktadır. Bir şeyden, bir süreçten, bir olaydan geçmek ve kendisi için ve diğerleriyle birlikte onu hissetmek ve deneyimlemek, sonuç olarak eleştirel çözümleme için hangi sonuçlar içerdiğini anlamak veya en azından anlamaya çalışmak, bilgi üretimi bağlamında, "düşünmeyi sadece im-

önsözü, 2007, s. 73), yeni toplumsal ilişkiler inşa etmek olarak deneyin de önemini kavramış gözüküyorlar. Bu Zapatistaların toplumsal değişimi, ifade edilmiş bir politik programla önceden belirlenmiş olarak değil de, "preguntando caminamos" (yürürken sorular sorarız) uygulamalarında ifadesini bulan yapım içerisinde bir süreç olarak anlayışına benzerdir. Burada deneyim, sadece geçmiş veya şu anki yaşanmış deneyimleri göstermek için genişletilmiyor, ayrıca

gelemde değil, ayrıca toplumsal ölçekte de yerine getirilen bir tartışma olarak oluşturan keşifçi etkinliğin" olduğu (Kluge ve Negt, 1972, s. 23) ve cisimleşmiş ve duygulanımsal bir bilme biçimi içeren toplumsal bir etkinlik olarak anlaşılır,

Duygulanım, Biliş ve Pedagoji

Duygulanım kavramı, beden tarafından hissedilen ve algılanan yoğunluğu [intensity] açık seçik şekilde belirtmeye yönelik bir girişimdir. Duygulanım, insan ilişkilerinin boyutlarından veya yazmaçlarından biri olarak bedenler arasındaki sözel olmayan, bilişsel olmayan iletişimin "alt katmanına" parmak basar. Daha iyisi duygular olarak algılanmaları veya sözel olarak ifade edilmelerinden önce ve sonra, bedenler arasında ve içinde oluşan faaliyetlere bir ilgidir. Felsefi, psikanalitik ve sinirbilimsel bir kavram olarak duygulanım, "duyu"nun ilişkiselliğine bağlıdır ve enerji, mizaç veya yoğunluğun psikolojik değişme veya aktarımlarını tanımlar. Benedict Spinoza (1677/2001) ve Friedrich Nietzsche (1886/2005)'nin Dekartçı olmayan felsefeleri, duygulanımın çağdaş çalışmalarını ilan eder. Duygulanım bir duygu değildir. Duygulanım "öznel olarak kaydedilen, cisimleşmiş deneyimlerdir" ve duygu "bedensel tepkilerin kültürel veya söylemsel olarak dile getirilmesidir" (Redman, 2009, s. 53). Hem duygulanım hem de duygu, bu nedenle toplumsaldır, fakat onları farklı kılan duygunun, idrak edilmiş veya (ister içsel olarak formüle edilmiş isterse de fiilen ifade edilmiş) sözlü bir hisken, duygulanımın kelimelerle "eşlenmiş" (Brennan, 2004, s. 3) olmasıdır. Ne duygulanım ne de duygu bireysel değildir, ancak sahipliğe ilişkin hemen göze çarpmayan, bireysel ve kişisel arasındaki ayrımla ifade edilen bir ayrım vardır. Massumi (2002, s. 212) duygulanım ve duygu arasındaki farkın, duygunun nitelikli olmasında olduğunu önermektedir; duygu kişisel bir yoğunluktur, duygulanım ise niteliksizdir, dolayısıyla sahiplenilemez. Bir hissi ve deneyimi bir duygu olarak kayıt altına aldığınız andan itibaren, o kişiselleştirilmiş olur. Deneyimi toplumsal ve kültürel bir bağlam içerisinde kullanarak tanımlıyor olsam da, o "benim" duygumdur. Duygulanım, kişisel yorumlama yer almadan önce vardır (Burkitt, 1977, s.

42). Duygulanım, böylece, bireylerin çevreleri tarafından, "duygular, duygulanımlar, dikkatli enerji alıcıları, yorumlayıcıları" (Brennan, 2004, s. 87) olarak nasıl etkilendiklerini tanımlar. Vurgu, diğer bedenler üzerinde etkide bulunan (Spinoza, 1677/2007) ve duyum üreten bedenler olarak insan varlığının toplumsal ve kolektif veçhelerindedir. Sonuç, metodolojik bireyciliğin, duygu araştırmasında şimdiye kadar gerçekleşenden daha radikal bir yapı sökümüdür. Bunun nedeni, "oluşun dolambaçlı ve hissedilmiş deneyimi, rastlantısal, değişken ve karşılıklı olarak yapıcı ilişkiler içerisindeki bir dünyada var olduğu" (Burkitt, 1977, s. 42) karmaşık bir süreç içinde duyguların "sahibi" olarak bireysel özneden ontolojik bir uzaklaşmadır. Duygulanım, böylece içerisinde var olduğumuz kolektif gerçek ve sanal ilişkisellikler içerisinde deveran eder. İlgi çekmek, itici olmak, heyecanlanmak veya canı sıkılmak, bir şeye kapılmak, belirli bir eylemi yapma veya yapmamaya mecbur edilmek, duygu durumu ve enerji düzeylerini hissetmek, duygulanımsal süreçlerdir. Burada açık olan hareketin önemidir, beden yazmaçların etkilendiği bir şekilde yoğunluğun değişen düzeyleridir veya "akıştaki yoğunluk"tur (Massumi, 2002). Duygular, bu gibi yoğunlukların bir dolaşımının, özneleri birbirleriyle "eş zamanda cisimleşmiş ve toplumsal" (Burkitt, 2002, s. 53) olarak özneyi kökten bir şekilde merkezsizleştiren bir biçimde ilişkiye koymanın deneyimidir.

Duygulanım maddidir. Felsefi ve psikanalitik literatürde, duygulanımın maddiliği, bedenlerin diğer bedenlere göre devindiği ve birbirlerini duyusal olarak etkilediği cisimleştirme bağlamında anlaşılır. Duygulanımsal yazmaç bedenler arasında konumlanmıştır, fakat bedensel tepkiler ve eylemler deneyimlenir. Buradaki vurgu beden dili, beden hareketleri, ses tonu, yüz ifadeleri ve beden tarafından kaydedilen ortamlara dikkat etmeye ilişkin bilinç öncesi veya bilinçdışı hissetme düzeylerine karşı dikkatli olma ve alımlama üzerinedir. Duygulanımın kendisi maddi değildir. Kendisi için bir maddiliğe, eyleme geçme kapasitesine, duygulanımsal olarak etkileme ve etkilenmeye sahip olan duygulanımı kaydeden ve alımlayan bedenlerdir. Bedenler böylece sadece duygulanımı algılamaz veya yorumlamaz. Bedenler diğer bedenlerle ilişkisellikleri içerisinde duygulanımı üretirler.

"Duygulanımsal etkileme" veya "duygulanımsal etkilenme" bedensel eğilimleri arttırma veya eksiltmekle ilgilidir, çevremizdeki dünyayla ilişkili eylemlerde yer bulan iktidarın artması veya eksilmesiyle ilgilidir.[12] Bu yüzden, Clough (2007, s. 3) duygulanımı, şu şekilde tanımlar:

> Bilinçlilikten öte, olası bedensel tepkilerin bir alt tabakasıdır ve Spinoza'yı takip ederek, duygulanımsal etkileme veya etkilenmeye ilişkin bedensel kapasiteler veya bedenin eylemeye, uğraşıya ve bağlantı kurmaya ilişkin kapasitesindeki artış veya azalmadır.

Duygulanım bu yüzden "olasılıksal"dır (Clough, 2009), çünkü kapasite potansiyellik [potentiality], potansiyeldir, çünkü insan etkinliklerini belirlemez, fakat "çevremizdeki dünyadan etkilendiğimiz kadar onu etkilememiz" için bir iktidara işaret eder. "Saf kapasitedir" (Massumi, 2002, s. 16), çünkü kesinlikle sadece tek bir bedenin kapasitesi değildir, diğer bedenlerle ilişkili olarak duygulanımın ürettiği arzular ve dürtüler aracılığıyla meydana gelmiş kapasitedir. Eğer duygulanım, bilinç öncesi ve bilinç olmayan insan (ve diğer) ilişkilerinin bu öğeleri hakkındaysa eğer, o zaman, duygulanımsal hisleri nasıl anlamlandırırız sorusu ortaya çıkar. Çözümlemenin bilinçli bir anlamlandırma, değerlendirme süreci gerektirdiğini ve dil aracılığıyla iletişiminin kurulduğunu düşünürsek, duygulanım, görünen o ki kendi çözümlemesini olanaksızlaştırıyor. Bu yalnızca, onun bilişsel boyutlarının basitçe belirlenen sınırlarının ötesinde duygulanım ve iletişimsel kapasitelerinin de nasıl çağdaş "biyokapitalizm"de sermaye birikimi için üretken kılındığını ihmal eden çağdaş kapitalizmi "bilişsel" olarak görmenin yüzeye çıkardığı bir soru değildir (ayrıca bkz. editörlerin giriş yazısı). Bu, ayrıca, eleştirel-entelektüel becerilerin öğretimiyle uğraşan pedagojik uygulamalar için de bir sorudur. Duygulanımsal bilişin olasılıkları nelerdir ve duygulanımsal kayıt nasıl anlamlandırılır? Clough (2009, s. 49) şunu öne sürüyor:

> duygulanımla ilgilenen herhangi bir yöntem, mutlaka içkin dinamizme, bireyleşme için potansiyele de dibine kadar gömülecektir. Duygulanımla ilgilenen bir yöntem, mutlaka edimsel olmalıdır, duygulanımın öz-enformasyonelliğinin [self-informationality] kapasitesine bulaşacak veya birleşecektir. [. . .] ayrıca basitçe bir yorum-

[12] Bu Foucault'nun eylem üzerine eylem şeklindeki iktidar tanımına benzer (2001, s. 340).

> lama, anlamlandırma, işaretleme veya betimleme konusu olamaz. Yöntem, kendisinin duygulanımsal yankılaşım [resonance], duruma uyum üretmesine, yani duygulanımı yoğunlaştırmasına veya sönümlendirmesine engel olamaz.

Bunun anlamı, duygulanımın kendisini temsil edemeyeceği veya bedenin özgöndergelilik [self-referentiality] ötesinde başlı başına duygulanımsal yankılaşım için bir olay (Manning, 2010, s. 120) olduğu ve çözümleme için başlangıç noktasının birey olduğu durumda bedenlerin çözümü ve yeniden yapımı içerisinde oluşu için kendi potansiyelliği içerisinde temsil edilemeyeceğidir. Bu açıdan, duygulanımsal bir biliş mümkün olmayacaktır ve duygulanımsal olarak etkileme ve etkilenme kapasitesi olarak duygulanımla meşguliyetin kendisinin duygulanımın kavranmasının bir ifadesinin olduğu durumda edimsel düzeye kılınacaktır. Bu duygulanımın söylemsel açıklamasının her zaman kendi koşullarına göre yetersiz olacağı anlamına mı gelir? Brennan (2004) duygulanımsal deneyimin bir duygu olarak, yani kişiselleştirilerek ifade edilen bir söz dağarcığı bulma aracılığıyla "idrak" olasılığı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, duygulanımsal olanın bölgesini terk ediyoruz ve bunu mutlaka duygulanımın bilinç haline gelmesi için yapıyoruz. Duygulanım kavramı, tam da süreçlerin ve dolaşımların türlerini, bilinçlilik öncesindeki birlikte üretmenin uğrakları olarak yakalamaya çalışır. Böylece tekil özneye odaklanan deneyimin görüngüsel anlatımlarını aşar. Ancak, benim önermek istediğim şudur. Eğer duygulanım gerçekten de bilinç öncesi ise, o zaman duygulanım ve bilişi bir araya getirmek, duygulanımsal deneyimi kavrayışa bir özgürleştirici uygulama olarak bütünleştirme olasılığına işaret eder, duygulanımsal bir bilişin nasıl biçimlendirilebileceğini gösterir. Bu, bilgiye yönelik isteğin kendisinin duygulanımsal bir dürtü olduğunu anladığımızda belirgin bir hale gelir. Deneyim uğrağı bir harekettir, "bilincin kendisi üzerinde uyguladığı diyalektik bir hareket" (Kluge ve Negt, 1972, s. 52). Bilincin kendi üzerindeki bu diyalektik hareketi, bilişsel bir deneyimin bütünleştirilmesinin nasıl da bir hareket süreci, cisimleşmiş bir bilme biçimi olan bir dönüşüm olduğuna işaret eder. Duygulanım ve biliş bu nedenle karşılıklı olarak birbirini dışlamaz, fakat dönüştürücü olan bir bilgi üretimi biçimine olanak sağlayan ve

ilgilenme aracılığıyla bütünleşmiş hale gelebilen anlamlandırınanın farklı süreçleri olarak kalırlar. Böylece duygulanımın, salt söylemsel olmayan ve deneyimde kök bulan ve dürtüler, arzular ve duygulanıma dikkat gösteren eleştirel bir uygulama olarak bir idrak biçimi için söz dağarcıklarını arıyoruz. Duygulanım ve biliş, birbirlerinin karşıtı olarak konumlanmıyorlar. Duygulanım, hissedilen deneyimin bir "veri koleksiyonu" biçimini oluştururken, biliş verinin "anlamlandırılmasını" oluşturuyor. Karşıt olarak konumlandırınak yerine, duygulanıma ilgi gösterme deneyim, öznellik ve (eleştirel) çözümleme ve anlamlandırma arasındaki karşılıklı ilişkiye ilişkin bir anlayışa olanak verir.

Sonuç:

Öğretimde çoğunlukla iki görüş arasında parçalanmış öğrencilerle karşılaşırım. Ya nesnel gerçek ve tarafsız olay süsü verilmiş ideolojik tasarıların pozitivist bir dünyasında yetiştirilirler ya da mevcut durumun bir eleştirisine maruz kalır ve iktidarın bağlantı noktalarını, bilgi ve maddi ilgilerini sorgularlar. Yine de sarkaç, "her şey özneldir" ve "herkes kendi bireysel düşüncesine sahiptir" şeklindeki diğer tarafa sallanır. Post-pozitivizm tarafsızlık, nesnellik ve evrenselleştirilebilirliğe karşı iktidar ilişkilerinin üstüne perde çektiği şeklinde iddialarda bulunsa da, böylece sorunsalı yeniden üretmiştir (fakat kesinlikle modası geçmemiştir). Aynı zamanda, bu gibi gelişmeler eleştirellik, yapı söküm, öznellik ve bakış açısını, çeşitlilik ve farklılık gibi kavramları veya radikal görelilik, iktidar/bilgi sorununa yönelik arzu edilebilir çözümler biçimi olarak postmodernizmi ortaya çıkaracak şekilde pozitivizmin yanlış varsayımlarının panzehri olarak yerleştirmiştir. Bu gibi yaklaşımlar, çelişkili sınıf ilişkileri olarak sermayenin toplumsal ilişkilerinin maddi gerçekliklerinin ihmalini temel dayanak olarak sürdürüyorlar. İngiltere'de bir üniversitedeki öğretim deneyimime dayanarak, üniversite eğitimine ilişkin güncel neoliberal yeniden yapılandırmalar, kapitalist değerlenmenin boyunduruğu altında eleştirel bilim öğretimi ve eleştirel ve özgürleştirici pedagojiler için olasılıklar arasındaki ilişkileri soruşturmaya çalıştım. Niyetim, çağdaş neoliberal eğitim politikaları içerisinde eleştirel becerilerin gelişmesi olarak

eğitim kavramları şeklindeki merkezi role ilişkin sezgisel bir çözümleme sunmaktı. Üniversite içerisinde eleştirelliğin, neoliberal üniversite kurumsal bağlamı ve meta biçiminin dayatılmasıyla yönetilecek şekilde iktidar ilişkilerinin bir matrisi içinde anlam verilmesiyle nasıl da yeniden kodlandığını göstermeye çalıştım. Başka bir deyişle, neyin eleştirel pedagojik bir uygulama olduğu sorusu, neoliberal üniversitenin nasıl yönetildiği ve yönetimselleştiğinin bir çözümlemesiyle bağlantıyı kurmalıdır. Eğer eleştiri kesinlikle mevcut durumla mücadele ve onu dönüştürme ise, o zaman eleştirel becerilerin gelişmesi olarak eğitim, emek ve öznelliğin duygulanımsal deneyimleri arasındaki antagonizma sorunuyla başlamalıdır. Bunu yalıtılmış maddi olmayan işçiler şeklinde değil de derslik içerisinde başlayan küresel ücret hiyerarşisinde yer alma üzerinden yapmalıdır.

Kaynakça

Benjamin, W. (1961). *Illuminationen.* Berlin: Suhrkamp Verlag.

Blackman, L. & Venn, C. (2010). Affect. *Body & Society*, 26 (1), ss. 7–28.

Brennan, T. (2004). *The Transmission of Affect.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Burkitt, I. (1997). Social Relationships and Emotions. *Sociology* 31(1), ss. 37–55.

Butler, J. (2001). *What is Critique? An Essay on Foucault's Virtue.* I Erişim Adresi: http://eipcp.net/transversal/0806/butler/en

Clough, P. (2009). The New Empiricism, Affect and Sociological Method. *European Journal of Social Theory* 12(1), ss. 43-61.

Cox, R. (1986). In R. Keohane (ed.), Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations. *Theory, Neorealism and Its Critics.* New York: Columbia University Press.

De Angelis, M. & Harvie, D. (2009)."Cognitive Capitalism" and the Rat-Race: How Capital Measures Immaterial Labour in British Universities. *Historical Materialism,* 17(3), ss. 3–30.

Deleuze, G. & Guattari, F. (1987). A Thousand Plateaus—Capitalism and Schizophrenia, çev. Brian Massumi. London: Continuum.

Caffentzis, G. (2005). Immeasurable Value? An Essay on Marx's Legacy. *The Commoner*, 10, ss. 87–114.

Dyer-Witheford, N. (2005). 'Cyber-Negri: General Intellect and Immaterial Labour', in S. Murphy and A. Mustapha (ed.) *The Philosophy of Antonio Negri—Resistance in Practice.* London: Pluto Press.

Dyer-Witheford, N. (2005). In G. Cox. and J. Krysa (ed.), *Cognitive Capitalism and the Contested Campus, Engineering Culture—On the Author as Digital Producer.* New York:

Autonomedia.

Foucault, M. (1977). In S. Lotringer and L. Hochroch (ed.),What Is Critique? *The Politics of Truth: Michel Foucault*. New York: Semiotext(e).

Frampton, C., Kinsman, G., Thompson, A.K. and Tilleczek, K. (ed.). *Sociology for Changing the World*. Halifax: Fernwood Publishing.

Hansen, M. (1993). Foreword, in O. Negt and A. Kluge, The Public Sphere and Experience. Minneapolis: University of Minnesota Press, ss. ix–xliii.

Hardt, M. (1999). Affective Labour. *Boundary,* 2 26 (2), ss. 89–100.

Harney, S. (2009). Extreme Neoliberalism—An Introduction. *Ephemera*, 9 (4), ss. 318–329.

Klein, N. (2008). *The Shock Doctrine—The Rise of Disaster Capitalism* London: Picador.

Kluge, A. & Negt, O. (1973). Oeffentlichkeit und Erfahrung—zur Organisations analyse von buergerlichen proletarischen Oeffentlickeit. Suhrkamp: Frankfurt am Main.

Manning, E. (2010). Always More Than One: The Collectivity of a Life. *Body & Society*, 16 (1) ss. 117–127.

Marx, K. (1843). Letter from Marx to Arnold Ruge, Deutsch-FranzösischeJahrbuecher. Erişim adresi: http://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/letters/43_09-alt.htm

Negri, A. (2009). In S. Shukaitis, D. Graeber and E. Biddle (ed.), The Logic of the Inquiry— Militant Praxis as Subject and Episteme.*Constituent Imagination—Militant Investigations, Collective Theorization*. Oakland, CA: AK Press.

Pavlich, G. (2005). Experiencing Critique, *Law and Critique,* 16, ss. 95–112.

Scott, J. (1991). The Evidence of Experience.*Critical Enquiry,*17, ss. 773–797.

Smith, G. (2005). In C. Frampton, G. Kinsman, A.K. Thompson and K. Tilleczek (ed.), *Political Activist as Ethnographer, Sociology for Changing the World*. Halifax: Fernwood Publishing.

Spivak, G. (1993). *Outside in the Teaching Machine*. New York and London: Routledge.

Spivak, G. (2007). *Other Asias*. Oxford: Blackwell.

Raunig,G. (2008). *'What Is Critique?' Suspension and Recomposition in Textual and Social Machines* (çev. Aileen Derieg). Erişim adresi: http://eipcp.net/transversal/0808/raunig/en

Read, J. (2009). A Genealogy of Homo-Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity, *Foucault Studies,* 6, ss. 25–36.

Biyopolitik Ekonomide Bir Eğitim Sorunsalı Olarak Yaratıcılık*

Alex Means

Çeviri: Elem Güzel

Üniversitenin değişen rolü, daha eski olan endüstriyel ekonomiden yeni gelişen Yaratıcı Ekonomi'ye geniş kapsamlı bir geçiş ile ilgilidir. Geçmiş birkaç on yıl köklü ekonomik dönüşümlerden biri olmuştur. Geçmişte, doğal kaynaklar ve fiziki sermaye ekonomik büyümenin baskın faktörleriydi. Şimdi ise, insan yaratıcılığı ekonomik büyümenin itici gücüdür.

Richard Florida vd., "The University In The Creative Economy"**

Yaratıcılık son on yılda iş, akademi ve devlet politikası tartışmalarında önemli bir tema olarak ortaya çıkmıştır. Yeni sözcükler ("yaratıcı ekonomi", "yaratıcı sınıf", "yaratıcı yaş", "yaratıcı yurttaşlık", "yaratıcı endüstriler" ve "yaratıcı şehirler") şemsiyesi altında konuşlandırılan yaratıcılık, 21. yüzyılın üst üste binen ekonomik, teknik, toplumsal ve çevresel sorunlarını irdelemek için anahtar bir yeti olarak konumlandırılmıştır. Yaratıcılık söylemi, ayrıca, eğitim tartışmaları içerisinde de yaygın hale gelmiştir. Bu tartışmalar gelecek yıllarda ekonomik genişlemeyi, girişimciliği ve teknolojik yeniliği teşvik etmeyi amaçlayan devlet, müfredat ve araştırma girişimlerini destekle-

*Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Diyar Saraçoğlu'na teşekkür ederiz (ed. n.).

** Yaratıcı Ekonominin Üniversitesi (ç.n.).

meye yönelmektedir. [1] Dünya Bankası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Birleşmiş Milletler gibi ulusaşırı örgütlerden Bill Gates gibi mega milyarder şirket hayırseverlerine, Richard Florida ve Thomas Friedman gibi akademisyenlere, gazetecilere kadar, yaratıcılık baskın bir çerçeve hâline gelmiştir. Öyle ki bu çerçevede; gelişmiş kapitalizmle uyumlu olabilecek, orta ve yükseköğretimde eğitimsel bir değişimi tasavvur etmek, gittikçe finansal değerlenmenin lokomotifleri olarak fikri mülkiyete ve maddi olmayan emeğe bel bağlamaktadır.

Akademisyenler, karar alıcılar ve ekonomistler; bilgi ve yaratıcılığın, küresel ekonomide ekonomik değerin birincil faktörleri haline gelmesinin geniş ölçüde farkına varmaktadır. Böyle olunca da, birçoğu, eğitim sistemlerinin bu eğilimlere uyumlu hale gelmesi gerektiğini savunuyor. Bazıları için "yaratıcı ekonomi" eğitim sistemlerinde daha fazla açıklık olasılığına ve kitle entelektüelliğinin geniş tabanlı gelişimi ve bilgi üretiminde artan işbirliğini teşvik edebilecek dijital altyapılar ve ağ üzerinde modellenmiş daha akışkan ve demokratik eğitsel sistemlerin gelişimine işaret eder. Bu bölüm, eğitsel yönetim ve politika içerisindeki eğilimlerin, bu gibi olasılıkları gerçekleştirmeye yönelik belirgin engeller çıkardığını ortaya koymaktadır. Yaratıcılığı; bilgi, toplumsal tabakalaşma ve öznellik üzerine güncel eğitsel anlaşmazlıkların merkezindeki gidimli [diskürsif] kuvvet ve malzeme olarak düşünmek için otonomcu "bilişsel kapitalizm", "biyopolitik üretim" ve "müşterek" kavrayışlarını analitik bir dilbilgisi olarak harekete geçirir. Öncelikle Kuzey Amerika bağlamında örnekler vererek, orta ve yükseköğretimde yaratıcılığı yönetmeye yönelik mevcut çabaların nihayetinde istikrarsız olduğunu, Edu-factory kolektifi tarafından eğitimde "çifte kriz" ile işaret edileni açığa vurarak, öne sürüyorum. Bu, eğitsel süreçlerle kesiştiği ölçüde maddi olmayan emek ve değerin yaratıcı ve iletişimsel devrelerinde ortaya çıkan krizler ve çatışmalarla birleşen eğitimin toplumsal amaçlarındaki erozyona işaret etmektedir. Sonuçta yaratıcılık, devlet-şirket iktidarı ile hem eğitimde

[1] Bu konu hakkındaki denemelerin bir derlemesi için Michael Peters vd., *Creativity in the Global Knowledge Economy* [Küresel Bilgi Ekonomisi İçerisinde Yaratıcılık] kitabına bakınız.

hem de eğitim için bir mücadeleyi temsil eden müşterekten kaynaklanan alternatif demokratik ve sürdürülebilir gelecekleri düşleme ve var etme olasılığı arasındaki çekişmenin kilit ekseninde durmaktadır.

Sistem Krizi ve Yaratıcı Ekonominin Yükselişi

Kapitalizm fazlasıyla yaratıcıdır. Sınırsız genişlemeye ve kendi iç ve dış sınırlarının sürekli aşılması gerekliliğine dayalı bir sistemdir. Yeni pazarların açılmasında, mekânların, bedenlerin ve akışların coğrafik ve kurumsal yönetiminde ve finansal yeniliğin yeni modellerinin kusursuz icat ve bütünleştirilmesinde, "yaratıcı yıkım" biçimleri aracılığıyla sermaye artıklarının oluşumunu ve yeniden yatırımını garantiye almak amacıyla kâr için durmaksızın yeni satış yerleri bulunmak zorundadır. Kapitalizm doğası gereği yaratıcı olsa da aynı zamanda özünde istikrarsızlığa ve krize meyillidir. 2008'de ABD'nin yüksek faizli konut balonunun çöküşünden kaynaklı küresel piyasalarda devam eden istikrarsızlık, borç krizleri ve yaygın kemer sıkma önlemleri, sermaye için yeni kısıtlar ve olanaklar hazırlayan bir sistem krizi olarak anlaşılabilir. David Harvey'in de belirttiği gibi, "finansal krizler kapitalizmin akıl dışılıklarının akılcı bir hale getirilmesine hizmet ederler. Bunlar genellikle yeniden yapılandırmalara, yeni yatırım alanlarına ve sınıf iktidarının yeni biçimlerine yol açarlar" (2010, s. 11).

Mevcut kriz, 1970'lerdeki ulusal üretimin endüstriyel-Fordist modelinden 1980 ve 1990'lardaki post-Fordist küreselleşmeye geçişten kaynaklanmaktadır. Bu, pazara erişimi ve pazarın örgütsel gücünü yaşamın daha fazla alanına doğru genişletmekte ve finansal pazarlardaki spekülatif yenilikler ve göstergebilimsel manipülasyonlar, enformasyonel ve iletişimsel süreçler, ücret baskıları (dış kaynak kullanımı, otomasyon, serbest ticaret/iş bölgeleri, prekaryalaşma, vb.) ve özelleştirme dalgası ile kâr amacı güden küresel şirketlerin büyük ölçekte genişlemesine yol açmaktadır. Düzenlemelerin kaldırıldığı "gölge bankacılık" sektörünün yükselişi ile birlikte, bu gelişmeler 2008'de Wall Street iflasına, 2009-2010 arasında Batı Avrupa'nın istikrarsızlaşmasıyla doruğa ulaşan sayısız yapısal çarpıklıklara ve balon ile

iflas dalgalanmalarına (Doğu Asya 1997, Silikon Vadisi 2000-2001, Arjantin, 2001) yol açmıştır. Sonuç ise daha da derinleşen eşitsizlik ve güvencesizlik olmuştur. Milyonlarca kişi evlerini ve geçim kaynaklarını kaybetmiştir. Sorumluluk; sistemik risk, zayıflatan borçlar ve önemli toplumsal yatırım eksiklikleri; kamu üzerine yıkılırken eşi benzeri görülmemiş bir zenginlik üst taraflara doğru dağıtılır olmuştu. Neoliberal küreselleşmenin mimarları ve amigoları enformasyon odaklı dizginsiz sermayenin "daha yassı"* bir dünyada "sürtünmesiz" mübadelenin yeni bir dönemini başlatacağını iddia ederken, baktığımız her yerde yeni duvarlar, hiyerarşiler ve çatışma noktalarıyla karşı karşıya kalıyoruz.

Bu çevrenin dışında, yaratıcılık son on yılda devletin yeniden yapılanması ile kurumsal ve ekonomik planlama üzerine tartışmalarda merkezi bir tema olarak ortaya çıkmıştır. Yaratıcılık ve "yaratıcı ekonomi"ye "dönüş", "bilgi ekonomisi" ve "enformasyon devrimi" ile ilişkili fikirlerle karmaşık bir şecereyi paylaşmak olarak anlaşılabilir. Bu, Alain Touraine (1971) ve Daniel Bell'in (1973) telaffuz ettiği "sanayi sonrası toplum" üzerine görüşlerini; Peter Drucker'ın (1968) yönetim kuramlarını; Alvin Toffler'ın (1984) "Üçüncü Dalga" çalışmalarını; 1990'larda Nico Stehr (1994) tarafından popülerleştirilen "bilgi toplumu"nu; Robert Reich'in (1991) sanayi sonrası çalışma çözümlemesini ve Yochai Benkler'in (2006) ufuk açıcı *Ağların Zenginliği* çalışması gibi daha yeni dijital ağ kapitalizmi hakkındaki çözümlemeleri içerir. Yönelim ve içeriği farklı olsa da "bilgi ekonomisi" kuramlarının kapitalist gelişmenin bir enformasyonel evresini tanımlama ve tasavvur etme çabasında belirli tutarlılıkları paylaşma eğilimi vardır. Bu gelişim daha akışkan ve ademi merkeziyetçi örgütsel biçimler, teknobilimsel bilgi, enformasyon teknolojileri ve postmodern iş, finans ve dünya genelinde kültür rejimleri ile nitelendirilir.

"Yaratıcı ekonominin" yükselişi bilgi ekonomisi kuramıyla epey ortak zemin paylaşır. 1990'ların sonlarından bu yana şirketler ve karar vericiler, "yaratıcı endüstriler" (YE) olarak bilinir hâle gelen teşvikin değerini savundular. "Yaratıcı endüstriler", İngiltere'de Tony Blair

* Flatter için uygun karşılık olarak yassı tercih edilmiştir (ç.n.).

tarafından kurulan çokça tartışılmış 1998 Yaratıcı Endüstriler Görev gücü tarafından "kendi köklerini bireysel yaratıcılık, beceri ve yetenekte bulan ve fikri mülkiyetin oluşturulması ve sömürüsü aracılığıyla zenginlik ve iş yaratımı potansiyeline sahip olan endüstriler" şeklinde tanımlandı. "Yaratıcı ekonomi" terimi yakın zamanda hem John Howkins (2001) tarafından *How People Make Money from Ideas* [İnsanlar Fikirlerden Nasıl Para Kazanır] adlı kitabında, hem de Richard Florida'nın (2002), en dikkat çekeni *The Rise Of The Creative Class* [Yaratıcı Sınıfın Yükselişi] olan, bir dizi kitabında kullanıldı. Bu kitaplarda terim, bölgesel ve kentsel planlama, meta üretimi ve dolaşımı, işgücü gelişimi ve girişimcilik, kurumsal ve ağ tabanlı yeniden yapılanma, medya, finans ve dijitalleşme gibi alanlardaki ekonomik gelişmenin çalışma biçimleri, fikirler ve yaratıcı enerjinin artan merkeziliğini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.

Bu farklı sektörler boyunca yaratıcılık, genellikle ekonomik yenilik ve zenginlik yaratımını genişleten bir motor olarak konumlandırılmıştır. Değerin ve kapitalist genişlemenin yeni kaynaklarının ağırlıklı olarak özelleştirmeye, fikri mülkiyete ve spekülatif finansa dayandığı bir ekonomide, yaratıcılık yeni pazarların, ürünlerin, iş ve kurumsal yönetim modellerinin keşfi için önemli bir kaynak haline gelir. Yaratıcılık, bir yandan, dizginsiz küresel kapitalizme verilen siyasi taahhütlerin benimsetilmesi ve uygulatılmasının derinleştirilmesinde söylemsel bir figür olarak anlaşılabilir. Örneğin, Microsoft'un eski CEO'su Bill Gates (2008) "yaratıcı kapitalizmi", piyasa güçlerinin, rekabetin ve küresel tüketiciliğin daha çok genişletilmesi ve yoğunlaştırılması aracılığıyla yoksulluğu ve iklim değişimini iyileştirecek şekilde hem şirketsel genişlemeyi hem de fedakârlığı birleştirecek bir güç olarak tanımlar. Diğer yandan, yine de "yaratıcı şey" öğeleri, böylesine hayal dünyasında yaşayan düşüncelere indirgenemez. Yaratıcı etkinlik devreleri, neoliberal ekonomizme sıklıkla karşı gelmenin veya hatta bazı durumlarda doğrudan meydan okumanın yanında, kapitalizmin ve devletin hayaletinin dışında toplumsal demokratik buluş ve işbirliği alanları ve dolaşımları oluşturmak için direniş zeminleri içermektedir.

"Yaratıcı ekonomi", yeni kısıtlamalar ve çatışma noktalarıyla karşılaşan küresel kapitalizmin evriminde bir gerilim alanı olarak okunabilir. Şüphesiz, ekonomik, ekolojik ve politik krizlerin kesişim noktasında, yaratıcılık ve yenilik daha sürdürülebilir ve adil bir geleceğin gerçekleştirilmesi için gerçekten gereklidir. Yine de, temel sorular ortaya çıkarmaktadır. Çağdaş uğrakta bir çatışma ve değerlenme gücü olarak yaratıcılığın dinamiklerini nasıl anlayabiliriz? Yaratıcılık ve bilgi üretimi çevrimleri içerisindeki bu süreçlerde, özellikle eğitsel politika ve yönetişim alanlarında, eğitim merkezi bir düğüm olarak nasıl etkilidir? Eğitsel alanların bir çözümlemesi, bütün sorulardan daha acil olan soruları yanıtlamamıza nasıl yardımcı olabilir: Ne tür bir yaratıcılık? Kimin çıkarına? Ne amaçla?

Yaratıcılığın Analitik Dilbilgisine Doğru

Neoliberal ekonomi politik ve kültür içerisinde yaratıcılığın rolüne ilişkin en canlı çözümlemelerden biri İtalyan işçicilik sonrası* veya "otonomcu" düşünce hattından gelmiştir. Bu düşünce hattı, yaratıcı ekonomi ve bilgi toplumu savları açısından yaklaşan bir çeşit alternatif şecere ve kavramsal dilbilgisi sunmuştur.

Otonomcular, küreselleşmenin son kırk yılında, sermayenin "bilişsel" safhaya doğru değişim geçirdiğini savundular. "Bilişsel kapitalizmin" bu okuması, Marx'ın, *Grundrisse*'nin "Makineler Üzerine Bölüm"** başlıklı bir kısmının yorumlarından genel hatlarıyla türetilmiştir. Burada Marx, teknolojik gelişmelerin, kolektif ve iletişimsel süreçlerin ("genel zekâ"), üretim ve artı değerin birincil faktörü olarak endüstriyel emeği sollama eşiğini geçme potansiyeli içerdiği üzerine tahminde bulunur. Kendisinin de dediği gibi, bu "genel toplumsal bilgi doğrudan bir üretim gücü haline geldiğinde" ve "toplumsal hayat sürecinin koşulları genel zekânın denetimi altına girdiğinde ve genel zekâyla beraber dönüştüğünde" (1973, s. 16) ortaya çıkar. Carlo Vercellone, buradan hareketle, bilişsel kapitalizm "hipotezinin" "bilgi üzerine kurulu salt bir ekonomik yapıya

* *post-operaismo*: İşçicilik sonrası (ç.n.).

** Sol Yayınları'nın yayınladığı Grundrisse II. ciltte 690-712 sayfaları arasındaki kısım (ç.n.).

indirgenemez" olduğunu iddia etmiştir. Marx'ın formülasyonundan anlaşılacağı gibi, daha çok, "bilgiye dayalı bir ekonominin oluşumu, sermaye birikiminin yasaları tarafından çerçevelenmiş ve içerilmiştir" (2007, s. 14).

Bilişsel kapitalizm, sermayenin dil, fikirler ve toplumsal ilişkiler düzeyinde bir üretken güce dönüşümüne işaret eder. Bu şemada, kapitalist değerlenme ve emek gitgide fikirlerin, imgelerin, kodların ve duyguların oluşumu ve dolaşımı gibi, maddi olmayan faktörlerin çevresinde örgütlenir. Hardt ve Negri, ekonomik değerlenme ve maddi olmayan etkinliklerin kesişimine "biyopolitik üretim" (Michel Foucault'nun, iktidar ve toplumsal düzenlemenin modern sistemlerinin çözümlemesinden türettikleri bir terim) demektedir. Biyopolitik üretimin "kapitalist üretimin, yalnız meta üretiminde değil (ve belki de öncelikli olarak bile değil) aynı zamanda toplumsal ilişkilerde ve yaşam biçimlerinde giderek daha açık bir şekilde hedeflendiği" anlamına geldiğini savunuyorlar (2009, s. 133). Burada üretimin nesnesi giderek artan bir şekilde bir öznenin üretimine, yani biyopolitik ekonomi içerisindeki maddi olmayan ve duygusal ilişkileri oluşturmaya ve koordine etmeye olanak sağlayan toplumsallık ve işbirliği biçimlerine doğru yönelir. "Bunun anlamı, elbette, otomobil ve çelik gibi maddi olan malların nicelik bakımından yok olması veya azalmasından ziyade, değerlerinin giderek artan bir şekilde maddi olmayan faktörlere ve mallara bağlı ve tabi olmasıdır" (Hardt ve Negri, 2009, s. 132).[2] Sermaye gittikçe artan bir şekilde maddi olmayan ve toplumsal emek yoluyla örgütlendiği ve koordine edildiği ölçüde, çalışma ile boş zaman, yazarlık ile sahiplik, üretim ile tüketim arasındaki geleneksel farklılıklar bulanıklaşır.

Bu, diğer şeyler arasında, kullanıcıların daha sonra pazarlama amaçlı ve yeni ürünlerle yaşam tarzı hizmetlerinin daha öte araştırılması ve geliştirilmesi için veri madenciliğiyle işlenen bedelsiz kulla-

[2] Bilişsel kapitalizm içerisinde maddi ve maddi olmayan üzerine önemli tartışmalar var. Bu soruna ilişkin kavrayışlı bir fikir tartışması için Michael Betencourt "Immaterial Value and Scarcity in Digital Capitalism" [Dijital Kapitalizmde Maddi Olmayan Değer ve Kıtlık] ile Arthur Kroker, Simon Glezos ve Michael Betancourt, "The Future of Digital Capitalism" [Dijital Kapitalizmin Geleceği] kitaplarına bakınız.

nıcı verileri oluşturdukları Twitter, Facebook, Flickr, Google ve YouTube gibi Web 2.0 platformlarının büyümesinde görülebilir.[3]

"Biyopolitik üretim, baskın üretici gücü oldukça, artı değer gitgide yaratıcı ve iletişimsel kültür (veya "müştereği" oluşturacak olan denebilir) devrelerinin sömürüsü ve gasbına bağlıdır. Antonio Negri ile yaptığı sohbetlerde, Cesare Casarino, *müştereği müştereklerden* farkına göre tanımlamıştır. *Müşterekler*, kamusal zenginlik ve kaynakların devlet tarafından yönetilmesini işaret eden temsili alanı kastederken, müşterek, aksine iletişimsel üretimin, "yani, ortak entelektüel, dilsel ve duygusal yetinin ilgili kavrayış, dolaşım ve iletişim biçimlerinin, veya kısaca düşünce, dil, ve duygulanımın hem potansiyel hem de fiili veçhelerinin" sonsuz ve temsili olmayan gücü olarak anlaşılır (2008, s. 12). Casarino müştereğin, sermaye ile birlikte giderek yaygınlaşırken, her zaman sermayeye kısmi olarak dışsal ve sermayeden özerk bir konumda olduğunu gözlemlemektedir: "Sermaye müştereğe gereksinim duyar, fakat müşterek sermayeye gereksinim duymaz".

Carlo Vercellone (2007) ve diğer ekonomistlerin işaret ettikleri gibi, biyopolitik ekonomi içinde sermaye, gitgide "rant" olarak değere el koymayla görevlendirilmiştir, "kârın rant olması"... Bu ranta el koyma, ilkel birikim veya David Harvey'in (2005) dediği gibi "mülksüzleştirme yoluyla birikim" biçimini alır: okullar, ulaştırma sistemleri, hastaneler gibi "sabit" varlıkların yanı sıra doğal kaynaklar ve biyogenetik malzemelerin özelleştirilmesi. Ancak, giderek söz konusu olan, değerin doğrudan müşterek temelinde ele geçirilmesidir. Hardt ve Negri, bunun biyopolitik ekonomi içinde mücadelenin ve krizin önemli bir eksenini temsil ettiğini savundu. Genel zekânın değerin birincil kaynağı olmasıyla birlikte, üretimin kapitalist komutadan giderek daha özerk hale geldiğini gözlemlemektedirler. Fikirler, özellikle anında ve sonsuz yeniden üretilebilirliğe izin veren dijital ağların içinde, normal üretim veya kıtlık yasalarına uymaz. Dahası, fikirler özgürce paylaşıldığı ve bireyler iletişimin işbirlikçi düzenlemelerine ve ortak çalışmaya dayalı mübadeleye giriştiği ölçü-

[3] Bu konu hakkında daha fazla bilgi için Tiziana Terranova, "New Economy, Financialization and Social Production in the Web 2.0" [Web 2.0'da Yeni Ekonomi, Finansallaşma ve Toplumsal Üretim] kitabına bakınız.

de fikirler daha güçlü hale gelir. Böylelikle sermaye değer elde etmek için müşterek üzerinde denetim sağlamaya çalışırken, yaratıcılığa ve maddi olmayan emeğe ayak bağı olma eğilimindedir. Bir başka deyişle, maddi olmayan değeri rant olarak ele geçirme, denetim altına alma ve bilgiyi mülkiyet olarak özelleştirme çabaları içerisinde sermaye, paradoksal olarak müştereğin yaratıcılık ve üretkenliğini zayıflatan örgütlenme, ölçüm ve disiplin aygıtlarını seferber eder (Hardt ve Negri, 2009).

Müşterek, yaratıcılığın doğasında olan arazi olarak anlaşılabilir. Bu anlamda, yaratıcılık müştereğe özgü olandır, sermayenin içinde gömülü olan ancak onu her zaman aşan, toplumsal keşif ve birlikte çalışma için ortak yetidir. Yaratıcılık böylece kapitalist sömürü ve gasbın iletişimsel vektörleri içinde mücadelenin ve inatçı bir fazlalığın eksenini temsil eder. Sermaye denetimi sağlamak ve müşterek temelinde insan yaratıcılığının meyvelerine el koymak ve onları ele geçirmek için çabaladığında yaratıcılığı ve böylece kendi değerlenmesinin ve yeniliğinin kaynağını kurutma tehlikesini yaratır. Michael Hardt'ın belirttiği gibi, bu, biyopolitik sermayeye içkin olarak ortaya çıkan iç çelişkidir: "müşterek, özel mülkiyet halinde kuşatıldığında, üretkenliği daha da azalmaktadır; ve müştereğin genişlemesi genel ve temel bir şekilde mülkiyet ilişkilerini zayıflatmaktadır" (2010a, s. 136).

Eğitimdeki Çifte Krizi Haritalama

Eğer otonomcu savları ciddiye alırsak, eğitim bağlamındaki yaratıcılık çağrıları, çoklu örtüşen çatışma ve gerilimi açığa çıkarmaya başlar. Bu çatışmalar bilimsel ve eylemci kolektif Edu-factory'nin (2010) eğitimde "çifte kriz" olarak ifade ettiği şekilde anılır. Bu, bir yandan, kendi tarihsel, kültürel ve demokratik göndergelerinde neoliberal aşınmanın bir sonucu olan eğitim sistemlerinin evrimleşen krizlerini ifade eder. Öte yandan, özellikle eğitsel örgütlenme ve politika ile kesiştiği ölçüde, maddi olmayan emeğe ve değere özgü krizleri ifade eder. Çifte krizin her iki tarafı, bir tarafta ekonomik gerekçeler ve öte tarafta genel zekânın canlılığı arasında, müşterek üzerindeki çatışmaları temsil eder.

Edu-factory'nin analizinden yola çıkarsak, çifte krizin birbiriyle ilişkili dört çerçeve aracılığıyla anlaşılabilir olduğunu ileri sürebiliriz. Birincisi, *küresel*dir. Bu, ulusaşırı, ulusal, bölgesel ve metropolitan bağlamlar içinde ve arasında son derece farklılaşmış şekillerde ifade edilir ve deneyimlenir. Eğitim sektörleri, sınırların ve kurumların dolayımlaması ve dönüşümünü, çalışma ve kültürün zamansallığını ve merkezlerin/çevrelerin, içermenin/dışlamanın yeniden ifadesini içeren yeni küresel ekonomik ve politik gerçekleri şekillendirmenin yanı sıra bunlara tepki gösterecek konumda bulunmaktadır. İkincisi, eğitim sektörleri bilgi üretiminin denetimine yönelik kendi pazar temelli örgütsel biçimlerini gitgide benimsediği ve hatta bazı durumlarda bunlara öncülük ettiği ölçüde, yeni *yönetim stratejilerinden* söz ediyor olur. Bu şema içinde kurumsal ve eğitsel sinerjiler, ekonomik değerin oluşumu ve buna el koymayı yönlendirme ve arttırma amacıyla emek denetimleri, araştırma ve müfredatla ilgili standartlar ve yeni ölçüm sistemlerini oluşturduğunda, kamusal ve özel arasındaki çizgiler bulanıklaşır. Bu, insan sermayesi kuramının girişimcilik ve ekonomik rekabet konusundaki tekil odağı ve bu kuramın özelleştirilmiş girdi ve çıktı ikilileri üzerine baskın vurgusu ve eğitim alanları içindeki bilginin değerindeki niteliksel değişimlerle çakışmaktadır. Üçüncüsü, çifte kriz *ekonomiktir* ve *devam etmektedir*. Her düzeydeki kamusal okul ve üniversiteler de dahil olmak üzere toplumsal projelerde yaygın yatırım eksikliği ile birlikte toplumsal eşitsizlikteki genişleyen uçurum ve emeğin prekaryalaşmasının kalıcı gerçeklikleri, küresel ekonomik krizin devam eden belirginliğine işaret eder ve kalıcılığını gösterir. Bu, krizlere ve kuralsız balon ekonomilerde krizlerin çift yönlü temeline ve de *yönetişimin yeni tekniği* ve kalıcı biçimi olan toplumsal kemer sıkmaya *uyumu* sağlamıştır. Dördüncü ve bu daha ileri noktada çifte kriz, "gezegensel eğitim piyasası" içinde ve boyunca yeni hiyerarşiler ve çatışmalar inşa eden *iktidar* ve *tabakalaşmanın* yeni düzenlemelerini yürütmektedir (Edu-factory, 2010).

Edu-factory projesi kendi çözümlemesini üniversiteye yoğunlaştırırken, ben çifte krizin ortaöğretimde farklı şekillerdeki dönüşüm ile yankılandığını da göstermek istiyorum. Yazının devamında, orta ve yükseköğretimdeki yaratıcılığı toplumsal tabakalaşma, bilgi ve öznellik düzeyindeki çifte kriz bağlamında konumlandıracağım.

Ortaöğretimde Yaratıcılık Arayışı

2009 yılının sonbaharında, *New York Times'da* köşe yazarı Thomas Friedman "Yeni Dokunulmazlar" başlıklı bir yazı yazdı. Yazıda "taşradaki* eğitimsel çökmenin" 2008 finansal erimesinden kaynaklanan ABD'deki ekonomik durgunluğun bulunmayan bir nedeni olarak durduğunu öne sürdü. Küresel üretimin mobil ağlarına dayanan bugünün ve geleceğin emek piyasasının gerçeklerini, stratejik rakipler olarak Çin ve Hindistan'ın yükselişini ve ekonomik büyümeyi güdüleyen maddi olmayan emeğin merkeziliğini incelerken, eğitim sektörünün "yeniden yüklenme"si olmadan Amerikan işçilerinin çoğunluğu olmasa da birçoğunun yaşanan dönüşümde geride kalacağını öne sürmüştür. Friedman için, 21. yüzyılın eğitimle ilgili zorlu görevi "kendilerini dokunulmaz kılma tasavvuru" olan, yani, yeni pazarlar ve geleceğin istihdam mevkilerini icat edebilen işçiler üretmektir. Friedman söyle der, "Okulların artık iki misli zor bir görevi var: sadece okuma, yazma ve aritmetiği değil aynı zamanda girişimcilik, yenilik ve yaratıcılığı geliştirmek" (Friedman, 2009).

Friedman burada yalnız olmaktan çok uzak. Ken Robinson'un *Out of Our Minds: Learning to Be Creative* [Zihinlerimizin Dışında: Yaratıcı Olmayı Öğrenme]ve Daniel Pink'in *A Whole New Mind:Why Right-Brainers Will Rule the World* [Bir Bütün Yeni Zihin: Niye Beynin Sağ Tarafını Kullananlar Dünyayı Yönetecek] kitapları gibi güncel kitaplar, eğitim sistemlerinin ekonomik büyüme ve gelişme için hayal gücünü ve yaratıcılığı teşvik etmesi gerektiğini savunarak benzer görüşleri ifade etmektedir. Yaratıcılık ve emeğin bu konjonktürü kurumsal dünyada da kaybolmamıştır. Örneğin, "Partnership for 21st Century Skills" [21. Yüzyıl Yetenekleri için Ortaklık] isimli ABD merkezli eğitim savunma grubu, AOL Time Warner, Apple, CISCO Systems, Dell, Microsoft, Walt Disney, Oracle, McGraw Hill, Pearson gibi birçok medya, teknoloji ve eğitim sektöründen tüzel kişi ve liderlerin bir birliğinden oluşmuştur. Bunlar, "yaratıcılık, yenilik, eleştirel düşünme ve finansal, ekonomik, iş ve girişimcilik okuryazarlığı" gibi

* Main Street: Anacadde veya taşra anlamında kullanılabiliyor. Metinde taşra tercih edildi (ç.n.).

bir dizi piyasa odaklı 21. yüzyıl becerilerinin eğitimde uygulanmasını savunuyorlar (21st Century, 2010).

Daha fazla yaratıcılık, girişimcilik ve yenilik için yapılan bu çağrılar, görünüşte, ortaöğretimde hatırı sayılır yatırımların gerçekleşmesi ve desteklenmesi içindir. Eğer yaratıcı ekonominin, işgücü kapasiteleri ile açık ve dinamik kurumlar hakkında taze düşünme talebi varsa, yaratıcılık söyleminin öğretimin daha yaygın bir görünümünü ve deneyimi ısrarla talep edeceğini izleyebilir. Eğer sermaye, müşterekten, yani kitlesel entelektüellik, iletişimsellik ve maddi olmayan süreçlerden, değer koparmakla giderek daha çok yükümlü kılınırsa, yaratıcılık ve yenilik için yapılan çağrıların, okul örgütlenmesi ve müfredatının katmanlı, merkezi ve araçsal olarak akılcılaştırılmış biçimlerine dayanan kısıtlı bir endüstriyel öğretim modeline elle tutulur bir zorluk çıkaracağı mantıklı görünecektir. Yaratıcı ekonomi için öğretimin, daha fazla özerklik ve eşitliği teşvik ederken, insan becerilerinden yararlanmak, geliştirmek ve insan becerilerini işe koşmak isteyeceği düşünülebilir. Gerçeklik biraz farklı olmuştur.

Örnek olarak ABD'yi ele aldığımızda, ilk olarak, eğitim ve küresel ekonomik rekabet edebilirlik üzerine ulusal kaygıların yeni olmaktan uzak olduğuna işaret etmeliyiz. Bunlar, Soğuk Savaş döneminde özellikle belirgin hale gelmiştir ve 1980'lerde küreselleşme ve neoliberalleşmenin birlikte ortaya çıkmasıyla yakın zamanda yoğunlaşmıştır. Reagan dönemi görev gücü ve "Risk Altında Bir Ulus" başlıklı rapor, muhtemelen, küresel ekonomide eğitimsel performans ve sanayi sonrası ile ilgili paradigmatik ifadeler sunuyor. Burada, Soğuk Savaş sırasında eğitsel planlamayı imleyen liberal Keynesyen akılcılık ile neoliberal politikanın eğitsel katmanı istilasının son 30 yılı arasında bilgilendirici ayrımlar yapılabilir. Soğuk Savaş dönemine genişletilmiş erişim, arttırılmış kamu finansmanına güçlü federal taahhütler ile kültürel gelişim ve bilgi taahhütleri damgasını vurdu. Kesin bir Fordist iş bölümü ve ırksallaştırılmış toplumsal hiyerarşi içine gömülü iken, yoksulluk karşıtı programlar ile birleştirilen eğitim yatırımları ve güçlü bir kamu ahlakı yine de toplumun her düzeyinde göze çarpan eğitsel ve ekonomik gelişmeye olanak sağladı. Buna karşılık, Mic-

hael Hardt'ın (2010b) belirttiği gibi, "Sputnik'in fırlatılması ABD'yi daha akıllı yaptıysa eğer, ulusal konuma asıl tehdit olarak algılanan 11 Eylül saldırıları, ülkeyi sadece daha da aptal yaptı". Terörle Savaş neoliberal devrim ile birleştirildi ve eğitsel politikalara sağ kanadın kapsamlı müdahalesi kendini eğitsel yatırımlara, eşitliğe ve erişilebilirliğe şiddetli tırpanlarla dışavurdu. Bu, kurumsal ve askeri teknik taleplerdeki eğitsel odakta eş zamanlı bir daralmayla birlikte devlet okulları ve üniversitelerin fonlarında derin kesintilere yol açtı.

1980'lerden bu yana ABD ortaöğretim politikası alanında, piyasa bütünleşmesine ve şirketsel işletmeciliğe doğru yoğun ve kapsamlı bir yol var olmuştur. Öncelikle bu, makbuzlu eğitim girişimleri* özel okullar ve hatta kâr amaçlı ortaöğretim için sınırlı deneyler biçiminde yaygın özelleştirme çabaları anlamına gelmektedir.[4] İkinci olarak, özelleştirme ile birlikte ABD öğretiminin yönetimi teknokratik mantık tarafından ele geçirildi. Bu mantık öğretime her seviyede, piyasa temelli hesap verebilirlik ve kurumsal "verimlilik" stratejileri getirmek ister. Bu, geniş tabanlı müfredat standardizasyonunu, öğretmenlerin mesleki özerkliklerini kısıtlayan denetim ve değerlendirme mekanizmalarının yaygınlaşmasını ve sonuçları öğrencinin geleceği ile ilgili belirleyici olan bitmek bilmez sınavlarla birleşmiş ezberci "temel beceri" eğitimleri üzerine geniş kapsamlı bir vurguyu içermektedir. Bu politikalar, George W. Bush'un "No Child Left Behind" [Hiçbir Çocuk Arkada Kalmasın] yasasıyla kristalleşti ve bugünlerde Obama yönetimi altında Ken Saltman'ın "milyarlarca kamu doları, ... tarihsel açıdan ihmal edilmiş okulları 'yaratıcı yıkım'a tabi olması gereken özel teşebbüsler olarak tasarımlayan ... özelleşmiş ve işletmeci okul reformunu genişletmeleri yönünde onları kandırmak için eyaletlerin önünde sallanıyor" diyerek dikkat çektiği "Race To The Top" [En Tepeye Yarış] gibi politikalarla yayıldı ve şiddetlendi (2010, s. 3).

Yaratıcılık ve genel zekâya dayanan eğitsel harcamaları teşvik etmek şöyle dursun, bu politikaların "müştereği tüketmesi", onu büyütmesi ve genişletmesinden daha olasıdır (Hardt ve Negri, 2009).

* Voucher Initiatives: Makbuzlu eğitim girişimleri (ç.n.).

[4] Bu konulardaki ayrıntılı bir tartışma için Kenneth Saltman'ın *Edison Schools and Capitalizing on Disaster* [Edison Okulları ve Afetleri Sermayeleştirmek] incelenebilir.

İlk olarak, pratikte, neoliberal eğitim politikaları, derinleşen toplumsal tabakalaşmayı ve eşitsizliği olumsuz yönde etkileyen teknokratik yönetimin yeni mekanizmalarına öncülük ederken endüstriyel öğretimin en kötü yönlerini genişletme ve yoğunlaştırma eğilimindedir. Özelleştirme, kamu varlıklarının kamusal hesap verme yükümlülüğü bulunmayan tüzel kişilere aktarımına olanak sağlamaktadır. Bu sırada sınama ve temel becerilere verilen önem müfredatın daraltılmasına, öğretmenlerin profesyonellik yitimine, beşeri bilimler konularının ötekileştirilmesine ve kamusal eğitiminin üç katmanlı bir sisteme dönüşümüne neden olmaktadır: zenginlere hizmet eden ayrıcalıklı kamusal ve özel okullar; çoğunluğu beyaz olan ve gitgide güvencesizleşen geleceğin orta sınıf hizmet işçileri ve yöneticiler kadrosunu eğitmek için bir orta katman; eğitim vurguncuları için potansiyel pazar ve sınama depolarından biraz daha fazlasını oluşturan ırksal ve sosyoekonomik hiyerarşinin altında yer alan basamak. Bir örnek vermek gerekirse, Chicago devlet okullarındaki 400.000 öğrenci, bunların neredeyse %90'ı Afrikalı Amerikan veya Latin ve %88'inden fazlası federal yoksulluk sınırının altında yaşıyor, genellikle yıl başına beyaz, orta sınıf ve banliyölü olan akranlarının yarısı kadar fon alıyorlar. Bu, örneğin, 1994 yılında Evanson'da ilkokula başlayan ve 2007 yılında liseden mezun olan 6413 öğrencinin eğitimi için, Chicago devlet okullarında okuyan aynı sayıda öğrencinin eğitimi için harcanandan 290 milyon dolar daha fazla harcandığı anlamına gelir (Lowenstein vd., 2008). Dahası, gittikleri okullar, sıklıkla kasvetli bir onarım durumundadır, şişirilmiş sınıf mevcutları vardır, müfredatın katı yazılı kurallarına maruz kalmakta ve gitgide artan bir şekilde silahlı polisin ve devlet gözetiminin her yerdeki varlığı aracılığıyla maddi ve sembolik olarak cezai adalet sistemine bağlıdır. Araştırma, ekonomik kriz ve eş zamanlı kemer sıkma önlemleri ile birlikte neoliberal politikaların bu eşitsizlikleri arttırdığını ve mekân, ırk ve sınıf çizgisinin eğitim fırsatlarındaki eşitsizliği daha da derinleştirdiğini göstermektedir.

İkinci olarak, yaratıcılık söylemi genellikle, bilgi, yaratıcılık ve öznelliğin uzak görmez bir görüsünü temsil eden piyasa akılcılığının ve pratiklerinin ötesine geçmemektedir. Hadi bir an için, son yirmi yıl-

da ortaöğretimin neoliberalleşmesinin pişmanlık duymayan amigosu Thomas Friedman'a geri dönelim. Friedman, sosyopolitik bölünmeleri ve ilk etapta ekonomik fırsatları belirleyen kararları görmezden gelme eğilimindeyken, rekabetçi küresel emek piyasasında oynayabilecek özneler üretebilmek için eğitimin, yaratıcılığı kucakladığını savunmaktadır. Burada birden fazla sorun var. Başta, Friedman, aşırı kuralsız bir küresel sermayenin şehirdeki tek oyun olduğunu ve olması gerektiğini var sayar ve böylece işçileri, toplumsal hayatı ve çevreyi dibe doğru çeken aşağılık bir yarışa bağımlı kılan bir geleceğe teslim eder. Ayrıca Friedman ve diğer neoliberaller, yanlış olarak, yaratıcı değeri öznelliğin, teknik bilginin ve girişimciliğin indirgemeci ekonomik görüsüyle eşitleyerek yaratıcılığın toplumsal boyutlarını ya göz ardı etme ya da reddetme, eğilimindedirler. Yaratıcılığın bu kısıtlı okuması, eğitim bağlamında hiyerarşik, özelleştirilmiş ve disiplinle ilgili yönetim stratejilerini teşvik ederek, toplumsal yetilerin gelişimini ve var olmanın yollarını tıkayan eğitim politikalarına uygun düşmektedir. Friedman'ın yaratıcılığı ekonomik bir ideoloji olarak adlandırması, onu, devamlı olarak desteklediği neoliberal reform reçetelerinin *kendi şartlarında devamlı başarısız oldukları* gerçeğine karşı kör kılmaktadır: Onlar ne biyopolitik ekonomi içerisinde sürdürülebilir refahı teşvik etmek için gerekli imgesel ve toplumsal yetenek türlerini üretirler, ne de genişletilmiş eşitlik, özerklik ve demokrasi davasını ilerletirler. Kısacası, müştereği zehirlerler.

Yükseköğretimde Yaratıcılığı Yönetme

2010 yılında, Toronto Üniversitesi, Rotman İşletme Fakültesi'nin mimari genişletilmesi için bir dönüm noktası olan 200 milyon dolarlık bir işe girişti. "Martin Bayındırlık Enstitüsü" ile birlikte gürültülü bir reklamı yapılmış olan "Bütünleşik Düşünme Merkezi" için bir konut planlandı, konuttaki Rotman'ın kendi yaratıcı gurusu Richard Florida "yeni bina öğrencilere, araştırmacılara, çalışanlara ve bölge halkına yaratıcı yeteneklerini kullanabilecekleri bir sıçrama tahtası sağlayarak, yaklaşımımızın temeli olan 'yeni düşünme şeklini' yansıtacaktır" diyerek iddiasını belirtiyor. Bu Rotman'ın daha büyük misyonuna hiz-

met ediyor: "yaratıcı bir toplum için yönetim araçlarını ve çerçevelerini yeniden keşfetmek" (RotmanWeb).

Kuzey Amerika kapsamındaki ve ötesindeki emsalleri gibi Toronto Üniversitesi de, küresel ekonomik rekabet ve şirketsel yenilikçilik için merkez ve güdüleyici şeklindeki üniversite imgesini açıkça kucaklamıştır. Rotman genişlemesiyle beraber, işletmeyi üniversitedeki yaratıcılık ve bilgi odağını ve değerini farklı bir açıdan ele alan projenin kalbine yerleştiren yönetimin yeniden keşfine yaratıcılığın nasıl seslendiğini görebiliyoruz. Toronto Üniversitesi örneğinde, her ne kadar işletme ve teknobilim programlarına ve araştırmalarına paralar dökülmüş olsa da, üniversite eş zamanlı olarak birkaç önemli beşeri ve toplumsal bilimler programında kaynakları da kısmıştır ve hatta Eğitim Felsefesi ve Tarih, Doğu Asya Çalışmaları bölümü, Etik Merkezi, Uluslararası Çalışmalar Merkezi, Diasporik ve Çevirisel Çalışmalarla birlikte Northtrop Frye tarafından kurulmuş olan prestijli Karşılaştırmalı Edebiyat Merkezi gibi bir takım programları da lağvetmeyi veya birleştirmeyi bile önermiştir.

Bu, üniversitenin bilişsel sermayenin değer döngüleri içerisindeki can alıcı rolüne kurumsal olarak nasıl karşılık verdiğinin bir örneğidir. Çağdaş üniversite, geleceğin bilgi işçileri için kilit bir eğitim ve disiplin zemini ve entelektüel mülkiyetin sermayeleşmesi, üretilmesi ve şirketsel teknolojik yenilikçiliği mali olarak desteklemek için kilit bir altyapı sağlar. Her ne kadar zar zor kusursuz olsa da, 1980 ve 1990'ların kuralsızlaştırıcı ve "yeni yönetimsel" heyecanından, Nick Dyer-Witheford'un (2005) "Şirketsel Ü" olarak adlandırdığı ortaya çıkmıştır. Bu, büyük ölçüde şirket imgesi olarak yeniden yapılandırılmış ve şirketsel çıkarlar ve ekonomik zorunluluklarla uyumlu bir şekilde örgütlenmiş bir üniversitedir.

How the University Works [Üniversite Nasıl Çalışır] isimli kitabında Marc Bousquet, yükseköğretimin kurumsal ve yönetimsel normlarının "toplam kalite yönetimi" neoliberal mantığı altında yeniden ayarlanmasını isabetli bir biçimde belgeler. Bu, üniversite emeğinin köklü olarak geçicileşmesini ve kadro sisteminin aşınmasını; standartlaşma, denetim ve değerlendirmelerin yaygınlaşmasını; masraf azaltan çevri-

miçi ve uzaktan "öğrenme"nin yükselişini; gelişmiş şirket-üniversite işbirliklerini ve biyoteknoloji, ilaç, enerji ve askeri/savunma araştırmalarına büyük miktarlarda para gömülmesini beslemiştir. Bütçe ve kaynak tahsisleri artan bir şekilde ekonomik çıktılarla bağlantılı hale gelirken, sanayide doğrudan uygulaması olmayan programlar budanmıştır. Bu düzen içerisinde öğrenciler, gittikçe ya ucuz gözden çıkarılabilir emek kaynakları olarak ya da yükseköğretimi bir akreditasyon, meslekler için yetenekler aktarımı, biçimi olarak sürdürmeye cesaretlendirilen tüketiciler olarak yapılandırılmaktadır. Profesörler veya en azından hâlâ daimi kadroya sahip olacak kadar şanslı %25-%30'luk kesim, en üst düzey maddi olmayan işçiler yani girişimci bilgi "teknikerleri" veya "üreticileri"nden daha az kamusal entelektüeller olarak düşünülmektedir. Bu esnada üniversite yönetimleri konumlarını gittikçe işletme giderlerini düşürme, şirket paralarının ilgisini çekme ve telif hakları, lisanslama ve fikri mülkiyetten çıkar sağlama yönünde geliştirmektedir. Bu, yönetimler, öğrenci borçlarındaki muazzam artışlar aracılığıyla yeni işletme parklarının ve spor tesislerinin maliyetlerini ve kendi şişirme ücretlerini yansıttıkları öğretim ücretlerinde geniş ve özel yükselmelere başkanlık ederken, üniversitelere kamusal kaynak sağlamanın istikrarlı bir şekilde azalmasıyla aynı zamanda meydana gelmiştir.

Christopher Newfield, bu eğilimlerle yaratıcı bilgi ekonomisinin talepleri arasındaki belirgin çelişkiye dikkat çekmiştir. Newfield, "ekonomilerinin geleceklerinin bağlı olduğunu söyledikleri araştırmayı ve eğitim sistemlerini ucuzlatan ve sınırlandıran"ların neden Amerika ve diğer zengin ülkelerdeki liderler olduğunu sorar. Bu yaratıcı ekonomi ve bilgi kapitalizmi için zarar verici değil midir? Newfield, bu soruya çok yönlü bir yanıt verir. Bilişsel sermayenin, müşterekler-deki ranta el koyulması ile "kendi yaratıcı kolektif yetişme ortamından bilgiyi dışarı çıkmaya zorlayan tam bilgi" arasındaki "üretken çelişki" tarafından tanımlandığını öne sürer. Thomas Stewart'ın yönetim kuramından yararlanarak Newfield, bilişsel sermayenin, bilgi üretimi ve bilgi çalışması üzerinde çok katmanlı katı denetimler dayatan bilgi yönetimi (BY) sistemleri uydurduğunu savunur. Bu sistemler ağırlıklı olarak, özel mülkiyet bilginin değer ve üretimini, yaratıcılık ve yeni-

likçilik üzerine sınırlamalar koymak pahasına olsa bile güvence altına almak amacıyla yükseköğretim ve sanayi arasındaki tabakalaşmanın karmaşık düzenlemelerine dayanır. Örneğin, Amerika'da yaklaşık olarak 7 milyon BTMM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) işi var. Bu, herkesin bildiği gibi, herhangi bir iş güvencesi, sosyal yardımı veya geçinmeye yetecek ücreti olmayan genellikle basmakalıp programlama ve büro görevlerini yerine getiren prekarya şeklindeki "kalıcı geçicilerin" [permatemps] ve "bilişterya" [cognitariat] işçilerinin ordularını içeren tabakalaşmış bir sektördür. Bu geriye, sermayeleştirme projeleri için gereksinim duyulan yaratıcı çalışmayı yerine getiren çekirdek kadroda az sayıda seçilmiş kişiyi bırakır. Üstelik, bütün alanlarda her yıl 2.3 milyon yüksek öğretim derecesi verilmesi, 30 yılı aşan bir dönem (tipik bir kariyer uzunluğu) düşünüldüğünde, üniversite sistemi teknik iş gücü olarak gerekenden yaklaşık olarak 10 kat daha fazla mezun üretmektedir. "O halde bilgi endüstrileri için sorun, bilgi işçileri ordularını nasıl yarattıkları *de*ğildir. Mesele bunun tam tersidir: Sayıları nasıl sınırlayabilirler ve çıktılarını nasıl yönetebilirler?" (2010, s. 12).

Bu koşullar altında, Newfield, yaratıcı ekonomi ile neoliberal yönetim ve kamusal yükseköğretimin mali kaynaklarının kesilmesi arasındaki gerilimin belirginleştiğini ileri sürer:

> bu çelişki, ancak, bugünün bilgi ekonomisi liderlerinin kitlesel bir orta sınıf amaçladığını, nüfuslarının büyük çoğunluğu için yüksek yaşam standartları arzuladığını ve bilgi ekonomisinin yüksekokul mezunu ordularına ihtiyaç duyduğuna inandığını farz edersek var olur. Eğer bunun yerine, bilgi ekonomisinin politik ve iş liderlerinin bilgi temelli yıldız üreticilerden oluşan küçük bir seçkinler topluluğu amaçladığını varsayarsak, ABD veya başka yerlerde kamusal yükseköğretimi devamlı ucuzlatmaları daha akla yatkın hale gelir (2010, s. 11).

Newfield, *Unmaking the Public University* [Kamu Üniversitelerini Bozmak] isimli kitabında bu kavrayışları kültürel destekleyici unsurları ana hatlarıyla çizerek genişletiyor. 1980'ler ve 1990'lardaki sanayi sonrası bilgi ekonomisinin yükselişinin üniversiteye sağ kanat saldırıların yoğunlaşmasıyla nasıl örtüştüğünü ayrıntılandırıyor. Olumlu

eylem, beşeri bilimlerdeki postmodernizm, çokkültürlülük ve kampüs siyasetine yönelik bu saldırılar, sonuç olarak, sağlam kamusal kaynak desteğini ve yüksek nitelikli kamusal yükseköğretime eşit erişime yönelik geniş taahhütleri yıpratmıştır. Bu, büyük ölçüde, Sivil Haklar hareketinin sonucundaki azınlık nüfusun payına düşen sözde avantajlara karşı beyaz orta sınıf kırgınlığı üretmekte işe yarayan kamusal yaşamda piyasa köktenciliği direnişiyle olası kılınmıştır. Bu, ırk ve sınıf eşitsizliklerinin (elbette, piyasanın haksız adaletiyle meşrulaşmıştır) doğallaşmasına katkı sağlarken, çoğunluğu yetkisiz kılmıştır. Newfield, "kültür savaş stratejisi, büyüyen, politik olarak güçlü, ekonomik olarak yetkili ve ırksal olarak çeşitlenmiş orta sınıfın, teknik yeteneklerini bozmadan bırakırken, toplumsal ve kültürel temellerini kemiren bir tür entelektüel nötron bombasıydı" (2008, s. 6) diye belirtir. Kültür savaşı, dolayısıyla, hızlı bir şekilde değişen tarihsel koşulları piyasacı olmayan terimlerle anlama ile kafa yorma, ve böylece çoğunluğun ekonomik ve toplumsal gelişimi amacını korumak ve ilerletmek için politik bir çerçeve geliştirme kapasitesini yıpratmakta başarılı olması bakımından "ekonomik bir savaş" olarak görülebilir. En sonunda, Newfield'in iddia ettiği gibi, bu, üniversitenin kültürel temellerinin ve toplumsal gelişme, yaratıcılık ve eşitliği teşvik eden rolünün aşınmasına katkıda bulunmuştur.

Final: Çifte Krizin Ötesindeki Yaratıcılık

> Fabrika ve toplum, ekonomik düzeyde mükemmel bir şekilde bütünleşseydi bile, politik düzeyde yine de çelişki içinde olmaya devam edeceklerdi.
>
> Mario Tronti, "The Strategy of Refusal"*

Hem orta hem de yükseköğretimde gözlemleyebileceğimiz şey, yaratıcılık kavramının istikrarsızlık ve çelişkiyle damgalanmış olmasıdır. Eğitimsel bağlamda yaratıcılığı ve yenilikçiliği başlatacak olan yakarmalar, eğitimin, özelleştirme, denetim ve sınama, standartlaştırma ve toplumsal ve beşeri bilimlerin ötekileştirmesi hattı boyunca yeniden örgütlenmesi gerçeklikleriyle bir gerilim içerisinde gözüküyor. Bu hatlar bilgi üretimi ve düşüncelerin özgür ve işbirliği ile alışverişi

* Reddiye Stratejisi (ç.n.).

üzerine sınırlar koyan süreçlerdir. Christopher Newfield, politik seçkinlerin gerçekten de, çok becerikli işçilerden oluşan küçük ve yönetilebilir bir çekirdek yerine iyi eğitim almış ve yaratıcı bir iş gücü arzulayıp arzulamadığı sorusunu gündeme getirerek, bu gerilimin en azından kısmen açıklanabileceği inandırıcı bir durum sunmuştur. Kesinlikle, bu sonucu destekleyecek, eğitim ve istihdam sektörlerinde toplumsal tabakalaşmayı ve güvencesizliği derinleştiren geniş ölçekte kanıt mevcuttur.

Eşlik eden bir hipotez, neoliberal eğitim yönetimi ve idaresinin, biyopolitik ekonomi için gerekli olan eğitsel kapasiteleri yanlış anlama veya tanıma, girişimci ve teknokratik bilgi birikimi ve öznelliği, yenilikçi potansiyel ve yaratıcı değerin çok yönlü ve işbirlikçi biçimleriyle karıştırma eğilimi gösterdiği olabilir. Eğer gerçekten, bilişsel kapitalizm artan bir şekilde, müşterekler temelinde değer ve toplumsal süreçler üretme eğiliminde ve bu süreçler gittikçe sermayeden özerk ve yaratıcılığa bağımlıysa, bu bölümde geçici olarak izlemeye çalıştığım, onun aracılığıyla eğitsel yönetim ve idarenin yaratıcılık ve dolayısıyla sermayenin kendi maddi olmayan değerine ilişkin güdüsü üzerinde sınırlama ve kısıtlar yerleştirmeye çalıştığı şeklindeki paradoks ortaya çıkar. Bu Edu-factory tarafından çifte kriz olarak tanımlananın göstergesidir: eğitimin toplumsal ve demokratik misyonunun, ekonomik ve teknokratik aklın yoğun ve yaygın uygulanması dolayısıyla aşınması ve bu süreçlerle kesiştiğinden buna eşlik eden kapitalist emek ve değerdeki kriz.

Bununla birlikte burada değerlendirilmesi gereken başka bir açıklama var ve bu açıklamanın, toplumsal ve demokratik bir güç olarak eğitimin özgürleştirici ve gerçekten de yaratıcı gücünü dikkate alırken özellikle önemli olduğunu düşünüyorum. Belki de sonuç olarak, yaratıcılığı, ekonomik akıl ve denetimin indirgeyici biçimlerin ötesinde, tekrar eğitsel ve toplumsal yatırımlara, genişletilmiş ve adil erişim ve bilgi birikimi üretimine geniş, açık ve disiplinler arası bağlılıklara bağlantılandırmak, sermaye için sadece çok risklidir. Dünyada, anlamlı demokratik katılımcılığa yeterli yaratıcılığa daha yatkın özneler ve daha büyük toplumsal zekâyı teşvik edecek

potansiyeli gösteren eğitsel yenilikçilik türleri, neoliberal tasarı için, özellikle oldukça aşikâr olan son zamanlardaki başarısızlıklarının ışığında, belirgin sorunlar doğurur. İşbirliği, insan ve toplum gelişimi ve yaratıcılıkta geniş tabanlı yatırımlar, sadece var olan ekonomik ve politik sistemlerin meşruluğu ve sürdürülebilirliği hakkında temel sorular yaratma potansiyeli barındırmakla kalmaz, ayrıca sermaye ve devletin baskın hegemonya ve yönetim biçimlerine meydan okuma potansiyeli içeren entelektüel ve politik mücadele biçimlerine de ilham verebilir.

Yaratıcılığın, neoliberal akla tabi kılınması, bilginin değeri ve eğitimin demokratik rolüne ilişkin asli gerilimlerin altını çizer. Sürdürülebilir ve demokratik kültürleri teşvik etmek için gerekli toplumsal iyi düşüncesi yerine bilgi bir metaya, şirketlerin kâr edinmesini geliştirmek için işlediği ölçüde değerli olan bir mülkiyet biçimine indirgenmiştir. Benzer şekilde, yaratıcılık da, toplumsal birlikte çalışma ve demokratikleşmeye yönelik bir müşterekten ziyade çoğunlukla eğitsel ve şirketsel yönetim aracılığıyla ehlileştirilen ekonomik bir yeti olarak konumlanmıştır. Politik olarak esas sorunun şu hâle geldiği gözüküyor: Eğitim alanlarında ve ötesinde, ekonomi politik ve teknik bilgiyi müştereğe tabi kılma doğrultusunda, tersi tabi kılmaya karşıt olarak, yetiler inşa etmek için, müştereğin bu özerk yönlerini beslemeye nasıl başlarız? Kuşkusuz, bu olasılık şimdi tanıdık olduğumuz, sayısız öğrenci, eğitimci, işçi ve yurttaş tarafından Kuzey Amerika, Avrupa, Güney Amerika, Kuzey Afrika ve ötesindeki protestolarda, eğitime getirilen ek kesintiler ve neoliberal zorunluluklara ve yönetim biçimlerine aralıksız indirgenmesine karşı dile getirilen şiarla talep edilmektedir: "Krizinizin bedelini biz ödemeyeceğiz!" Görünen o ki eğitim, geleceğin nasıl olacağına ilişkin mücadelelerin gittikçe merkezinde yer alıyor: Toplumsal demokratik işbirliği ve yaratıcılık aracılığıyla mümkün kılınmış geniş kapsamlı ortak refah ve sürdürülebilir bir gelecek mi, yoksa çoğunluk için devam eden sosyopolitik ötekileştirme, güvencesizlik ve krizle damgalanmış gelecek mi?

Kaynakça

Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting.* New York, NY: Basic Books.

Benkler, Y. (2006). *The wealth of networks.* New Haven, CT: Yale University Press.

Betancourt, M. (2010). Immaterial value and scarcity in digital capitalism. *C-theory. net*, Erişim adresi: www.ctheory.net/articles.aspx?id = 652.

Bousquet, M. (2008). *How the university works: Higher education and the low wage nation.* New York: NYU Press.

Casarino, C. (2008). *In praise of the common: A conversation on philosophy and politics.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Drucker, PF (1968). *Frontiers of management.* New York: Truman Talley Books.

Edu-factory Kolektifi. (2010). The double crisis: Living on the borders. *Edu-factory Dergisi*, Sayı Sıfır: Erişim adresi www.edufactory.org

Florida, R. (2003). *The rise of the creative class: And how its transforming work, leisure, and everyday life.* New York: Basic Books.

Florida, R., Gates, G., Knudsen, B., & Stolarick, K. (2006). The university and the creative economy.

Erişim adresi: www.creativeclass.com/rfcgdb/articles/University_andthe_Creative_ Economy.pdf

Friedman, T. (2009). The New Untouchables. *New York Times.* Erişim adresi: www. nytimes.com/2009/10/21/opinion/21friedman.html

Gates B. (2008). Making capitalism more creative. *Time Magazine.* Erişim adresi: www.time.com/time/business/article/0, 8599,1828069,00. html

Hardt, M. ve Negri, A. (2009). *Commonwealth.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hardt, M. (2010a). The common in communism. İçinde: Costas Douzinas. & Slavoj Zizek (ed.), *The idea of communism.* New York: Verso.

Hardt, M. (2010b). US education and the crisis. Erişim adresi: www.edu-factory.org

Harvey, D. (2005). *The new imperialism* Londra: Oxford University Press.

Harvey, D. (2010). *The enigma of capital: And the crises of capitalism* London: Oxford University Press

Howkins, J. (2001). *The creative economy: How people make money from ideas.* New York, NY: Penguin.

Kroker, A., Glezos, S. & Betancourt, M. (2010). The future of digital capitalism. *C-theory.net*,

Erişim adresi: www.ctheory.net/articles.aspx?id=657

Lowenstein, JK, Loury, AK & Hendrickson, M. (2008). Wildly disparate funding. *Chicago Defender*, Erişim adresi: www.chicagoreporter.com/index.php/c/Web_Exclusive/d/Wildly_Disparate_Funding.

Marx, K. (1973). *Grundrisse*. New York: Penguin.

Newfield, C. (2008). *Unmaking the public university: The forty-year assault on the middle class.*

Cambridge, MA: Harvard University Press.

Newfield, C. (2010). The structure and silence of the cognitariat. *Edu-factory Journal*, Sıfır Sayı: Erişim adresi: www.edufactory.org

Partnership for 21st Century Skills. Erişim adresi: www.21stcenturyskills.org

Peters, M., Marginsn, S., ve Murphey, P. (2008). *Creativity and the global knowledge economy*. New York Peter Lang.

Pink, D. (2005). *A whole new mind: Why right brainers will rule the world?* New York: Penguin.

Reich, R. (1991). *The work of nations: Preparing ourselves for 21st century capitalism*. New York: Vintage.

Robinson, K. (2001). *Out of our minds: Learning to be creative*. West Sussex, İngiltere: Capstone Publishing.

Rotman Web. (2010). Erişim adresi: www.rotman.utoronto.ca/expansion/newbuilding.htm

Saltman, KJ (2003). *The Edison schools: Corporate schooling and the assault on public education*. New York: Routledge.

Saltman, KJ (2007*). Capitalizing on disaster: Taking and breaking public schools.* Boulder, CO: Paradigm.

Saltman, KJ (2010). Facing corporatization and the myths of charter schools. 2010 American Educational Studies Association Conference, Denver, CO konferansında sunulmuş yayınlanmamış bildiri.

Terranova, T. (2010). New economy, financialization and social production in the web 2.0. içinde: Fumagalli, A. & Mezzadra, S. *Crisis in the global economy: Financial markets, social struggles,and new political scenarios*. Los Angeles: Semiotext (e).

Toffler, A. (1984). *The third wave*. New York: Bantam Books.

Touraine, A. (1971). *The post-industrial society. Tomorrow's social history: Classes, conflicts and culture in the programmed society*. New York: Random House.

Tronti, M. (2007). The strategy of refusal. Lotringer, S. ve Marrazi, C. (ed.) Autonomia: *Post-political politics*. Los Angeles: Semiotext (e).

Vercellone, C. (2007). From formal subsumption to general intellect: Elements for a Marxist reading of the thesis of cognitive capitalism. *Historical Materialism*, 15, ss.

13–36.

Witheford-Dyer, N. (2005). Cognitive capitalism and the contested campus. *European Journal of Higher Arts Education*, sayı 2.

Eğlence, Kâr ve İmparatorluk Uğruna:

Üniversite ve Elektronik Oyunlar*

Toby Miller

Çeviri: Çağlar Dölek

Birinci Dalga bir ekonomide, toprak ve tarım emeği ana "üretim faktörleri"dir. İkinci Dalga bir ekonomide, toprak değerli olmaya devam ederken, "emek" makineler ve daha geniş endüstrilerin etrafında kitleselleşmiştir. Üçüncü Dalga bir ekonomide ise, ana kaynak, genel olarak veri, enformasyon, imajlar, semboller, kültür, ideoloji ve değerleri kapsayan tek bir kelime, işlenebilir bilgidir.

A Magna Carta for the Information Age (Dyson vd., 1994)

Blackwell, yaratıcıları tarafından etkileşimli sanal karakter olarak adlandırılmıştır, görevi, gerçek askerlerin eğitimine katkıda bulunmak olan, bir insanın gerçeğe uygun ölçülerde üç boyutlu simülasyonu. Güney Kaliforniya Üniversitesi Yaratıcı Teknolojiler Enstitüsü (YTE) tarafından yönetilen, savaş meydanının bir tür eğlence parkı versiyonu olan FlatWorld'de [DüzDünya] yaşar. Hollywood'un, siyasal yelpazenin sağında yer alanlar tarafından liberal bir kale olarak etiketlendiği bir dönemde, YTE Pentagon tarafından 5 yıllık bir süre için 100 milyon dolarlık bir fonla desteklenen, ki bu miktar üniversitenin şimdiye kadar aldığı en büyük fondur, savunma projeleri için askeriye ve eğlence ile ilgili işleri bir araya getirmektedir.

James Hebert (2005)

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Serhan Gül'e teşekkür ederiz (ed. n.).

Bu kitabın konusu olan "bilişsel kapitalizm"e uygun bir şekilde, 1970'lerden bu yana, üretkenlikte sınırsız getirileri ve safkan rekabetçi piyasaları garanti altına alan enformasyon temelli endüstriler sayesinde, "bilgi işçileri"nin Küresel Kuzey'in ekonomilerini idame ettirmek için hayati öneme sahip oldukları kabul edilmiştir (Bar with Simard, 2006). Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski (1969) ve kültürel muhafazakâr Daniel Bell (1977) gibi Soğuk Savaş'ın gelecekçilerine göre, sosyalizm kandırmacası ve küresel şirketlere karşı gelişen olumsuz tepkiler sınıf çatışmasına yol vermediği müddetçe, tümleşik iletişim ve enformasyon teknolojileri, köhne imalatın Birinci Dünya'dan Üçüncü Dünya'ya daimi olarak taşınmasını ve ABD'nin söylemsel ve teknik gücünün devamını vaat etti. Bu nedenle, ABD eski Dışişleri Bakanı ve uluslararası ilişkiler kara sanatının efendisi olan Henry Kissinger'in sahibi olduğu danışmanlık şirketi, "nasıl İngiltere bir zamanlar denizlere hükmettiyse" ABD'nin de "yayın araçlarına hâkim olarak dünya enformasyon akışları savaşını kazanması" gerektiğini salık veriyordu (Rothkopf, 1997, s. 47).

Miadı dolmuş solcu, kültürel kuramcı ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası Başkanı Jacques Attali'nin sözleriyle (2008, s. 31), "nerede yaratıcı bir sınıf, denizcilikten muhasebeye kadar önemli bir yeniliğe hükmediyorsa ya da bizim çağımızda, hizmetler en yüksek verimlilikle kitlesel olarak üretiliyor ve böylece muazzam servet birikimi sağlanıyorsa," yeni bir "ticari düzen" de orada kuruluyor. Bu ise; ilerleme, enformasyonlaştırma ve "yaratıcı endüstriler" söylemleri aracılığıyla tanımlanan, meşru farz edilen "liyakat aristokrasisi"nin yükselişine yol açıyor (Kotkin, 2001, s. 22). İddiaya göre, liyakat üzerinden yükselen birçok insan, sürekli değişen teknikler, teknolojiler ve ağlardan zevk de almaktadır. Emek; fiziksel, kirli işlerden soyutlanmak kaydıyla, bu görkemli yenilik içinde kabul görüyor (Mattelart, 2002). 2007 yılı itibariyle, ABD'deki üniversite mezunları, ortaokuldan sonra eğitimlerine devam etmeyen insanlardan %83 daha fazla kazanıyordu. Lisans sonrası diplomalara sahip olanlar ise, %159 daha fazla kazanmaktaydı. Bu durum, artan sayıda işin imalat sektörü yerine hizmetler sektörü ve kültür alanlarına kaymasıyla beraber, ABD'nin sanayi toplumundan sanayi sonrası bir topluma dönüşmesiyle uyumludur

(Henwood, 2010; Newfield, 2008). Bu aristokratların uluslararası çıkarlarına da oldukça iyi hizmet edilmektedir: 2009 yılı itibariyle, yeni bir uluslararası işbölümü, maliyetleri düşük tutmak için endüstriyel dış kaynak kullanımını güvence altına almış ve söylemsel/teknolojik hegemonya Birinci Dünya'da kalmıştır: Afrikalıların %7'sinden ve Asyalıların %20'sinden daha azının internete erişimi bulunmaktaydı (internetworldstats.com/stats.htm).

Medya ve kültürel çalışmaları yönlendiren en etkili düşüncelerden birisi, daha önce var olan kitle iletişim araçlarının biçimlenmelerinde katkıda bulunduğu toplumsal ve kültürel ilişkilerin, en son medya teknolojileri tarafından yeniden tanımlanmasıdır. Belirli yeni içerikleri taşıyamayacak duruma gelen eski kitle iletişim araçları, çokça genişlemiş kanallar yardımıyla eski içeriğin yüksek etkili versiyonlarının dağıtımını yapan yeni medya tarafından yerinden edilmiştir. İddia edildiğine göre, her bir araç, imal edilmiş bir çevre boyunca insan duyularını ve iletişimi genişleterek toplumsal veya sembolik etkileşimlerin gerçekleştiği belirli bir yolu tanımlar. Alanın çoğu; okuyucu, izleyici, müşteri veya oyuncu özerkliği gibi bireyci fantezilere sorgulamaksızın inanır, güçlendirilmiş fanatikler nişanesi altında birleştirilen, neoliberal entelektüelin müzik, filmler, televizyon ve geriye kalan her şey için gördüğü erotik rüya. Medya ve kültürel çalışmaların Yeni Sağ'ı, benzersiz bir haz eşliğinde, Schumpeterci girişimcilere, evrimsel iktisada ve "yaratıcı endüstrilere" yatırım yapar. Yeni yaratıcı sınıfı tanımlamak için "bilişterya" kavramını bulan (1983) ve yukarıda alıntısı yapılan 1994 tarihli *Magna Carta for the Information Age* [Bilgi Çağı için Magna Carta] isimli kitaba imza atan kişilerden biri olan Alvin Toffler gibi gelecekçilere nazaran, medya ve kültürel çalışmaların Yeni Sağ'ı, sevmediği bir "uygulama" veya sevdiği bir sosyalist düşünce ile hiçbir zaman karşılaşmamıştır.

Diğer taraftan, ilerici medya ve kültürel çalışmalar ise, şirketleştirilmiş denetim fantezisine sorgulamadan inanır, güçlendirilmiş şirketler nişanesi altında birleştirilen, siyasal iktisatçının müzik, filmler, televizyon ve geriye kalan her şey için gördüğü yavan kâbus. Michael Hardt ve Antonio Negri, bilgisayar aracılığıyla enformasyon, bilgi ve

duygunun mübadelesini net, romantik (ve yanlış) bir şekilde "maddi olmayan emek" olarak tanımladılar (2000, ss. 286, 290–92). Ancak, daha umut verici bir şekilde, Toffler'ın bilişterya kavramını yeniden kullandılar: Negri (2007) bu kavramı, kuvvetli eğitimsel niteliklere sahip ve kültürel teknolojiler ve tarzlara büyük yatkınlığı olan, olumsal medya işine batmış insanları tasvir etmek için kullanır. Tüm sorunlu kökenleri ve vurgularına rağmen, bu tipolojiyi anlamlı buluyorum.

Bilişterya, medya teknolojilerini ve metinlerini yaratıp koordine ederek, malların ve hizmetlerin üretimi ve dolaşımında önemli bir rol oynar. Bu rolü, şu meslekleri icra ederek yerine getirir:

- müzisyenler, yönetmenler, yazarlar ve gazetecilerden oluşan sanatçılar
- ses mühendisleri, editörler, görüntü yönetmenleri ve grafik tasarımcılarını içeren zanaatkârlar
- mülk sahiplerini ve yöneticileri sanatçılara bağlayan menajerler
- istihdam ve yatırımı denetim altında tutan ve devletlerle pazarlık yapan mülk sahipleri ve yöneticiler ile
- üretketiciler olarak içerik için ödeme yapan, ona medya anlamı vermek amacıyla yorumda bulunan ve müphem olan miadı dolmuşluk üzerinden medya üretimine gerçek giriş engellerini azaltan izleyiciler ve tüketiciler.
- Bu gruplar, kurumsal bağlamlar içinde hareket eder:
- Medya genelinde yatırım, üretim ve dağıtımı kontrol altında tutan özel bürokrasiler
- Kendileri hiç olmadığı kadar şirket biçimde hareket ederken kapitalizmin sunamadığını sunan kamu bürokrasileri
- Karizmatik bireyler tarafından yürütülen küçük işler
- Özel projeleri gerçekleştirmek amacıyla oluşturulmuş ağlar, istikrarsız ilişkiler.

Ancak, bilişterya düşüncesinin payandasını oluşturan hâkim kapitalist gelecekçilik ideolojisinin düzeltilmesi gerekmektedir. Marcu-

se'un yetmiş yıl önce öngördüğü üzere, teknolojik yakınsama herkesi özgürleştirmek şöyle dursun, üstten dayatılan idari düzenlemeyi derinleştirmiştir (1941). Bu eleştirel neo-Marksist gelenek içinden yazan ve Soğuk Savaş gelecekçilerine karşı olan Herbert Schiller (1976, s. 8–9, 16), kültürel ve teknolojik yakınsamayı, zengin kapitalist ülkelerden yoksul, sömürge sonrası bölgelere yayılmak üzere tasarlanan "sosyalleşmenin altyapısı" olarak yeniden tanımladı. [Bu altyapılar] yaygın "iş kültürleri", "kurumsal ağlar", örgütsel modeller ve iletişim ve kültürel üretim yöntemleri yardımıyla, hem merkez hem de çevrede bulunan hâkim sınıfların çıkarlarını senkronize etmiştir.

Bilişterya, sermaye, eğitim ve devletin karmaşık çatlaklarında biçimlenir. Üniversiteler ve türevleri, onun eğitilmesi için hayati merkezlerdir. Andrew Ross'un gösterdiği üzere, günümüzün üniversitesi *l'art pour l'art* [sanat için sanat/bilim için bilim], kâr arzusu ve devlete itaat etme arasında bölünmüştür. Bazen, bu yaşam formları uyumlu bir şekilde bir arada yaşar; bazen de yaşamaz (2010). Bu durum, üniversitenin eş zamanlı olarak ve eşitsiz bir şekilde yönetimselleşmeye ve ticarileşmeye maruz kalmasıyla ilgilidir (Miller, 2003, 2007 ve 2009). Bu arka plan ışığında bu bölüm; Bell, Brzezinski, Attali, Toffler ve onların gelecekçi arkadaşları tarafından çerçevesi çizilen fantezi dünyasını somutlaştıran militarist elektronik oyunların yaratılması örneği bağlamında bu suç ortaklığını inceleyerek, ABD'deki araştırma üniversitesinin kısa bir tarihini ve günümüz durumuna ilişkin bir değerlendirmeyi sunmaktadır.

Kapsül

ABD'nin klasik yükseköğretim modeli, basitçe belli bir kişi *tarafından* bilinen bilgiden ziyade, bir konuya *ait olan* ve bir amaç *için* var olan bilgiye itibar eden liberal eğilim ile öğrencileri donatmayı amaçlar. Bu model, karizmaya değil, profesyonellik söylemine bel bağlamıştır. Başka bir ifadeyle, bu model insanların gizli büyüye değil, açık olarak erişilebilir bilgiye inanmalarını sağlar. Bu, seküler ve iyi bir şeydir. Ancak, liberalizm aynı zamanda insani sermaye kavramını da kullanır, uysal bir öğretim üyesi topluluğu tarafından eğitim verilmiş

zeki çalışanlar ve gönüllü vatanseverler yaratmak için hem toplum hem de öznenin kendisi tarafından zaman, para ve eğitim yatırımı gerekliliği. Bu amaçla, öğrencilerin içinde yatırımcı olarak yer aldığı yükseköğretimin bir endüstri olarak icadına şahit olduk. Peki, ne oldu da işler bu noktaya geldi?

Farklı sınıflardan oluşan beyaz-yerleşimci Avrupalı göçünün ilk dalgasının başladığı 1830'lu yıllardan bu yana, ABD yükseköğretimi, devlet ve iş dünyası tarafından kullanılacak pratikler ve bilgiler üretti ve nüfusu bütünleştirmeye çalıştı. Ülkenin endüstriyel sıçrama gösterdiği 1850'li yıllardan itibaren, ortaya çıkan *burjuvazi*, vasıflı işgücü yetiştirmek amacıyla yükseköğretim ile ortaklıklar kurma yollarını aramaya başladı (Miller, 2003).

Üniversiteler, 20. yüzyıl dönümünde serpildiler. Şirketler; elektromanyetizma, jeoloji, kimya ve elektrik vesilesiyle uygulamalı bilimlere daha fazla bel bağlamaya başladılar. 1920'lere gelindiğinde ise, Harvard'ın bir ticaret okulu, New York Üniversitesi'nin Macy onaylı perakendecilik okulu ve Cornell'in ise otelcilik okulu bulunmaktaydı. Her iki Dünya Savaşı da, uygulanabilirlik adına federal hükümetten ek teşvik ve primlerin çıkmasını sağladı. Esasında, büyük araştırma okulları, Büyük Buhran zamanında kapasitelerini geliştirdiler ve tezgâh, Soğuk Savaş nedeniyle 1950'lerin sonlarında ortaya çıkacak olan askeri araştırma ve geliştirme için işbirliği yapma ihtiyacını karşılamak üzere gerçek anlamıyla kurulmuştu (Miller, 2007).

Günümüzde yönetimselleşme ve metalaşma, kaygıları ve yöntemleri açısından kaynaşmış durumdadır. ABD Kongresi, Ulusal Bilim Vakfı ve Ulusal Sağlık Kurumları üzerinden sağlanan ve hakemli inceleme süreciyle belirlenen fonların yanında, üniversitelere doğrudan destek olarak bir milyar doların üstünde kaynak sağlamaktadır. Şirketler ise, ABD okullarına 1985 yılında 850 milyon dolar ve on yıl sonra ise 4.25 milyar dolar veriyordu. Bu gelişme; kâr amacı gütmeyen eğitim kurumlarına, yaptıkları buluşlara sahip olmaları ve bunları ticarileştirmeleri iznini veren olağandışı bir yasa olan 1980 tarihli Bayh-Dole Yasası'na dayanmaktadır, ancak bu buluşların uygun görüldüğü takdirde devlet tarafından serbestçe kullanması kaydıyla.

Bu yasadan önce, araştırma okulları bütün olarak yılda 250 patent üretiyorlardı. Şimdi ise, bu rakam 5.000'e yakındır. 1999 yılında, en iyi 100 araştırma okulu 641 milyon dolar telif ücreti kazanıyordu; bu rakam, sadece dört yıllık bir süre içinde 500 milyon dolarlık bir artışa denk gelmektedir (Newfield, 2003, 2004 ve 2008).

Kamu yararı için çalışma düşüncesi, ülke genelinde eyalet yasalarına yedirilen değişikliklerle sulandırılmıştır. Böylece, kamusal fonlarla desteklenen bilim insanları, söz gelimi işçiler ve memurlar için geçerli olan çıkar çatışmasına dayalı yükümlülüklerden sessizce muaf tutulmuştur. Tıp alanını ele alalım. ABD'de sağlık alanında yapılan araştırmalar içinde ilaç endüstrisinin işgal ettiği oran 1980'de %13 iken 1995'te %52'ye çıkmıştır. Yeni bir bileşim ortaya çıkarıldığında, bunun nasıl geliştirileceğine dair kararları, tıp bilimi değil piyasa şu soruları sorarak vermektedir: depresyona veya cinsel boşalmaya karşı bir ilaç olarak mı ilan edilecek; x veya y dergisinde mi yayınlanacak; ona paravan olacak ve yararları hakkında fikir birliği oluşturacak hangi akademisyen seçilecek? İlaç şirketleriyle iş yapan büyük reklam ajanslarının klinik araştırmaları gerçekleştiren yan şirketleri de bulunmaktadır. Bilimsel meşruiyet, bu ticari satış işinin püf noktasıdır. [Dünyanın önde gelen ilaç şirketleri arasında yer alan] Pfizer, akademik yayını "ürünümüzün, doğrudan veya dolaylı olarak, pazarlanmasını destekleme"nin bir aracı olarak tanımlamaktadır (Moffatt and Elliott, 2007'den alıntı). Tıp eğitimi ve iletişim şirketleri, hayalet yazarlık [başkasının adına bilimsel makale yazma] hizmetleri sunar, ilaç şirketleri de bunlara ödeme yaparak yazılan makalelerin birer kopyasını akademisyenler ve klinikçilere dağıtır, sonrasında ise bu makaleleri imzalamaları için onlara ödeme yapar. Önde gelen tıp dergilerinde yayınlanan makalelerin onda biri, hayalet yazarların ürünüdür ve *Journal of the American Medical Association* [Amerikan Tıp Derneği Dergisi] isimli dergide yayınlanan makalelerin %90'lık şok edici kısmı, kârlı reklam kopyaları karşılığında avantajlı araştırma bulgularını yayınlamaları konusunda tıp dergilerine baskı yapan ilaç şirketleri tarafından parayla tutulan insanlardan çıkmaktadır (Miller, 2008).

Araştırmayı bir kenara bırakırsak, diploma sağlayan sektörün genelinde okulların çalışmasına ilişkin maliyetin, eyaletler üzerinden alınıp her geçen gün daha fazla müşteri gözüyle bakılan ve insani sermayesine yatırım yaparak kendi yaşamlarını idame ettirmeleri gereken öğrencilere yıkılması yönünde bir eğilimi görebiliriz.

Geçtiğimiz kırk yıl içinde, ulusal gelirin en alt çeyreğinden gelen öğrencilerin diploma alma oranı %6'dan %9'a çıkarken, en yüksek çeyrekten gelenler için bu rakam %55'ten %95'e çıkmıştır. Bunun nedeni, eğitimin kıyısına gelmenin kendisinin karşılanamayacak kadar yüksek bir bedelinin olmasıdır. 1980 yılından bu yana, tüketici fiyat endeksi %179 oranında artmış iken, bir okula gitme konusunda bu oran %827 oranında artmıştır. Bir zamanlar orta sınıf bir ailenin gelirinin dörtte birine denk gelen okula gitme maliyeti, günümüzde bu gelirin yarısından çok daha fazlasını alıp götürmektedir (Henwood, 2010; Newfield, 2003, 2008).

Tezgâhlarını seküler yükseköğretime karşı kuran, parayla çalışan sağcı düşünce kuruluşlarına göre, bunun nedeni federal sübvansiyonların, üniversitelerin fiyatlarını yükseltmelerini kolaylaştırmış olması ve üniversite çalışanlarının maaşlarının artmasıdır. Birinci açıklama, demokrasilerde seçmenlerin isteklerine verilen cevaplara ilişkin sürekli geliştirdikleri tepkinin bir parçasıdır. İkinci açıklama ise, ampirik olarak yanlışlanabilir; 1990'lı yılların başından itibaren tam zamanlı öğretim üyelerine ödenen maaş, enflasyon oranın çok az üstündedir ve güvencesiz mevsimlik öğretim her yerde bir norm haline gelmiştir, ki bu durum bilişteryanın birçok üyesi için hayat gerçekliğinin ta kendisidir. Tabii ki, üniversiteler gereksiz sayıda yöneticiyi kadrolarına dâhil etmiştir, ancak bu ahmaklık bile maliyetlerin artışından sorumlu değildir. Gerçek şurada yatmakta: lüks özel üniversiteler, en iyi öğrencileri çekebilmek amacıyla oldukça fazla sauna, süper çarpıştırıcı ve bilgisayar ekranı sunmaktadır. Kamu okullarında ise, devlet desteğinde büyük ölçekli düşüşler yaşanmıştır. 1980-81 yıllarında, devletin üç düzeyinden [federal hükümet, eyaletler ve yerel idareler] gelen destek %48,3 iken, bu oran 1995-96 yıllarında %38'e inmiştir. Harçlar üzerine kurulu bu eğilim, 1992 ile 2000 yılları arasında öğrenci borçlarının

iki katına çıkmasına neden olmuştur. 2005 yılı itibariyle, kamu üniversitelerine olan devlet yatırımı geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğindeki en düşük seviyesine gelmiştir ve 1975 ile 2000 yılları arasında yükseköğretim sistemi içindeki kamu ödeneği %6,7'den %4,5'e düşmüştür (Henwood, 2010; Miller, 2007; Newfield, 2008).

Öğretim üyesi ve öğrencinin özel kaynaklara olan bu çift başlı bağımlığı, taklitçi idari yanılgı olarak adlandırabileceğimiz ve hükümetlerin ve üniversite yönetimlerinin şirketleştirilmiş yaşamı kendilerinin arzu edilen ötekileri olarak kurdukları süreçle desteklenmektedir. Bu durum, sadece araştırma ve öğretime değil, aynı zamanda üniversitenin bizzat yönetimine yapılan zamansız müdahalelere zemin hazırlamaktadır. Böylece, üniversite yönetimleri, "mükemmeliyet", "kalite kontrolü" ve "öve öve bitirilemeyen yapılar" hakkında yönetimle ilgili batıl inançlara çocuksu bir şekilde gittikçe daha fazla yatkınlık göstermekteler (Sanırım sonuncusu [öve öve bitirilemeyen yapılar], Kaliforniya açık otoparkının bir depremden sonraki ahvaline benzemekte.) Üniversiteler, büyük işletme/hükümet sekreterliklerine dönüştürülürken, akademik kurumlar da çıkarlarına hizmet ettikleri yapılara benzemeye başladılar. Büyük araştırma okulları, özellikle özel olanlar, aynı zamanda mülk sahipleri, vergi cennetleri ve araştırma-ve-geliştirme vekilleridir.

Bu taklitçi idari yanılgı, aynı zamanda gittikçe fazlalaşan denetim biçimlerine de zemin hazırlamaktadır. Amerikan diplomalarının kalitesini teyit eden bölgesel akreditasyon kurumları, bir asırdan fazla bir süredir ortalıkta. Ancak 1970'lerden bu yana, okul genelinin standardı açısından bir değerlendirmeyi değil, giderek artan bir biçimde dekanlık ve bölüm düzeylerinde sunulan öğretimin performans odaklı değerlendirmesini görüyoruz. Günümüzde, bu tür yöntemler bölümlerin %95'i tarafından kullanılmaktadır. Bu sistemler, kamu politikası memurlarının hâkim inançlarına, beceriksiz şirket taklitçileri olarak davranmak yönündeki huzursuz arayışlarına, uygun olarak, sıklıkla bütçeleri çıktılara bağlamaktadır. Birbirini izleyen batıl inanışlar geldikçe, bunun 1990'lardaki örneği Toplam Kalite Yönetimi idi, yöneticiler bu aldatıcı kanaatlere riayet ediyorlar. Bu esnada ise, öğretim

üyesi-öğrenci oranı kötüleşirken, raporlama, denetim ve yönetim hem boyut hem de güç anlamında büyüyor (Miller, 2009). İş dünyası ve hükümet için fiilen çalışmış olan birçoğumuz, bunların gülünç bir şekilde nasıl verimsiz kurumlar olabileceğini biliyoruz, ancak o zaman da, akademisyenler araştırma ve öğretim yaparken, tüneyerek onları izleyenlerin çoğunlukla gözlerinde *hınç* ve özgeçmişlerinde başarısızlık vardır, yüze gülseler de arkadan vurmaya çalışırlar.

Elektronik Oyunlar

Üniversitelerin gelecekçilik, yönetimsellik ve metalaşmayla olan bu ilişkilerinin elektronik oyunlarla olan bağı nasıl kurulmaktadır? Elektronik oyunlar, oyun çalışmaları piskoposları tarafından kayırılan Polyannacı yaklaşımların büyük ölçüde anlayamadığı, üniversitenin devlet ve ticaret projeleriyle olan suç ortaklığı konusunda çok şeyler söyleyen bir örneği oluşturmaktadır.

Birçoğumuz, elektronik oyunları büyük olasılıkla şu iki açıdan birisi üzerinden düşünüyoruz. Bunlar ya gençlerin beyinlerini çürüten en yeni araçlardır ya da öğrenmeyi geliştirecek heyecan verici yeni eğitim biçimleridir. Belki de, araştırma üniversitelerinin bunlar konusunda oynaması gereken rollerle ilgili olarak da bilim insanlarının, çatışma çözümü oyunlarının veya barışçıl sanal dünyaların potansiyel faydalarının yanı sıra, şiddet düşkünü birinci şahıs nişancıların gerçek hayatta yaratacağı potansiyel tehlikeyi değerlendirdiklerini düşünüyoruz. Üniversitelerde yaptıkları çalışmaların kolaylaştırdığı varsayılan küçük işletmelerin girişimci ruhunun bir parçası olarak, kendi oyunlarını yaratıcı endüstriler içinde yapan kaçık insanları bile düşünebiliriz.

Üniversitelerde üretilen oyunlar, daha önce hiç olmadığı kadar sanatı bilime bağlamaktadır. Bilimi kampüsün fiziksel ve sembolik tepesine ve güzel sanatları da dibe yerleştiren ve aralarında herhangi bir etkileşim öngörmeyen büyük çatallanma risk altındadır. Bilgisayar uygulamalarının metne ve sanata programlanması ve bunun tam tersi olan uygulamalar, bilgisayar biliminden sahne sanatlarına kadar birçok bölümdeki öğretim üyesi tarafından bilinmektedir. Üniversitenin karşı taraflarında yer alan öğretim üyeleri; aynı kodları yazmakta,

aynı metinleri analiz etmekte, aynı partilere gitmekte, aynı ilaçları almakta ve aynı insanlarla uyumaktadır. Bilişterya için eğlence! Ayrıca, ABD'de, sanat ve bilimi bir araya getiren elektronik oyunlar ve üniversiteler arasında çok daha güçlü bir bağ vardır. Bunun adı ise ordudur.

Bu arada, oyun çalışmalarında bir ikilik bulunmaktadır: bir tarafta, dünya genelinde genç insanların duyguları ve düşüncelerini kontrol etmek ve onları uysal müşterilere, işçilere ve katillere dönüştürmek için onların haritalarını çıkaran, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten teknokratlar grubu; diğer tarafta ise istekleri üreticiler tarafından karşılanan ve oyuncu olarak adlandırılan çok güçlü, arzulu makineler yer almaktadır (Tobin, 2004). Yeni medya *alimleri*, kendilerini estetiğe bırakırken kapitalizm öncesi felsefelere, devlet ve sermayeyle ilgili hileci sorulara başvurmaya düşkündürler. Oyunbilim (Oyun Çalışmaları Kurumu veya Kuzey Amerika Spor Sosyolojisi Topluluğu gibi profesyonel kurumların çalışmalarını göz ardı ederek) ve maddeci ve araç odaklı olmayan edebi çalışmalara dönen anlatıbilim (Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Kurumu veya Demokratik İletişim Birliği tarafından değerlendirilen medya çalışmalarını göz ardı ederek) sayesinde, yüksek sanat ve ileri teknoloji ileri neoliberalizme simsarlık yapar. Neoklasik iktisadın basmakalıp mülkiyetçi bireyciliğine yaslanan tepkisel oyun analistleri, "denetim altında tutulan koşullarda bulunan toplumun genelini" anlamak için, tarih ve etnografya söylemlerini savsaklayarak veya karikatürize ederek, sanal ortamlar üzerine çalışma yapar (Castronova, 2006).

Bu hâkim söylemler, *Tennis for Two* [İki Kişilik Tenis] adlı ilk elektronik oyunun, ABD Nükleer Enerji Bakanlığı tarafından üretildiğini izah etmek konusunda sınıfta kalırlar (Consalvo, 2006). Bu, elektronik oyunların maddi payandasının ortaya çıkarılması gereken ciddi bir tarihinin olduğuna ilişkin bir ipucu oluşturur. Küresel oyun endüstrisinin ekonomi politiği, Hollywood'un oldukça bayağı bir tekrarından ibarettir, küçük şirketleri satın alan veya yok eden ve böylece gücü metropolde merkezileştiren şirketlerin hakimiyeti; küçük yatak odası zevklerinin devasa sermaye grupları lehine büyük oranda yok

edilmesi; işleyen bir tüketici gücü mitolojisi; ve militarizm ve üniversiteler üzerinden gerçekleşen büyük ölçekli devlet taahhüdü (Kerr ve Flynn, 2003; Miller vd., 2005).

Yeni iletişim teknolojileri ve kültürel tarzların ütopik retorikleri tükendiğinde, alarm ve fantezinin "mitsel dönemi"nin bayağılığa yol verdiği anda, her bir hareketin ne alkışlandığı ne de onlarla alay edildiği ancak sessiz bir şekilde normalleştirildiği anda, işin gerçek yüzünün ortaya çıktığını hatırlatan Vincent Mosco'ya kulak vermemiz gerekmektedir (2009, s. 19). Aksi takdirde, aynı tembel seçenek ile karşı karşıya kalırız: "tüm asli siyasal, iktisadi ve toplumsal kararlar verildikten sonra seçme özgürlüğü" (2004, s. 60). Bu analiz alanları, dikkate değer istisnalara rağmen, hâkim oyun analizlerini karakterize eden siyaset ve tarih dışı eğilimler kadar önemlidir (Consalvo, 2006; Lenoir, 2003; Mirrlees, 2009). Üniversite ve elektronik oyunlarının tarihi, bu derslere aldırış etmediğimizde ne olduğunu göstermektedir.

ABD Ulusal Bilimler Akademisi; 1996 yılında akademi, Hollywood ve Pentagon için oyunlar ve simülasyon üzerine bir çalıştay düzenledi. Ertesi yıl, Ulusal Araştırma Konseyi, popüler kültür ve militarizm konularına ilişkin işbirliğine dayalı bir araştırma gündemi açıkladı. Özel efektlerden eğitim simülasyonlarına, üç boyutlu teknolojilerden temsili ağlara kadar birçok konuda bu işbirliğine biçim vermek için toplantılar düzenledi (Lenoir, 2003, s. 190; Macedonia, 2002). Bu tarihten itibaren, oyunlar üzerine yayın ve çalışma yapan sayısız akademik dergi ve kurum, Pentagon ile yakın bağlar kurdu. Halkı ideolojik yönden etkilemek, çalıştırmak ve yönlendirmek amacıyla oyunların insanları çekici ve eğitici potansiyelini test etmek için tasarlanmış araştırmalar üretti. Pittsburgh'da bulunan Carnegie-Mellon Üniversitesi Toplumsal ve Örgütsel Sistemlerin Bilgisayar Temelli Analiz Merkezi, Denizcilik Araştırmaları Ofisi ve İleri Savunma Araştırma Projeleri Kurumu (İSAPK) tarafından mali yönden desteklenen çalışmaları kamuya ilan etmektedir. İSAPK, örneğin *American Army* [Amerikan Ordusu] adlı oyunun sosyal ağ oluşturmasının şu noktaları ne şekilde ortaya çıkarılabileceğini incelemek için yıllık 2 milyar

dolar olan bütçesini kullanmaktan oldukça memnundur: "Amerikan Ordusu'nun önde gelen oyuncularının ayırt edici davranışları, Amerikan Ordusu takımının en uygun boyutu, rakibe karşı açılan ateş miktarının önemi, önerilebilir iletişim yapısı ve içeriği ve takım üyeleri arasındaki birliğin katkısı" (Carley vd., 2005). Ayrıca, Orlando'yu "Orlando Takımı" olarak adlandırmaktadır çünkü bu şehir Disney'in araştırma-ve-geliştirmeye ilişkin "hayal mühendislerine" ev sahipliği yapmaktadır; Central Florida Üniversitesi'nin Simülasyon ve Eğitim Enstitüsü; ulusun en büyük askeri girişimcisi olan Lockheed Martin; ve Pentagon'un Simülasyon ve Eğitim Enstitüsü.

Los Angeles'ta, 1998 yılında, öğretim üyelerini, film ve televizyon üreticilerini, oyun tasarımcılarını ve Pentagon'u bir araya getirmek amacıyla Güney Kaliforniya Üniversitesi Yaratıcı Teknolojiler Enstitüsü (YTE) kuruldu. Enstitü, Ordu Bakanı ve Amerika Sinema Birliği başkanı tarafından resmi olarak açıldı; askeri bütçenin 45 milyon dolarlık kısmıyla çalışmaya başladı ve bu rakam 2004 yılında iki katına çıkarıldı. YTE, film, mühendislik ve iletişim alanlarından öğretim üyelerinin desteğiyle, insan öldürmeyle ilgili teknolojiler ve metinsel senaryoları test etmek amacıyla askeri bütçeyi kullanmaktadır (Deck, 2004; Silver ve Marwick, 2006, s. 50; Turse, 2008, s. 120).

(Şu yüksek ticaret ahlakçısı Bono'nun hissedarı olduğu) Pandemic gibi şirketler [bu Enstitü'ye] yatırım yapmaktadır. YTE aynı zamanda Örümcek Adam 2 gibi büyük sinema filmleriyle işbirliği yapmaktadır (Sam Raimi, 2004) ve Enstitü'nün çalışma alanı, *Star Trek* imtiyazı için set tasarımcısı tarafından tasarlanmıştır. Enstitü, "kentsel alanda askeri operasyon için eğitim araçları" işlevi de gören *Full Spectrum Warrior* gibi Pentagon'a asker devşirme araçları üretmektedir. X-Box *için* iyi olan, savaş simülasyonu için de iyidir. Bu icatların faydaları savaşta da devam etmektedir. Ordu, görev başında olmayan askerlerin de oyun oynadıklarını bilmektedir. Buradaki düşünce, onların varsayılan boş zamanlarını *işgal etmek,* paten oyunlarından onları vazgeçirmek ve temel olarak eğitim kılavuzları olan oyunlara yönlendirmektir. Saddam'ı saklandığı yerden çıkaran adam *Full Spectrum Warrior* oyunuyla eğitildiği için, bu oyunun "Saddam'ı yakalayan oyun" oldu-

ğundan böbürlenerek bahsetmektedir. Elektronik oyunlar çok önemli araçlar haline gelmiştir çükü gittikçe daha az sayıda ülke ABD'nin kendi topraklarında gerçek savaş oyunları oynamasına izin vermektedir (Andersen, 2007; Burston, 2003; Harmon, 2003; Kundnani, 2004; Stockwell ve Muir, 2003; Turse, 2008, s. 122, 119).

Enstitü'nün çalışmalarına bakmaya devam ederken, Savunma Bakanlığı'nın web sitesinden indirebileceğiniz <science.dodlive.mil> *Armed with Science: Research Applications for the Modern Military* [Bilimle Silahlanmış: Modern Ordu için Araştırma Uygulamaları] isimli yayını neden dinlemiyoruz. Böylece, Obama'nın emperyal savaşlarının bir parçası olarak, Pentagon ve Güney Kaliforniya Üniversitesi'nin "savaş yönetimi sanatını" geliştirmek amacıyla nasıl *UrbanSim* adlı oyunu geliştirdiğini öğreneceksiniz. Bu oyun, ticari oyunlardan ufak bir sıçrama olarak tasvir edilmekte. Bu oyun üzerine yapılan çalışmalarda yer alan Enstitülü bir bilim insanından alıntı yaparsak: "Godzilla ve kasırgaların *şehrinize saldırması* yerine, oyuncular, işbirliğine yanaşmayan yerel yöneticiler, topluluklar arasındaki etnik ayrımlar ve farklı kabile çekişmeleriyle karşı karşıya gelmektedir" (3 Mart 2010 basımı).

ABD Deniz İhtisas Okulu Modelleme, Sanal Ortamlar ve Simülasyon Akademik Programı, *The Last Starfighter* [Son Yıldız Savaşçısı] filmini temel alarak, *Operation Starfighter* [Yıldız Savaşçısı Operasyonu] isimli bir oyun geliştirmiştir (Castle, 1984). Bundan sonraki adımda, yukarıda bahsedilen *Amerikan Ordusu* adlı oyuna ilişkin işler, başkalarının yanında, George Lucas'ın şirketlerine ihale edilmiştir. 4 Temmuz 2002 tarihinde münasip bir sembolizmle başlatılmıştır, çift yönlü olarak semboliktir, zira film endüstrisinin yaz sezonu *ürünleri* Bağımsızlık Günü gibi önemli bir günde halka açılmaktadır. Ordu, bu ilk günde gerçekleşen 400.000 indirme oranıyla baş edebilmek için ek sunucuları devreye sokmak zorunda kalmıştır. *Gamespot PC Reviews* adlı oyun dergisi, yüksek metin notu nedeniyle bu oyunu ödüllendirmiş ve "iş dünyası modeli"nden de eşit derece de etkilenmiştir. Piyasaya sürülmesinden beş sene sonra bu oyun, *çevrimiçi* olarak en çok oynanan on oyundan birisiydi. *Amerika'nın Ordusu*'nun milyonlarca

kayıtlı kullanıcısı vardır. Sivil oyun geliştiriciler, emekli askerlere danışarak ve fiziki savaş oyunlarında yer alarak, bu oyunu düzenli olarak yenilemekteler. Dış metinler, tanıtımların yenilenmesi için ek araçlar sunmuştur. *Americasarmy.com/community* adresli web sitesi; her çeşit topluluk forumu, internet sohbet ortamı, fan sitesi ve sanal yarışma ortamları içinde, sivil toplum olarak yeni medya hakkında siber fantezinin olağan düzeninden nemalanmaktadır. Oyun, özelleştirme üzerinden resmi olarak metalaştırılmıştır. Bu oyun, Ubisoft şirketi tarafından oyun konsolları, oyun salonları ve cep telefonları için uygun hale getirilmek üzere satın alınmış ve iddia edildiğine göre, hataları açığa çıkaran bağımsız bir şirket olan Radioactive Clown tarafından da heykelcikler haline dönüştürülmüştür. Askeri aday araştırma ve bulma sitelerinde düzenlenen küçük etkinliklerin yanı sıra, yüz binlerce dolarlık para ödülü verilen turnuvalar düzenlenmektedir. 40 milyonun üzerinde indirme oranları ve binlerce web sitesi sayesinde, verdiği mesaj dünyanın dört bir yanına yayılmıştır, başlangıçta yapılan 19 milyon dolarlık kamu yatırını ve yıllık güncellemeler için harcanan 5 milyon dolara karşılık mükemmel bir getiri. ABD ordusuna pozitif tavır takınan genç insanlar üzerine yapılan çalışmalar, bu insanları %30'unun bu oyunu oynayarak bu görüşü oluşturduklarını göstermiştir, genç insanlar tarafından yapılan oylama üzerinden gösteriş yapan; [oyunu oynarken yapılacak] değişiklikler yoluyla rolleri tersine çevirmeyi yasaklayan, böylece oyuncuları diğerinin yaşadığı acıyı deneyimlemekten alıkoyan; Ordu'nun askere alma araçları arasında resmi olarak ilk sıraya yerleştirilmiş bir oyun ("AA:SF," 2008; Power, 2007, ss. 279–80; Turse, 2008, s. 117, 123–24; Lenoir, 2003, s. 175; Nieborg, 2004; Turse 2008, s. 118, 157; Craig, 2006; Shachtman, 2002; Thompson, 2004). Bu arada, sanal misilleme de devrededir; El Kaide'nin bu oyunları oynayarak taktikler öğrendiği ve kendi karşı taktiklerini geliştirdiği söylenmektedir (Power, 2007, s. 283). Ayrıca, sanatçı Joseph DeLappe'in, "dead-in-Iraq" [Irak'taki ölü] takma adı üzerinden, ölmüş askerlerin bilgilerine ilişkin detayları oyuna girerek çevrimiçi olarak karşı-metinler yarattığı söylenmektedir (unr.edu/art/DELAPPE/DeLappe%20Main%20Page/DeLappe%20Online%20MAIN.html).

Oyun endüstrisi ve üniversiteler, "teknoloji milliyetçiliği" üzerinden birbirlerine net bir biçimde bağlıdır (Charland, 1986). Aynı zamanda dünyanın önde gelen çevre kirleticilerinden olan bir kurum ile, ABD Savunma Bakanlığı, ideolojik ve maddi açıdan simbiyotik bir ilişki geliştirmiştir. Elektronik biliminin, enformasyon teknolojilerinin, oyunların ve özel efektlerin askeri amaçlı kullanımı, üniversiteleri Pentagon'un şu icraatlarına bağlamaktadır: heyecan verici fosil yakıt kullanımı, arazi ve altyapının yok edilmesi, radyasyon, geleneksel kirlenme, gömülü mühimmat, bitkilerin yapraklarını döken zehirler, arazi kullanımı, anti-personel mayınlar, kanser yapan kimyasal atıklar ve zehirli atıklar. Pentagon'un son zamanlardaki "çevreye duyarlı olduğu" yönündeki iddiasına rağmen, Bakanlık, dünyanın en büyük petrol tüketicisi olmaya devam etmektedir (Corbett ve Turco, 2006; Jorgenson vd., 2010; Leaning, 2000; Shachtman, 2010).

Pek hoş veznedarlarla ilişkide olan üniversite öğretim üyeleri, aslında birazcık bilim tarihi okumayı da çok iyi becerirler. Atom bombasının geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapan gruba rehberlik eden ünlü fizikçi J. Robert Oppenheimer, ABD Atom Enerjisi Komisyonu'na verdiği ifadede, bu dehşet verici teknolojiyi yaratan insanlara can veren araçsal rasyonaliteden bahsetmiştir. Bu bilim insanları bu teknolojinin uygulanabilir olduğunu gördüklerinde, bu buluşun entelektüel ve duygusal önemi kendileri için son bulmuştur. Bilim insanları, Oppenheimer'ın [atom bombasının] "teknolojik olarak sevimli" niteliği dediği şeyin gerisinde kalmışlardı (United States Atomic Energy Commission, 1954, s. 81).

Bu şeker gibi teknoloji, araçsal haz ve neşe verici ütopyaya hayat veren kandır. "Teknolojik olarak sevimli" nitelikler; yeniliğe, benimsemeye ve yüce olan, dehşet verici, kelimelerle ifade edilemez, kontrol edilemez, güçlü olan ile güzel olanın, ulaşılabilir, çekici, esnek, rahatlatıcı olan, karışımına can vermektedir. Felsefi estetikte, yüce olan ile güzel olan genellikle karşı kutuplar olarak düşünülür. Ancak, oyun teknolojileri, YTE üyeleri ve diğer kampüslerdeki arkadaşları için bu ikisini bir araya getirmiştir.

Sonuç

Mevcut durum ABD yükseköğretimi adına bir keşmekeşten ibarettir. Bilişterya gelecekçiliğin vaatlerini yerine getirebilecek gibi göründüğünde bile, iş dünyası ve ona hizmet etmeye ve benzemeye çalışan devletler savunmasız ve dağınık halde bulunmaktadır.

Bu durum, eğitim tarihinde sayfaların oyun kitabından koparıldığı ve yaşamların birbirinden ayrıştırıldığı bir dönüm noktasıdır. İhtiraslarını takip etmeyip de dışlanmış zavallılar safına katılma kararı veren adanmış bilim insanları, sözde seçme zorunluluğunun (temel refahlarının güvenceye alındığı bilimsel araştırma yapabilmeleri) artık geçerli olmadığını görür.

Bununla beraber, şirket gündemleri ve devlet yöntemlerinde iniş çıkışlara neden olan sarsıntılar, onları yenmek için bizlere yardımcı olabilir. Metalaşma ve yönetimsellik, ilerici bir eğitim uğruna girişilecek herhangi bir mücadele içinde tanımlanmalı, sorunsallaştırılmalı ve bunlara karşı bir silah olarak kullanılmalıdır. (Rekabete değil) Dayanışmaya dayalı ve (başkalarının sırtından geçinen değil) öğrenilen çalışma biçimleri uygulayarak taklitçi idari yanılgıyı tersine çevirmeliyiz. Entelektüel üretim üzerindeki şirket hâkimiyetini ortaya çıkarmak için hesap verilebilirliği kullanmak ve tüketici rotasının olumsuz gerçeklerini öğrencilere göstermek bereketli sonuçlar üretebilir. Bush ve Obama'nın savaş makinelerine içerilmeyi reddeden ve antropoloji ve sonradan da olsa, psikolojideki profesyonel kurumlardan gelen yürekli eylemlere uygun bir şekilde (aaanet.org/pdf/iraqtorture.pdf; apa.org/releases-/editorial-bray.html), üniversiteleri, elektromanyetik militarizmde oynadığı roller nedeniyle utandırmalıyız. Bunun gözden düşmüş bir imparatorluğun ölüm sarmalından beslenen ve krizde olan bir sistemin ahmak ticari anlayışında köklendiğini kabul etsek bile bunu yapmalıyız. Görev büyüktür ve ilerici siyaseti benimseyen insanların daha önce hiç yapmadığı kadar işbirliği yapmasını gerektirecektir.

Kaynakça

"AA:SF Tops 9 Million User Mark!" (10 Şubat 2008) Erişim adresi: americasarmy.com/intel

Andersen, R. (2007). Bush's Fantasy Budget and the Military/Entertainment Complex. Erişim adresi: *PRWatch.org*. prwatch.org/node/5742

Attali, Jacques. (2008). This Is Not America's Final Crisis. *New Perspectives Quarterly*, 25, no. 2, ss. 31–33.

Bar, François, with Caroline Simard. (2006). In Leah Lievrouw and Sonia Livingstone (Ed.) From Hierarchies to Network Firms. *The Handbook of New Media: Updated Students Edition*. Thousand Oaks Calif.: Sage.

Bell, Daniel. (1977). The Future World Disorder: The Structural Context of Crises. *Foreign Policy*, 27, ss. 109–35.

Brzezinski, Zbigniew. (1969). *Between Two Ages: America's Role in the Technotronic Era*. New York: Viking Press.

Burston, Jonathan. (2003). In Daya Kishan Thussu and Des Freedman (Ed.), War and the Entertainment Industries: New Research Priorities in an Era of Cyber-Patriotism. *War and the Media: Reporting Conflict 24/7*. London: Sage Publications.

Carley, K., Moon, Il-Chul, Schneider,M. & Shigiltchoff, O. (2005). *Detailed Analysis of Factors Affecting Team Success and Failure in the America's Army Game*. CASOS Technical Report.

Castronova, Edward. (2006). On the Research Value of Large Games: Natural Experiments in Norrath and Camelot. *Games & Culture: A Journal of Interactive Media*, 1, no. 2, ss. 163–86.

Charland, Maurice. (1986). Technological Nationalism. *Canadian Journal of Political and Social Theory*, 10, no. 1, ss. 196–220.

Consalvo, Mia. (2006). Console Video Games and Global Corporations: Creating a Hybrid Culture. *New Media & Society* 8, no. 1 ss. 117–37.

Corbett, C. J. & Turco, R.P. (2006). *Sustainability in the Motion Picture Industry*. Report prepared for the Integrated Waste Management Board of the State of California. Erişim adresi: personal.anderson.ucla.edu/charles.corbett/papers/mpis_report.pdf

Craig, K. (2006). Dead in Iraq: It's No Game. *Wired*. Erişim adresi: wired.com/gaming/gamingreviews/news/2006/06/71052

Deck, A. (2004). Demilitarizing the Playground. *Art Context*. Erişim adresi: artcontext.org/crit/essays/noQuarter

Dyson, E., Gilder, G., Keyworth, G. & Toffler, A. (1994). *Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age*. Version 1.2. Progress and Freedom Foundation. Erişim adresi: pff.org/issues-pubs/futureinsights/fi1.2magnacarta.html

Hardt, M. & Negri, A. (2000). *Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Harmon, A. (3 Nisan 2003). More Than Just a Game, But How Close to Reality? *New York Times*. Erişim adresi: nytimes.com/2003/04/03/technology/more-than-just-a-game-but-howclose-to-reality.html

Hebert, J. (6 Kasım 2005). Band of Brothers. *San Diego Union-Tribune.* Erişim adresi: legacy.signonsandiego.com/uniontrib/20051106/news_lz1a06ictech.html

Henwood, D. (2010). I'm Borrowing My Way Through College. *Left Business Observer,* 125. Erişim adresi: leftbusinessobserver.com/College.html

Jorgenson, A.K., Clark, B. & Kentor, J. (2010). Militarization and the Environment: A Panel Study of Carbon Dioxide Emissions and the Ecological Footprints of Nations, 1970–2000. *Global Environmental Politics,* 10, no. 1, ss. 7–29.

Kerr, A. & Flynn, R. (2003). Revisiting Globalisation through the Movie and Digital Games Industries. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies,* 9, no. 1, ss. 91–113.

Kotkin, J. (2001). *The New Geography: How the Digital Revolution Is Reshaping the American Landscape.* New York: Random House.

Kundnani, A. (2004).Wired for War: Military Technology and the Politics of Fear. *Race & Class,*46, no. 1, ss. 116–25.

Leaning, J. (2000). Environment and Health: 5. Impact of War. *Canadian Medical Association Journal,* 163, no. 9, ss. 1157–61.

Lenoir,Timothy. (2003). In Robert Latham (Ed.), Programming Theaters of War: Gamemakers as Soldiers. *Bombs and Bandwidth: The Emerging Relationship between Information Technology and Security.* New York: New Press.

Macedonia, M. (2002). Games, Simulation, and the Military Education Dilemma. *The Internet and the University: 2001 Forum.* Boulder, Colo.: Educause.

Marcuse,H. (1941). Some Social Implications of Modern Technology. *Studies in Philosophy and Social Sciences,* 9, no. 3, ss. 414–39.

Mattelart, A. (2002). An Archaeology of the Global Era: Constructing a Belief, trans. Susan Taponier with Philip Schlesinger. *Media Culture & Society,* 24, no. 5, ss. 591–612.

Miller,T. (2003). Governmentality or Commodification? US Higher Education. *Cultural Studies* 17, no. 6, ss. 897–904.

Miller,Toby. (2007). In William T. Greenough, Philip J. McConnaughay, and Jay P. Kesan. (Ed.), The Governmentalization and Corporatization of Research. *Defining Values for Research and Technology: The University's Changing Role.* Lanham, MD.: Rowman & Littlefield, ss. 189–209.

Miller, T. (2008). *Makeover Nation: The United States of Reinvention.* Cleveland: Ohio State University Press.

Miller, T. (2009). "Governmentality and Commodification: The Keys to Yanqui Academic Hierarchy." *Towards a Global Autonomous University.* Ed. The Edu-Factory Collective. New York: Autonomedia, ss. 72–79.

Miller,T., Govil, N., McMurria, J.,Maxwell, R. & Wang,T. (2005). *Global Hollywood 2.* London: British Film Institute.

Mirrlees,T. (2009). "Digital Militainment by Design: Producing and Playing *SOCOM: U.S.Navy SEALs.*" *International Journal of Media and Cultural Politics* 5, no. 3, ss. 161–81.

Moffatt, B. & Elliott, C. (2007). Ghost Marketing: Pharmaceutical Companies and Ghostwritten Journal Articles. *Perspectives in Biology and Medicine* 50, no. 1, ss. 18–31.

Mosco, V. (2004). *The Digital Sublime: Myth, Power, and Cyberspace*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Negri, A. (2007). *Goodbye Mister Socialism*. Paris: Seuil.

Newfield, C. (2003). The Value of Nonscience. *Critical Inquiry* 29, no. 3, ss. 508–25.

Newfield, C. (2004). Jurassic U: The State of University-Industry Relations. *Social Text* 79, ss. 37–66.

Newfield, C. (2008, October 31). Public Universities at Risk: 7 Damaging Myths. *Chronicle of Higher Education*: A128.

Nieborg,D. B. (2004). In Thomas Eberle and Willy Christian Kriz (Ed.), America's Army: More Than a Game. *Transforming Knowledge into Action Through Gaming and Simulation*. Munich: Sagsaga.

Power, M. (2007). Digitized Virtuosity: Video War Games and Post-9/11 Cyber-Deterrence. *Security Dialogue* 38, no. 2, ss. 271–88.

Ross, A. (2010). The Corporate Analogy Unravels. *Chronicle of Higher Education*. Erişim adresi: chronicle.com/article/Farewell-to-the-Corporate/124919

Rothkopf, D. (1997). In Praise of Cultural Imperialism. *Foreign Policy* 107, ss. 38–53.

Schiller,H. I. (1976). *Communication and Cultural Domination*. New York: International Arts and Sciences Press.

Schactman, N. (2002, July 4). "Shoot 'Em Up and Join the Army." *Wired*. Erişim adresi: wired.com/gaming/gamingreviews/news/2002/07/53663.

Shachtman, N. (2010). Green Monster. *Foreign Policy* Erişim Adresi: foreignpolicy.com/articles/2010/04/26/green_monster?page=full

Silver, D.& Marwick, A. (2006). In David Silver and Adrienne Massanari (Ed.), Internet Studies in Times of Terror. *Critical Cyberculture Studies*. New York: New York University Press, ss. 47–54.

Stockwell, S. & Muir, A. (2003). The Military-Entertainment Complex: A New Facet of Information Warfare. *Fibreculture* 1. Erişim adresi: journal.fibreculture.org/issue1/issue1_stockwellmuir.html

Thompson, C. (2004). The Making of an X Box Warrior. *New York Times Magazine*, 22 Ağustos.

Tobin, J. (2004). In Joseph Tobin (Ed.), Introduction. *Pikachu's Global Adventure*. Durham, N.C.: Duke University Press.

Toffler, A. (1983). *Previews and Premises*. New York: William Morrow.

Turse, N. (2008). *The Complex: How the Military Invades Our Everyday Lives*. New York: Metropolitan Books.

United States Atomic Energy Commission. (1954). *In the Matter of J. Robert Oppenheimer: Transcript of Hearing Before Personnel Security Board*. Erişim adresi: honors.umd.edu/HONR269J/archive/Oppenheimer.html

Algoritmik Kapitalizm ve Eğitime Dair Vadeli İşlemler*

Michael A. Peters

Çeviri: Zeliha Burcu Acar

Algoritma kelimesi Acem Müslüman matematikçi Ebu Abdullah Muhammed Bin Musa El-Harezmî'nin isminden gelir. Algorism kelimesi aslında sadece Hint-Arap rakamlarını kullanarak yapılan aritmetik kurallarına gönderme yapar. Ama 18. yüzyılda El-Harezmî'nin isminin Avrupa Latincesine algoritma olarak çevrilmesiyle değişmeye başlar. Kelimenin kullanılışı, problemleri çözmek ya da işlemleri yapmak için sonlu tüm işlemleri kapsayacak şekilde evrilir.

Algoritma ve Algoritmiğin Tarihi[1]

Ebu Cafer Muhammed Bin Musa El Harezmî (ölümü 850 dolaylarında)

Matematikçi, gökbilimci ve coğrafyacıdır. Mevcut Helen, Sanskritçe ve çivi yazısı gelenekleri cebri geliştirmek için birleştirdi. Cebir kelimesi onun kitaplarından birinin başlığından türetilmiştir (kitabın başlığı [sayıları] "zorlamak" anlamına gelen al-jabr kelimesini içerir). El-Harezmî, Arap rakamlarını Hint kaynaklarından türetilmiş ondalık sayma sistemine dayandırarak Latin Batı'ya tanıtmıştır. Al-

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Diyar Saraçoğlu'na teşekkür ederiz (ed. n.).

[1] http://www.scriptol.com/programming/algorithm-history.php

> goritma kelimesi, onun isminin Latince tarafından bozulmasından türemiştir.
>
> Oxford Islamic Studies Online[2]

Giriş: Algoritmik Ticari İşlem* ve Bulut Kapitalizm

Acil Düzenleme Konuları Üzerine Birleşik Öneri Komitesi'ne CFTC ve SEC çalışanlarının "6 Mayıs 2010'daki Piyasa Olaylarına Dair Bulgular"[3] adlı raporu şöyle başlar:

> 6 Mayıs 2010'da ABD merkezli çok sayıda menkul kıymet ürününün fiyatı olağandışı bir şekilde düştü ve yeniden yükseldi. O öğleden sonra, vadeli işlem ve hisse senedi piyasalarındaki başlıca menkul kıymet indeksleri (her biri zaten bir önceki güne göre %49'un üzerinde bir düşme yaşadı) aynı hızla geri sıçramadan önce birkaç dakika içinde %5-6'dan fazla dibe vurdu (s. 1).

Bu Rapor, o çalkantılı günün inandırıcı bir hesabını yapıyor: "Öğleden sonra saat 2.32'de, bu olağan derece yüksek dalgalanma ve seyrekleşen likidite zemininin aksine, önde gelen borsa simsarlarının büyük bir kısmı (karşılıklı bir fon birleşimi), mevcut menkul kıymet durumuna bir önlem olarak, toplam 75.000 E-Mini sözleşmesini (yaklaşık 4,1 milyon dolar değerinde) satmak için bir satış programı başlattı" (s. 2). Rapor, büyük bir borsa simsarının fiyat ve zaman yerine sadece işlem hacmine göre programlanarak büyük hacimli işlem yapan bir otomatik işlem algoritmasını ("Satış Algoritması") kullandığı için likidite krizinin meydana geldiğini gösterdi ve Satış Algoritması 20 dakikalık bir periyotta hızlıca çalışarak stok piyasası tarihinin en büyük üçüncü tek günlük piyasa hareketlerinden biriyle sonuçlandı. «Alınan Ders" başlığı altında Rapor şunu önerir: "Gerilimli piyasa koşullarında, büyük bir satış emrinin otomatik olarak yürürlüğe girmesi,

---

[2] http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e1305

* *Trading* sözcüğü metinde bono, tahvil, hedge fon, menkul kıymet ticareti vs. alımı-satımı için kullanılmıştır. Bu nedenle çeviride kavramın Türkçesi için *Ticari İşlem* tercih edilmiştir (ç.n.).

[3] Bkz., http://www.sec.gov/new/studies/2010/marketevents-report.pdf. 30 Eylül 2010'da piyasaya çıkarılmıştır. Kısaltmalar: CFTC: Commodity Futures Trading Commission (ABD Vadeli Emtia Ticaret Komisyonu); SEC: Securities & Exchange Commission (ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu).

özellikle otomatik işlem algoritması fiyatları hesaba katmadığında, şiddetli fiyat hareketlenmelerini tetikleyebilir. Dahası, otomatik işlem programları ve algoritmik ticari işlem stratejileri arasındaki etkileşim, likiditeyi hızlı bir şekilde aşındırabilir ve düzensiz piyasaların oluşmasına neden olur." Ayrıca rapor, 6 Mayıs'taki piyasa dalgalanmasının, "vadeli işlemler ve menkul kıymetler piyasasının birbirine bağlılığını hatırlattığı" ve "çapraz piyasa işlemlerinin aktivitesinin doğası " olduğu yolunda bir yorum yaparak devam eder. Rapor şöyle tamamlanır: "Son olarak, 6 Mayıs olayları bugünün tamamen otomatikleşmiş ticari işlem stratejileri ve sistemlerindeki verinin önemini gösterir. İşlem yapmak için kararların dayanması gereken kapsamlı bir piyasa resmi oluşturabilmek için toplanması gereken birçok veri kaynağı tarafından bu belirleme, daha sonra karmaşık hale getirilmiştir."

Bütün varlıklı sınıflar karşısında, algoritmik kapitalizmin ve piyasadaki hâkimiyetinin yükselmekte olduğu fark edilmektedir. *Advanced Trading* [İleri Ticari İşlem] için yazan Rob Iati (10 Temmuz 2009) şunu öne sürer:

> Algoritmalar bugün alıcılar tarafından alınıp satılan hisselerin %25'inden fazlasına tekabül eder, bu rakam son yıllarda tutarlı bir şekilde artmaktadır. Ama teknolojinin sağladığı inanılmaz olanaklar ilgili birkaç yüksek frekanslı özsermayeli ticari işlem şirketine büyük bir hız kazandırmıştır. Bu olanaklar, bugünlerde birçok kişinin fark edebileceğinden çok daha büyük şekilde piyasayı etkilemek için kullanır. Daha az tanınmış olan Wolverine, IMC ve Getco... tanınmış isimler olan Lehman, Bear ve Merrill'in yerine geçmiştir. 20.000'in %2'sini temsil eden ya da bugün ABD piyasasında işlem gören yüksek frekanslı ticari işlem şirketleri, ABD'nin menkul kıymet alım satım hacminin %73'üne tekabül eder.[4]

Iati'nin işaret ettiğine göre, yüksek frekanslı algoritmik ticari işlemin değeri "eş zamanlı, uyumlu, yüksek frekanslı ticari işlem platformuna dayanır... bu platformda veri toplanır, talimatlar oluşturulur ve milisaniyelerin altındaki sürelerde işlem platformlarına yönlendirilir."

Algoritmik kapitalizm, enformasyonalizm ya da enformasyonel kapitalizmin veya "sibernetik kapitalizmin" bir veçhesidir. Sibernetik

[4] Bkz. http://advancedtrading.com/alghorithms/showArticle.jhtml?articleID=218401501.

kapitalizm ifadesini seçtim, çünkü bu terim postmodern kapitalizmin soyağacına işaret eder ve sibernetik sistemleri ve gelişiminin üçüncü evresindeki (merkantilizmden, sanayileşmiş ve sibernetik kapitalizme) sanayi sonrası kapitalist ekonominin farklı sektörleri arasındaki benzerlikleri daha kesin olarak belirler. Çokuluslu bilgi sistemlerinin (Google, Microsoft, Amazon gibi) gelişmesi ve bunların son 20 yıldaki dikkat çeken büyümeleri ile biyokapitalizm ve biyolojinin enformasyonelleşmesi ve finansallaşmasındaki gelişmeler ile algoritmik ticari işlemlerdeki temel değişiklikler arasında bağlantı kurar.

Bu bağlamda, endüstriyel dönemde tahmin edilebilecek her şeyden çok daha geniş ölçekteki tekelleri bilgi ekonomisinde yaratan ve Ağ'ı yeniden merkezileştiren "bulut kapitalizmden" söz edebiliriz. Örneğin bu sayede Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphanesi'nden daha geniş bir dijital kütüphane haline gelen Google'ın milyonlarca kitabın dijitalleştirilmesi projesini ele alalım. Charles Leadbeater'a (2010) göre, böylelikle "Google yayıncılığın geleceğinde devasa bir güç kazandı. Bu durum Google'ı diğer dijital kitap veritabanları ile rekabette öne geçirecektir." Leadbeater bu sözlerinin devamında şöyle bir açıklama yapar: "Google yeni bir tür ekonomik gücün ilk ve en başarılı örneğidir: bulut kapitalizm." Leadbeater bulut kapitalistlerin bize vermek istediği internetin "bilgi otoyolu" veya "siberuzayın" vereceğinden çok daha farklı olduğunu öne sürüyor:

> Bulut hesaplamada, bizim verimiz (e-postalar, belgeler, resimler, şarkılar ve yazılım) üstümüzde asılı olan bir dijital bir bulutta uzak bir şekilde depolanır ve her zaman herhangi bir araçla erişim sağlanır: bilgisayar, televizyon, oyun konsolu, cep telefonu, elde taşınan cihazlar ve mobil telefon. Paylaşılan bulutun ihtiyacımız olan az ya da çok kadarını indirebiliriz.[5]

Leadbeater bulut kapitalizmin, diğer veritabanlarını en nihayetinde dışarıda bırakacağı bir tam kontrolü hedeflerken bizim hakkımızda çok büyük miktarlarda veriyi saklayabilmek için cirosunu ve bulutların kapasitesini arttırarak vatandaşların yararının önüne geçtiğini ve devletlerin kontrolünü atlattığı konusunu gündeme getirir. "Bulut

[5] http://www.guardian.co.uk/technology/2010/feb/07/cloud-computing-google-apple

kapitalizmi", bilişsel ve sibernetik kapitalizmin daha geniş bir görüngüsünün bir veçhesi olarak görebiliriz.

Sibernetik ve Bilişsel Kapitalizm

Sibernetik kapitalizm, 20. yüzyılın başlarında matematiksel kuram, mantık, fizik, biyoloji ve enformasyon kuramındaki gelişmelerle birlikte, biçimselleştirme, matematikselleştirme ve estetikleştirme güçleriyle şekillenen bir sistemdir. Yeni biçimleri şimdi kendilerini finans kapitalizm, enformasyonalizm, bilgi kapitalizmi ve yaratıcı ve açık bilgi (ve bilim) ekonomileriyle ilişkili olarak yeni başlamış düğüm kalkınmalarla* birlikte öğrenme ekonomisinde gösterir. Küresel finans sisteminin yıkılışının ardından ve yaklaşan eko-krizlerin kaygısıyla sorulacak kritik soru, kapitalizmin sosyal, ekolojik ve ekonomik dayanıklılığının biçimlerini geliştirip geliştiremeyeceğidir.

"Sibernetik kapitalizm" Sol'da, *yeni* kapitalizmin doğasını kuramlaştırmaya çalışan bir grup kuramı ya da daha çok konumları ayırmak için kullandığımız bir terimdir (Peters, Britez & Bulut, 2010). Büyük oranda sosyolojik ve Sol eğilimli olan bu katkıları, endüstri kapitalizminin Marksist kuramından nasıl ayrıldıkları ve onunla neler paylaştıklarına göre gruplarız. Marksizm ile yakınlığı kullanarak sistematik olarak kategorize ettiğimiz güncel çalışma gruplarını kabaca genelleyebiliriz:

1. Enformasyonel kapitalizm
2. Kültürel kapitalizm
3. Bilişsel kapitalizm
4. Finans kapitalizmi
5. Biyokapitalizm

Bu beş geniş kategori arasında, güçlü çakışmalar ve kavramsal ilişkiler ve ayrıca ilginç farklar vardır. Bunlar, 20. yüzyılın başlarından beri yürürlükte olan ve yükselen biçimselleştirme, matematikselleştirme ve estetikleştirme güçlerinden doğmuş, birbiriyle ilişkili sistematik görüngülerdir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sibernetiğin ge-

* "nodal development"ın Türkçe karşılığı olarak "düğüm kalkınma" tercih edilmiştir (ç.n).

lişmesiyle ve doğrusal ve doğrusal olmayan dinamik sistemleri (felaket, kaos, karmaşa) açıklamak için geliştirilen bir grup kuramla birlikte kaynaşıp birbirini etkilemeye başlamışlardır. Bu ilişkiler ve özellikle eğitimi şekillendirme yöntemleri, bu bölümün konusudur. Başka bir makale serisinde sibernetik kapitalizmin farklı veçhelerini sınıflandırmış, karşılaştırmış ve tartışmıştık (Peters, 2010; Peters, Britez & Bulut, 2010; Peters&Britez, 2010; Peters&Venkatesan, 2011a, 2011b).

Bilişsel kapitalizm, birikim rejimindeki bir değişikliği temsil eden ve maddi olmayan veya dijital üretimi vurgulayan yeni bilgi üretim yöntemlerini ifade eden çağdaş kapitalizm için başka bir tanımlamadır. Tüketim, enformasyon, biliş ve iletişim arasındaki sınırları bulandırarak ekonomi politiğin geleneksel kategorilerini birbirine geçiren maddi olmayan mallar ve hizmetlerin üretimi, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yaygın kullanımından ortaya çıkmaktadır. "Cognitarian Subjectivation"da [Bilişselci Özneleştirme] Franco Berardi Bifo'nun iddia ettiği gibi:

> Yakın zamanlar, çağdaş öznelliğin yeni bir teknososyal çerçevesine tanıklık etmiştir. Ben de günümüzde otonom ve kolektif bir kendini tanımlamanın mümkün olup olmadığını sormak istiyorum. 1990'lardaki İtalyan post-operaist [işçicilik sonrası] düşünceyle (Paolo Virno, Maurizio Lazzarato, Christian Marazzi) ilişkilendirilen "genel zekâ" kavramı, emek ve dil arasındaki etkileşime dikkat çeker: Toplumsal emek; işaret ve bilgi birimlerinin bütün biçimlerinin üretiminin, geliştirilmesinin, dağıtımının ve yeniden kodlanmasının sayısız parçasının sonsuz bir birleşimidir. Enformasyon işçileri tarafından üretilen her semiyotik parça, bilgi-meta ve semiyosermayenin birleştirici bir çerçevesini oluşturmak için sayısız semiyotik parçayla karşılaşıp bunları eşleştirmek zorundadır.[6]

Bifo, bu yeni semiyosermayenin nöro-psişik enerjiyi çalıştırdığını iddia eder. Bu konu, Lazzarato'ya önem veren ve Deleuze'un "denetim toplumlarına" dayanarak onu tekrar okuyan Warren Neidich (2009) tarafından ayrıca bir tema haline getirilmiştir.

> Maurizio Lazzarato'nun ifadesine göre, "denetim toplumlarında, iktidar ilişkileri, teknoloji tarafından dolayımlanan ve zenginleştirilen ve beynin etkileme ve etkilenme gücü aracılığıyla bir zihnin diğer

[6] http://worker01.e-flux.com/pdf/article_183.pdf

> bir zihinden uzaktan etkileşimiyle ifade edilmeye başlanmıştır... Dolayısıyla, denetim toplumlarının kurumları mekanik teknolojilerden (egemenlik toplumları) ve termodinamik teknolojilerden (disiplin toplumları) çok, belli bir uzaklıktan teknolojinin kullanılmasıyla nitelendirilmektedir... İlk olarak, Disiplin Toplumu'ndan, Denetim Toplumu'na geçişte, Lazzarato'nun noo-politics diye alıntıladığı ifadenin daha ilerisindeki bir aşama olarak, iktidarın ve onun emrindeki teknolojinin odağı, gönüllü ve gönülsüz, somatik ve otonom, damarlı ve pürüzsüz koşulları... aracılığıyla bedenin ve zihnin birbirinden ayrılamaz bir şekilde olduğunu fark ederek, bedenin maddi tarafına değil de, onun psişik yaşamına, özellikle hatıraları ve ilgilerine yönelir..." (s. 186).

Warren Neidich bu iddiasını, egemenliğin yeni bir odağını (post-Fordist yeniden düzenleme tarafından üretilen bir farklılık alanları jeneratörü olarak sinirsel bir esneklik çeşidi) geliştirerek genişletmiştir. Bu iddiasına şu şekilde devam eder: "Toplumsal olanın çokluk olarak bu yeni biçimleri, post-Fordist emek koşullarında açıkça belirtilir; dinamik, çeşitli ve yarı kararlı beyin ve akıl koşullarını üretir." Biyoiktidar ve algoritmik sinoptik iktidar, kapitalizmde enformasyonel ulusötesinin yeni biçimlerini üretirken ayrıca direnişin yeni biçimlerini de üretir. ABD'nin ayrıcalıklı üniversitelerindeki kız öğrencileri değerlendirme platformu olarak başlayan bir teknoloji olan Facebook'un politik kullanımının, Tunus, Mısır, Yemen gibi Müslüman dünya ülkelerindeki diktatörlere karşı bir isyanın yayılmasına hizmet edecek bir şekilde değerlendirilebileceğini kim düşünebilirdi ki?

Lazzarato ve Bifo'nun işaret ettiği gibi bir durum, post-Fordizm altındaki emek koşullarının kesin bir tanımlanmasıysa, eğitim (okul, halk eğitim merkezleri ve üniversiteler) şüphesiz bilişsel kapitalizmin ve aynı zamanda ona karşı direnmenin yaygınlaşması için mevziler anlamına gelir. "The Neurobiopolitics of Global Consciousness" [Küresel Bilincin Nörobiyopolitiği] isimli makalesinde Neidich bu konuyu kısa ve öz olarak özetler:

> Düzenleme makinesinin yaygın ağları tarafından toplumsal egemenliğin yaygınlaşmasıyla disiplin toplumları kurulur... bu toplumlar her öznenin geleneğini, alışkanlıklarını ve üretken pratiğini düzenler. Denetim toplumu; Riemann uzayı, rizomatik mantık ve internet

> sonrası kültürel dünyamızı nitelendiren akış çokluğuyla eyleme geçirilen katlanmış bir zamansallıkla birlikte yoğun kültürel ekipmanlarla nitelendirilmiş bir alan içerisinde işler (ss. 222-23).

Deleuze iktidarın 3 özgül biçiminin sınıflandırmasını yapar: egemen iktidar, disiplinsel iktidar ve iletişim iktidarı. Üçüncüsü, konuşma ve imgeleme bile uzanabilen ve daha öncekilerden daha baskın bir iktidar biçimidir. Deleuze'e göre (1989a, b) biz şimdi meta-sinematik bir dünya olarak tarif edilebilecek bir dünyada yaşıyoruz. Deleuze'ün imgeleri sınıflandırması, bizim öznelliğimizi ve algılarımızı biçimlendiren yeni bir kamera bilince işaret eder. Biz sürekli hareket eden ve değişen görsel bir kültürde yaşıyoruz ve her imge, bir duygulanımlar ve iktidarlar birleşimi ile bağlantılıdır.

Yeni Mantık ve Sosyal Medya Kültürü[7]

Oscar ödüllü *The Social Network* [Sosyal Ağ] filminde, Facebook'un kurucusu Mark Zuckerberg, sanal bir topluluk kurmak ve Harvard etiketinden faydalanmak isteyen iki Harvard'lı öğrencinin (Winkleboss ikizlerinin) fikrini çalan birisi olarak sunulur. David Fincher tarafından yönetilen filmin başrollerinde Jesse Eisenberg, Andrew Garfield ve Justin Timberlake yer alır. *Sosyal Ağ*, Aaron Sorkin'in, Ben Mezich'in *Kazara Milyarder**, kitabının bir yorumlaması olan senaryosuna dayanır. Mezich kitabının alt başlığını *Facebook'un Kuruluşu, Bir Seks, Para, Dahi ve İhanet Masalı* koymuştur ve öyküsel bir tarzda yazılsa da bir kurgu olmadığı konusunda ısrar eder. "Yazarın Notu" bölümünde de belirttiği gibi: "*Kazara Milyoner*, düzinelerce röportaja, yüzlerce kaynağa ve çeşitli mahkeme tutanakları da dahil milyonlarca belgeye dayanan dramatik ve öyküsel bir anlatıdır" (s. 1). *Sosyal Ağ*, Harvardlı kız öğrencilerin çekiciliğini değerlendiren bir mekanizma olarak başlamasının ötesinde Facebook'un toplumsal bir hadise olmasından çok, Mark Zuckerberg'in kişiliğine (belki de haksız yere) ve bunların sonucunda aldığı cezalara odaklan-

---

[7] Bu bölüm için Peters & Roberts (2011) ve Peters (2010)'dan yararlanılmıştır

* Ben Mezich, *Kazara Milyarder*, çev. Belgin Selen Haktanır, Doğan Kitap, İstanbul, 2010 (ç.n.).

mıştır. Peki bu yeterince felsefi midir? Film, Zuckerberg'in 2003'te detayları ve fotoğrafları indirmek için öğrenci yurdunu hacklediği zaman başlar. Zuckerberg, bu olay için cezalandırıldığı sırada sosyal ağ sitesi fikri doğar. Daha sonra kendini bu fikirden faydalanmaya ve bir site kurmaya vakfeder. Filmde devasa bir ağın kuruluşuna, bu fikrin finansmanının sağlanmasına ve ağın genişlemesine ve en sonunda Silikon Vadisi'nde bir siteye dönüşmesine tanıklık ederiz. Sık sık alıntılanan "600 milyon kullanıcısıyla Facebook dünyanın dördüncü büyük ülkesidir" ifadesi, küreselleşme ve artık coğrafi olarak temellendirilmeyen ağlar hakkında bir noktayı gözden kaçırır. Bazı teknoloji yazarlarının dikkat çektiği gibi, film anti-sosyal, anti-inek [anti-geek] ve kadın düşmanıdır (Zuckerberg ironik olarak anti-sosyal davranışlarında otistik olarak gösterilir). Ama filmde fikri mülkiyet sorunu vurgulanmıştır ve Larry Lessig'in belirttiği gibi, sosyal ağ fikri patenti alınabilir bir fikir değildir ve Facebook için yazılan kod (gerçek yeniliğin olduğu yer) Zuckerberg'e aittir.

Facebook bir sosyal ağ hizmeti olarak 2004'te yayına başlamıştı. ABD nüfusunun %40'ından fazlasının Facebook hesabı olduğu ve bir ayda, Ekim 2010'da, Facebook'un 135 milyonun üzerinde tekil ziyaretçisi olduğu tahmin ediliyor. Facebook'un değerinin 41 milyon dolar olduğu tahmin ediliyor ve Facebook, Google ve Amazon'dan sonra ABD'nin üçüncü büyük web şirketi haline gelmiştir. Microsoft ve eBay ile birlikte, bu web şirketleri sibernetik kapitalizmin yeni manzarasını giderek daha etkili bir biçimde belirliyor. Facebook 12 ülkede 1700 civarında kişiyi çalıştırıyor ve 200 sosyal ağ sitesine liderlik ediyor (çevrimiçi flört etme sitelerini dışarıda bırakırsak).[8] Bu sosyal ağların odak noktası, sosyal aktivitelerin tayflarına yönelmeleridir: spor, oyunlar, milliyetler, etnik gruplar, anneler, Afrika kökenli Amerikalılar, yeşilci ve sosyal eylemciler, yatırım grupları, topluluklar, seks grupları, fotoğraf paylaşım grupları, filmler, üniversite ve okullar, dini temelli gruplar, mezun dernekleri, hayır kurumları, seyahat kurumları için siteler vs.. Aslında sosyal ağ sitelerine ait bir liste, bazıları Facebook'tan 10 yıl önce 1995'lerde kurulmuş olan, 200

[8] Şu sitedeki tüm listeye bakınız: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_social_networking_websites.

sosyal ağ sitesini[9] göstermektedir. Academia.edu, Classmates.com, Teachstreet, Tuenti ve LinkedIn gibi siteler kesinlikle profesyonel ve eğitime dair sitelerdir, diğerleri ise iş dünyasına odaklanır.

"An Anthropological Introduction to Youtube" [Youtube'a Antropolojik bir Giriş] makalesinde, Michael Wesch (2008) Youtube'un 6 ayda ABC'nin yayın yapmaya başladığı 1948 yılından daha fazla saat yayın yaptığını belirtiyor. Youtube'un üreticiler dışında her güne 200.000'den fazla üç dakikalık videonun eşdeğerinde olan 9.232 saat eklediğine ve çoğunun yeni olduğuna işaret eder.[10] Youtube 2005'te piyasaya sürülmüştü. Wesch (2007) *Web 2.0... The Machine is Using Us*[11] [Web 2.0... Makine Bizi Kullanıyor] isimli videosunda şöyle iddia eder; Web "artık sadece enformasyon hakkında değildir, insanların iletişimiyle ilgilidir", bilgilerin düzenlenmesi, dağıtımı ve yorumu (bloglama) kullanıcılar tarafından yapılır. Şöyle ki biz artık farklı medya uzantılarının bir bütünlüğü içinde yaşıyoruz. Bu bütünlük, medya araçlarının insan ilişkilerinin içeriğini değil de kendisini *dolayımlandırmasının* anlaşılmasına dayanır. Ayrıca bu bütünlük, özellikle 18-24 yaş grubu arasında yaygın olan, bazen 2000 defa sürükleme ve bırakmanın düzenlemesi ve yeniden karıştırılmasına dayanan "katılımcı bir kültürün" bir simgesidir.

Yeni sosyal medyanın dili, bu algoritmik karakteri ve sayısal olarak kodlandırılması içerisinde, medya yaratıcılığını da içeren birçok işlevin otomatikleştirilmesi için kolaylıkla yeniden programlanabilir. Yeni medya çeşitlilik gösterir ve etkileşimlidir ve artık kopyalama gibi katı yeniden üretim teknolojilerine bağlı değildir (Manovitch, 2000). Bunlar Castells'in (2000) "enformasyonel kapitalizm" olarak adlandırdığı ve üretim ve iktidarın temel kaynakları olan enformasyonun üretilmesi, işlenmesi ve dağılımı ile karakterize edilen bir gelişme biçimi ve yeni bir teknolojik paradigma olan daha geniş bir paradigmanın, bir sistemin parçalarıdır. Bilgi kapitalizminin hammaddesi olan bu enformasyonun çok ama çok daha fazlası, imge temelli olarak

[9] http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_social_networking_websites sitesi tarafından sağlanan listeye bakınız. Ayrıca http://www.alexa.com/topsites sitesindeki en tepedeki 500 siteye bakınız.

[10] Bakınız, http://youtube.com/watch?v=TPAO-1Z4_hU.

[11] Bakınız, http://www.youtube.com/watch?v=6gmP4nk0EOE.

yükselmektedir veya bize bir imge biçiminde gelmektedir. Biz artık bilginin oluşumunun, dağılımının, kullanımının ve öğrenilmesinin endüstriyel olandan, enformasyon ve medya temelli ekonomiye çok hızlı olarak değiştiği sosyal olarak ağlaştırılmış bir evrende yaşıyoruz. Giderek artan bir şekilde vurgu, kişisel, iletişimsel, bölgesel ve ulusal alanlarda nitelendirilen gelişmenin merkezi bir yönü olarak anlaşılmasına ve imgelerin işlenme biçimlerinin edinilmesine dayanan, bilgi, öğrenme, medya sistemleri ve ağlara kaymıştır.

Bu ana eğilimler, hem sembolik görsel araçların üretimi ve tüketimindeki hem de bunlarla ilgili kullanımlardaki değişikliklere işaret eder. İmge, metin ve sesin radikal uyumu ve yeni enformasyonların gelişimi ve bilgi altyapısı küresel bir medya ağının ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Telekomünikasyonla bağlantılı olan bu medya ağı, bir bilgi destekli topluluk kümesine yönelik eğitici eğlencenin artmasına bağlı olan Avrupa-Amerikan tüketim kültürünün ortaya çıkışına işaret eder.

Jonathan Beller (2006), sinema ve medya platformu olarak interneti de içine alan diğer medya oluşumlarının, gözlemcilerin çalışıp, değer üreten bir emek sarf ettiği yerinden edilmiş fabrikalar olduğunu iddia eder. Üretimin sinematik biçimi [Cinematic Mode of Production] (CMP), bir gözlemci ekonomisini karakterize eden sosyalleşmenin sömürülmesidir. Soru, bizim bir gözlemciden, yeni bir sosyal medyada ve sosyal üretim biçiminde bir çeşit katılım ve giriş olarak işbirliği ve birlikte yaratımı gerektiren bir sosyal üretim biçiminde merkezileşen bir gözlemci ekonomisine geçip geçmediğimizdir.

Özgür yazılım mantığı sosyal medyayı sağlama aldığı gibi, Kelt'in (2008) "yinelemeli halk" dediği halkı meydana getirerek, müzikten politikaya kültürün yeni görünümlerinin yeni yaşamına nefes aldırmıştır, bu "*bir halk olarak kendi varlığının teknik, yasal, pratik ve kavramsal araçlarının maddi ve pratik bakımı ve de*ğişikliğiyle yakından ilgilidir" (s. 3). Bu yeni sosyal medya kültüründe bireysel imgelem, etkileyici olanı politikaya ve demokratik eyleme bağlayan, yerinden edilmiş toplumu belirli sebepler, toplumsal hareketler ve politik olaylar için seferber eden değişiklikler ve geçici anlaşmalarla küresel bir iletişim toplumu gibi yeniden şekillendiren yaratıcı biçimlerde konuşlandırır.

Müştereklere dayalı kolektif üretim aynı zamanda bir imge ve metin üretimi ekonomik sistemidir. Bu sistem, ortak girişimlerini koordine etmek için bürokrasiyle ortaklaşma ya da piyasa ücretlendirmesine bel bağlamaya gerek duymadan kültürel malları, enformasyon ve bilgiyi paylaşan bireyler arasında işbirliğini teşvik eden internetin altyapısıyla kolaylaştırılmıştır. Bu, açık bilim ve açık eğitimle karakterize edilen açık sosyal medya için doğru olabilir, ama tüm sosyal medya bu anlamda açık değildir. Aslında sosyal medyanın çok küçük bir parçası açıktır ve ticarileşme ve ticarileşmeme arasındaki fark, eğitimin kalbine giden kritik bir sorudur. Bazıları açık bilimin "yeniliğin bir modeli olarak 'özel-kolektif' birleşiminin bir örneğini" gösterdiğini iddia eder, bu model hem kişiye özel hem de genel bilgi üretiminin sınırlarını içerir (von Hippel & von Krogh, 2003; von Krogh & von Hippel, 2003). Ama diğer düşünürler, patent kültürünün genişlemesinin açık bilimin temelini oyduğu iddiasını devam ettirir (Rhoten & Powell, 2007; Peters & Roberts, 2011).

Daha büyük politik ve ekonomik özgürlüklerin bir kodu olarak açıklık kavramı; araştırma, bilim, yenilik, yaratıcılık ve anlatımda evrensel işbirliği biçimlerinin ev sahibi gibi hizmet eden sayısız açık toplum küresel mekânının gelişimini simgeler. Daha geniş bir açıklığa doğru hareket, felsefede, dünya görüşünde, devlette ve birbiriyle ilişkili ve karmaşık bir değişiklikler kümesinde, piyasaları da dönüştüren bir değişikliği temsil eder. Bu değişiklik üretim ve tüketim biçimlerini değiştirerek açıklık değerine dayanan yeni bir döneme eşlik eder: yeni bir katılım mimarisi aracılığıyla mümkün olan eş düzeyli bir işbirliği ve paylaşım etiği. Bu değişim, endüstriyel üretim biçiminin altında yatandan ("üretimci" bir metafizikten) tüketimin sanayi sonrası biçimine daha geniş bir geçişe işaret eder. Sosyal medyanın yeni mantığı, çeşitli kültürel tüketim kalıplarını ve sembolik çözümlemeleri düzenlediği bir yerde bu geçiş kullanım, yeniden kullanım ve değişikliklerle gerçekleşir ve alışılmış ve günlük bir yaratıcı etkinlik haline gelir. Açıklık ekonomisi, açık katılımı, kolektif yaratıcılığı, ortak değerlendirmeyi ve toplumsal ve genel malların müşterekler temelli bir üretimini elinde tutmak için "küstah" ve "üretlanım"* bir dil oluşturur. Enformasyon, bu

* *Produsage* kavramı için Türkçe'de üretlanım kavramı tercih edilmiştir (ç.n.).

"yeni" politikada ve mekân, bilgi ve sermayeyi ağlaştırılmış bir pratikte birbirine bağlayan ekonomideki can alıcı öğedir. Ve özgürlük, eğer bu ağ pratikleri gelişmek ya da kendilerini "bilgi kültürlerine" dönüştürmek zorundaysa, bu eşitlikteki asıl içeriktir (Peters & Besley, 2006).

Melezleştirilmiş yeni bir üretim biçimi olarak açıklık hakkında son zamanlarda ekonomik ve politik sistemler açısından çok sayıda yazı yazılmıştır. Dolayısıyla, açıklık, açık kaynak, açık erişim, açık arşivleme ve açık yayınlamanın büyüyen ve birbiriyle çakışan karışıklıklarına dayanarak alternatif bir *toplumsal* üretim biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Açıklık kavramı, önde gelen eğitim kurumlarıyla birlikte, dünya devletleri, uluslararası kurumlar ve çokuluslu kurumlarca benimsenen dünya küresel dijital ekonomisinde önde gelen bir yenilik kaynağı olmuştur. Açıklık, Özgür Yazılım ve "açık kaynak" hareketlerini geleneksel metin üretimi ve dağıtımı biçimlerine karşıt olarak radikal mülkiyetçilik karşıtı bir alternatif olarak üretir. Kültürel takasın mülkiyetçilik karşıtı bu alternatif yöntemi, yaratıcılığı, yeniliği ve fikirlerin özgür değişimini sınırlamak için kullanılan yasal ve kurumsal araçları ve geleneksel modelleri tehdit eder. Bir iletişim modeli açısından açıklık, giderek artan bir şekilde bu açık karakteristikleri ve ilkeleri kültürel katmanın temeli yapan radikal bir kişiselleştirmeyi yansıtarak, erişim, kullanım, yeniden kullanım ve değişiklikteki içerikten koda doğru aşamalı bir değişiklik olmuştur.

Sosyal ve endüstriyel medya arasındaki temel fark, birincisinin yüksek oranda erişilebilir, ölçeklenebilir ve kullanımı kolay, iletişimi diyaloğa çeviren ve kullanıcıların oluşturduğu paylaşılabilir içeriğin değişimini yükselten sosyal etkileşim ve yeni ağ temelli teknolojiler için bir platform olmasıdır. Bu yeni medya ekolojisi, ciddi bir şekilde eski tek yönlü yayın yapan medyayla çelişir. Eski medya bloglar, e-postalar ve ilgili web siteleri aracılığıyla etkileşim için yeni talebe karşılık tavizler vermeye çalışır.

Web 2.0 teknolojileri, açıklığa (açık standartlar, açık platformlar), yeniliğe ve web-kültürlü toplulukların evrimine dayalı bir işlevselliği, işbirliğini, güvenli bilgi paylaşımını, iletişimi ve yaratıcılığı arttırır. Eğitime dair açıklık teknolojileri uygulamaları, hâlâ emekleme dö-

nemindedir (Peters & Britez, 2008) ve açık sistemlerin yeni mantığı endüstriyel çağ için bizim eğitim kurumlarımızı geçer. Bu web 2.0 teknolojileri (platform olarak web) işbirliği ve katılımın yeni mimarisine dayanır ve sosyal medya ve sosyal ağ iletişimini geliştirir ve giderek artan bir şekilde "kalabalığın bilgeliğine" dayanan viki-işbirliğini (Surowiecki, 2004) ve kitlesel yeniliği teşvik eder (Leadbeater, 2009).

Bu yeni iletişim teknolojileri, kitlesel özelleştirmeye ve değer yaratmayla bütünleşmiş kullanıcıların giderek artan bir şekilde eş-tasarımcı ve eş-yaratıcı olduğu bir yerde, bilgi mallarının ve hizmetlerinin eş-yaratımına dayanan hizmetlerin kitleselleştirilmesine (Peters, 2009) ve kitle özelleştirilmesini arttıran dosya ekonomisine dayanır. Aynı zamanda, Web'in kendi içinde giderek artan bağımlılığı yeni bir safhaya girmiştir. Tim-Berners Lee'nin "bağlı veri" olarak adlandırdığı bu safha, bu verilerin açığa çıkarıldığı, paylaşıldığı bağlantı yöntemini tanımlamak için kullanılan "anlamsal ağın" bir veçhesidir.[12]

MIT'in 2001'de OpenCourseWare'i[13] edindiğini gözlemleyerek kısaca belirlenmiş ve çizilmiş yeni ortaya çıkan bir açık-bilgi ekolojileri kümesi vardır: Budapeşte OA [Open Access – Açık Erişim] söylemi[14] ve National Institute of Health (NIH) [Ulusal Sağlık Enstitüsü]. NIH araştırma yardımı alan ve sonuçlarını makalenin dijital bir kopyasını PubMed Central'da (PMC)[15] depolamak için sonuçlarını emsali değerlendirilmiş bir makalede yayınlayan her bilim insanı için gereken bir erişim politikasını benimser. PMC, NIH tarafından saklanan çevrimiçi bir dergidir. *University Publishing in a Digital Age*'in [Dijital Çağda Üniversite Yayıncılığı](2007)[16] ile ilgili Ithaca Raporu'nun iddiasına göre "yeni biçimlerin oluşturulması dijital teknolojilerle mümkündür... bu yaratım dağıtım, işbirliği, dinamik olarak güncel-

[12] Bkz., Web Design Issues Note by Berners Lee, http://www.w3.org/DesignIssues/LinkedData.html; bkz. Detaylı rapor http://virtuoso.openlinksw.com/Whitepapers/html/VirtLinkedDataDeployment.html; ve bkz. Berners Lee'nin TED (video)'dan sonraki web sitesi http://www.ted.com/index.php/talks/tim_berners_lee_on_the_next_web.html.

[13] Bkz. http://ocw.mit.edu/OcwWeb/web/about/history/.

[14] Bkz. http://www.soros.org/openaccess.

[15] Bkz. http://www.pubmedcentral/nih/gov/.

[16] Bkz. http://www.ithaka.org/ithaka-s-r/strategy/Ithaka%20University%20Publishing%20Report.pdf.

lenen içeriği mümkün kılar ve yeni medya" ve "alternatif düzenleme modellerinin kullanımı (kurumsal depolar, ön baskı hizmetleri, açık erişimli dergiler), erişimin genişlemesi, masrafların azaltılması ve paylaşılan açık içeriğin sağlanması amacıyla birlikte ortaya çıkmıştır" (s. 4); ve Harvard açık arşivlemeyi emri altına alır (Şubat, 14, 2008).[17]

Durum şudur ki, açık kaynak, açık erişim, açık arşivleme ve açık yayınlamanın benimsenmesi açısından açıklık politikalarına doğru bazı önemli hareketler vardır.[18] Ama internetin açıklığı, daha derin olarak işler ve birtakım çakışan karakteristik kümeler açısından tanımlanır: *açık standartlar*, TCP/IP, HTML, HTTP, birlikte çalışabilirlik, açık süreçler, ve sonuçtaki ilke, hiç merkezileşmemiş bir denetim; *açık kaynak yazılımları*, yayılmış bir gelişim toplumu, değişebilir, esnek ve kişiselleştirilebilir kaynak kodu; ağlara açık erişim; *açık tayf*, yeni genişbantlı kablosuz internet kaynağı; *açık enformasyon kullanılabilirliği*, dijital araçların sınırsız dağıtımı entelektüel mülkiyet rejimini tehlikeye atar; DMCA, DRM; *açık yönetim*, diplomatik dokunulmazlık, çok yanlı, öz-düzenleme. Bütün bu karakteristikler gelişme ve ortaya çıkma aşamasındadır ve eğitime dair ve pedagojik olanaklar gelişmeye, düzenlemeye ve denetime hâlâ açıktır.

Eğitimin Googlelaşması

Siva Vaidhyanathan'ın "The Googlization of Higher Education" [Yükseköğretimin Googlelaşması] makalesine yanıt olarak gönderilen bir posta, kısa ve öz olarak bu savı özetler ve yüksek çıkarları fark eder:

> Google'un resmi vazifesi, "dünyanın enformasyonunu düzenlemek ve bunu evrensel olarak erişilebilir kılmaktır". Bu aynı zamanda, dünyanın dört bir yanındaki üniversitelerin de amacıdır. Kurumlar enformasyon düzenlemelerini ve teknolojinin işlevlerini giderek ar-

[17] Peters Suber'ın olay hakkındaki notuna bakınız: http://www.earlham.edu/~peters/fos/newslatter/03-02-08.htm.

[18] Bkz., Foundations of Openness: Evaulation of aspects of openness in Software Projects [Açıklığın Temelleri: Yazılım Projelerinde Açıklığın Çeşitli Yönlerini Değerlendirmek], Waugh Partners & OSSWatch (2008) ve Oxford arasında bir işbirliği: http://pipka.org/blog/2008/07/23/the-foundations-of-openness/; ayrıca OpenTechnology'e bakınız: http://tomw.net.au/moodle/ ve Foundations of NOpen'a bakınız Avustralya: http://brianna.modernthings.org/article/103/foundations-of-open-australia-2020-local-summit.

> tan bir şekilde Google'a teslim ettiği için, akademi kendi işlevlerini ve amaçlarını özel bir kuruma mı teslim etmektedir?[19]

Resmi vazife, ilginç bir şekilde, "orantısız kazancını alıp diğerleriyle kaçayım" demez.

"The Googlization of Universities" [Üniversitelerin Googlelaşması] adlı ortak yazılmış bir makaleye Siva Vaidhyanathan (2009) şöyle başlar:

> Google ve dünya üniversiteleri arasındaki ilişki yakından da ötedir. Rahatsız edici bir şekilde kalıtsaldır. Google, birçok önemli üniversitenin veritabanları, bilgi işlemlerinde araştırmalar ve e-posta servisleri gibi hizmetlerini kurmaya, güzelleştirmeye ya da değiştirmeye doğru hareket etmiştir. Onun sunum alanı ve hesaplama gücü akademik araştırma için yeni yollar açmıştır. Google Scholar [Google Akademik], okullu olmayanların akademik araştırma yapmasını sağlamıştır. Google BookSearch [Google Kitap Araştırması], üniversite kütüphanelerinin vizyonunu ve günlük pratiklerini dönüştürünüştür. Kendi damgası altındaki her şeyden fazlasını içermek için doymak bilmez çabalarıyla, Google kesintisiz, demokratikleştirilmiş, küresel ve çokuluslu bir enformasyon ekosistemini teşvik etmiştir. Ancak aynı zamanda yükseköğrenimin ticarileşmesine ve enformasyon kalitesi standartlarının erozyona uğramasına da katkıda bulunmuştur.

O, öğrencilerin, öğrenimin, kitaplardan öğrenmenin ve araştırmanın googlelaşmasını, üniversitelerin kendi değerlerini benimsetmek için Google'la ilişkilerini tersine çevirmesi gerektiğini iddia etmek için belgelere dayandırmaktadır. Bu durum, üç soruya odaklanan Vaidhyanathan'ın (2011) "The Googlization of Everything" [Her şeyin Googlelaşması] adlı makalesinin konusudur. Üç soru: Google'ın merceğinden dünya neye benziyor? Google'un her yerde olması bilginin üretimi ve dağıtımını nasıl etkiliyor? Ve bu kurum diğer şirketleri, kurumları ve devletleri yöneten pratikleri ve kuralları nasıl değiştirmiştir? Vaidhyanathan şöyle yanıtlıyor:

> Google World Wide Web'e hâkimdir. Hiçbir zaman, Web'in kurallarını belirlemek için bir seçim yapılmadı. Hiçbir devlet, Google'ı vekil, vali ya da genel vali olarak atamadı. Başka herhangi bir oto-

[19] Bkz., http://blog10.facultyacademy.org/2010/04/19/the-googlization-of-higher-education/.

> ritenin Web'i sağlam, kullanılabilir ve güvenilir yapamadığı veya böyle bir şey istemediği bir zamanda Google hükümsüz, boş bir alana girdi. Bu adım, böyle bir zamanda çok zorunlu bir adımdır. Bu konudaki soru, Google'ın egemenliğinin bizim enformasyon ekosistemi geleceğimiz için en iyi durum olup olmadığı sorusudur.

Vaidhynathan (2011) Google'ın bir Web arama motoru hizmeti olduğunu iddia eder: "Ama Web temelli reklamcılığın en başarılı destekçisi olarak, Google şimdi ilk ve başta gelen reklam şirketidir." Vaidhynathan, günümüzdeki başlıca arama motorlarının "anlam" için okumadığı ve sadece navigasyonel olduğu fikrini öne sürer. Ve endüstrinin aranılan maddelerin bağlamsal anlamlarını göz önünde bulunduran anlamsal arama [semantic search] peşindeyken, semantik çözümlemenin Google'ın piyasadaki konumunu sarsacak kadar gelişkin olmadığını söyler. Google'a karşıt olarak ortaya sürülen en önemli iddia, ekonomistlerin bedava binici sorunu olarak adlandırdığı problemdir ve Vaidhynathan (2011) Google'ın başkalarının yatırımı ve yaratıcı çalışmaları üzerinde serbestçe dolaştığını iddia eder; Rupert Murdoch'un bile, Google'ın Web'i paraya çevirebilme becerisinden şikâyet ettiğini bildirir. Ve Vaidhynathan ayrıca 2006'daki kazanımlarından beri, Youtube'ın politik müdahalesinden söz eder.

Belki de en etkileyici olan, Vaidhynathan'ın (2011) piyasa güçlerinin en iyi şekilde problemleri çözeceğine dair neoliberal varsayıma meydan okumasıdır. Şöyle bir iddia öne sürer:

> Google kendi kökenlerini iki tanınmış ideolojiden alır: tekno-temelcilik, teknolojinin problemleri çözme konusunda iyimser bir inanış... ve piyasa temelciliği, birçok problemin devletin gözetimi ve yatırımlarından çok özel tarafların aktiviteleriyle daha iyi (en azından daha etkili bir şekilde) çözülebileceğine dair inanış.

Vaidhynathan iddiasına şöyle devam eder:

> Google'a bağlılığımız, ayrıntılı bir politik sahtekârlığın sonucudur, ama bu bağımlılık, asla bu sahtekârlığın en tehlikeli sonucu değildir. Google, başta ABD ve dünyanın geri kalan yerlerinde de olmak üzere, otuz yıllık "genel başarısızlık" geleneğini ustaca sermayeye çevirmiştir. Genel başarısızlık piyasadaki başarısızlığın aynadaki

aksidir. Piyasalar, en gerekli kamu mallarını sağlamayı düzenleyemediği, ya da çevre kirliliği gibi çok açık bir kamu hasarını önlemek için herhangi bir güdüye sahip olmadığı zaman başarısızlığa uğrar.

Vaidhynathan'ın iddiası, burada küresel bilgi araçları ile ilgili olarak, en nihayetinde neoliberalizme karşı çıkar. Ama bilişsel kapitalizm kuramı, bizi, bilgi kapitalizmi mantığını anlamamıza yardımcı olacak kapitalizmin değişen doğasına dair bir "sahne" kuramı ile donatır. Aritmik mantığa dayalı olarak iş gören bilgi kapitalizmi mantığı, bilgi erişilebilirliği evrenini genişletmek için, birikim rejiminin doğasını değiştirip kendi kazançlarını başkalarının yaratıcı girişimlerinin arkasından sağlayan dev bir küresel bilgi yararlılığı alanı yaratırken, kendini kamu yararına adamış bir kurum gibi gösterir. Eğitime dair vadeli işlemler, altyapıda, bilgi ve eğitimin tekelleşmesine ve özelleştirilmesine karşı duracak bir küresel uluslararası kamu yatırımı gerektirir.

Kaynakça

Beller, J. (2006). *The Cinematic Mode of Production*. Dartmouth NH: University Press of New England.

Deleuze, G. (1989a). *Cinema: The Movement Image*. çev. Hugh Tomlinson ve Barbara Habberjam. Minnesota: University of MinnesetoPress.

Deleuze, G. (1989b). *The Time Image*, çev. HughTomlinson ve Robert Galeta. Minnesota: University of Minnesota Press.

Peters, M.A. (2010). Three Forms of Knowledge Economy: Learning, Creativity, Openness. *British Journal of Educational Studies*, 58(1) ss. 67-88.

Peters, M. A. &Venkatesan, P. (2011a). Biocapitalism and the Politics of Life, *Geopolitics, History and International Relations*, 2(2).

Peters, M. A. & Venkatesan, P. (2011b). Bioeconomy and the Third Industrial revolution in the Age of Synthetic Life, *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 2(2).

Peters, M.A., Britez, R. & Bulut, E. (2010). Cybernatic Capitalism, Informationalism and Cognitive Labor, *Geopolitics, History and International Relations* 1(2), ss. 11-40.

Peters, M.A &Britez, R. (2010). Ecopolitics of the 'GreenEconomy': Environmentalism and Education. *Economics, Management and Financial Markets*, 4 (3), ss. 1-15. *TheJournal of Academic Research in Economy*'de yeniden basıldı, 2010, vol. 2, issue 1 (Mayıs), Erişim adresi: http://econpapers.repec.org/article/shcjaresh/

Vaidhynathan, S. (2009). The Googlization of Universities, Erişim adresi: http://www.nea.org/assets/img/PubAlmanac/ALM_09_06.pdf

Vaidhynathan, S. (2011). *The Googlization of Everything (And Why We Should Worry)*. Berkeley: University of California Pres.

Özerkliğin Sınırları

Bilişsel Kapitalizm ve Üniversite Mücadeleleri*

Alberto Toscano

Çeviri: Ozan Giray Şahin

2008'de başlayan krizinin getirdiği değişiklikler ve onları takip eden belirsiz aydınlıkta, parıltısının çoğunu dot.com krizi esnasında kaybeden bilgi ekonomisine dair coşku yüklü açıklamalar yapılmıştır. Üniversiteler üzerindeki artçı şoklar da hızlı bir şekilde yaklaşmaya başlamıştır. Üniversitelerin, bilginin "üretimi, aktarımı ve sömürüsüne" "Avrupa'nın beyin gücünün seferber edilmesine" (Sevilla, 2010, ss. 19, 25'de belirtildiği üzere) dayanan "Bologna Süreci" tasavvuruysa henüz ortadan kalkmamıştı. Fakat özellikle İngiltere'de, üniversitelerin gelişimini tersine döndürmek ve 90'lı yıllar ve 2000'li yıllarda güzel sanatlar, beşeri bilimler ve sosyal bilimlerin "yenilik" ve "yaratıcılığın" gelişim alanı olarak sanayi sonrası ekonominin itici gücü olarak yansıtıldıkları eğilimi geriye döndürerek, yeniden kodlanmaya başlanmıştır. Kaynakların azlığının ve mali sıkılığın sınıf gücünün gelecekte tekrar doğrulanması amacıyla araçsallaştırılması, 60'lı yılların üniversitelerinin kitlesel içeriğini giderek artan bir biçimde özelleştirilmiş ve finansallaştırılmış biçimlere parçalayan neoliberal dönüşümün de sonunu işaret etmektedir.

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Elem Güzel'e teşekkür ederiz (ed. n.).

Bu bağlamda kendini eğitme hakkı da "asıl sahiplerine geri dönen varlıklar" arasındadır.

Ayrıca kriz, yaratıcı tekilliklerin moleküler işbirliğine dayanan bilgi toplumu görüşünün aksine hükümetlerin, bilgiye ilişkin gayet klasik bir anlayış olan, bilginin STEM (bilim, teknoloji, matematik ve mühendislik) unsurlarını içeren üretici bir güç olması anlayışına geri dönmesi anlamına da gelmektedir. Buna bağlı olarak da devlet, artık sadece sabit sermayeye veya üst düzey nitelikte ve özgüllükte becerilere çevrilen bilgiyi destekleyecektir. Minnettarlığın kullanımları hakkında stratejiler kuran, hesaplayan ve yarışan milyonlarca insan sermayesine dağılmış olan genel zekâ, kendini koruyabilir. Bu durum ise bizi, devletin, entelektüel çalışmanın kitlesel olarak değersizleştirildiği ve mülksüzleştirildiği, üretici faktörlere ilişkin klasik yaklaşımının fazlaca değiştirilmiş de olsa güncel bir türüyle karşı karşıya bırakmaktadır.

Söz konusu senaryo, bilişsel kapitalizm paradigmasına ilişkin ve bilgi, üretim, emek ve mücadele arasındaki ilişkiye dair düşünsel tepkilere yönelik analitik ve politik sorular dile getirilmesi üzerine kuruludur.[1] Üniversitelerin sermaye ve emek mücadeleleri kapsamında askeri bir manevra, bir savaş hilesi niteliğinde kullanıldığı kritik rolü ise bilişsel kapitalizmin, belirgin bir biçimde, kuramsal olarak en nitelikli

[1] *Grundrisse* ve "Makineler Üzerine Bölüm"de işçicilik [operaista] geleneği ve ötesindeki okumasını belirleyen bilginin üretkenliği konusu, 68 döneminde açık bir tartışma nesnesi olduğuna değinmeye değer. Nitekim Ernest Mandel, daha sonraki yapıtlarında kendisini değerlendirip düzeltmeden önce şunu yazmıştır: "Öğrenci isyanının o büyük toplumsal ve tarihsel sahnede temsil ettiği şey, Marx'ın *Grundrisse* eserinde öngördüğü, üretici güçlerin devasa ölçekli değişimidir. İnsanın entelektüel kapasitesinin toplumun temel üretici gücü olarak dönüştürülmesi ile birlikte, entelektüel emeğin üretici emeğin içerisinde yeniden bütünleştirilmesidir" (aktaran "The New Revolutionary Vanguard", Black Dwarf 2 (1969), Sevilla s. 153). Bu gibi güçler ve tabi olduklan ilişkiler arasındaki çelişkilere içsel olan devrimci potansiyellerin (hepsinin ötesinde, giderek anakronikleşen ücret biçimi dayatması) değerlendirmelerinin yanı sıra, meşhur bilgi toplumu ideolojisinin bir yadsımasıydı. Bu nedenle genç ve başkaldıran bir sosyolog olan Nanterre, Alain Touraine'e karşı şunları yazmıştır: "Yirminci ve on dokuzuncu yüzyılları karşıt olarak konumlandırmak yanlıştır. Çünkü 'bilgi ve teknik ilerleme, yeni toplumun oluşmasındaki itici güçlerdir' ifadesi yanlıştır. Bilgi ve teknik ilerleme, kâr için mücadele eden şirketlerin arasındaki mücadeleye (veya neredeyse aynı anlama gelecek şekilde, tekelci hegemonyaya) ve Doğu ile Batı arasındaki askeri karşılaşmalara tabidir" (Cohn-Bendit, 1969).

ve kusursuz haliyle ortaya çıkışını mümkün kılmıştır. Carlo Vercellone, kitlesel üniversiteyi, hem üretim hem de emeğin gerçekten boyunduruk altına alındığı bir kriz mekânı olarak yayılmacı Fordizm'in karakterize edildiği bir mekân biçiminde betimler. Sınıf mücadelelerinin üzerinde kurulduğu, "emek gücünün yeniden üretilmesi maliyetinin, devlet tarafından toplumsallaştırılması" (Vercellone, 2007, s. 25) yaklaşımı çerçevesinde, büyük ölçüde gerekli olan "toplumun bütününün, mübadele değeri ve ücret ilişkilerinin genelleştirilmesi aracılığıyla birleştirilmesi" ve tüketim normunun muhafaza edilmesi gibi öncellerin kapsamının genişletilmesi bu yapı tarafından gerçekleştirilir.

Kitlesel üniversite, bu gerçek boyunduruğun hem kamusal hem de özel yöneticilerinin tasarımları için işlevseldir. Ancak aynı zamanda söz konusu tasarımlara yönelik, sadece modernleşme projesi ve onun kurumsal gerçekliği (otoriterizm ve seçkinci yaklaşımın eleştirisi) arasındaki uçurum bağlamında değil, ayrıca emek gücünün kendisinin (teknokrasi, akademik disiplinlerin araçsallaştırılması, üniversite ve emek piyasası arasındaki ilişki eleştirisi) denetiminin sorgulanması üzerine de çok güçlü bir eleştirel bakışı, hızlı bir biçimde oluşturur. Kitlesel entelektüelliğin bu işlevsel kapsamı, Fordist endüstriyel kapitalizmin kendisiyle çelişen bir özelliğidir. Ne var ki bu kapsam, "gerçek boyunduruğun ilk boyutuna dair krizin ve bilginin yayılmasının kökensel faktörlerinden biri olarak eğitimin, kısmen de olsa 'demokratikleştirilmesi' talepleri" (Cohn-Bendit, Duteuil, vd., 1969, s. 377) olarak tanımlanabilecek olan 60'lı yılların öğrenci hareketlerinin ortaya çıkışı karşısında başarısızlığa uğramıştır. Savaş sonrası üniversiteler, endüstriyel kapitalizmin dinamikleri içerisinde doğarken, bir yandan da kapitalizmin bilgiyi ekonomik ilkeler doğrultusunda organize ettiği üç ana hattı tıkamaya, tahrip etmeye zorlanmıştır. Söz konusu ana hatlar: "bilginin toplumsal olarak kutuplaştırılması, zihin emeği ve kol emeği arasındaki ayrım ve bilginin fiziksel sermaye içine aktarılması" (Lebert and Vercellone, 2006, s. 24) şeklindedir. Emeğin bilimsel yönetim ve organizasyonunun (Taylorizm ve onun ürünleri) reddi ve emek gücünün yeniden üretimi sürecindeki toplumsal maliyetlerin refah uğruna genişlemesiyle birlikte üniversitedeki değişimler, "Fordist ücret ilişkileri temelindeki toplumsal krizde" büyük bir

rol oynamıştır. Bu rol şu şekilde betimlenebilecektir: "'eğitim yönetimi kurallarının demokratikleştirilmesi' ve genel eğitim düzeyinin yükseltilmesiyle birlikte entelektüelliğin topluma yayılması. Emek gücünün bu yeni nitelikleri maddi olmayan emekte ve zihin emeğinde bir artışı ve endüstriyel kapitalizmin, iş bölümü ve teknik ilerleme bağlamlarına ilişkin sorgulamaları doğurmuştur" (Lebert ve Vercellone, 2006, s. 30).

Vercellone, *işçici* [operaista] bir gözle bakarak, kooperatif canlı emeğin, ölü emekte birikmiş muazzam bilimsel potansiyelin aksine, sınırlarını aştığını görmektedir.[2] *Grundrisse'den* ders alır bir şekilde Vercellone, Marx'ta, kitlesel eğitimin 1970'lerdeki geçiş döneminde sahip olacağı yıkıcı işleve dair önsezileri okumuştur:[3] "Burada, canlı emeğin entelektüel niteliği ile yaygın entelektüellik düzlemindeki eğitim faaliyeti bağlamında genel zekânın analizinde karşımıza çıkan ayrışma noktasını vurgulamak önemlidir" (Vercellone, 2007, s. 27). Oysa diğerleri "toplumsal bireyin" gelişimini Marx'ın sözünü ettiği şekilde insanın üretici güçlerinin birikimi, merkezileştirilmesi ve yabancılaştırılması üzerinden okurken, Vercellone'deyse vurgu, sermayenin yalnızca *biçimsel* boyunduruğuna giren kooperatif güçlerin artan merkeziliğine işaret etmektedir. Fakat söz konusu biçimsel boyunduruk hali, tam anlamıyla, kendisinin endüstri öncesi ortaya çıkma biçimlerini (örneğin rant) şekillendiren aygıtları yeniden icat etmekle yükümlüdür.

Gerçekten de, *Grundrisse,* sabit sermaye olarak bilim ve teknolojinin üstünlüğüne inananlarla taban tabana zıt bir şekilde yorumlanmıştır: "Bu değişimin temel boyutu, canlı emeğin bilgisinin, sabit sermaye ve kurumsal organizasyon bağlamındaki bilgilere niteliksel bir üstünlük kurduğu çatışmalarda bulunabilmektedir" (Vercellone, 2007, s. 32). Daha yalın bir biçimde ifade edersek, "değerin başlıca kaynağı artık sermaye ve maddi emek değil, canlı emek tarafından

[2] Buradaki tezat özellikle Moish Postone'de görülebilir, *Time, Labor and Social Domination: A Reintepretation of Marx's Critical Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

[3] Şunu yazmıştır: "Marx'a göre, kitlesel eğitimin gelişmesi, ücretli işçilerin toplumsal ve teknik iş bölümünün kapitalist gelişiminin eriştiği düzeye kadar ve aynı zamanda onun yerine geçmeyi üstlenecek kadar 'teknik, kuramsal ve uygulamalı bilgiye' sahip olmaları açısından olanak sağlayan asli koşullardan biridir" (27).

harekete geçirilip düzenlenmiş olan bilgidedir" (Vercellone, 2007, s. 31). Grundrisse'nin bu yorumunun mevcut durum ve koşullara aktarılması ve böylece bilgi ve üretim mücadeleleri arasındaki ilişkinin dönemleştirilmesi, kitlesel üniversitenin ortaya çıkışını, bir kriz için olmazsa olmaz koşulları yaratmak üzere gerçek boyunduruğun bir aracı olarak okuma anlamına gelir. Bu kriz ise, mevcut durumda "değer yasasını yapay bir biçimde zorla uygulamaya çalışmayı" sürdüren (Vercellone, 2007, s. 34), sermaye ve onun stratejisi tarafından artık kuşatılmayan "canlı bilginin özerklik biçimleri" (Vercellone, 2007, s. 33) üzerine dışsal ve "asalak" bir denetimin uygulanmaya çalışılmasıyla yönetilmektedir.

Bilişsel kapitalizm tezi, ona eşlik eden maddi olmayan emek, canlı emeğin özerkliği, biyopolitika, müşterekler ve güvencesizlik gibi bağlantılı kavramlarla birlikte, üniversiteler etrafındaki son dönem mücadelelere ilişkin, politik olarak etkili kuramsal eşleştirmelerin gerçekleştirilmesi bağlamında, özellikle İtalya'da, dikkat çekici bir biçimde öne çıkmıştır. Aktivizm ve kuram arasında seyreden politik önerme ve sosyoekonomik analiziyle Francesco Raparelli'nin "*La lunghezza dell'Onda. Fine della sinistra e nuovi movimenti*" [Dalga Boyu. Yeni hareketler ve solun sonu] kitabı bize piyasalaştırma, kemer sıkma ve borç karşıtlığı temelindeki mevcut üniversite merkezli politik hareketlilik bağlamında bilişsel kapitalizm tezinin yerindeliğine ilişkin yansımaları aktaran aydınlatıcı bir belgedir. Çağdaş kapitalizm çerçevesinde canlı emeğin sözüm ona özerkliği ile söz konusu özerkliği tamamen sahiplenen, *autoformazione*, yani kendini eğitmek olarak adlandırabileceğimiz deneyimlerde somutlaşan ve neoliberal üniversite kavramına aynı anda hem içkin hem de karşıt olan politik deneyim arasındaki ilişki Raparelli'nin savı açısından (fakat aynı zamanda *edu-factory, Uninomade, Uniriot* ve benzeri "hareket kuramı"ndaki kolektif deneyimler için de), kritik önemdedir. Kolektif bir projenin stratejisini kapitalizm ve onun denetim mekanizmalarının geçirdiği dönüşüm üzerine kurmaya çalışan yaklaşımın övgüyü hak ettiğini söylemeye gerek yok. Fakat canlı emeğin bilişsel kapitalizm altındaki özerkliğini başlangıç noktası olarak almak ne kadar uygundur?

Raparelli şunu ortaya koyuyor, "günümüzde, müşterekler, emeğin kapitalist değerlenmesi için her zamankinden daha çok bir koşuldu: Üretime dayalı işbirliğinin bağımsızlığı, düşünsel ve karar verme bağlamındaki fonksiyonların alçalışta oluşu, iletişimin merkeziliği, emeğin performansının ilişkisel karakteri, bilgilerin yayılımı ve oluşum süreçlerinin niceliksel kapsamı, bugün zenginliğin üretiminin maddi ve toplumsal koşullarıdır" (2009, s. 130). Biz "zenginliğin" yayılma, maddi olmayan ve iletişimsel işbirliği tarafından üretilip üretilmediğini tartışırken, "değer", en azından kapitalist zorunluluk ve stratejiler anlamında, Raparelli'nin belirttiği emek biçimleri aracılığıyla öncelikle veya zorunlu olarak taşınıyor gözükmemektedir. Hiçbir şekilde temsili olmayan ve tartışabileceğimiz üzere, hegemonik olmayan, bazı sektörlerin varlığına rağmen (örneğin son zamanlarda istihdamın en çok gelişme gösterdiği mesleki alanlarda yani sağlık, sosyal hizmetler, emlak ve işletme hizmetlerinde), yapının, bizzat kurum tarafından boyunduruk altına alınmayan veya organize edilmeyen etkinlikleri ciddi bir önem arz etmektedir. Burada "üretici işbirliğinin bağımsızlığından" söz etmek son derece zordur.[4] Emeğin boyunduruk altına alınmasına etki eden çelişkiler, özellikle devletin emek gücünün yeniden üretilmesi ve sermaye ile ilişkileri noktasındaki mali ve örgütsel işlevine belirli bir dereceye kadar dâhil olduğu durumlarda, yaratıcılık ve işbirliği tarafından zaten ağa düşürülmüş olan canlı emeğin disipline edilmesinin politik yolu olarak güvencesizlik algısı çerçevesinde dikkate değer bir hız ve çabuklukla atlanmakta, göz ardı edilmektedir. "Güvencesizlik, yeni üretici düzende emek gücünün yönetilmesinin biçimidir. Emek gücü, yönetim işlevlerini, düşünsel işlevlerini ve bil-

[4] Avrupa Emek Gücü Araştırması'na göre, 1992 ve 2002 yılları arasında ilk kategori %81.7, ikinci kategori %100.3 olarak artmıştır. İstatistikleri aldığım Kevin Doogan tarafından da vurgulandığı üzere, emek piyasasındaki bu değişimler yeniden üretim temelli faaliyetlerde (özel ve kamu sektörlerinde) bir yaygınlığın varlığına işaret etmekle birlikte, aynı zamanda, uzun dönemli istihdamın (daha önceden sözü edilen iki kategori çerçevesinde, uzun dönemli istihdamdaki artışlar %101 ve %124.8 ile istihdamdaki artışlardan fazladır) artışını da ortaya koymaktadır (Bkz. Doogan s.179). Doogan'ın "kazanmak ve öğrenmek" yönündeki eğilim şeklindeki yorumları çok daha az ikna edicidir. Özellikle de öğrenci emeğinin güvencesizleşmesi noktasındaki savlara yönelik aşırı iyimser eleştirilerinde ve parçalanmış ve perakende bir biçimde emek piyasasına dahil olan çalışma ve hizmetler, "yani görevlerin geçici olduğu ve dahil oldukları emek piyasasını uzun süreli bir işlerlik içinde tutmaya yarayan part-time çalışmalar, noktasındaki küçük tepkilerinde bu görülebilecektir" (s. 164).

giyi birleştirdikçe, özerkliği ve bağımsızlığı artar ve sermaye için yeni ölçüt ve hiyerarşileri yapay bir biçimde belirlemek daha zaruri hale gelir" (Raparelli, 2009, s. 73).

Özellikle gelişen ekonomiler dışında, genel olarak dayatılan kârlılık veya sadece ve tamamen sınıf iktidarının yenilenmesi bağlamında emek piyasasıyla kurduğu ilişkinin ötesinde güvencesizlik, başlangıç aşamasında olan komünist ilişkileri bastırmanın bir aygıtı olarak da öngörülmektedir. "Yaratıcı olan ortadan kaldırılmalıdır, çünkü yarattığı çok daha ortak, çok daha bağımsız, çok daha özgürdür" (Raparelli, 2009, s. 74). Fakat eğer tüm değer, canlı emeğin "tekilliklerinin" özerk ve ön-komünist etkileşimlerinden kaynaklanıyor ise, sermayenin karşılaştığı ve yaratıcılığa hem ihtiyaç duyan hem de onu bastırmak için politik bir mecburiyeti olduğu çelişkiler ne anlama gelmektedir? Raparelli, "emeğin daha da güvencesizleşmesi ve *biçimsel* olarak özerkleşmesi, her ne kadar *töze* yönelse de, artı değerin artmasıyla sonuçlanacaktır" (Raparelli, 2009, s. 86) vurgusuyla bize bir çeşit yanıt sağlamaktadır. Fakat onun bu savı, bilişsel kapitalizm düşüncesinin politik okunuşu bakımından yıkıcı bir karşıtlık da tesis edebilecek durumdadır. Çünkü fason çalışan, kendi hesabına çalışan veya güvencesiz emeğin gerçek özerkliği (ki biz onu özgürleşmeyle eş tutabiliriz) ve biçimsel özerkliği arasında bir geçiş yoktur, sadece bir eşadlılık [homonymy] vardır.

Politik sorun tam olarak özerkliğin öncelliği vurgusuyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Emeğin örgütlenmesindeki değişimler ve devletin emek sermaye ilişkilerine çizdiği çerçevenin emeği sermayenin boyunduruğuna alan mekanizmaları oluşturduğunu söylemek ile aynı yapıyı sadece ve öncelikle canlı emeğin özerkliğini teyit edici bir perspektiften okumak birbirinden tamamen ayrılan yaklaşımlardır. Bu durum son derece mantıksız bir biçimde, emeğin uğradığı hak ve güvence kaybının emeğin sermayeye karşı, sermayeyi önemli özerklik alanlarını emeğe devretmeye zorlayan, şaşılası zaferinin bir sonucu olduğu anlamını üretmektedir. Başka bir deyişle söz konusu öncellik algısını kurmak, refah devletinin dağılmasının proletaryanın üzerindeki gerçek boyunduruğu ebedileştiren aygıta karşı yürüttüğü saldırgan

mücadelenin gecikmiş bir etkisi olduğunu söylemek anlamına gelmektedir. Bir yandan işçiler ve diğer grupların, "büyük emek, büyük işletme, büyük hükümet" olarak betimlenebilecek Fordist anlaşma ve ona eşlik eden tahakküm ve disiplin ilişkilerine karşı mücadeleleri varken ve buna karşı çıkılamayacakken, direnişe bu sürecin motor unsuru olarak davranmanın ve buna günümüzde de devam ediyor olmanın süreklilik gösteren toplumsal iktidarı (işçilerin özerkliği anlamında), politik iktidarın çoktan kaybettiği bir alanda konumlandırmak olduğu da eş değerde bir sav olarak karşımıza çıkmaktadır. Direnişin öncelliği tezi bizi şaşırtıcı biçimde, işçilerin "özgürlük talebi ve mücadelenin darbeleri karşısında kırılan" (Raparelli, 2009, s. 105)[5] Fordizm'in toplumsal sözleşmesine ve anlaşmasına (güvenlik ve korunma karşılığında özgürlük ve özerklik takası olarak görülen) karşı mücadele ettiği mazoşist bir anlatıyla karşı karşıya bırakabilir. Bu anlatıya göre, özerklik sadece ayrıcalıklıların yakalayabildiği bir parıltı olup asıl etkisi güvencesizleşmedir. Peki, biz *hangi* arzu, özerklik ve özgürlükten söz ediyoruz? Neoliberalizmle uyumlu olan mı yoksa onunla çatışan mı? Peki, 60'lar ve 70'lerin politik mücadelelerinin çoğu, *ihtiyaçların* karşılanması ve *güvence* talebi etrafında şekillenmiyor muydu? Bu hareketlerde savunulan, devlete basit bir yeniden üretim aygıtı olarak *karşı* çıkmanın ötesinde söz konusu faktörlerin basitçe çoğunluğa sağlanması gerekliliği *değil* miydi?

Gerçek boyunduruğun ve bütünsel metalaştırmanın en yoğun döneminde bilfiil yaşamakta olduğumuz savını mutlak kabul etmezsek[6], yine iddia edilebilir ki, sermayenin sadece biçimsel boyunduruğundaki özerklik sadece ve bizzat biçimsel olmaktan öteye gitmemektedir. Bu boyunduruk halinin temel belirleyenleri (sağlık güvencesinin yetersizliğinden çalışma zamanının artışına, kendini sömürmenin yoğunluğundan kişisel ilişkilerin kârlılık uğruna araçsallaştırılmasına) emek gü-

[5] Raparelli (s. 105.) Bu algı, İtalya'daki özerkçi fakat (anti) emek mücadelesi bileşenleri göz önüne alındığında bir akla yatkınlığa sahip olsa da, 1970'ler ve 1980'ler ABD'si ve *İngiltere'si* gibi etki alanlarında garip bir biçimde, ikna edici olmamaktadır.

[6] Bu argüman diğerlerinden, Thorié communiste grubunun entelektüel üretiminden, ayrılabilecektir. Negri ve Jacques Camatte'nin de son notlarda dahil olduğu, şu son derece kullanışlı araştırma ve eleştiri çalışmasına bakınız: "History of Subsumption", *Endnotes 2* (2010), ss. 144–48.

cünün yeniden üretimi noktasındaki yükümlülüklerinden giderek daha hoşnutsuz olan devletler ve kapitalistlerin yararına işlemektedir. Başka bir deyişle, çağdaş kapitalizm altında değer kaynağı olarak iletişimsel bilginin ve duygulanımsal ilişkilerin hâkimiyeti nedeniyle *hangi* emek gücü daha özerk olabilmiştir sorusunu sormamız gerekir. Benim perspektifime göre, genel olarak (yani kapitalist değer üretiminin yönetim ve düzeninden çalınarak özgürleştirilen müşterekliğin çevrelediği alan veya biçimler haricinde) karşı karşıya olduğumuz şey yaderklik [heteronomy] içinde özerkliktir. Bu, arzu ve yaratıcılıkları *rekabet* üzerinden belirlenen, tüketici ve toplumsal girişimcinin özerkliğidir. Raparelli ve onun gibiler ortaya çıkan bir tekillikler müşterekliği görmekteyken, ben, metalaşmamış ilişkilere (aile, arkadaşlık, yoldaşlık, samimiyet) bir yandan da "müşterek" olma haline karşıt bir eyleme hali içinde bulunan, rekabet halindeki bireylerin (veya grupların) varlığıyla şaşkınlık geçiriyorum. Özerklik ve bağımsızlığa ilişkin *biçimsel* kavramı gerçekleştikleri toplumsal biçimler açısından kritik bir sorumluluk alma noktasında son derece kısıtlı ve yoksun değil midir? Bu soru özellikle, yeni toplumsal ilişkilerin yaratılmadığı fakat biri veya onun ortaklarının (yapay olarak) kıtlaştırılmış kaynak uğruna *rekabet* etmesini mümkün kılacak yolların tasarlandığı haller üzerinden sorulmalıdır.

Bu tam da sınırları bilişsel kapitalizm tezinin belirli bir biçimi üzerinden çizilen, rekabetin belki de çoğul *sermayelerin* varlığına gerekli önemi vermediği için ve çağdaş bilişsel işçinin işbirliğinden çok rekabet üzerinden (hem özel hem de kamu sektörlerinde) tanımlanmasından ötürü, rekabetin, ister doğrudan kârlılığın temel hattı üzerinden ister "Yeni Kamu Yönetimi" paradigması üzerinden dolaylı olarak, dayatılması anlamına gelmektedir. Elbette hâlâ rekabet karşıtı alanlar mevcuttur, fakat bunlar hâlâ rekabetin ezici gereksinimleri üzerinde tanımlanan (akademisyenler, hackerlar veya danışmanlar arasında olsun) çevreden koparılmışlardır. Dahası devletin kaynakları üzerinde iktidar veya denetim elde edebilecek ve sermayenin bağımsızlığına müdahale edebilecek mücadele kapasitesinden yoksun bir halde olan bağımsız "müşterek kurumlar" ve öz eğitim biçimleri, kamusallığın geri çekilme halini sermayenin stratejileriyle temelden bir mücadeleye girişmeden, *telafi etmek* gibi bir risk de taşırlar.[7]

[7] Raparelli'deki daha devrimci vurgular, onun telafi edici yerleşimleri reddinde yatmak-

Raparelli'nin bizzat altını çizdiği üzere, ölçmeye dair yönetimsel pratiklerin uygulanması ve Bologna süreciyle beraber Avrupa genelinde uygulanan saldırgan tek tipleştirme çabalarıyla, bunun üniversite yönetimindeki görünümleri, müştereği zincire vurmaktadır (Raparelli, 2009, s. 118). Hal böyle iken bu süreçleri *nasıl* anlamlandırdığımız önemlidir. Acaba devlet ve sermaye, işbirliğinin özerk süreçlerini ele geçirmek için işbirliği mi yapmaktadır veya benim ileri süreceğim üzere birbirlerini mi *kışkırtmaktadırlar*? Burada, iktidar ilişkileri, değer belirleme biçimleri ve altında yatan çağdaş ölçüm ve güvencesizleştirme biçimlerini betimlemek için kullanılan "asalaklık" terimi bana göre yanlış bir kullanımdır. Avrupa'da şu anda araştırma ve fonlar üzerinde gerçekleşmekte olan güncel uygulamalardan haberdar olan herkesin kolayca fark edebileceği üzere, araştırma destekleri, iş yeri ve ücret ilişkileri dışındaki ilişki ve kapasitelerde şüpheye yer bırakmayacak bir avantaj kazanırken, somut olarak var olmadığı bir mekân üzerinde ağlar *kurmakta* ve aksi halde bambaşka görünümler alabilecek olan iş ilişkilerine dâhil olmaktadır. Müştereklerin özerk olarak üretildiğini ve ancak *bundan sonra* asalaklığın bir nesnesi olduğunu öne sürmek ise daha az çizgisel ve çok daha belirsiz bir durumu basitçe ifade eder. De Angelis ve Harvie'nin belirttiği üzere, üniversite çerçevesinde ölçülebilir sınırları aşan mücadelelerin "dokunaklı ve anlayışlı" bir biçimde sağaltımı, "yükseköğretimde de tıpkı başka yerlerde olduğu gibi, üretimin ortak kaynaklar havuzuna erişime bağlıdır, başka bir deyişle müştereğe. Fakat bu müşterek hallerinin bazıları verilen şeyler değildirler. Aksine bizzat akademik emekçiler tarafından üretilmeleri gerekmektedir. Müştereğin üretim biçim ve yolları, çatışan değerler ve eğitim süreçleri arasındaki dengeye bağlıdır" (De Angelis ve Harvie, 2009, s. 27).

Ölçüm ve fonlama rejimleri biçimlerindeki süregiden değişimler ve yanı sıra ulusal eğitim politikaları, "duyuşlar ve dil bakımından üretimin merkezileştirilmesi, iletişimsel teknolojiler ve üretim süreçlerinin

tadır, fakat politik perspektifleri tamamıyla retorik bir yapıdadır: "bilişsel emeğin kendini eğitmesi üniversiteyi ele geçirip onu kamusallığın içinde bir kurum olarak dönüştürür fakat temel problem; metropolün, üretime bağlı eklemlenmelerini ortadan kaldırmak ve üretimin bilgisini, emeğin eşitlikçi organizasyonu ve kamunun iktidarı uğruna, özgürlüğün inşası için işlevsel bir biçimde biçimlendirmek noktasında ele geçirilmesidir" (8). Benzer problemler Roggero'nun "özerk kurumsallık" konseptinde ortaya konulmaktadır (108).

genişlemesi fikirlerini sorunsallaştırmaktadır" (Raparelli, 2009, s. 64). Her ne kadar dil, iletişimsel teknolojiler, işbirliği ve bir takım belirsiz duyuşa şüphe götürmeyecek bir biçimde dahil olsalar da, pek çok hükümetin şu an üzerinde çalışmakta olduğu ve üretim açısından merkezi addettiği, STEM öğeleri, ağsı yapıdaki kendiliğindenliğe ilişkin Raparelli'ninkiler gibi hakim hesaplarla örtüşmemektedir. Eğer Ar-Ge üzerine teknolojik ve farmasötik şirketler tarafından yapılan oldukça büyük harcamaları göz önüne alırsak, örneğin "çağdaş sermaye bir asalak veya rantiyecidir, emeği sömürmeye devam edebilmesinin tek yolu, güvencesizlik ve emeğin potansiyelinin sürekli aşağılanmasıdır" (Raparelli, 2009, s. 16) tartışması mümkün olacak mıdır?

Raparelli'nin kitabındaki daha coşkulu bir diğer yaklaşım ise, Kuzey Atlantik'in her iki yakasındaki üniversitelerin geçirdiği değişimler üzerine yaptığı karşılaştırmalı çalışmaları, her şeye rağmen benzer kuramsal hatlar üzerinden ilerleyen Giggo Roggero'nun kitabı üzerinedir. Roggero haklı olarak her bilişsel dönüşümün içerdiği müphemliğe vurgu yapmaktadır. "Emek gücünün entelektüelleştirilmesi ve onun yaklaşan kurtuluşu arasında keyfi bir nedensel bağ kuran tüm sade ilerlemecilik halleri bir yana, emeğin bilişleşmesi, ölçüm ve sömürünün bilişleşmesi, sınıf hiyerarşisinin, ücret sisteminin ve iş bölümünün de bilişleşmesidir" (Raparelli, 2009, s. 36). Bilginin merkeziyeti, böylece bilgi üzerindeki mücadelelerin, bilginin ölçümünün, değerlenmesinin ve kullanımının merkeziyetine dönüşür. Fakat bu aynı zamanda şu anlama da gelir. Bir dereceye kadar bu ilişki aynı zamanda mücadeledir. Ona aksiyom olarak veya metafizik bir yaklaşımla davranıp, onu, sermaye veya emek olsun, iki kutuptan birine indirgeyemeyiz. Bilişsel kapitalizm tezinin bu denli "dirimsel" bir yorumunun tehlikesi bir şekilde şu tartışmada yatmaktadır (ardı arkası kesilmeyen bir şekilde kendini iki ayağı üzerinde bulsa da), canlı emeğin, sermayenin ölçümü ve ele geçirme kapasiteleri üzerindeki aşırılığı nedeniyle bir inisiyatifi vardır. Roggero için bu, "aşırılık" hali bilişsel emeğin niteliklerindendir ve "değer yasasındaki krizle" ilişkilendirilebilir. Fakat bu, ölçümün tamamıyla yapay zamansal birimlerde dayatılmasının (Roggero, 2009, s. 16), bir anlamda sermayenin zayıflığı olduğunu ima etmektir. Bu, "normal" sömürüden ele geçirme

ve asalaklığa, olagelmiş bir ölçümlemeden yapay olana geçiş bağlamında fazlaca düzenli bir anlatıdır. Şahsen De Angelis ve Harvie'nin savları daha ikna edicidir. Söz konusu sav uyarınca, ölçüm her zaman bir mücadelenin (sömürünün normal biçiminden asalak biçimine geçemediğimiz) nesnesidir. Bu bakımdan ölçüm üzerindeki mücadelenin politik ve ekonomik boyutları kolayca ayrılamayacaktır:

> Ürünler gerek maddi gerekse "maddi olmayan", ancak soyut insan emeğinin sayısal temelinde eş değerlendirilebildiği ölçüde bir mal haline gelebilirler. Aksi takdirde, sadece tonlarca buğday veya variller dolusu petrol veya bir yığın bilimsel makale olarak kalırlar. "Değer yasası" işlemeye devam edebilmek için evrensel eşdeğere yönelik ölçme faaliyetine tamamen bağlıdır. Bu yüzden sermayenin "değer yasasını" yeniden ve yeniden uygulamak bağlamındaki değişmez mücadelesi eş zamanlı olarak (tek ve evrensel) bir ölçünün de dayatılması mücadelesidir. Nesnelerin üretilmesinin, hem maddi hem de maddi olmayan ürünler ürettiği ve bunların sermayenin kendi ölçüt ve yollarının dışında ve ötesinde değerlendiği doğru olabilir. Fakat şu da var ki sermaye (ekonomistler, istatistikçiler, yönetim bilimciler ve benzerlerinden oluşan ordusuyla) maddi olmayan "çıktıları" (kâr, verimlilik, rekabet edebilirlik ve devamı) kendi anlayışıyla ölçümleme mücadelesi vermektedir. Sermaye böyle yaparak maddi emeği şekillendirdiği gibi maddi olmayan emeğin biçimlerini şekillendirmeye de katkıda bulunmaktadır (2009, s. 27).

Bu bakımdan, ölçüm her zaman bir "kriz" algısıyla çevrelenmiştir. Oysa üniversiteler, diğer kamu hizmeti kurumlarıyla birlikte (en önemlisi de sağlık), belirli tür aktivitelerde biriken içkin değer ile "keyfi" ölçümler arasındaki ayrımı en ciddi biçimde hisseden kurumlardır. (Söylemek gerekirse, ömür boyu süren bir araştırmanın sonucu olan bir kitabı ortaya koymak az veya çok tamamen orijinal olmayan bir makaleye "tekabül" edebilir). Bu demek değildir ki ölçümün tamamıyla ve katıksız bir biçimde yayılması ve onun, zekice ve zorla uygulanması sermayenin zayıflığına ilişkin şu ya da bu şekilde bir işarettir. Sermayenin, canlı emeğin aşırılığına *tepki* verdiğini varsaymak bir çeşit sosyoekonomik metafiziği, sermayeye karşı bir antagonizma kurma ve ifade etmeye elverişli kolektif güçlerden göze çarpan yoksunluğa bir alternatif olarak kullanmaktır. Gerçekten de bu tartışmayı tersine çevirebilecektir. Politik olarak ele geçirmektense,

ölçüm üzerinden, bir çeşit üretici aşırılık, ölçüm uygulamaları grubu (üniversite araştırmalarının "etkilerinin" nicelleştirilme yollarını düşünün) çoğunlukla üretkenliğin son derece gelip geçici kavramlarını *simüle eder.*

Ekonomik zorlayıcıların üniversiteleri, borçlandırılmış öğrencilerden gelen katkılar, öğreticilerin emek zamanının genişlemesi ve yoğunlaşması, "pozitif" bilimlerin geleneksel "üretken" niteliğindeki ve emek disiplini ve yönetimi biçimindeki tanıdık stratejilere Foucaultcu bir büküm yaratan ölçüm biçimlerindeki (fikstürlerden ulusal öğrenci anketlerine) vurgular etrafında yeniden yapılandırıldığı şu dönemde söz konusu tartışma o kadar da önemli değildir. Roggero'nun son derece yetenekli bir biçimde analiz ettiği, kaynakların eşitsiz ve rekabetçi paylaşımı, müşteri memnuniyeti ilkeleri, akreditasyon veya denetlemeyle mümkün kılınan karşılaştırma ve üniversitenin içsel yönetiminin dönüşümü üzerine kurulan "Yeni Kamu Yönetimi" anlayışı, işbirliğinin yönetim aygıtlarını aşıp onları ele geçireceğine ilişkin varsayımımıza ilişkin bir anlayışa ihtiyaç duymamaktadır. Boyunduruk burada çok daha gerçektir, iktidar çok daha üretken. Söz konusu yönetim biçimleri işbirliğinin özerk gücünü ele geçirmezler, daha çok ve pek çok şekilde onu oluşturur, biçimlendirir ve körüklerler. Her ne kadar tüzel üniversitelerin gücünü aşan kaynak ve ilişkilere dayansalar da (fakat söz konusu aşma hali her zaman "pozitif bir dışsallık" olarak değerlendirilmektedir), "işbirliği" kendiliğinden ortaya çıkan bir şey değildir. Aksine kurumsal ve ekonomik bir zorunluluktur (bazen, adil olalım, kafa karıştırıcıdır: bütün bu çok masraflı ağlar gerçekten de *neyin* üretkenliğindedir?).

Metalaşmamış yaratıcılık, işbirliği ve kolektivitenin neredeyse hiçbir biçimi, geriye dönük olarak ele geçirilebilecek ve ölçülebilecek bir pozitif aşma hali yürürlüğe koymazlar. Onlar daha çok değer oluşturmanın zorlanan ilişkilerinden bir kaçış veya onları reddediş, ya da belki de en sıkı biçimiyle üniversitede, etki ve üretkenliğin hayata geçiş biçimlerine göreli bir siniklikle katılırlar. Bir başka deyişle, onlar, üretkenliği doğrulamak yerine, (canlı) emek olarak niteliğine karşı mücadele eden etkinlik biçimleridir. Parametreleri ise, son tahlil-

de, şimdide yaşayan ortaklaşa bir özerkliğin fikrini yalanlayan değer biçimleri aracılığıyla belirlenmiştir. Bilişsel kapitalizm tezi üzerinden temellenen pek çok üniversite araştırması, sadece sermaye yönünden bir anlam ifade eden, üretkenlik algısına zımnen de olsa hizmet etmektedir. Başka bir deyişle, ölçüme ve sömürüye uğrayan, entelektüel ve benzeri faaliyetlere içkin olan özel bir değer biçimini eleştirmek yerine, üretici güçlerin (burada bilişsel olanları kastediyorum) mevcut üretim ilişkilerini aştığı bir durumda, dogmatik tarihsel materyalist savın garip bir yeniden düzenlemesini tartışmaktadırlar.

Bu tartışmadaki ve onun üzerinden ortaya çıkan politik taleplerin (ücret garantisi, yeni sosyal yardımlar, vb.) formülleştirilmesindeki tehlike, sermayeyle karşıt olan bilgi, işbirliği ve müşterekler gibi biçimlerin üretken olduğunu doğrulama ihtiyacına dayanıyor olması gibi gözüküyor. Dahası söz konusu şeylerin üretimi, güvencesizleşmenin politik bir denetim aracı mahiyetinde kullanıldığı, sermayenin asalak kapasitelerinin aşan kısmı dâhilindedir. Fakat "üretkenlik" kapitalizm içi bir kavramdır ve sermayenin bakış açısı doğrultusunda, mesela fonlamanın beşeri bilimlerden daha sayısal alanlara kaymasının ortaya koyduğu durumda görülebileceği gibi, canlı emeğin işbirliğinin belirli biçimleri, "yaratıcı" fakat son derece kârsız ve bir o kadar da harcanabilir bir durum olarak değerlendirilmeye de son derece uygundur.[8] Her ne kadar sistem karşıtı dürtülerin, sermayenin gerçek eğilimleri ve sınıfsal bileşimin güncel biçimleri üstüne kurulması idealist olmayan yöntemin önemli bir göstergesi olsa da, biçimsel olarak boyunduruk altındaki bir bilişsel kapitalizme kaymanın, kapitalist olmayan ilişkilerin bir şekilde filizlendiği anlamına geldiğini var saymak yanıltıcıdır. İçkinlik, kafada önceden yapılmış bir tasvir değildir.

Roggero, söz konusu hat üzerinden öngördüğü eleştirellikle, bilginin *doğallığını bozmanın*, ona sermayenin değer üretimini bizzat

[8] Bu bağlamda, Roggero'nun "canlı emeğin üretimi" şeklindeki notu hem "canlı emeğin kuruluşu" hem de "canlı emeğin yalnız sermaye için değil aynı zamanda onun özerk bir biçimde olan üretici gücü [potansiyeli]" olarak anlaşılması gerektiği belirtirken (s. 16), ben de kapitalist değerlenmenin doğru bir eleştirisinin, sermaye açısından anlaşılan "üretici güç" ile canlı emeğin bir tür özerkliği düzleminde üretici güç arasında süreksizlik olduğunu varsaymamızı gerektirdiğini belirtmek isterim.

kendi özüyle aşan bir şey olarak davranmak anlamına gelmediğini, keskin bir biçimde belirtmiştir. Bilgi, "daha önce verili ve var olmak anlamında bir *müşterek* değildir. Fakat canlı emeğin üretimi ve sermaye ilişkilerinden özerk biçimde örgütlenmesi sürecinde bir müşterek haline gelir" (Roggero, 2009, s. 103). İnsan, özerkliğin günümüzde gerçekten mantıklı bir yolla üretildiği veya onun yine gerçekten sermaye ilişkilerinin bir aşırılığı olduğu fikrine karşı çıkarken bile bu açıklamayı destekleyebilir. Belirtilmesi çok sıradan olabilecek nedenlerle (bir kişinin emek gücünün ücret ilişkileri veya devlet/özel kurumlar/özel kişilere bağımlılığın dışında yeniden üretiminin tüm imkânsızlıklarının ötesinde), sermaye ilişkisine yönelik *antagonistik* hakikatler varken, diğer taraftan hiçbir yaşam veya bilgi biçimi sermayeden basitçe özerk olamaz.

Bu bağlamda, İtalyan ve Avrupalı öğrenciler tarafından öğrencilerin sınıfsal bileşimine ve ekonomik durumuna yönelik olarak yürütülen kuramsal tartışmalar, bilişsel kapitalizmin bazı payandalarını, analitik/stratejik bir tez çerçevesinde rahatlatmaktadır. Bilişsel kapitalizmin, yaygın ve parçalı entelektüelliğin özerkliğine öncelik verdiği yerlerde, öğrenciye doğrudan bir biçimde, onun belirli sömürü ilişkilerinin içerisinde yer almasını göz ardı ederek, "bilişsel üretici" (Roggero, 2009, s. 16) muamelesi yapılmaktadır. Daha klasik bir Marksist konumdan getirilen eleştiriler, mevcut durumun 60'lar ve 70'lerde üretilen ve öğrenci bedeninin proleterleştirilmesi üzerine kurulan analizlerin vücuda gelmiş hali olduğunu, üniversite mezunlarının şu anda işgal etmekte oldukları mesleki konumların eskiden sadece lise mezunu olmakla elde edilebildiği, entelektüel/zihinsel emek piyasasının, istihdam hallerinin giderek benzer nitelik ve dereceleri talep eder hale geldiğine tanıklık edildiği ve kişinin işyeri ve durumu üzerindeki denetiminin giderek azaldığı verileri ışığında tartışmaktadır. Bu, ikinci bakış açısı için, çağdaş üniversitenin, canlı bilginin aşırılığının ele geçirilmesi bağlamındaki daha geniş metropoliten aygıtlar dizisinin bir parçası olmaktansa, daha da sömürücü bir emek piyasası için güvencesiz işçilerin oluşumu yönünde bir gelişim göstermekte olduğu söylenebilir. Bu perspektif kapsamında, bilginin değerinin düşürülmesinin biçimleri araçsallaştırmanın, standardizasyonun ve üniversi-

tenin hızlandırılmış bir modelde işletilmesinin mantığı anlamına da gelebilecektir. Bu durum işbirliği aşırılığının ele geçirilmesinden çok emek gücünün, düşük ücretli, üst düzeyde sömürülen düşük nitelikli emek, bir o kadar da borçlanmış öznelerden oluşmuş bir kuşağın varlığı üzerinden örneklenebilecektir. Bilişsel kapitalizm tezinde tanımlanan aşırılık, "zihinsel emeğin vasıfsızlaştırılması" (Calella, 2008, s. 74),[9] "eğitim zamanının Taylorcu bir biçime tahvil edilmesi gibi emeğin, esnekliğin ve riskin disipline edilmesi gibi tek bir işlev" (Sevilla, 2010, s. 16) olarak, bir yoksullaştırma politikası şeklinde bir yere kadar yeniden kodlanmaktadır.

Bir başka deyişle, bu perspektiften bakıldığında gördüğümüz, akademik kapitalizm altında canlı emeğin işbirliği aşırılığının biçimsel boyunduruğu değil, gerçek boyunduruktur:

> Entelektüel üretimin, tüm içerik ve çeşitlerinin sermayenin yeniden üretimi ve kapitalizmin genel süreçlerinden özerk, bilişteryanın ürettiği asalak ilişkileri tekrardan ve geri dönüşlü bir biçimde özümseyebilecek bir biçim dâhilinde yaratıcılığı deneyimlediğini düşünmek sofuca bir göz aldanmasıdır ve bu sahte bir sofuluk da değildir. Çünkü söz konusu yaklaşım bir çeşit gizemlileştirme riskini taşımaktadır. Bilakis üniversitenin reform süreci ve üniversite emekçisi figürünün dönüştürülmesi, eğitim emeğini nasıl da artan ve somut bir şekilde düzenlediğini ve onun zamanını, biçimlerini ve içeriğini apaçık ve doğrudan bir biçimde belirlediğini daha da görünür kılmaktadır. Kültür, eğitim ve araştırma sermaye tarafından özerk bir biçimde oluşturulup el koyulan mallar değillerdir. Bunlar, çağdaş üniversite içerisinde uzun süredir meta olarak üretilmektedir (Arruzza and Montefusco, 2008, s. 95).

Böylelikle üniversiteler "emeğin güvencesizleşmesinin kamusal aygıtları" (Calella, 2008, s. 72) haline gelirler.[10] Burada vurgu canlı emek üzerinde değil, üniversitenin diğer çeşitli kurumları içerisinde şekillendirilen ve yeniden üretilen bir meta olarak emek gücü üzerindedir. Bu bağlamda öğrenciler, önsel olarak olmasalar da istihdamları-

[9] (Calella, s. 74), Calella, Arruzza ve Montefasco ve Sevilla'nın politik perspektifi genel olarak Troçkist'tir ve Mandel'in erken dönem analizlerinin tınısını taşımaktadır.

[10] (Calella, s. 72), Ayrıca bkz. Sevilla, mevcut dönemde şunu yazıyor: Kişi herhangi bir işe uygun olmak için güvencesiz olmayı öğreniyor" (s. 150).

nın gerçek biçimleri gereği güvencesiz işçilerdir. Fakat bunlar, her şey den öte krediler, değersizleştirilmiş dereceler, modülarizasyon, denetim eksikliği, hızlanma, sürekli değerlendirme, vb. tarafından ortaya konulan öğrenme biçimleri tarafından biçimlendirilmiş "oluşum içindeki meta" şeklindedir. Politik açıdan, canlı bilgi ve emeğin aşırılığı içinde gizil olan müştereğin üretimi veya özerkliğe el konulmasından farklı bir biçimde buradaki tasarı, "bireyin kendini gelecekteki bir güvencesiz işçi olarak üretmesinin engellenmesi denemesi" olması bağlamında (Calella, 2008, s. 78) tamamıyla "olumsuz" bir biçimdedir.

1968 yılında Trento'daki Sosyoloji fakültesinin işgali, bu gibi yansımaları güzelce öngören bir metnin oluşumunu sağlamıştır. Ayrıntılarıyla alıntılamaya değer:

> Üniversite, bugün meta sistemi olarak adlandırabileceğimiz mevcut toplumsal sistemdeki üretici kurumlardan biridir. Özel bir tür metanın üretimini üstlenmiştir. Bu özel meta, mezun veya mezun olacak, vasıflı veya vasıflandırılabilecek emek gücü olarak tam da meta olarak anlaşılan insandır. Böyle bir üretici kurumun (üniversite) amacı söz konusu metayı (öğrenci-mezun), satılmak amacıyla emek piyasasına yerleştirmek ve söz konusu ürünün orada tüketilebilmesi için toplumsal yeniden üretimin kapsamlı döngüsüne eklemektir (Movimento studentesco, 1968, s. 51).

Metin, söz konusu metaların alabilecekleri çeşitli "son hallerle" devam ediyor (bazıları yetersiz çalışma imgesi üzerinden betimlenebilecek olan, örneğin büfeler ve benzeri işletmelerde çalışan doktora öğrencileri gibi okulda veya pazarda değerinin altında değerlendiriliyor, bazıları da meta üreten metalar, yani eğitmenler haline geliyor). Fakat aynı zamanda ve öngörülü bir biçimde metanın üzerindeki yeniden üretim yükümlülüğünün bozulmasına da işaret ediyor. Söz konusu bozulma, eğitimin toplumsal maliyetinin borçluluk üzerinden özelleştirildiği ve kişiselleştirildiği günümüzde, gittikçe daha fazla doğrulanmaktadır. "Metanın kendisi üniversitede işlemekte olan değerlendirme süreçlerini (vergiler, kitaplar, giderler, kalacak yerler, beslenme...) karşılamaya zorlanmaktadır. Nicelik ve nitelik bağlamında belirli bir ölçüye ulaşmış olan ve toplumsal bir gereklilik olarak da karşımıza çıkan vasıflı emek ihtiyacı böylelikle bireylerin özel harcamalarına

yıkılmış olur" (Movimento studentesco, 1968, s. 37). Bu süreç, mevcut "istihdam edilebilirliğin" rekabetçi bir biçimde yeniden yapılandırılması dalgası içinde, özellikle temel bir gösteren-belirleyen olarak dikkat çekmektedir (Calella, 2008, s. 75; Sevilla, 2010, s. 154).

Bu terim, kapasite ve gelecek arasındaki bağlantısıyla birlikte, öğrencinin bilişsel bir işçi ve üretimdeki güvencesiz bir meta olarak öğrenci tezinin destekçisi olarak tasarlandığı tartışmada yaygın bir biçimde söz edilen yerleşmiş savunucuları bir şekilde ortaya çıkarır. Dikkate alınması gereken, bu tartışmada neredeyse bütün kuramsal uyuşmazlıklar günümüzün görüngübilimi bakımından birçok ortaklık paylaşmaktadır. Sözü edilen şey bir zaman veya sermaye birikimi ile politikanın zamanı arasındaki ilişkiye dair bir sorudur. Sahiden de, öğrencinin çoktan bilişsel bir işçi olarak tasarlandığına ilişkin en kuvvetli sav, Roggero tarafından ortaya konmuştur. Roggero söz konusu savı, bir ele geçirme ve denetim aygıtı olarak borçlandırma-borçlanma hallerinin, öğrencileri bir işlevleri olmasa bile emek piyasasına ekleme noktasında kullanılmak bağlamında yaygınlaşmasının kavramsal çerçevesi kapsamında kusursuz bir biçimde ortaya koymuştur (Roggero, 2009, s. 124). Söylenenleri takiben, kapasite ve zamanı imleyen bir terim ve istihdamın karanlık yüzü olarak güvencesizlik, finansallaşma ve riskin finansal hesaplanması süreçleri içinden geçerek gelecekteki eylemleri sınırlayan etkili bir kuraldır (Roggero, 2009, s. 125). İngiltere üniversitelerindeki güncel devrimsiz bir karşı devrimci öğreti kitabı olan *Browne Review* tarafından biçimlendirilen öğrenci-tüketici, tam olarak, yetenek ve bilginin gelecekteki kazanca karşılık vadeli olarak satın alınmasını dengelemek üzere finansal hesaplamanın bir araçsal ilişki aracılığıyla bütünüyle belirlendiği bir öznedir.[11] Fakat bununla birlikte, "itaat ve özerklik arasında bir çatışma" da gerçekten mevcuttur. Bence üniversitenin kriz pazarlamacılığının son dalgası içinde yer alan, söylemler ve pratiklerle bir yüzleşme, söz konusu çatışmanın bilişsel kapitalizm açısından, "canlı bilginin üretiminin heterojen ve tam zamansallığı ile sermaye ve ölçümün homojen ve boş zamansallığının dayatılması arasında" (Roggero, 2009, s. 128)

[11] http://www.bis.gov.uk/assets/biscore/corporate/docs/s/10-1208-securing-sustainable-higher-education-browne-report.pdf

olarak ifade edildiği şekilde konumlanmadığını göstermektedir. Bireyin kendi insani sermayesinin girişimcisi olduğu fikrinin geçerli olduğu bir bağlam içinde, söz konusu kendi sermayesinin girişimcisi olma hali, kaygı yüklü bir yaşantıyı deneyimlemek anlamına geliyor. Burada, bir meta olan emek gücü kendisini durmaksızın bir meta olarak görmektedir. Lukácsçı bir öngörüye yapılan göndermeleri bir kenara bırakarak, canlı emeğin özerkliği yerine bir şekilde rekabetle, metalaştırmayla ve soyut emekle mesafesini koruyabilmiş olan, üretici bir kurum olarak üniversitenin yaderkliklerinden işe başlamak daha iyi olacaktır. Bir önceki alıntıyı bozarak, şunu da ciddi bir biçimde söyleyebiliriz. Üniversite mücadeleleri içerisindeki sermaye ilişkilerinin yeniden üretimini parçalarına ayırma girişimi, ölçüm ve disiplin uygulamaları öznelliğin derinliklerine işlemiş olan ve özerkliğin öncül olarak değil değeri arttıkça ulaşılması zorlaşan bir hedef olarak hükme bağlandığı, aslında boş ve heterojen bir zaman olma bağlamında bireyin bir meta olarak oluşumunu yadsıdığı kapitalizmin bütünlükçü ve homojen dünyeviliğine bir karşı duruşu da içerecektir.

Kaynakça

Arruzza, C. & Montefusco, A. (2008). 'Come perdere l'aureola. Vademecum per la ricerca precaria', in VV.AA., *L'onda anomala. Alla ricerca dell'autopolitica.* Roma: Edizioni Alegre.

Calella, G. (2008). 'Università-fabbrica e studenti-merce', in VV.AA., *L'onda anomala. Alla ricerca dell'autopolitica*, Roma: Edizioni Alegre.

'Capitalism Measures Immaterial Labour in British Universities', *Historical Materialism*, 17, 3 (2009) ss. 3–30.

Cohn-Bendit, D., Duteuil, J.P., Gérard, B., & Granautier, B. (1969). 'Why Sociologists?', in Cockburn, A. & Blackburn, R. (Ed.), *Student Power: Problems, Diagnosis, Action.* London: Penguin/New Left Review.

De Angelis, M. & Harvie, D. (2009). "'Cognitive Capitalism'and the Rat-Race: How Capital Measures Immaterial Labour in British Universities".

Doogan, K. (2009). *New Capitalism? The Transformation of Work*, Cambridge: Polity.

Dyer-Witheford, N. (2005). 'Cognitive Capitalism and the Contested Campus', in G. Cox and J. Krysa (Ed.), *Engineering Culture: On 'The Author as (Digital) Producer.* New York: Autonomedia.

Lebert, D. & Vercellone, C. (2006). 'Il ruolo della conoscenza nella dinamica di lungo periodo del capitalismo. L'ipotesi del capitalismo cognitivo', in C. Vercellone (Ed.) *Capitalis-*

mo cognitivo. Conoscenza e finanza nell'epoca postfordista, Roma: manifestolibri. *Endnotes.* (2010). 'History of Subsumption', *Endnotes* 2, ss. 130–52.

Modugno, E. (2010). 'I conflitti svelati nella società della conoscenza', *il manifesto*, 31.

Moulier Boutang, Y. (2007). *Le Capitalisme Cognitif. La Nouvelle Grande Transformation*, Paris: Éditions Amsterdam.

Movimento studentesco (ed.), (1968/2008). *Documenti della rivolta universitaria*, Bari: Laterza.

Raparelli, F. (2009). *La lunghezza dell'Onda. Fine della sinistra e nuovi movimenti*, Milano: Ponte alle Grazie.

Roggero, G. (2009). *La produzione del sapere vivo. Crisi dell'università e trasformazione del lavoro tra le due sponde dell'Atlantico*, Verone: ombre corte.

Sevilla, C. (2010). *La fábrica del conocimiento. La universidad-empresa en la producción flexible*, Madrid: El Viejo Topo.

Vercellone, C. (2007). 'From Formal Subsumption to General Intellect: Elements for a Marxist Reading of the Thesis of Cognitive Capitalism,' *Historical Materialism*, 15, 1 ss. 13–36.

Fütüristik Birikimin Yıkık Laboratuvarında:

Maddi Olmayan Emek ve Üniversite Krizi*

Nick Dyer-Witheford

Çeviri: Necati Duran & Diyar Saraçoğlu

Giriş

2009 ve 2010'da, devletin çöken finansal sektörü kurtarma teşebbüslerini izleyen üniversite kesintilerinin ateşlemesiyle, öğrenci ayaklanmaları dalgası, kapitalist toplumun en gelişmiş sektörlerine kadar yayıldı. Ancak isyan için ön koşullar, özellikle üniversitelerin güvencesiz akademik işgücüne olan bağımlılığının artması, çok uzun zamandan beri inşa edilmekteydi. Bu bölüm için temel sağlayan konuşma, 9-11 Nisan 2009'da Minneapolis'te, Minnesota Üniversitesi lisansüstü öğrencilerinin düzenlediği "Beneath the University, the Commons" [Üniversite Altında Müştereklerimiz] konferansında sunulmuştu. Konferans, bu mücadele döngüsünün bir parçasıydı ve Yunan öğrencilerin eylemlerinde zaten inşa edilmekte olan ve İtalya, İspanya, Fransa ve İngiltere'de isyanların gerçekleşeceği bir yılı inşa edecek olan Avrupa dalgasından önce ve de ABD'deki kampüs isyanlarından sonra gerçekleşmişti.

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Ayfer Genç Yılmaz'a teşekkür ederiz (ed. n.).

Fütüristik Birikim

1844 *Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*'nda genç Marx, bilimsel eylemin, görünüşte toplumdan uzak sürdürülse dahi, "komünal eylem ve komünal akıl"ın bir göstergesi olduğunu gözlemlemiştir (1964, s. 137). Bilimin ve teknolojik yeniliğin kolektif karakteri, "genel zekâ" ya yaptığı ünlü imayla *Grundrisse*'in (1973, ss 690-712) "makineler üzerine bölüm"ünden; "tüm bilimsel çalışmaların, tüm keşiflerin ve yeniliklerin" "evrensel emek" olarak "kısmen şimdi yaşayan insanların işbirliği ile, kısmen de daha önceki çalışmalara dayanarak" (1981, s. 199) meydana geldiğini belirttiği *Kapital*'e kadar sonraki çalışmalarında da tekrar eden konulardır. Bu kolektif çabanın yararları, "genellikle para-kapitalistlerinin en değersiz ve sefil türü" olanların "birleşik emek ile onların sosyal pratiklerinin ve insan ruhunun evrensel emeğinin tüm yeni gelişmelerinden en büyük kârı sağlamasıdır" (1981, s. 199) diye ekliyor. Genel bilgi ve evrensel emeğe bu el koyma biçimine "fütüristik birikim" adını veriyorum.

Fütüristik birikim, toplum tarafından yaratılan bilimsel bilginin, telif hakkı ve patent aracılığıyla metalaştırılması, tekelci teknolojik rantların elde edilmesi adına fikri mülkiyet olarak özelleştirilmesidir. Bu terim "ilkel birikim" (Marx, 1977, ss 873-940) ile hem benzerliği hem de zıtlığı belirterek tarımsal nüfusun çitlemeyle, ortak arazilerden tahliye edilip proleter işgücü haline geldiği süreci akla getirmek için düşünüldü. Bu durum, emek gücünün alım ve satımı aracılığıyla işçilerden artı değer çıkarılması günlük işinin sürdürüldüğü kapitalizmin genişletilmiş yeniden üretiminin "normal" işlemleri için zemin hazırlar. İlkel birikim, tarihsel, bir kereye mahsus bir olay olmaktan uzak; o sermayenin yenilenmiş sureti olmaya devam ediyor. Neoliberalizm döneminde bariz bir şekilde artarak tarımsal nüfusu zorla köklerinden söküp kentin kenar mahallelerine taşıyor ve Asya (özellikle Çin), Latin Amerika ve Afrika'daki yeni üretimler için, fabrika gezegeni inşasına bütünleşik olarak, işgücü ya da yedek işsiz ordusu sağlıyor (Midnight Notes, 1992).

Ancak fütüristik birikim derken onunla ilişkili fakat farklı bir süreci, sermayenin insanları mevcut topraklarından çıkarmasından ziyade

teknobilim işlemler tarafından yaratılan üretimin gelişmekte olan etki alanı nedeniyle onlara el koymasını kastediyorum. Bunun iki önemli örneği, sayısal ve biyolojik olmak üzere, siberuzay ve genetiktir. Çitleme burada genetik kod sahipliği, sayısal iletişim ve özel mülkiyetteki bilimsel eylemin diğer yeni yaratılmış alanları gibi teknolojik yeniliklerdeki mülkiyet haklarının biçimini alır. Böylelikle çitleme bu keşiflerden rant akışının elde edilmesinin önünü açar.

Fütüristik birikimle, Luis Suarez-Villa'nın (2009, s. 10) tekno-kapitalizm üzerine olan son çalışmasına adını veren "deneyselcilik"'i ifade etmek istiyorum. Bu, değer elde edilmesine, analitik şablonların yayılmasına, teşviklere ve "kalıcı bir devletin aciliyeti"ne sistematik yönelimli bir araştırmayı beraberinde getirir. Suarez-Villa, bunun, planlı bir değer yitirme kabulünü; temel bilim ile teknolojik uygulama arasındaki sınırların bulanıklaşmasını; "ilişki, yayılma ve geçiş" ağları olan toplumsal kurumların onayını ve bireysel özne biçimlenmesini içerdiğini söylüyor (2009, s. 28). Suarez-Villa, bu süreçlerin ölçeğini "mega" yani "her şeyi kuşatan" olarak öneriyor. On dokuzuncu yüzyıl fabrika veya yirminci yüzyıl seri üretiminde söylenenden daha büyük bir "zorlama erişim" ve "kapsam ve aralık"la "giderek tüm toplum için gündem haline geliyorlar" (2009, s. 16), fakat, "öncülleri gibi, her zamankinden daha hızlı ve daha büyük miktarları kapmak için düzmece yollarla sermaye birikimini canlandırıyorlar" (2009, s. 19). Suarez-Villa'ya göre, bugünlerde ticari deneyselcilik "biyoteknoloji, proteomik*, genomik, biyoeczacılık ve biyotıpın her alanını, gelişmeye başlayan nanoteknolojinin sahasını, gelecekteki sayısız medikal ve mekanik uygulamaları, moleküler hesaplama, biyoinformatik ve ... biyorobotiği" içeren "yirmi birinci yüzyılın simgesel alanları"nda "kritik bilgi yığınları ve ... altyapısı"nın oluşumunu gösterir (2009, s. 10).

Bu yeni çitlemeler, eski çitlemelerle ve genişletilmiş yeniden üretimle çok yakından ilgilidir. Örneğin; biyogenetik çitleme yoluyla sermaye, köylünün tarım uygulamalarını yok eder ve iletişim protokolleri aracılığıyla küresel tedarik zinciri boyunca yayılan birimlere ayrılmış iş süreçlerine hâkim olur. Fütüristik birikim, kısmen risk he-

* Proteomik, belli şartlar altında ve belli bir dokuda genom tarafından kodlanan tüm proteinlerin, yani proteomun analiz edilmesi işlemidir (ç.n.).

saplama ve modellemesine bağlı olan finans kapital gibi sibernetik enstrümanlar üzerine olduğu için, fakat daha çok da tekno-bilimsel odaklı risk sermayesi yoluyla spekülatif yatırımlara bağlı olduğu için azmış finansallaşma ile ilişkili şeylerin tümüdür. Bu da bugünün daha büyük krizleri için zemin hazırlayan dot.com patlaması ve 2001 iflasını destekleyen bir süreçtir. Fakat fütüristik birikim aynı zamanda yeni bir şeydir de; böylece sermaye kendi süreçleri aracılığıyla yaşamın geleceğine sahip çıkar ve hâkim olur, yaşamın bizzat kendisi, kendi türümüzün temel unsurları, olmaya başlar.

Üniversite Laboratuvarı

Üniversiteyi, fütüristik birikimin laboratuvarı olarak adlandırmak ne anlama geliyor? Bu bir bakıma oldukça açık ve yalın bir ifadedir. Başlıca Kuzey Amerika üniversiteleri, dünyadaki en önemli araştırma tesisleri, laboratuvarları, arasında yer almaktadır. Laboratuvarlar önemli tekno-bilimsel yeniliklere tamamen bütünleşiktir; örneğin MIT ve Stanford'un hesaplamalı bilimlerin gelişmesindeki önemli rolünü veya Kuzey Amerika üniversitelerinin biyoteknoloji araştırmalarının şirketleşme yönüne olan daha yaygın fakat aynı belirleyicilikteki katkısını düşünün (Kenney, 1986; Loeppky, 2005). Yenilik için muazzam bir platform olarak üniversite-sistem yapılanması, "büyük bilim"in bir parçası olarak görece yenidir; İkinci Dünya Savaşı'nda kökleri vardır ve sonrasında bilimin Soğuk Savaş seferberliğinde askeri fonlarla birlikte bir lider rolü oynar.

Araştırma kapasitesinin sermayeye olan sistemik bağlantısı görece daha yeni bir olay olsa da 1960 ve 1970'li yılların mücadelelerinin doğrudan bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Yeni toplumsal özneleri ve kitlesel işçi direnişlerini atlatmak veya dağıtmak için, fabrika ötesine veya toplumsal fabrikayı gezegen fabrikasına taşımak için, teknobilim ve yeniliğin yoğun kaynaşmasının yayılması kavramı 1970'lerde Daniel Bell, Peter Drucker ve Zbigniew Brzezinski gibi politika dâhileri tarafından desteklenmiş olan enformasyon toplumu kavramı için temeldir ve o döneme ait lise sonrası eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması için bir kilit taşı olmaya başlamıştır. Serma-

yenin akademik araştırmayı hegemonya altına alma uğraşı düzenli bir süreç olmamıştır; üniversiteler, akademik hiyerarşinin arkaik feodalizminden, temel bilimin neo-komünist pratiklerine kadar, kendi özgüllükleri ve soyağaçlarına sahip kurumlardır. Ve biz bu sürecin pürüzlerinde ve çelişkilerinde başka umut verici fırsatlar bulabiliriz. Bununla birlikte, neoliberal iktisadi politika, yüksek teknoloji araştırma laboratuvarları ve akademik emekçiler gibi öğretileri, bilim dallarını ve toplumu farklı ve baskın bir biçimde bir araya getiren bir aygıt inşa edilmiştir.

Akademik varlığımızın her gününde onlarla karşı karşıya geldiğimiz, veya en azından onları göz ucuyla gördüğümüz için bu sürecin mekanizmalarını uzun uzadıya tekrarlamak gereksizdir. Şirketler tarafından desteklenen araştırma projeleri, spinoff şirketler*, araştırma parkları, iş geliştirme merkezleri, gerekli "iş ortakları", patentler ve FM** vurgusu gibi tüm bu şeyler içinde bulunduğumuz manzaranın bir parçasıdır. Eğer dikkat çekici tek bir örnek seçmemiz gerekseydi, kampüste personelin ortak sağlandığı bir biyoyakıt enstitüsü için BP (British Petrol) ve UCLA Berkeley arasında imzalanan ünlü anlaşmayı örnek verebilirdik (Herper, 2007). Daha iyi olması beklendiği halde, bu önemli bilim ortaklıkları için akademik atamaların iptali, eczacılık ile ilgili ürünlerin aldatıcı reklamlarını yapmak için düzmece dergilerin oluşumu, bazen kârlı araştırma sonuçlarının tamamen uydurulması... gibi bu ilişkilerin doğurduğu, bilinen tüm bu çeşitli yolsuzluk biçimleri aynı şekilde tanıdıktır. Aynı zamanda sansasyonel olaylarla çok meşgul olunduğundan, detaylara takılıp resmin bütününü görememe riski vardır. Ana sorun üniversite bilimi üzerindeki şirket baskısı (emin olabiliriz ki bu, buzdağının sadece görünen kısmıdır); ya da finanse edilen araştırmalar yoluyla şirketler tarafından doğrudan müdahale edilmesi gibi açık örnekler değildir (gerçekte, doğrudan desteklenen şirket-üniversite araştırmaları hâlâ, nispeten bütünün küçük bir bölümüdür). Böylesine stratejik ve güçlü bir destekle şirketlerin araştırmayı finanse etmesi çok da sorun değildir. Bundan ziyade, sermaye, toplumsal olarak finanse edilen bilginin büyük bir rezervine be-

* Bir üniversitenin bilgi ve becerilerini ticarileştirmek için kurulan şirket (ç.n.).

** Fikri Mülkiyet (ç.n.).

davadan el koyar çünkü üretim araçlarının özel mülkiyete ait olduğu böylesine bir sistemde bilimsel araştırmanın meyvelerini toplamanın en pratik yolu metalaştırma sürecinden geçer.

Siborg Toplumu, Komünal Araştırma Üssü

Araştırma kapasiteleri; harç ücretleri ve ödenek kesintileri konusunda mücadele edenlere anlaşılmaz gibi görünebilir. Fakat fütüristik birikim laboratuvarları olarak üniversiteler, sadece kuantum hesaplamalarının ve ölümsüzlük enzimlerinin incelendiği araştırma mekânları değildir. Üniversiteler, aynı zamanda bu buluşları keşfetmek ve gerçekleştirmek için gerekli öznelerin eğitildiği, değerlendirildiği, ayıklandığı ve seçildiği enstitülerdir. Nasıl ki ilkel birikim sadece toprakların değil proletaryanın da birikimiyse, fütüristik birikim de sadece teknolojilerin değil aynı zamanda o teknolojilerin gerektirdiği işgücü yani bu iş için eğitilmiş bilişteryanın birikimidir. Bu birikim bu teknolojilerin kendilerinin yaratılması gibi, sıklıkla, büyük oranda kamu tarafından finanse edilen veya halkın kendisi tarafından ödenen birikimlerdir. Bu süreç, dijitalleşmeye doygun bir ortam için toplumu sosyalleştiren medya ve iletişim okulları gibi örneklerle fen bilimleri ve mühendisliğin ötesine genişler.

Bu süreçle ilgili bir sorun, aslına bakarsak bu gibi bir konuşma için olasılık halinde olan bir sorun, "siborg"* öznelliklerinin oluşumunda, Donna Haraway'in (1985) de çok iyi açıklığa kavuşturduğu gibi, çelişkilerin baş göstermesidir. Sermaye, istenmeyen keşifleri yapan öznelerin yaratılmasına yardım etmez. Bir bakıma, yenilik bir parça öngörülemezlik gerektirir. Yeni topluluklar düzenlemek için hedeften sapmak, aksi yönde ilerlemek ve belirlenmiş yollar dışında bağlantılar yapmak bu sürecin elinde değildir. Kısaca üç örneği ele alalım. İlk örnek bilgisayar bilimlerinden, açık kaynak yeniliği olarak adlandırılan, en çarpıcı fırsatlardan birine, fütüristik birikim değil de fütüristik ortak alana doğrudan karışan enerjiler için dijital bir potadır. İkinci örneğimiz yaşam bilimlerinden; bir yolu genetik mühendisliğinin metalaşmış araçlarına çıkarken, bir başka yolu da ekolojik ortak alanların

* Siborg, sibernetik organizmalar kavramının kısaltmasıdır. Bu kavramla, biyolojik ve yapay kısımları olan varlıklar kastedilir (ç.n.).

keşfine ve onların yıkımının sonuçları hakkındaki galeyanlara çıktığı, yüksek teknoloji üniversitesi projesi ve şimdilerde, biyosferik bozulmaya karşı küresel bir hareketin üslerinden biri olan iklim bilimidir. Üçüncü örnek, üniversitenin sadece 60'lar ve 70'lerin mücadelelerinden gelen entelektüel çabanın korunması için değil aynı zamanda ticarileştirilmiş biyoiktidarın yeni koşullarına uyum sağlamış radikal düşüncenin yeni hatlarının oluşturulması için bir mekân olmaya başlamış sosyal bilimlerden geliyor.

Sermayenin araştırma gündemindeki bu sapmalardan bahsetmek elbette her insanı çekim alanına almadaki yetersizlik ve hassasiyet hakkında yorum yapmaya davet etmektir. Bu eleştiriler yerinde; fakat çekim alanına almak, kafeslemek, dizginlemek ister birinci, ikinci veya üçüncü kez gözüksün, cesurca kanıtlanan bir dirence, daimi olup olmayacağına ilişkin akibeti önceden tamamen kararlaştırılmamış bir çekişmeye işaret eder. Gerçekten sadece bu şekilde, akademinin biyosermaye tarafından bize sömürgeleştirilmiş görünürken bile, neden muhafazakâr sağ tarafından liberalizmin olağanüstü tehlikeli tabanı olarak göründüğünü anlayabiliriz. Teknosermaye, şirketleştirilmiş laboratuvar kısıtının dışında bir dereceye kadar faaliyette bulunan, kooperatif entelektüel emeğin ortaklığını ister. Dünya fabrikasının üniversite laboratuvarlarına bel bağlaması Paolo Virno'nun (2004) "sermayenin komünizmi" olarak adlandırdığı bir örnektir, post-Fordist rejimin, çıktıları kendi denetimini aşan üretimin ve iletişimin aşırı toplumsallaşmasına bağımlılığı. Ana hatlarıyla fütüristik birikimin laboratuvarı ve bununla birlikte müşterekleştirmenin bir araştırma merkezi olarak ikincil irdeleme şirketleştirilmiş üniversitenin paradoksudur, Üniversitede metalaştırma ve müşterek kılma bileşenlerinin bir arada oluşu mevcut krizin neden bir ikilem teşkil ettiğini açıklamada da yardımcı olacaktır.

Kriz: İflas

Şirket-üniversite tarafından Kuzey Amerikalılara teklif edilen anlaşma şuydu: Bizim siborglarımız haline gelin ve dünyanın geri kalanı sizin köleniz olsun. Tekno-bilgi merdivenini çıkmak, canlı emeğinizi ölü emek mekanizmasıyla birleştiren kültürel etkileşimi, araçları, yol-

suzlukları ve implantları kabul etmek, ağ verisinin nasıl aktığını ve kök hücrelerin nasıl ekildiğini öğrenmek ve sadece endüstriyel işin eziyetinden çekip çıkarılmayacaksınız, aynı zamanda, reel ücretleriniz artmasa bile, *maquiladoras** ve Pearl Rive'dan akıp gelen, yeniden yerleştirilmiş seri üretim bandı üzerindeki yerlerini kabul ederek çok mutlu olan yerinden edilmiş köylüler tarafından sağlanan sonsuz tüketim mallarının hak sahipleri haline gelmeye başlayacaksınız, yüksek teknoloji yeniliklerinin sonsuz yükselen doğrultusundaki konumunuz aracılığıyla verilen geri çevrilemez üstünlüğün keyfini çıkaracaksınız.

Şimdi ise, fütüristik birikim kendi laboratuvarına sırt çevirmiş durumdadır. Bunun makul nedeni, araştırma üniversitelerinin zenginliklerini ve yatırımlarını su altına batırmaları ve aynı zamanda genel gider olarak, iflas etmiş kamu eğitimi için kurtarma paketini gerektiren yüksek risk, yüksek teknoloji finansallaşmasının yarattığı yıkımdır. Üniversitelerin kriz konusunda sorumlulukları vardır. Bu sorumluklar; sadece neoliberal iktisadi öğretinin yayılması ve bu öğretiye olan genel bağımlılıklar yoluyla veya işletme ortodokslarının "ekol tapınakları" rolünde olup muhafazakâr eleştirmenler tarafından bile mevzubahis yapılmış olan (Hopper ve Hopper, 2009, s. 165), birçok işletme okuluna ("akademinin ortaya dökülmesi" olayından sonra unvan verilmiş) (James, 2009) atanan sancak gemileriyle değil, aynı zamanda daha belirgin olarak TBO'larını**, vadeli işlemlerini ve ipoteğe dayalı menkul kıymetlerini matematiksel olarak modelleyen risk modelleyicileri olan "quantlar"ın*** (Patterson, 2010) kendi ektikleri ile bankaların şiddetli bir şekilde çökmesine sebep olmasıdır. Chicago İktisat Okulu sadece akademik bir yapı değil aynı zamanda türev piyasaları için Black-Scholes algoritması gibi araçlar geliştirmektedir. Çökmenin hemen öncesindeki yıllarda, Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü mezunlarının çeyreği ve MIT'den gelenlerin yüzde otuzu finansal sektöre girdi (Bannon, 2009).

Finansal kriz, üniversiteyi de içeren uzun dönemli yapısal sıkıntıyı sadece hızlandırdı. Kapitalist birikim, sadece ücretli emekçilere değil

* Meksika'da bir fabrika/atölye türü (ç.n.).

** Terminatlı Borç Senedi (ç.n.).

*** Nicel analizler yapan kimse (ç.n.)

artık nüfus oluşumuna da bel bağlar, ücrete bağımlı fakat iş bulamayanların sayıları ücretlerin ve çalışma koşullarının aşağı çekilmesine hizmet eder. Bu mantık, öncelikle ulusal, sonrasında küresel düzeyde, yedek işsizler ordusunun himayesi ile sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminde, tarın emekçilerinin büyük çapta yerlerinden edilmesi aracılığıyla ilkel birikim evresi süresince harekete geçirilmiş ve korunmuştur. Fütüristik birikim de bu mantığı izler: Kuzey Amerika ve Avrupa'daki lise sonrası eğitimin çok büyük miktarda genişlemesinin sonuçlarından biri lisansüstü öğrencilerin saflarından gelen ve kalıcı akademik istihdam için beklentileri şaşırtıcı biçimde düşük olan artık araştırmacıların, öğretim elemanlarının ve laboratuvar asistanlarının devasa bir havuzunun kademeli oluşumu olmuştur: Amerika, söylendiğine göre, 2005-2009 arasında 100,000 'den fazla doktora derecesi üretmiştir (*Economist*, 2010, s 157). Ve bu durum, ekonomik çöküşten kaynaklanan kesintilerin tüm ağırlığı hissedilmeden de önce gerçekleşmiştir.

Kuzey Amerika üniversitesinin ani bütçe krizinin arkasında Amerika orta sınıfının uzun dönemli istikrarsızlaşması yatmaktadır ki onlar için sadece borsa kayıpları değil aynı zamanda güvencesiz istihdam ve durgun reel ücretler de eğitim sonrasının finansmanını gittikçe zorlaştırıyor. Yüksek teknoloji için için kamu mantığının ve şirket akademinin siborgların ve kölelerin diyalektiğine dayandığını söyledim. Üniversiteler, Kuzey Amerikalılara, kol emeğinin Asya ve başka yerlere deniz aşırı gönderilmesini ima ederek, yüksek teknoloji işleri bulabilmeleri için olanak sağlayacaklarını iddia ediyor. Maddi olmayan emeğin de deniz aşırı yerlere götürülmesi, sadece üretim hattı işlerini değil öncelikle bilgi işlem ve çağrı merkezleri sonrasında portföy yönetimi ve tasarım gibi enformasyonel işlerin de Hindistan'a, Çin'e, ve başka yerlere taşınması, ancak 1990'lardan itibaren görünür olmaya başladı.

Yedi yıl önce, Dion Dennis (2003) "ABD bilgi işçilerinin 'kendi araçları olan yüksek hızlı iletişim ağlarının yapımı aracılığıyla' yerlerinden edildiğine işaret etti ve beyaz yakalıların ihracının Amerika yaşam standartlarının yıkımını üreten üniversite kesintileriyle birle-

şeceğini tahmin etti." Önümüzdeki yıllarda, Dion finansal hizmetlerden donanım ve yazılım tasarımına kadar birkaç milyon beyaz yakalı işin, Doğu Asya ve dünyanın gelişmekte olan diğer yerlerindeki "daha genç, yetenekli ve düşük maliyetli küresel işgücü"ne kalıcı olarak ihraç edileceğini öngördü. Dion, kâhinmişçesine, ABD eyaletlerinin gelir açıklarının, çabucak gelişen kolej ve üniversite kayıtlarının, lise sonrası enstitülerin gözler önüne sereceği büyük okul harcı artışlarından, artan sınıf büyüklüğüyle sarmalanmışlıktan, azalmış ders elverişliliğinden ve finansal ve altyapısal kaynakların daralmasından mağdur olacağını da ortaya attı. Sonuç "Amerika orta sınıfının can çekişme hırıltısı ve Amerika sınıf sisteminin artan ve şiddetli bir yeniden katmanlaşması" olacaktır. Bugün, bu hırıltı akademinin koridorlarından çok yüksek sesle ve rahatlıkla duyulabiliyor: *Chronicle of Higher Education*'da [Yükseköğretim Günlüğü] yayınlanan güncel bir makale, Huston'daki işletme okullarının TA* işini Bangalore'e devrettiğini raporladı (Haziran, 2010).

Fütüristik birikim, küresel ücretli köleler yerlerinde kalmak istemediği için, kendisinin yayıldığı merkezlerin altını oyuyor. Kuzey Amerika ve Avrupa üniversiteleri akademinin, kendi hâkim kasalarında, ürettiği kapitalist krizin bizzat kurbanı haline geliyor. Böylece bir açmaza varıyoruz, Bill Readings'in *The University in Ruins*'ine [Yıkıntı İçerisinde Üniversite] bir göndermeyle (1997), kamu kolejleri ve üniversiteleri için desteğin azalmasını, okul harçlarının artmasını, işten çıkarmaları, kesintileri ve programların kapatılmasını, sınıf mevcutlarındaki ve öğretim yüklerindeki artışları fütüristik birikimin yıkık laboratuvarı diye adlandırdım. Bu akademik "yıkıntı" tanımlamasına karşı çıkılabilir. Şöyle ki; küresel ekonomik çöküşün, kurumsal yönelime hasar vermek şöyle dursun aslında ona oldukça iyi hizmet ettiği söylenebilir, daha yüksek ücretler ödetmek, müfredatı yeniden yapılandırmak ve büyük ve ağır öğrenci kredileri aracılığıyla işverenlere kendilerini senetle bağlamaya gönüllü umutsuz rakiplerine dar bir emek piyasasında giderek uyum sağlayan aygıtlar haline getirmek için giriş ücretlerini yeniden ayarlamak ve butik-iş odaklı referansları keşfedip bulan eğitim arayıcılarını bollaştırmak için bir fırsat sağlar.

* Teaching Assistant: Öğretim asistanı (ç.n.).

Şu doğrudur; kriz birçok yönden, lise sonrası eğitimin yeniden düzenlenmesine dair neoliberal "şok doktrini"nin (Klein, 2008) uygulanması için klasik bir gerekçe haline gelmiştir. Yıkım olarak tanımladığım, üniversitelerin meşruluğunu iddia ettiği eşitlikçi erişebilirliğin ve piyasa güçleri ve şirket önceliklerinden muaf arta kalan özerklik derecesinin de bu süreçte yitirilmesidir.

Yıkık laboratuvarların ana fikri tanıdıktır; "yanlış-giden-deney" hikâyesindeki klasik bir andır, bu hikâyenin en ünlülerinden biri büyücünün çırağı masalıdır. Fakat bu metafor üzerinden düşünmek istersek, bu her şeyin yerine geri konulduğu, Disneyvari mutlu bir sona sahip değildir. Daha çok, *Terminatör* filmlerinin SkyNet laboratuvarları veya kendi mutantları tarafından istila edilen *Blade Runner*'ın Tyrell Corporation biyoteknolojik stüdyoları gibi, küçük bir değişiklikle, belki de, kendimizi, veya en azından kampüs grevlerinde veya işgallerinde olanları replikantlar* olarak düşünerek, daha çağdaş örnekleri hatırlamayı tercih ederiz. Bu durumda, yıkımların arasında isyanın ilk anından sonra, stratejik yönü olan ne yapacağımız sorusu yer alır; bu soru üniversitenin hem gerileyen hem de ilerleyen unsurlarını içermesi, hem neoliberalizm için laboratuvar hem de komünal araştırma üssü olarak çelişik doğasından dolayı ikilem olmaya başlar. Bir enstitünün kötüye gitmesini neşeli antikapitalist soğukkanlı davranışıyla basitçe kutlayamayız, çünkü, öğretmenler ve öğrenciler olarak bizler onun bir parçasıyız, enkaz içinde kaybolduk, dahası, enkaz olan yükseköğretim ilk bakışta iyi bir şeymiş gibi görünüyordu. Bu durumda, sinir bozucu metaforu bir kez daha bastırmak için, replikantlar, yıkıntı laboratuvarda yerini alır ve ne yapılacağını tartışır. Kimisi tehlikesiz bir biçimde yeniden inşa edilmesini ister, kimileri de "Hayır, hayır, kötü bir şey olmak üzere, ormanın içine kaçın" der.

Krize tepki olarak iki farklı bakış açısı ortaya çıkar: radikal reformizm ve kesin ayrışma. Radikal reformist senaryoda, yeni bilgi üretiminin pozitif gündemi için, kamu eğitimine erişimin ve eğitim işini yapanların güvencesinin savunulması enstitünün yeniden inşa edilmesi çağrısına bağlı olduğunda, dizginlenmiş akademi için neoliberal

* Blade Runner veya Terminatör gibi filmlerde kötülere isyan eden asi kopyalar kastediliyor (ç.n.).

epistemin* geçersiz kılınması anlaşılır. Bu, Freidmanite öğretilerinin başarısızlığının işletme okulları ve iktisadında kurumsal bir tanınma için; akademinin ekolojik ve enerji krizlerine acil cevabındaki başlıca rolünü varsaymak için; ve zenginler tarafından yapılan tüketimin azaltılmasının yoksulların yaşam standartlarındaki sürekli artışı için ekolojik alanın sağlandığı yerde, kapitalist küreselleşmenin değil de tür bütünlüğünün farklı bir konseptinin bir temsilcisi olarak hizmet eden bir uluslararasılaştırma için, üniversiteleri şirket sektörüne daha az ve kamu sektörüne, halka ve emek gruplarına daha çok bağlayacak taleplerin programıdır. Bu "Şirket Ü" sü için değil "Dünya Ü" sü için bir çağrıdır (M'Gonigle ve Searle, 2006).**

Kritik öneme sahip eleştirmenler için neo-ütopik benzeri projeleri çürütmek kolaydır, fakat bir kişi, taktığı pembe gözlüklerle kimsenin suçlayamayacağı bir düşünürden, Marksist şehirci Mike Davis'ten, bir örneğe kaynak gösterebilir. Davis, "Nuh'un gemisini kim inşa edecek?" başlıklı yeni bir makalede "analitik umutsuzluk ile ütopik ihtimal arasındaki zihinsel yarış"ı (2010, s. 29) sahneler. Kopenhag iklim görüşmelerinin başarısızlığıyla bitirilen biyo-kriz ölçeğindeki fırtınalı koşullarla ilk yüzleşmelerden sonra, Davis, radikal bir kentsel tasarım projesiyle "mimarlar, mühendisler, ekolojistler ve aktivistler arasındaki işbirliğinin yeni bir dünyayı mümkün kılmada küçük fakat etkili bir rol oynayacağı" bir hareketle iklim değişikliği ve dünyadaki gecekonduların çifte felaketine değinmenin gerekliliğini savunuyor. Böyle bir projede, "salt uygulanabilir olmasından ziyade gerekliliği" ve "iklim değişikliği ve kentsel yoksulluğun giderek artan çapraşık krizlerine 'imkânsız' çözümler bulma uğruna mücadele etmeyi ya da kendimizi insanlığın fiili bir öncelik belirlemesinde suç ortağı haline getirmeyi" savunmak için bir araya gelen "araştırmacıların ve aktivistlerin olduğu entelektüel mekân"ın yaratımı çok önemli bir rol oynayabilirdi (2010, s. 45). Bu, radikal olarak reforma uğratılmış, yeniden yapıldığını söylemeden, üniversite gündemidir.

Böyle bir program, fütüristik birikimin özelleştirme süreçlerine karşı basitçe savunmayı değil, kamu sektörüne ve komünal tedbirlere

* Yunanca bilgi, bilgi birikimi (ç.n.).

** Burada Ü ile üniversite anlatılmaktadır (ç.n.).

yayılan daha geniş mücadelelere bağlanmayı gerektirir. En olası doğrultu alternatif enerjilerin, yeni ulaşım sistemlerinin ve kentsel yeniden tasarımın güçlü uyumuna odaklanan yeşil işler stratejisi olacaktır. Bu çevreye ait küresel bir Marshall Planı'na eşdeğer new deal* için (sermayenin ilerlemeci bir doğrultuda yeni bir birikim rejimi acil ihtiyacına yönelik güçlendirme çabası) reformist bir hareket olacaktır. Bunun *radikal* reformizm olup olmayacağı, bu kaynaklar üzerinde, hem geniş hem de yerel ölçekte, kamu mülkiyetinin biçimleri için talepleri içeren evreye mi yoksa bunun yerine finanse edilmiş özel sermayenin liderliğine teslim olup olmadığına bağlı olacaktır. Bu alternatifler tartışma konusudur. Böyle bir gündemin Gopal Balakrishnan'ın (2009, s. 21) ifade ettiği "kapitalist restorasyonun dar bir projesi"nden daha derin ortaklaşılmış ihtimallere nasıl gidebileceği altında verilen mücadelelere bağlı olacaktır. Böyle bir strateji, krizin sermayeyi masaya yatırmak için kronik olarak yeterli olduğunu varsayar, fakat savaş veya sivil düzeni yıkmak gibi örnekler kadar uzun dönemli toplumsal hareket seferberliği için tüm nedenleri ortadan kaldıracak kadar acil değildir.

Diğer akımların, "kesin ayrışma", farklı bir mevcut durum analizi vardır. Kapitalist iyileştirme olasılığının kastedilmesiyle birlikte bu daha çok bir kriz olarak değil, gezegen fabrikası "geleceği olmayan" bir sistem olarak açıklandığında bir felaket olarak görünür. Bunlar, kapitalizmin "yakın çöküş" (Görünmez Komite, 2007, s. 105) zamanlarıdır. İyi üniversiteler de dâhil olmak üzere, daha iyi enstitüler için hiçbir beklenti yoktur. Artık çok geç. Biz şu anda oyunun sonundayız, daha doğrusu, nihayet anlıyoruz ki son oyun bir süredir oynanıyor. Seçenekler, felaketi hızlandırmak ve teşhir etmek için, işi durdurmak ve özerk komünal mekânları, ya bir geri çekilme ya da bir saldırı eylemi olarak, yaratmaktır. Kesin ayrışmanın farklı bükülmeler içeren çeşitli kaynakları vardır. Kuzey Amerika'da, bunların çoğu ekolojik eleştiriden, ve özellikle post-karbon** ve transition town*** hareketlerinden,

* 1933 ve 1936 yılları arasında Roosevelt tarafından ABD'de uygulanan bir dizi ekonomik programın adı (ç.n.).

** İklim değişikliği, enerji sorunu, aşırı tüketim gibi sorunları sürdürülebilirlik perspektifinde ele alan ve bu konular hakkında bilgi ve analizler üreten yapılanmadır (ç.n.).

*** Geçiş kentleri, ekonomik istikrarsızlık, iklim değişikliği ve karbondioksit emisyonu gibi sorunlar karşısında permakültür prensiplerini temel alan, yerel odaklı, evrensel perspektifli sürdürülebilir ve dayanışmacı bir yaşam alternatifi sunan bir harekettir (ç.n.).

gelmektedir. Bu görüşe göre, her ne kadar ekonomik çöküş derin istikrarsızlıklar gösterse de, gerçek problemler büyümenin kaldığı yerden devam etmesi nedeniyle durgunlukla ortaya çıkmadı; kapitalizm sadece petrol, gıda ve her şeyin tepe noktasındaki duvara çarpmak üzere hayata tekrar geri döndü. Avrupa'da, perspektifinde ekolojik felaketi içerirken, işsizlik, güvencesizlik, yabancılaşma ve hak kaybına daha derinlemesine bakan, Fransa, Yunanistan ve İngiltere'deki öğrenci hareketlerinde kendini gösteren, yeni başlayan bir iç savaş durumunun olduğu daha farklı bir çizgi var: *Yaklaşan İsyan*, Fransız dergi *Tiqqun* ile gelen bir broşür, bu eğilimle ilgili örnek niteliğinde bir belgedir, sırasıyla *Communiqué from an Absent Future*'ı* ve Kaliforniya üniversitesi işgal hareketi bültenini etkilemiştir:

> Küresel ekonominin çöküşü burada ve şimdi. . . . Fakat yüksek kâr oranları ve güçlü ekonomik büyümeye bağlı olan toplumsal programlar sona erdi. Kapitalist toplumda, gün gibi ortada olan, özerk bir "kamu üniversite"si olamayacağı gerçeğini görmezden gelirken, telafi edilemez, nafile bir çaba için cezbedilemeyiz (Research and Destroy, 2009).

Bu iki yol, farklı yönlerde ilerleyecek gibi görünüyor. Onlar farklı siyasal kökenleri, örgütleri ve karakteristik özneleriyle farklı gruplar tarafından hayata geçirilir. Sermayenin şu anki sarsıntılarının kapsamı, hızı ve sonucunun farklı analizlerini dayanak alırlar. Her ikisi için de belirgin tehlikeler vardır: şeçilerek ele geçirilme ve marjinalleşme. Her biri mevcut konjonktür ile ilgili büyük çapta yanlış tahminler yapabilir. Sendikaların ve sivil toplum örgütlerinin kapasitelerini gözlerinde büyütmeleri nedeniyle reformistler ve gerçek bir iç savaş durumunun muhtemel sonucunu öngörmede başarısızlıkları nedeniyle ayrılıkçılar, özellikle ABD gibi bir ülkede, ağır silahlı sağ kanat milislerle delik deşik edilir.

Görünüşte farklı iki çizginin paralel ilerleyebildiği, hatta bir diğerini destekleyebildiği yollar da vardır. Marksist ve anarşist gelenekler, reformist mücadeleyi bir çeşit antrenman olarak, ya da on dokuzuncu yüzyıl anarşist düşüncesinin ifade ettiği şekliyle, devrimci eylem için,

* 2009'da Kaliforniya Santa Cruz Üniversitesi'ni işgal eden öğrenciler tarafından hazırlanan bir bildiri (ç.n.).

özneleri radikalleştiren nautilus makinalarının olduğu, bir spor salonu olarak anlamışlardı. Oysa, her reformist mücadele daha ileri gitmek isteyen kişilerin korkuya kapılmasına bel bağlamaktadır. Daha şüpheli bir şekilde, kamu sektör stratejisinin yerel, dağınık ve esnek komünal mekânlar için kaynaklar ve kötüleşen kriz ve bu kaynakların hortumlanabileceği temelleri savunan ayrılıkçılığı karşılamak için gereken kaynaklar inşa ettiğini görüyoruz. Son büyük kapitalist durgunluk, 1930'larda, "halk cephesi" örgütlerinin ortaya çıkışını gördü. 2010'lu yıllarda, kapitalizmin krizi açıkça insan doğasının, yani antropojenik ekolojik dönüşüm dönemine uygun kolektif ve dağıtılmış toplumsal planlama ihtiyacı için gaspetmenin krizi olunca, gerekli olan İskoç bilim kurgu yazarı Ken Macleod (2003)'den alınan bir deyişle, efsanevi bir şekilde şartlandırılmış insan doğasını sürdürme mücadelesi olarak değil fakat ortaklıkta paylaşılan yaşam ve yaratıcılık için kapasitelerin arttırılmasını talep eden gelişmiş bir cephe olarak anlamamız şartıyla bir "insan cephesi" olur. Fütüristik birikim labaratuvarlarının yıkıntıları altındaki ortaklıkları yeniden keşfetmek, aynı zamanda farklı mücadelelerdeki ortaklıkların keşfedilmesini gerektirir, işte bu, komünist bir projedir (Marx ve Engels, 1964, s. 80).

Kaynakça

Balakrishnan, G. (2009). "Speculations on the Stationary State." *New Left Review*, 59, ss. 5–26.

Bannon, L. (2009). "As Riches Fade, So Does Finance's Allure." *Wall Street Journal*: 18 Eylül., A1.

Davis, M. (2010). "Who Will Build the Ark?" *New Left Review* 61, ss. 29–46.

Dennis, D. (2003). "The Digital Death Rattle of the American Middle Class." C-Theory. Net, 18 Kasım, Erişim adresi: http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=402

Economist. (2010). "The disposable academic." *The Economist,* 18 Aralık, ss. 156–158.

Edu-Factory Collective (Ed.). (2009). *Toward a Global Autonomous University: Cognitive Labor, the Production of Knowledge, and Exodus from the Education Factory*. New York: Autonomedia.

Haraway, D. (1985). "Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s." *Socialist Review* 80, ss. 65–108.

Herper, M. (2007). 'BP's Biotech Bet' Forbes.com. 3 Temmuz, Erişim adresi: http://www.forbes.com/2007/07/03/bp-genomics-energy-biz-sci-cxmh_0703green_bp.html

Hopper, K., & Hopper, W. (2007). *The Puritan Gift: Reclaiming the American Dream*

amidst Global Financial Chaos. New York: I.B. Taurus.

Invisible Committee. (2007). *The Coming Insurrection*. New York: Semiotext(e). [Görünmez, Komite, *Yaklaşan İsyan*, 2011, İstanbul: Ayrıntı]

James, A. (2009). "Academies of the Apocalypse?" *The Guardian*: 7 Nisan, 10.

June, A. W. (2010). "Some Papers Are Uploaded to Bangalore to Be Graded." *The Chronicle of*

Higher Education. 4 Nisan.

Kenney, M. (1986). *Biotechnology: The University-Industrial Complex*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Klein, N. (2008). *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. New York: Picador.

Loeppky, R. (2005). *Encoding Capital: The Political Economy of the Human Genome Project*. London, Routledge.

Macleod, Ken. (2003). *The Human Front*. London: Gollancz.

Marx, K. (1964) *The Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*, ed. D. Struk, trans. Martin Milligan. New York: International Publishers.

Marx, K. (1973). Grundrisse. *Foundations of the Critique of Political Economy*, çev. M. Nicolaus, New York: Vintage Books.

Marx, K. (1977). *Capital: A Critique of Political Economy, Volume 1*, çev. Ben Fowkes, New York: Penguin.

Marx, K. (1981). *Capital: A Critique of Political Economy, Volume 3*, çev. Ben Fowkes. New York: Penguin.

Marx, K., & Engels, F. (1964). *The Communist Manifesto*. New York: Washington Square Press.

M'Gonigle, M. & Searle, J. (2006). *Planet U: Sustaining the World, Reinventing the University*. Gabriola Island, BC: New Society Publishers.

Midnight Notes. (1992). *Midnight Oil: Work, Energy, War, 1973–1992*. New York: Autonomedia.

Reading, Bill. (1997). *The University in Ruins*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Research and Destroy. (2009). *Communiqué from an Absent Future*. Erişim adresi: http://wewan-teverything.wordpress.com/2009/09/24/communique-from-an-absent-future/

Schneider, F. & Kirchgässner, G. (2009). 'Financial and World Economic Crisis: What Did Economists contribute?' *Public Choice* 140 (3–4), ss. 319–327.

Suarez-Villa, L. (2009). *Technocapitalism: A Critical Perspective on Technological Innovation and Corporatism*. Philadelphia: Temple University Press.

Paolo, V. (2004). *A Grammar of the Multitude*. New York: Semiotext(e).

Patterson, S. (2010). *The Quants: How a New Breed of Math Whizzes Conquered Wall Street and Nearly Destroyed It*. New York: Crown Business.

Güney Afrika Üniversiteleri:

Değişen Ticari Dünyada Akademik Özgürlüğün ve Eleştirel Düşüncenin Hapsedilmesi*

Tahir Wood

Çeviri: Osman İşçi

Giriş

Akademik özgürlük sorunu Güney Afrika'da, ilk defa değil ama, post-apartheid döneminde kendisini yeni bir biçimde ortaya koyarak son zamanlarda güncel hale geldi (Hall, 2006, Wagdih, 2006, Bentley vd. 2006, Duncan, 2007). Bu konunun iki yönü bulunmaktadır. Birincisi geleneksel akademik değerlerin reddi, liberal hümanizmin çöküşü, işletmeciliğin yükselişi ya da neoliberalizm, neo-muhafazakârlık veya küreselleşme etkisi gibi farklı biçimlerde tanımlanan yükseköğretimdeki genel büyük değişimdir. Üniversiteler ve onların ethosunun temelden değiştiğine ve böylece akademisyenlerin bir kısmının ifade özgürlüğünün ya da eleştirel düşünceyi teşvik eden bir kurum olarak üniversitenin göreli özerkliği gibi kurumsal değerlerin kaygı verici derecede erozyona uğradığına dair yaygın bir kanı bulunmaktadır.

Konunun ikinci kayda değer yönü ise geride bıraktığımız on yılda birkaç üniversitede ortaya çıkan akademik personeli kapsayan disip-

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Funda Başaran Özdemir'e teşekkür ederiz (ed. n.).

line edici süreçlerin yayılması ve yayılmanın bu kurumlarda bazı karşıt etkileşimlere ve vicdan muhasebelerine neden olmasıdır. Kişinin, özellikle eleştirel bağlamda, zihnindekini her istediği anda söylemek konusunda her zaman özgür olmadığına dair bir algı vardır ve geçmişte daha çok ticari sektörün karakteristiği olan bu algı akademinin belirli değerlerine ve pratiklerine bir saldırıyı temsil etmektedir (Duncan, 2007; Southall ve Cobbing, 2001).

Ben ne tartışmanın tüm yönlerini inceleyeceğim ne de son zamanlarda dile getirilen bakış açılarının hepsini gözden geçireceğim. Daha ziyade akademi üzerindeki baskının, ki bu akademinin amaçlarını yeniden tanımlamaya yardım ediyor, önemli bir kaynağının evrimini açıklamaya çalışacağım: üretkenlik ve yenilik ile bağdaştırılan toplumun daha geniş kesimini etkileyen gereklilikler. Üretkenlik ve yenilik akademik otoriteler tarafından bazen mutlak ve kusursuz faydalar ve özel sektör ile tehlikesiz ortaklıklar için çok sağlam argümanlar olarak ele alınırken, ben böylesi varsayımların doğasında olan belirli tehlikelere dikkat çekeceğim ve günümüzde akademideki eleştirelliğin ve muhalifliğin önemli olduğunu bir kez daha ileri sürmeye çalışacağım. Bu dikkat çekme ve yeniden ileri sürme çabası, özellikle akademinin iş dünyasının daha geniş kesimi ile ilişkisinde üniversitelerin konumlanma biçimini eleştirme ve soru sorma özgürlüklerini ele almayı kapsamaktadır. Bunu yaptıktan sonra, mevcut koşullarda akademi için bir kılavuzun bir kısmını oluşturabilecek pratik akıl kavramını sunacağım.

Bu tartışmaların yerel sosyo-ekonomik bağlamı bakımından, Güney Afrika'daki GEAR'in (Büyüme, İstihdam ve Dağılım politikası) somut örneğini teşkil ettiği ve devlet ve şirket çıkarlarının tam bir uyumundan doğan sosyal kalkınmanın büyüme modelinden bahsedilmelidir. Diğer bir deyişle, bu iki çıkar kümesi bazı yazarların (örneğin; Bentley vd., 2006) ileri sürmek isteyecekleri gibi illaki karşıt değildir. Üniversitelerin rolünün ne olduğu, ya da aslında birey olarak akademisyenlerin rolünün ne olduğundan doğan pratik sorun, böylesi kamu-özel sektör gelişim stratejileri ile ilişkili olmalıdır. Chikulo'nun açıkladığı gibi GEAR şunları başarmak için tasarlanmıştı:

> özel sektörü genişletmek, randımanı ve istihdamı geliştirmek, mali reformu gerçekleştirmek, ticaret ve yatırımı teşvik etmek için yüksek oranda ekonomik büyüme sağlamak. Ayrıca, GEAR genel olarak ekonomik performansın yeniden canlandırılmasının bir sonucu olarak temel yaşam koşullarında bir yeniden bölüşüm ve iyileştirmeyi gerçekleştirmeyi amaçladı. GEAR devletin rolü büyük ölçüde kolaylaştırıcılıkken, özel sektörün genişlemesinin ekonomi üzerinde önemli bir etkisi olacağı varsayımına dayanmaktadır... Ekonomik büyümeyi ve özel sektörün genişlemesini kolaylaştırmak için hükümet kamu harcamalarını ve bütçe açığını azaltmayı; işletme vergilerini düşürmeyi ve yabancı para kontrolünü gevşetmeyi üstlenmiştir. Hükümet ayrıca enflasyonu denetim altına alacağını; özelleştirmeyi destekleyeceğini ve ücret sınırlandırılmasını özendireceğini yani "kalkınma" için Dünya Bankası ve IMF gibi Bretton Woods kurumları tarafından evrensel her derde deva ilaçlar olarak salık verilen tüm hedeflere uyacağını taahhüt etmiştir (2003).

Fakat yukarıda adı geçenler gibi, aşağıda adı geçecek yazarlar da yabancı yatırım ve makro ekonomik istikrar bakımından bazı olumlu etkilerin, stratejinin planlanan esas hedeflerine eşlik etmediğini göstermektedir. Büyüme öngörülen %6'nın yarısı civarında düşük bir seviyedeyken, işsizlik ve eşitsizlik fiilen artmıştır.

Yakın zamanda, zaten vahim olan istihdam durumunun devamı olarak işsizliğin tehlikeli ölçüde artışı ile birlikte, Güney Afrika 2009 yılının son çeyreğinde %6,4 küçülme ile başlayan küresel ekonomik durgunlukta diğer ülkelere katılmaktadır (SoutAfrica.info, 2009). Küresel ekonomik durgunluk, bu haliyle sistem tasarımları, yazılım, matematik modelleri ve finansal araçlar gibi yeniliklerde ve tüm diğer yapılanlardaki üniversitelerin ve onların mezunlarının rollerinin dünya ekonomisini Büyük Buhran'dan bu yana yaşanan en ciddi durgunluktan kurtarmaya yardım etmemesi ile belki de başka bir özel durumun konusudur. Bu çalışmanın amaçları ile daha doğrudan ilişkisi ise, 1994 sonrası dönemde Güney Afrika'da yapılan araştırmanın, yukarıda bahsi geçen oldukça büyük işsizlik artışına, esasında bazı çarpıcı üretkenlik artışlarının eşlik etmiş olduğunu açığa çıkarmış olması gerçeğidir. (Banerjee vd., 2006; Fryer ve Vencatachellum, 2003; Kingdon ve Knight, 2004, 2005; Rodrik, 2006; Wakeford, 2003;

Wood, 2007). Bu durumdan çıkacak kaçınılmaz sonuç yenilikten kaynaklanan üretkenlik artışlarının *mutlaka* genel bir toplumsal faydaya dönüşmeyeceğidir.

Mike Davis (2006) hızla artan kent yoksullarının artık dünya kentlerinin merkezlerinde yer alan yoksul mahallerden ziyade göçmen işçilikte olduğu gibi Güney Afrika'nın başı çektiği bir trend olarak sıklıkla çöp toplama alanlarına en yakın olan periferilerde yaşadığını göstermektedir. Davis'in küresel düzeyde tanımladığı bu sefalet, dünyadaki en yüksek işsizlik oranına ve kentsel varoş gelişmesine sahip olan Güney Afrika'da yoğunlaşmaktadır ve Güney Afrika üretkenlik artışına *rağmen*, istisnasız bir biçimde gelir eşitsizliğinin en yüksek olduğu ülkedir (Economic Policy Institute, 2006).

Günümüzde küresel bilimsel girişimin kapsamına ve buna yapılan yatırıma (tüm dünyada özel ve kamu olarak kabul gören yaklaşık 10.000 üniversite bulunuyor) rağmen, bu kolektif zekânın küresel yoksullaştırmanın son zamanlardaki büyümesini yavaşlatamadığı görülmektedir. Ticari sektörün ekonomik liderliğinde, öncelikle bu bozuk gelişmiş bölgelerin ortaya çıktığı koşullarda, üniversiteler ve özel sektör arasındaki ortaklığın bir değişiklik yaratacağı ümidine kapılınabilir mi?

Devletlerin, şirketlerin ve her ikisini yönlendiren doktrinlerin aklını temsil eden her derde deva ilaçlar eleştirilmeden kabul edilemez ve bugünün toplumsal problemleri hakkında eleştirel düşünmesi gereken kurumlar tam da üniversitelerdir. Aşağıda bu eleştirel düşünce kavramını da dikkatli bir şekilde inceleyeceğim.

Akademik Özgürlüğün İki Kavramı

Hall (2006) iki farklı akademik özgürlük görüşünden bahsetmektedir. İlki, 1950'li yıllarda T.B. Davie ile özdeşleştirilen: "a) kim öğretecek, b) ne öğreteceğiz, c) nasıl öğreteceğiz, d) kime öğreteceğiz bağlamında her türlü dış müdahaleden bağımsızlık" görüşünün örnek verilebileceği (Hall, 2006, sayfa 371'de atıfta bulunulduğu gibi) *özerk* bir akademisyen topluluğunun sınırsız bir şekilde hakikatin peşinde

olması nosyonudur. Bu akademik özgürlüğe dair klasik liberal pozisyon olarak tanımlanmaktadır. Fakat örneğin akademisyen topluluğu için kaç kişi gerektiği veya spesifik olarak ne tür hakikatin peşinde olunacağı gibi sorular sorulduğunda bunların dış faktörlere referans verilmeden yanıtlanmasının imkansız olduğu görülmektedir. Ve bunlar tam da yükseköğretimin kendisine sürekli olarak sorduğu türden sorulardır. Sadece akademisyenlerin hayatlarına çalışan insanların vergileri ve yine çalışan insanlar tarafından ödenen öğrenim ücretleriyle devam ettiği gerçeği bile böylesi bir mutlak özerlik nosyonunu en azından nitelendirmemizi gerektirmelidir.

Hall buna alternatif olarak "devletin kamusal yükseköğretimin yönlendirilmesindeki meşru rolünü kabullenen ve ayrıca bireysel kurumların araştırma, öğretim ve öğrenme gibi merkezi işlerle ilgili özerk yönetim haklarını tanıyan" "koşullu özerkliği" sunmaktadır (2006, s. 374). "Koşullu özerkliği kabul etmenin akademik özgürlüğün etkili bir şekilde savunulması olduğu" öne sürülmektedir (Hall, 2006, s. 374). Fakat buna rağmen, *bireyin konuşma özgürlüğü* sorununun akademide hâlâ varlığını sürdürdüğü fark edilmektedir.

Belki de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Hall bu konunun kendi kurumunda "çözüme" kavuşturulmadığını bildirmektedir. Hall, ırkçılığı savunan bir akademisyeni örnek olarak kullanır; böyle bir bireyin ifade özgürlüğü savunulmalı mıdır? Akademisyenlerin kamu yararı ile ilgili konularda konuşma hakkı ve belki de yükümlülüğü olduğu savlanırsa, ırkların, cinsiyetlerin, kültürlerin veya öğretilerin eşit olmadığına gerçekten inanan böyle bir kişi, bu görüşleri dile getirmekten neden alıkonulmalıdır ki? Böyle kişilerin görüşlerini, hatta anayasaya karşı olanlarını bile, açıklamaya cesaretlendirilmeleri gerektiği söylenebilir, böylece bu fikirleri zaman zaman olduğu gibi şiddet ya da aşağılama ve taciz gibi başka biçimlerde patlak vermek üzere gizliden gizliye kafalarında taşımalarındansa, onlara kamunun önünde açıkça karşılık verilebilir. Fakat her ne olursa olsun, Hall'un önerdiği tür bağlamsal veya koşulsal konumların güçlükleri açık bir biçimde, kabul edilebilir sınır ve kısıtların belirlenmesi ve müzakeresine ilişkindir. Bu çalışma akademik özgürlüğün sınır ve kısıtlarını, bireylerin yozla-

şan ve itibarsızlaşan görüşleri ifade etmesine izin verilip verilmemesi bağlamından ziyade bunlardan daha kaygı verici hale gelen, diğer konularla ilişkisi açısından incelemekle de ilgilenmektedir.

Tehdit Altındaki Özgürlük

Jane Duncan (2007) "profesörlüğün proleterleşmesi" ve "toplumun daha geniş kesimlerine uygulanan istisnai işçi-işveren ilişkilerinin, son dönemdeki tüm problemleriyle birlikte, üniversitelere nasıl ithal edildiği" üzerine yazmıştır. Burada ele alınan soru profesörlere toplumun diğer kesimlerindeki işçiler gibi davranılması gerekip gerekmediği ile ilgili olmaktan çok üniversite çalışanları arası ilişkilerde böyle bir yaklaşım görece alışılmamışken, neden tam da şimdi böylesi baskın disiplin yöntemlerinin profesörlere karşı uygulandığıyla ilgilidir. Duncan aralarında üniversite yönetimini eleştirdikleri için fiili atılma durumları olanların da dahil olduğu son dönemdeki bazı vakaları detaylı bir şekilde ele alır ve bu duruma verdiği yanıt üniversitenin ticarileşmesi ile ilişkilidir:

> Üniversite ticarileştirildiğinde, güç en üst düzeydeki kişilere "dalkavukluk" haline gelir ve çoğunlukla rektör yardımcısının şahsında merkezileşir. Üniversite ticari anlamda bir marka olur. Son derece köklü olan akademik projeye hesap verme sorumluluğu anlayışı, dar anlamda yönetici ve idarecilere hesap verme sorumluluğu anlayışı ile yer değiştirir; esasen, girişimci üniversite modelinde üniversite yönetimdir. Yönetimin eleştirilmesi üniversitenin eleştirilmesidir ve dolayısıyla markanın zarar görmesidir. Markayı itibarsızlaştıran kişilere yönelik disiplin önlemleri almak marka yönetiminin gerekli bir parçası haline gelir (Duncan, 2007).

Üniversiteler neden "markalar" haline geldi? Finansman bakımından verilebilecek bir yanıtı üniversitelerin diğer yollardan elde edebilecekleri gelirlerle, devlet tarafından tahsis edilen kaynağın karşılaştırılmasından türetebiliriz. Devletin tahsis ettiği kaynak, özellikle 1970'lerden bu yana tasarruf politikalarıyla kısıtlanırken, diğer yollardan elde edebilecekleri gelirler üniversitelerin ve profesörlerin girişimciliğine bağlı olarak artmaktadır. Esasen bir profesörün bağışçılar veya başka sözleşmelerle kaynak sağlayabilmesi, iş tanımının bir

parçası haline gelmektedir. Akademisyenler çoğunlukla kısa ve orta vadeli ve yenilenmesi kısmen kaynak yaratma başarısına bağlı olan sözleşmelerle çalışmaktadır. Bu nokta bize post-Fordizmin genel rejimi altında geçici istihdam edilen çok sayıdaki işçinin koşullarını hatırlatmaktadır (Wood, 2005, 2007). Yükseköğretimin bu uluslararası yeniden organizasyonu ile ilgili olarak Nick Dyer-Witheford şunları yazmaktadır:

> Yükseköğretimin yeniden organizasyonu iki grup çıkarın, devletin ve özel sektörün çıkarının tam olarak uyumundan doğmuştur. "Devletin (esasen büyük oranda şirketlerin vergi isyanının tetiklediği) mali kriziyle" kuşatılan hükümetler giderleri azaltma konusunda istekliydi; diğer yandan iş dünyası sorunlu olmakla birlikte giderek artan şekilde değerli hale gelen eğitim sektörü üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmak istiyordu. 1970'lerin sonu ve 1980'lerde çoğu kapitalist ülkede üniversitelere kaynak aktarımı kesildi. Öğrenim ücretleri ve öğrencilerin borç yükleri keskin bir biçimde yükseldi. Endüstri bakımından yıkıcı veya sadece lüzumsuz görünen programlarda kesintiye gidildi (2007, s. 46).

Böylece mali krizleriyle devlet, ticari sektör ve yükseköğretimin amaçları arasında yeni bir yöndeşme oluştu. Kaynakları kesilen üniversiteler, problemlerini çözmeye yardım etmek durumunda kalacakları sanayi ve ticaret kollarına daha fazla itilmektedir. Ancak, bu durum akademik özgürlük sorununu besbelli ki çözmemektedir. Bununla birlikte, gerçekte eleştirel analiz ve özgür sorgulama olanaklarının bir daralması ile karşı karşıya olmadığımız, fakat daha ziyade akademisyenlerin üniversite için daha ticari bir rolü oynamayı özgürce seçtikleri bir durumda olduğumuz öne sürülebilir. Barnett'in ifade ettiği gibi: "Artık, akademik özgürlüğün akademisyenlerin bilgisine içkin olan mübadele değerini sömürüne hakkı haline geldiği görülmektedir" (2004, s. 63).

Bu çalışmanın amaçlan bakımından, şimdilerde özgürlüğün kısıtlandığı her bir durumun "arkasında" üniversite finansmanına ilişkin değişimin olduğu varsayımına sarılmak gerekmediği not edilmelidir. Ben, bundan daha az komplo teorisi gibi gözüken başka bir şeyi öne sürüyorum: fon sağlamanın ve fonun kaynaklarının, devlet-üniversite-şirket konsensüsünü sorgulama olasılığının fiili olarak yasaklana-

bileceği genel bir düşünce *ikliminin yaratılmasında sorumluluğunun* olabileceği fark edilmelidir.

Akademik Özgürlük ve Eleştirel Düşünce

Eleştirel düşünce nerede oluşur? "Bilgiyi aramakla uğraşan bir topluluk eleştirel düşünceyi oluşturur. *Akademik özgürlüğün doğrulanması eleştirel düşünme faaliyetinde yatmaktadır* [vurgu yazara aittir]" (Angus, 2007, s. 67) görüşüyle hem fikirim.

Dolayısıyla eleştirel düşünceyi uyandırmanın üniversitelerin yapması gereken şeyin içkin bir parçası olduğunu kabul edelim. Ancak, şüphesiz birileri eleştirel düşüncenin farklı tanımlarını ileri sürebilir, örneğin:

1. Endüstri ve ticaret problemlerine bilgi uygulamasında orijinal düşünce yeteneği
2. Yüksek hayat standardı arayışında ulaşılan tüm bilginin değeri ve geçerliliği sorununu ve bu sorun üzerine düşünme yeteneği

Birinci tanım (a) "araçsal akıl" olarak adlandırabileceğimiz düşünce biçimini yansıtmaktadır. Akıl, bu bakış açısında hangi hedeflere sahip olmanın doğru olduğunu belirlemekten ziyade, belirli hedeflere ulaşmak için bir araç olarak görülmektedir. Bu anlayışta eleştirel düşüncenin kâr amaçlı sektör için faydalı olması gerekir ki bunun sonunda şüphesiz belirli yardımlar üniversiteye geri dönecektir. Fakat son zamanlarda bu sektörün üniversitelerin yardımıyla çözdüğü problemlerin çoğu zaman genel toplumsal faydaya dönüşmediğini gördük. ABD ve başka yerlerdeki yüksek faizli mortgage kredilerini tekrar ambalajlayan ve satan sofistike araçların tasarlanmasında şüphesiz üniversite mezunları yer aldı. Yukarıda verilen birinci tanıma (a) göre, onlar eleştirel düşünceye başvurmamış olmakla niçin suçlanmalıdırlar ki?

Kapitalist yeniliğe dair akademinin derinlerine doğru uzanan yaygın sav, örneğin biyoteknoloji endüstrisinden yola çıkarak bunun tarımda üretkenliği arttırarak gıda fiyatlarında olası bir düşüşe vesile olduğudur. Fakat üretim faaliyetinin dışında bırakıldığı için herhangi bir gelire sahip olmayan insanlar gıda fiyatlarında yaşanan bu sınırlı

azalmadan yararlanmamaktadır. Yukarıda verilen Güney Afrika verileri, üretkenlik artışından kaynaklanan bir istihdam artışını göstermemektedir. Dolayısıyla "eleştirel düşüncenin" bu biçiminden sağlanan fayda, bazılarına çok fazla, diğerlerine vasat biçimde yararı dokunarak ve geriye kalan geniş bir kesime hiçbir şekilde yararı dokunmayarak büyük ölçüde sınırlandırılmış bir fayda olma eğilimindedir. Zamanla, bu sözüm ona "eleştirel düşünce", alternatif düşünme yolunda esaslı bir engel haline gelebilir. Yoğun bir biçimde yukarıdan yönetilen teknik çözümlerin, genel yoksullaştırmanın ilerleyişini frenlemekten ziyade, nasıl da sadece ardışık kapitalist krizlerin sorunlarının çözümleri olduğunun ortaya çıktığını gördüğümüzden, bu sonuç oldukça muhtemel görünmektedir.

Eleştirel düşünce ile ilgili yukarıda verilen (b) ikinci tanımla ilgili sorun ise açıkçası oldukça farklıdır; bu tanım eleştirel düşünceye "fildişi-kule" yaklaşımı olarak ifade edilebilir. Buradaki sorun onun idealist ve dingin doğasında, yani birinci tanımda temsil edilen eleştirel düşünceden ayrışım noktasında yatmaktadır. Akademik özgürlüğe dair belirli liberal akademik görüşler gibi bu da maddi olarak yeterli değildir ve bu biçimle özdeşleşen tehlike ise eleştirinin bir bütün olarak kafası karışık tutku olarak itibarsızlaştırılabileceğidir.

Kant ve ötesine giden felsefi gelenekte kişinin ne yapması gerektiği, mesela kişinin yaşamındaki amaçların neler olması gerektiği soruları "pratik akıl" olarak tanımlanmıştır. Bunlar etik, politika, ahlak ve hukuk sorularıdır. Bu devasa felsefi alanı doğrudan hedeflemeyi istemeden, araçsal aklı pratik aklın karşısına koymanın burada tartışılan konular bakımından faydalı bir yaklaşım olmadığını yine de ileri sürebilirim. Şu anda alışılageldik biçimiyle olup biten budur. Bu her iki kavramı da, birincisi araçsal aklın her türlü etik özünü boşaltarak, ikincisi pratik aklı gerçek araç ve amaçlardan ayırarak evrensel düzeyde soyut olma statüsüne indirgeyerek zayıflatan bir hamledir. Toplumsal faydanın, diyelim ki, teknolojik rasyonaliteden yalıtılması fikrine yönelmeyi istemek şöyle dursun, teknoloji sorununu toplumsal fayda sorununun içinde, ne tür şeylerin yapılmaya değer olduğu sorusunun içinde konumlandırmak kesinlikle tercih edilecektir. Günü-

müzde üniversitenin genel bir amacı varsa bu amaç kesinlikle, Aydınlanmadan bu yana apayrı hale gelen araçsal ve pratik akıl kavramlarını bağdaştırmanın birleştirici görevidir. Bu öyle bir ayrılıktır ki hava kirliliği, iklim değişikliği ve görünüşe göre sonu olmayan savaş çağında, insanlığı ve onun habitatını tehdit etmeye başlamıştır. Dolayısıyla Faure ve diğerleri (1972) gibi yazarlar ve özellikle Barnett (2000a, 2004) ikili bir önemi bulunan kelime tercihiyle, eğitim sorununu bilmekten ziyade olma olarak konumlamaktadır. Söz konusu olan örneğin bir birey nasıl olmalıdır gibi öznel bir soru değil aynı zamanda insanlığın hangi koşullarda yaşamını sürdürebileceği ve mutlu olabileceği gibi, insanlığın kendisine ilişkin ontolojik bir sorudur.

Bu nedenle bana göre gereken eleştirel düşüncenin maddeciliği ve problem çözme tutumunun (yukarıda verilen birinci tanım (a)), eleştirel düşüncenin etik duyarlılığı (ikinci tanımın (b)) ile birleşmesidir. Araçsal akıl daha kapsayıcı olan pratik akıl kavramının içkin bir parçası olarak yeniden kazanılabilirse, bu bir sorun çözme tarzını, akademik tarihte bundan önce yalnızca bir an için görünen siyasal düşünceyi inşa edecek ve üniversitenin yeni bir "kavrayışını" oluşturacaktır (Barnett, 2004, s. 67). Fakat bunun ortaya çıkışı, üniversitelerde yönetimsel akla soru sorma özgürlüğüne yönelik cezai kısıtlamalarla engellenebilir. Bu akademinin mevcut durumuyla nasıl ilişkilidir?

Öncelikle üniversitenin kendi durumundaki belli bir çelişki ile ilgilenmesi gerektiğini kabul edelim. Gerçek şu ki, gelirini ticari sektörden elde etmesi, üniversiteyi daha az bağımsız kılıyor (aynı ilke, devlet tarafından fonlanması durumuna da uygulanabilir), yine de üniversite her ikisinden de belli ölçüde bağımsız olmak için uğraş vermeye devam etmelidir. Bunun pratik kavrayışının bir yolu olarak, üniversitedeki bir takım zorlu arabulucu rolleri görmemiz gerektiğini düşünüyorum. Bunlardan bir tanesi akademisyenlerin, öğrenciler ve bu öğrencilerin gelecekteki işverenleri arasındaki ilişkiye aracılık etmesidir. Bir akademisyen öğrencilerini denetim altında tutmayı isteyebilecek (!) tüm işverenleri ve onların tüm taleplerini eleştirmeden desteklemek istemeyebilir. Ancak, aynı zamanda da, öğrencilerin çalışma yaşamına hazırlanmalarının bir parçası olarak, öğrencilerinin

çıkarlarına hizmet etmek kaçınılmaz bir biçimde onların ve gelecekteki işverenlerinin çıkarlarının ortak bir noktada buluşması için yardım edilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, öğrencilere bir girişime değer katmanın ne anlama geldiği bilinci kazandırıldığı halde, her ne olursa olsun *aynı zamanda* da bir işletmenin kâr etme potansiyelinin ötesine uzanan ve bazı durumlarda birbirine karşıt olabilecek olan daha geniş faydaya dair eleştirel kavrayışı muhafaza etmeleri de öğretilmelidir. Bu noktada akademik pratiğin ve üniversite müfredatının doğasının engin sonuçlarını elbette ki sezinleriz.

Benzer şekilde akademisyenler araştırma bağlamında ticari sektörün talep ettiği uygulamalı araştırma biçimlerinin esasında, aynı ticari ortakların vazgeçirmek ya da önemsizleştirmek isteğinde olduğu temel, meraka dayalı araştırmaya dayandığını bilmektedir. Şayet bilgi pragmatizmin en kötü biçimlerine alçalmadıysa, akademisyenlerin burada yine bu çelişki için orta yol bulması ve akademinin göreceli özerkliğini savunması gerekmektedir. Toplumun diğer kurumlarıyla, örneğin yargı kurumu ile bir analoji yapılabilir. Böylesi bir kurumun, eğer toplumdaki herkes için güvenilirliği varsa (kesin gözüyle bakılan bir şey olmamalı), varlığı doğrudan devlet tarafından ve dolaylı olarak da şirket vergileriyle desteklense bile hükümet ve çıkar gruplarından belli ölçüde bir mesleki bağımsızlığını koruması gerekmektedir.

Böylesi bir mesleki tavır, sermaye-devlet bütünleşmesinin onayını alabilecek bir özerklik için yegâne alandır ve bunun için uluslararası düzeyde mücadele edilmelidir ki, Angus'un değindiği soru üniversite bağlamında hâlâ düşünülebilir olsun:

> "Neyin toplumsal fayda olduğu?" sorusu hem üniversitelerde hem de üniversitelerin dışında sorulmalıdır. Bu üniversitenin demokratikleşmesi ile toplumun demokratikleşmesi arasındaki bağlantıdır. Bu olmadan, ticari üniversitedeki akademik özgürlük, araştırmacıların özel çıkarlar doğrultusunda sunulan büyük bağışları kabul etme özgürlüğünü meşrulaştıran kurumuş, içi boş bir kabuktur (2007, s. 73).

Günümüzde bu tarz çıkarımlar, diğer yazarlar tarafından ulaşılmış olan sonuçlarla tam bir zıtlık içinde olabilir. Birileri Güney Afrika örneğini aşağıdaki gibi ele alabilir:

> Benim görüşüme göre, üniversite "emek piyasasının gerekleri tarafından yönlendirilirse" eleştirel olma ve katılımcı demokrasi amacını terk etmek durumunda değildir. Neden aksi olsun ki? ... Eğer yükseköğretim güven ilişkileri, bireysel özerklik ve demokratik diyaloğun gelişmesine ortam yaratan kamusal mal olarak değerlendirilirse, piyasalaştırma alanında demokrasiye ulaşılacağı tartışmasını yürütmekteyim. Benzer şekilde, eğer üniversite küresel rekabet için insan sermayesi geliştirmek ve demokratik yurttaşlığı tesis etmek (ki bunlar neoliberal kaygılardır) zorundaysa, bu durumda yükseköğretim kurumlarının içerme, toplumsal bütünleşme ve artan katılımcılık dilinin yankılandığı örgütsel söyleme göre yeniden yapılanması gerekir... Örneğin bir fakülte, öğrencileri küresel ekonomiye ve demokratik topluma katılıma hazırlamayı amaçlayan bir akademik program geliştirmek zorunda olduğunda, bunun akademik personelin katılımcı uğraşı olmadan ve öğrencilerin sesine kulak vermeden nasıl yapılabileceğini hayal dahi edemiyorum. (Waghid, 2006, s. 379-380)

Bu paragrafın nasıl da demokrasiyi, hepsi de neoliberal düşüncenin sıradan terimlerini hatırlatan "piyasalaştırma", "küresel rekabet", "insan sermayesi" veya "küresel ekonomiye katılım" gibi bir dizi öğeyle bağlayarak yapılandırmış olduğu kayda değerdir. Aynı şekilde dikkat çekici olan bir diğer nokta "emek piyasasının gerekleri tarafından yönlendirilen üniversite"; "üniversitenin insan sermayesi geliştirme zorunluluğu"; "akademik program geliştirmek zorunda olan bir fakülte" gibi ifadelerle güçlendirilen zorunluluk algısıdır. Görünüşe göre akademisyenler bazı şeyleri *yapmak zorundadır* ve böylesi bir zorunluluğu, isteyerek veya istemeyerek kabul ettikleri anda, bunları yapmak için tam bir özgürlüğe sahip olmaktadırlar. Bugün şüphesiz birçok akademisyen bunu kendi durumlarının tam bir tanımı olarak takdir edecektir. Fakat özgürlük tam da elinizdeki çalışmada iddia edildiği üzere bunlar gibi zorunlulukları eleştirmek ve hatta bazen bunlara tamamen direnmektir ve yukarıda birinci cümlede kullanıldığı "eleştirellik" teriminin anlamının gerçekten merak edilmesi gerekmektedir.

Başka bir örnek olarak Bentley, Habib ve Morrow, "kurumsal özerklik ve akademik özgürlüğün, kendisi de yükseköğretim reformu ve girişimci akademik pratiğin karmaşık sürecinin bir ürünü olan yetkili paydaşların mücadelesi aracılığıyla inşa edilmesi gerektiğini"

öne sürmektedirler (2006, s. 30). Muhtemelen, fakat en kibar şekliyle burada bu yaklaşımın "mevcut girişimci akademik pratiğe ilişkin" yetersiz derecede eleştirel olduğu ortaya koyulmaktadır. Bu yazarlar tarafından dile getirilen girişimcilik fikirleri, "gerektiğinde bağımsız bir ses olarak konuşabilmek için, kendi kurumlarının etkinliklerini destekleyecek (öğrenci harçları dışında) başka gelir kanalları" açmanın "bir fırsat olarak görüldüğünü" neredeyse istisnasız önerdiklerinde naif görülmektedirler (2006, s. 26). En azından "örnek olarak akademik araştırmanın kurumların ticari şirketlerle ilişkileriyle uzlaşma halinde olduğu bir dizi durumun ortaya çıktığını" itiraf etmektedirler (2006, s. 28).

Fakat yine de, "bir bağlantının doğrudan bir kanıtından ziyade dikkat çekici bir uyuşma" gözlüyor olduklarını kendilerinin belirtmesine rağmen, görünen o ki Güney Afrika örneğinde devlet dışı ve öğrenci harçları dışında gelir yaratma ile akademik özgürlük arasında bir bağıntı olduğu gerekçesiyle girişimciliğin akademik özgürlüğün en iyi (ve muhtemelen tek) teminatı olduğu fikri, bu yazarlarca tamamen kabul edilmektedir (Bentley vd., 2006, s. 27). Ayrıca, onların sunduğu argüman, akademik özgürlüğü *yalnızca* devletin doğrudan müdahalesinden özgür olmak şeklinde tanımlamaktadır, oysa ben bu çalışmada doğrudan devlet müdahalesinin akademik özgür olmama halinin tek kaynağı olmadığını göstermeye çalışmaktayım.

Bentley ve diğerleri, devlet ile bağlantılı olduğu kadar, özel sektör ile de bağlantılı olarak akademik özgürlüğün tehlikeye girme ihtimalinin büyüyeceğini kabul etmiyorlar. Ya da akademisyenlere dönük disiplin soruşturmalarının bazen işletme ortaklarının halkla ilişkileri noktasında yönetimin zihnindeki kaygılarla bağlantılandırılabileceğini veya bu gibi vakaların akademik özgürlüğe dair kaygıların merkezinde olduğu görüşünü ifade etmiyorlar. Bu nedenle "yetkili paydaşların (sahip olduğu) eşitliğinin, aralarından bazılarının akademik girişimde doğrudan ve daimi çıkarı (olan) kişileri hizaya getirme riskini barındırdığı" konusu ile ilgili olarak kendilerinin de referans verdikleri Jonathan Jansen'in yaptığı bazı yorumları alıntılamayı tercih etmiyorlar (2006, s. 29).

İki farklı türdeki paydaşlar grubunun sırasıyla şirketler ve akademisyenler olarak adlandırılması durumunda Jansen'in uyarılarının doğası esasında bu çalışmada öne sürülenlere çok yakın olmaktadır. Ve "paydaş" kavramının genelleştirilmesindeki tehlike fark edilmeye başlanır. Tüm paydaşlar üniversitenin vasisi ve onun gelecekteki olanakları mıdır? Bu açıdan hepsi eşit midir? Burada verilen yanıt eşit olmadıklarıdır; velev ki üniversitenin istemcileri arasında bulunsun ya da hatta hayırsever bağışverenleri olsun özel şirketlerin asla olamayacakları ve olmamaları gerektiği bir biçimde akademisyenler kolektif olarak üniversitenin sorumlusu olarak görülmelidir.

Sonuçlar

Üniversitelerdeki ifade özgürlüğü sorunu, genel özgürlük sorunundan ayrılamaz. Üniversite içindeki özgür olmama durumunun dışarıdaki ile bağıntısı vardır. Bu makale akademi tarafından geliştirilen dış müttefiklerin niteliklerinin ve çeşitliliğinin, onun gelecekteki toplumsal rolü açısından ve hatta muhtemelen toplumun kendisinin gelecekteki sürdürülebilirliği açısından nasıl kilit durumda olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Kendimi Southall ve Cobbing'in (2001, s. 35) üniversite yöneticilerinin yönettikleri kişilere karşı hesap verebilir olmaları gerektiği ve akademisyenlerin en azından en berbat üniversite otoriterlik biçimlerine direnebilmeleri için daha iyi örgütlenmeleri gerektiği noktasındaki sonuçlarıyla hem fikir olarak bulurken, nihayetinde bu önlemlerin tek başına yeterli olacağını düşünmüyorum. Bu ölçütlerin, yaygın bir şekilde kabul gören ve etrafında desteğin örgütlenebileceği güçlü bir taşıyıcı temele, diğer bir deyişle yeterli bir pratik akıl nosyonu üzerine kurulu bir akademik etosa ihtiyacı var. Yükseköğretim son dönemdeki işletmecilik hevesi dalgasından ziyade kendi *amacı*nın daha dengeli bir nosyonuna yönlendirilmek gibi bir yolla tanımlanamadığı koşullarda, bağımsız eleştirel düşünceye olanak sağlayan bir ortama ilişkin çok az umut var.

Akademik özgürlüğe yönelik bugünkü tehditler, insan türü ve onun yaşama ortamına yönelik daha genel tehditlerin ayrılmaz bir parçası-

dır. Böylesi tehditlerin vahameti ve giderek artan önemi, üniversitenin merkezi bir anlatısı ya da yol gösterici bir değerler sisteminin varlığını, ya da aslında çeşitli akademik disiplinler arasındaki müşterek etosun varlığını sorguladığında ve bunların yerine sadece kırılganlığı ve belirsizliği önerdiğinde Barnett (2000a, 2004) ile tartışmaya yöneltmelidir. Kırılganlığın ve belirsizliğin başka birşey olmadan nasıl varolabileceğine dair zorluğu bir kenara bırakarak, *insan her şeyin ölçüsüdür* (bir an için bu sözün aslında cinsiyetçi bir biçimde söylenmiş olmasını göz ardı edelim) önermesi ve insanın kendisinin kaybolmasına dair korkutucu düşünceye rağmen insanlığın ve onun yaşam alanlarının gelecekteki gelişiminin akademik girişim ve somutlanması gereken özgürlük için merkezi gerekçe olduğu konusunda Protagoras ile muhtemelen büyük ölçüde hemfikir olmalıyız.

Dolayısıyla yalnızca "bireylerin kendi yaşam süreleri boyunca devamlı olarak kendilerini yeniden oluşturma sorumluluğuna yönelik" (Barnett, 2000b, s. 258) (böyle düşünmenin belirli canlandırıcı yönleri olmakla birlikte) aşırı öznel özgürlüklere bakılmamalı, aynı zamanda yeni politiko-epistemolojik ittifaklara ve neoliberalizm ötesi yeni önsezili pedagojilere bakmak gerekmektedir ki onlar akademideki bağımlılığın ilerleyişine uygun tepkiler önerebilirler.

Kaynakça

Angus, I. (2007). Academic freedom in the corporate university. M. Coté, R.J.F. Day, ve G. de Peuter (der), *Utopian pedagogy* içinde. Toronto: University of Toronto Press, ss. 64–75.

Banerjee, A., Galiani, S., Levinsohn, A. ve Woolard, I. (2006). Why has unemployment risen in the new South Africa? Basılmamış metin. Erişim adresi: http://wwwpersonal.umich.edu/~jamesl/Treasury_10_06_labor.pdf

Barnett, R. (2000a). *Realizing the university in an age of supercomplexity*. Buckingham: Open University Press.

Barnett, R. (2000b). Supercomplexity and the curriculum. *Studies in Higher Education*, 25 (3), ss. 255–265.

Barnett, R. (2004). The purposes of higher education and the changing face of academia. *London Review of Education*, 2 (1), ss. 61–73.

Bentley, K., Habib, A. ve Morrow, S. (2006). Academic freedom, institutional autonomy and the corporatised university in contemporary South Africa. Araştırma Raporu. Council on Higher Education, South Africa.

Chikulo, b.c. (2003). Development policy in South Africa: a review. *DPMN Bulletin*, 10 (2). Erişim adresi: http://www.dpmf.org/images/south-africa-devt-policy-chikulo.html

Davis, M. (2006). *Planet of slums*. London: Verso.

Duncan, J. (2007). The rise of the disciplinary university. Harold Wolpe Memorial Lecture, University of KwaZulu Natal. Erişim adresi: http://www.fxi.org.za/content/view/85/1/

Dyer-Witheford, N. (2007). Teaching and teargas: The university in the era of general intellect. M. Coté, R.J.F. Day, ve G. de Peuter (der), *Utopian pedagogy* içinde. Toronto: University of Toronto Press, ss. 43–63.

Economic Policy Institute. (2006). Erişim adresi: http://www.epi.org/content.cfm/webfeatures_snapshots_20060419

Faure, E., Herrera, F., Kaddoura, A., Lopes, H., Petrovsky, A.V., Rahnema, M. ve Ward, F.C. (1972). *Learning to be*. Paris: UNESCO.

Fryer, D. ve Vencatachellum, D. (2003). Coordination failure and employment in South Africa. TIPS / DPRU Forum. Erişim adresi: http://www.tips.afrihost.com/research/papers/pdfs/690.pdf

Hall, M. (2006). Academic freedom and the university: Fifty years of debate. *South African Journal of Higher Education*, 20 (3), ss. 370–378.

Kingdon, G. ve Knight, J. (2004). Race and the incidence of unemployment in South Africa. *Review of Development Economics*, 8 (2), ss. 198–222.

Kingdon, G. ve Knight, J. (2005). Unemployment in South Africa, 1995–2003: Causes, problems and policies. Basılmamış metin. Erişim adresi: http://www.isser.org/1%20Kingdon_Knight.pdf

Rodrik, D. (2006). Understanding South Africa's economic puzzles. CID Working Paper no. 130. Center for International Development at Harvard University.

SouthAfrica.info (2009). Erişim adresi: http://www.southafrica.info/news/business/33972.htm

Southall, R. ve Cobbing, J. (2001). From racial liberalism to corporate authoritarianism: The Shell affair and the assault on academic freedom in South Africa. *Social Dynamics*, 27 (2), ss. 1-42.

Waghid, Y. (2006). Academic freedom, institutional autonomy and responsible action: A response to Martin Hall. *South African Journal of Higher Education*, 20 (3), ss. 379–382.

Wakeford, J. (2003). The productivity-wage relationship in South Africa: An empirical investigation. TIPS / DPRU Conference, Johannesburg.

Wood, T. (2005). You are subjects! Higher education and the general intellect. *Journal of Education and Work*, 18 (3), ss. 341–353.

Wood, T. (2007). Lifelong learning, academic development and the purposes of higher education. *Journal of Education*, 42, ss. 83–106

Sonsöz:

Küreselleşme, Neoliberalizm ve Bilgi Çağında Eğitimin Bozulması*

Cameron McCarthy

Çeviri: Ayfer Genç Yılmaz

Giriş

Bizim gibi eğitimci olarak çalışanlar için, bu kitaptaki biliş ve kapitalizm ile ilgili düşüncelere dahil olmak, küreselleşme çağında bilgi ve enformasyonun yıpratıcı ve çürütücü bir biçimde kullanımının ışığında, akademik girişim, zihinsel emeğin rolü ve geç modern öznelliğin kaderi üzerine kendi anlayışımızda eleştirel bir tartışma alanı açılması anlamına gelmektedir. Peki, küreselleşme ve neoliberalizmin bir tür evrenselci sağduyu için tamamen nirengileşmiş ve öz-dönüştürülmüş referans sistemleri haline geldiği eğitim bağlamında, bilginin yeniden düzenlenmesine dair bu gelişmeleri nasıl anlayabiliriz? Peki, eğitim görenler ve uygulayanlar olarak bizler, geçmişin ve bugünün dinamiklerinden bağımsız olarak davrandığımız ve bu dinamiklerden genellikle bilmeden ve anlamadan ayrıldığımız eğitim alanında yaşanan bu gelişmelerle ne yapabiliriz? Takip eden bölümde bunu biraz açmama izin verin.

Küreselleşmenin ve enformasyon çağının, yeni itici mantığının en derinden dile getirildiği "esnek kapitalizm" çalışmalarının (Bauman,

* Makalenin hazırlanması sürecinde son okuma aşamasındaki katkıları nedeniyle Senem Oğuz'a teşekkür ederiz (ed. n.).

2000, 2009; Schiller, 2003; Sennett, 1998, 2006, 2008) bir sonucu olarak tüm geç modern kurumlar, tüm geç modern örgütlenme ve aidiyet biçimleri, yeni kimlikler başlığı altına yerleştirilmektedir. Küresel kapitalizme ilişkin tüm bu dinamikler, (ekonomik ve kültürel sermayenin ulusal sınırların ötesine hızlı dağılımı, sınır ötesi insan göçü ve hareketliliğinin hızlanması ve yoğunlaşması, elektronik anlamda arabuluculuğun yayılması ve insanların geniş kitleler olarak hayal edilmeleri) Zygmunt Bauman ve Richard Sennett gibi kuramcıların var olmanın hafifliği ve geç modernitenin tüm toplumsal ilişki ve düzenlemelerin akışkanlığı şeklinde tarif ettikleri haliyle anlamını bulur. İster birileri Adidas, Nike, Reebok, Microsoft gibi çokuluslu şirketler hakkındaki genel eğilimden bahsediyor olsun, ister diğerleri Naomi Klein'ın (2009, 2007) maddesizlik olarak adlandırdığı şekilde reklam, pazarlama, marka gibi süreçlerin ürünlerin önüne geçtiği yönünde görüş bildiriyor olsun, ister biz emeğin çok uzak mesafeler arasında gerçekleşen mal ve hizmet üretimi, dağıtımı ve trafiğini sağlayan yeni iş bölümünden bahsediyor olalım, ya da isterse Richard Sennett'in (2008) geç-modern emek süreçlerinin hepsinde "theodise"nin ve anlamın ya da geç modern iş süreçlerinin tüm biçimlerinde (zihinsel ve bürokratik emek ve bilginin düzenlenmesi dışında) emekçi kadrolar üzerindeki kontrolün düşüşü olarak nitelendirdiği şeyden bahsediyor olalım, bariz olan gerçek, modern dünyanın yeniden yapılanmasının acımasız mantığının kör bir noktada hızla işlemeye devam ettiğidir.

Tüm bu güncel değişimler; hükümet, toplum, birey ve piyasa arasındaki ilişkilerin derin bir dönüşüm geçirdiği bir süreçte gerçekleşti. Bu (neoliberal) değişimin bir sonucu olarak bireysel özgürlüğe, özerkliğe ve tercihe vurgu yapan yeni söylemsel ilişkiler ve pratikler ortaya çıktı (Bansel, 2007). Bu yeni söylemsel pratikler ise, ancak, aşırı-korumacı Refah Devleti'nin (veya "dadı devlet") kusurları üzerinden ilerleyen eleştiriler veya küreselleşme ile birlikte çalışma hayatının değişiminin kaçınılmazlığına verilen cevap üzerinden anlaşılabilir (Davies & Bansel, 2007). Clarke (2007) tarafından toplumsalın boyun eğmesi şeklinde tanımlanan bu yeni süreçte, refah devleti sonrası öznelerden kendi refahlarından sorumlu olmaları beklenmekte, ya da özneler bizzat bu yönde inşa edilmektedirler. Hükümetin idari belgelerinde ve

pratiklerinde rastlandığı; aynı zamanda akademik metinlerde de görüldüğü üzere emek piyasası retoriği ile eğitim ve öğretim materyalleri, küresel ekonominin uluslararası vatandaşları olarak bireyleri çok sayıda seçeneği elinde tutmanın avantajını yaşayan ve sürekli kendini güncel kılan refah devleti sonrası özneler olarak toplumsal ve ekonomik bakımdan sürekli hareketli kılmaktadır. Bansel'in (2007) ifade ettiği gibi:

> bu hareketlilik özneleşme, toplumsal konum ve iş alanlarında yaşanmaktadır. Belirli bir işin özelliklerine uygun durağan kişilikler ve hayat boyu kariyere yönelik işler gibi söylemlerin yerini, artık, hareketli portföy işçisi söylemi almıştır. Hareketli portföy işçileri, yeniden eğitilmeleri ve tecrübelendirmelerini gerektirecek, çok sayıda kariyer olanağına sahipmiş gibi inşa edilmektedirler. Portföy işçileri olarak onlar, sadece hareketliliklerini değil; aynı zamanda bilgi ekonomisinin farklı kariyer olanakları arasında yer değiştirmelerini mümkün kılacak esnekliklerini garanti edecek yeteneği, bilgiyi ve tecrübeyi çoğu kez kendi maddi imkânları ile gerçekleştirdikleri hayat-boyu öğrenim vasıtasıyla biriktirirler. Esnek çalışanlar sadece kariyerlerini ve onların payına düşen öznellikleri değiştirmekle kalmamaktadırlar. Burada esnekliğin farklı bir boyutu da devreye girer; öyle ki çalışanlar aynı zamanda sözleşme, çalışma saatleri, sorumluluk seviyeleri ve daha fazlasını kapsayacak şekilde daha fazla esneklik isteyen çalışma koşullarına uyumu bu sayede sağlayabilirler (s. 288).

Dahası, 21. yüzyıl kapitalizminin esnek ve hatta girişimci öznelerinden bir yandan durmaksızın eğitim ve iş alanındaki değişimlere uyum sağlamaları beklenmekte; diğer yandan ise onlardan sadece bu sistemde yer alıyor olabilmek ile yetinmemeleri; tersine bizzat üretici faaliyet yaratarak sürece katkıda bulunmaları istenmektedir (Nairn & Higgins, 2007). Bu şekilde, Robertson ve Dale'in (2002) belirttiği üzere, güvencesizlik veya başarısız olma riski dışsal bir kurum ya da örgütten değil; bireyin bizzat kendisinden kaynaklı hale gelmektedir. Bazı yazarların haklı olarak işaret ettikleri gibi girişimcinin bu kadar ayrıcalıklı ve hâkim bir özne (Du Gay, 1996) haline geldiği bir çağda, kendi kendinin girişimcisi olmak da kişinin pekâlâ saygın bir kimlik kazanmasına ve yine bir nevi toplumsal aidiyet edinmesine katkı sağlayabilir (Nairn & Higgins, 2007). Buradaki gerilimi ise görmemek

mümkün değil. Bir yanda seçme özgürlüğü, sonsuz olanaklar, iyi bir hayat tarzı ve toplumsal hareketlilik vurgusu yapılırken diğer yanda iş piyasasının gerçekleri ortaya çıkmaktadır: sınırlı seçim özgürlüğü, kısıtlı olanaklar ve yerine getirilemeyen toplumsal hareketlilik vaatleri. Bu söylemlerin vardığı nokta ise şüphesiz bireyi başarı ve başarısızlığın gerçekleştiği alan olarak konumlandırır: Öz disiplinleri, sıkı çalışmaları, hırsları, kişilikleri ve çabaları temelinde özneler kendi refahlarını sağlamaları yolunda ya başarılı olacaklar ya da başarısız olacaklardır. Her iki durum da (başarı veya başarısızlık) onların hikâyelerinde toplumsal olarak inşa edilmiş bir şey olarak değil; bireysel olarak güdümlenen ya da diğer bir deyişle bireyin yol açtığı bir sonuç olarak algılanacaktır. Bu söylemlerde eksik olan ise ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye, yaş, cinsiyet, sınıf, etnik köken ve cinsel yönelim gibi etkenler bakımından bireylerin eşit olmayan farklı toplumsal konumlara sahip olabileceği gerçeğidir. Yukarıda özetlenen söylemlerin tümü, tüm öznelerin üretken ve başarılı tercihleri tanımlamak, harekete geçirmek ve yaratmak adına eşit olarak konumlandıkları sanrısına dayanmaktadır.

Bana göre aslen neoliberal olarak nitelendirilebilecek bu çeşit bir söylem, "özgürlük" ve "kendini belirleme" [self-determination] hakkında sorgulanmamış ön kabuller ile doludur, öyle ki kişinin onun normatif doğasını fark etmemesi mümkün değildir. Buna bağlı olarak, öyle görünmektedir ki küresel kapitalizm altında neoliberal teknolojiler ve pratikler, aslında, tamamen yönetildiği halde kendini içsel olarak özgür sanan uysal özneleri şekillendirmek için çalışır (Rose, 1999). Buna paralel olarak Griffin (2007) neoliberal söylemin, "insan davranışı ve kabul edilebilir toplumsal arzuların uygun çeşitlerini ve bunlara yönelik sınırlandırmaları yapılandırdığını ve naklettiğini iddia eder" (s. 223). Davies ve Bansel'in (2007) ortaya koyduğu üzere, bu şekil bir söylem, yeni bir özne etiğini şekillendirmede katkı sağlar: "Bireyler, topluma toplumsal olarak kabul gören tüketim ve "hayat tarzı" denilen şeyin şekillendirilmesindeki sorumlu tercihi üzerinden bağlanırlar (Davies & Bansel, 2007, s. 252). Bu anlatımda, özne kesin bir biçimde gayretli bir yatırım ve mal tüketicisi (maddi ve sembolik anlamda meta) olan orta sınıftır. Dahası, Griffin'e göre (2007), bu hâ-

Bazı eğitimciler bunu hareket ve durma, ya da hareketsizlik, ara. sındaki geç modern antitez üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Buna g(öre küreselleşme ile birlikte daha da ileriye götürülen dış dünya çalkala .n-maya devam etmektedir; buna karşılık eğitim sistemimiz ise geçmişi n ilkelerine tutunarak geri çekilmektedir. İşte bu, tam da Dennis Car l-son'ın (2002) bizi *Leaving Safe Harbors* [Güvenli Limanları Terk(t-mek] adlı eserinde uyardığı şeye denk gelmektedir. Carlson, söz k( )-nusu eserinde, küreselleşme ve çeşitliliğe bağlı dinamikler tarafında n eğitime yönelttilen meydan okumayı daha iyi püskürtebilmek adın: a eğitimcileri, yerleşik eğitim pratiklerinin ve felsefesinin kuytu ve "gi'-venli limanlar"ından ayrılmaları konusunda uyarmaktadır. Bu öne :m-li kitapta Carlson, genel olarak eğitimde ve sosyal bilim alanları nda elestirel kuramsal düşünmenin köreltilmesi gerçeği karşısında ve yeni milenyumun gözcüsü popüler basının trendleri belirleyici yeni karakteristiğine karşı özel bir direniş ve saldırı önermektedir. *New York Times* "Büyük kuram çağı sona erdi" diye yazmaktadır. Daha sonra büyük bir güven ve tatmin ile aynı gazetede devam edilmektedir: "Psikanaliz, yapısalcılık, Marksizm, yapı-söküm, post-kolonyali zm gibi 20. yüzyılda beşeri bilimler bölümlerini kasıp kavuran büyük paradigmalar inandırıcılıklarını kaybettiler ve terk edildiler. Para azdı. Ve edebi kuramcıların geleneksel olarak bağlı olduğu solcu siyaset, büyük bir yenilgi aldı" (Eakin, 2003, s. 9). Bu noktada uzman ar.tropolog Marvin Harris'in 1970'lerin sonunda yine *New York Times*'ta, dağınık ve şekilsiz Solu ihbar edişi hatırlatılabilir. Amerikan A ntropoloji Derneği'nin Yıllık Toplantısı'nın arifesinde Harris, *New Yo k Times*'ta kaleme alınan görüşünde antropolojinin, "mistikler, dini fa natikler ve California tarikatçıları tarafından devralındığını ve bu bağlamda toplantının Şamanizm, cadılık ve 'anormal fenomenler' üzer ine paneller tarafından ele geçirildiğini ve 'ampirik verilere dayan b ilimsel metinlerin' programdan çıkarıldığını" ifade etmektedir (Ortner, 1994, s. 372). Bu süreçte, merhum Edward Said'in "kayıt gazetesi" olarak adlandırmayı sevdiği, *New York Times* gazetesi ise, Sol'un tuhaf karakterine ve son günlerinin geldiğine dair belirtileri periyodik bir biçimde yazmayı kendine iş edinmişti. Neyse ki, Carlson bizi hayat ve eğitimin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu ciddiye almaya çağırarak umut ve

kim a söylem "başarılı" davranışı neredeyse bütünüyle heteroseksüel erkekliğin hâkim formlarında somutlaşan cinsel bir kimlik ile ilişkilendirir (s. 220). Griffin bu iddiasını Dünya Bankası söylemlerine referansla somutlaştırır. Griffin'e göre Dünya Bankası söylemi kalkınma ayı, anlamın, temsilin ve kimliğin cinsel hiyerarşileri ile uyumlu bir biçimde belirlenen politika ve pratiklerle besler. Bunun ötesinde, küresel kapitalizmin anaakım söylemi kendini ırksal adalet kılıfı altında "renk-körü" olarak sunsa da, Duggan (2003) gibi yazarlar tam tersini iddia ederler: Küresel kapitalist söylem, "ırka doygundur" (s. xvi). Hâkim neoliberal söylem, ırkın hayat olanakları ve başarı açısından geçerli bir faktör olmadığı (özellikle ABD'de) yönündeki düşüncesini ileri sürerken özellikle ırksal açıdan tarafsız bir söyleme dayanır. Davis'in (2007) ifade ettiği üzere, "bu şekilde neoliberal söylem ırkı deyim yerindeyse reddederek, önceden ırklaştırılmış 'diğerleri'ni de ekonomiye katılımlarında hiçbir engele yer vermeyecek şekilde tüketici vatandaşlar olarak sisteme dâhil eder. Bu şekilde gerçekleşen ise neoliberalizmin bizzat yarattığı ırkçılığın, devam eden ırksal eşitsizliklerin analizinde güçlü bir açıklayıcı etken olmaktan alıkoyulmasından başka bir şey değildir" (s. 350). Peki, bu eşitsizlikleri örtbas etmek nasıl mümkün olabiliyor? Davis'e göre (2007) neoliberal söylemler, "ırk temelli ekonomik dezavantajı ve kimlik temelli önyargıları özel ve bireysel alana yerleştirerek" işlemektedir (s. 349). Irk üzerine söylemin özelleştirilmesiyle (yani, ırksal problemlerin özel problemlermiş gibi tanımlanmasıyla) renk-körü bir mantık, bireylerin ırksal eşitsizlikleri bireysel kabahat olarak yorumlamalarını sağlar (Quiroz, 2007) ve bu sayede beyaz ayrıcalığının görünmezliği pekiştirilir.

Neoliberalizm altında işleyen küresel kapitalizm bağlamında, eğitimsel girişim de siyasal bütünün diğer kurumsal ve kültürel yönlerinden ayrı tutulamaz. Bu açıdan eğitimi, modern öznelerin 21. yüzyıl hayatına toplumsal entegrasyonu sorunsalına eklemlenmiş neoliberal mantığın alevlenme noktası olarak algılamamız gerekmektedir. Bu bağlam aynı zamanda, Delueze'den sonra, modern kurumların, küreselleşen gerçekliklerin yatağında gerçekleşen sistemin karmaşıklığı, karşıtlıklar ve işlev bozukluklarına bağlı olarak yıkıldığı bir sürece işaret etmektedir.

olanağı kucaklayabileceğimiz bir alana; kurumsal pratikler ve anlaşmacılığın ötesine geçmeye davet etmiştir. Her şeyin ötesinde, *Leaving Safe Harbors*, Herman Melville'in *Moby Dick* (1851/2009) adlı eserinde belirtilen tarzda bir hareketi önerdi. George Lipsitz'in not ettiği haliyle çok sayıda şehir içi* gençliği ve okulları bu "dünyada mahkûm ve kilitli kılınmış" durumdadır (s. 1). Onlar, toplumun hiyerarşik örgütlenmesine ve toplumsal ürün ve hizmetlere eşit olmayan erişimine eklemlenmiş eğitimin, bürokratik tedarikine kilitli kalmış durumdadırlar. Bu, Melville'in büyüleyici romanı *Moby Dick*'te *Pequod*'un güvertesinde sergilediğiyle benzer bir sürece işaret etmektedir. Söz konusu olan Ahab çevresinde sıralanan ve *Pequod*'un güvertesinde gözlemlenen toplumsal sınıflandırmanın bir yansımasıdır: Birinci arkadaş; Starbuck; ikincisi Stub; üçüncüsü ise Flask. Sonrasında ilk zıpkıncı Queequeg, ikinci zıpkıncı Tashtego ve üçüncü zıpkıncı Dagoo, yani üçüncü dünyanın Amerikan Yerlileri ve Afrika kökenlileri. Bu tarz hiyerarşi saplantısına ve yukarıdan aşağı tip liderliğe aslında üniversite ve eğitimden de aşinayız. Carlson'ın kitabında daha sonra gerçekleşmekte olan, Herman Melville'i anımsatacak şekilde, okullardaki trajik ayrışma ve bölümlenmenin Shakespeareci hikâyesidir. Bu, eğitimde neoliberalizme doğru güçlü dönüşümün ve daha fazla bireysel özgürlük ve tercih (hareket) vaadinin arkasında gerçekte dezavantajlı (hareketsizlik) azınlıklar ve işçi sınıfı için eşitsizlik ve erişim sorunlarını sağlamlaştıran bir hareketin ve hareketsizliğin hikâyesidir. Ancak sonraki bölümlerde daha açık bir biçimde göreceğimiz üzere iş bunun da ötesine geçmekte ve burada bitmemektedir.

Hareket ve Hareketsizlik: Söz konusu hareketsizlik içindeki hareket, belirsizlik, baş dönmesi şartlarını W.B. Yeats'in "The Second Coming" [*İkinci Ge* liş] adlı eserinde tanımladığı üzere "en iyinin tüm inançlardan yoksun olduğu" (1994, s. 154) şeklinde algılamalıyız. AMA şimdi en kötüler iktidarda. Neo-muhafazakârlar toplum üzerinde yaygın bir nüfuz kazandılar ve okulların özel girişime uygunsuz devrine dair bu yaygın neoliberal projelerinin gerisinde tek bir çocuk bile bırakmadılar. İzin verilirse şimdi bir anlığına Carlson'ın eğitime

* *inner city*, metin içerisinde şehir içi diye çevrilse de şehrin merkezinde yoksulların oturduğu mahalle anlamına gelmektedir (ç.n.).

dair özel okumasından bir adım geriye giderek zihinsel emek ve genel anlamda öğrenme ve öğretme emek süreci çilesine dair okullarda ve üniversitelerdeki faaliyetimiz hakkında konuşmak istiyorum. Özetle şimdiki süreci tanımlayan yeni ilişkiler ağından, bağlamdan söz etmek istiyorum. Bu, neoliberalizmin bağlamı ve neoliberal siyaset yapıcılar tarafından üstlenilen modern dünyadaki çeşitliliğin ve küreselleşmenin yorumudur. Bu 21. yüzyılda modern öznenin, devlet ve toplumla ilişkilerini dönüştüren çeşitli dinamiklerin bağlamıdır. Bu dünya, aynı anda hem hareket hem de hareketsizlik ile belirlenmekte; ama kastettiğim şey küreselleşme üzerine olan çalışmalarda ortaya çıktığı haliyle bir tür teknolojik determinizm ve ilişkisel ikicilik tanımıyla tamamıyla eşleşmemektedir. "İkicilik" ile Zygmunt Bauman'ın "turistin" karşısına "avareyi" veya Anthony Giddens'ın "radikallerin" karşısına "şüphecileri" koyduğu karşıt mantığa atıf yapmaktayım (Bauman, 1998; Giddens, 2003). Bu ikili karşıtlıklar, diğerlerinin yanı sıra, teknolojiye erişebilenlerin hareketli ve engelden bağımsız olduklarını; diğerlerinin yani henüz teknolojikleşmemis olanların ise yerinde saydıklarını, dünya ilerlerlerken onların aynı zamanda takılı kaldıklarını öngörür. Bunda gerçeklik payı olmakla birlikte benim acil olarak tanımlamak istediğim şey genel anlamda eğitimsel girişimde giderek hızla ve derinleşen biçimde kaybolan anlam ve teodisedir. Ve bu süreç, neoliberalizmin eğitim kurumları ve pratiklerini ele geçirme eğiliminde ifadesini bulur.

Ancak; söz konusu neoliberal mantık etkilediği alan ve bizzat etkileri açısından son derece yaygındır. Dana önce üzerinde durduğumuz *New York Times* makalesinin ifadelerinde belirtildiği üzere ele geçirme oyununa son vermek yerine, bizler yani geç modern vatandaşlar, her zamankinden daha fazla devlet ve çokuluslu sermayenin daha ileri bir noktaya taşıdığı geniş söylemsel sistemlerin ve materyalizmin içine çekiliyoruz. Bizler, kimlik değişimlerine, mekân takaslarına, maddi mübadele ve maddi olmayan mükâfatlara direnen aidiyet ve dışlanmaya dair geniş anlatı programları tarafından baştan çıkarılıyoruz. Gündelik hayatlarımız, özel ve kamusal hayat arasındaki sınırın üzerinden geçen ve küresel sistemin ve gezegenin tümünü ele geçirme hırsına sahip masif metinsel üretim sistemleri tarafından sömür-

geleştiriliyor. Burada, ABD'nin terörizme açtığı ve halen devam eden savaştan (Osama'dan da sonra), dijital yüz ve retina-göz tanımlama gibi yeni birlikte çalışabilir enformasyon teknolojilerinden söz ediyorum. Tüm bunların amacı; insan vücudunu gözetim ve beşeri sermaye odaklı geniş yerel ve uluslararası projeler dâhilinde ayrıştırmak, devlet güdümlü post-Fordist otoriteryanizmin, ulusal güvenlik adı altında yükselişini sağlamak, insan kalıtımı ve onun mükemmelleştirilmesi projesini hayata geçirmek, futbol ve basketbol gibi Amerikan sporlarını dünyayı ele geçirmek adına arzulamak ve bir marka adı ardından bir diğerini koymak üzerinde birleşmektedir (Gates, 2011; King, 2008; Roman, 2005).

Bu gelişmeleri nasıl yorumlayabiliriz? Bunların eğitim kurumları ile olan konjonktürel ilişkilerini nasıl kuramlaştırabiliriz? Ne tür düzenleyici ilkeleri veya terimleri tüm bu gelişmeleri ve bunların hâkim etkilerini bir arada tanımlamak adına kullanabiliriz? Carson'ın belirttiği üzere üretim biçiminin somutlanması adına kibirli formülasyonlar sunmak yeterli değildir. Tarihsel olanı dâhil etmeye yönelik arayışlar, belirli kurumsal bağlamlar ve programlı uygulamalar ekseninde kültürün ve tanımlama pratiklerinin işlevine ayrıca dikkat çekmek önemlidir.

Neo-liberal Yeniden İfadelendirmeler

Okulları etkileyen hâkim (ama tanı konulamayan) karmaşık yapı veya ilişkiler ağı, bu makalenin önceki kısımlarında dikkat çektiğim neo-liberal yeniden ifadelendirmeler ve dönüşümler olarak kavramsallaştırılabilir ve tanımlanabilir. İşte bu neoliberal hegemonya, ahlaki ve kültürel liderliğin kendisi ve yine bunun Michel Foucault'nun yönetim (nüfusun davranışının idari sistemler ve gündelik hayatın öz yönetimi üzerinden düzenlenmesi) olarak adlandırdığı şey ile olan ilişkisi, bizim burada kamu malı olarak anladığımız eğitim üzerindeki güncel siyasal, kültürel, ekonomik etkenleri daha iyi anlamamız açısından incelememiz gereken asıl nokta olarak ön plana çıkmaktadır.

Şu ana kadar yaptığımdan daha detaylı bir biçimde kısaca neoliberalizmden ve daha sonra onun özellikle küreselleşme üzerine geliştir-

diği özel yorumundan, çeşitlilikten ve yine onun eğitimde bilginin düzenlenmesi üzerindeki dönüştürücü etkisinden bahsetmek istiyorum. Neoliberalizmi nasıl tanımlarız? Ben bu karmaşık ilişkiler dinamiğinin özellikle iki yönünden bahsetmek istiyorum. İlk olarak niyetim, neoliberalizmin küreselleşme ile olan ilişkisinden bahsetmek. İkinci olarak ise, neoliberalizmin yerel ve kamusal alanı ve eğitim gibi kapatılmaları yeniden uyumlu kılma süreçlerini tartışmak.

Neoliberalizmi sosyal bilimler ve siyaset bilimi literatüründe son 20 yıllık süreçte ortaya çıktığı haliyle girişim etiğinin evrenselleşmesi üzerinden tanımlamak neoliberalizmden bahsetmenin bir yoludur (Comaroff & Comaroff, 2009). Bu, neoliberal mantığın çokuluslu sermayenin küreselleşmeyle stratejik bağlantısı ekseninde görülmesi (küreselleşme, burada, göçün hızla yoğunlaşması, elektronik arabuluculuğun genişlemesi, ekonomik ve kültürel sermayenin sınırlar arasında hareketi ve dünya genelinde birbirine bağlılığın derinleşmesi ve sıkılaşması olarak anlaşılır) ve devletin rolünün ekonomik ve siyasal görevlerini içerecek biçimde geniş bir aralıkta ele alınması süreçlerini içerir. Bu çerçevede neoliberalizm, basitçe, Yeni Sağ'ın ortaya çıkışıyla onun siyasal ve ekonomik formüllerinin yeni bir tür birleşimini simgeleyen liberalizmin yeni bir biçimidir ve bu yeni birleşim 18. ve 19. yüzyılın serbest piyasa ve *laissez faire* kavramlarını gündelik hayatın tüm alanlarına dâhil eder (Ong, 2006). Bu, Reagan ve Thatcher'den bu yana, ekonominin ve piyasaların geniş kuralsızlaştırılması, Keynesçi ekonominin yerinden edilmesi ve devletin maddi durumu yetersiz olan kimselerin refahı ve ortak çıkar adına proje yatırımından vazgeçmesi gibi politikalar ile belirginleşir. Şiddetli finansal krizlere rağmen, bu hâlâ büyük güçlerde ve hatta Tayvan, Kore ve Hindistan gibi kalkınma sonrası devletlerde işleyen genel eğilimdir. Burada söz konusu olan devletin, meşrulaştırma süreci ve vatandaşların demokratik katılımının önüne geçen modern sistemin gerektirdiği uzaktan yönetim biçiminde hâkim rol üstlenen birikim görevinin sistematik bir biçimde yeniden düzenlenmesidir. Şüphesiz ki Nike, Starbucks ve Disney gibi birçok şirket Keynesçiliği sahiplendiler ve onu hayırseverlik biçiminde yeniden anlamlandırarak devlete benzer biçimde toplulukta var olabilmeye yardımcı, iyi hissettirmeyi sağlayabilecek bir role so-

yundurdular. Disney, on yıldan daha fazla süre önce, topluluğun süper bir modeli olarak (bizlerin olmamız gerektiği haliyle) inşa edilmiş bir şehir biçiminde Andrew Ross'un "*privatopia*" (Ross, 1999, s. 228) adını verdiği yeni şehirleşme cenneti olarak Merkez Florida'daki *Celebration*'ı bizlere sundu. Devletin kamusal yatırımdan vazgeçtiği bir dönemde şirketler, topluluğu neoliberal biçimde yeniden tanımlamak üzere ve hayırseverliği amaca-yönelik piyasa içinde absorbe edecek biçimde devreye girerek yeni sinerjiler ve marka paylaşımı inşa ettiler. Bu gelişmeden hareketle Teach For America ve Chicago's Commercial Club (örneğin manifestoları *Still Left Behind* [2009])'ın ideolojik eğilimini takip ettiğimizde bu mantık yardımıyla IBM ve Xerox ya da daha da öncesinde Ross Perot gibi şirketlerin okullar için hükümetten, ya da devletten ya da biz üniversite entelektüellerinden, "parlak ama işe yaramayanlar", daha fazlasını yapabileceği yeni bir düzen oluştu.

Diğer yandan tartışmak istediğim, neoliberalizmin ikinci mantığı, kültür üzerinden işler ve bu mantık, modern öznelerin toplumsal kurumlara entegrasyonu ve yerel ve kurumsal alanın örgütlenmesi ve mimarisi üzerinden gerçekleşir. Burada neoliberalizm, stratejik olarak, post-Fordist özneye ya da mobil özelleştirmenin yeni kültürel vatandaşına atıfta bulunur. Bu vatandaş, evinin veya okulunun bağımsız bir biriminde var olur ve kendi çevresini bilgisayar yazılımı ve donanımı üzerinden işleyen, popüler post-Fordist otoriterizminin yürüyen montaj bandı olan yeni akıllı teknolojiler (programlanabilen akıllı Zenith TV, DVR, uzaktan kumanda, cep telefonu, video ve dijital oyunlar (taşınabilir veya konsollu) ve en son olarak da 11 Eylül'den itibaren hareketli vatansever vatandaşla birlikte ilerleyen ulusun sembolü olan bayraklı arabanın hareketli çılgınlığı fenomeni) aracılığıyla yönetir. Bu yeni teknolojiler mobil veya sabit, günlük hayatımızın inşası açısından yeni bir söylemsel düzenin hazırlanmasında ve zamanın, sürenin, üretim ritminin, tüketimin ve boş vaktin yeniden tanımlanmasında yardımcı oldular. Dahası hâlihazırda ABD'de ve metropolitan dünyada yaygınlaşmış bulunan cep telefonu, arabamızda kullandığımız navigasyon sistemi olarak GPS, kablosuz internet bağlantısıyla birlikte dizüstü bilgisayarlar, iPod, iPad ve daha fazlası gibi mobil dijital dedektifler, hareket halindeki insanlar için elektro-

nik navigasyona, iletişime, ticari işlemlere ve enformasyona kesintisiz erişimi sağlayabilmeleriyle hareket ve hareketsizlik arasındaki mevcut pazarlık sürecini daha da karmaşık hale getirdi. Bu dijital aletlerde başkalarının ve çevrelerinin temsili daha basit, hızlı, zahmetsiz ve şekil değiştiren bir görünüm kazandı. Çünkü bu aletler, dijital kapatılma ağları içinde işlev görüyor ve çevremiz ve diğerleri hakkında çabucak enformasyon sağlıyorlar. Diğer yandan kullanıcılar ise hemşerileriyle daha az doğrudan iletişime ihtiyaç duymakta ve muhitleri ve çevreleri hakkında giderek daha az anlamlı ilişkiyi hesaba katıyorlar.

Raymond Williams'ın "mobil-özelleştirme" (1974/1992, s. 20) olarak ifade ettiği bağlamda bizler içeriden dışarıya bakabilme ve temsili olarak aktif olabilme, yerimizde dururken hareket edebilme, deyim yerindeyse aydınlıkta saklanırken dünya ile ilişki kurabilme yeteneğine sahibiz. Tüm bu teknolojilere, bize kendimiz güvendeyken içeriden dışarıyı gözetleme imkânı veren, çevremizi fiziksel olarak kontrol etme illüzyonunu sağlayan gizli gözetleme kameralarını, faks makinasını, tarayıcıyı, bilgisayarı ve kablolu ağ bağlantılarını ekleyebiliriz. Neoliberalizm; elektronik ortama taşınma, bilgisayarlaşma, yeni genetik ve dijital güdümlü gözetimin biyometrik teknolojileri, tanımlama ve doğrulama ile bağlantılı tüm bu yeni sosyal bağlantılar üzerinden, küreselleşme, hareket ve hareketsizlik, yer değiştirme ve kimlik değiştirme ile bağlantılı bu Çağ'a dair yeni terminolojilerin çevrilmesinde desteklene esas kod olarak işlev görmektedir.

Eğitimi Bozmak ve Yeniden Yapmak

Üniversite ve eğitim, neoliberalizmle ilintili tüm bu dinamik materyal pratiklerden ayrı düşünülemez. Neoliberalizm, "bir yönetim, düzenleme, toplumsal kontrol tekniği" (Silva, 1994 içinde Gandin, 2007, s. 182) olarak eğitim alanında özel bir konuma sahiptir. Bu bağlamda piyasa etiğinin, kamu yararı etiğinin yerini alarak eğitimsel alanın içine işlemesi çok da şaşırtıcı değildir (Gandin, 2007). Alex Molnar'ın (1996) işaret ettiği üzere eğitim, piyasalaşma tarafından ele geçirilmiş, eğitim reformları ticari kalıplarla tartışılmaya başlanmış, "geleceğin tüketicileri", "geleceğin çalışanları", "geleceğin vergi mükel-

lefleri" gibi ifadeler çocuklara ve okul gençliğine atıfla kullanılmaya başlanmıştır. Sonuç olarak da eğitim dediğimiz şey, "ekonomik yararı üzerinden değerlendirilen bir ürün veya 'serbest piyasa'da herhangi diğer bir şey gibi alınıp satılabilecek bir mal olarak görülmeye başlanmıştır" (Apple, 2000, s. 111).

Eğitimin ekonomik amaçlara boyun eğdirilmesi süreci sadece ABD'de değil; uluslararası bir biçimde gerçekleştirilen yeni eğitim reformu inisiyatiflerine bakıldığında dahi gözlemlenebilecek kadar açık bir biçim almaktadır. Eğitim reform inisiyatiflerine baktığımızda bunların mantığının, "eğitim ve daha geniş bir proje olarak 'ekonominin ihtiyaçlarını karşılamak'" (Apple, 2006, s. 23) arasındaki sıkı bağları özendiren ve destekleyen görüşlere dayandığı gözlemlenmektedir. Bu amaçla, eğitimdeki neoliberal çabalar, yerel ve küresel ekonominin ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla insan sermayesini yeterince yetenekli, uyumlu ve esnek olarak üretmek için eğitimi yeniden düzenlemeye odaklanmıştır. Okulların "insan sermaye" üreticisi olarak algılamasının yanı sıra, neoliberalizmin aynı oranda kritik bir kültürel ajandası da bulunmaktadır: "Neoliberalizm, aynı zamanda bizim kendimizi düşünüş şeklimiz ve eğitimin amacının ne olması gerektiği hakkında radikal bir değişimi öngörür" (Apple, 2006, s. 23). Neoliberalizm çerçevesinde, böylece, eğitim kurumlarından öğrencileri girişimcilere dönüştürmeleri ve yine onları "rekabetin kazananları ve kaybedenleri ile doğal bir fenomen olduğuna" inandırarak piyasa rekabetine yönelik öğrenciler yetiştirmeleri beklenir (Gandin, 2007, s. 182).

Nancy Cantor ve Paul Courant (2003), kamu yararını arttırmaya yönelik kurumlar olarak okul ve üniversitelerin varlık nedenini dönüştüren ve bu bağlamda kültür, ekonomi, siyaset ve ideolojiyi yeni eğitim sisteminin öngördüğü kalıba sokan girişim etiğinin evrenselleşmesi sürecini veya kısaca neoliberalizmin üç özelliğini tanımlarlar. Buna göre; bunlardan ilki üniversiteyi sanallaştırma veya yine üniversiteyi kâğıtsız bir dünya ve çevrim-çi bir topluluk olarak yönetme sürecidir. İkincisi meslekileştirme [vocationalization] ya da eğitimden sağlanabilir geri dönüşler üzerinde ısrarcılıktır. Eğitimin neolibe-

ralleşmesi sürecine dair üçüncü özellik ise eğitim kurumlarının tüm bölümlerinin ve birimlerinin finansal kapasitesinin ölçütü olarak aşağıdan bütçelendirmenin ya da vergilendirme pratiğinin esas alınmasıdır. Cantor ve Courant neoliberalizmin bu üç niteliğini vergi ve bütçe ikiliği üzerinden algılarken ben bu özellikleri daha çok kültürel olarak nitelendiriyorum. Öyle ki bu özellikler, üniversitelerin ve okulların yaşam dünyalarındaki çıkarların, ihtiyaçların, arzuların, inançların ve davranışsal pratiklerin özel kümelenişlerini; bilginin örgütlenmesini, bu kurumlardaki bireylerin ve grupların ilişkilerinin düzenlenmesini ve toplumsal ile kültürel sermayenin ayrışmasını ve ayıklanmasını belirginleştirmektedir.

Sanallaştırma

Neoliberalizme dair yukarıda belirtilen özelliklerden ilk olarak *sanallaştırma*yı tartışmak niyetindeyim. Eğitim süreçlerinin sanallaştırılması dediğimiz şey, aslında kurumsal faaliyetlerimizin giderek daha fazla bölümünde sanal etkileşimlerin artışını ve yoğunlaşmasını ifade etmektedir. Bu süreç, bilgi arzusu, hız, etkinlik, optimizasyon ve maksimizasyona yönelik çevrimiçi yatkınlığımızla giderek daha da ileri taşınmakta ve bu haliyle de yüz yüze etkileşimin, topluluk olmaya dair hislerin ve toplu karar almanın yerini almaktadır. Bu sanallaştırma eğilimi çerçevesinde eğitim, "İnternet paradoksu" olarak adlandırılan şeye, *laissez faire* ve neoliberalizmin merkezkaç mantığı olarak kuralsızlaşmanın görünmeyen diğer tarafına, gebedir. Bu, "toplumsal soyutlanmayı doğuran toplumsal teknolojiye bağımlılık" ile etkileşimi kolaylaştırdığı oranda bilgiyi ve bilimleri yalıtan şeydir de (Cantor ve Courant, 2003, s. 5). Şimdi biz, birbirimizin grubu ya da toplumu hakkında, tecrübeye dayalı karşılaşmalardan ziyade görüntü vekilleri aracılığıyla daha çok şey biliyoruz. Bu Ludist bir argüman değildir, Cantor ve Courant gerçek bir kaygıyı dile getirir: "Eğitimin sadece İnternet üzerinden sağlanması öğrencileri, ancak başkalarıyla birlikte yaşayabilecekleri düşünce çarpışmalarından ortaya çıkacak empati kurabilme becerisi ve uzlaşı arzusu tecrübesinden mahrum bırakacaktır" (s. 5). İnternetin bu şekilde ortaya çıkışı aslında geç-

mişle teknolojik anlamda bir diğer net kopuşun da habercisidir. İnsan ve toplum bilimleriyle uğraşan bizler için, imalatçılardan ya da moda tasarımcılarından farklı olarak geçmişe olan ihtiyaç nostaljiden çok daha fazlasını ifade eder. Bizler, ortaya en yeni ve son biçimi çıktı diye geçmişe dair olanı kabaca kenara atamayız. Bizim bugünü ve geleceği daha iyi anlamak için geçmişi yeniden gözden geçirmeye ihtiyacımız var. Bu da nihayetinde güncel kamusal alanın durumuna, doğasına ve Nancy Fraser'ın kastettiği anlamda bugün eğitim kurumlarında güçlü bir biçimde yalıtılmış vaziyette duran kamusallığa (karşılıklı konuşmaların varoluşçuluk ve kabilecilik ile kesilip biçildiği bir kamusallık) sahipmişiz gibi görünmemize dair soruları açığa çıkarır (Fraser, 1997). Sanallaştırma, tikelciliğimizi evrenselleştirme veya düzleştirme ile ilgili verdiği sözü tutmadı. Gerçekten de bu son eğilimleri, karanlıkta parlayan yeni kültürel ulusalcılıkları ıslah etme, arttırmada yardım edebilirdi. T.S. Eliot'ın tasvirini kullanırsak ("Ve her adam dikmişti gözlerini ayaklarına" (Eliot, 1954, s. 53)) her adam gözlerini kendi kapısındaki sonsuz veriye dikti. Gerçek şu ki; üniversite binasında gerçekleşen sanallaştırma sıkça üniversite idaresinin güç isteği tarafından yönetilmektedir. Öyle ki; üniversite yönetimi, sanal ağları enformasyon, imge kontrolü, gözetim, tek yönlü iletişim, kararnameler ve daha aşağıda yer alan aktörlere yönelik baskıcı talepler için kullanmaktadır. Sanal ağ kapasitesinin açık bırakılmasına dair vaatler, idari personeli kampüsün geri kalanından ayıran savunmacı siperler ile sık sık boşa çıkarılmaktadır.

Meslekileştirme

Neoliberalizm tarafından sunulan senaryoda, meslekileştirme, eğitim alanındaki aktörlerin stratejik hesaplamalarında ve müfredata dair düzenlemelerinde hâkim mantık olarak öne çıkar (Ong, 2006). Bu açıdan da "eğitim; eğitim politikası söylemini temellendiren araçsal rasyonalitenin eğitim katılımcılarının ve pratiklerinin temsiline dair piyasanın yaygın retorik ve değerlerinde ortaya çıkan devlet politikası ve ekonomi ile olan ilişkisi üzerinde konumlanır" (Mulderrig, 2003, içinde Hill, 2003, s. 7). Eğitimin bu şekilde metalaşması süreci,

yaşam boyu öğrenmenin[1] yararını ön plana çıkaran siyasal belgeler ile daha da ileri bir boyuta taşınır. İşte *işgücü becerisini* geliştiren bu yaşam boyu öğrenme pratiği, esnek üretimin[2] ihtiyaçlarının karşılanmasında, "iş sahibi olarak kalmanın sorumluluğunun bireyin kendisine yüklenmesinde ve toplumsal ödemeler ve vergilerden şirketlerin muaf tutulmalarına olanak sağlanmasında" anahtar bir bileşen haline gelir (Olssen, 2006, s. 222). Bu bağlamda; sürekli değişen bir üretim sisteminin çıkarlarına uygun olarak enformasyon, bilginin yerini alır ve eğitime dair amaçlar, yetenek ve bilginin emek piyasasına yönelik olarak niceliksel olarak edinilmesi anlamında belirlenir. İçinde yaşadığımız bu yeni dönem, bilgi üretim süreçlerinin enformasyon gönderimi, stratejik planlama ve kültürden değer üretimi gibi amaçlar uğruna zehirlendiği bir yeni Taylorizm çağına denk düşer (Örneğin Chicago'daki Illinois Üniversitesi'nin küreselleşme üzerine hazırladığı stratejik plan [2006] bu çerçevede incelenebilir). Özetle; tüm aşamalarıyla eğitim bir piyasa malı haline gelmiştir. Masao Miyoshi'nin *Globalization and the University* [Küreselleşme ve Üniversite] (1998) adlı eserinde bizi on yıl kadar önce uyardığı üzere; ulusötesi sermaye bilginin örgütlenmesinin özelleştirilmesinde eğitim ve ekonomi arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmak amacıyla, tüm gücünü eğitimin altyapısını yeniden düzenlemeye adamış ve onu kuşatarak üniversite ve "üniversite dışı" arasındaki çizgiyi geçersiz kılmıştır. Miyoshi'nin belirttiği üzere, üniversite öğrencileri ve yönetimi, beşeri bilimlerdeki müfredattan karmaşık ve titiz olan bilgiyi çıkartmanın yollarını sırf onu daha rahat satışa çıkarabilmek amacıyla aramaktadırlar. Amaç, piyasada olduğu gibi yatırımın getirilerini maksimize etmektir: "Yükseköğretim artık idarecilere kalmıştır ve er ya da geç, araştırmanın kendisi de idareye kalacaktır. Ve tabi ki bildiğimiz üzere söz konusu idareciler, ulusötesi iş dünyasının toplum ve ekonomi yöneticilerinin hizmetinde yer almaktadırlar" (Miyoshi, 1998, s. 267).

---

[1] Bert Lambeir'in (2005) öne sürdüğü gibi, "yaşam boyu öğrenme, eğitsel ve ekonomik karar alıcıların söylemindeki, ve her iki alanın uygulamalarındaki, büyüdür» (s. 350).

[2] Bu kapsamda, bazı akademisyenler; yaşam boyu öğrenme ilgili söylemlerin "bir biyoiktidar biçimi"ni temsil ettiğini (Marshall, 1995) veya özdüzenlemenin bireysel yetenek ve ekonomik ve teknolojik yenilik arasındaki "zaman farkı"nı azaltmayı hedeflediğini (Tuschling ve Engemann, 2006, Olssen 2006 içinde) iddia eder.

Üniversite içinde işletme etiğine yapılan yatırım, aslında, birçok üniversite kampüsünde beşeri bilimlere ve insancıl sosyal bilimlere yönelik azalan destek anlamına gelmektedir. Cantor ve Courant'ın işaret ettiği üzere "devlet üniversitelerinde beşeri bilimler alanında yer alan yükseköğretim programlarında öğrenim görenlerin oranı 1982'den bu yana dramatik bir biçimde düşmektedir" (2003, s. 5). Hâlbuki demokratik vatandaşlık ve eleştirel düşünce anlamında bireyi yetiştiren bizzat bu programlardır. Aynı zamanda toplumsal modernleşmenin ve endüstrileşmenin en kötü yanları üzerinde bir nevi denetim ve kontrol sağlayan da işte yine bu beşeri bilimlerdir. Bizler, en önemli yatırımımızı bu şekilde işletme etiğinden yana kullanarak aslında bilgiye dair eleştirel yatırımımızı da bu uğurda kurban etmiş oluyoruz. Burada akıllara 1870 yılının *Ohio State Journal*'ı gelebilir. Gazetenin editörü, Ohio Devlet Üniversitesi'nin kurulduğu bu tarihte, eğitimcileri ve profesyonelleri uyarmıştı: "[...] sadece hukuk bilen hukukçu, sadece tıp bilen hekim, sadece çiftçiliği bilen çiftçi; bunların hepsi eşittir ve birbirlerinden farksızdırlar. Onlar gerçek kültürün gereği bakımından hem aç hem de yoksundurlar" (Alexis Cope içinde Cantor & Courant, 2003, s. 6). Diğer yandan eğitime tekrar dönersek, Richard Hatcher'ın (2001) söylediği üzere küresel kapitalizm, okulların etkin ve esnek çalışanlar yetiştirdiğinden ve bu çalışanların "Sermaye'nin kimliksel, ideolojik ve ekonomik gereklerine boyun eğdiklerinden emin olmak ister" (Hill, 2003, s. 8). Neoliberalizm, bunu garantilemek adına eğitimde piyasa mantığını ve rekabeti güçlendirmek için kurumsal pratikler ve ödüller ortaya koyar.[3] Dünya Bankası tarafından ülkelere verilen krediler de, bu bağlamda, neoliberal oluşumlarla aynı çizgide gerçekleşmesi öngörülen eğitim reformlarının yerine getirilmesi şartına bağlanır.[4] Benzer şekilde; ABD'de

[3] Benzer bir argüman Wendy Brown'un (2003) çalışmasında görülebilir. Brown, neoliberalizmin ekonomik rasyonalitenin yayılması ile ilgili ontolojikten ziyade nonnatif iddiaları içerdiğini ve böylesine bir rasyonalitenin gelişimin, dağıtımın ve kurumsallaşmanın bir görevi olduğunu varsayar.

[4] Bununla ilgili olarak, Philip Jones'un (1992) kitabı, eğitim ve ekonominin nasıl ilişkili olduğuna (ve olması gerektiğine) dair Batı'nın düşüncesini destekleyen Dünya Bankası'nın araçsal rolünün esaslı bir tarifini yapar. "Harici teşvik" (Ikenberry, 1990), "doğrudan zorlayıcı transfer" (Dolowitz & Marsh, 1996), "fikir ihracı" veya "politika itici" (Nedley, 2007) gibi terimler aracılığıyla mali disiplin teşviğini ve fakir ülkelerdeki diğer neoliberal ölçütleri

uygulamaya konan *No Child Left Behind Act* [Hiçbir Çocuk Arkada Kalmasın] girişimi de "küresel" neoliberal ajandanın desteklenmesine katkı sağlarken aynı zamanda piyasa dinamiklerinin eğitimde görünürlüğünü arttırarak, işletmeci pratikleri okullarda ödüllendirerek ve finansal yardım almak adına yüzleşilmesi gereken çeşitli katı standartlar ortaya koyarak neoliberal ajandanın desteklenmesi amacını daha da ileri bir noktaya taşır.

Vergilendirme

Biraz evvel incelediğimiz meslekileştirme süreci, aslında, üniversite ve okullardaki vergilendirme süreciyle ve "aşağıdan uygulanan" bütçelendirme sistemi ve gözetim kontrol mekanizmalarının (zorunlu ve ulusal gözetimli testler, okul ve ait olduğu bölgenin performanslarının yayımlanması, "'utandırma ve adlandırma' üzerinden işleyen politikalar, kapatılma veya 'başarısı düşen' okulların özelleştirilmesi" (Hill, 2001)) güçlendirilmesi ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Tüm bu uygulamaların, Obama yönetiminde *No Child Left Behind Act* [Hiçbir Çocuk Arkada Kalmasın Hareketi] ve *Race to the Top* [En Tepeye Yarış] gibi inisiyatiflerin katkılarıyla her yerde yükselişe geçtiğini gözlemlemekteyiz. Genel anlamda ekonomide ve özel olarak eğitimde kronikleşmiş bütçe krizleri bağlamında yaşamaktan ötürü "hesap verebilirlik" ve "vergilendirme" talepleri giderek artmaktadır. Devlet tarafından kamu fonlarına getirilen katı kısıtlamalar nedeniyle yükseköğretim kurumlarında gelir yönetimi giderek önemli bir zorunluluk haline gelmiştir (Henkel, 2005). Bruce Johnstone'un (2002) belirttiği üzere, dünya genelinde hükümetler gelirlerini arttırmak zorunda kaldıklarında "sadece 'maliyet paylaşımı'na gitmekle yetinmediler. Hükümetler, ayrıca; fakülte hizmetlerini satılığa çıkardılar, üniversite tesislerini ve imkânlarını sattılar veya kiraladılar, sözleşme ve bursları sıkı bir biçimde takip ettiler ve sermaye artırımına gittiler" (s. 4). Bununla birlikte üniversitelerde kamu fonları giderek "stratejik" araştırma alan-

(bağışçı ajanslar vasıtasıyla borç şartlarına uyumun sağlandığı ölçütler) açıklamaya yarar. Sözgelimi, Dünya Bankası, kredi verirken eğitimde müfredatsal ve yapısal değişiklikler yapılmasını talep eder. Bu değişikliklerin toplumsal yararın sağlanmasının rasyonalize edilmesinde ve dengelenemesinde katkıda bulunacağı iddia eder.

larına yöneldiği ölçüde araştırma gündemleri de akla yatkın olmaları üzerinden belirlenmeye başlandı (Rip, 1997) ve bu stratejik araştırmalardan "bugünün ve geleceğin pratik problemlerinin çözümüne dair en azından arka planda da olsa bir katkı sağlamaları beklendi" (Henkel, 2005, s. 160). Bu bakış açısıyla temel veya "saf bilim"in ancak ekonomik ve sosyal bağlamda stratejik ihtiyaçlara cevap verebildiği ölçüde fonlardan yararlanması mümkündü. Bunun da ötesinde, "yeniliğe giden yol artık üniversiteden değil de sanayiden başlıyor ve üniversite ile sanayi arasında daha karmaşık, belirsiz, değişken ve karşılıklı etkileşimli bir ilişki ve işbirliğini gerektiriyordu" (Henkel, 2005, s. 160). Daha da önemlisi, üniversite ve akademisyenler arasındaki ilişkinin doğası, akademik faaliyetlere uygulanacak kriter ve normları emreden ve bunların uygulandığından emin olmak isteyen idari bakış açısının etkisi altındaydı ve söz konusu bu kurumsal zorlamalar "akademik özgürlüğün kısıtlanmasının sinsi yollarıydı" (Musselin, 2005, s. 146).

Yaygın ölçme, hesap verebilirlik ve uygulanabilirlik baskısı; beşeri bilimleri savunmaya geçmeye zorlamaktadır. Neoliberaller; siyasal, ideolojik ve kültürel inançları bulanıklaştırarak ve bükerek araç-amaç rasyonalitelerine ulaşmak konusunda özellikle yetkin olduklarını kanıtlamışlardır. Şu an içinde yaşadığımız dönem ABD'de üniversite kampüslerinde mevcut rasyonelleştirme baskısının, beşeri bilimleri şüpheli kıldığı ve bu açıdan da onları oyunun yeni kurallarını ve kanunlarını koymaya zorladığı bir zamana denk gelmektedir. Özellikle beşeri bilimler bölümlerindeki programlar, hiçbir şekilde çıkar sağlama amacına yönelik girişimler halini alamayacak olmalarına rağmen kâr ve sonuç baskısını üzerlerinde hissetmektedirler. Bizler tamamıyla öğrenci kredi saatlerinin, eğitim bilimlerinin etiketlenmesinin ve sponsorlu araştırma hedeflerinin piyasa mantığına kıstırılmış durumdayız. Özetle; bizler için söz konusu olan daha az zamanda ve ücretle daha fazla eğitim anlayışıdır. Bizimle ilgili olan modeller artık her nerede ve nasıl olursa olsun para kazanılması sürecinin, kendini haklı çıkarmasına ve onaylamasına dayalı olduğu işletme okulu, hukuk okulu, doğa bilimleridir. Kısa vadeli kayıplarımız disiplinlerarası araştırma, ortak yazım projeleri ve yenilikçi alan projeleridir. Daha uzun dönemdeki kaybımız ise bizi şimdi düşünce modeli olarak gör-

mek yerine daha çok ayaküstü bilgi tedarikçisi olarak gören öğrencilerimizdir. Buna paralel olarak, kamusal eğitime yatırım yapılmaması, "kamu yararını koruyan ve geliştiren bir seküler kurum olarak onun kendi ayrıcalıklarını zayıflatmakta ve işlemez kılmaktadır" (Paraskeva, 2007, s. 154). Jurjo Torres Santomé (2001), Michael Apple (2003) gibi eğitimciler milli eğitime yapılmayan yatırımın talihsiz etkilerine (örneğin; yetersiz altyapı, entelektüel ve maddi kaynakların eksikliği, düşük kaliteli öğretmen eğitim programları, vb...) işaret ederlerken aynı düşünceyi paylaşırlar. Joâo Paraskeva'ya göre, devletin milli eğitime yatırım yapmaması, aslında, "piyasa güçlerinin milli eğitimi kamusal toplumsal alandan alıp ekonomik özel alana taşımalarında" gerekli olan işareti simgeler (s. 154). Sonuç olarak, kamusal yarar olarak eğitim, neoliberalizm ile birlikte, özelleştirmeye mahkûm edilmiştir. Tüm bu dönüşümler çerçevesinde, eğitimde neoliberalleşme her tür eleştirel düşünceyi yerle bir ederek işlemektedir. Bu haliyle eğitim, yetenekli ve esnek işçiler yetiştirmek üzere ve bunu yaparken ise onların kendi gerçekleriyle kurabilecekleri eleştirel ilişkilerine engel olacak şekilde yeniden düzenlenmektedir (Harvey, 2000, 2010).

Sonuç

Benim, bu kitapta incelemeye çalıştığım ve son derece önemli bulduğum bilişsel kapitalizm tartışması, bu yüzyılda gerçekleşen eğitimde yaşanan dönüşümler konusunu da doğrudan tartışmaya dâhil etmiştir. Neoliberalizmin ve küreselleşmenin üst anlatıları ve onların üniversite ve okul binalarındaki toplumsal aktörlerin ve paydaşların eğitim hayatlarına varoluşsal yayılmacılığı arasında temel ilişkisel bir bağ mevcuttur. Neoliberalizm, eğitim kurumlarına yeniden yön vermiş ve bu çerçevede öğrenmeye ve stratejik hesaplamalar etrafında yeniden formüle edilen eğitimin amaçlarına dair yeni bir anlayış oluşturmuştur. Aynı derecede önemli olarak, "eğitimin metalaşması demek, eğitimin telkinden çok daha fazlasını gerekli kılan akademik ve eleştirel özgürlüğü reddetmek anlamına da gelmektedir" (McMurry, 1991, s. 215). Jurjo Torres Santomé'nin (2007) ileri sürdüğü üzere, "okul müfredatı, açığa çıkarır göründüğü sorunların yapısal nedenle-

rini ne ortaya çıkaracak ne de sorunsallaştıracak bir bilgi nakleder" (s. 12). Eğitim kurumlarında toplumsal sorunlara ilişkin eleştirel yaklaşımların noksan olması, öğrencileri kendi hayatlarını yeniden yaratabilmelerini sağlayacak gerekli insan potansiyelini ortaya çıkarabilmeleri olanağından mahrum bırakır. Eğitimin neoliberalleşmesi, eleştirel yaklaşımları ortaya çıkarabilecek alanları bastırması ve ona eşlik eden rekabetin, "olanakları eşitleme güdümlü sistemin bütününe yönelik politikaları" felce uğratması aynı zamanda demokratik okul toplulukları kurulmasına da engel olmaktadır (Marginson, 2006).

Neoliberalizm ve eğitim hakkında tüm bunları söyledikten sonra, bizim en büyük mücadelemiz "dayanışmacı ve hareket eksenli ilişkiler" için gerekli şartları yaratmak (Marginson, 2006, s. 219) ve "bilinci öldüren, akıl dışı ve tüketici odaklı bir bireyselliğin oluşumunu davet eden, toplumsal sorumluluğu ve eleştiriyi yok eden" neoliberal dile karşı hareket etmek yönünde olmalıdır (Davies, 2005, s. 6). Eğitimin neoliberal tahakkümünü durdurmak amacına yönelik olarak öğretim ve öğrenme sürecinin özerkliğini, entelektüel üretimin otonomisini ve eleştirel bilim insanlarının yetişmesini teşvik edecek daha ileri şartlar için çalışmalıyız. Eğitimsel söylemler ve pratikler, dayanışma ve toplumsal adalete dayanan gelişimci özgürlükçü bir proje ile yeniden ilişkilendirilmelidir. Baskıcı şartlara rağmen hareket ararken ya da neoliberalizmin oluşturduğu miyobu ve idari engellerin oluşturduğu hareketsiz kalma durumunu reddederken; Carlson ile birlikte eğitimsel pratik ve geleneklerin "güvenli liman"ından ayrıldığımızda akılda tutmamız gereken temel şeyler az önce saydıklarımdır. Eğitimsel girişimin bünyesinde işlediği haliyle bilişsel kapitalizmin mantığını anlamak adına mücadele ettiğimiz süre boyunca her zaman Walter Benjamin'in uyarısını akılda tutmalıyız: "Medeniyete dair hiçbir belge yoktur ki aynı zamanda barbarlığa ait olmasın" (Benjamin, 2008, s. 124). Eğitimde ve akademide entelektüel bağımsızlığı ve düşünceyi dışarıda bırakan aşırı Taylorizm'e ve araçsalcılığa "hayır" dememiz gerekiyor. Bizim yapmamız gereken; teknolojinin daha değerli amaçlar için eğitimde eleştirel erişim ve iletişimin yaygınlaşması, eğitim ve üniversitede yorumlayıcı dönüştürücü toplulukların canlı çalışmasını yaymak üzere yönlendirilmesini sağlamak üzere mücadele etmek olmalıdır.

Kaynakça

Apple, M. (2000). *Official knowledge: Democratic education in a conservative age.* New York: Routledge.

Apple, M. (2003). *The state and the politics of knowledge.* New York: Routledge.

Apple, M. (2006). Understanding and interrupting neoliberalism and neoconservatism in education. *Pedagogies: An International Journal, 1*(1), ss. 21–26.

Ball, S. (1999). Performativity and fragmentation in postmodern schooling, in J. Carter (Ed.) *Postmodernity and the fragmentation of welfare.* London: Routledge.

Bansel, P. (2007). Subjects of choice and lifelong learning. *International Journal of Qualitative Studies in Education, 20*(3), ss. 283–300.

Barry, A., Osborne, T. and Rose, N. (1996). *Foucault and Political Reason: Liberalism, neoliberalism and rationalities of government.* Chicago: University of Chicago Press.

Bauman, Z. (1998). *Globalization: The human consequences.* New York: Columbia University Press.

Bauman, Z. (2000). Liquid modernity. Cambridge, UK: Polity.

Bauman, Z. (2009) Does ethics have a chance in a world of consumers? Cambridge, MA.: Harvard University Press.

Benjamin, W. (2008). Eduard Fuchs, collector and historian. In, M. Jennings et al. (Ed), *The Work of Art in the Age of Technological Reproducibility and Other Writings on Media.* (ss. 116–157). Cambridge, MA.: Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1998). *Acts of resistance: Against the tyranny of the market.* New York: The New Press.

Brown, W. (2003) Neo-liberalism and the end of liberal democracy. *Theory and Event, 7*(1), ss. 1–25.

Cambridge, E. (2006). Relationships among globalization, development, primary education

spending and brain drain in the developing world. 2007. *The Heinz School Review,* 3 (1).

Cantor, N. and Courant, P. (2003). Scrounging for resources: Reflections on the whys and wherefores of higher education finance. In, *New Directions for Institutional Research* no. 119, ss. 3–12.

Carlson, D. (2002). *Leaving Safe Harbors: Toward a New Progressivism in American Education and Public Life.* New York: Routledge.

Chicago Commercial Club (2009). *Still left behind. Chicago:* Chicago Commercial Club.

Clarke, J. (2007). Subordinating the social? Neo-liberalism and the remaking of welfare capitalism. *Cultural Studies, 21*(6), ss. 974–987.

Comaroff, J., & Comaroff, J. L. (2009). *Ethnicity Inc.* Chicago: University of Chicago Press.

Davies, B., & Bansel, P. (2007). Neoliberalism and education. *International Journal of Qualitative Studies in Education, 20*(3), ss. 247–259.

Davis, D. A. (2007). Narrating the mute: Racializing and racism in a neoliberal moment. *Souls:*

A Critical Journal of Black Politics, Culture and Society, 9(4), ss. 346-360.

Dolowitz,D. and Marsh,D. (1996).Who learns from whom: A review of the policy transfer literature. *Political Studies*, 44(2), ss. 343–57.

Du Gay, P. (1996). Organizing identity: Entrepreneurial governance and public management. In S. Hall & P. du Gay (Ed.), *Questions of cultural identity* (ss. 151–169). London: Sage Publications.

Duggan, L. (2003). *The twilight of equality? Neoliberalism, cultural politics, and the attack on democracy*. Boston: Beacon.

Eakin, E. (2003). The latest theory is that theory doesn't matter.*New York Times*. (Art and Ideas, Section D), April 19, s. 9.

Eliot, T.S. (1954). The wasteland I.: The burial of the dead. In, T.S. Eliot, *Selected Poems* (ss. 51–53). London: Faber and Faber.

Fitzsimons, P. (2002).Neoliberalism and education: The autonomous chooser. *Radical Pedagogy*, Erişim tarihi: 6/12/07 Erişim adresi: http://radicalpedagogy.icaap.org/content/issue4_2/04_fitzsimons.html

Foucault, M. (1982). The subject and power. Afterword. In H. L. Dreyfus and P. Rabinow *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press, ss. 208–226.

Fraser, N. (1997). Justice interruptus: Critical reflections on the "postsocialist" condition. New York: Routledge.

Gabbard, D. A. (2003). Education IS enforcement: The centrality of compulsory schooling inmarket societies, in K. Saltman & D. A. Gabbard (Eds.) *Education as enforcement: The militarization and corporatization of schools*. London: Routledge Falmer, ss. 61–80.

Gandin, L. A. (2007). The construction of the citizen school project as an alternative to neoliberal educational policies. *Policy Futures in Education, 5*(2), ss.179–193).

Gates, K. (2011). *Our biometric future: Facial recognition technology and the culture of surveillance*. New York: New York University Press.

Giddens, A. (2003). *Runaway world:How globalization is reshaping our lives*.New York: Routledge.

Gordon, C. (1991). Governmental rationality: An introduction, in Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller (Eds.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality,* Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, ss. 1–51.

Griffin, P. (2007). Sexing the economy in a neo-liberal world order: Neo-liberal discourse and the (re)production of heteronormative heterosexuality. *British Journal of Politics & International Relations, 9*(2), ss. 220–238.

Habermas, J. (1992). *The structural transformation of the public sphere*. Cambridge, MA.: M.I.T. Press.

Harvey, D. (2000). *Spaces of hope*. Berkeley: University of California Press.

Harvey, D. (2010). *The enigma of capital and the crises of capitalism*. New York: Oxford.

Hatcher, R. (2001). Getting down to business: Schooling in the globalized economy. *Education and Social Justice, 3*(2), ss. 45–59.

Henkel, M. (2005). Academic identity and autonomy in a changing policy, *Environment, Higher Education* 49: ss. 155–176.

Hill, D. (2007). Critical teacher education, new labour, and the global project of neoliberal capital. *Policy Futures in Education, 5*(2), ss. 204–225.

Hill, D. (2004). Books, banks, and bullets: Controlling our minds—the global project of imperialistic and militaristic neo-liberalism and its effect on education policy. *Policy Futures in Education, 2*(3), ss. 504–522.

Hill, D. (2003). Global neo-liberalism, the deformation of education and resistance. *Journal ofCritical Educational Policy Studies, 1*(1), ss. 1–26.

Hill,D. (2001). State theory and the neo-liberal reconstruction of schooling and teacher education: A structuralist neo-Marxist critique of postmodernist, quasi-postmodernist, and culturalist neo-Marxist theory. *British Journal of Sociology of Education, 22*(1), ss. 135–155.

Ikenberry, G. J. (1990). The international spread of privatization policies: Inducements, learning and 'Policy Band wagoning', in E. Suleiman and J.Waterbury (Ed.) *The Political Economy of Public Sector Reform and Privatization.* Boulder, CO: Westview Press.

Johnstone, D. B. (2002). *Chinese higher education in the context of the worldwide university agenda*, adapted paper from an address to the Chinese and Foreign University Presidents Forum held in Beijing, PCR, July 2002.

Jones, P.W. (1992).*World Bank financing of education: Lending, learning and development.* London-New York: Routledge.

King, S. (2011). *Pink Ribbons, Inc.: Breast cancer and the politics of philanthropy.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Klees, S. J. (2002). Privatization and neo-liberalism: Ideology and evidence in rhetorical reforms. *Current Issues in Comparative Education, 1* (2), ss. 19–26.

Klein, N. (2007). *The shock doctrine: The rise and fall of disaster capitalism.* Toronto: Knopf.

Klein, N. (2009). *No logo*. New York: Picador.

Kurtz, M. J. (2004). The dilemmas of democracy in the open economy: Lessons from Latin America. *World Politics, 56*, ss. 262–302.

Lambeir, B. (2005). Education as liberation: The politics and techniques of lifelong learning. *Educational Philosophy and Theory, 37*(3), ss. 349–356.

Lemke, T. (2001). The birth of bio-politics: Michel Foucault's lecture at the College de France on neo-liberal governmentality. *Economy and Society, 30*(2), ss. 190–207.

Lipman, P. & Hursh,D. (2007). Renaissance 2010: The reassertion of ruling-class power throughneoliberal policies in Chicago. *Policy Futures in Education, 5*(2), ss. 160–178.

Lipsitz, G. (2004). *Locked here on this earth: Spatial politics and black expressive culture.* University of California at Santa Cruz. Unpublished Paper.

Mahoney, P. & Hextall, I. (2000). *Reconstructing teaching standards, performance and accountability.* London: Routledge Falmer.

Marginson, S. (2006). Engaging democratic education in the neoliberal age. *Educational Theory, 56*(2), ss. 205–219.

McChesney, R. (1999). *Profits over people:Neoliberalism and global order.* New York: Seven Stories Press.

McLaren, P., Martin, G., Farahmandpur, R. & Jaramillo, N. (2005). *Teaching against global capitalism and the new imperialism.* Lanham: Rowman & Littlefield.

McMurtry, J. (1991). Education and the market model. *Journal of the Philosophy of Education, 25*(2), ss. 209–217.

Melville, H. (1851/2009). *Moby Dick.* London: Collector's Library.

Miyoshi, M. (1998). "Globalization," culture and the university. In, F. Jameson and Masao

Miyoshi (Ed.), *The cultures of globalization.* Durham, NC: Duke University Press.

Molnar,A. (1996). *Giving kids the business: The commercialization of America's schools.* Boulder,CO: Westview Press.

Mulderrig, J. 2003. Consuming education: A critical discourse analysis of social actors in New

Labour's education policy, *Journal for Critical Education Policy Studies*, 1(1). Erişim adresi:

www.jceps.com.

Musselin, C. (2005). European academic labor markets in transition.*Higher Education, 49*(1/2), ss. 135–154.

Naim, K.,& Higgins, J. (2007).New Zealand's neoliberal generation:Tracing discourses of economic (ir)rationality. *International Journal of Qualitative Studies in Education, 20*(3), 261– 281.

Nedley, A. (2007). Policy transfer and the developing-country experience gap: Taking a southern perspective. Erişim tarihi: 6/3/07 Erişim adresi: http://www.york.ac.uk/depts/poli/news/sem3esrc/nedley.pdf.

Olssen, M. (2006). Understanding the mechanisms of neoliberal control: Lifelong learning, flexibility and knowledge capitalism. *International Journal of Lifelong Education* 25(3), ss.

213–230.

Ong, A. (2006). *Neoliberalism as exception: Mutations in citizenship and sovereignty.* Durham, NC: Duke University Press.

Ortner, S. (1994). Theory in anthropology since the sixties. In, N.B. Dirks, G. Eley, and S. Ortner (Ed.), *Culture/Power/History: A Reader in Contemporary Social Theory*. Princeton, NJ: Princeton University.

Paraskeva, J. M. (2007). Kidnapping public schooling: Perversion and normalization of the discursive bases within the epicenter of New Right educational policies. *Policy Futures in Education, 5*(2), s. 137–159.

Quiroz, P. A. (2007). *Adoption in a color-blind society.* Lanham, MD: Rowman & Littlefield. Rip, A. (1997). A cognitive approach to relevance of science. *Social Science Information, 36(4), ss. 615–640.*

Robertson, S., & Dale, R. (2002). Local states of emergency: The contradictions of neo-li-

beral governance in education in New Zealand. *British Journal of Sociology of Education, 23*(3), ss. 463–482.

Roman, L. (2005). States of insecurity: Cold war memory, "global citizenship" and its discontents. In C. McCarthy, W. Crichlow, G. Dimitriadis, & N. Dolby (Eds). *Race, Identity and Representation in Education*. New York: Routledge

Ross, A. (1999). *The celebration chronicles: Life, liberty and the pursuit of property values in Disney's new town.* New York: Ballantine Books.

Schiller,D. (2003). Digital capitalism: A status report on the corporate commonwealth of information. In A. Valdivia (Ed.), A companion to media studies (ss. 137–156). Oxford, U.K.: Blackwell.

Schiller, D. (2010). How to think about information. Urbana: University of Illinois Press.

Sennett, R. (1998). The corrosion of character. New York: Norton.

Sennett, R. (2006). The culture of new capitalism. New Haven, CT: Yale University Press.

Sennett, R. (2008). The craftsman. New Haven, CT: Yale University Press.

Silva, T. T. (1994). 'A nova direita e as transformações na pedagogia da política e na política da pedagogia', in T. T. Silva and AA. Gentili (Ed.), *Neoliberalismo, qualidade total e educação: visões críticas.* Petrópolis: Vozes.

Stiglitz, J. (2002). *Globalization and its discontents.* London: Penguin.

Thomas, C. (2001). Global governance, development and human security: Exploring the links. *Third World Quarterly, 22*(2), ss. 159–175.

Torres Santomé, J. (2001). *Educación en tiempos de neoliberalismo.* Madrid: Morata.

Tuschling, A., & Engemann, C. (2006). From education to lifelong learning: The emerging regime of learning in the European Union. *Educational Philosophy and Theory 38* (4): ss. 451–469.

U.S. Department of Education, Office of Elementary and Secondary Education (2002). *No Child Left Behind: a desk reference.* Washington, D.C.: U.S. Department of Education. University of Illinois-Chicago (2006, June 30). Access to excellence. Erişim adresi: http://www.uillinois.edu/strategicplan/plans/UIC_Strategic_Plan_v1.3_6.30.06.pdf.

Weiner, L. (2005). Neoliberalism, teacher unionism, and the future of public education. *New Politics, 38*, X, no. 2. Erişim tarihi: 6/3/07 Erişim adresi: http://www.wpunj.edu/newpol/issue38/weiner38.htm.

Whitty, G., Power, S. and Halpin,D. (1998). *Devolution and choice in education: The school, the state and the market.* Buckingham: Open University Press.

Williams, R. (1974/1992). *Television: Technology as cultural form.* New York: Schocken Books.

Yeats,W.B. (1994). *Michael Robartes and the Dancer: Manuscript Materials.* Ithaca, NY: Cornell University.

Katkıda Bulunanlar

Antonio Negri İtalyan Marksist filozoftur. Aktivist mücadeleleri ve Michael Hardt ile yazdığı kitaplarıyla tanınmaktadır. Birçok kitabı arasında geniş ölçüde takdir gören kitaplarından birkaçı şunlardır: *Empire, Multitude: War and Democracy in the Age of Empire* ve *Commonwealth Marx beyond Marx: Lessons on Grundrisse.*

Timothy Brennan karşılaştırmalı edebiyat, dünya edebiyatı ve küresel İngilizce arasındaki ilişki üzerine çalışmaktadır. Kültürel Çalışmalar & Karşılaştırmalı Edebiyat ve İngilizce bölümlerinde çalışmaktadır ve Küresel Araştırmalar Enstitüsü ile İleri Araştırmalar Enstitüsü üyesidir. Makalelerinde ve derslerindeki önermeler entelektüel tarih, kültürel kuram, Marksist ve fenomenolojik gelenekler, avangartlar, sömürgecilik ve emperyalizm kuramları, değişim problemleri ve popüler müzik üzerinedir. *Secular Devotion: Afro-Latin Music and Imperial Jazz* (Verso, 2008)'in yazarıdır ve Alejo Carpentier'ın *Music in Cuba* (U of Minnesota P, 2001) adlı klasik çalışmasının ilk İngilizce basımını yayına hazırlamıştır. Diğer kitapları arasında *Wars of Position: The Cultural Politics of Left and Right* (Columbia UP, 2006), *Empire in Different Colors* (Revolver, 2007) ve *At Home in the World: Cosmopolitanism Now* (Harvard UP, 1997) bulunmaktadır. 1989 yılında The Council of Editors of Learned Journals'dan Modern Fiction Studies özel sayısında yer alan Narratives of Colonial Resistance(1989) adlı çalışması ile ödül almıştır. Profesör Brennan; Fulbright Foundation, National Endowment for the Humanities, American Council of Learned Societies ve McKnight Foundation gibi kuruluşlardan burs almıştır ve Cornell Üniversitesi, Michigan Üniversitesi ile Humboldt Üniversitesi'nde (Berlin) ders vermektedir. Makaleleri İspanyolca, İtalyanca, İsveççe, Polonyaca, Türkçe, Fransızca, Slovence, Macarca ve Japoncaya çevrilmiştir ve yazıları *The Nation*, *The Times Literary Supplement*, *The Cambridge Companion to Postcolonial Studies, Critical Inquiry, The South Atlantic Quarterly, Public Culture, The Chronicle of Higher Education* ve The *London Review of Books* gibi çeşitli yayınlarda yer almıştır.

Jonathan Beller Beşeri Bilimler ve Medya Çalışmaları ve Eleştirel ve Görsel Çalışmalar profesörüdür. Pratt Enstitüsü'nde Medya Çalışmaları lisansüstü programının yürütücüsüdür. Çalışmaları endüstriyel artış ve imgelemedeki dijital form artışı ile ekonomi politiğin ve söylemsel işlevlerin dönüşümü ve değer-biçim arasındaki ilişkiye odaklanır. Kitapları arasında *The Cinematic Mode of Production: Attention Economy and the Society of the Spectacle* (Dartmouth/UPNE 2006) ve *Acquiring Eyes: Philippine Visuality, Nationalist Struggle and the World-Media System* (Ateneo de Manila University Press, 2006) vardır. Şu anki projeleri *Present Senses: Aesthetics/Affect/Asia in the Global* (with Neferti Tadiar) ve *The Tortured Signifier: Signs of the State of Exception* 'dır. Aynı zamanda *The Scholar and Feminist Online* içerisinde *Feminist Media Theory and Iterations of Social Difference* adlı çalışmasını yayına hazırlamaktadır.

George Caffentzis Southern Maine Üniversitesi'nde (Portland) felsefe profesörüdür. Midnight Notes Collective'in kurucu üyelerinden biridir ve Committee for Academic Freedom in Africa'nın hem kurucu üyesi hem koordinatörüdür. Afrika, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki üniversitelerde dersler vermektedir. Toplumsal ve politik temaları içeren pek çok makalenin yazarıdır. *Clipped Coins, Abused Words and Civil Government: John Locke's Philosophy of Money, A Thousand Flowers: Social Struggles against Structural Adjustment in African Universities* (co-editor) ve *No Blood for Oil!* kitapları arasında yer almaktadır.

Tahir Wood tarihsel olarak siyah olan bir Güney Afrika üniversitesinde, Western Cape'te Akademik Planlama Birimi'nin yöneticisidir. Doktora derecesini 1994'de Cape Town Üniversitesi'nden almıştır. Eğitim, linguistik ve edebiyat alanlarında çeşitli makale ve kitap bölümlerinin yazarıdır. ABD, Yeni Zelanda, Küba, Almanya, İspanya, İtalya, Macaristan, Portekiz, Polonya ve Güney Afrika'da konferanslar vermiştir. Çok kısa dönemler dışında genellikle Cape Town'da yaşamaktadır.

Toby Miller 30'dan fazla kitabın yazarı ve editörüdür ve 100'den fazla dergi ve yayında makaleleri yayınlanmıştır. Dersleri ve araştırmaları medya, spor, iş gücü, ırk, vatandaşlık, politika, kültürel politika ve bunların yanı sıra Hollywood'un deniz aşırı başarısı ve elektronik atıkların

olumsuz etkileri üzerinedir. Miller'ın çalışmaları Çince, Japonca, İsveçce, Almanca, İspanyolca ve Portekizce'ye çevrilmiştir. Misafir medya uzmanı olarak Sarai, Hindistan'daki Centre for the Study of Developing Societies'de, konuşmacı olarak Iowa Üniversitesi ve Avustralya'daki Queensland Smart Returns Fellow'da, fahri profesör olarak Queensland Üniversitesi'ndeki Center for Critical and Cultural Studies'de, Kanada'daki Alberta Global Forum'da, CanWest Visiting Fellow'da ve Uluslararası Araştırma kolabaratörü olarak Avustralya'daki Centre for Cultural Research'de bulunmuştur. Kitapları arasında *SportSex* 2002'de, *A Companion to Film Theory ise* 2004 yılında Choice Outstanding Title ödülünü almıştır. Riverside'da bulunan California Üniversitesi'nde Medya ve Kültürel Çalışmalar Bölümü'nün yöneticisidir ve Los Angeles'ta okyanus kıyısında yaşamaktadır.

Mark Coté Avustralya'nın Melbourne şehrinde yer alan Victoria Üniversitesi'nde Medya ve İletişim Çalışmaları öğretim üyesidir. Yoğun olarak sosyal medya, medya kuramı, otonomcu Marksizm ve Foucault üzerine yayınlar yapmıştır. Şu an insan ve teknoloji arasındaki ilişkinin, özellikle onun deyişiyle lokal olan ya da olmayan beden aracılığıyla maddi ve maddi olmayan boyutlarını araştırmaktadır. Kendisine mark.cote@vu.edu.au adresinden ulaşılabilir.

Jennifer Pybus McMaster Üniversitesi'nde İngilizce ve Kultürel Çalışmalar'da doktora adayıdır. Araştırmaları sosyal ağlar ve gençlik arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır, spesifik olarak ilgilendiği ise sanal dünyanın, özneleşme ve fail olmanın ilk alanı olarak bu pazarı oldukça sık deneyimleyen genç kullanıcılara sağlayabildiği yurttaşlık imkânlarıdır. Kendisine pybusjr@mcmaster.ca adresinden ulaşılabilir.

Christian Fuchs Uppsala Üniversitesi'nde Enformatik ve Medya Departmanı'nda Medya ve İletişim Çalışmaları yönetici profesörüdür. Eleştirel Kuram, İnternetin Eleştirel Kuramı, Medyanın Eleştirel Ekonomi Politiği, Dijital Medyanın Eleştirel Ekonomi Politiği ve Eleştirel Enformasyon Toplumu Çalışmaları alanlarında pek çok yayın sahibidir. Yayınları arasında: *Internet and Society: Social Theory in the Information Age* (Routledge 2008, Paperback 2011) ve *Foundations of Critical Media and*

Information Studies (Routledge 2011) kitapları yer almaktadır. *Internet and Surveillance: The Challenges of Web 2.0 and Social Media* (Routledge 2011) adlı derlemenin editörlerinden biridir. Fuchs, Unified Theory of Information (UTI) Research Group'un kurul üyesi, *tripleC* (cognition, communication, co-operation): *Journal for a Global Sustainable Information Society* dergisinin editörü ve Social Networking Sites in the Surveillance Society (Austrian Science Fund FWF tarafından kurulan) araştırma projesinin yürütücüsüdür. Web sitesi için bkz.: http://fuchs.uti.at.

Michael A Peters Urbana-Champaign'de Illinois Üniversitesi'nde eğitim profesörü ve Royal Melbourne Institute of Technology (RMIT) Sanat Okulu'nda misafir profesördür. Üç derginin yönetici editörüdür: *Educational Philosophy and Theory, Policy Futures in Education* ve *E-Learning and Digital Media.* Eğitim, felsefe ve politika ile ilgilenmektedir ve 50'nin üzerinde kitap yazmıştır. En son çıkan üçlemesi (Simon Marginson ve Peter Murphy ile birlikte yazmıştır) *Creativity and the Global Knowledge Economy* (2009), *Global Creation: Space, Connection and Universities in the Age of the Knowledge Economy* (2010), *Imagination: Three Models of Imagination in the Age of the Knowledge Economy* (2010) (AESA Critics Book Award 2010). Tina (A.C.) Besley ile birlikte *Subjectivity and Truth: Foucault, Education and the Culture of the Self* (2008) (AESA Critics Book Award 2009) ve *Building Knowledge Cultures: Educational and Development in the Age of Knowledge Capitalism* (2006) kitaplarının ortak yazarıdır.

Alex Means Toronto Üniversitesi Ontario Institute for Studies in Education, Department of Sociology and Equity Studies in Education'da doktora adayıdır. Araştırmaları, eleştirel kuram ve özellikle kentleşme ve küresel değişim süreçlerine bağlı olan yüksek ve ikincil eğitimin politikası ve sosyolojisinin kesişimine dayanır. Eğitim felsefesi ve kuramı, Foucault çalışmaları, eğitimde gelecek politikaları ve eğitim, pedagoji ve kültürel çalışmaların yeniden incelenmesi gibi alanlarda da çalışmaları vardır. alexmeansl@gmail.com

Silvia Federici Hofstra Üniversitesi'nde Siyaset Felsefesi ve Uluslararası Çalışmalar'dan emekli olmuş profesördür ve uzun süredir feminist

aktivist ve yazardır. Feminist kuram, kadın ve küreselleşme ile feminist mücadeleler üzerine pek çok makale yazmıştır. Yayınlanan çalışmaları; *Caliban and the Witch: Women, the Body, and Primitive Accumulation; A Thousand Flowers: Social Struggles Against Structural Adjustment in African Universities* (editörlerinden biri); *Enduring Western Civilization: The Construction of the Concept of the West and its 'Others,'* (editör).

Alberto Toscano Londra Üniversitesi, Goldsmiths'de Sosyoloji Bölümünde ders vermektedir. *Fanaticism: On the Uses of an Idea* (2010) ve *The Theatre of Production: Philosophy and Individuation Between Kant and Deleuze* (2006)'ün yazarıdır. *Historical Materialism* dergisinin editörüdür.

Ergin Bulut Illinois Üniversitesi Urbana-Champaign'de İletişim Araştırmaları Enstitüsü'nde doktora öğrencisidir. Boğaziçi Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Bölümü'nden lisans derecesini almıştır. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde ise yüksek lisansını yapmıştır. Araştırmaları genel olarak eleştirel kuram, ekonomi politik, teknoloji konuları, iş gücü ve eğitimle ilgilidir. Dijital kapitalizmde iş gücü, kültürel çalışmalar ve Türkiye'deki çocuk iş gücü üzerine yayınları vardır. Doktora çalışması video oyunları endüstrisinde iş gücü süreçleri üzerinedir. Türk okuyucularla Michael Apple ve Aijaz Ahmad'ın çalışmalarını tanıştırmıştır.

Nick Dyer-Witheford Kanada'da bulunan Western Ontario Üniversitesi'nde profesördür. Çoğunlukla enformasyonel kapitalizmde teknoloji üzerine yazmaktadır. Bilinen kitapları; *Cyber-Marx: Cycles and Circuits of Struggle in High Technology Capitalism* ve *Games of Empire* (Greig de Peuter ile birlikte)'dır. Şu sıralar kendisinin "books to bytes" dediği elektronik kitapları kütüphanelere dönüştürme teşebbüsü üzerine bir kitap yazmaktadır.

Emma Dowling Londra Üniversitesi Etik, Yönetim ve Sorumluluk Programı'nda öğretim üyesi ve Etik ve Siyaset Merkezi üyesidir. Birmingham Üniversitesi'nde Uluslararası Çalışmalar ve Siyaset alanında lisansını ve Küresel Etik alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. Sosyal ve Politik Kuram yüksek lisans araştırma derecesi ve Birkbeck'de Londra

Üniversitesi'nden Siyaset doktora derecesini almıştır. Toplumsal ve politik çatışmalar ile küresel yönetim süreçleri ve kurumlar arasındaki ilişki ve etiğin artarak nasıl yeni değerlendirme ve ölçüm formlarıyla ilişki kurduğu üzerine çalışmaktadır. Çalışmaları, duygulanımsal emek formları üzerinde durur ve maddi olmayan, üretici emekle ve bu maddi olmayan, üretici emeğin cinsiyetle ve aynı zamanda bilgi üretimine ve siyasete etki eden rolüyle kesişimini ele alır. *Ephemera*'nın 2007 özel sayısının "Immaterial and Affective Labour: Explored" (Ben Trott ve Rodrigo Nunes ile birlikte) editörlerinden biridir ve Producing the Dining Experience–Measure, Subjectivity and the Affective Worker, *Ephemera* 7(1), ss. 117–132 (2007)'nın yazarıdır.

Cameron McCarthy Urbana-Champaign'de Illinois Üniversitesi'nde iletişim kuramı ve kültürel çalışmalar dersleri vermektedir. Department of Educational Policy Studies'de üniversite ve iletişim üzerine çalışır. Cameron aynı zamanda Illinois Üniversitesi'nde Unit for Criticism and Interpretive ve Institute of Communications Research'de bulunmaktadır. Misafir öğretim üyesi ve konuşmacı olarak Jesus College, Cambridge Üniversitesi, York Üniversitesi, Western Ontario Üniversitesi, Newcastle Üniversitesi, Monash Üniversitesi, Salamanca Üniversitesi, İspanya ve Queensland Üniversitesi'nde bulunmuştur. *Harvard Educational Review*, *Oxford Review of Education*, *The British Journal of the Sociology of Education*, ve The *European Journal of Cultural Studies in Education* gibi birçok dergide post-sömürgecilik, ırk ve eğitim üzerine yazılmış neomarksist yazıların problemleri, kurumsal öğretim ve sosyal ritüeller ve ergen kimlikleri gibi farklı konularda yazmaktadır. Cameron, *Race and Curriculum* (Falmer Press, 1990), *Multicultural Curriculum: New Directions for Social Theory, Practice and Policy* (Routledge, 2000), ve *Reading and Teaching the Postcolonial: From Baldwin to Basquiat and Beyond* (Teachers College Press, Columbia University, 2001) gibi birçok kitabın da yazarı ya da yazarlarından biridir. Cameron, lisansüstü öğrencileriyle *New Times: Making Sense of Critical/Cultural Theory in a Digital Age* (Peter Lang, 2011), *Foucault, Cultural Studies and Governmentality* (SUNY Press, 2003) ve *Race, Identity and Representation in Education* (Routledge, 2005) gibi kitaplar yayınlamıştır. Peter Lang (2007) ta-

rafından basılan derlemeyi, *Globalizing Cultural Studies,* düzenleyenlerden biridir. En son kitabı (Galicia, A Coruña Üniversitesi'nden Cathryn Teasley ile birlikte düzenlediği) *Transnational Perspectives on Culture, Policy, and Education: Redirecting Cultural Studies in Neoliberal Times* (Peter Lang, 2009)'dır. Illinois Üniversitesi İletişim Araştırma Enstitüsü ve Peter Lang'de Angharad Valdivia ile birlikte Cameron, "Intersections in Communication and Culture" kitap serisinin editörlüğünü yapmıştır. Aynı zamanda Lang's Global Studies in Education kitap serilerinin kıdemli editörlerinden biridir. Son akademik yılda Cameron İspanya, Madrid, Madrid Saint Louis Üniversitesi İngilizce Bölümü'nün ve İletişim Araştırmaları'nın seçkin misafir profesörlerindendi.

Çevirmenler

Zeliha Burcu Acar: Lisans, yüksek lisans ve doktorasını ODTÜ Felsefe Bölümü'nde tamamladı. Halen Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde yardımcı doçent olarak çalışmakta. Epistemoloji, 19. yüzyıl felsefesi ve bilim tarihi başlıca ilgi alanlarıdır.

Aslı Aydemir: İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden 2012 yılında mezun olmuştur. Yine İstanbul Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenimine devam etmekte, yaşlı ihmal ve istismarı ve erkeklik üzerine araştırma görevlisi olarak çalışmalar yürütmektedir.

Çağlar Dölek: ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans ve aynı üniversitenin Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde yüksek lisans eğitimi tamamlamıştır. Aynı bölümde sürdürdüğü doktora çalışmaları kapsamında, burjuva kamusal alanın kurulum sürecinde modern polisin rolüne odaklanan araştırmalar yapmaktadır. Devlet kuramı, siyasal iktisat, tarihsel sosyoloji ve karşılaştırmalı siyaset temel ilgi alanlarıdır.

Yağmur Dönmez: Hacettepe Üniversitesi İngilizce Mütercim-Tercümanlık Bölümü mezunu. Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi. DSİ Genel Müdürlüğü'nde Mütercim olarak çalışmakta olup KESK'e bağlı ESM sendikası eski yöneticisi ve işyeri temsilcisi.

Necati Duran: İzmir Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nde araştırma görevlisidir. Lisansını Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nde, yüksek lisansını Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Dijital aktivizm, hacktivizm, internet özgürlüğü konularında çalışmaktadır. Duran, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde doktora eğitimine devam etmektedir.

Çağdaş Gümüşoluk: 2000 yılından beri çeşitli süreli yayınlarda farklı mahlas ve imzalarla şiir, öykü, deneme, kitap eleştirisi ve düzyazı ve şiir çevirileri yayınlanan çevirmen, 2008 yılından beri de yine farklı mahlaslarla kitap çevirilerine devam etmektedir.

Elem Güzel: 1987 yılında Antakya'da doğdu. Ege Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nden 2009 yılında mezun oldu. 2012 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. Şu anda bir kamu kurumunda mühendis olarak çalışıyor

Osman İşçi: 2006 yılında Atılım Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Halen Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmakta ve aynı bölüm bünyesindeki İngiliz Kültür Araştırmaları Doktora Programı'nda Modern Kuzey İrlanda Şiirinde Şiddet konulu tezini yazmaktadır. 2006 yılından bu yana Özgür Gündem gazetesinde çeviriler yapmaktadır. Ayrıca, insan hakları ve kültür çalışmaları konularında yazıları, çevirileri bulunmaktadır.

Tahir Emre Kalaycı: 1981 yılında Antakya'da doğdu. Ege Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nden 2003 yılında mezun oldu. Aynı bölümde yüksek lisans (2006) ve doktorasını (2011) da tamamladı. Şu anda Celal Bayar Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışıyor. Bilgisayar bilimleri, bilişim, özgür yazılım, fikri mülkiyet, Marksist ekonomi politik ve sosyolojiye ilgi duyuyor.

Onur Kartal: 1983 Ankara doğumludur. Lisans eğitimini tamamlamış olduğu Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde doktora yapmakta ve araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Damla Öz: 1988 yılında Adana'da doğmuştur. 2011 yılında "Gerçek, Yıkıcı ve Yaratıcı" kitabının editörlüğünü yapmış olup sözü geçen kitapta çevirmenlik görevi de üstlenmiştir. Aynı yıl ODTÜ İktisat Bölümü'nden mezun olmuş ve halen Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisat Bölümü'nde araştırma görevlisidir.

Kemal Özdil: 1981 doğumlu; Ankara Üniversitesi İLEF Gazetecilik ve Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümlerinde lisans eğitimini ve daha sonra Siyaset Bilimi'nde yüksek lisansını tamamladı. Çeşitli dergi ve kitaplarda birçok çevirisi bulunan Özdil, Kampfplatz dergisinin yayın kurulu üyeliğini sürdürmektedir.

Diyar Saraçoğlu: 2009 yılında Ege Üniversitesi Bilgisayar Mühendis-

liği Bölümü'nden mezun oldu. 2013 yılında başladığı Maltepe Üniversitesi İletişim Bilimleri Doktora Programı'nda çalışmalarını sürdürmekte ve bir kamu kuruluşunda mühendis olarak çalışmaktadır.

Ozan Giray Şahin: 1990 Yılında Diyarbakır'da doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans eğitimi gördü, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kamu hukuku alanında master programına devam etmektedir. Halen Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Genel Kamu Hukuku alanında araştırma görevlisi olarak Çalışmaktadır.

Onur Uca: 1984 Mersin doğumlu. Sosyoloji lisans eğitimi aldı. "Refleksif Sosyolojide Yapı Eylem Etkileşimine Yönelik Bir Örnek Olay Araştırması" adlı yüksek lisans tezini Mersin Üniversitesi'nde tamamladı. "Kitlesel İşçiden Toplumsal İşçiye: Maddi Olmayan Emek ve Beyaz Yakalılar" başlıklı doktora tezine Ege Üniversitesi'nde devam etmektedir. Çeşitli kitap ve dergilerde yazıları bulunmaktadır. Şu anda (halen) Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Güler Yavuz: Adıyaman doğumlu. Lisansını, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kimya Bölümü'nde tamamladı. Milli eğitimde öğretmen olarak çalıştı. Halen Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü'nde doktora öğrencisidir. Aynı bölümde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Alternatif eğitim uygulamaları ve ölçme ve değerlendirme alanında çalışmaktadır.

Ayfer Genç Yılmaz: Yılmaz, lisans derecesini Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden aldı. Yüksek lisansını İstanbul Teknik Üniversitesi Siyaset Çalışmaları Bölümü'nde tamamladı. Şu anda Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktora öğrencisi olarak çalışmalarına devam etmektedir. Aynı zamanda İstanbul Ticaret Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Barış Yıldırım: 1975 Dersim/Mazgirt doğumlu. AÜ DTCF Tiyatro Bölümü'nde aldığı dramatik yazarlık eğitiminin ardından ODTÜ'de felsefe yüksek lisans eğitimi aldı. Şu anda AÜ DTCF Tiyatro ve SBF Siyaset Bilimi alanında doktora çalışmalarını sürdürüyor. Hayatını çeviri, yazarlık ve müzikle sürdürüyor. @prometeatro - www.yazilama.net

Antonio Negri
Timothy Brennan
George Caffentzis
Silvia Federici
Christian Fuchs
Jonathan Beller
Ergin Bulut
Mark Coté
Jennifer Pybus
Emma Dowling
Alex Means
Toby Miller
Michael A. Peters
Alberto Toscano
Nick Dyer-Witheford
Tahir Wood
Cameron McCarthy

Bilişsel Kapitalizm!

Eğitim ve Dijital Emek

Editörler: Michael A. Peters ve Ergin Bulut

Geçtiğimiz birkaç yıl içerisinde büyük bir kapitalist kriz (henüz sonlanmadı) ile kapitalist krizin geleneksel Marksist açıklamalarının krizine tanıklık ettik. Hardt, Negri, Vercellone, Boutang, Virno ve Marazi gibi "post-operaistler" ya da "Otonom Marksistler"in çalışmalarındaki gelişme işte tam da bu sebeple oldukça çekici bulunmuştur. Bunlar, eskilerinin yerine post-post Keynesyen ve post-post Fordist kapitalizmin şartlarına uygun olan yeni kavram ve yaklaşımlar ortaya çıkarmakta (örn: bilişsel kapitalizm, Genel Zeka, maddi olmayan emek, duygulanımsal emek, biyoiktidar, ortaklık, İmparatorluk, çokluk, rant, kapma, tekillik, biçimsel ve gerçek boyunduruk, yaşayan bilgi); bununla da, en sonunda, "kitleleri" ya da, kendi terminolojileri ile "çokluk"u "çekebilecek" bir teori yaratma şansı bulmaktadırlar.
George Caffentzis

Bu alanların öncül tartışmaları Deleuze, Guattari, Foucault gibi isimlerin yazınında bulunmakla beraber son dönemdeki yeni birikim stratejileri ve sömürü biçimleriyle birlikte kapitalizmin bilişsel dünyayla ilişkisi tekrar tekrar sorgulanıyor; ve de yeni mücadele biçimleri...

Kapitalizmin 2008'de şiddetle yaşamaya başladığı kriz ve ardından ortaya çıkan isyan dalgası da bilişim-kapitalizm ilişkisini daha somut olarak gözler önüne serdi. Bir yandan borsa işlemlerindeki ufak bir algoritmik hatanın krizin derinleşmesinde oynadığı önemli rol düşünülürken öte yandan isyanlarına en önemli taşıyıcılarından olan sosyal medyanın kapitalizmle kurduğu ilişki de yeniden mercek altına alındı.

Bilişsel Kapitalizm, Eğitim ve Dijital Emek; bir yandan neoliberal söylemlerle paralellik arz eden(!) Bilişsel Kapitalizm'i masaya yatırırken öte yandan bu "yeni dönemin" eğitim ve emek süreçlerini nasıl değiştirdiğini de sorguluyor. Böylelikle ekonomi politik, eğitim, enformasyon ve yeni emek süreçlerinin *(maddi olmayan emek)* tartışıldığı, zihin açıcı ve provokatif bir kılavuz karşımıza çıkmış oluyor.
Diyar Saraçoğlu

NOTA BENE BİLİŞİM
Janus'un Çehresi
9 786059 020169

Bir yüzü sermayenin ve iktidarın güdümünde daha çok kâr, metalaştırma, yeni panoptikonlar demek; öteki yüzü ise kendisine mücadelelerde karşılık buluyor; çeperler hacklerle kırılırken, sermaye odakları özgür yazılımlarla sarsılıyor, sosyal medya toplumsal hareketlerin bir aracı hâline geliyor; iletişimi, ona katmış olduğu muazzam hızla bambaşka bir şeye dönüştürürken zamanı yeniden-üretiyor. Janus'un sadece iki yüzü yok artık; çehresi ele geçirilemez ve kolay kolay tanınamaz biçimde kaotik. Notabene-bilişim / Janus'un Çehresi dizisi çeviri, özgün derlemeler ve telif kitaplarla bu alanın kavramsal haznesini ve kuramsal art alanını oluşturmaya çalışırken yayın kurulunu zamanla genişleterek sadece aktarmanın değil bilgi-üretim sürecinin de uzamını oluşturma arzusunda...